

Barcode - 99999990282412
Title - 41 Brahat Shikshapatra
Subject - Literature
Author - Mahaprabhu, Harirayji
Language - gujarati
Pages - 294
Publication Year - 1928
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीभक्ति-
ग्रन्थमाला

ग्रन्थाङ्क २६

श्रीहरिरायजीमहाप्रभुजीविरचित

४१ बृहत् शिक्षापत्र

मूल श्लोक, अने श्रीगोपेश्वरजीकृत व्रजभाषा

टीकानुसार गुजराती अनुवाद साथे

अनुवादक —

तृतीयावृत्ति

सुन्दरलाल मणिलाल

प्रत ४०००

वी. ए. एल्. एल्. वी. वकील-भरूच.

श्रीकृष्णाब्द }
५१५२

कुल प्रत ७०००

{ श्रीवत्सभाब्द
४५०

संवत् १९८४

सन् १९२८

(सर्व हक्क प्रकाशके स्वाधीन राખ્યા छे)

प्रकाशक:—लल्लुभाई छगनलाल देसाई

व्यवस्थापक:—“श्रीभक्तिग्रन्थमाला” कार्यालय.

न. ११०, रीचीरोड—अमदावाद

न्योछावर:—३.५-०-०

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ મંથની પાંચ વરસે બીજી આવૃત્તિ ઉપાવવાનો પ્રયત્ન આવે છે. સુરોપી મહાન વિમલ વખતે કાચોની અસાધારણ મોંઘવારી હતી તેમજ ઉપામણી વચેરેની પણ સખત મોંઘવારી હતી. એવા કરી કરીના પ્રયત્ને બીજા મોટા ડાપખાનાં પુસ્તકો અપતા ન હતાં તે વખતે સાંપ્રદાયિક મંથે ઉપાવવાની ભગવત્પાથી મે કમર કસી હતી. મારાં વરસથી અત્યાર સુધી ૪૬ મ થો ઉપાવા છે તેમાંથી ૪૦ મંથ તો એવી સન્નિહ મોંઘવારીમાંજ ઉપાવેલા છે. જેથી તે પુસ્તકો કીમતમાં મોંઘા પડે છે. કેટલાક મારી પાસે રૂ. ૨૫૦૦૦) લેટર્સ પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો પડેલો છે. બાજ મહાનબાકુ, એફીસઅર્મવચેરે અરસથી પહેાચી સમાવું નથી તેથી આ મંથની બીજી આવૃત્તિ કઢાવવાનો વિચાર નહોતો. પરંતુ જેણે વૈષ્ણવોની સલાહથી તેમજ મારા મિત્રોની દરમોસથી આ શિષ્યાવ્રત જેવો મંથ તમારે નક્કીની બીસ-કુસ આશા સિવાય ઉપાવી પ્રગટ કરવો” એમ વારંવાર દબાણ થયું તેથી તે ભગવતોની કમ્પાને આધીન થઈ બીજી આવૃત્તિ ઉપાવી ફી રૂ. ૧૧) રાખી છે તેમાં કંઈ પણ નક્કીની આશા રાખીજ નથી. (પરંતુ પાતર કરતાં એાછીજ કીમત રાખી છે) વિનંતિ છે કે જલદીમાંકક થશે તો સત્વર ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થાવ. એજ વિનંતિ,

મીના ઘટ્ટનો પારોત્સવ, સ ૧૯૮૩ માય રૂપિય ૭. લલ્લુભાઈ હમનસાનના જન્મશુભ્ધ,

ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રસ્તાવના

આ મંથ પુષ્ટિમાર્ગના સમમ સિદ્ધાન્તથી ભરેલો છે તેથી તે એટલો જાણી લેાગ્રિય થઈ પડેા છે કે તેની બે દબાર નાલ એક વરસમાંજ અપી ગઈ છે ને ત્રીજી આવૃત્તિ તત્કાળમાંજ કાઢવી પડી છે.

આ પુસ્તક પાતર કરતાં પણ એાછી કીમતે વેચવામાં આવે છે જેનું મંથદકનથી સદસા વાંચો. હતી કાઠે એ તો નિર્વિવાદ છે અને તેથી જમારી વિનંતિ ખાનમાં લેઈ નીચેના મુદરયોએ પુસ્તકનો નહોતો ફેલાવો થાવ તેટલા મારે કીમતી મદદ કરી છે.

૧ જમદાવાની મીપુષ્ટિમાર્ગીવૈષ્ણવમદાસજાના મનીઓ પ્રે. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ કાઠ એમ. એ. તથા પ્રે. સાંજીવદ જેઠાલાલ કાઠ એમ. એ. એમનો આભારી છું કે જેઓએ મારી વિનંતિ લઘુમાં લેઈ ફેટલીક નાકો આપી કીમતે વેચાવી નાખી છે.

૨ સ્વ. દરજીવનદાસ ૫ પુરોષોત્તમદાસ નરસિંહના ફરદીઓ દિવાનજદાદુર દરિયાલ દેસાઈજીજી તથા શ્રી મેલીલાલ મોવિદલાસે પણ એજ પ્રમાણે આપી કીમતે ફેટલીક નાકો વૈષ્ણવોમાં વેચાવી છે તેમજ આ વખતે પણ તેમણે જમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યા છે.

૩ મુનમ્બના ભગવતીવ શ્રી લક્ષ્મીદાસ બીમજી (દાદાભા)એ પણ કમર કસી વૈષ્ણવોને બોધ કર્યો કે “આ એજ મંથ જમલ છે તમે વાંચશો તો તમામ સમાજો દર થઈ જશે અને તમે આખરી વૈષ્ણવ બની જશો. જરૂર વાંચવા જેનું છે ” એમ સમજાવો દગરેક નાકો વૈષ્ણવોમાં ફેલાવી લાધી આ વખતે પણ તેમણે જમને આપી રીતે મદદ કરવાનું ઉપરના મુદરયોએ વચન આપ્યું છે.

આ પ્રકારે જમને મદદ કરી મંથપ્રસારનદારા સંપ્રદાયની મદાસેવા બજાવી છે એમાં જરાય શકા નથી તેથી તેઓને ઉપકાર થાનું છું.

આનું અનુદારણ બીજા વૈષ્ણવો કરે તો આ મ થની એક લાખ નાકો વૈષ્ણવોમાં વચાવી થાવ આ શિષ્યા વરસ આવિોનું ખાન જેમવા મારી નામ જરજ છે.

જાડવા યુગ ૧૧
(ઇન એાછી)
મ ૧૯૮૪
અમદાવાદ.

લી દાસાનુદાસ

લલ્લુભાઈ હમનસાન રેસાઈન્ડ

જન્મશુભ્ધ

પ્રસ્તાવના.

શ્રીહરિરાયજીકૃત બૃહત્ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ બૃહત્ શિક્ષાપત્ર નામનો ગ્રન્થ સર્વ વૈષ્ણવોની જાણપર લાંબા સમયથી આવેલો છે એ ગ્રન્થ ભગવદ્વાર્તામાં અતિશય ઉપયોગી છે. કારણ કે એ ગ્રન્થમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, વગેરેનાં પ્રમોણ સહિત દર્શાવવામાં આવ્યા છે, એ સિદ્ધાન્ત પણ એવી સરલ ભાષામાં તેમજ સચોટ દષ્ટાન્તથી સમજાવવામાં આવ્યા છે કે તેથી વિદ્વજ્ઞનો તેમજ સામાન્ય જુદાના વૈષ્ણવવર્ગને રસ પડ્યા વિના રહે નહિ શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપત્રમાં સરલ, મૃદુ તથા રસિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત પ્રમેયની દૃષ્ટિથી પ્રકટ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી જાણે પોતાના ધરમાં આવતા અન્તરંગ ભગવદીયોને બોધ ન કરતા હોય એવું પ્રત્યેક પત્રના શ્લોકો વાંચતા માલમ પડી આવે છે આ શિક્ષાપત્રના ૪૧ પત્રમાંથી ગમે તે કોઈ પત્ર વાંચો તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવાત્મક માર્ગની છાપ વાંચકના મન પર પડ્યા વિના રહેશે નહિ, અને તેથીજ ગ્રન્થનું નામ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ 'શિક્ષણ આપે એવા પત્રો' એમ સર્વ પ્રકારે યોગ્યજ છે જે કે શ્રી હરિરાયજીનો ઉદ્દેશ પ્રચલિત દન્તકથા પ્રમાણે પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહ-ભગના તીવ્ર દુઃખમાં શિક્ષાપત્ર મોકલી આપી આશ્વાસન આપવાનો હતો અને ખરેખર, શ્રીગોપેશ્વર-જીએ ગૃહભગના દુઃખમાં જ્યારે એ પત્રોમાંના પ્રથમ પત્રનું મનન કર્યું, અર્થાત્ પોતે પ્રપચનું વિસ્મરણ કરી ભગવત્સેવામાં આસક્ત થયા. એજ પ્રકારે આધુનિક જીવોપર સાસારિક-પ્રાપચિક દુઃખો વારંવાર આવી પડે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી તેવા સમયમાં પણ વૈષ્ણવો પણ જે શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રોનું મનન કરે તો નિશ્ચય પોતાનું દુઃખ ભૂલે અને પ્રભુસેવામાં તત્પર થઈ રહે, એમાં સંશય નથી. શ્રીગોપેશ્વરજીને આ પત્રોથી આશ્વાસન મળ્યું એટલુંજ નહિ પણ પોતે એ શિક્ષાપત્રોના સંસ્કૃત શ્લોક પર વ્રજભાષામાં વિવેચન કરી સર્વ વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને લાલ આપ્યો છે. લાંબા સમયથી શ્રી હરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, ચોરાશી વૈષ્ણવોની વાર્તા, ૨૫૨ વૈષ્ણવોની વાર્તા સાથે ભગવદ્વાર્તા તરીકે, વૈષ્ણવ મંડલી-ઓમાં વ્યાપ્ત છે. વૈષ્ણવસમાજમાં શિક્ષાપત્રની લિખિત પ્રત માલમ પડ્યા વિના રહેતી નથી એજ આ ગ્રન્થ એવો અમૂલ્ય અને પ્રિય થઈ પડ્યો છે તેનો પુરાવો છે. શ્રીહરિરાયજીના ૪૧ શિક્ષાપત્રો છે, તેમાં ૪૧૪ સંસ્કૃત શ્લોક છે પ્રત્યેક શ્લોકના ભાવાર્થ તથા એનાં રહસ્ય ઉપર લંબાણથી વિવેચન શ્રીગોપેશ્વરજીએ વ્રજ ભાષામાં કર્યું છે મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષા ટીકાની આવૃત્તિનું મુદ્રણ શ્રીમદ્ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શ્રીસુબોધિનીસમાદરા કરાવ્યું છે આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવ-વૃન્દનો ધણો ભાગ સંસ્કૃત તથા વ્રજભાષા સમજી શકતો નથી, એવા વૈષ્ણવો મૂલ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષાનું વિવેચન સમજી શકે એના ઉદ્દેશથી ગુર્જરી ભાષામાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવામાં શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોનું નિયમપૂર્વક પર્યાલોચન થવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રારંભ કરવો જોઈએ એ સરલ માર્ગ છે. આવો પ્રચલિત મત મ્હને તો સત્ય લાગે છે

ગ્રન્થના કર્તા શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર તથા વિવેચન કરનાર શ્રીગોપેશ્વરનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના સાધનો પ્રાપ્ત થતા નથી શ્રીહરિરાયજી જેવા પવિત્ર મહાતુલાવી ગોસ્વામિશ્રીનું સંપૂર્ણ જીવન-ચરિત્ર લખાય તો આપણને અલભ્ય લાલ થાય આ સ્થિતિમાં વે શા સ શાસ્ત્રીજી મગ્નલાલ ગણપ-ત્તરામ એમ એ, ડેક્કન કોલેજના મસ્કૃતના પ્રોફેસર સાહેબ તરફથી મ્હને શ્રીહરિરાયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાના સમ્મન્ધમાં જે કંઈ હકીકત પ્રાપ્ત થઈ તે માટે હું તેમનો સર્વથા આભારી છું.

આ અનુવાદના ઉત્તેજક રા રા મૂલચન્દ તુલસીદાસ તેલીવાળા બી એ એલ્ એલ બી, વકીલ તથા પ્રકાશક રા રા લલ્લુભાઈ દેસાઈને ધન્યવાદ ધટે છે

નાગાયણુ દહેરાની ખડકી

ભરૂચ

ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશી, સવત ૧૯૭૮

લી દાસાનુદાસ,

સુન્દરલાલ માણુલાલ.

બી એ એલ એલ બી. વકીલના

ઉપોદ્ધાત

(૧) આ શિક્ષાપત્રો કેમ લખાયા ?

એક સમય શ્રીહરિરાવજી પરદેશ પધાર્યા હતા ત્યારે એમના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજી ધરમાં વૃદ્ધસહિત ભગવત્સેવા કરવામાં નિમગ્ન હતા એવી જાણવાપિતા પ્રચલિત છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વૃદ્ધ ભાઈ સમયમાં લીલામાં પધારશે એમ શ્રીહરિરાવજીએ પ્રથમથી જાણ્યું. શ્રીગોપેશ્વરજી મુલકમતી લીલા વેસ્તાપી લૌકિક દુઃખથી ભગવત્સેવાથી નહિમુખ મશે અને તેમ યાવ તે મોજ નહિ એમ સમજી શ્રીહરિરાવજીએ એક પછી એક શિક્ષાપત્રો પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજી ઉપર પરદેશથી મોકલવા માંડ્યા. શ્રીગોપેશ્વરજી તો એ પત્ર વાંચતાજ નહિ. ભગવત્સેવા કર્યા કરતા જેવા પત્રો આવે છે તુરતજ મોખમાં નાખી મૂકતા. જાખરે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વૃદ્ધ લીલામાં પધાર્યા અને શ્રીહરિરાવજી ધારતા હતા તેમ શ્રીગોપેશ્વરજીનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં ન રહ્યું ત્યારે એક સેવક વૈષ્ણવ હરજીવનદાસને શ્રીગોપેશ્વરજીએ તુરત પ્રાર્થના કે શ્રીહરિરાવજીના પત્રો આવે છે કે કેમ ? ત્યારે હરજીવનદાસે મોખમાં રાખેલા પત્રો જાણ્યાં તેમાંથી શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પત્ર જાણ્યો તે પ્રથમ પત્ર તીર્થનો. એ પ્રથમ શિક્ષાપત્ર વાંચતા / શ્રીગોપેશ્વરજીના ચિત્તને જાગ્રાસન મળ્યું, લૌકિક દુઃખ ભૂલ્યા અને પ્રભુની સેવામાં તત્પર થયા એમ પોતે જાણ્યો. શ્રીહરિરાવજીના જાણ્યા હતા તે વાંચ્યા તેનું મનન કર્યું વજ્રભાષામાં પ્રત્યેક પત્રના પ્રત્યેક શ્લોક ઉપર વિવેચન કર્યું. શ્રીહરિરાવજી પ્રત્યેક પત્રના પ્રારંભમાં મુદ્દિમાર્ગીય સમ્બંધાવનું મુદ્દ રહસ્ય સમજાવે છે અને અન્તના શ્લોકમાં જ્વનિત્ પોતાના પર સમ્મતી અમત જાગવો લખે છે. શ્રીહરિરાવજીએ ૪૧ શિક્ષાપત્રો પરદેશથી શ્રીગોપેશ્વરજીને મોકલ્યા પણ જ્યારે એમને માલમ પડ્યું કે શ્રીગોપેશ્વરજી તો એક પણ પત્ર વાંચતા નથી ત્યારે ૪૧ પત્રો લખી વધુ પત્રો લખવાનું નાંધ કર્યું બે વધુ પત્રો લખ્યા હોત તો તેમાંથી જાપણને પણ વધુ જાણવાનું મળત જ્યાં જાણવાનિકા દેડલેક જાશે સત્ય હશે પણ ખરી. જતાં એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીગોસ્વામિ નામનો પરદેશથી સરસ્વત સાધના પ્રમહાજના પ્રસંગમાં પત્રો મોકલ્યા અને તેમાં શિક્ષા-શ્રેયદાપક વચનામૃતો લખતા.

(૨) શિક્ષાપત્રમાંથી પ્રાપ્ત થતો સફિસ ઉપદેશ—

જન્ય પ્રાપ્તિમાં પ્રત્યેક સ્વયં દૈન્યભાવ, નિ સાધનતા શીવજીમાંથી રના ચરણકમલનો દહ જામવ હરણુ જાવના તથા નિવેશનનું અનુસન્ધાન-વારવાર ઉપદેશો હોય શ્રીહરિરાવજી જન્ય શિક્ષાપત્રો લખતાં લખતાં ભગવદ્વિપ્રભોજથી અભિયાં જિવા તો નિમગ્ન થઈ જાય છે કે પોતે વિપ્રભોજનાજ ઉચારો જાણ્યા જાય છે. જાણીશમાં શિક્ષાપત્ર લખતાં લખતાં પોતે કહે છે કે જ્યાં છે તે નજીવનિ ! જ્યાં છે તે કૃષ્ણદાસવર્ગ ગિર્વર્ધન પર્વત ! જ્યાં છે તે શીવમુનાજીના નિકુન્જે ! વજ્રભાષ્ટોને જાકર્વતા તે વેણુરવો જ્યાં છે ! જ્યાં છે તે લીલાપર કુમો ! જ્યાં છે તે વેણુરવનું ભવજી કરનારા પદ્મીઓ ! જ્યાં છે તે શીવમુનાજીની રમણુરેલી ! છતાં વિવચનો પ્રણુનિચનને જાણે શ્રીહરિરાવજીની જીવી લીલા આર્તિ હતો તે સિદ્ધ કરે છે શ્રીહરિરાવજી પોતે વિપ્રભોજનો-તાપાસીસનો અનુભવ કરતા પ્રણુનો વિપ્રભોજ એ પરમ દેવ છે એમ પણ પોતે ઉપદેશ કરે છે કલિકાલમાં શીવજીનાચાર્જીના અનન્ધ તરીયો દુર્લભ છે સર્વત્ર દુઃસંગ તથા અન્યામય આમક વર્ષ પડે છે જીવોનો નધી સમય કેવલ ઉદરપોષણ કરવામાંજ જાત્યો જાય છે એ જોઈને પોતે ખિન્ન થઈ ઉપદેશ કરે છે કે—
અર્ધા—તરીયો કેવલ ઉદરપોષણમાં જ તત્પર થઈ રહે છે તે મોજ નથી શું કૃપાનિધિ પ્રણુ નિજ સેવકોનું ઉદરપોષણ નહિ કરશે ! જા શ્રીગોપાં પોતે ઉપદેશ કરે છે કે હે જીવો તમારા ઉદર પોષણ સમજાવી ચિન્તા થા કરો પ્રણુ નિજસેવકોનું ઉદરપોષણ તો કરશે / કરશે ! જામ પ્રણુમાં અતિ વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે વળી પોતે કહે છે કે જ્યાં કરાલ મન જાવી પડોશ્યો છે કે જેણે સજ્જનોની

સર્વે મતિ પણ હરી લીધી છે, આ સ્થિતિમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ કાલના પણ કાલ એવા શ્રીવલ્લભીશને શરણુ જવું' આ પ્રકારે પોતે કલિકાલમાં શક્ય એવા શરણુમાર્ગનો ઉપદેશ કરે છે. વળી પોતે કહે છે કે 'ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુકૃપા એજ પરમ કારણ છે.' સ્વકીયોનું-સ્વકીય-નિજ ભક્તોનું ઐહિક તેમજ પારલૌકિક પ્રભુજ કરતા બાબ્યા છે, કરે છે તથા કરશે એમાં સશય નથી, છતાં પણ જીવ નિજદોષથી પ્રયત્ન કરે છે એ અજ્ઞાનની પણ પ્રભુ ક્ષમા આપે છે (જીઓ શિક્ષાપત્ર ૨૬-૧) આમાં ભક્તના લૌકિક તથા પારલૌકિક કાર્યો પણ પ્રભુ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પોતે ઉપદેશ છે વિપયાદિકનો અનાદર કરવો ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વનો નિગ્રહ કરવો, સમર્પણનું અનુસન્ધાન કરવું, દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો, તથા સત્સંગ કરવો એમ સ્થલે સ્થલે પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવદ્ભાવરૂપી નિધિનું સરક્ષણ કરવા લૌકિક દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને લૌકિક દુઃસગરૂપ વા અન્યાશ્રયરૂપ જલનો સમ્મન્ધ થાય તો તે અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે-અર્થાત્ તે ભગવદીય બહિર્મુખ થાય છે. તેથી દુઃસગથી બચવા કેવા પ્રકારના ભગવદીયનો સત્સગ કરવો. તેના ગુણ તથા દોષનું વિવેચન પોતે કરે છે એવા તદીયો જે દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસામજી તથા શ્રીગોકુલનાથજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરવાનું કહે છે. પ્રભુ રસરૂપ છે, એ રસ દ્વિવિધ છે સયોગરસ તથા વિપ્રયોગરસ સેવાસમય સયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવો. જેમ વ્રજભક્તોને ગોચારણુમય પ્રચુના તીવ્ર વિપ્રયોગનો અનુભવ થતો તેમ વિરહભાવના કરવાનું પોતે ખિન્ન પામે છે લૌકિક કાર્યોમાં અતિશય વ્યાવૃત્ત ન થવું એવી વ્યાવૃત્તિમાં પણ ચિત્ત શ્રીહરિને વિષે રાખવાનું કહે છે અર્થાત્ ભગવાનથી બહિર્મુખ ન થવાય કાર્ષ્ણ્ય પણ પ્રકારે ભગવત્સખન્ધ સાચવી રખાય તેને માટે સાવધાન થવાનો ઉપદેશ કરે છે વળી પોતે કહે છે કે પ્રભુની પાસે લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિને માટે પ્રાર્થના ન કરવી કારણ કે પ્રભુ તો સસારના વૈરી હોઈ લૌકિકમાં નિજ ભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત થવા દેશે નહિ. નિજભક્તોને સસારમાંથી નિવૃત્ત કરવા એમનું લૌકિક કાર્ય તો પ્રભુ સિદ્ધ કરશે નહિ આથી અતિશય લૌકિકાસક્તિ પ્રભુને રુચતી નથી એમ સમજી વૈષ્ણવે લૌકિકમાં આસક્ત થવું નહિ અશક્ય કાર્યમાં વા સુશક્ય કાર્યમાં સુખમાં વા દુઃખમાં, ભગવદ્વિચ્છાનું અવગ્રહન કરવું, પ્રભુને વિષે શુદ્ધ ભાવ રાખવો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરવો વૈષ્ણવોનું આધાન કરવું પ્રભુપ્રતિ તથા શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ ઉપદેશ આપ્યુંને શિક્ષાપત્ર તેમજ એમના અન્ય ગ્રન્થો વાચતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર:—

સંવત્ ૧૬૪૭-૧૭૬૭ શ્રીહરિરાયજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયા. શ્રીવલ્લભાચાર્યના દ્વિતીયકુમાર શ્રીવિક્રમનાથજી થયા. તેમના તૃતીય લાલજી શ્રીગોવિન્દરાયજી થયા, તેમને ત્યાં શ્રીકલ્યાણજી થયા અને શ્રીકલ્યાણજીના સૂત્ર-પુત્ર શ્રીહરિરાયજી થયા, આ પ્રકારે વશપરપરાથી સેવારસ તથા કથારસનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ શ્રીહરિરાયજીને વિષે સિદ્ધ થયો હતો, એટલું જ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીને જ્ઞાનસમ્મન્ધ પણ શ્રીગુસામજીના ચતુર્થલાલજી વયોવૃદ્ધ તથા મહાનુભાવી શ્રીગોકુલનાથજીદ્વારા થયું હતું શ્રીગોવિન્દરાયજીનો વશ અન્ય લાલજીના વંશ કરતાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો હતો અને તેથી શ્રીહરિરાયજીને સમ્પ્રદાયના ધુરન્ધર વિદ્વાન વયોવૃદ્ધ તેમજ ભાવનિમગ્ન એવા ચતુર્થ રાજકુમાર શ્રીગોકુલનાથજી દ્વારા જ્ઞાનસમ્મન્ધ પામવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો શ્રીગોકુલનાથજી એક વિરલ મહાનુભાવી, ભગવદ્ભાવનિમગ્ન તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસામજીના ગ્રન્થોનું નિરન્તર પરિશીલન કરતા એવા ગોસ્વામીશ્રી હતા (જીઓ, શ્રીગોકુલેશજીનું જીવનચરિત્ર) અને એમના સમ્મન્ધમાં આવેલા તટકાલીન શ્રીહરિરાયજીપર એમની છાયા હોય એ સંભવિત છે. શ્રીહરિ-

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો આહ્વાન વા અન્ય
ત્રૈવિધ્યથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના ગ્રંથની ધતિશ્રીમા હૃતિશ્રીહરિદાસાવિરાચિતમ' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રંથોનું પદોલોચન કર્યું અને
એ ગ્રંથો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતંત્ર ગ્રંથો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવળધીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કર્તવ્ય. ૧ થી ૧૭
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭—૨૮
૩	દુઃસગતું સ્વરૂપ ૨૮—૩૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપજ્ઞાન. ૩૭—૫૫
૫	શરણ, કૃપા, જૈન્ય. ૫૫—૬૦
૬	ધૈર્ય રક્ષણ. ૬૦—૬૯
૭	લોકવેદત્યાગ ૬૯—૭૩
૮	દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩—૭૯
૯	પ્રેમાસક્તિવ્યસનસ્વરૂપ. ૭૯—૯૪
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૯૪—૯૮
૧૧	ચાર કર્તવ્ય ૯૮—૧૦૧
૧૨	સ્વામિનીભાવતા. ૧૦૧—૧૦૮
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮—૧૧૫
૧૪	ચાર લક્ષણ ૧૧૫—૧૧૮
૧૫	સ્મરણ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮—૧૨૩
૧૬	ચિંતાત્યાગ ૧૨૩—૧૨૭
૧૭	સાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭—૧૩૩
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩—૧૪૨
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણ, ૧૪૨—૧૪૬
૨૦	સત્સંગ, દુઃસગત્યાગ ૧૪૭—૧૫૫
૨૧	ભાવસંરક્ષણ ૧૫૫—૧૫૯

પૃષ્ઠ

૨૨	સત્સંગથી ભાવ પોષણ. ૧૫૯—૧૬૧
૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧—૧૬૭
૨૪	કૃપાળુ કારણ છે. ૧૬૭—૧૭૭
૨૫	શ્રીમદાચાર્યચરણનિષ્ઠા. ૧૭૧—૧૮૩
૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩—૧૮૬
૨૭	ચાલીસ આધોકા ૧૮૬—૧૯૩
૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩—૨૦૨
૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણહેતુ ૨૦૨—૨૦૫
૩૦	છ સાધનોનો વિચાર ૨૦૫—૨૧૧
૩૧	વરણવિચાર. ૨૧૧—૨૨૧
૩૨	કેવળ હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧—૨૨૭
૩૩	નિ સાધનના ૨૨૭—૨૩૧
૩૪	એ ભક્તિનું નિરૂપણ ૨૩૧—૨૪૦
૩૫	વિજ્ઞાતીયસંગત્યાગ ૨૪૦—૨૪૫
૩૬	જલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫—૨૫૨
૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨—૨૫૭
૩૮	વ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭—૨૬૪
૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા ૨૬૪—૨૬૭
૪૦	સ્વદુ અભિવેદન, ૨૬૭—૨૮૦
૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ. ૨૮૦—૨૮૫
૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫—૨૮૮

શ્રીહરિરાયજીની ઉત્તરાવસ્થા તે શ્રીપુરુષોત્તમજીની પૂર્વ અવસ્થા હતી શ્રીહરિરાયજીમાં સમવર્તિરહી જાવના એવી તો તીવ્ર થઈ રહેતી હતી કે એમનું હૃદયન થતાં જ જીવને સાક્ષાત્ શ્રીશિવર્ષનધરણ્ય હૃદયનો અનુભવ થઈ જતો. એમ કહેવાય છે કે શ્રીશિવર્ષનનાથજી-શ્રીનાથજી જે પોતાને સ્વરૂપ પણ જાણે હોય તો તે શ્રીહરિરાયજીને જતાવતા (નિર્વેદિત કરતા) શ્રીહરિરાયજી જ્યાંવસ્થામાં જિમનો વિરાજતા તે(સમય દરમિયાનવિગત) પણ તરફથી એવા શ્રીશિવસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમજી શ્રીનાથદ્વાર પધારવારે ઉજ્જ્વલિતો સમય હતો તેથી શ્રીનાથજીને શ્રીજગજીવના નિવમાનુસાર મોજડીએ પરી સહાય એ નહતું. પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજી જે પ્રથમ જ જોઈને સેવા સિતાર કરવા પધાર્યા હતા તેમણે જુદા ભાવે જાણ્યોતીથી જાણેથી મોજડીએ શ્રીજીને પરાવા દેવા તે સમયના તિલાંશવિવશીને જાગ્રદ ક્યો. તિલાંશ તમોએ મોજડીએ રાજમોગ્યપરંતુ પરાવા દેવાની જાણ જાણી. પરંતુ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ જાણ્યોતીને જાણી મોજડીએ રાજમોગ્ય પછી પણ ઉત્તરાવસ્થા પરંતુ પરી રાજવા મુખ્ય પરિચારને સમજાવ્યા જ તેમ જુદા મુદ્દામા શ્રીનાથજીને જાણા જાણા સમયસુધી મોજડી પરાવવારી પરિચય પાડે એવો વિચાર જાણ્યોતીને શ્રીશિવસ્વામીને ન જાણ્યો. તેથી શ્રીનાથજીએ શ્રીહરિ રાજા જિમનોરમાં વિરાજતા જાને જાનસે સેવાદાયા પ્રજાનો સાક્ષાદનન્દનુભવ કરતા શ્રીહરિરાયજીને જાણ વાર્તા જણાવી. શ્રીહરિરાયજી પો પ્રજાને પરિચય ન પડે તેને માટે સ્વારી સદા તૈયાર રાખતા. શ્રીહરિરાયજીએ જાણ્યુંકે થઈ સત્વર તે પધારી મોજડીએ વિજય કરી. શ્રીપુરુષોત્તમજીમાં જાણાય પાવિત્ર્ય હતું, છતાં શ્રીનાથજી એમ શ્રીહરિરાયજીના જેવી સાનુકૂળતા જણાવતા ન હતા બીજા જાણ્યાવિદ્યા એવી છે કે શ્રીહરિરાયજી રહસ્ય સમજતા તેમજ મન નક્કી એક સમય શ્રીપુરુષોત્તમજીને શ્રીસુતોપિનીજી ઉપર પ્રદાન જાણે સરેક પામે જાને તેથી પોતે જિનન થયા એમને જિનન થયેલા મેઈ એક જુદા જાણે પૂછું 'શાહ જાણ જિનન કેમ છે?' શ્રીપુરુષોત્તમજી એવું કહ્યું જણાવું એકલે તે જુદાજાણે કહ્યું 'જે જાણની મદદ હોય તો શ્રીહરિરાયજી પાસે મેં ? જાણું કરું છું તે હું જાણને નિર્વેદિત કરું' તે નિર્વેદિતથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો સહેલ નિરત થયો જાને પોતે એ જાણને પધાર્યા જાણે શ્રીહરિરાયજીને ૧૨ ૧૨ જેવા દોર્ણાનુષ પવન્ત જુદાજુદા વિરાજી શુદ્ધ પ્રજિનું ઘન સ્વરૂપજાણે જાણે ૩૩ શ્રીહરિરાયજીની જાણી જાણે વૈશ્વરોને પ્રજાપાનું રમ મમ્મું શ્રીશિવજનાથજી તથા

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો આહણુ વા અન્ય
ત્રૈવિધ્યો ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ધૃતિશ્રીમા કૃતિશ્રીહારિદાસાવિરાચિતમ્' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણુ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે. એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત ગ્રંથોનું પર્યાલોચન કર્યું અને
એ ગ્રંથો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર ગ્રંથો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવળ્લખીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

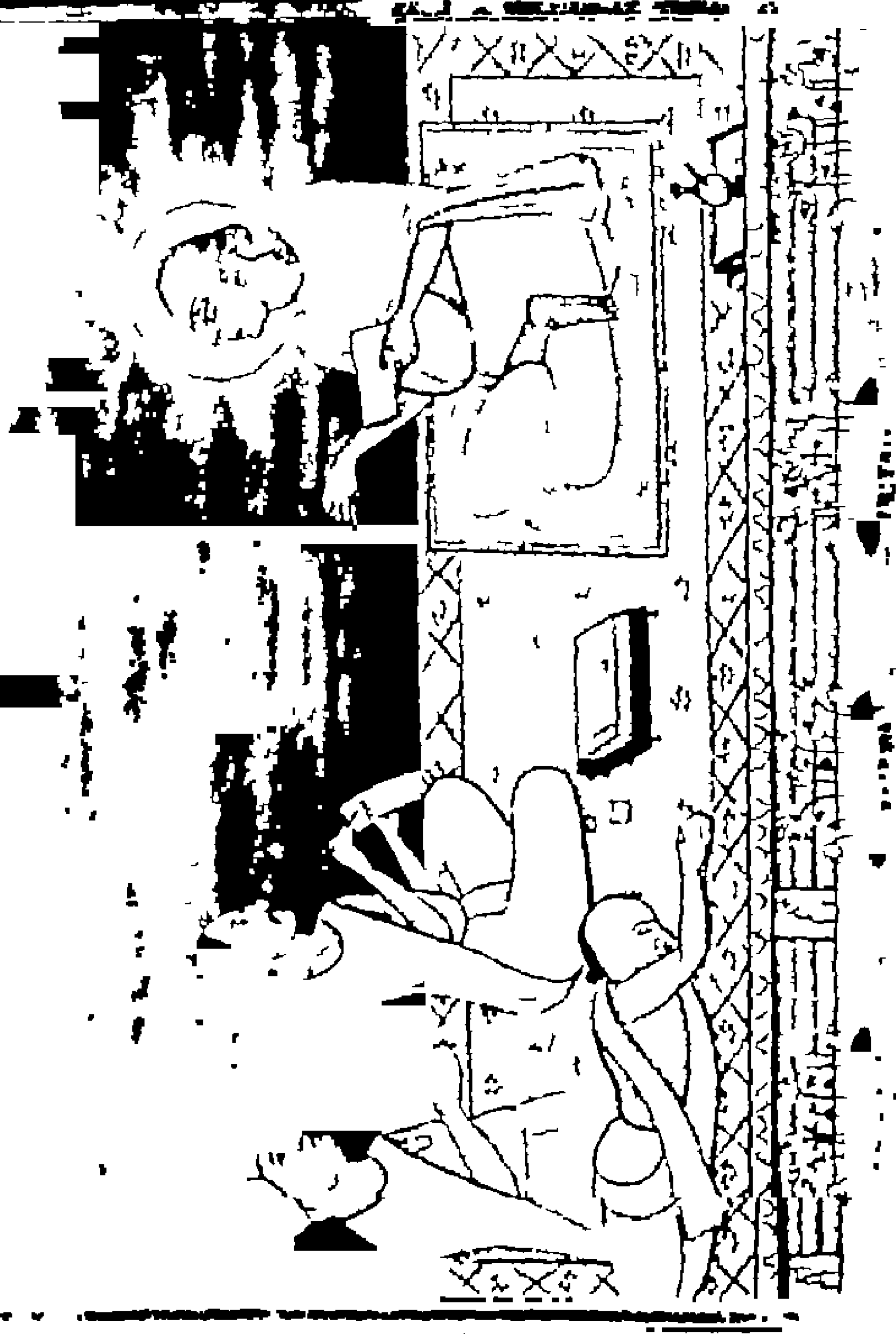
પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કર્તવ્ય	૧ શ્રી ૧૭
૨	સ્વરૂપાનુભાવ	૧૭—૨૮
૩	દુઃસંગતું સ્વરૂપ	૨૮—૩૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપજ્ઞાન	૩૭—૫૫
૫	શરણુ, કૃપા, દૈન્ય.	૫૫—૬૦
૬	ધૈર્ય રક્ષણુ.	૬૦—૬૯
૭	લોકવેદભાગ	૬૯—૭૩
૮	દૃઢ વિશ્વાસ.	૭૩—૭૯
૯	પ્રેમાસક્તિવ્યસનસ્વરૂપ	૭૯—૮૪
૧૦	કલપ્રાપ્તિવિચાર	૮૪—૮૮
૧૧	ચાર કર્તવ્ય	૮૮—૧૦૧
૧૨	સ્વામિનીભાવના.	૧૦૧—૧૦૮
૧૩	દીનતાની ક્ષણરૂપતા	૧૦૮—૧૧૫
૧૪	ચાર લક્ષણુ	૧૧૫—૧૧૮
૧૫	સ્મરણુ, સંગે, આશ્રય	૧૧૮—૧૨૩
૧૬	ચિંતાત્યાગ	૧૨૩—૧૨૭
૧૭	ત્યાગાત્યાગવિચાર	૧૨૭—૧૩૩
૧૮	વિરહભાવના,	૧૩૩—૧૪૨
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણુ,	૧૪૨—૧૪૬
૨૦	સત્સંગ, દુઃસંગત્યાગ	૧૪૭—૧૫૫
૨૧	ભાવસ રક્ષણુ	૧૫૫—૧૫૯

૨૨	સત્સંગથી ભાવ પોષણુ.	૧૫૯—૧૬૧
૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ	૧૬૧—૧૬૭
૨૪	કૃપાજ કારણુ છે	૧૬૭—૧૭૭
૨૫	શ્રીમદ્દયાર્થચરણુનિષ્ઠા	૧૭૧—૧૮૩
૨૬	ભાવગોપન.	૧૮૩—૧૮૬
૨૭	ચાલીસ આધકે	૧૮૬—૧૯૩
૨૮	વિરહાત્મક દીનતા.	૧૯૩—૨૦૨
૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણુહેતુ	૨૦૨—૨૦૫
૩૦	છ સાધનોનો વિચાર	૨૦૫—૨૧૧
૩૧	વરણુવિચાર.	૨૧૧—૨૨૧
૩૨	કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે	૨૨૧—૨૨૭
૩૩	નિ સાધનના	૨૨૭—૨૩૧
૩૪	બે ભક્તિનુ નિરૂપણુ	૨૩૧—૨૪૦
૩૫	વિજ્ઞાતીયસંગત્યાગ	૨૪૦—૨૪૫
૩૬	જલકમલવત્ સ્થિતિ	૨૪૫—૨૫૨
૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર	૨૫૨—૨૫૭
૩૮	વ્યાપિવૈકુઠવિચાર.	૨૫૭—૨૬૪
૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા.	૨૬૪—૨૬૭
૪૦	સ્વદુઃખતિવેદન,	૨૬૭—૨૮૦
૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ.	૨૮૦—૨૮૫
૪૨	ભાવસ્વરૂપ.	૨૮૫—૨૮૮

બીજાદલનાવાયડી
 મરાઠામુઠી
 ધિગમરહો ભરિત
 બીજાજાગરભીના
 રિગ્ગી ભાગદુર
 ધનિદુરિ.

બીજાદે રિગ્ગી મરાઠામુઠી

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥ श्रीगुसांइजी परमदयालवे नमः ॥

अथ श्रीहरिरायजीविरचित

॥ बृहत् शिक्षापत्र ॥

शिक्षापत्र १ लु.

मूलम्:-सदोद्विग्नमनाः कृष्णदर्शने क्लिष्टमानसः ।

लौकिकं वैदिकं चापि कार्यं कुर्वन्ननास्थया ॥१॥

निरुद्धवचनो वाक्यसावश्यकमुदाहरन् ।

मनसा भावयोनित्यं लीलाः सर्वाः क्रमागताः ॥२॥

शબ્દાર્થ:-જેનું મન નિરન્તર (અહન્ટા મમતાના અસહ (દુષ્ટ) આગ્રહથી) ઉદ્વેગ યુક્ત-ગ્દાનિ યુક્ત છે, જેનું મન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન નિમિત્ત કલેશ યુક્ત (ક્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થશે એમ આર્તિવાણુ) હોય છે, જે લૌકિક તથા વૈદિક કાર્ય પણ અનાસ્થાથી-કેાઈ પણ જાતની આસ્થા રાખ્યા વિના (કેવલ લોકમાં દેખાડવાને માટે જ, લૌકિક અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ)-કરે છે, તથા જે વચનને નિયમમા રાખે છે, અને જે આવશ્યક (જરૂર હોય એટલા જ) વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરે છે એવા વૈષ્ણવે ક્રમપ્રાપ્ત પ્રભુની સર્વ લીલાની નિત્ય ભાવના કરવી. (૧-૨)

અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો લોકમાં દેખાડવાને જ કરવા એમાં ચિત્તની અતિઆસક્તિ વૈષ્ણવે થવા ન દેવી. શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિભક્તોનું લક્ષણુ આપતા કહે છે કે-“ વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા । ત્રૈણ્ણવત્ત્વં હિ સહજં તત્તોડન્યગ્ર વિપર્યય ” અર્થ- તે પુષ્ટ ભક્તોમાં લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ (વૈદિકત્વ કાર્યો કરવાપણુ) કપટથી લોકમાં બતાવવાને અર્થેજ હોય છે કેવલ વૈષ્ણવપણુ એમનામાં સહજ (કુદરતી) હોય છે એ વૈષ્ણવત્વ વિના અન્ય સર્વનોવિપર્યય છે ’ અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો ક્ષાશા ત્યજ કરવા એમઅર્થ ‘ શબ્દાર્થમાં ’ (કવચિત થાય છે પણ ઉપરનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે

વિવેચન.—અહન્તા—હું ઠહઠ છુ એવું અભિમાન—જને મમતા—આ લૅકિંક વસ્તુએ મ્હારી છે એવું અભિમાન—આ જન્ને આમદ, દુષ્ટ છે એ અહન્તા મમતાનો આમદ, મનને લૅકિંક વૈદિક કાર્યમાં આસક્ત કરી પ્રભુનું વિસ્મરણ કરાવે છે. આમ લૅકિંક વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તને આસક્ત થવા દઈએ તથા એ કાર્યોની અસિદ્ધિમાં કલેશ મુક્ત ચિત્તથી શ્રી કૃષ્ણના દર્શનાર્થે જઈએ તો આપણું (ભવેનું) ક્ષિપ્ત મુખ ભેઈ, જ્ઞાનન્દરૂપ પ્રભુ ઉદ્ભસીન ચર્મ જાય છે તેથી સામાનિક કાર્યો સિદ્ધ ન થાય વા બગડી જાય તો પણ મનમાં કલેશ ન કરવો. લૅકિંક વૈદિક કાર્યોને મનમાં તુચ્છ ગણવા પ્રભુની સેવા સમ્મનથી કાર્યો સિદ્ધ થાય તેમાં જ પ્રસન્ન રહેવું એ કદાપિ સેવા ન થાય તો મનમાં કલેશ રાખવો કે હું કેવો દુષ્ટ છુ કે મ્હારાથી જ્યારે પ્રભુની સેવા ન થઈ શકી ? પુષ્ટિમાર્ગની જોવી રીત છે કે, મજબૂતો જે રીતે શ્રી કાકોરણની સેવા કરતા તે પ્રમાણે પ્રભુની સેવા પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવે કરવો. મજબૂતો શ્રી કાકોરણના સંયોજના સેવા કરતા તથા શ્રી કાકોરણના વિપ્રયોજનામાં (જ્યારે શ્રી કાકોરણ બોલાવ્યુંને અર્થે વનમાં પધારતા ત્યારે) ને ભૂગીત, મુગભૂગીતમાં વર્ણવેલી પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરતા, ચિન્તન કરતા, તથા શ્રી કાકોરણ જ્યારે સન્ધ્યાસમય વનમાંથી મજમાં પાછા ફરતા ત્યારે જ્ઞાનન્દથી એમનું (પ્રભુની) દર્શન કરતા હતા તેજ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવાના સમયમાં સંયોજ-રસનો અનુભવ કરવો તથા અનોછરમાં શ્રી કાકોરણ સમ્મન થી કલેશ કરવો—વિમોચ્છર્તિ કરવી, શ્રી કાકોરણના મુખારવિન્દનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરવું સેવા સમય દૃષ્ટાત્મક પુરોચતમ શ્રી કૃષ્ણનું દયન કૃતિ જ્ઞાતુરતાથી કરવું. પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો—લૅકિંક કાર્યો—લૅકમાં અપકોર્તિ દૂર કરવા જાગરવા, અને વૈદિક કાર્યો વૈદિક મર્મમાં પાલવા કરવા પરંતુ લૅકિંક વૈદિકમાં મન આસક્ત ન થવા રેવું. મન જ્યેક શ્રી કૃષ્ણમાં જ રાખવું. સૂતકાદિ યોગ સમય મંદિરની સેવા ન થઈ શકે ત્યારે જાવથી માનસી સેવા કરવી—એમ મર્મમાં છે, કારણકે સૂતકીથી મંદિર ઓવાઈ જાય છે. (૧)

સાર એ છે કે જ્યારે જ્યારે સેવા હતાલિક ન જને ત્યારે પ્રભુના વિયોગથી જ્યારે રહેડું પ્રભુનું ચિન્તન, સ્મરણાદિ કરવા જાયું નહિ. લૅકિંક વૈદિક મર્મમાં મનને એવું જાગ ન થવા રેવું કે જ્યેક શ્રી કૃષ્ણનું વિસ્મરણ થાય શ્રી કૃષ્ણસેવા સર્વથી પ્રધાન છે અને અન્ય સુર્વ—શ્રી પુત્ર મુક વિત્ત, જ્ઞાતિ, લૅકિંક વૈદિક કાર્યો—શ્રી કૃષ્ણસેવાના જગે છે શ્રી કૃષ્ણસેવા મુખ્ય છે. લૅકિંક વૈદિક મર્મો યેણ છે.

આપણા વચ્ચનનો નિરોધ કરવો એટલે જાવરથક વચ્ચનનો જ ઉચ્ચાર કરવો. વિના કાર્ય અતિથય બોલવું નહિ. મુખ્ય સિદ્ધાન્ત તો એ છે કે ભગવદ્સમ્મનનું વિના સર્વથા ન બોલવું, પરંતુ લૅકિંક વૈદિક કાર્યોમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં બોલ્યા વિના જાલી શકે નહિ તેથી જાવરથક વચ્ચનો જ બોલવો એ વાણીનો નિબદ્ધ હોય તો. મુખરતા રોવ ન થાય. જોકે બોલવાથી ભગવદ્દાવ દૃષ્ટિમાં સ્થિર રહેતો નથી, વાણીદારા જહાર જતો રહે છે. ભગવદ્દર્મની જાણી સુદ્ધમગતિ છે, તેથી ભગવદ્દર્મ વિનાના જ પ સર્વપ્રયત્નોમાં વાણીનો નિરોધ કરવો.

અનેક રથજે ભટકનું એ મનનો ધર્મ છે ભગવાન વિના અન્ય સર્વ સ્થાને જમણું કરતાં મનને શ્રી કાકોરણની અનેક પ્રકારની અપાર લીલામાં કમાનુસાર આસક્ત કરવું, મનનો વેગ વાયુના વેગ કરતાં અધિક છે કેટલે ઉપાવધી પણ થાયું શેડાતું નથી.

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:—મહાદેવજીનાં શ્રી સતી પાર્વતીએ મહા દેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે ‘તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. ” આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે —“ પુત્રે કુળ્લામિચે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:—પ્રાતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભ્વસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરંતુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે—એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિ.સ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતુ રહે છે, જીવને દુ:ખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃદ્ધભક્તમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિને

આપણા દેહથી બને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા જો આપણે આપણી કામથી શીઠાકારણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શીઠાકારણની સન્નિવૃત્તિ થઈ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં જાડકે છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી ‘જાડકી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ’ એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના ચાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે ‘મહાધી ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી મહારા મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જો કેમ સમજાવે ?’

બ્રહ્મસમ્બન્ધનો મત્ર સેવી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન્તાકરણ તેમના ધર્મો શ્રી પુત્ર મુદ્, જાસ. વિત્ત. જાભોક્ તથા પરલોક તથા પોતાનો જાત્રમાન્ને સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જીવ પ્રભુમીકૃષ્ણનો હાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાએ વિનિયોજ્યો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જણાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે,

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્મરે જાડકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં જામ થાય તો સેવામાં અદ્વા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના બોલવું જ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા રોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું વિષાધાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિશ્ર વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથી ન કરવું જો મહારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. દૈહિક, લૌકિક, વૈદિક કર્મ બહુ છે જો જા સંસારમાં રહીએ અને જો કર્મો ન જાણ્યોએ તો સંસારમાં અપહીતિ થાય છે સંસારમાં એમ અપહીતિ થવાથી ભગવત્સેવામાં રૂદ્ધ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિબંધ રૂપ અપહીતિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી ઠાકારણની સેવામાં પહોંચીને જનોસરમાં અસુકૃતિ રાખ્યા વિના કરતાં જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તહીન થઈને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ જનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્યું પછી) કરવાનાં છે (જનોસરમાં) પ્રભુને જાબીકાર ચોખ્ખા જમ્મ સામગ્રી તેમાર કરતાં પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાએ અને શ્રી ઠાકારણની સેવા કરવાને જઈ જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે જો પ્રધાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય જવસરમાં-જનોસરમાં-સેવા રજીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ વધાયોજ્ય કરતાં જોમ કલા પછી જો પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો ? તે બતાવે છે જો ભગવત્સેવામાં શ્રીની સહાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવાએ અનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથી શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. જા સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:—મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઈ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે ‘તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. ” આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, ખન્ધુ, આપ્ત, ઇત્યાદિ સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે—“ પુત્રે કૃણામિયે રતિ. ” તેજ પુત્રપત્ન રતિ-પ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:—પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતઃકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે છે—એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબંધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃક્ષલકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ

આપણા દેહથી બને તેટલી તો બાંધ પાસે નજર કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આજ્ઞા કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે. સેવામાં આજ્ઞા ન કરતાં જો આપણે આપણી કામથી શ્રીકૃષ્ણજીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણજીની સન્મુખ મૂકી ભગવત્સમ્મનની બહિર્મુખ કરતાં જાડું છે. તેથી જનરૂપ આપણા શરીરથી નિઃશ્વર સહિત ભગવત્સેવા કરવી ‘આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય જાનપાનાદિ કું કરશે’ એવો નિશ્ચય રાખવો. જેમ જાનપાનમાં પ્રીતિનો નિશ્ચય છે. એટલે કે જાનપાન કર્યા વિના જીવવું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિશ્ચય પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે ‘મ્હારો ધર્મ કેવલ જાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો દાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જો કેમ સમજાવે?’

જનસમ્મનનો મત લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો, શ્રી પુત્ર મુક, જાત વિષ્ણુ આલોક તથા પરલોક તથા પોતાનો આત્મા—જો સર્વ ભગવાનને સમર્પણમાં આવે છે. અને જીવ પ્રભુમીડિયુનો દાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. જો પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાયે વિનિયોજવો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને બાંધ પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી નિશ્ચયપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જવાબી. હવે જો સેવામાં જનને વિનિયોજવા મનનો નિશ્ચય કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્વરૂપે ભટકતાં મનનો નિશ્ચય કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં મદ્દા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિશ્ચય કરવો. સેવા સમ્મનની કાર્ય વિના જીવવું નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા હોય ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવથી રસનું વિરોધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિશ્ચય કરવો. ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું. જો પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિશ્ચય-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક ધર્મ બધું છે. જો જા સંસારમાં રહીએ અને જો કોઈ ન જાણીએ તો સંસારમાં અપહીતિ થાય છે. સંસારમાં એમ અપહીતિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિજ્ઞાનુસાર અપહીતિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રીકૃષ્ણજીની સેવામાં પહોંચીને જનોસરમાં આશ્રયિત રાખ્યા વિના કસ્વા. જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તફીન મળે કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જીવવાને માટે જ જનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે. (જનોસરમાં) પ્રભુને જાગીદાર ચોખ્ખા વજ્ર સામગ્રી તૈયાર કરવા. પાકાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રીકૃષ્ણજીની સેવા કરવાને અર્થે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. જો પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જાનુભવ કરાવે છે. (૩)

જન્ય જનસરમાં—જનોસરમાં—સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક, વૈદિક કાર્ય વચાચોખ્ખા કરવાં એમ કહ્યા પછી જો પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો? તે જવાબે છે. જો ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદ્ભાવ હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવાયે જનુકૂલ હોય તો જ તેનાપર જનુરામ—સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિવશાદિક સિદ્ધ કરવા. વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને જનુકૂલ

મહાપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:—મહાદેવજીના શ્રી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઈ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રવૃત્ત થઈ. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે ‘તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. ” આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં શ્રી અનુરૂપ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આપ્ત, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુરૂપતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“ પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:—પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઓચિત છે (તેજ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતઃકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે.) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરંતુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે છે—એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. (૫)

વિવેચન:—જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદી છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો નના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવાન પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભ

આપણા દેહધો અને તેટલી સો અન્ય પાસે નજર કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા એ આપણે આપણી ઠાઠાથી શ્રીકાકોરણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકાકોરણની સન્નિધિમાં ભગવત્સમન્વયથી બહિર્મુખ થતાં જાય છે. તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સહિત ભગવત્સેવા કરવી. 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના બાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિર્ધાર્ય સમજવું કે 'શ્વાશે ધર્મ કેવલ જ્ઞાનપાનાદિ કરવાનો નથી. શ્વાશે સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમજાવે ?'

જહસમન્વયનો મત લેતી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. કેટલાક ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મે, શ્રી, પુત્ર, મૃદ, આદિ વિત્ત, જ્ઞાત્યેક તથા પરત્યેક તથા પોતાનો જ્ઞાતમા-એ સર્વ ભગવાનને સમર્પણમાં આવે છે અને જીવ પ્રભુશીલ પ્રભુનો હાસ જઈ રહેવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે એ પ્રવૃત્તિનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં વિનિયોજ્યો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે દર્શાવે તો પ્રવૃત્તિનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જતાખ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે જાટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. એ મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં મદ્દાન્ન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમન્વયી કાર્ય વિના બાલવું જ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી સુખરતા દોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સાવરૂપી રસનું વિરોધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિશ્ર વાણી વચ્ચે કિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમયે લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું. એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક કર્મ બધું છે. એ જ્ઞા સંસારમાં પડીએ અને એ કર્મો ન જાણીએ તો સંસારમાં અપહીતિ થાય છે. સંસારમાં એમ અપહીતિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપહીતિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાકોરણની સેવામાં પરોવવાને જ્ઞાનોદયમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવાં. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તટીન થઈને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ જ્ઞાનોદયમાં (સેવા થઈ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે. (જ્ઞાનોદયમાં પ્રભુને જાગીદાર યોગ્ય જગત સામગ્રી વૈચાર કરવાં. યાદાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રી કાકોરણની સેવા કરવાને જઈ જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે. (૩)

અન્ય અવશરમાં-જ્ઞાનોદયમાં-સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ વચાવેલ કરવાં એમ કહ્યું પછી જો પુણ્યમાં સ્નેહ કરવો કે ત્યાં જ અને એ કરવો તો જા જાણે કરવો. તે જતાવે છે. એ ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાચ દોષ તો સેવા સારી રીતે થઈ થઈ તેથી એ શ્રી ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ દોષ તો જ તેનાપર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિપત્તિદિક્ સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ’ એમ વિચાર કરવો. ‘ હું કેવો હુદ્દ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી ’ એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુણાધરજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:—
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ કતિઘા વિચાર્યઃ ”—અર્થ:—હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મહારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશે ! ’
 એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુણિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સ-
 કલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ વ્રજભક્તો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ વ્રજભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી વ્રજભક્તોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સ-
 મ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય
 છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ
 ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું
 અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો
 સ્પર્શ ભાવથી કરવો જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો વ્રજભક્તોની ભાવના કરવી. વ્રજભક્તો
 પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી
 ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા
 સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી
 પ્રતિ રાજ સમાન ભય રાખવો. ‘ શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજના પણ રાજ છે, તેથી
 જો મહારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ
 કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અગ અતિ કૌમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી
 ઉષ્ણ કરી શ્રી અગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે. આ
 પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી સેવાની સમગ્ર
 વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક જાણવી આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી
 સ્વરૂપાન્નદનો અનુભવ થાય છે (૮)

મૂલમ્:—હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્તિવિતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૧॥

અર્થે ધનનો વિનિયોગ ન કરતાં લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય થાય તો મનમાં આસુર વેશ થાય છે આ પ્રકારે વૈષ્ણવે વિવેક રાખી ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી.

વિવેકધર્માભિમન્યમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે— પ્રાણ સેવેત નિર્મલ " પ્રાણ ધનને નિસ્પૃહ થઈ રહવું તેથી સિદ્ધ થવું કે વૈષ્ણવની પાસે જે ધન છે તે જોનું પોતાનું નથી પણ ભગવાનનું છે અને તેથી જે પ્રકારે જોનો વિશિષ્ટ વ્યય ભગવદર્થ થાય તેમ કરવું. જે દ્રવ્ય ભગવાનનું છે તેનો લૌકિકમાં વ્યય થતો અટકાવવો. દરે જો કંઈ જોમ ચકા કરે કે લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ ચાલી શકે ? તો તેનું સમાધાન અમ્ર સ્થોત્રમાં કરે છે

મૂલમ્—વિવાહાદિપુ કાર્યેપુ વધ્વા સેવાર્થમાનસા.

ભગવત્સક્તિસદ્ગોપિ સ્વપ્રાણપ્રેષ્ટવાર્તયા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીના વિવાહાદિક કાર્યમાં સેવાનિમિત્ત બિત્ત રાખવું આપણા પ્રાણ પ્રેષ્ટ શ્રી કાકોરજીની વાર્તા (ભગવત્કથા) ને નિમિત્ત ભગવદ્ભક્તનો સજ કરવો. [૬]

વિવેચન—વિવાહાદિક લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ ચાલે ? જોનો ઉત્તર આપે છે વૈષ્ણવે પોતાના વિવાહ તથા પુત્રાદિકના વિવાહના પ્રસંગે ભગવત્સેવાનો જ વિચાર કરવો. ભગવત્સેવામાં જો અધિક સેવકો હોય તો સેવામાર્ગ સાચી રીતે સેવી શકાય છે 'શ્રી, પુત્ર, પૌત્રાદિક જો ભગવત્સેવામાં સદાચ આપે તો પ્રભુને શ્રમ થતો નથી, પ્રભુનું સુખ વધે છે,' જોમ વિવાહાદિક કાર્યો પણ ભગવત્સેવાના પેષક છે તેથી જો કાર્યો કરવા જો કાર્યોમાં જે કંઈ ધનનો વ્યય કરવો યોગ્ય હોય તે પણ શ્રી કાકોર જીની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરવો. શ્રી કાકોરજી જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવાની આજ્ઞા કરે જેટલું (આવશ્યક) જ દ્રવ્ય વૈષ્ણવે પ્રભુ પ્રતિ હાસભાવ વિચારી ખર્ચવું (લૌકિક પ્રતિજ્ઞાના દોષથી અધિક-અવટિત દ્રવ્યનો વ્યય વિવાહાદિક કાર્યોમાં જો વૈષ્ણવ કરે તો પોતાના પ્રાણપ્રેષ્ટ સ્વામી શ્રી કાકોરજીનો અપરાધ થાય છે)

ભગવદ્ભક્તનો સજ પણ લૌકિક વદિક પ્રતિજ્ઞાને લીધે નહિ પણ પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રી કાકોર જીની વાર્તા કરવાને માટે જ કરવો. પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપવા કોઈપણ ભગવદ્ધર્મ ન આચરવો. ભગવદ્ધર્મ જ સ્વધર્મ છે જોમ વિચારી દૈન્યસુકત યર્થ ભગવદ્ધર્મ પાલવો. (૬)

મૂલમ્—વિયોગાનુભવ કુર્વન્સેવાન્નવસરે પુન ।

મૂર્ત્તૌ ભગવતો દદિર્માવ્યા તત્તસ્ય દર્શનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—સેવાના અનવસરમાં (અનોસરમાં) વિયોગાનુભવથી નિર્બાદ કરવો. 'આ સામ્પાત્થી કૃષ્ણચન્દ્ર છે જોવી ભાવના શ્રી કાકોરજીના સ્વરૂપમાં કરનારને સાક્ષાત્ શ્રીપૂર્ણપુરુષે તમનાં દર્શન થાય છે (જ્યાં સુધી સાનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી જેવા ભાવ અને મર્માદા શ્રીકૃષ્ણની સત્તિધિમાં રાખીએ તેવા જ ભાવ અને મર્માદા શ્રી ભગવત્સ્વરૂપની સત્તિધિમાં રાખવા.) (૭)

વિવેચન—ભગવત્સ સુખ સેવામાં સુયોગાત્મક લીડારસનો અનુભવ કરવો. સામગ્રી તથા વસ્તુદિક શ્રી પ્રભુને ધરી તેનો ભાવ વિચારવો. સેવામાં પહોંચી અનોસરમાં વિયોગાનુભવ કરવો. જેવી રીતે નજમકતોને વલ્ગીત યુગલગીતમાં વિયોગાનુભવ થયો છે, વૈષ્ણવે પણ અનોસરમાં પ્રભુનો વિયોગ વિચારવો. પ્રભુ કંઈ કુલમાં પધાર્યા દશે ?

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ’ એમ વિચાર કરવો. ‘ હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી ’ એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુણાધજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:—
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ કતિયા વિચાર્યઃ ”—અર્થ:—હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મહારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશે ! ’ એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સકલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજાભક્તો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજાભક્તોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજાભક્તોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સન્મન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો. એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન.—પ્રથમ મગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો. જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજાભક્તોની ભાવના કરવી. મજાભક્તો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજા સમાન ભય રાખવો. ‘ શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજાના પણ રાજા છે, તેથી જો મહારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે આ પ્રમાણે મગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈહિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી. સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક જાણવી. આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નહનો અનુભવ થાય છે. (૮)

મૂલમ્:—હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધત્વાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્તિવિતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૧॥

ધાવત્સાધનસમ્પત્તિ^૧ કારણત્વશિલાન્નિજાન્ ।

શુદ્ધ વિધાય હૃદય પશ્ચાત્ત્રાવિશેત્સવ્યમ્ ॥૧૦॥

ગાંધાર્થ^૨ —હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી તેમાં પ્રભુના આવેશનો સંભવ નથી. હરિ પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતાની અતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી, જેટલી સાધન સમ્પત્તિ હોય તેટલો અનુભવ કરાવે છે, એમ જાણવું હૃદય શુદ્ધ કરી, એમાં (જાણના હૃદયમાં) પોતે પ્રવેશ કરે છે. (૧૦)

વિવેચન—જનવત્સેવામાં આપણા હૃદય તથા ઇન્દ્રિયોને અતિ શુદ્ધ રાખવાં જોઈએ. આવેશથી વિષયનો જાણના ન કરવી. લૌકિક દેહ સમ્બન્ધિ મુખ્ય દુષ્કર્મ મનમાં ન રાખવાં, કારણ કે લૌકિક વૈદિક મુખ્ય દુષ્કર્મ આ દેહ સમ્બન્ધિ છે અને જનવત્સેવા સમ્બન્ધિ મુખ્ય દુષ્કર્મ આત્માના સમ્બન્ધિ—જ મ જન્મના છે, શ્રીકૃષ્ણભક્તો સ્વરૂપ અતિ શુદ્ધ છે તેથી લૌકિક જાણના મુખ્ય પ્રભુને વિષે જાણિ ન વિચારવા પ્રભુનું શ્રી જાન, કર, પાક, મુખ, હાથાદિ સર્વ જ્ઞાનનરૂપ છે તેથી શુદ્ધ મનથી એનો અનુભવ થવો જોઈએ, પ્રભુ કમ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિથી રહિત છે સર્વ દુષ્કર્મરૂપ છે, તથા પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરનાર છે એવા શ્રીકૃષ્ણભક્તો અલૌકિક મુખ્ય સમુદ્ધત સ્વરૂપની મનમાં જાણના કરી, જન્ય સર્વ સ્વરૂપી મનને એથી હમ્મ એક શ્રી કૃષ્ણભક્તો અવશ્યકમત્સર્વમાં અસકલ કરી, જનવત્સેવા જાવસકલ કરવી ત્યારે પ્રભુ સ્વાનુભવ કરાવે છે

અથ હ જ્ઞાનમાં કેટલાક આશુરી પદાર્થ છે અને કેટલાક દેવી પદાર્થ છે દેવી પદાર્થના બે પ્રકાર છે—એક મર્્યાદા અને એક પુષ્ટિ—એમ દેવીના બે પ્રકાર સકલ તત્ત્વ ભિન્ન પદાર્થો

૧ જાણનાધનસમ્પત્તિ કારણત્વ અશિર્વા જનાર એવો પામો. પુસ્તકાન્તરમાં માલમ પો છે એ પામનુસાર અર્થ—હૃદય અતિ અશુદ્ધ છે તેથી એમાં પ્રભુનો આવેશ સંભવતો નથી આ મુખી પ્રભુ પોતાના ભક્તોને સર્વ સાધનસમ્પત્તિ સિદ્ધ કરાવે છે ત્યાં મુખી પોતાની અતિ શુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી અનુભવ કરાવે છે અને સાધનસમ્પત્તિથી ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી પછી તેમાં પોતે પ્રવેશ છે

૨ શ્રીકૃષ્ણભક્તો શ્રીજન જ્ઞાનરૂપી પૂણ્ય છે એ શ્રી જનમાં માંસ, લોહી મળ્યાદિ ભરેલું નથી. એમનું શ્રીજન લૌકિક જ્ઞાના સરીર સમાન પ્રાપ્ત જેવ પદાર્થોનું જાણવું નથી પરંતુ સર્વ કર, પાક, મુખ હાથાદિ સર્વ જન જ્ઞાનરૂપી—રસથી પરિપૂર્ણ છે પ્રભુ શ્રીજન તો અપ્રાપ્ત છે. તેથી એમાં પ્રાપ્ત કમ ક્રોધ, લોભ, મોહ તથા મત્સરાદિ રોપ સંભવતા નથી શ્રી મહાપ્રભુ નિમન્દમાં પ્રભુ સ્વરૂપ તીવેની કારણમાં ઉપજાઈ કરે છે —

વિદ્યોત્પત્તિરૂપાવિમલ આજગમ્નો વિજેતજાતકસરીરગુણેશ્વરીઃ ।

આજગમાવરપાદયુક્તોવરાદિ સર્વથ જ વિવિધ મેદવિવર્જિતાયા ॥

અર્થ—મહાપુષ્પોમાં તપ અન્તિ, યાગાદિ મુખ્ય રોપરહિત એવામાં આવે છે પણ પ્રભુ સ્વરૂપમાં તેમ નથી પ્રભુ તો નિરોપ-સર્વ રોપરહિત અને પૂર્ણ મુખ્ય છે પ્રભુ પ્રભુને આધીન નથી પણ સર્વ તન્નપોતાને આધીન રાખનાર છે એવાના સમાન પ્રભુનો દેહ તથા ઇન્દ્રિયો નથી પ્રભુ તો જન નિમ્બેતન કરીરતા મુખ્ય રહિત છે પ્રભુના કર પાક મુખ હાથાદિ કેરલ જ્ઞાનરૂપી પૂર્ણ છે એમ પ્રભુ શ્રીજન જ્ઞાનપ્રસૂર છે તેથી જ આશરુક્ત છે મરણ જ્ઞાન જ્ઞાનપદ્મમાં

૧) પદ છે પ્રભુ વિવિધ ભેદ સુભતિય, વિભવીય અને સ્વમત્ત-એથી રહિત છે (૬)

ધયા છે. એ ભેદ હૃદયમાં વિચારી અજ્ઞાન જન્ય સુખ દુઃખ દૂર કરવા. જે દેહ ભગવત્સેવામાં તદ્દીન થઈ રહે છે તેને દૈવી જાણવો. જે દેહ ભગવત્સેવામાં આલસ્ય કરે, કદાચિત્ કોઈ વૈષ્ણવના સંગે સેવા કરે, અને જેને રોગાદિ પીડા આપે તેને આસુરી જાણવો. જે મન દૈવી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, જે આસુરી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પણ અનેક લૌકિકમાં જમણું કરે છે. એવા આસુરી મનને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી પુત્રાદિક જે દૈવી હોય તો ભગવત્સેવામાં સહાય વા અનુકૂલતા આપે છે, જે આસુરી હોય તો ભગવત્સેવામાં વિરોધ-પ્રતિબન્ધ કરે છે. એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય પણ જે દૈવી હોય છે તો ભગવત્સેવામાં એનો વિનિયોગ થાય છે, અને જે તે આસુરી હોય છે તો તે લૌકિકમાં વપરાય છે, ચોરાઈ જાય છે, વા દુષ્ટમાં જતું રહે છે. જે જીવની રૂચિ કર્મમાર્ગમાં એટલે દાન, હોમ શ્રાદ્ધાદિક પ્રતિ પ્રવર્તે છે તે જીવને મર્યાદા માર્ગીય જાણવો. એ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં વિનિયોજતા સર્વ કોઈ પદાર્થને શુદ્ધ જાણવા, અને એમજ સમજવું કે મહારા ખરા ઉપયોગના તો આ જ પદાર્થો છે, અન્ય સકલ વસ્તુ મને બાધક છે. ત્યારેજ સ્વયં ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, એ પ્રકારે સેવાસમ્બન્ધી પદાર્થનો ત્યાગ ન કરવો તથા અન્ય સર્વ પદાર્થોને આસુરી જાણવા. [૧૦]

પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની પાસે સમગ્ર સાધનસમ્પત્તિ કરાવે છે, અને તેનું અશુદ્ધ હૃદય શુદ્ધ કરી પોતે તેમાં વિરાજે છે. પુષ્ટિમાર્ગના જીવો ભગવદ્રૂપની સેવાર્થે જ સંન્યાસ છે તેમને રોગ પીડા વા ઉપદ્રવાદિ બાધ કરતા નથી તેમના દેહ, ક્રિયા અને સ્વરૂપમાં ભગવાનથી કોઈ પણ પ્રકારનું તારતમ્ય નથી, છતાં જે સમયે જેટલી આવશ્યકતા તે પ્રમાણે તેમની પાસે તે તે કાર્યો સ્મરણાર્થે કરાવે છે. તે પુષ્ટિભક્તોમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે, અને લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ કાપટયથી (લોકમાં બહારથી દેખાડવાને જ) હોય છે તેઓ પાષણડી થતા નથી (૨) લૌકિક-પ્રવાહી સૃષ્ટિની રૂચિ કોઈ પણ સ્થળે સ્થિર થતી નથી, એ સૃષ્ટિ સદા ભગવદ્વિમુખ રહે છે, લૌકિક કાર્યોમાં અષ્ટપ્રહર તદ્દીન થઈ રહે છે. (૩) મર્યાદા માર્ગની સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મકાષ્ઠ-યજ્ઞ જપ, શ્રાદ્ધાદિક કાર્યો કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે (જુઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા)

મૂલમ્—દત્ત્વા દન્યેન સન્તુષ્ટો નિત્યં દેહમલૌકિકમ્ ।

સ્વયં પ્રવિશ્ય ભાવાત્માનુભવં કારયેત્સ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—દીનતાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ નિત્ય અલૌકિક (સેવાપયોગી) દેહનું દાન કરી ભાવાત્મક આપ [પ્રભુ] એમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧)

વિવેચન—ઉપર કહેલા પ્રકારે સેવા કરે પણ દૈન્ય મનમાં ન હોય તો શ્રીઠાકોરજી સન્તુષ્ટ થતા નથી તેથી દીનતાથી સેવા કરી શ્રીઠાકોરજીને પ્રસન્ન કરવા. ભગવાન ષડ્ગુણ પૂર્ણ, ઇશ્વરના પણ ઇશ્વર છે એમને કશાની અપેક્ષા નથી, એ પ્રભુ તો એક એમનામાં પ્રીતિ રાખવાથી અને દીનતા બતાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે એક ભગવદીયે ગાયું છે કે—
પ્રીતમ પ્રીતહીતે પૈષ । યદ્યપિ રૂપ ગુણ શીલ સુધરતા હન વાતન ન રીઝૈયે । ૧ । સત્કુલ જન્મ કર્મ, શુભ લક્ષણ વેદ પુરાણ પઢૈયે । ગોવિન્દપ્રભુ વિનસેનહ સુખાલો રસના કહાનચૈયે”
એ પ્રકારે ભક્ત દીનતાથી તથા પ્રીતિથી જે કંઈ પ્રભુને સમર્પે છે તેનો પ્રભુ અગીકાર કરે છે. પશ્ચનાભદ્રાસે એક સમય પ્રભુને પ્રીતિથી દોલત અગ્રાજી ને ગાન કરાવે ત્યારે

કાર ક્યોં છવના અત્યત દેન્યથી પ્રભુ સતુષ્ઠ થઈ કૃપા કરે છે ત્યારે પોતે ભક્તને અ-
સૌક્ય, નિત્ય, સેવાયોગ્ય દેહનું જ્ઞાન કરે છે, અને જોના હૃદયમાં આપ પધારે છે, ત્યારે
જે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે, ત્યારે જ સમજ જગત્ લીલામય દેખાવ છે.
પ્રાણીમાત્રમાં ઇર્ષ્યા ન થાય ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય કૃત્ત સિદ્ધ થાય છે [૧૧]

મૂલમ્—एव विध फल नित्य चिन्तयन् चेतसा सदा ।

कृपादत्त्यादर कृष्णसेवायामेव सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —ઉપર કહેલા ભગવત્સેવામાં નિત્ય અવિનાશિ કૃષ્ણનો ચિત્તથી નિરન્તર
વિચાર કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જ સર્વથા અત્યાદર કરવો. [૧૨]

વિવેચન —આવા કૃષ્ણાત્મક પુરુષોત્તમનું ચિંતન સર્વદા કર્તાથી કદાપિ અન્ય સ-
મ્મ ધ યતો નથી જોતું નિત્ય ચિન્તન તથા સ્મરણ ન કરવાથી જાસુરી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન
કરનાર અન્ય સમ્મ ધ થાય છે તેથી ઉપર બતાવેલા પ્રકારે દીનતાથી આતુરતા—સમુક્ત
ચિન્તન કરવું અતિ આદરપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી વૈદિક પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવત્સેવા ન કરતાં,
નિત્ય નિષમપૂર્વક દેહને અનિત્ય સમજી દેહ તથા ઇન્દ્રિયોના સર્વ સુખનો ત્યાગ કરી
ભગવત્સેવા કરવી જો જ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, (૧૨)

मूलम्—साक्षात्परोक्षरूपत्वात्सेवा पूर्वविलक्षणा ।

यथा गायन्त्य इत्यत्र भावः शयलितो मतः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ મજબૂતોને પ્રથમ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ (સંયોગ રસનો અનુ-
ભવ) થયો અને (પછીથી શ્રી કાકોરજીના અન્તર્ધાન સમય રાસપદ્યાધ્યાવીના ત્રીસમા
અધ્યાયના અતુર્થ) 'કોઈ 'યથા ગાયન્ત્ય' માં દર્શાવેલા પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો
તેમ સેવા સાક્ષાત્ (સંયોગાત્મક) તથા પરોક્ષ રૂપ (વિપ્રયોગાત્મક) હોઈ અપૂર્વ છે (૧૩)

વિવેચન —સેવાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ [સંયોગ] તથા પરોક્ષ (વિપ્રયોગી) થી સ-
વલિત (મિશ્ર) થવું જોઈએ. પ્રથમ સેવા સમય સાક્ષાત્સ્વરૂપ સેવાથી સંયોગરસનો અનુભવ
કરવો, પછી જનોસરમાં [સેવા સમ્પૂર્ણ થયા પછીના અવસરમાં] કૃષ્ણની લીલા વિચારી
વિયોગરસસ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. રાસ પદ્યાધ્યાવીમાં મજબૂતો પોતાના મૃદુથી શ્રીકા-
કોરજીની નિકટમાં જાવી સંયોગરસનો અનુભવ કરે છે—સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે, પછી
યોગીજનને, યદુ ધર્માથી પ્રભુ અન્તર્ધાન થઈ જાય ત્યારે જો મજબૂતોને અત્યન્ત વિપ્ર-
યોગરસનો અનુભવ થયો. જો તીવ્ર વિપ્રયોગ અવસ્થામાં મજબૂતો પ્રભુના વિયોગરૂપ
તાપથી આકુલ બાકુલ થઈ પ્રભુના શુભ જાન કરે છે. ઉચ્ચવત્ [બાવરાની માફક]
પ્રભુને જોઈ વનથી બીજા વનમાં જોડે છે. જામ કપો છતાં પણ પ્રભુ પ્રકટ થતાં
નથી ત્યારે પોતે કૃષ્ણની લીલા કરી બતાવે છે, અને અન્તે શ્રીધમુનાજીના તપ પર જોઈ
ત્રિત ઘડ, નિસાધન યર્ષ રૂદન કરે છે ત્યારે જ પ્રભુ પ્રકટ થઈ જલ-સ્થાન ક્રીડા કરી
પુનઃ સ્વરૂપાનન્દનું અર્પિત જ્ઞાન કરે છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સાક્ષાત્ તથા
પરોક્ષ રૂપ છે. જેણે ભગવત્સેવા સમય સાક્ષાત્ સંયોગ રસ અનુભવવો અને
સંયોગરસનાં કીર્તન કરવા તેમજ વિપ્રયોગમાં (જનોસરમાં) પરોક્ષ દર્શા-
વતી વિપ્રયોગનાં કીર્તન કરવાં—વેલુગીત મુનલગીત ગોપિકાગીતનું અતિ આતુર-

તાથી ગાન કરવું [એ ગીતોનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણોદિનીજીના આધારે સમજવો] એમ સંયોગ વિપ્રયોગના વિચારપૂર્વક સેવા કરે તો ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૩)

મૂલમ્—તદુત્તરં યથા ભાવઃ કેવલો વિરહાત્મકઃ ।

ફલં તથૈવ ચાત્રાપિ ફલતા કેવલસ્ય હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વ શ્લોકમાં જે ભાવ નિરૂપણ કર્યો તે પ્રાપ્ત થયા પછી કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થાય છે. આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવ અત્ર (પુષ્ટિમાર્ગમાં) ફલ છે. નિશ્ચય કેવલ વિરહાત્મક ભાવની ફલતા છે (૧૪)

વિવેચનઃ—ઉપર દર્શાવેલા ભગવત્સેવા તથા શુણ્ણગાનમાં સંયોગ તથા વિપ્રયોગ મિશ્રિત છે ત્યારપછી એક કેવલ વિરહાત્મક ભાવ પ્રકટે છે. જે પ્રભુ આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરે તો એ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ શુદ્ધ ફલ છે અન્ય કોઈ ફલ નથી જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી આ અન્તિમ [ઉત્તરદલ] વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું દાન કરે છે ત્યાં સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે આ વિપ્રયોગ—ફલરૂપ કેવલ વિરહાત્મક ભાવમાં સર્વ પદાર્થ પ્રભુ રૂપ જ દીસે છે. આ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થયે, ભગવત્સેવા સમયે એટલે સંયોગમાં પણ વિપ્રયોગ દીસે છે. પ્રભુના દર્શનમાં એક પલક પણ આડી પડતાં વિકલતા-વિરહતા આવે છે. પ્રેમ લહરીમાં પણ એવું ભાન થાય છે કે “પ્રભુ મહારો ત્યાગ કરી કયા ચાલ્યા ગયા? અત્યારે પ્રભુ વનમાં ઉઘાટે પગે કેવી રીતે ગાયો ચરાવવા જશે? કદાચ દ્વારિકાં તો નહિ ચાલ્યા જાય? હું પ્રભુ વિના કેવી રીતે કાળ વ્યતીત કરીશ?” આ પ્રકારે કોટયાન્ કોટિ વિપ્રયોગની લહરીઓ સંયોગ સમય પણ મનમાં આવે છે. ત્યારે (કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થયે) લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્વલોગ છૂટી જાય છે, ત્યારે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સુખ્ય રસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મૂલમ્—ફલાશાયાં ફલં કૃષ્ણવદનં હૃદિ ચિન્ત્યતામ્ ।

ફલં કૃષ્ણઃ સદાનન્દો ભક્તભાવાત્મકત્વતઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—[કદાચિત્] જે કૃષ્ણની આશા થાય તો ‘શ્રીકૃષ્ણનું સુખારવિન્દ ફલરૂપ છે’ એમ ચિન્તન હૃદયમાં કરવું સદા આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોના ભાવાત્મક છે તેથી ફલરૂપ છે.

વિવેચન —પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સેવા અને શુણ્ણગાન શુદ્ધ ભાવથી કરતાં કરતાં એટલે સંયોગ અને વિપ્રયોગ અનુભવતાં અનુભવતાં એક કેવલ સર્વોપરિ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, જે ફલરૂપ છે અત્ર કોઈ એમ શંકા કરે કે ‘જે સદા વિપ્રયોગરૂપ હુઃખ જ રહે તો તેથી ફલ શું સિદ્ધ થયું? કઈ ફલની આશા કરવી કે ન કરવી?’ તો ત્યાં સમાધાન કરે છે કે ‘એ વિપ્રયોગજ પરમ ફલ છે કોટયાન્ કોટિ સુખ પણ એ કેવળ વિપ્રયોગની સમાન નથી એ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનો અનુભવ મજભક્તો જ કરે છે. બ્રહ્મા, શિવાદિકને પણ એ ભાવ અગમ્ય છે શુણ્ણગાન કરવામાં, તથા સેવા કરવામાં, લૌકિક, વૈદિક ફલની આશા રાખનારને તેમજ પોતાનો ઉદ્ધાર ઇચ્છનારને પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ફલ સિદ્ધ થતું નથી, તેથી ‘શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વદનકમલનું દર્શન મને ક્યારે

શયે ।' એ જ ક્ષણી ચાહના કરવી. શ્રીકાકોરણનું સુખારવિન્દ શ્રીઆચાર્યજી છે તેથી શ્રી આચાર્યજીના દર્શનની અસિદ્ધાધા રાખવી. ભગવત્સેવામાં સાક્ષાત્ શ્રીજીના સુખારવિન્દનું દર્શન વારંવાર કરવું અને એને જ સર્વોપરિ ક્ષેત્ર સમજવું તેમ જ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણના વહનક્રમણનું ચિન્તન કરવું ત્યારે કેવલ ક્ષેત્ર વિપ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણનું વહનક્રમણ સર્વત્ર હીસે છે તેથી સિદ્ધાન્ત એ નીકળે છે કે વિરહ ક્ષેત્ર છે અને ક્ષેત્રાત્મક શ્રીકૃષ્ણ મજબૂતોના બાવાત્મક પરમતત્ત્વ છે એમ સમજી સેવા સ્મરણ વૈષ્ણવે કરવાં (૧૫)

મૂલમ્ -ન તત્ર જ્ઞાનસમ્બન્ધો યતોઽપિ ન વૈ ચિત્તિ ।

સચ્ચિદાનન્દરૂપસ્તુ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં જ્ઞાનસમ્બન્ધ નથી કરવું કે ત્યાં ચિત્તિ=ચૈતન્યજ્ઞાન નથી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ [શ્રીકૃષ્ણ] મુતિ સ્મૃત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે (૧૬)

વિવેચન—આવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ જનન્ય જાહતોના અનુભવ મોઝ છે કેમ એમ શકા કરે કે ‘પુરાણ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનમાર્ગની પણ અધિકતા દર્શાવી છે છતાં તમે ભક્તિથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ કેમ બતાવો છો ?’ તો ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે —‘શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાની તેજોમય સ્વરૂપની ભાવના કરે છે એ જ્ઞાનીને સ્વરૂપાનન્દનો સમ્બન્ધ [એટલે ભગવત્સ્વરૂપ જે આનન્દથી પ્રભુર છે તે આનન્દનો આસ્વાદ] કેમ કાઢે યતો નથી જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ તો અક્ષરબ્રહ્મથી અધિક એવા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક મજબૂત શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ નથી. અગ્નિની આકૃષ્ટ વ્યાપક એવા અક્ષરબ્રહ્મમાં જ્ઞાનીનો હથ થાય છે [એટલે બ્રહ્મમાં એનું સ્વરૂપ એકમેક થઈ જાય છે, તેથી જેમ પુષ્ટિભગવદ્દીયોને બ્રહ્માનન્દથી પણ અધિક ભજનાનન્દનો આસ્વાદ કરવા અસૌકીક દેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાનીને અસૌકીક દેહાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. એ જ્ઞાનીને અસૌકીક દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભક્તિરસનો અનુભવ કરે પણ જ્ઞાની તો બ્રહ્મમાં હથ પામે છે એટલે ભજનાનન્દનો અધિકારી એ કદાપિ યતો નથી] એવા શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનીને કદાપિ આ સ્વરૂપનો ભાવ ન કહેવો. શ્રીકૃષ્ણ સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ રસાત્મક છે એટલે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સત, ચિત્ તથા આનન્દથી પૂર્ણ છે રસાત્મક છે—રસપૂર્ણ છે. છવમાં સત્ તથા ચિત્ [જ્ઞાન] એમ બન્ને ધર્મ છે પણ આનન્દ વિશદિત (દેહાદિ) છે શ્રીકાકોરણમાં આનન્દ પરિપૂર્ણ છે શ્રી કાકોરણ પરમાનન્દરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ સદા આનન્દરૂપ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે શ્રીભાગવત, ગીતા તથા ઉપનિષદમાં શ્રીકૃષ્ણને સર્વથી પર અધિક વર્ણવેલા છે શ્રીકૃષ્ણ મુતિસ્મૃત્યાદિમાં જ્ઞાનીઓના જુદા જુદા બ્રહ્મથી પણ અધિક છે

જુદા જાતમાં સત્ ચિત્=જ્ઞાન પૂર્ણ છે પણ આનન્દ સ્વરૂપ છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દ એ આનન્દપ્રભુર છે તેથી જ તેતિરીય ઉપનિષદમાં બ્રહ્મે પુરુષોત્તમનું પુરુષ તથા પ્રતિપાદને વર્ણવ્યું છે જ્ઞાનીનું અક્ષરબ્રહ્મ મનિતાનન્દ છે પુરુષોત્તમ મજબૂત શ્રીકૃષ્ણનું ધામ પ્રતિપાદન છે

મજબૂત પ્રતિષ્ઠા મહત્તરવિ જીતમ્ બર્મોઽગ્નિ કોકે કરે જ મચિત્ પુરુષોત્તમ એમ ઉપનિષદ તથા ગીતામાં કહ્યું છે અર્થ—બ્રહ્મ પુરુષોત્તમનું પુરુષ—પ્રતિ ॥ ૭ ૬ બ્રહ્મર [બ્રહ્મથી] પણ ઉત્તમ નું તેથી ૬ [શ્રીકૃષ્ણ] શ્રીમાં તથા તેમાં પુરુષોત્તમને નામે પ્રસિદ્ધ પુ એ પ્રમાણાનુસાર શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણામર મન્દ્યા કહે છે કે —

પ્રાકૃતા સકલાદેવા ગણિતાનન્દક વૃહત્ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્કૃણ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥
અર્થ:—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે. વૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત છે [પણ] શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી કૃષ્ણ જ મહાર આશ્રયસ્થાન હોને ' એ પ્રકારે રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણને અન્ય સર્વ દેવથી સ્વતન્ત્ર તથા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જાણવા (૧૬)

મૂલમ્:—પૂર્વાવસ્થાફલં કૃણ્ણ: કેવલશ્રોત્તરો મત: ।

તસ્યૈવાઽસ્યં કૃપાપૂર્ણ: પ્રમુ: શ્રીવલ્લભાભિધ: ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વાવસ્થા [સ યોગાત્મક પૂર્વદલ] ના ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને વિપ્ર-યોગાત્મક ઉત્તર દલ કેવલ ફલરૂપ છે, [સાધન અને ફલ બંને એક શ્રીકૃષ્ણ છે, તેનું જ [શ્રીકૃષ્ણનું જ] સુખારવિન્દ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવલ્લભાધીશ શ્રીઆચાર્યજી છે.] (૧૭)

વિવેચન.—હવે જો કોઈ એમ શકા કરે કે ' શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરી કંઈ ફલની પણ વાસના રાખતા નથી એ કેમ સમજવે ? વેદમાં જેટલી ક્રિયા જતાવી છે તે સર્વનું ફલ દર્શાવ્યું છે. ફલ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. વેદશાસ્ત્રની એવી મર્યાદા છે. ' આમ સન્દેહ થાય તો કહે છે કે ' શ્રી આચાર્યજીદ્વારા જે જીવ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગની રીત્ય-નુસાર ભગવત્સેવા કરવામાં લીન થઈ જાય છે તેને સેવા કરવામાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થઈ જાય છે અને સેવા સિદ્ધ થયા પછી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ થઈ રહે છે. તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનમાં જ ફલની પ્રાપ્તિ આવી જાય છે. વેદ-મર્યાદામાં સાધન રૂપ ક્રિયા ન્યારી છે અને ફલ પણ ન્યાડ છે, ફલ સિદ્ધ થાય ત્યારે ક્રિયાનો નાશ થાય છે. પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા છે, શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીઠાકોરજીના સુખારવિન્દરૂપ છે. એમની પૂર્ણ કૃપા થાય તો જીવ શરણે આવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવામાં રૂચિ રાખતો થાય છે શ્રી આચાર્યજીની કૃપા વિના જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી એ સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય સમજવો. (૧૭)

હવે શ્રી આચાર્યજી શી રીતે કૃપા કરે છે તે દર્શાવે છે

મૂલમ્—તદાશ્રય: સદા કાર્યો મનોવાક્કાયવૃત્તિભિ: ।

સ્વકીયતા તદીયેષુ તદ્વિન્નેષુ મિન્નતા મતા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—મન, વાણી, અને કાયાની વૃત્તિથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય સદા કર્તાવ્ય છે જે તદીય (શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો) છે તેઓમાં સ્વકીય-તાનો ભાવ (એટલે એ ભગવદીયો આપણા છે એવું મમત્વ) રાખવો; તેમજ જે જીવ એમને શરણ આપતા નથી તેઓમાં લેહ્યુદ્ધિ-એ આપણા નથી એવો ભય રાખવો. (૧૮)

વિવેચન—મન; વચન, અને કર્મથી જો એક શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય સદા કરીએ તો શ્રીઆચાર્યજી અનન્યસેવકનો ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થાય ' છે શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય હૃદયમાં દૃઢ થયા વિના કોટયાન્ કોટિ સાધનથી રંચક પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી શ્રીગુણજી વિજયપ્રિતામા કહે છે કે — ' અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિકન્ધરામેવ વાઘતે ' ' અન્યસમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મહારી ગરદન કાપે છે ' સમ્ભરવાળા શ્રીદામોદર-દાસજીની વાર્તામાં કહ્યું છે કે—એમની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી પત્ન એમના ગમે.

વાનતુ મિલન સિદ્ધ કરાવી આપનાર અનન્ય ભગવદીયોનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. એ ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્કથા, ગુણગાન, ભગવત્સેવાદિક કરવા ત્યારે આપોઆપ ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ભગવાન ભગવદીયના હૃદયમાં વિરાજે છે તેથી ભગવદીય દ્વારા ભગવાન કૃપા કરે છે. તેથી ભગવદીયમાં ભગવત્સમાન ભાવ રાખી, એમનું સન્માન કરવું. (૧૯)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં યથા કૃષ્ણે તથા ભક્તિસ્થિતેષ્વપિ ચ ।

વિનયોક્તવ્યમેવં હિ પ્રભોર્ભાવો ભવિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

ભગવદીયમાં ભાવ થયો ક્યારે જણાય છે તે સમજાવે છે:—

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને વિષે ધન, ગૃહાદિકનો વિનયોગ ભાવસહિત કરીએ છીએ તેમ ભક્તિમાં સ્થિતિ કરીને રહેલા અનન્ય ભગવદીયને અર્થે ધન તથા ગૃહાદિકનો વિનયોગ કરવો, એ પ્રકારે નિશ્ચય પ્રભુનો ભાવ (પ્રસન્નતા) સિદ્ધ થાય છે, (અથવા ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિંગત થાય છે) (૨૦)

વિવેચન:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને ધન, ગૃહાદિક ભાવસહિત સમર્પી ભગવત્સેવા કરીએ છીએ તેમ સ્નેહસંયુક્ત થઈ ધન, ગૃહાદિક, મન, વચન, તથા કર્મથી ભગવદીયને અર્થે વિનયોજવા અને એમનું સન્માન કરવું. ત્યારે ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. (૨૦)

મૂલમ્:—તદીયાશ્ચેત્સ્વતસ્તુષ્ટાસ્તુષ્ટઃ કૃષ્ણો ન સંશયઃ ।

તદીયાસ્તુ નિજાચાર્યચરણૈક પરાયણાઃ ॥૨૧॥

અનન્યભજનાસ્તુષ્ટાઃ કામલોભવિવર્જિતાઃ ।

નિરપેક્ષા વિરક્તાશ્ચ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૨॥

નિર્મલ્લસરાઃ કૃષ્ણસેવાકથાદિવિહિતાદરાઃ ।

एवंविधास्तदીयाश्चेत्सङ्गादपि विशेषतः ॥૨૩॥

હવે સન્માનને પાત્ર ભગવદીયના લક્ષણ બતાવે છે.

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો તેનાથી (વૈષ્ણવથી) પ્રસન્ન થયા તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થયા એમાં સંશય નથી જેમને એક શ્રી આચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય છે. જે (શ્રીકૃષ્ણનું) અન્ય દેવના આશ્રય રહિત) અનન્ય ભજન કરતા હોય છે, જે કામ તથા લોભથી મુક્ત હોય છે જે કશાની અભિલાષા વિનાના હોય છે, જે વિરક્ત હોય છે (ભગવદ્ચરણ વિના અન્ય સર્વની આસક્તિરહિત હોય છે), જે સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિ રાખતા હોય, જે ઇર્ષ્યારહિત હોય, પ્રભુસેવા-કથામાં આદર રાખતા હોય—એવા ભગવદીયો જે મલી આવે તો તેના સંગથી જ વિશેષ લાભ છે **વિવેચન:—**હવે જે કોઈ શકા કરે કે “ ભગવાનની સેવા આવશ્યક છે તેથી તે કર્તવ્ય છે પણ ભગવદીયની સેવા શું કરવા થવી જોઈએ ? ” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “ જે આપણે ભગવદીયને સેવા સન્માનાદિકથી સન્તુષ્ટ કરીએ તો શ્રીકૃષ્ણ પણ સન્તુષ્ટ થાય છે જે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો ભગવાન પણ અસન્તુષ્ટ થાય છે ”

હવે બે કોઇ બીજી સહાકરે કે “આપણાથી યથાશક્તિ સુ માનવિક કાર્ય છતાં પણ બે ભગવદીય અસંતુષ્ટ થાય કઠિન આશા કરે અને આપણે તે ન પામીએ અને તેથી બે ભગવદીય અસંતુષ્ટ થાય તો શું કરવું ?” ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે-કોઇ લૌકિક સન્માના બાહ્યની સેવા આપણે કરવા હોય, અને તેની સર્વ શક્ય આશા તથા ઇચ્છાનું પાલન કર્યા છતાં પણ બે બાહ્ય અસંતુષ્ટ થાય તો તેથી રાજ્ય આપણા પર અસંતુષ્ટ થતા નથી રાજ્ય તો પ્રસન્ન જ રહે છે કે આ સેવકે મહારા બાળકને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સન્તોષ આપ્યો, તેજ પ્રકારે બે ભગવદીય આપણી સર્વ શક્ય સેવા (સ માનવિક) થી સંતુષ્ટ ન થાય, અને એમની કઠિન આશા આપણાથી પૂર્ણ ન થાય તો ચિન્તા ન કરવી શ્રીકાકોરણ તો અવશ્ય પ્રસન્ન થશે જશે.

હવે કેવા લક્ષણવાળા વૈષ્ણવની સેવા (સ માન) કરવી તે કહે છે

(૧) માત્ર શ્રીમાધ્વાર્જુના વસ્તુક્રમણી ભક્તિમાં પરાયણ હોય, અદુર્નિશ શ્રીમાધ્વાર્જુના ચરણની જ કામના રાખતો હોય; (૨) શ્રીકાકોરણની સેવાથી જ સંતુષ્ટ રહેતો, હોય, જા ય કેવળ ભજન સ્વપ્નમાં પણ ન બાણતો હોય, (૩) જે અન્ય કશાની અપેક્ષા રાખતો ન હોય, ત્રણ લોક પર્યન્ત અવ્યનન્દ તથા મોક્ષને પણ તુચ્છ બણતો હોય, (૪) લૌકિક કામ લોભ, મદ, મત્સરતા, તથા વિષયવાસનાનો જ ધ પણ જેનામાં ન હોય; દ્રવ્યથી સંકલ લૌકિક કાર્ય કરે છે તે દ્રવ્યને અર્થ પણ ધર્મ વેચતો ન હોય, તે દ્રવ્યનો પણ લોભી ન હોય; (૫) નિરપેક્ષભાવથી જે ભગવત્સેવા કરતો હોય, મનમાં કોઇ પણ લૌકિક વૈદિક કામના ન રાખતો હોય તથા કોઇ પણ રાજદ્રવ્યવાનની મનમાં અપેક્ષા ન રાખતો હોય; (૬) મનથી વિરક્ત રહે, સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુમ્બ, ગૃહાદિ રેહ સમ્બધી સર્વ જન્મમાં દહ નૈરાશ્ય રાખતો હોય, કોઈની પાસે પોતાના સ્વાર્થને લીધે કંઈ પણ માગના કરતો ન હોય, શ્રીકૃષ્ણ મહાર સર્વ કામ સિદ્ધ કરશે; મહારા ધર્મ તો ભગવત્સેવા જ છે ’ એમ જે સમજે છે; (૭) સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં-કોઈના અનિષ્ટમાં નહિ-પ્રસન્ન થતો હોય (૮) મત્સર એટલે અન્યનો ઉત્કર્ષ સહન કરી ન શકવો-તેથી રહિત હોય, બીજો વૈષ્ણવ પોતા કરતાં સ્વરૂપ ધર્મ પાળતો હોય તો તેને પણ અન્યવાદ આપતો હોય અને પોતે બહુ ધર્માચરણ કરે છતાં એમ સમજે કે ‘હું શું ધર્મ પાળું છું ? (૯) જે સર્વ મિત્રોને ભગવત્પરાયણ કરવા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવા આદરપૂર્વક કરતો હોય તથા ભગવત્સેવામાં તુલિ વ્યવસ્થા કરનારે શ્રીકૃષ્ણની કળા પણ આદરપૂર્વક અપ્પ, અત્યે હોય તથા પ્રકારના નવ લક્ષણથી જે ભગવદીય પૂર્ણ હોય તેનો સમ અવશ્ય કરવો, એનું શુદ્ધ મનથી સન્માન કરવું એની સેવાટહેલ કરવી અને એના વચનમાં ઘડા રાખી સ્નેહપૂર્વક સર્વ કાર્ય કરવું આ પ્રકારનું આચરણ બે વૈષ્ણવ કરે તો શ્રીમાધ્વાર્જુ પ્રસન્ન થઈ આનન્દનું દાન કરે (૨૪)

મૂલમ્ -સર્વથા શુદ્ધમાધાનાં સ્વીકૃતાના કૃપાલુના ।

સર્વ શ્રીધણ્ણમાચાર્યપ્રસાદેન મવિજ્યતિ ॥૨૪॥

ગાંધાર્થ —આજી શ્રીકાકોરણ શ્રીમદ્ધાધ્વાર્જુ, અને ભગવદીયોએ જેમને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે તેવા શુદ્ધભાવવાળા ભક્તોના સર્વકાર્યો સર્વ પ્રકારે શ્રીધણ્ણમાચાર્યજીના પ્રસાદથી

સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન:—અત્યાર સુધી જે જે પ્રકાર બતાવ્યા તે શુદ્ધ ભાવથી કરવાના છે, શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવું; વૈષ્ણવની સેવા પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવી ગુરૂસેવામાં, સર્વ ભગવદ્દીલામાં તથા ભગવત્સામગ્રીમાં શુદ્ધ ભાવ રાખવો, ભગવદ્દીય ત્યારે પ્રસન્ન થાય અને કૃપા કરે એટલે પ્રભુ પણ કૃપાકરે છે, અત્ર કોઈ શંકા કરે કે ‘એટલો ધર્મ મહા કઠિન છે. આ કલિકાલમાં જીવથી એ કેમ બની આવે? જીવથી તો એક પણ ધર્મ મહા કઠિનતાથી સિદ્ધ થાય છે.’ ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે ‘શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ કલિયુગના જીવોપર કૃપા કરવા પ્રગટ થયા છે. અને એમણે સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી તેવો ધર્મ એક ક્ષણમાં આવશે. જો કે જીવને તો સર્વ કઠિન છે કારણકે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. ‘જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટા:’ પણ શ્રીઆચાર્યજી તો જેને કૃપા કરે તેને સર્વ સુગમ છે. તેથી મનમાં એક શ્રીઆચાર્ય-ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય રાખવો, સર્વ કાર્ય આશ્રયથી નિશ્ચય સિદ્ધ થશે, અને શ્રીમહા-પ્રભુજી નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગનું ફલદાન કરશે. (૨૪)

અત્ર પ્રથમ શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ થાય છે એમાં અંગીકૃત જીવોની કર્તવ્યતા નિરૂપણ કરી છે અંગીકૃત જીવોએ કૃષ્ણદર્શનને અર્થે આર્તિ રાખવી, નિરૂદ્ધ ચિત્તથી; તથા વચનથી તનુજ તથા વિત્તજ સેવા કરવી, અનોસરમાં ભગવત્કથા, ભગવદ્દીલારૂપ અમૃતનો અનુભવ કરવો, સેવામાં ઉપયુક્ત હોય એવા ધન તથા પદાર્થોની રક્ષા કરવી, સ્ત્રીપુત્રાદિક સેવામાં અનુકૂલ હોય તો એમની સાથે અનુરાગ રાખવો; નિર્મલસર, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી રહિત એવા ભગવત્પરાયણ અને અનન્યપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોનું સન્માન કરવું અને દૈન્યસહિત એક શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢઆશ્રય કરવો.

॥इति श्रीहरिरायजीकृत प्रथम शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨ જી.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વિતીય શિક્ષાપત્રમાં નિરોધની સિદ્ધિનો પ્રકાર નિરૂપણ છે. ઉપર કહી તે રીતે પ્રથમ શિક્ષાપત્રનો ભાવ હૃદયમાં ધારણ કરે તો તે જીવપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં રસરૂપ ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું દાન કરેજ એવું દાન પ્રાપ્ત થાય તેને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયતું હોવુંજ જોઈએ. તેથી આ શિક્ષાપત્રમાં એ સ્વરૂપના અનુભવનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે

આ પ્રથમ શ્લોકથી આરંભીને અષ્ટાદશ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપનું જ વર્ણન કર્યું છે શિષ્યાથી આરંભીને તે નખ પર્યંતની સ્વરૂપ શોભા એમાં વર્ણવી છે એ સ્વરૂપ શોભામાં જે જે વસ્તુનું વર્ણન કર્યું છે તે તે વસ્તુ સમ્યન્ધી હૃદયમાં અતેકાતેક ભાવ ઉપજાવી શકાય છે. આવા ભાવની સમ્પૂર્ણ વૃદ્ધિ થઈ એટલે સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયુંજ જાણવું, પરંતુ કેવા કેવા ભાવ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરવા યોગ્ય હોવાથી તેવા ભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

मूलम्:—यशोदोत्सङ्गललितः कचग्रथितवेणिकः ।

मुक्ताफललसज्जाल श्रलत्कटिलकुन्तलः ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમાં (શ્રીઠાકોરજી) શોભી રહ્યા છે. જેમના કેશ વેણીના રૂપમાં ગુથેલા છે જેમનું કપાલ મોતીથી સુશોભીત થઈ રહ્યું છે, ફૂફડા કરતા (વાકડીઆલા) વક્રકેશ સહિત જે શોભે છે. (૧)

વિવેચન.—શ્રીયશોદોત્સજઘાલિત—એ કેવલ ભાવાત્મક સ્વરૂપ છે, વસુદેવ
 છને ત્યાં મધુશમાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે કેવલ રસાત્મક નથી. તે સ્વરૂપ
 તો ભૂમિભાર દરણ્ય તથા મોક્ષકાનાદિક અનેક કાર્ય કરણ્ય પ્રકટયું છે
 પરન્તુ શ્રી યશોદાછને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે તો કેવલ વજ્રભક્તોના અ-
 નન્દાર્યેજ પ્રકટયું છે તેથી શ્રીઆઆમ છના પુષ્ટિમાર્ગમાં તો એજ શ્રીયશોદોત્સજઘાલિત
 (શ્રીયશોદાછના ઉત્સજમાં લાલન કરતું) રસાત્મક સ્વરૂપજ સેવનીય છે અને એ શ્રી
 યશોદોત્સજઘાલિતમા પશુ બે પ્રકાર છે પ્રત્યેક કલ્પમાં દ્વાપરયુગ આવે છે ત્યારે શ્રીન-
 ન યશોદા તથા શ્રી કાકોરછપ્રકટે છે એ (પ્રત્યેક કલ્પના) દ્વાપરયુગના શ્રીયશોદોત્સ
 જઘાલિત પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય નથી; પરન્તુ સારસ્વતકલ્પમાં જે સ્વય પ્રભુછ શ્રીકૃષ્ણ
 પોતે પધાર્યા છે અને જેમણે વેદની ઋચાને વરદાન આપ્યું છે, તે જ (સારસ્વત કલ્પના
 શ્રીયશોદોત્સજઘાલિત શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, અન્ય કલ્પના સ્વરૂપે અશાવતાર
 છે શ્રીકૃષ્ણાંછછનુ એવુ વચન છે કે જ્ઞાતિત પરમં તત્ત્વં યશોદોત્સજઘાલિતમ્ । તદ્વમ્પ
 વિતિ વે પ્રાદુરાસુરાંસ્તામહો પુષ્પા ॥ અર્થઃ—શ્રીયશોદોત્સજઘાલિત (શ્રીકૃષ્ણને) પરમ
 તત્ત્વ બાણના અને પરમ તત્ત્વ અન્ન કોઈ છે એમ કહેનારને અમુર બાણવા, કે બુદ્ધિવ-
 ન્તો સર્વ લીલા અને સર્વ વસ્તુના કારણરૂપ શ્રીયશોદોત્સજઘાલિત છે તેમને શ્રીયશો-
 દાછ ઉત્સજમાં લઈ લાઠ કરાવી મમ યાજ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણાંછ મમલ અન્યમાં કહે છે કે
 “ મદ્ભક્તિમિદ્ધ ધીમન્દ યજોવા મામ સુકીર્તનમેતદુચિરોત્સજઘાલિતપાલિતરૂપમ ”
 આવા મમલ રૂપને પ્રાપ્ત કરી બોદમાં લઈ શ્રીયશોદાછ પોતેજ મમલરૂપ થયા છે અને
 એવા મમલ સ્વરૂપનુ ધ્યાન કરે છે શ્રીયશોદાછ એમના સુ દર વાળ ઓળીને વેણી શુભે
 છે અથવા તેમને બોદમાં લઈ મેવા મીઠાઈ આરોગાવે છે, અથવા અનેક રમકડાંથી રમાડે
 છે અથવા ઘરમાં જે ભજ્ત કુમારિકા છે તે એમની (શ્રીકાકોરછની) વેણી શુભે છે, અથવા
 મતિરૂપા શ્રીચન્દ્રાવલીછ પધારી બાલભાવથી વેણી શુભે છે, અથવા શ્રીકાકોરછની બાલ
 હાંનેલીધે શ્રીયશોદાછ વૃષભાનુકુમારિકાને પોતાની પાસે બેસાડીબને શ્રીકાકોરછનીવેણી શુભે છે
 આ પ્રકારના અનેક ભાવનો અનુભવ શ્રીમદ્દામભુછની કૃપાથી થાય છે આમ વેણી
 શુભાઈ રહ્યા પછી મુન્દર બાલપર માલીની લગે ચોખી રહી છે, તે બહે નીલ (ભુરા)
 કમલ પર સ્વેત જલ જિ દુલ્લો આવી રહ્યાં દોષ એમ રીપે છે, અથવા સ્વામ આકાશમાં
 ચન્દ્રમા અને તે ચન્દ્રમાપર તારામણની પશ્ચિમો આવી રહી દોષ એમ શ્રીકાકોરછના
 સ્વામ મુદર શરીરમાં મુખચન્દ્ર અને મુખચન્દ્ર ઉપર માલીની લટો ચોખી રહી છે
 ચીતલ, મ દ, મુખધ વાણી કુન્તલ એવે નાના વાકીઆલા કેશ દોલામમાન મઈ
 રહ્યા છે આ સ્વામ કેશ, બહે મુખ કમલના મકરન્દ (રસ) નુ પાન કરવાને નાના
 જમરની પશ્ચિમોજ આવીને બેઠી ન દોષ એમ ચોલે છે ! અથવા મુખરૂપી ચન્દ્રમાપર
 સ્વામકેશની વેણી કાગાનામના નાના અન્ધા જીવી ચોખી રહી છે આ પ્રકારે શિખાથી
 નમપર્વત સમન્ના ભાવ દુલ્લમાં વિચારવા (૧)

મૂલમ્—મુક્તાફલાયલભિાલપ્રાન્તવર્ણાશ્રિમૂવિત ।

વસ્તુરિકાતિલવયુગમાલમૂપાતિમુન્દર ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાલના મધ્યભાગથી તે કર્ણુ પર્યન્તનો ભાગ મુક્તાદ્ભ (મોતી) ની માલાથી શોભી રહ્યો છે. કસ્તૂરિકાના તિલકવાળા ભાલની શોભા તો અતિ સુંદર છે. (૨)

વિવેચન:—ભાલથી બન્ને કર્ણુ સુધી મોતીની લટો બાંધી છે, તે બાંહે સ્યામ મેઘમાં બગલાની બે પક્ષિઓ આવી શોભા ન આપતી હોય એમ દીપે છે. સુંદર કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ ઉપર વિરાળ રહ્યું છે. શંગાર રસાત્મક શ્રીઠાકોરજના ભાલ ઉપર સર્વેકાલ સ્વતઃસિદ્ધ એવું કસ્તૂરિનું તિલક છે. શ્રીચન્દ્રાવલીજીએ શ્રીઠાકોરજને પોતે પોતાના સમ્બન્ધથી કસ્તૂરિનું તિલક કર્ણુ છે મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીએ શ્રીસ્વરૂપના ભાલ પ્રદેશ પર પોતાના ભાવરૂપ સુવર્ણનું ભૂષણ ધારણ કરાવ્યું છે. આમ સર્વ આભૂષણ ભાવાત્મક છે. (૨)

મૂલમ્-કાશ્મીરરાગવિલસત્કપોલદ્વયચિત્રિતઃ ।

સ્ફુરચ્છૃતિયુગપ્રાત્કુણ્ડલચુતિમણ્ડિતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બન્ને ગાલ કેસરના વર્ણુથી ચિત્રેલા હોઈ શોભે છે. અને બન્ને કર્ણુમાં ધારણ કરેલા કુણ્ડલની કાન્તિથી શોભા વધેલી છે. (૩)

વિવેચન.—કાશ્મીર એટલે કુમકુમાદિ કેસરથી બન્ને ગાલપર ચિત્રેલા કમલ પત્રો પરમ શોભાયમાન છે એ કમલપત્રો શ્રીસ્વામિનીજીનો મનોરથ છે, કેમકે જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારેજ ગાલ પર એવાં કમલપત્રો ચિતરવામાં આવે છે. શ્રીસ્વામિનીજી આ કમલપત્રો ચિત્રી એમ બતાવે છે કે અમારી સાથેજ એમનો વિવાહ થશે. અથવા જ્યારે શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકોરજને શ્રીસ્વામિનીજીના ઉત્સવમાં પધરાવી, ગોતે ગૃહકાર્યમાં વ્યથ થાય છે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીઠાકોરજને એકાન્તમાં લઈ જઈ એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘તમે અમારો ચિરકાલનો વિરહ દૂર કરો.’ ત્યારે શ્રીઠાકોરજ કિશોર વયનો અગી-કાર કરી, શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે અને તે સમય શ્રીસ્વામિનીજી બન્ને ગાલપર સ્વહસ્તથી કમલપત્રો ચિત્રી વિવાહનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ‘નિત્ય આ પ્રકારે મને સુખ આપો’ એમ પ્રાર્થના કરે છે. ‘દિનદુલ્હે મેરો કુવર કન્હૈયા’ આ પદાનુસાર અનેક ગોખ્ય લીલા કરી શ્રી સ્વામિનીજી શ્રીયશોદાજીની પાસે આવી કહે છે કે ‘આ તમારો પુત્ર અતિ ચચલ છે ! કેમે કર્યો રહેતોજ નથી ! જેમ તેમ કરી અત્યાર સુધી તો એને રાખ્યો છે ! એનું મન એક સ્થળે સ્થિર થતું નથી, તેથી રમાડી આણ્યો છે !’ આવા વાક્યોથી શ્રીયશોદાજી પ્રસન્ન થઈને પુત્રને ઉત્સવમાં લઈ બોળો પાથરી એમ પ્રાર્થના કરે છે કે મહારા પુત્રનો વિવાહ વૃષભાનુકુમારિકા સાથે થાઓ.’ પછી શ્રી યશોદાજી શ્રીસ્વામિનીજીનો બોળો મેવા મીઠાઈથી ભરી દે છે, આ ભાવથી શ્રીઠાકોરજના ગાલ ચિત્રેલા છે શ્રુતિ એટલે કર્ણુ ઉપર કુણ્ડલ અતિ ચચલ હોઈ શોભી રહ્યાં છે, તે કદાચિત્ મકરાકૃતિના એટલે મગરના આકારના અને કવચિત્ મયૂરકૃતિના મોરના, આકારના છે. મકરાકૃતિમાં સ્વકીય ભક્તના મનોરથ છે અને મયૂરકૃતિમાં પર-કીયભક્તો ઉભા રહ્યા છે. તેમની કાન્તિ ગણ્ડસ્થલપર બેઠકે છે તે કાન્તિ કોટિ કન્દર્પની છબીને દૂર બેસાડે એવી છે, તેમજ નીલમણીની કાન્તિને પણ લજ્જા પમાડે છે

મૂલમ્-ચિબુકાન્તલસદ્ગ્જમૂષઃ સાક્ષનલોચનઃ ।

અશુભિના નખથી દાન કરે છે. કટિસ્થલ વિષે રેશમી ગુચ્છામાં પરોવેલી એવી જે ધુધરીઓ—રાસાદિક અનેક લીલામાં સુંદર મધુર શબ્દ કરનારી ઘ ટડીઓ—ખાંધી છે. ભકતોને એ કિ કિણીના નાદથી અનેક લીલાનું સ્મરણ થાય છે. (૧૦)

મૂલમ્:--સનૂપુરપદન્યાસધ્વનિસોહિતગોપિક: ।

દિગમ્વરો નલવિદ્યુજ્જ્યોત્સ્નાજિતનિશાપતિ: ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નૂપુરચુકત ચરણારવિન્દના ડગલા ભરતાં જે નૂપુરનો ધ્વનિ થાય છે તેથી જેમણે વ્રજભકતોને મોહિત કર્યા છે. પોતે (શ્રીઠાકોરજી) બાલભાવથી વસ્ત્રરહિત છે જેમણે પોતાના દશ નખરૂપ ચન્દ્રમાના કિરણથી ચન્દ્રમાને જીત્યો છે. (૧૧)

વિવેચન:—ચરણકમલમા પરમસુંદર નૂપુર ધારણ કર્યા છે એ નૂપુરનો ધ્વનિ સાંભળતાજ અનેક ગોપીજનો મોહપામે છે. જે બાલલીલાનું સ્વરૂપ નિરાવરણ સર્વાંગનું દર્શન કરાવે છે તેનું શ્રીનવનીતપ્રિયજી-શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપમાં પ્રકટ દર્શન થાય છે.

ચરણારવિન્દમા દશ નખચન્દ્ર ધારણ કર્યા છે તે નખચન્દ્ર પાસે ચન્દ્રમા લજ્જા પામે છે, ચન્દ્રમાને જીતનાર આ નખચન્દ્ર ભકતના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર દૂર કરે છે જે શ્રીઠાકોરજીનો આ એક પણ નખચન્દ્ર ઠોટયાનકોટિ અન્ધકારનો નાશ કરવા સમર્થ છે તો જે ભકતના હૃદયમા દશ નખચન્દ્ર વિરાજે છે ત્યા પ્રકાશ હોય એમાં શું કહેવું ? નખચન્દ્ર સ્વજ્યોતિથી સૂર્ય, ચન્દ્રમા, દર્પણ, મણિ, આદિ સર્વના પ્રકાશને જીતે છે. દશનખચન્દ્રમામાં વામ ચરણારવિન્દના નખ (ચન્દ્ર) પુષ્ટિભકતોના તિમિર દૂર કરે છે, અને દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નખચન્દ્ર મર્યાદા ભકતોના તિમિર દૂર કરે છે. આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યન્ત સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે (૧૧)

મૂલમ્:--સ્વરૂપપ્રતિવિમ્બૈકદૃષ્ટિહાસ્યમુખામ્બુજ: ।

પદ્મજ્વરાગરુચિર: સદા મુગ્ધશિરોમણિ: ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —સ્વરૂપના પ્રતિબિમ્બમાં એક દૃષ્ટિ લાગવાથી જેનું મુખકમલ હાસ્ય-ચુકત થઈ રહ્યું છે જે શ્રીઅંગે કીચડ (પક) ના રંગથી શોભિત છે. (પ્રતિબિમ્બમાં હાસ્ય તથા શ્રીઅંગમાં પક (કાદવ) નો રંગ કરવાનો અર્થ એ છે કે પોતે સદા મુગ્ધ શિરોમણિ છે (અર્થાત મુગ્ધબાલકનું નાટ્ય છે.) (૧૨)

વિવેચન —ઉપર કહેલા સુંદર બાલસ્વરૂપની લીલા શ્રીઠાકોરજી કરે છે નિજ પ્રતિ-બિમ્બ કદાચિત્ રત્નજડિત બાળુખન્ધમા પડેલું જોઈ પકડવા દોડે છે પણ પ્રતિબિમ્બ શ્રીહસ્તમાં આવતું નથી ત્યારે મુખારવિન્દમાં હાસ્ય આવે છે, કદાચિત્ મણિજડિત સ્તમ્ભમા નિજ પ્રતિબિમ્બ પડેલું જોઈ વારંવાર કીકીઆરી કરી હાસ્ય કરે છે. સર્વાંગમાં વ્રજની રજ ચોંટી રહી છે તે પરમશોભા આપે છે મુગ્ધ લૌકિક બાલકસમાન લીલા કરે છે, પરંતુ મુગ્ધ શિરોમણી છે, જાણે કે કશું જાણતાજ ન હોય,

મૂલમ્:--લીલાન્યજ્ઞાનરહિત: સર્વલીલાવિચક્ષણ: ।

કંદર્પકોટિલાવણ્યો માનિનીમાનદર્પહા ॥ ૧૩ ॥

શાબ્દાથ —લીલા વટે જન્ય જ્ઞાનરહિત દેખાય છે; અને પોતે તો સર્વ લીલામાં વિશ્લેષણ છે ! કેટલું કન્દર્પ કહેતાં કરીએ કામદેવ-તેથી પણ અધિક શ્રીજગન્નુ લાવવું છે માનવતીના માનને ગવ દૂરી લેનારા છે (૧૩)

વિવેચના—સર્વ લેકોને જોમ દેખાય છે કે જાતો કેવલ બાલક છે બાલલીલા વિના જન્ય લીલા સમજતો નથી પરમ સુખ છે માતૃચરણ શ્રીવરોદાલ, શ્રીનન્દરાવલ, શ્રીશકિષ્ણીલ જ્યારે વૃદ્ધ બોપ ગ્રાપી સર્વ કામ કેવલ બાલક જાણે છે, અને જે જન્ય રમ જન્યજાતો છે તે તો જોમ જાણે છે કે “જોતો સવ લીલામાં ચતુર છે, માતૃચરણ જાગળ સુખતા જતાવે તેમાં શું ચમું ? આવું જન્યરમ જાતો જાણે છે કેટલુંકેટલું કન્દર્પ જેની ચોખ્ખી લલિત વચા છે, એવું પ્રભુના શ્રીજગન્નુ સૌ કર્મ છે, માનિની જોતે શ્રીસ્વામિનીલ—તેનું માન દૂરિ લે છે વિશ્લેષણ રીત જો છે કે પ્રભુ જો કાલાવચિત્ત દેખા છતાં, સર્વ કાલની લીલાનો જન્યભવ કરાવે છે

શ્રીગુરુમંડલજે પાલનામા કહ્યું છે કે ‘માનિનીમાનહરણમ્ ?’ પ્રભુ જ્યારે શ્રીચરોદાલ જાગળ પાલણમાં જૂલે છે તેજ સમયે માનિની (શ્રીસ્વામિનીલ) નું માન દૂર છે જોવા જોવા વિરૂદ્ધ ધર્મી જોક સાથે જેનામાં રહી ચકે છે જોવા જો જલૌકિક બાલક છે (૧૩)

વિરૂદ્ધમામય પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મીના જામર છે જોતે કે જોક કાલથી જવચિત્ત હોમ જતાં જન્ય કાલમાં જતી લીલાનો પુનવત (જોક સાથે) જતાવી શકે છે દર્શન તરીકે પ્રભુ પારણમાં જૂલે વખતે જાલલીલા કેરવા જાતોને જતાવે છે તેજ સમયે શ્રી સ્વામિનીલની સાથે પુનઃ-લિખિત માન લીલા પશુ કરે છે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મીના જામર છે તેને મારે વૃદ્ધ શીમર જાગવત, મીત્ર જામિત અનેક પ્રમાણે છે જુઓ મીતાનો જામર ૧૩ મો જમવાનું સર્વેન્દ્રિય રહિત છે જતાં સર્વત્ર પાણી (દસ્ત) તથા પાણીના છે સર્વત્ર અધિ શિર તથા મુખ સહિત છે જમવાનું જાસકત છે નિર્લેષ છે જતાં ગુણમેજા છે જમવાનું નદિરૂ છે જતાં જન્ય છે જમર છે દૂર છે જતાં પાસે છે જર્જર જાત છે જતાં વિજાત છે ઇત્યાદિ.

મૂલમ—સ્વગોપિકાગૂઢ ચૌર કૃતસકેતગોપન ।

પરમાનન્દસન્દોહ સદા દુઃખ વિવર્જિત ॥૧૪॥

શાબ્દાથ —જે પોતાની ગોપિકાના જાવને શુદ્ધ રાજનાર તથા ચૌરનાર છે જે કરેલા સકેતને શુદ્ધ રાજે છે ઉત્તમ જ્ઞાનદના સમૃદ્ધરૂપ છે અને નિરન્તર દુઃખથી રહિત છે.

વિવેચન—નિજ ગોપિકા (શ્રી સ્વામિનીલ) નો શુદ્ધ જાવ છે તેને ઘેર ચૌરી કરી સકેત કરે છે પત્રી જન્ય ગોપીજનોથી શ્રી સ્વામિનીલ સાથે કરેલો સકેત હુપાવે છે કે જો ન જણાય તો કીક ? જમવા સમસ્ત ગોપીજનને ઘેર ગૂઢ જાવથી હુપાવેને પધારે છે દૂધ, દહીં માખણ વગેરે સર્વ સામગ્રીઓ આરોજે છે પછી તે ગોપી આવે છે ત્યારે તેની સાથે જોજાન્યમાં સકેત કરે છે જોતલામ કામ બોપ અથવા માતૃચરણ શ્રીવરોદાલ જો આવે છે તો તેમની પાસે તે સકેત શુદ્ધ રાજે છે અથવા સમસ્ત જાતોની સાથે સકેત કરે છે પણ જોક જોક જાત સાથેના સકેત, જોક જોકી ગોપી રાજે છે જોતે તે જાતો જોમજ સમજે છે કે શ્રી કાકોરલ માત્ર જમનેજ મજા છે જન્યને નહિ. આ પ્રમાણે રમણ કરે છે, અથવા સમસ્ત જાત મધ્યે શ્રી સ્વામિનીલ જો છે ત્યાં શ્રી

ઠાકોરજી સેનમાં શ્રી સ્વામિનીજીને ગુઠ ભાવથી અન્ય ન જાણે એવી રીતથી—સાન કરી ખતાવે છે કે “ફલાણે સ્થલે આવો!” એટલે શ્રી સ્વામિનીજી કંઈ ખડાનું કહાડી શ્રીઠાકોરજીની પાસે પધારે છે. ત્યાં અનેક રીતની લીલા કરે છે, અને એ રસલીલા અન્ય સખી-ઓથી ગુપ્ત રાખે છે—પરમ આનન્દ રૂપ છે તેથી સમસ્ત ભક્તોને પરમાનન્દનું દાન કરે છે સર્વકાલ વિષે દુઃખથી રહિત છે. (૧૪)

મૂલમ્:—અસમક્ષો દુઃખિતાનાંપ્રપંચસુખિનામપિ ।

દયાનિધિર્મુગ્ધભાવઃ સ્વીયવાક્યૈકકારકઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—દુઃખ યુક્તને તથા પ્રપંચથી જેઓ સુખી છે તેમને એ સમક્ષ થતા નથી. દયાનિધિ છે. મુગ્ધ ભગવાન છે અને નિજ ભક્તોના વાક્ય કરવાવાળા છે (૧૫)

વિવેચન:—લૌકિક પ્રપંચના અનેક પ્રકારના ક્રોધ, મોહ, મદ, માત્સર્યાદિ સાચા સમ્બન્ધી સર્વ દુઃખનું હરણુ કરે છે. અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી શ્રી ઠાકોરજી એ સમસ્ત ભક્તની અવિદ્યા દૂર કરી, કારણ કે ભક્તનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું હતું નહિ. તેથી શ્રી ઠાકોરજીએ નિજ ભક્તોને અર્થે મજમાં અવતાર ધરી. સર્વની અવિદ્યા દૂર કરી. અનેક લીલા રસનો અનુભવ કરાવ્યો, પરમ સુખનું દાન કર્યું દુઃખનો નાશ કર્યો, કારણકે પ્રભુ દયાનિધિ છે—ભક્ત દુઃખ પામે—તે એ સહન કરી શકતા નથી. જો મુગ્ધભાવ ધારણુ કરે નહિ તો ભક્તને ઇશ્વરભાવ પ્રકટ થાય, વાત્સલ્ય સ્નેહભાવ—છુટી જાય. ઇશ્વરભાવ થાય તો ભક્ત એમ સમજે કે જે સકલ જગતના પોષણ કર્તા છે તેને હું શું ભોગ ધરું ? આભુષણ, વસ્ત્ર, રમકડાં શું આપું ? એ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીનું છે. એ પ્રકારે સ્નેહ છુટી જાય તો પુષ્ટિભક્તિ પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી શ્રી ઠાકોરજી મુગ્ધ, લૌકિક ખાલકની માફક લીલા કરે છે, ભુખ્યા હોય ત્યારે રૂદન કરે છે, જો પ્રભુ ઇશ્વરતા સહિત માગે તો ભક્તો થી માગેલી વસ્તુ અપાઈ શકાયજ નહિ, જેમ ખલિરાજથી પ્રભુએ માગેલી ત્રણ પગલાં ભૂમિ પણ આપી શકાઈ નહિ, તેથી મુગ્ધભાવ ધરી, મજ ભક્તોને સુખ અર્પી અગીકૃત મજ ભક્તોના વાક્યો પૂર્ણ કરે છે. શ્રીભાગવતમા કહ્યા પ્રમાણે કોઈ મજભક્તો કહે કે “પીઠા ઉઠાવી લાવો ” કોઈ કહે છે કે “ઉન્માન (પાલીપ્રભૃતિ) લાવો, ” કોઈ કહે છે કે “પાદુકા લાવો” તમને માળણુ આપીશ; “કોઈ કહે કે નાચો તો શ્રી ઠાકોરજી આ સર્વ ભક્તોનું કહ્યું કરે છે. જે પ્રકારે ભક્તો સુખ પામે તે પ્રકારે શ્રી ઠાકોરજી કરે છે, (૧૫)

મૂલમ્:—પ્રપંચનાશનસ્વીયનિરોધકૃતિતત્પરઃ ।

બાલભાવગ્રહપરઃ ક્ષણક્ષણવિલક્ષણઃ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ:—નિજ ભક્તોના પ્રપંચ નાશપૂર્વક નિરોધ કરવામાં તત્પર છે ખાલભાવ ગ્રહણુ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે વિલક્ષણ થાય છે, (૧૬)

વિવેચન:—પ્રપંચ—પર—નિજ ભક્તોના મન લૌકિક ગૃહાદિમાં આસક્ત (લીન થયલા) છે. પ્રભુ ત્યાંથી એ મનને છોડાવી, પોતાનામા આસક્ત કરે છે, આ કારણથી (પ્રપંચમાં આસક્તિ છોડાવી ભગવદાસક્તિ સિદ્ધ કરવા (શ્રીઠાકોરજી મજભક્તોને ઘેર ચોરી કરવા પધારે છે. જ્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ મજભક્તોના દૂધ, દહિ અને માળણુની

ધારી કરી ત્યારે મજબૂતોના મનમાં શ્રી ઠાકોરજીનું ધ્યાન થયું કે હવે પ્રભુ ધારી કરવાને આવતા હશે । વેણનાદ કરી સર્વ જાતોનું મન કરી દે છે તેથી હેઠ સમજાવી પતિ, પુત્ર, બૃહદિ-સર્વ કામને ભૂલી જાય છે, અવિદ્યારૂપ પૂતળાને મારી સર્વ જાતોની અવિદ્યા દૂર કરી, નિજ જાતોનો નિરોધ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે ઇન્દ્ર મજા મજાવાસી કરતા હતા તે ઇન્દ્ર મજા ઓઠાવી શ્રીનિરિશબની પૂજા કરાવી આપેલ સર્વ સામગ્રીનો અઘીકાર કર્યો, સયોમાત્મક સર્વ, લીલા કરી બહાસી, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો અને વન્ય-તર, રેશા તર લીલા કરી મન તથા ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો જેમકે રાસપદ્મ આથીમાં પ્રથમ સુરલી વગાડી મજબૂતોને ઘેરથી બોલાવ્યા, પછી રમણ કરી સવાચ વિહાર કરી-સર્વ બહિરિન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી અતર્કાન થયા, પછી તેમના અન્તાઃકરણમાં રમણ કરી તેને પણ શુદ્ધ કરી, પ્રભુ તેમના હૃદયમાં નિરાજ્યા. આ પ્રકારે જાતોને સંયોજ તથા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરાવી શ્રીઠાકોરજીને તેમનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો.

બાલ્યાભાવના મિશ્રથી મજબૂતોને ઘેર પ્રભુ પધારે છે તેનું કારણ એ છે કે જે ગાણ-દિક મધાદા અને પ્રવાહમાં રહ્યા છે તેમને મજબૂતો સાથે જે રહસ્ય લીલા થાય છે તેનું જ્ઞાન ન થાય પ્રભુને બાલક જેવું કામની વિષમ ભુલિ ન થાય.

શ્રી ઠાકોરજી મજબૂતોની પાસે આવી કહે કહે અનેક નવીન લીલા કરે છે, જે જાતોનો જેવો મનોરથ તે પ્રકારે તેવી અનેક ઘેણા-લીલા-કરી, સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરી પ્રભુ પુનઃ બાલ્યાવનો અઘીકાર કરી ગુરુ પધારે છે (૧૬)

નિરોધ-પ્રપચ વિસ્મૃતિપૂર્વક અવદાસક્તિ પ્રપચનુ વિશ્વરણ પ્રથમ થતું પછી સત્ત્વનામાં આ સક્તિ થતી-તેને નિરોધ કહે છે

મૂલમ્ -ક્ષણ ક્રુદ્ધ ક્ષણ ક્ષણ સ્વરૂપવસ્તુષુ તોષિત ।

સ્વકીયહૃદયામિદ્ધસ્તદન્યજ્ઞાનવર્જિત ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:-ક્રુદ્ધમા ક્રોધયુક્ત થાય છે, અને ક્રુદ્ધમા હર્ષયુક્ત થાય છે નિજજાતો સ્વરૂપ વસ્તુઓ અર્થે તો તેથી પણ સતોષ પામે છે નિજજાતોના હૃદયના મનોરથ અણુવાણા છે, જાતોના મનોરથ વિના અન્ય જ્ઞાનરહિત છે

વિવેચના-શ્રીઠાકોરજી બાલલીલા વડે એક ક્ષણમાં ક્રોધી થાય છે, શ્રી ચમોદાજી જશ ગુરુકાર્જમાં લાગે એટલામાં હકિનાં માટ ફોડી નાખે છે માખણ વાંદરાઓને છુટાવી દે છે, ભૂમિપર લોટે છે શીશ્યોદાજી કાટિ કાટિ ઉપાસથી મનાવે છે તોપણ માનતા નથી કવચિત્ અન્દમા એક તેને લાવી આપવાની હક કરે છે એ માખણ આપવામાં જશ લીલ થાય, તો તે સહી શકતા નથી ક્રોધવન્ત થાય છે કદાચિત્ હાસ્ય કરે છે સ્વરૂપ વસ્તુથી-ક્રુદ્ધ, ક્રુદ્ધ, રમકડાં જે શ્રીનન્દરાયજી આપી આપે છે તેથી સન્તુષ્ટ થાય છે, જે મજબૂતો કદ નૂતન સામગ્રી, કે નવનીત (માખણ) કે કદ નવી વસ્તુ, ચોરીક પણ આપી આપે તો શ્રી ઠાકોરજી બહુ પ્રસન્ન થાય છે

સ્વકીય મજબૂતોના હૃદયના મનોરથ પૂર્ણ કરવામાંજ તત્પર છે નિજજાતોના અભિપ્રાય વિના અન્ય કદ પણ જ્ઞાન મનમાં રાખતા નથી, કારણ કે મજમાં શ્રીચરો દાહને ઘેર પ્રભુ પધાર્યા છે તે કેવલ મજબૂતોના મુખજ્ઞાન અર્થેજ છે તેથી પ્રેમીમાં ઝંખાં પ્રભુ જાગ્રતીન છે જાત્તામિનતા વિના અન્ય જ્ઞાન રહિત છે (૧૭)

મૂલમ્:—ગૂઢલીલાપરો ભક્તગૂઢભાવરસાત્મક ।

સેવનીયઃ સાવધાનૈર્વિપરીતગતિક્રિયઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ:—ગૂઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ભક્તોના ગૂઢ ભાવના રસાત્મક છે. વિપરીત ગતિ અને વિપરીત ક્રિયાવાળા એવા જે શ્રીઠાકોરજી. તે સાવધાનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૮)
(આ અરાઠ શ્લોકમાં જે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તેમની સેવામાં સાવધાન રહેવું જોઈએ).

વિવેચન.—ભક્તના સંગમાં ગૂઢ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ગૂઢલીલા તે રાસલીલા. તેમાં અનેક પ્રકારના રાસ, જેવા કે ‘દો દો ગોપી વીંચ વીંચ માધો’ જે જે ગોપીઓની મધ્યમાં માધવ’ તથા ‘સોળ ગોપીઓની મધ્યમાં અષ્ટ કૃષ્ણ,’ તથા ‘પ્રતિ ભક્ત સાથે એક એક શ્રીકૃષ્ણ, એ રીતે અનેક પ્રકારની રાસલીલા, માનલીલા, અનેક વિહાર તથા અનેક પ્રકારની જલક્રીડા કરે છે. વળી શ્રીવૃન્દાવનમાં અનેક નિકુજ કરે છે. અને (તેજ સમય) તથા ગોઠોહન સમય અનેક લીલા કરે છે. શ્રીઠાકોરજીના એવી લીલાનો સમુદ્ર અપાર છે એમની ગૂઢ લીલાના ભાવની ઠોંધને ખખર નથી, રસાત્મક શ્રીઠાકોરજી રસાત્મક ભક્તો સાથે અનેક પ્રકારની રાસલીલા કરે છે, આવા રસાત્મક શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત છે. તો એવા પ્રભુની સેવા શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજી ને પત્રમાં લખે છે કે, અત્યન્ત સાવધાનતાથી કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુની વિપરીત ગતિ છે તેમજ વિપરીત ક્રિયા છે; એક ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય, એક ક્ષણમાં ક્રોધ કરે; તેથી લૌકિકમાં મન ન રાખતાં પ્રભુમાંજ મન રાખવું “પ્રભુ કહાવ્ય અપ્રસન્ન તો નહિ થાય !” એ પ્રકારથી ભયસંયુક્ત સેવા કરવી. (૧૮)

મૂલમ્:—શ્રીમદાચાર્યકૃપયાતિષ્ઠતિ સ્વગૃહેહરિઃ ।

एवंविधः सदा हस्ते योगीनः पारदो यथा ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી પૂર્વોક્તગુણવિશિષ્ટ હરિ આપણા ગૃહમાં બિરાજે છે. જેમ યોગીજનના હસ્તમાં પારો સાવધાનતાથી રહે (તો કલ્પતરુ સમાન ફલ આપે, પણ અવસાધનતાથી જો તે હસ્તથી જતો રહે તો નિષ્ફલતાજ રહે છે) તેમ આપણા હસ્તે સદા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે, તો તેની સેવાસાવધાનતાથી કરવી.

વિવેચન.—આવા મજભક્તોનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. તે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથીજ વિરાજે છે. એવું ન સમજવું કે આપણા પ્રેમ, સ્નેહ, ભક્તિ અથવા અન્ય કોઈ સાધન બળથી તે વિરાજે છે.

“ એવા રસાત્મક, ભાવાત્મક પ્રભુની સેવા કરવાની આપણી શી યોગ્યતા (અધિકાર) છે ? શ્રી આચાર્યજીની કાનીથી પ્રભુ ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એવોજ ભાવ સદા મનમાં રાખવો. જે પ્રભુ યોગીજનના ધ્યાન-ગમ્ય નથી, જે પ્રભુ અનેક જન્મ પર્યંત અનેક સાધન કર્યા છતાં સ્વપ્નમાં પણ દર્શન આપતા નથી, એવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. ” એમ આપણા મનમાં નિરન્તર વિચારી તેની સેવા એવી સાવધાનતાથી કર્યા જવી કે

મૂલમ્—ચિન્તનીયોઽનવસરે સેવાયા સર્વથા ધિયા ।

યતો નિરોધસસિદ્ધિઃ સેવયા હાર્દયા ભવેત્ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—સેવાના અનોસરમાં મીઠાકોરણ પુદ્ધિપૂર્વક સર્વથા ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે એમની એવી માનસી સેવાથી નિરોધસિદ્ધિ થાય છે. (૨૦)

વિવેચના—આવા શ્રીયશોદોત્સગભાવિત ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા મન લગાવી કરવા યોગ્ય છે. સેવા પછીના—અનોસરના—સમયે ઉપર કહ્યું તેમ હૃદયમાં તેનું સતત ચિન્તન કરવું સેવા સદા અતિ સ્નેહથી ધર્મ બાળી કરવી; તેજ પ્રકારે અનોસરમાં સતત ચિન્તન કરવું એમ કરે તોજ નિરોધ સિદ્ધ થયે.

શ્રીનાથાર્જુનને વીસ શ્લોકનો નિરાવલ્લભ નામનો અન્ય કથો છે તે બાળે અનુસરીને શ્રીહરિશાસ્ત્ર જે પ્રકારે પુદ્ધિમાર્ગીય જીવને નિરોધ સિદ્ધ થાય, તે પ્રકાર વિસ શ્લોકમાં આ શિક્ષાપત્રમાં નિરૂપણ કરે છે જેમ શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં વર્ણવેલી નિરોધલીલા સર્વોપરિ છે તેમજ શ્રીહરિશાસ્ત્રમાં નિરોધ—પ્રકાર સર્વોપરિ છે (૨૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वितीयं शिक्षापत्रं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૩ જી

કોથ —કેવે આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં ભગવદ્ભાવમાં સાધક શું છે ? અને ભગવદ્ભાવમાં બાધક શું છે ? તેનું નિરૂપણ કરે છે ઉપર્યુક્ત રીતિએ સેવા પણ કરે અને અતઃ સરમાં ચિન્તન પણ કરે; પણ એટલું બધું કરવા છતાં જો હું સગ પ્રાપ્ત થાય તો જો ક્ષણમાં સહે ધર્મનો નાશ થઈ જાય. જ મ જ મથી વૃદ્ધિ પામેલો ભગવદ્ભાવ હું સમજી જો ક્ષણમાં જતો રહે છે. તેથી આ કથાક કથિકાકમાં હું સજી બનવું જો મુખ્ય પુરુષાર્થ છે સ્વદે સ્વદે અને ક્ષણે ક્ષણે હું સજ ભગવદ્ભાવ રૂર કરવા ઉચિત છે તેથી આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં હું સજ, જે ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે, તેનાથી બચા કરવાનું તરવાનો માર્ગ બતાવે છે.

મૂલમ્—નિધિ પ્રાપ્ત સુસંરક્ષ્યો દુઃસગાદિકસ સદા ।

ત્યક્ત્વાપિલોકસકોચ યથા વહ્નિર્જલાદિમિ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ અગ્નિની જલાદિકથી રક્ષા કરીએ, તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ ને નિધિ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું લોકસ કોચ ત્યજીને પણ હું સજાદિકથી નિરંતર સારી રીતે રક્ષણ કરવું. (૧)

વિવેચના—કેઈ કૃષ્ણને ખબર નિધિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જેમ જો કૃષ્ણની જોશ દિકથી સાવધાનતાથી રક્ષા કરે તેમ આપણને પણ ભગવદ્ભાવરૂપ નિધિની પ્રાપ્તિ શ્રી નાથાર્જુનની કૃપાથી થઈ છે, લોકિક વિષયાદિકનો હું સજી અન્ય આર્થિક તરફનો હું સજી સમજાવી—કોટુમ્બિક, લોકિક વૈદિક કાર્યથી યતો હું સજ—જો સર્વમાંથી મનનો નિર્ધર્ન કરી—મન ઉઠાવી લઈ—જેક શ્રીમણુમાંજ યોજવું જો કેઈ એમ થઈ કરે કે “પ્રત્યક્ષાશ્રમમાં રહેવું અને લોકિક વૈદિક ન કરવા જો કેમ સહાયે ?” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે, જ અવત્સેવા—પુદ્ધિમાર્ગીય ધર્મ તો પોતાના મનથી સ્નેહપૂર્વક કરવાની છે, અને લોકિક વૈદિક કાર્ય તો લોકમાં બહારથી રેખાદવાને કરવાનાં છે, એટલે જો કાર્યો ઉચ્ચારદિત થઈ કરવાનાં છે જો કાર્યો સેવા સમય સેવાનો ત્યાગ કરી ન કરનાં સેવામાં લોકિક સંઠાવને

ગણુકારવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ થવા દેવોજ નહિ, અથવા લૌકિક સંકોચ કરવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ ન કરવો એ દામોદરદાસ સભરવાલાના દૃષ્ટાન્તથી ખહુ સારું સમજાય છે, “એક સમય દામોદરદાસ શ્રીદ્વારિકાધીશની સેવા અર્થે પોતાને હાથે જલ ભરી લાવતા ત્યાં તેમના સસરાએ તેમને કહ્યું કે “મને ખહુ શરમ લાગે છે કે તમે હાથે જલ ભરો છો. આમ જલ ન લાવતાં નોકર પાસે જલ ભરાવો,” આ સાંભળી દામોદરદાસે કહ્યું “સારું, કાલથી તેમ કરીશું. “ ત્યાર પછી બીજે દિવસે દામોદરદાસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “ચાલો, આપણે જલ ભરી લાવીએ.” સ્ત્રી ભગવદ્દીય હતી. તેથી તે તત્કાલ તેમની સાથે જલ ભરવા નીકળી પડી, બન્ને જણ સસરાના ઘર આગળ થઈ જતા હતા. આ જોઈ સસરા દામોદરદાસને પગે પડ્યો અને કહ્યું કે “ મારી ભૂલ થઈ કે મેં તમને કહ્યું પણ હવે તો તમે એકલાજ જલ ભરો, સ્ત્રી જન પાસે જલ ન ભરાવશો, “ત્યારે દામોદરદાસે કહ્યું. “કાલથી સ્ત્રીજન પાસે જલ નહિ ભરાવીશ.” આ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં લોક સંકોચ (લોકલજ્ઞા-ભગવત્સેવાના કાર્ય કરવામાં લોકો આપણું હાસ્ય કરે છે-નિન્દા કરે છે એવું ભાન) સર્વથા કર્તવ્ય નથી, નાની યા મોટી જેવી સેવા બની આવે તેવી ભાવથી પ્રેમપૂર્વક કરવી. ૧

“ ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે, અને દુઃસંગ જલવત્ એ ભાવનો નાશ કર્તા છે ” એમ બાણુવ.

મૂલમ્:—વહ્નિવદ્ભગવદ્ભાવ: સત્સંગવ્યવધાનતઃ ।

નાશયેત્સંસૃતિં યદ્વત્પાત્રવ્યવહિતં જલમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જેમ અગ્નિ પાત્રરૂપ વ્યવધાનવાલા જલનો નાશ કરે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ, (અહુન્તામમતાત્મક) સંસાર (રૂપદુઃસંગ)નો નાશ સત્સંગના વ્યવધાનથી કરે છે. (સાર એ છે કે જેમ પાત્રના જલનો નાશ અગ્નિ કરે છે, તેમ સત્સંગના વ્યવધાનમાં રહેલા સંસારનો નાશ, ભગવદ્ભાવ કરે છે,) (૨)

વિવેચન:—ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે સત્સંગ કાષ્ટ રૂપ છે, જેમ અગ્નિમાં કાષ્ટ પડવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે-તેજઃ પુંજ થાય છે-તેમ જો ભગવદ્ભાવને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભાવ દઢ થાય છે. સ્વદય અગ્નિમાં ખહુ જલ સિંચવાથી અગ્નિનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવદ્ભાવમાં દુઃસંગનું મિશ્રણ (સિંચન) થવાથી તે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થાય છે. “લૌકિકમાં રહ્યા વિના તો ચાલે નહિ, અને તેથી દુઃસંગ તો સદા ચાલ્યો આવશે,—ત્યારે શું કરવું ?” એમ જો કોઈ શંકા કરે તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “જો એ દુઃસંગરૂપી જલને સત્સંગ રૂપી પાત્રમાં રાખે તો એ દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરી શકશે નહિ; જેમ અગ્નિને જલનો સાક્ષાત્ સંબંધ થાય તો અગ્નિનો નાશ થાય, પણ જો તે અગ્નિ ઉપર એક પાત્રમાં ભરીને જલ મૂકવામાં આવે તો અગ્નિનો નાશ થતો નથી, (પણ જલનોજ નાશ થાય છે) તેમ ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને સત્સંગરૂપી કાષ્ટથી વધારે તેજોમય કરી તેનાથી દુઃસંગરૂપી જલને પાત્રમાં ભરી (પોતાના હૃદયમાં અષ્ટ પ્રહર વિચાર કરી) ણાળી દે તોજ ભગવદ્ભાવ વધેલો રહે, આગળ મોટા મોટા ભગવદ્દીઓનો દુઃસંગથી અધઃ પાત થયો છે તેથી દુઃસંગથી સદા ડરતાજ રહેવું. (૨)

મૂલમ્:—જલવલૌકિકં પ્રોક્તં સાક્ષાત્તન્મેલનેન તુ ।

મૂલતો નાશયેન્નાવ યથા વૈશ્વાનર જલમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ — લોકિકને જલ જેવું કષ્ટ છે. જેમ જ્વલિનો સાક્ષાત્ સમ્મ પધ્વી જલ નાશ કરે છે તેમ લોકિકનો સાક્ષાત્ સમ્મન્ય ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે (૩)

વિવેચન.—આ સસારમાં, લોકિક દુઃસખ જલવત્ છે આ લોકિક દુઃસખરૂપ જલને વિનાયાત્ર ભગવદ્ભાવરૂપ જ્વલિમાં સાક્ષાત્સમ્મન્યધ્વી સિધ્ધિ નહિ. તેમ યથા દેવાધી ભગવદ્ભાવ રૂપ જ્વલિનો નાશ થાય છે દુઃસખ કેવો બાધક છે તેમાં જલભરતનું કષ્ટાન્ત મન નીચ છે. સર્વ લોકિકનો ત્યાગ કરી જલભરત ભગવદ્ભાવન ઠરવા વનમાં ગયા ત્યાં જોકે હરણી જલપાન કરવા વનમાં આવી જોટલામાં સિ હનાક થવાથી તે હરિણી જલમાં ફૂટી પડી અને ગર્ભમાંથી બચ્ચુ જલમાં તૂટી પડ્યું, ભરતે દયાર્દ્ર ધર્મ તે હરણીની રક્ષા કરી, લાલન પાલન કરી તેની સાથે દિન નિર્જમન કર્યા. આ દુઃસખી ભરતને ત્રણ જન્મનો અન્તરાય થયો દુઃસખ જેવો બાધક છે. શ્રીનન્દરાયજી પોતાના પુત્રની સેવા કરતા હતા, તે જોકે સમય અગ્નિકાપૂજન અર્થે ગયા, શ્રીકાકોરજીથી તે સહન થયું નહિ. મુશ્કેલ સર્પે આવીને શ્રીનન્દરાયજીને ઘસી લીધા પણ શ્રીકાકોરજીએ તેમને છોડાવ્યા. આ પ્રમાણે અન્ય સમ્મન્ય (શ્રીકાકોરજીનો આશ્રય—સેવાદિક વિશ્વમરી, અન્યદેવ—અગ્નિકાકોરજીનું પૂજન) તથા દુઃસખ જે સિદ્ધ ભક્તોને પણ વિશેષ બાધકરૂપ થઈ પડે છે તો પછી સાધન દયાના ભક્તોને અન્યથા બાધક રૂપ થઈ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય? આ પ્રકારે દુઃસખ આપણા સર્વ ભાવ નાશ કરશે જેમ સમજી સત્સખ વડે ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી.

દુઃસખ—ભગવદ્ભાવન રૂપ સત્સખનો ત્યાગ કરી, લોકિક હરણુ હરિણીનું લાલન પાલન કરવું, તેના સખમાં રહેવું તે.

મૂલમ્—અતઃ સદૈવ મેષ્તવ્ય લૌકિકાસક્તિતો જને ।

સત્સગમગ્રસ્ત કૃત્વા નાશનીયો ન ચાન્યથા ॥૪॥

શબ્દાર્થ — (ઉપર કહ્યું તે રીતિએ ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ કરવું કરણ્ય કે દુઃસખ બાધક છે) તેથી ભગવદ્ભાવ જનોએ સદા સર્વદાજ લોકિક આસક્તિથી ભ્રમ રાખવો. પ્રથમ સત્સખ કરી, લોકિક આસક્તિનો નાશ કરવો ઉચિત છે. સત્સખ ન કરે તો લોકિક આસક્તિનો નાશ શક્ય નથી.

વિવેચન — લોકિક આસક્તિરૂપ દુઃસખી ભય યાજવો. જેમ ન બાણુ ૫૪ લોકિક આસક્તિ રૂપ દુઃસખ પ્રથમ ભાય ત્યાર પછી હું સત્સખ કરીશ અને દુઃસખ નષ્ટ થશે. જે સમયે દુઃસખ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે તત્કાલ તેજ કષ્ટે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થશે, તેથી દુઃસખ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રથમથીજ સત્સખ કર્યા કરવો, ત્યારેજ દુઃસખ બાધ ન કરે. હજાન્ત તરીકે જુઓ કે, કાલ જીવની પાછળ ભ્રમ્યા કરે છે, તેથી જો જીવ પ્રથમથીજ સ્મરણ ભવનાદીક કર્યા કરે તો પાછળથી અન્તઃકલ્પસમય કાલ બાધ કરતો નથી. પરંતુ જેમ ન કરતાં, જો જો જેવો વિચાર કરે કે “હાલતો લોકિક કરી લઉં” પછી (વૃદ્ધાવસ્થામાં) ભગવત્સ્મરણ કરી લઉંશુ ! જેવા મનુષ્યને કાલ જોકે કષ્ટમાં બસે ત્યારે સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ભાવ જની યાત્રો નથી તેથી પ્રથમથીજ સત્સખ અને ભગવત્સેવા સ્મરણાદિ કર્યા કરવા કે જે સમય લોકિક દુઃસખ આવે ત્યારે સત્સખતા પ્રતાપથી તે બધી કાલે સત્સખ વિના અન્ય ઉપાય દુઃસખથી રક્ષણ કરી શકતો નથી એ નિશ્ચય છે (૪)

મૂલમ્:—સતાં પરોક્ષે સત્સંગજાતમાવો વિભાવ્યતામ્ ।

તદ્વિરુદ્ધવચો નૈવ માનનીયં સતાં ક્વચિત્ ॥૫॥

(દુ.સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ છે, તે કેવા પ્રકારનો હોય શકે તે બતાવે છે.)

શબ્દાર્થ:—સત્સગથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનું વિશેષ અવધારણુ (ભાવના) સત્પુરૂષોની પરોક્ષમાં કરવું અને સત્પુરૂષના વચનથી જે વિરુદ્ધ હોય તે સન્તોએ (વૈષ્ણવોએ) કદાપિ માન્ય કરવું નહિ. (૫)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે સત્સગથી દુઃસંગ બાધ કરતો નથી ત્યાં કોઈ કહે કે “સત્સંગ તો બે ઘટિકા, ચાર ઘટિકા બની શકે. પછી સેવાસ્મરણુ લાકિક વૈદિકાદિ કાર્ય પણ કર્યા વિના ચાલી શકે નહિ. અને એ લૌકિકાદિ કાર્ય કરીએ એટલે દુઃસંગ તો આવશેજ તેથી ઘટિકા બે ઘટિકાનો સત્સંગ, બહુ સમયના દુઃસંગનું નિવારણુ કરી શકે નહિ. ” આમ જો શકા કરે તો તેનું સમાધાન આપે છે:—

નિત્ય નિયમપૂર્વક જેમ ભગવત્સેવા સ્મરણુ કરીએ છીએ, તેમ ઘડી બે ઘડી ચાં-વચ્છકય (જેટલો બને એટલો) સત્સંગ કરવો. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં જે જે વાર્તા સત્સંગમાં થઈ હોય તેનું નિરન્તર સ્મરણુ કરવું; સ્વધર્મનો વિચાર કરવો, “શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી તો આ પ્રકારે કહે છે અને હું શું કરું છું ?” એમ વિચારી આપણા આચરણુમાં જે જે વિરુદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, તેમનો કથેલો પ્રકાર આચરવો, આ પ્રકારે જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં મનને લગાડી રાખે છે તે દુઃસગથી બચે છે. ભગવદ્દીયના મુખથી સાંભળેલી વાર્તામાં ઠઠ વિશ્વાસ રાખી એ વાર્તાની ભાવના કરવાથી મન ઠેકાણુ આવે છે.

જેમ ગાયવનમાં ચારો ચરી પાછી ઘેર આવી ચરેલા ચારાનું યુનઃચર્વણુ (વાગેળવું) બેઠા બેઠા કરે છે તેનો સ્વાદ લે છે તેમ વૈષ્ણવના સંગમાં ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણુ કરવું. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં—શ્રવણુ—વસ્તુનું મનન કરવું અને ભાવનાથી રસનો આસ્વાદ કરવો. સત્સંગથી યાવત્ વિરુદ્ધ વસ્તુનો વિચાર કરી ધર્મ—અધર્મનો ભેદ સમજવો, સત્સંગવિરુદ્ધ વચન ન કહેવાં, જેમાં સત્સંગ છુટી જાય એવું કાર્ય ન કરવું,

દુસગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ બતાવ્યું, હવે બીજું સાધન મૌન, અને તે મૌન રાખવાનું કારણુ બતાવે છે

મૂલમ્:—મરતસ્યાપિ દુઃસંગે જાતા હરિજાતિતા ।

કેવલં કલિદોષાભિમુક્તો અપિ જનાઃ સ્વતઃ ॥૬॥

તત્સંગનિરતૈર્નૈવ ભવિતવ્યં વિશેષતઃ ।

અથવા સર્વતો મૌનં તદ્ભાવે વિધીયતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જડભરતને પણ દુઃસગથી:હરિજાતિની પ્રાપ્તિ થઈ. સર્વ જનો સ્વતઃજ કલિકાલના દોષથી વશ થઈ જાય છે (૬) તેથી એમના સગમાં પ્રીતિયુક્ત થઈને રહેવું અથવા એમ ન બને તો સર્વત મૌન રાખવું. (૭)

વિવેચન:—દુસગને મનમાં કાલ જેવો બળુકો પુરણુ કે દુ.સંગ દોષથી ભગવાન

દુરજતા રહે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસાનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે
 વિવિધાશ્રાન્તવેદામાં આવેશ-સર્વથા હરે' " જો દુષ્ટ જના દોષથી રેફ વિવિધાશ્રાન્ત થાય
 છે તો તે દેહમાં ભગવાન સર્વથા આવેશ કરતા નથી " તેથી દુષ્ટ જ દોષ 'મહા ભાષા
 છે, આ જન્મમાં ભૂત-પ્રાણી માત્ર જન્મથી દોષથી ભરેલા છે; કારણ કે કલિકાલ મહા
 કલિન છે, આપણા મનનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો કે "હું બહુ સમજુ છું મને જ્ઞાન,
 વૈશમ્ય હલ યથા છે ! માટે મન મને વશ છે આમ નજ સમજવું વૈરાગ્ય, વિવેક, ધૈર્ય
 સર્વ જોઈ ક્ષણમાં દુ સજથી નાશ પામે છે, તેથી આપણા મન, ઇન્દ્રિય, દેહને કલિકાલના
 દોષથી પૂર્ણ સમજી, જોમ વિચારવું કે હું સત્સમના પ્રતાપથીજ બધું છું બધારે
 દુ સજ પ્રાપ્ત થયે ત્યારે મારો પાત થયે' કલિકુળે સર્વ પ્રાણી માત્રની ભુલિ કરી
 લીધી છે. કલિદોષ સર્વને લાગ્યા છે, (૬) આ પ્રકારનો જે દુષ્ટ જ તેનાથી જો લવ લિલ
 (ન્યારો)—દુર રહે ત્યારેજ ભગવાનના વિશેષ શાય, અન્ય ઉપાય નથી, " જો દુ સ જ
 પ્રબલ હોય, આપણાથી નિવૃત્તિ ન હોય, આપણા ઘરમાં પડોશમાં દોષ, જે સ્વદે
 નિર્વાહને જર્થ—આલવિકાને જર્થ જવું પડતું હોય અને ત્યાંજ દુ સ જ હોય, તો આપ
 ણથી જો દુ સ જનું નિવારણ ન સમવે. લવને ઘરમાં તો અવશ્ય રહેવુંજ પડે. આમ
 જો દુ સ જ પ્રબલ થાય તો શું કરવું ?" આવી યજ્ઞ થાય તો સમાધાન શ્રીહરિશાસન
 કહે છે " તત્સંગ=સર્વભોમીનમ્ " તેમને (દુષ્ટ બીજોને) સમજાવીને આપણા ઉપાયથી
 જો તેમનો દુ સ જ ઓઠવી યજ્ઞ થાય તો ઓઠવવો નહિ તો તેમનો ત્યાગ કરીને, પોતે અન્ય
 ધારે સ્વદે નિર્વાહ કરી લેવો. પરંતુ તેમ કરવાથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ન થઈ શકે
 જોમ હોય, સર્વત્ર દુ સ જનાજ પ્રસંગે જણાતા હોય, તો મૈત્ર ધારણ કરવું જ્યાં આપણું
 વચન માન્ય ન હોય, ત્યાં આપણા મનનો ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, નાર્તા ઇત્યાદિક કોઈનું ન
 કહેવી તથા જનોથી ન્યારા રહેવું જેને ભગવદ્ધર્મ ક્ષવણ કરવાની શક્તિ ન હોય તેને
 ભગવદ્ધર્મ સર્વથા ન કહેવો કારણ કે ભગવાન અને ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પ્રકારનો ફેર
 નથી, બન્ને જોડજ પદાર્થ છે; તેથી ભગવદ્ધર્મનો અતિક્રમ તે ભગવાનના અતિક્રમ
 સમાન છે. આમ સમજી જ્યાં દુષ્ટ જનું પ્રાણસ્ય હોય ત્યાં વાદ ન કરવો, મૈત્ર રાખવું
 મનમાં હરિશરણની ભાવના કરવી તેથીજ શ્રીમંદુપબુદ્ધ વિવેકધૈર્યાગ્ય નામના નિજ
 ગ્રન્થમાં કહે છે —

" પુણ્યહામી તથા પાપે મયે કામાવપૂરણે । મક્કત્રોદે મક્ત્યમાજ મક્કિજાતિ ક્લમે કૃતે ।
 મશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિ ॥ "

(દુ જની હાનિમાં પાપમાં, ભયમાં કામાદિની અપ્રાપ્તિમાં, ભકતના દ્રોહમાં,
 ભક્તિના અભાવમાં જો ભકતોને કંઈ અતિક્રમ કર્યા હોય તેમાં, અશક્યમાં તેમજ
 સુશક્યમાં સર્વથા નિશ્ચય હરિ જોજ આપણુ શરણુ છે,) આ પ્રકારે હરિ શરણુની
 ભાવના પૂર્વક મૈત્ર રાખવું (૬-૭)

મૂલમ્—યો વદત્યન્યથાવાક્યમાચાર્યવચનાઞ્ચન ।

સદ્વતિપ્રેરકો વાપિ તત્સક્ષ્ણે દુષ્ટસદ્ગમ, ॥૮॥

શબ્દાર્થ —જે જન શ્રીઆચાર્યજીના વચનથી અન્યથા વાક્ય કહે અથવા અહન્વા

મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની પ્રેરણા કરે તેનો સગ દુઃસંગ જાણવો (૮)

વિવેચન:—‘દુ સંગ વા ભગવદ્ધર્મમાં વિરોધ કેને કહેવો? એમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે. શ્રીઆચાર્યજીના મિદ્ધાન્તથી અન્યથા વચન કહેનારને અસત્-જૂઠા સમજવો. એવા જનનો ઉપદેશ પણ અન્યથા-વિપરીત સમજવો, શ્રી આચાર્યજીના માર્ગથી વિરુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ વા માર્ગનો બોધ કરનારનો સગ સર્વથા ત્યજવો. વિરુદ્ધમાર્ગીયનો સંગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યમાર્ગીયનો સમ્બન્ધ સર્વથા દૂર કરવો. અન્યમાર્ગીયધર્મનું શ્રવણ ન કરવું, તથા અન્યમાર્ગીય કોઈ પણ ક્રિયા ન કરવી. ગોવિન્દદુબેની વાતો પ્રમિદ્ધ છે કે ‘એક સમય ગોવિન્દદુબે મિરાંબાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં મિરાંબાઈએ એમનો સારો સત્કાર કર્યો મિરાંબાઈ ભગવદ્ભક્ત હતાં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં હતાં નહિ મિરાં મયાર્દામાર્ગના ભક્ત હતા ગોવિન્દદુબેએ મિરાંબાઈનો અન્યમાર્ગીયનો આદર સત્કાર કર્યો એમ શ્રીગુસાઈજીના જાણવામાં આવ્યું કે તરતજ પોતે ગોવિન્દદુબેને એક શ્લોક લખ્યો—

ભગવત્પદપદ્મપરાગજીવો ન હિ ચુક્તિતર મરણેઽપિતરામ્ ।

इतराश्रयण गजराजधृतो न हि रासभमप्युररीकुरुते ॥

અર્થ:—પ્રભુના ચરણારવિન્દની રજનું મેવન કરનારને મરણથી પણ અધિક કષ્ટ આવી પડે તો પણ અન્યાશ્રય કરવો યોગ્ય નથી. હસ્તિપર સવાર થનાર કદાપિ ગધે-કાનો અગીકાર કરતો નથી’ તે પ્રમાણે ગોવિન્દદુબેએ પણ ભગવચરણારવિન્દનું સેવન કરી અન્યમાર્ગીયના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ત્યજવો એ પત્ર મલેતાજ ગોવિન્દ દુબે મિરાંબાઈને ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા ! પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે જ્યાં કોઈ પણ અન્યમાર્ગનો આશ્રય વા આશ્રયનો ગન્ધ પણ સહી શકાતો નથી ! પછી શ્રીગુસાઈજીએ ગોવિન્દદુબેને જોઈ કહ્યું કે ‘મિરાંબાઈને ત્યાં ગયા તેથી એમ સૂચવાય છે કે તમે હસ્તિપર સવારી કરી હવે ગધાની સવારી કરવાનું ઇચ્છો છો ! તેથી સિદ્ધાન્ત એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય ભાવ રાખવો, પુષ્ટિમાર્ગથી અન્ય માર્ગનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો.

મૂલમ્:—यश्च कृष्णे रतिं नित्यं बोधयत्यप्रयोजनाम् ।

નિરપેક્ષ: સાત્વિકશ્ચ તત્સંગ: સાધુસંગમ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જે સદા શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ (નિષ્પ્રયોજન) પ્રીતિનો બોધ કરે છે, અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વિક હોય તેવા પુરૂષનો સગ તે સાધુ-સત્ સગ જાણવો. (૯)

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત અન્યમાર્ગીયનો સગ ન કરીએ તો કેનો સગ કરવો ? તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે અન્ય અવતારાદિકમાં ભાવ ન રાખતાં એક શ્રીકૃષ્ણાત્મક; ભાવાત્મક; વ્રજપતિ છે, તેનામા નિત્ય નૂતન પ્રીતિ રાખતો હોય, અને એક શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભક્તિદૃઢ કરવાનો બોધ કરતો હોય, અને સ્વ હૃદયમાં પ્રયોજન વિના એજ ચરણ કમલની પ્રીતિની વાસના રાખતો હોય, જે કશાની અપેક્ષા મનમાં ન રાખે.—એમજ મનમાં જાણે કે એકજ શ્રીકૃષ્ણજ કર્તા છે, અન્ય કોઈ નહિ જે સ્વ પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવદ્ધર્મ ન કરે—અને જે સાત્વિક હોય—છલ, કપટ, ક્રોધ, મત્સરાદિકથી રહિત હોય, એવા ભગવદ્વીયનો સગ કરવો. (૮)

મૂલમ્—પર્વં નિશ્ચિત્ય સર્વેષુ સ્વીયેષ્વન્યેષુ વા પુનઃ ।

મહાકુલપ્રસૂતેષુ કર્તવ્ય સગનિર્ણયઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રમાણે આપણા (સ્વીય ભક્તજનનો) તથા અન્ય (લૌકિક પુરુષો)

નો નિશ્ચય કરી ઉત્તમ કુલમાં જન્મેલા વિશે સજ નિર્ણય કરવો, (૧૦)

વિવેચન.—અન્ય સ્વર્થી, લૌકિક વૈદિક અને દેહ સમ્બન્ધી અનેક ઉપાધિથી મનમાં નિશ્ચિન્ત થવું ભગવત્પરાયણ જીવનમાર્ગીય પુરિમાર્ગીય વૈષ્ણવને આપણા-સ્વીય પોતાના બધા, આ વૈષ્ણવ છે, પણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ આપેલા છે, અને હું પણ તેમનેજ શરણ ગયો છું, તેથી આ વૈષ્ણવો મારા સમ્બન્ધી છે—આવો સ્નેહ વૈષ્ણવપર શબ્દો અને તેમનો સજ કરવો. જેઓને અન્ય માર્ગીય છવ સાથે પ્રયોજન નથી, જેઓનો જન્મ મહાકુલમાં થયો હોય, જેઓ જેમ સમજે છે કે સાક્ષાત્ સર્વ ધર્મ એક શ્રી વલ્લભકુલમાં છે, એજ કુલમાં એક શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા, અને એક શ્રીકૃષ્ણ નોજ આશ્રય છે એવા મહાકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભક્તો સાથે મન, વચન અને ક્રિયાથી અવશ્ય સત્સંગ કરવો અથવા શ્રીઆચાર્યજીની અગ્રીકૃત પુરિમાર્ગીય છવો જેમનું નિવેદન, નામ, મર્્યાદા સેવા તથા પ્રીતિ શ્રીકૃષ્ણમાં થઈ હોય તેમનો સત્સંગ કરવો છે. સત્સંગનો નિર્ણય આ પ્રકારે કરવાનો છે.

મૂલમ્—શ્રીમદાચાર્યધરણે મતિ સ્થાપ્યા સદા સ્વતઃ ।

તત્ત્વ સ્વકીયાનાં સિદ્ધિ કાર્યસ્ય સર્વથા ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—સદાસ્વતઃ (પોતાની મેળેજ) શ્રીમદ્ આચાર્યજીના ધરણારબિન્દમાં મતિ સ્થિર કરવી તેથીજ ભગવદીયના ધર્મની નિશ્ચય સિદ્ધિ થાય છે.

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીના ધરણકમલમાં જેની મતિ દેહ, બેકરસ, ઘડ છે, એવા છવનો સત્સંગ કરવો. શ્રીજોકુલનામજી શ્રીસર્વોત્તમજી અન્યપર ટીકા રચતાં કહે છે કે, પદનાભદ્રાસ સરખા ભગવદીય વિરહ છે, એવા ભગવદીયોના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિત્ય બિરાજે છે તેમના સંગથી સકલ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે. જેમ લીંદેલા કપડાના સંગથી સુકુ કપડું લીંદે છે તેમ ભગવદીયના સંગથી છવ ભગવદીય થાય છે. આવા સ્વકીય ભગવદીય મતિ દુલભ છે. જ્યાં સુધી એવા સ્વકીય ભગવદીયોનો સંગ નથી નહિ ત્યાં સુધી ધર્મ પણ સિદ્ધ થાય નહિ. તેથી એવા ભગવદીયને મહાવાની તીર્થ આ કાંશા (તાપ) શાખવી; અને ભગવત્સેવા સમરણાદિક કરવા, તે શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરી તેમનો સંગમાત્ર કરી આપે તે સમય અદ્વાપૂર્વક દીનવાથી બિન્ન લગાવી એમનો સંગ કરવો.

ત્યારે જો ભગવદીય પ્રસન્ન થઈ, કૃપા કરી પુરિમાર્ગીયનો પ્રકાર, લીલાભાવ બતાવે ત્યારે ધર્મ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી પોતાના નવરત્ન નામના અન્યમાં નિરૂપણ કરે છે કે “નિષેદમ્ તુ સમતપ્યં નવેવાતાદ્યોર્મમેત” (નિશ્ચય તાદશીય (વૈષ્ણવ જનતા) સંગમાં નિવેદનનું સમરણ કરવું) આમ તાદશીય વૈષ્ણવોના સંગમાં નિવેદન સમરણ થાય તો હૃદયમાં માર્ગશૂર્તિ થાય તેથી સત્સંગ જો અવશ્ય હતોય છે.

હવે વખત જાણવાનો ચિન્હ કહે છે.

મૂલમ્:—અવૈષ્ણવત્વં મન્તવ્યં તદ્વિરુદ્ધજનેષ્વપિ ।

જીવેષુ દોષવત્સ્વેવં તથા તત્સામ્યવસ્તુષુ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જનોમાં, તથા ભગવદ્દીયોમાં દોષ બુદ્ધિમાન જીવો વિષે, તથા તેવીજ પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ વસ્તુઓમાં અવૈષ્ણવત્વ માનવું, (૧૨)

વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે; તેથી તેમનું નામ નામાવ-
લિમાં કહ્યું છે કે પુષ્ટિપ્રવર્તકાય નમ. અને શ્રીગુસાંઈજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે.
તેથી તેમનું નામ પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકાય નમ છે. તેથી જો કેઈ પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિ વિરુદ્ધ
આચરણ કરે તેને અવૈષ્ણવ જાણવો અને જો કેઈ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે આચરણ
રાખે તેને વૈષ્ણવ જાણવો, કારણ કે શુદ્ધ જીવોથી શુદ્ધ કાર્યજ બનશે. જીવોના ત્રણ પ્રકાર
છે તે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા નામના ગ્રંથમાં દર્શાવ્યા છે

“ઈચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહં સૃષ્ટવાન્ હરિઃ । વચસા વેદમાર્ગં હિ પુષ્ટિં કાયેન નિશ્ચયઃ ॥

એટલે કે પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીએ (૧) ઇચ્છામાત્રથી મનથી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તેને પ્રવાહી
સૃષ્ટિ જાણવી. આ સૃષ્ટિનું મન કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં લાગે નહિ. સદા દુષ્ટ આચરણ કરે; (૨)
શ્રી ઠાકોરજીએ વચનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વેદમાર્ગીય—મર્યાદા સૃષ્ટિ થઈ. આ સૃષ્ટિ
વૈદિક ધર્માદિમાં વ્યવસ્થિત રહે છે, અને (૩) શ્રીઠાકોરજીએ નિજકાયાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી
તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ જાણવી. આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિના જીવો ભગવાનની સેવાને અર્થેજ પ્રકટ થયા
છે. તેથી તેને વૈષ્ણવ જાણવા અને પ્રવાહીજીવો દોષ પૂર્ણ દુષ્ટાચરણ કરે છે તેથી તેને
અવૈષ્ણવ જાણવા, (૧૨)

હવે શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને બોધ આપે છે કે, આવો ભાવ મનમાં અહર્નિશ રાખજો
અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો સર્વ ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અલૌ-
કિક બુદ્ધિ શેમાં રાખવી તે ઉપદેશ છે —

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીમદાચાર્યસ્તથા શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરઃ ।

તથા લીલાસ્થસામગ્રીર્નૈતત્સામ્યં કદાચન ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાચાર્યજી. શ્રીગુસાંઈજી, અને તેમની લીલા સામગ્રી આ
સર્વની સમાન કેઈ પણ લૌકિક વસ્તુ કદાપિ થઈ શકતી નથી, (૧૩)

વિવેચન:—એક શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીઆચાર્યજી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી, લીલાસામગ્રીમાં પ્રજ-
ભક્તાદિ અને શ્રીઆચાર્યજીના, પુષ્ટિમાર્ગની સેવાસામગ્રી—એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિ રાખવી
શ્રીકૃષ્ણ જે સાક્ષાત્ કૃણાત્મક, રસાત્મક, શ્રીયશોદોત્સ ગદાલિતૂ, સર્વાંગસુન્દર તથા પ્રજભક્તનું
સર્વસ્વ જીવન-ધનછે—તેજ શ્રીકૃષ્ણનિજ દેવીજીવોના ઉદ્ધારાર્થે અલૌકિક અગ્નિ રૂપ શ્રીઆ-
ચાર્યજી મહાપ્રભુજી રૂપે પ્રકટયા અને અલૌકિક અગ્નિ રૂપ માર્ગ પ્રકટ કર્યો. અને તેજ
શ્રીઆચાર્યજીએ પોતે શ્રીગુસાંઈજીરૂપે બીજાં રૂપ ધારણ કરી એ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો.

જેમ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રજમાં સર્વ લીલાસામગ્રી (શ્રીકૃષ્ણ) શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીયશો-
દાજી આદિ સર્વ અલૌકિક બાલલીલા રસમા મગ્ન છે;—સખા, ગ્વાલ આદિ સર્વ અલૌ-

કિં સુખ્ય ભાવમાં મળે છે, ગોપીજનમાં અનેક ભાવ છે—સુખ્ય શ્રીસ્વામિની—શ્રીવૃષ-
ભાનુજા, મુતિરૂપા, કુમારિકા, અને શ્રીચમુનાલ, અને તેમજ અનેક યુગ (સખીગણ)ને
સર્વ જલોદ્ધિ છે—શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષી, વજ્રમુખિ, શુંભલતા, જોષધિ, નિ-
કુળ જાદિ સર્વ લીલા સામગ્રી, તેમજ આભૂષણ, વસ્ત્રાદિક સામગ્રી—જે સર્વ જલોદ્ધિ
છે, તેમજ આ શ્રીઆચાર્યજીના, અને શ્રીશુસાંઈજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા પ્રકાર વર્ણવેલ
ઉત્સવો, નિત્ય સેવા પ્રકાર, સામગ્રી, આભૂષણ વગેરે સિદ્ધાસન, ખડપાટ, પિછવાઈ,
નિજ મન્દિર, મણિકોઠા, તિનારી, ટોલતિનારી રસોઇખર, કુલખર, શાકખર, બઠાર, ચાક,
સેવક, કીર્તનીજા, પરિવારક જાદિ સર્વ સેવા સમ્બંધી પદાર્થ જલોદ્ધિ બહુવા જોમને
ભાવાત્મક બહુવા જોમાં લોદ્ધિ બુદ્ધિ કરે તો મહા અપરાધ થાય પુષ્ટિમાર્ગીય વેષુવે
જેવા જલોદ્ધિ ભાવથી સેવા કરવી અને જે ભાવ મનમાં શુભ રાખવેલ તે હવે આ
ગળના શ્લોકમાં કહે છે (૧૩)

મૂલમ્—યદસ્મામિ પુરા પ્રોક્ત તથિત્તે સ્થાપ્યતામ્ સદા ।

ન કુત્રાપિ ચ વક્તવ્યં સામ્પ્રત વિમુસ્યાજના ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—જે પૂર્વના શ્લોકમાં જોમે કહ્યું છે તે વિત્તમાં સદા સ્થાપન કરો, અને
તે કોઈના આમળ કહેશે નહિ, કેમકે સાંપ્રતકાલમાં કોઈ જલોદ્ધિ અમળ થયા છે

વિવેચન.—હવે જે કોઈ પૂર્વપક્ષ કરે કે તમે જે સેવાસામગ્રી જલોદ્ધિ બતાવી
તે તમારી સુકિતથી કહે છે કે કોઈ અન્યમાં છે ? કે કોઈ પાસેથી જેવું અવધુ કહ્યું છે ?
તો આ શકના સમાધાનાર્થે શ્રીહરિરાજજી પેતાના નાનાભાઈ તથા જગીરૂત સેવકોને
કહે છે કે જે જોમે મહાપુરો પાસેથી શ્રીવૃષભનાથજી, શ્રીકસ્તાપુરાજી જાદિ સર્વ
ભાવરસના અનુભવ કર્તાઓના શ્રીશુભથી અવધુ કહ્યું છે તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીને શ્રીમુખ-
ધિનીજીમાં સર્વ ભાવ કહ્યા છે, તથા શુભ અન્યમાં શ્રીશુસાંઈજીને સર્વ લીલા સામગ્રી
જલોદ્ધિ વધુવી છે તેથી જોમે તમને અતિસ્નેહથી કહીને છીએ આ વાર્તા તમારા
વિત્તમાં સ્થાપન કરશે, અને જૂઠી લોદ્ધિ ન બહુશેલ તેમજ તમારા મનને જે જલો-
દ્ધિ ભાવ કોઈને પલ્લુ કહેશે નહિ તમારા જે જગીરૂત સેવકો કોઈ, જેનું હૃદય શુદ્ધ
હોય, જેને શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીશુસાંઈજીના વરણકમલને દૃઢ વિશ્વાસ હોય તેની સાથે
ચલીનેજ આ જલોદ્ધિ પદાર્થનો વિચાર કરવો છે બીજા લોદ્ધિ બુદ્ધિવાત્ વિમુખજોને
પાસે જલોદ્ધિ પદાર્થનો ભાવ ન કહેવો,

મૂલમ્—સાંમુરવ્ય વોધન નૈવ જાયતે વાચધર્મત ॥

एकोऽपिदोष सुहृद सर्व नाशयति ध्रुवम् ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ—આવધર્મત સન્મુખમાં બોધન થઈ ચકતું નથી જે જોકે પણ દોષ સુદૃઢ
હોય તો તે નહીં સર્વસ્વનો નાશ કરે છે (૧૫)

વિવેચન—જલોદ્ધિ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય નિતા અન્ય આમળ કહેવાથી
પેતાનો ધર્મ બાધ છે, અને જે કદાચ કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમને જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો
પ્રકાર કહી દેવો, પણ જલોદ્ધિ ભાવપ્રકાર ન કહેવો આપણા હૃદયના ધર્મનો જે બહાર

પ્રકાશ કરીએ તો ધર્મરસ બહાર જતો રહે—અર્થાત્ પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે, તેથી મુખ્ય ધર્મનો બહિઃપ્રકાશ સર્વથા ન કરવો; કારણ કે અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ એક દોષ જીવમાં એવો દૃઢ છે કે તે સર્વ ધર્મનો નિશ્ચય નાશ કરે આ અલૌકિક પ્રકારમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ દોષ પ્રાયશઃસર્વમાં છે. કોટયાનકોટિમાં કદાચ એકજ એવો ભાગ્યવાન હોય કે જેની અલૌકિક પદાર્થમાં અલૌકિક બુદ્ધિ થાય છે, અને તેવો જીવ સર્વ વસ્તુ લીલામય દેખે છે એટલે તેનાથી લૌકિક ક્રિયા કદાપિ બનતી નથી. અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિવાનને અલૌકિક વસ્તુનો અનુભવ થતો નથી

આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહે તો શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય.

મૂલમ્—અસ્માભિરેવં લિખિતં નિરપેક્ષૈઃ સ્વમાવતઃ ।

સ્નેહેન સર્વથા ચિત્તે ધીયતાં યદિ રોચતે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ.—અમે સ્વભાવથી, નિરપેક્ષ થઈ, ઉપર્યુક્ત લખ્યું છે. જે તમને રૂચે તો સર્વથા ચિત્તમાં સ્નેહથી ધારણ કરો. (૧૬)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી આ તૃતીય શિક્ષાપત્ર સંપૂર્ણ કરતાં ચોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે “આ જે તમને લખ્યું છે તે તમે અમારા નાનાભાઈ થાઓ છો તે કારણથી નથી લખ્યું, તેમજ કોઈ લૌકિક સ્વાર્થભાવથી આ પત્ર લખ્યો નથી. પરંતુ નિરપેક્ષભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની નિધિ ગૃહમાં ખિરાળે છે. તે સેવાસામગ્રીમાં જે અલૌકિક ભાવ થાય તો આનન્દનો અનુભવ થાય તે ભાવથી લખ્યું છે, તેથી જે તમારા ચિત્તને રૂચે તો ઉપર્યુક્ત પ્રકાર નિશ્ચય ધારણ કરશો. કોઈની આગળ એ પ્રકાશ્ય નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનો આ માર્ગ ભાવાત્મક, ગોખ્ય છે તેથી સ્નેહપૂર્વક ચિત્તમાં સર્વ ભાવ ધારણીય છે, (૧૬)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचित तृतीय शिक्षापत्रं सटीक समाप्तम् ॥३॥

શિક્ષાપત્ર ૪ થું

ઉદ્દેશ.—આ ચતુર્થ શિક્ષાપત્રમાં ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે. ઉપર કહ્યું કે જે સત્સંગથી હ.સગનો ત્યાગ કરે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે, આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિરૂદ્ધધર્માશ્રય છે. તેમના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું સિદ્ધાન્તપૂર્વક આ પત્રથી નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—પ્રમોર્ધમઃ શ્રુતૌ પ્રોક્તાસ્તથા ભાગવતેઽપિ ચ ।

અપ્રાકૃતાઃસ્વરૂપૈકનિષ્ઠાં મિદ્ધા ન રૂપતઃ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ.—શ્રુતિમાં તથા ભાગવતમાં પ્રભુના ધર્મો અપ્રાકૃત (માયાના સંબન્ધથી રહિત) અને એક સ્વરૂપમાં સ્થિત (સ્વરૂપથી ભિન્નનહિ એવા) કથ્યા છે

વિવેચન.—શ્રુતિ તથા શ્રીમદ્ ભાગવત જન્મેના વચનને પ્રમાણ બાળવા, જેના હૃદયમાં શ્રુતિ તથા શ્રી ભાગવતના વચન પ્રમાણ તરીકે રૂઢ થતા નથી. તેને આસુરી પ્રકૃતિનો બાળવો, અને હૃદયમાં એ વચનો પ્રમાણ રીતે સ્ફુરે છે. તેને શુદ્ધ દેવી જીવ બાળવો, હવે શ્રુતિમાં તથા શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુના સર્વધર્મ સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. હવે શ્રુતિઓ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પણ ભગવાનના—શ્રીઠોઠોરજીના—સ્વરૂપને અપ્રાકૃત કહે છે.

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃતમાં આ, એક છે કે “ અપ્રાકૃત (વસ્તુ) સદા એકરસ, કેવલ જ્ઞાન ન્દમય છે, લૌકિક મામાના બુદ્ધિના પ્રવેશવિત છે; અને પ્રાકૃત (વસ્તુ) માયાજન્ય છે, માયાકૃત બુદ્ધિ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મુખ, દુઃખ સર્વ તેમાં લાગી રહ્યા છે આ બુદ્ધિ કાલાનુસાર પ્રકટ થાય છે અને પ્રાકૃત સમજવું

પ્રભુનું સ્વરૂપ અપ્રાકૃત બાબતું, એ અપ્રાકૃત સ્વરૂપ જણાવતું ત્યારેજ કહેવાય કે ત્યારે જીવની નિષ્ઠા પ્રભુના સ્વરૂપ અને નામમાં દૃઢ થાય, ત્યારે જીવ શ્રીકાકોરણી લીલાસમ્બન્ધી કીર્તન વિના રહેજ નહિ ત્યારે શ્રીકાકોરણ સમ્બન્ધી ધર્મમાં સદૃઢ રહે ઇન્દ્રિય તથા મન લાગી રહે, ત્યારે જાણવું કે પ્રભુએ કૃપા કરી છે (૧)

મૂલમ્—કર્તૃસ્વસ્વરૂપત્વસર્વાધારસ્વમુરચ્ચકા ।

વ્યાપકત્વવિસ્ત્રાત્મધર્મોઽથા શ્રુતિરુપિતાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—કર્તૃત્વ (કરવાપણ), સર્વરૂપપણ, સર્વાધારપણ આ સુખ્ય ધર્મો છે અને વ્યાપકત્વ અને વિરુદ્ધધર્માશયત્વ આદિ સર્વ ધર્મો શ્રુતિમાં નિરૂપણ કર્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત પ્રભુને અપ્રાકૃત ક્રિયારૂપ કહે છે પોતાના ભક્તોના મુખદાનાર્થે પ્રભુ ધીમંજીત રૂપ ધરી લે છે એવું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદજીને જહુ દુઃખ આપ્યું ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહરૂપ ધરી હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રહ્લાદજીની રક્ષા કરી શ્રીચોદાજીને સુખ્ય જાણાવ પ્રભુ વિષે છે તો પ્રભુ તેમના જાણક ધર્મ પાસણમાં સુલે છે

મજજાકેતોને પ્રભુ વિષે પ્રપત્તિજાણ છે, તેથી તેમને રતિદાન, માનમોહ્યાદિથી સન્તોષ આપે છે પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળથી અવચ્છિન્ન નિશ્ચયિત થઈને પણ) સર્વ લીલા (સર્વ કાળની લીલા) કરે છે કારણકે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ને સર્વના આધારરૂપ છે તે સર્વ સામર્થ્યમુકત છે એમનું સામર્થ્ય કર્તૃમ્ (કરવાનું), અકર્તૃમ્ [ન કરવાનું] અન્યથા કર્તૃમ્ કરેલાને કલટી રીતે કરવાનું—આવું વિચિત્ર સામર્થ્ય પ્રભુનું છે. પ્રભુ સર્વવ્યાપક પણ છે સર્વ સ્થલે શ્રીકૃષ્ણની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે—અને સર્વથી ત્યારા બિન્ન પણ છે આનું નામજ “ સર્વમાં હોવું અને સર્વથી બિન્ન હોવું એજ વિરુદ્ધ ધર્માશયત્વ—વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવાપણ કહેવાય છે આ પ્રકારે વેદ, પુરાણ અને શ્રીભાગવત ભગવાનનું અલોકિકરૂપ નિરૂપે છે (વર્ણવે છે)

મૂલમ્—યેશ્વરીયા અન્તરકુધર્મી ભાગવતે તથા ।

તેઽપિ સ્વરૂપમેદેન મર્યાદાપુષ્ટિમેદતઃ ॥ ૩ ॥

સર્વેઽપિચ વિભિન્નન્ત ઇતિ શ્રીમત્પ્રભોર્વચ ।

અસોઽપ્રપુષ્ટિમાર્ગીયમન્તરગં વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તથા ભાગવતમાં એશ્વર્ય વગેરે અન્તરગ ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને તે પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપ લેવાનુસારજ કર્યું છે સર્વ ધર્મો મર્યાદા અને પુષ્ટિના સ્વરૂપના લેઈને લીધે બિન્ન થયા છે તેથી અત્ર પુષ્ટિમાર્ગીય (ધર્મો) વિશેષતઃ અન્તરગ (નિકટના) છે. (૩-૪)

દ્વિતીય શ્લોકમાં શ્રુતિનિરૂપિત ધર્મો દર્શાવ્યા. હવે ભાગવતનિરૂપિત ધર્મો બતાવે છે અને તે ધર્મોમાં પણ પુણિમાર્ગીય ધર્માચાર એજ વિશેષ અન્તરંગ ધર્મ છે એમ દર્શાવે છે

વિવેચન:—શ્રુતિ અને ભાગવત (મર્યાદા અને પુણિ એમ) બન્ને ભાવનું સ્વરૂપ કહે છે સર્વાધારરૂપ, સર્વ વ્યાપક, ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ છે એમ સમગ્ર એમનું ભજન કરવું એ મર્યાદા ભક્તિ કહેવાય છે. શ્રુતિ પ્રભુને નેતિ નેતિ કહે છે; પ્રજ્ઞા, શિવ, શેષાદિક ઐશ્વર્ય ભાવથી ભગવાનનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ મર્યાદા ભક્ત કહેવાય છે. પ્રભુના અન્તરંગ ભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક સ્નેહભાવથી પ્રભુનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ પુણિભક્ત કહેવાય છે શ્રીકાકોરણ એક છતાં ભક્તોના ભાવાનુસાર સિદ્ધ સિદ્ધ રૂપે ભાસે છે જ્યારે અકુરણ શ્રીકાકોરણને મથુરા પધરાવી ગયા ત્યારે જેને જેવો ભાવ, તે પ્રમાણે તને તેવા દર્શન થયાં. કસને પ્રભુ વિષે વેરભાવ હતો તેથી તને પ્રભુનું કાલરૂપે દર્શન થયું યોગિજનને પ્રભુનું પરમતત્ત્વરૂપે દર્શન થયું, મથુરાવાસી ભક્તસ્ત્રીજનોને પ્રભુ પરમકૌમલ સુકુમાર રૂપે દેખાયા, એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે. સાર એ છે કે, જ્યાં ભક્તોને જેવો ભાવ ત્યાં પ્રભુ તેને તેવાં દર્શન આપે છે. મર્યાદા ભક્તો ઐશ્વર્યભાવથી પ્રભુનું આરાધન કરે છે તેઓ એમ સમજે છે કે પ્રભુ કોટિ પ્રજ્ઞાવૃક્તના કર્તા છે પાલન કરનારા છે, સંહાર કરનારા છે તેથી એમને ભૂખ ખાસ ન હોય. એવા ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રભુને અમે શું આપવાના હતા ? પ્રભુ તો અમારી રક્ષા કરે છે. એવા ભક્તો પાસે પ્રભુ કંઈ માગતા નથી. પરંતુ જે પુણિભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક છે તેઓ તો સ્નેહભાવયુક્ત છે, તેઓ સ્નેહભાવથી એક ક્ષણમા એમ ભાવના કરે છે કે; “ પ્રભુ ભુખ્યા તો નહિ હશે ? ” વહી ખીણ ક્ષણમાં એમ ધારે છે કે “ પ્રભુને શીત અથવા ઉષ્ણતા તો નહિ લાગે ? ” એવા પુણિભક્તો પાસે શ્રીકાકોરણ ઈચ્છા દર-શાવીને પણ સામગ્રીનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીભાગવતમાં એવું પ્રસિદ્ધ નિરૂપણ છે. ઐશ્વર્યભાવમાં મર્યાદા રીતિ છે, સ્નેહભાવમાં પુણિ રીતિ છે. આ બે માર્ગના સ્વરૂપ લેદાનુસાર રસાનુભવ પણ સિદ્ધ સિદ્ધ છે. (૩)

શાસ્ત્ર, પુરાણ, અને શ્રીભાગવતાદિ ગ્રંથોમાં પ્રભુને સર્વવ્યાપી કહ્યા છે, શ્રીસુખો-ધિનીણ આદિ ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ પણ પ્રભુને સર્વવ્યાપક કહ્યા છે, પરંતુ અન્તરંગ પુણિમાર્ગીય ભક્તોનો ભાવ સર્વોપરિ છે, કારણ કે જ્ઞાની, તથા મર્યાદા ભક્ત ભગવાનને સર્વવ્યાપક સમગ્ર ભજન કરે છે, તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી, તેઓ કેવલ મોક્ષના અધિકારી છે, અને જે પુણિમાર્ગીય ભક્તો છે તેઓ શ્રીકાકોરણના અન્તરંગ છે તેઓ સદા સેવા, શૃંગાર, ભોગાદિ કરી સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે. એટલે શ્રીકાકોરણ એમનાથી એક ક્ષણ ન્યારા રહેતા નથી. આ પ્રકારે પુણિભક્તિ વિશેષ કરીને સર્વોપરિ છે

મૂલમ્:--વિરુદ્ધધર્મશ્રયત્વં સ્વસુખાય વિચારયેત્ ।

પ્રમુઃ કુમાર ઇવાસ્તિ વ્રજે માતૃપદાહ્નઃ ॥ ૫ ॥

શ્રીભાગવતવાક્યેન કૌમારં જહતુર્વ્રજે ।

વ્યાખ્યાતં ચ તથૈવાસ્મદાચાર્યૈર્વિવૃતાવપિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — આપણા સુખાર્થે પ્રભુના વિરુદ્ધધર્મામિત્યત્વનો (પ્રભુ વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એમ) વિચાર કરવો, શ્રીભાગવતનું વાક્ય છે કે “કૌમારઃ જહતુર્મમે” જન્મે બાઈજીએ પોતાની કુમારવસ્થા તજીમાં પસાર કરી. ” એ વાક્ય પ્રમાણે ને પ્રભુ છે તેજ તજમા માતૃપદાક ઠમ-શ્રીવરોહા માતાના જોળામાં વિરાજેલા બાળક કુમાર છે, અને આપણા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પણ એમજ નિરૂપણ કર્યું છે.

વિરુદ્ધધર્મામિત્યત્વવિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવું તે પ્રભુ એવા જાણીએ છે કે વિરુદ્ધ ધર્મો ને જન્ય (છવોચી) ગુરુપત-એકી વખતે રહી શકતા નથી તે પ્રભુમાં એકી વખતે રહી શકે છે એમો જવાબિપાત્રો જવનો પ્રશ્નના અર્થ-જેને હાથ નથી પણ નથી (છતી) વેચવી રહે છે અને ને વેચવી વસ્તુનું મદલુ કરે છે પ્રભુ જન્ય પણ છે અને જહાર પણ છે પ્રભુ જણમાં જણ છે અને મહાત્મા મહાત્મા છે પ્રભુ છે છતાં કુમાર છે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પણ લોહના-સર્વ જાણના પ્રભુ છે છતાં વેળમાં એક નાના સરખા કુમાર છે એમ એકી વખતે પ્રભુ કુમાર-અનાથ પણ છે અને તણુ ભુવનના નાથ પણ છે પ્રભુમાં વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખતે રહી શકે છે એમ એમનું જાણી શકાયું સિદ્ધ કરી આપે છે આ વિરુદ્ધધર્મામિત્યત્વનું હવે વિશેષ નિરૂપણ આપ્યું છે.

વિવેચન — વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ એજ છે કે પોતાના હૃદયમાં ‘પ્રભુનું સ્મરણ વિરુદ્ધધર્મોના આશ્રય મુકત છે એમ વિચાર કરવો. જ્યાં સુધી જાતને પ્રભુના વિરુદ્ધ ધર્મામિત્યત્વનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી પ્રભુની લીલામાં જાકિતબીજનો નાશ કરનારની અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના થાય છે. પ્રભુનું વિરુદ્ધ ધર્મામિત્યત્વ (પ્રભુ વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત) ન સમજવાથી ‘પ્રભુમાં આ તો ન સમજાવે’ એવી બુદ્ધિ ઊભાવે છે હજાનતમાં પ્રભુની હામોદરલીલાના પ્રસંગમાં શ્રીવરોહાજીએ પ્રભુને બાંધવા હામણા (દોરકા) ને દોરકાથી સાંધ્યા તો પણ તે દોરકા પ્રભુને બાંધવા પૂરતા જ્યાં નહિ. પ્રત્યેક સમય દોરકુ બે જાણુદિ સમાન ઘટતું ને ઘટતુંજ રહ્યું; ત્યાં કેાઇને એમ થકા થાય કે પ્રભુની કટિ (કેક) તો નાની સરખી છે છતાં એમ દોરકાથી ન બન્ધાવ એ કેમ સમજાવે ?’ એ પ્રશ્નની સંકાને અસમ્ભાવના દોષ કહે છે વળી ‘પ્રભુ તે માખણ અર્થે કેમ ફેદન કરે ? માનાદિક લીલામાં પ્રભુ એવું દૈન્ય કેમ દર્શાવે છે ? આ પ્રશ્નની દોષ બુદ્ધિને વિપરીત ભાવના કહે છે આ રીતની દોષબુદ્ધિ ત્યારેજ બાધ કે અમારે વૈષ્ણવ શ્રીકૃષ્ણજી વિરુદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એમ સમજે ત્યારે [શ્રીકૃષ્ણજી કુમારરૂપે તજમાં નાના બાલક સમાન પરિચિત્ત છે છતાં તેજ સમયે પોતે તણુ ભુવનમાં બાપી રહ્યા છે] શ્રીકૃષ્ણજી પાંચ વર્ષના પરમ સુંદર બાલક ઘણું શ્રીવરોહાજીના અમમાં વિરાજે છે છતાં જાતોને સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, ને બાલક હોય તે તો કેવળ બાલલીલાજ કરી શકે છે તેનાથી પોતપોત તથા ઉચ્ચ વયના પુરૂષને યોગ્ય લીલા થઈ શકતી નથી છતાં પ્રભુ એવા જાણીએ છે કે તજમાં પોતે બાલક છે છતાં બાલલીલા કરવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ લીલા-રાસાદિક લીલા, ગોવર્ધનોદારણ લીલા ઇત્યાદિક ઉચ્ચ વયને યોગ્ય લીલા કરે છે,) પ્રભુની સર્વ લીલા નિત્ય છે; જ્ઞાન રૂપ છે જેમ પ્રભુ જ્ઞાનરૂપ છે નિત્ય છે તેમ એમની લીલા પણ જ્ઞાનરૂપ તથા નિત્ય છે એમ એ વૈષ્ણવ સમજે તોજ એની દોષબુદ્ધિનો નાશ થાય છે (૫)

એ નિત્યલીલા શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારઃ જહતુર્મમે’ એ વાક્યમાં સિદ્ધ કરી છે,

‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ એ વાક્યનો અર્થ ‘કુમાર અવસ્થાને રાખી રહેતા હતા એવા’ એવો થાય છે. ‘મનુષ્યનું’ બાલપણ એક વખત ગયા પછી પાછું આવતું નથી, (પણ શ્રીઠાકોરજીને સર્વ સિદ્ધ છે. એમની સર્વ અવસ્થાની સર્વ લીલા સિદ્ધ છે, નિત્ય છે,) શ્રીઠાકોરજી બાલ્યાવસ્થામાં પણ કિશોરાવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે, અને કિશોરાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થાની કીડા કરી શકે છે (અન્ય પ્રાકૃત જીવ તે તે અવસ્થાનાંજ કાર્યો કરી શકે છે. અન્યાવસ્થામાં અન્ય કોઈ અવસ્થાના કાર્યો કરી શકતો નથી. પણ પ્રભુ એવા અલૌકિક છે, એવા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાન છે કે ગમે તે અવસ્થાના કાર્યો કરી શકે છે.)

શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ ‘કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી રહેતા એવા’ એમ શુકે કહેલા શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિબન્ધ તથા શ્રીસુખોદિનીજી નામના ગ્રંથમાં સમાર્થ^૧ વિવેચન કરી, સ્થલે સ્થલે નિત્ય લીલા પ્રતિપાદિત કરે છે. વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે સેવા પ્રકટ કરી છે તેમાં પણ વર્ષોવર્ષ જન્માષ્ટમી, દાન, રાસ, હોલી, કુલમહાહલી, હિડાળાદિમાં સર્વ નિત્યલીલાનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે નિત્યલીલાનો અભિપ્રાય સમજી સદા સ્મરણ ભજન કરવું. (પ. ૬.)

૧ શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતના અર્થની એકતા માત્ર રીતિએ કરી છે શ્રીસુખોદિનીજીમાં વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ કર્યો છે, અને નિબન્ધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કન્ધાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ કર્યો છે એમ સાત પ્રકારે અર્થની એકતાને સમર્થ વિવેચન કહે છે. “શાસ્ત્રે સ્કન્ધે પ્રકરણેધ્યાયે વાક્યે પદેઽક્ષરે । એકાર્થ સત્ત્વા જાનનૂ ” શાસ્ત્ર, સ્કન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અને અક્ષરમાં એમ સાત પ્રકારે એકાર્થતા શ્રીભાગવતની શ્રીઆચાર્યજીએ કરી છે

મૂલમ્-વ્રજ એવ કુમારશ્ચ કુમારીભાવવિદ્ધરિઃ ।

एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोलवसत् ॥७॥

एतद्वाक्यं मिश्ररूपं कुमारःकेवलोहरिः ।

सामग्र्यपि तथैवास्ति यतो गोप्यः कुमारिकाः ॥८॥

શબ્દાર્થ.—કુમારિકાઓના ભાવને બાળુવાવાળા હરિ મજમાંજ કુમાર છે. અને (શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયના છત્રીસમા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે ‘एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोलवसत्’ અર્થ ‘ત્યાં એટલે મજમાં શ્રીબલદેવજી સહિત શુઠ પ્રતાપવાન્ શ્રીહરિ અગીયાર વર્ષ રહ્યા,’ (૭) એ વાક્ય મિશ્રરૂપ છે. હરિ તો ફક્ત કુમાર રૂપજ છે. સામગ્રી પણ તેવીજ છે. તેથી ગોપીઓ પણ કુમારિકાઓ છે.

પ્રભુ ભાવાત્મક અથવા રસાત્મક છે અસમ્ભાવતા અને વિપરીત ભાવનારૂપ દોષથી રહિત—એવા હૃદયથીજ ભગવદ્ભાવ સ્થિતિ કરી શકે તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. નહિ તો ભગવદ્દિમુખ થઇ જવાય છે—એમ પ્રતિપાદન હવે કરે છે

વિવેચન:—વાક્ય મિશ્રરૂપ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે. શ્રુતિમાં વ્યાપકરૂપ તથા ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિ ધર્મસહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે. ઈશમ સ્કન્ધમાં ‘કુમારં જહતુર્વ્રજે’ એવાક્ય પ્રમાણે કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી એમ નિરૂપણ કર્યું છે. તેમજ તૃતીય સ્કન્ધના एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोलवसत् વાક્યાનુસાર ‘અગિયાર વર્ષ

શુક પ્રતાપવાન પ્રભુ જળદેવજી સહિત મજમા વસ્યા આ રીતે એક વાક્યમા બ્યાપક તથા બીજા વાક્યમાં કોમાર તથા ત્રીજામાં પોગદૂક વા કિયોર અવસ્થારૂપ મિશ્ર પ્રતિ-
પાદન છે પણ વસ્તુતઃ હરિ કેવલ કુમાર રૂપ છે કારણકે મજમાકતો (ઋષિરૂપ) કુમારિકા છે અને સામગ્રી પણ તેવીજ છે, મજમા પ્રભુ કુમાર છે કારણ કે કુમારી એજ હજાર અગ્નિ કુમારિકાઓ પાંચ પાંચ વર્ષની છે અને એમની ભાવનીય ભાવનામાં પ્રભુ પાંચ વર્ષના છે કારણ કે રસથામમાં એમ કહ્યું છે કે 'એવો ભાવ સીના કોમ તેવોજ પતિ યાચ, તો રસ વિશેષ યાચ' તેથી પ્રભુ કુમારરૂપ ધારણ કરી કુમારિકાના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. મજમા નિરન્તર અભિધાર વર્ષની હીલા છે, તેમાં બાલહીલામીજ પોગદૂક કિયોરશદિ સર્વ અવસ્થાની હીલાઓ બાલહીલામીજ કરે છે શુદ્ધભાવ પ્રકટ યાચ તો રસ જતો રહે 'તેથી કુમારિકાઓએ, મજમાં શીનન્દ યથોદાજી આદિ કેાઈ ન બાણે એમ શુદ્ધ ભાવથી કૃત્યાત્મી દેવીનું અર્ચન કર્યું છે, એ પ્રમાણે એમણે મીઠાકેરણને વરવ કર્યા, કુમારિકાનેા શુદ્ધ ભાવ બાળી, પ્રભુએ એમના ચીરહરણથી સર્વોગ હર્ષન કરી, એમને અલૈષ્ટિક દેહ સમ્પાદન કરી આપી, એમના વશો પણ અલૈષ્ટિક કરી આપ્યા અને વરદાન આપ્યું કે, "તમારો મનોરથ સરદ ઋતુમાં રાસ કરી પૂર્વ કરીશું ?" તે રાસમાં પ્રભુએ કુમારની અગ્રીબાર વર્ષની કિયોર વય ધારણ કરી કુમારિકાઓના જેવા જેવા મનોરથ હતા તેવા તેવા સર્વ પરિપૂર્વ કર્યા. કુમારિકાઓએ આ પ્રકારે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને વરવ કર્યા (૭) આ પ્રકારે એ વાક્યથી એ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે કૃતિ વાક્યથી ઐશ્વર્યભાવ તથા શીજામવતના વાક્યથી કુમારભાવ-એ બન્ને ભાવ મિશ્રિત રૂપે પ્રભુમાં છે કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુ કેવલ કુમારરૂપ છે મર્યાપિ પ્રભુની સ્થિતિ સર્વત્ર છે-પ્રભુના બ્યાપક મર્મ એશ્વર્ય જ્ઞાનાદિક વિચારતાં મર્મોદા આર્થોક્ત પ્રભુ સર્વત્ર છે-તથાપિ રસરૂપ પ્રભુ એપ કુમારિકાની પાસેજ છે કુમારિકાના ભાવ વિના રસરૂપ પ્રભુ ત્યાં (મર્મોદામાર્મમાં) નથી કારણ કે ભાવાત્મક રસરૂપ પ્રભુ પાત્ર વિના અન્ય સ્થળે સ્થિતિ કરતા નથી, ભાવરૂપ પાત્ર કુમારિકાજ છે તેથી કુમારિકાની પાસેજ ભાવાત્મક પ્રભુ-સ્થિતિ કરે છે (૮)

અર્થતઃ કુમારિકા મજદરિ " એવો પાઠ પણ ઉપદન્ન થાય છે ત્યાં જર્મ કુમારીરૂપ અને કુમારરૂપ પણ હરિજ થયા છે સર્વ કઈ અમવરૂપ છે એવા ભાવથી થાય છે

મૂલમ્ -એવ સતીહરોરૂપે રાસલીલાદિરૂપણમ્ ।

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વયોધયિષ્વ દિ યુલ્યતે ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ -એવા મિશ્રરૂપમાં-એવે બ્યાપક, કુમાર, કિયોર, પોગદૂકશદિ રૂપમાં-રાસલીલાદિકનું વર્ણન કર્યું છે તે વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો બોધધવાને અર્થજ યોગ્ય છે,

પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ જે સિદ્ધ કર્યું છે તે સમરોત્ત છે એમ હવે જતાવે છે

કુમારધર્મમાં રાસલીલા જેવું મજ અન્ય ગ્રાહ્યી પણ થઈ નહિ છતાં પ્રભુએ તેમ કર્યું એમ જેવામાંજ એવો સાર નીળો છે કે પ્રભુની હીલા અગ્રપ છે-વિરુદ્ધધર્માશ્રય કુમાર છે પ્રભુ કુમાર છે આ પ્રાપ્ત થોત હીલા કરે છે

વિવેચન -રાસલીલામાં એવું વર્ણન છે કે 'રસાત્મક પ્રભુ કુમારિકાઓની પાસેજ

છે. પ્રભુએ વેણુ ખજાવી, સર્વ જનલક્ષ્મીને બોલાવ્યા, પછી શ્રીકાકોરણએ સર્વ જનલક્ષ્મી સહિત રમણ કર્યું તેથી તે સર્વને સૌભાગ્યમદ ઉત્પન્ન થયો, પણ એક ગુણાતીત અગ્નિ કુમારિકાને એ મદ ન થયો. તો શ્રીકાકોરણ અન્ય સર્વથી અન્તર્હિત થઈ એ ગુણાતીત કુમારિકાને લઈ પધાર્યા, પછી જ્યારે એ કુમારિકાને પણ સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ ત્યાંથી પણ અન્તર્ધાન થઈ એ ગુણાતીત ભક્તના હૃદયમાં પધાર્યા, કેમકે જો પ્રભુ એ ભક્તના હૃદયમાં પણ ન પધારે તો એક ક્ષણમાં ભક્તને દશમી અવસ્થા (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય. જ્યારે એ ગુણાતીત કુમારિકાને પ્રભુનું બહિર પ્રકટ દર્શન ન થયું તેજ ક્ષણે તે મૂર્છિત થઈ પડી પ્રભુએ બંને ભુજથી તેને પડતી ઉઠાવી લીધી ત્યારે તે ગોપીજને ઉચ્ચાર કર્યો કે:—

‘ હા નાથ ! રમણપ્રેષ્ટ ક્ષાડસિ ક્ષાડસિ મહાભુજ ।

દાસ્યાસ્તે કૃપણાયા મે સર્વેદર્શયે સન્નિધિમ્ ॥

હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રિય ! તમે ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજવાળા ! હે સખા ! આ તમારી દીનદાસીને—મને આપની સન્નિધિ બતાવો ! આમ ઉચ્ચાર કરી જેવી તે ભૂમિ ઉપર પડતી હતી કે તરતજ પ્રભુએ તેને પોતાની મહાભુજથી ઉઠાવીને રક્ષા કરી આમ પ્રભુ ભક્તોને દશથી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરતાં—કરત મૃત્યુ શરણ થતાં—અટકાવે છે. અને તેથીજ ભગવાન સદા ભક્તની પાસેજ રહે છે. જ્યારે પ્રભુ પાસેજ છે તો ભક્તો એમ ધ્રુવે છે કે ‘તમે દર્શન શા માટે આપતા નથી ?’ આમ પ્રત્યેક જનભક્તને અનુભવ થવાથી—પ્રભુ દર્શન આપતા નથી એવું જાન થવાથી—તેઓએ એકત્ર થઈ પુનઃ શ્રી યમુનાજીના પુલિનપર જઈ પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ પ્રયાસો પ્રભુ દર્શનાર્થ નિષ્ફલ થયા એમ વિચારી નિઃસાધન થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું ત્યારેજ પ્રભુ લી-તરમાંથી—તેમના હૃદયમાંથી બહિર પ્રકટયા. આ પ્રકારનું જે વર્ણન રાસલીલામાં છે તેનો સાર એવો છે કે, રસાત્મક પ્રભુ જન કુમારિકાની પાસે છે છતાં તેજ સમયે પોતાના ઐશ્વર્ય ધર્મથી સર્વત્ર વ્યાપક પણ છેજ પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ સર્વધર્માશ્રયત્વનું સ્થાપન કરવાને આ પ્રકારનું વર્ણન કરેલું છે તેથી વૈષ્ણવે પ્રભુ વિરૂદ્ધ સર્વધર્મના આશ્રય છે એવું જ્ઞાન સદા પ્રાપ્ત કરવું (૯)

મૂલમ્—इदं हि पुष्टिमार्गीयं तदेव ज्ञायते बुधैः ॥

ગીતગોવિન્દાઽઽષ્ટપદ્યેઽપ્યેતદેવ નિરૂપ્યતે ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય છે એ તત્ત્વજ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે અને યહિહિતો એવું જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આ તત્ત્વનું જ ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યના પ્રથમપદ્યમાં નિરૂપણ કર્યું છે (૧૦)

વિવેચન.—‘કુમારિકાની પાસેજ પ્રભુ શા માટે વિરાજે છે?’ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તો ત્યાં કહે છે કે ‘કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય છે, જ્યારે કુમારિકાના સમાન ધર્મો આપણામાં આવે ત્યારે સમજવું કે ‘પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ આપણામાં આવ્યો.’ આ ધર્મો અતિ દુર્લભ છે તેથી અહર્નિશ કુમારિકાના ભાવથી સેવા કરવાની છે શ્રીઆચાર્યજી અને શ્રીગુસાંઈજીના ચરણ કમલનો આશ્રય કરી એમનો અને પોતાનો સમ્બન્ધ પિતા પુત્ર ભાવે સમજી.

એમના દર્શાવેલા કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યમાં જ્યારેવ કવિએ માનાદિક વિદ્યારાદિ સર્વ લીલા કુમારિકાના ભાવથી વર્ણવી છે એ કાવ્યની અપ્તલીલોમાં પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન પ્રભુની કુમારાવસ્થા સૂચવે છે અને તેજ શ્લોકમાં શ્રીસ્વામિનીજીના સુગમાં પ્રભુએ કરેલી ફીકા પણ સૂચવાય છે આ પ્રકારે ને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે-તેજ શ્રીકૃષ્ણ મજબૂત કુમારિકાઓને પરવડે છે રસસાગરના અનેક કાવ્યોમાં-ગીતગોવિ હાદિમા આ પ્રકાર સૂચવ્યો છે

મેધૈર્મેદુરમમ્પરં ધનમુષં દયામાસ્તમાલમુમેર્મત્ત મીનરય ત્વમેષ તદિમે રાષેયુદ્ધં પ્રાપય ।
દાય મન્દનિદરાતઘમિતયોઃ પ્રત્યક્ષકુજકુર્મ રાધામાધવયોઃપ્રયગ્નિ ધમુનાકરે રહા કેલય ॥
(ગીતગોવિન્દ પ્રથમ શ્લોક)

અર્થ:-હિ રાધે ! આકાશ મેધથી વ્યાપ્ત છે તમાલ વૃક્ષોથી વનભૂમિઓ રવામ જણાય છે, રાત્રે આ કૃષ્ણ (જાલક ઢોલ) ભય પામે છે. તેથી તુંજ એને બૂંદે પાછે મૂકીજાશે । આ પ્રકારે શ્રીનન્દરાયજી વચનાનુસાર જન્મે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીસ્વામિનીજી મોર્જની પ્રત્યેક નિકુજ વરદ આપ્યા. શ્રીકૃષ્ણનાં લીલા પર શ્રીરાધા માધવની શુભ્ત લીલાઓ સર્વોત્કૃષ્ઠ છે ।

આ શ્લોકમાં ને શ્રીકૃષ્ણ જાલક છે, રાત્રે ભય પામે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરાધા સાથે શ્રીસ્વામિનીજી સાથે શુભ્ત રસકોડા નિકુજમાં કરે છે એમ વિરૂદ્ધ ધર્મો-જાલક ઢોલના ઇર્થ મુજ રસલીલા કરવી-શ્રીકૃષ્ણમાં વર્ણવ્યા છે

મૂલમ્ -અન્યયા નન્દવચન તાદશે યુજ્યતે કથમ્ ।

અતસ્તુ પુષ્ટિમાર્ગીયવિરુદ્ધગુણસથય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ -એ આમ ન હોત તો [એટલે જો પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આધવમુજા ન હોય તો-મર્ષાદા માર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે અને પુષ્ટિમાર્ગ પ્રમાણે પ્રભુ કુમારરૂપ છે-આજા વિરુદ્ધધર્માધવ મુજા પ્રભુ ન હોય તો] [ગીતગોવિ હમ] શ્રીનન્દરાયજીનાં ને વચન છે તે ધરી શકે ક્યાંથી ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ વિરુદ્ધધર્માધવમુજા છે

વિવેચન-શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન સત્ય સમજવા. તેમણે કહ્યું છે એ આપણા આરેશથી સોજદબર કુમારિકાઓ આગ્રી દત્તી આ કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય દત્તા તેથી પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેતા. શ્રીનન્દરાયજીએ તેમને કહ્યું છે એટ ન આપતા પોતાના પુત્રની સેવાર્થે તેમને પરમાં રાખી, તેમની બદુ કરાવના કરી. તેથી પ્રભુ પ્રતિ શ્રીનન્દરાયજીનાં શ્લોકથી પણ અધિક શ્રેષ્ઠ આ કુમારિકાઓ રાખતા હતા. આ પ્રકારે ને પ્રભુ સર્વશક્તિ-સર્વને વચ કરનારા-છે, તે કુમારિકાઓને વચ છે પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે ઇર્થ ભક્તી પીન છે [મર્ષાદામાર્ગમાં] ૨ પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિધર્મયુક્ત છે-તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જમવાન સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાવજમક રહ્યા મજબૂતવશ્ય ઘણું વિરાજે છે પ્રભુજમવાન છે, ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે ઇત્યા પ્રમાણ છે આમ પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આધવ ઘણું પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરાજે છે

મૂલમ્ -અન્યમાર્ગીયધર્માસ્તુ ને યાદવ્યા વિચરણે ।

યાતો રમિક મુહન્ય મ્યગોન્યરશ મત્ત ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:-વિચરણ પુણ્યને રસમાત્રના ધર્મો જાણના એવું એ યોગદેવજી જાણ છે ઇર્થો રમિક દિરોમવિ છે જાણ રસજી છે તેમ પરવડે પણ છે અર્થો વિરુદ્ધધર્મોથી છે

હવે પચદશ શ્લોક પર્યાન્ત પ્રભુમાં જે વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખત રહી શકે છે તે ખતાવે છે. દષ્ટાન્તમાં પ્રભુ ભગવાન છે છતાં કુમાર છે, બાહ્યાવસ્થામાં પણ (અન્ય અવસ્થાની) કીશોર અવસ્થાની લીલા કરી ખતાવે છે પ્રભુ (મુગ્ધ) બાલક છે છતાં રસિક શિરોમણી યુવક છે, સ્વવશ છે છતાં પરવશ—ભક્તાધીન છે ભયરહિત છે છતાં ભયચુક્ર છે; સાપેક્ષ છે છતાં નિરપેક્ષ છે, ચતુર છે છતાં મહામુગ્ધ છે, સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞ છે, આત્મારામ છે છતાં ગોપીરતિવર્દ્ધન છે, પૂર્ણકામ છે છતાં કામાર્તી છે, અદીન છે છતાં દીનભાષણ કરનાર છે, સ્વપ્રકાશ છે છતાં અપ્રકાશ છે, બહિષ્ક છે છતાં અન્તઃસ્થિત છે, અસ્તતન્ત્ર છે, છતાં સ્વતન્ત્ર છે સમર્થ છે છતાં અસમર્થ છે આવા અનેક વિરુદ્ધ ધર્મો એકી વખતે લૌકિક પદાર્થમાં હોઈ શકતા નથી; પરન્તુ પ્રભુ એવા અલૌકિક સામર્થ્યવાન છે કે આવા અનેક વિરુદ્ધધર્મો એમનામાં યુગપત્ત (એક સમયે) સ્થિતિ કરી રહ્યા છે. વિવેચન.—રસમાર્ગની રીતિ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી વિરુદ્ધ છે, પણ રસમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ સાથે વિરોધ ધરાવતો નથી હવે પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણ રીતિ ખતાવે છે

શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારમાં ધર્મ સ્થાપનની રીતિ છે. તેથી પોતે એક પત્નીવત છે. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સમસ્ત મળભક્ત-ગોપભાર્યા સહિત રમણુ એજ ધર્મ સ્થાપન છે લોક વેદમાં જ્યાં રસમાર્ગ તથા રસ શાસ્ત્રનું વર્ણન છે ત્યાં ધર્મમાર્ગ સાથે વિરોધ આવે છે. રસશાસ્ત્રમાં ‘પરકીયારમણુ—અધિક રસ પ્રકટ કરે છે અને સ્વકીયારમણુ ન્યૂનરસ પ્રકટ કરે છે.’ એમ વર્ણન કર્યું છે. તેથી જ્યાં પરકીયારમણુ થયું ત્યાં ધર્મસ્થાપન નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ધર્મ સ્થાપન વર્ણન હોય છે ત્યાં ત્યાં પરકીયારમણુની માનસિક કલ્પના પણ—દોષપૂર્ણ—પાપમય છે આવી મર્યાદા માર્ગની રીતિ છે ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી સર્વ ધર્મનું સ્થાપન કરવા વિરાજે છે, અને સમસ્ત મળ ભક્તો સહિત રસશાસ્ત્રોક્ત રમણુ પણ કરે છે આ વિલક્ષણતા છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી બાલકરૂપે પારણામાં પણ જુલો છે અને (એક કાલાવગ્ધિન્ન)—તેજક્ષણુ—અગીઆરવર્ષ વા સોળવર્ષના પરમ રસિક શિરોમણિ થઈ રાસકીડામાં પણ મગ્ન છે !

પ્રભુ સ્વવશપોતાને વશ છે, સ્વતન્ત્ર છે—સ્વચ્છાવિહારી છે કોટયાનકોટિ પ્રકારના સાધન કરનાર બ્રહ્મા શિવાદિકને કોટયાનકોટિ વર્ષે કહાચિત્ દર્શન આપે છે. વેદ જેના સ્વરૂપને અગમ્ય—અનિર્વચનીય—નેતિનેતિ—વર્ણવે છે. એવા સ્વતન્ત્ર સ્વવશ—સ્વચ્છન્દ વિહારી પ્રભુ ભક્તને વશ છે. શ્રાવ્યશોદાજી ભક્તિથી પ્રભુનું બન્ધન કરે છે. ભક્તાધીન પ્રભુ ભક્તના વચનો સિદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત અન્ય કંઈ જાણ્યતા નથી. કેવો રમણીય વિરુદ્ધધર્માશ્રય ! ભક્તાહિત, ભક્તાધીનતા, ધર્મ સ્થાપન, અધર્મોચ્છેદરસાનુભવહાતૃત્વ અને ‘લોકવત્તુલીલાકૈવલ્ય’ એ સૂત્રાનુસાર નિર્દોષભાવ ઇત્યાદિકને સ્પષ્ટ કરતું શ્રીપ્રભુનું સ્વરૂપ તેવુંજ રમણીય, આદહાદક, રસમય અને કલ્યાણહાતા છે

લોકવત્તુલીલાકૈવલ્યમ્—(પ્રભુની લીલા લોકવત્ છે—પ્રયોજન રહિત છે, અને એ લીલા સ્વતલે (પોતેજ પ્રયોજન છે અથવા મોક્ષરૂપ છે) કેવલ છે.

મૂલમ્:—અમીતઃ સર્વથા મીતઃ સાપેક્ષો નિરપેક્ષકઃ ।

ચતુરોઽપિ મહામુગ્ધઃ સર્વજ્ઞોઽપ્યજ્ઞ એવચ્ચ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વ પ્રકારે (પ્રભુ) ભવચરિત છે છતાં ભવચુક્ત છે; સાપેક્ષ (ઈન્દ્રિયમુક્ત) છતાં નિરપેક્ષ (ઈન્દ્રિયા રહિત) છે, ચતુર છે છતાં મહામુગ્ધ(નિર્દોષ) છે સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞપણે.

વિવેચન.—પ્રભુ ભવચરિત છે—જાણના પણ કાલ છે પ્રભુ પોતાના અદ્ય પુરુષ વિશ્વાસ માત્રથી કોટવાનકોટિ પ્રજ્ઞાંક રહે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, તેથી દેવતા જોને ભવ ઉદ્ભવે છે એ ભવનો દેશ પણ ભવ પ્રભુને જોતો નથી. પ્રભુ આમ નિર્ભય છે છતાં પણ એક પ્રકારે ભવચુક્ત છે. બ્યારે શ્રીકાકોરણને માટી ખાખી ત્યારે શ્રીમદ્દેવાળને લાકડી લઈ પ્રભુને ધમકાવવા માંડ્યા ત્યારે નેત્રમાં અધુ લાવી પ્રભુ ભવચુક્ત થઈ કહે છે “હું માતા મહે માટી નથી ખાખી ! આ પ્રકારે પ્રભુને ભક્તથી ભવ રહે છે કે ‘રજોને ભક્ત અપ્રસન્ન થાય’ અને તેથી માન કરતા નથી,

પ્રભુને કિંચિત્ વસ્તુની અપેક્ષા નથી અક્ષર પ્રજ્ઞાસમાન જેટું ધામ—ગૃહ—છે, જેની લક્ષિમ જેવી રાણી છે, જેને કૌસ્તુભમણિનું આભૂષણ છે; એક ક્ષણમાં સર્વ સિદ્ધ કરનાર માયા જેવી જેની હાસી છે, તેવા પ્રભુને શું અપેક્ષા હોઈ શકે ? પ્રભુ ખાવા નિરપેક્ષ છે છતાં ભક્તની સ્વરૂપ વસ્તુ પણ અભીકાર કરવાની અપેક્ષાવાળા છે. વજ્રમાં શ્રીમદ્દેવાળ તથા અન્ય વજ્રભક્તો પાસે માખણ, રમકઠાં, ઇત્યાદિ નિમિત્તે આપ્રક્રમુક્ત સાપેક્ષ—છે પ્રભુ ચતુર શિશીમણી છે, કોટિ પ્રજ્ઞાશકમાં એ કોઈ પણ અમર્માઈ અમરણ કરે તો તેને હક આપે છે ક્ષણકણની ક્રિયા અને સર્વના મનનો ભાવ બાધવાવાળા છે—છતાં ભક્તો પાસે મહામુગ્ધ બાલક જેવા છે, ભક્તો જે વસ્તુ સમર્પિત કરે છે તે જારી રહે છે પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે સર્વ વ્યાપક છે સર્વ શક્તિમાન છે, ત્રણ લોકમાં તેમનાથી કશું દૂર નથી છતાં ભક્તો પાસે અજ્ઞાની જેવા છે રમવામાં હારી બન છે, રમવાને ચન્દ્રમાની ઈન્દ્રિયા કરે છે, તે ઈન્દ્રિયા પાર નથી પહોંચી તો રૂઢન કરે છે, ખાવા વિદ્વદધર્માશ્રયી પ્રભુ છે. (૧૩)

મૂલમ્ — આસ્મારામોઽપિ ગોપીનાં સર્વદા રતિવર્દનઃ ।

પૂર્ણકામોઽપિ કામાર્ત્તો દ્વદીનો દીનમાયણ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મામા રમણ કરવાવાળા છે છતાં સર્વદા શ્રીગોપીજનની રતિવર્ધન કરનારા છે પૂર્ણકામ છે છતાં કામથી આર્ત છે, દીન નથી છતાં દીન જેવું બાપણ કરે છે

વિવેચન.—પ્રભુ સદા આત્મારામ છે, પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરી રહ્યા છે; છતાં નિરતર ગોપીજનના સજમાં રમણ કરી નિત્ય નૂતન કામની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુ પૂર્ણકામ છે સાધાત્ મ મથ (કામદેવ)ના મ મથ છે તો એમને કામ વસ્તુ શું જણનામાં હોઈ શકે ? છતાં પોતે કામથી આર્ત છે, સ્વરૂપ બૂજતરસ હોય તો પણ તેની નિવૃત્તિના પદાર્થો માગે છે ગોપીજન માન્યારિક ખાણ કરશે, એવા ભવથી વિરહ અપ્રકૃત થઈ સખીનો વેશ ધારણ કરી પોતે તેમને મનાવે છે પ્રભુ દીનતારહિત છે એ ઈશ્વરના ઈશ્વર છે અને એમને ત્રિલોક નમન કરે છે તે પ્રભુ દીનતા શા અર્થ ધારણ કરે છે ? છતાં પ્રભુ ભક્તો સાથે દીનતા રાજે છે કે હું તમારોજ છું, તમારા વિના અન્યને બાધતો નથી” જાના અનેક પ્રકારના રી મયુક્ત વચન કહે છે આ પ્રભુનું વિદ્વદધર્માશ્રયી આશ્રય હોવાપણુ છે

મૂલમ્:—સ્વપ્રકાશોઽપ્યપ્રકાશો વહિષ્ઠોન્તઃ સ્થિતઃ સદા ।

અસ્વતન્ત્રઃ સ્વતન્ત્રોઽપિ સમર્થો ન તથાઽપિચ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—પોતાના તેજથી પ્રકાશાયુક્ત છે તેપણુ (લક્તોની પાસે) પ્રકાશરહિત છે. બહિરુ વિરાજે છે, તે પણુ સદા (લક્તોના) અંતઃકરણમાં સ્થિતિ (વિરાજે છે) કરે છે. સ્વતંત્ર છે છતાં લક્તો પાસે પરતત્ર છે, સર્વ સામર્થ્યયુક્ત (પ્રભુ) છે તે પણુ (લક્તોની પાસે) અસમર્થ છે. **વિવેચન—**પ્રભુ સમસ્ત ત્રિલોકમા નિજ પ્રકાશ કરી રહ્યા છે એમનું તેજ અભિમાનનો તત્કાલ નાશ કરે છે, અને પોતાના પ્રકાશનો વિજય કરે છે, તે પણુ લક્તો પાસે પોતાના આવા વિજયી પ્રકાશને જાણુતા પણુ નથી. જે લક્ત કહે છે તે થાય છે જે લક્ત કહે છે તેજ પોતે કરે છે. પ્રભુ બહિઃસ્થિતિ કરે છે. સદા સર્વ વ્રજલક્ત સહિત અનેક લીલા કરે છે છતાં સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં સદા સ્થિતિ કરે છે. પ્રભુ સદા સ્વતંત્ર લીલા કરે છે. સ્વેચ્છાથી એક ક્ષણમાં બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા તેનો નાશ પણુ કરે છે છતાં લક્તોને વશ પોતે થઈ રહ્યા છે. વ્રજલક્તો કહે છે કે “અહીં બેસો” તે ત્યાજ બેસે છે, લક્તો પાસે સ્વસ્વાતંત્ર્યની વાત કરતા નથી લક્તોના મનોરથ અનુસાર કાર્ય કરે છે. પ્રભુ “કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્” “કરવાનું, ન કરવાનું અને કરેલું અન્યથા કરવાનું” આમ સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય ધરાવે છે છતાં લક્તો પાસે આપ અસમર્થ છે, વ્રજલક્તો એમને ધ્યાનમાં આવે ત્યાં ગોઠમાં લેઈ જાય છે, ને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ત્યાં પ્રભુ સામર્થ્ય—રહિત થઈ રહ્યા છે. આ પ્રકારે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયી છે. (૧૫)

મૂલમ્:—एवं हि पुष्टिमार्गीयं विरुद्धस्वगुणालयम् ।

કૃષ્ણં કૃપાલુ સતતં શરણં ભાવયેદ્દિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રકારે સ્વગુણ (આપના ગુણ) અને તદ્ વિરૂદ્ધના ગુણના ઘર—આશ્રય, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ કૃપાલુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના હૃદયમાં સતત રાખવી.

‘ આ શ્લોક પર્યંત પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વ સ્થાપન કર્યું હવે એવા ફલરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની નિરતર ભાવના કરવી એમ કહે છે

વિવેચનઃ—આ પ્રકાર વિરૂદ્ધ ગુણના ઘર—(આશ્રયસ્થાન) જે અન્યથી અગમ્ય છે—એવા રસાત્મક પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગીમાં વિરાજે છે ઉપર્યુક્ત લક્તોપર કૃપા કરે છે. એવા પરમ કૃપાલુ, ફલાત્મક શ્રીકૃષ્ણને શરણે, નિરન્તર મન, કર્મ અને વચનથી રહેવું જે વૈષ્ણવ પોતાના હૃદયમાં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણ મમ” એવી ભાવના નિરતર રાખે તે શ્રી કૃષ્ણ જે પરમ કૃપાળુ છે, તે કૃપા કરશેજ શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે:—

“તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” અર્થાત્ “તેથી મારું શરણ—મારું આશ્ર-યસ્થાન—સર્વાત્મભાવે શ્રીકૃષ્ણ છે” તેમજ પોતે વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે.—

“અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ ।

અર્થાત્—અશક્યમાં—ના બની શકે એવા કાર્યમાં—અથવા સુશક્યમાં—સહેજમાં બની શકે તેવા કાર્યમાં—સર્વ પ્રકારે હરિ શરણનોજ નિશ્ચય—એજ આશ્રય સ્થાન !” આમ શ્રીમુખથી શ્રીઆચાર્યજીએ શરણ ભાવનાનો મહિમા ગાયો છે. અષ્ટાક્ષરમંત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ

શરણુમમ ” તું અષ્ટપદ્મર સ્મરણ કરતું, એ મહામત્ર સર્વસિદ્ધિઓને આપનાર છે
શ્રીગુણાધીશ એજ વાત “ વિશ્વસિ ” માં કહે છે —

ચતુર્કં તાત ચરણી શ્રીકૃષ્ણા શરણં મમ । તત પવાઽસ્તિ મૈમિસ્થમેદિકે પારલૌકિકે
અર્થાત્ — ‘તાત ચરણે—શ્રીગુણાધીશને—‘શ્રીકૃષ્ણા’ શરણુમમ, એમ જે વચ્ચે
કહ્યું છે તેનાથીજ આલોક તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે ” તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ
શરણે મન, વચન અને કર્મથી જતું એજ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—અસાધન સાધનવાનસાધુ સાધુરેવવા ।

શરણાદેય નિશ્ચિલ ફલ પ્રાપ્ત્યસશયમ્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ — સાધન રહિત હોય અથવા સાધનવાન હોય, સાધુ હોય કે અસાધુ હોય
પણ જે શરણે જાય છે તે નિઃસંશય—જરૂર સમસ્ત ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

વિવેચન.—કેાઈ એવે એક પણ સાધન કર્યું ન હોય, અને કેાઈ એવે અનેક પ્રકાર
સાધન કર્યા હોય, કેાઈ એવ સાધુ હોય—પરમ સુગ્રીવ હોય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ૨
ત્સરથી રહિત હોય—અને કેાઈ એવ અસાધુ હોય, કામ, ક્રોધાદિક દોષથી ભરેલા હોય
તોપણ આ એવાં બે હરિ શરણુ જાય તો ફલ પ્રાપ્ત કરે છે—દેવતા, મનુષ્ય, પ્રાણી
ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, બાણકાલ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક બધે તે ચેત્તી ઉપ્પન્ન થા ની
માં જ મેલેા કેાઈ પણ એવ એ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જાય છે તો તેને નિશ્ચય ફલની પ્રાપ્તિ
થાય છે આમાં સંદેહ નથી. પ્રભુનું શરણુ એ સર્વોપરિ સાધન છે જે ‘એવને પ્રભુનું શરણુ
મળ્યું છે, તે એવ સર્વ સાધન કરી બુક્યો છે પરંતુ જે એવ અનેક સાધન કરે
છતાં પ્રભુ શરણુ ગયો નથી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી આમ પ્રભુ શરણુથી સર્વ ફલ
સિદ્ધ થાય છે, એમ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—મક્તિમાર્ગે સાધનં ચ ફલ શરણ મેવ હિ ।

સર્વધર્મપરિત્યાગ સ્વતન્ત્ર ચેત્ફલ હિ તત્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—મક્તિમાર્ગમાં સાધનપણુ શરણુ છે અને ફલપણુ શરણુ છે તેથી સર્વધર્મો
પરિત્યાગ (અન ય ભક્તિ હોય) હોય તો આ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ શરણુ પ્રાપ્ત થાય છે

વિવેચન.—મક્તિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણુ છે, તેમ ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ
શરણુ છે સાધન અને ફલ ભિન્ન નથી. સાધન પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી શરણુજ શ્રીકૃષ્ણ
ફલ છે આ વાત શ્રીભગવાનુ સ્વમુખે શ્રી ગીતાઇમાં કહે છે

“ સર્વધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં શરણમગ્ર । મદ ત્વા સર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ માશુર ”

“ સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરી તું મને એકલાનેજ શરણે આવ હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ । શ્રોક માં કહે — આ શ્લોકપર શ્રીગુણાધીશની ચિન્તનીકા છે. તે
શરણુભાવનાનું સુખ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી જે એવને એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ થાય
તે એવમાં સર્વ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વમાં સુખ ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય
એવો ભાવ રાખી શરણુ અવશ્ય કર્તવ્ય છે

સર્વ ધર્મેનો પરિત્યાગ સર્વ ધર્મ એ બહુવચન છે તે એ બતાવે છે કે એ સર્વ ધર્મો આયાસસાધ્ય છે એટલે કષ્ટસાધ્ય છે તેમજ તે ધર્મો ને સાંગાતુષ્ઠ્ય-સર્વ અગ સહિત ને તેમનું અનુષ્ઠાન થાય તોજ તેઓ ફલ આપે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના શરણમાં તેમ નથી. મામ્-એમ એક શ્રીકૃષ્ણના આશ્રય-શરણ કરવામાં અતિશય આયાસ અને સાંગાતુષ્ઠાન આવતા નથી. મામ્-એમ એકવચનથી એમ બતાવાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સુખસેવ્ય છે-આયાસ સાધ્ય નથી તેમજ એ આશ્રય એકલોજ સર્વ ફલનું દાન કરવામાં સમર્થ છે. (અમૃત તરંગીણી ટીકા)

મૂલમ્:-પરોક્ષે શરણં તાદૃશ્ઞ મહાપુરુષયોગતઃ ।

કૃપાચેત્તાદૃશાનાં હિ તદા તદ્દ્વારકં ભવેત્ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:-અનવતાર દશામાં તાદૃશ મહા પુરુષના યોગથી શરણ થાય છે, અને ને તેવા મહાપુરુષોની કૃપા થાય તો તે દ્વાર રૂપ બને છે. (૧૯)

વિવેચન:-શ્રીકૃષ્ણની અવતાર દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણ સિદ્ધ થાય છે. અને શ્રીકૃષ્ણની પરોક્ષમાં-અનવતાર દશામાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજીના અન્ય વચનામૃતદ્વારા શરણ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પુષ્ટિ-માર્ગની એવી રીતિ છે કે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાકટ્ય દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણ થાય અને પરોક્ષ દશામાં મહાપુરુષ ભગવદ્દીયોએ મલીને શરણનો વિચાર કરવો. સેવા સમય સાક્ષાત્ શરણ થાય છે અને અનોસરમાં ભગવદ્દીયોએ એકત્ર થઈ શરણ ભાવના કરવી. તેવા ભગવદ્દીયોની કૃપાથી ભગવદ્દીયદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે, આમ સ યોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનું શરણ સિદ્ધ થઈ શકે છે સેવામાં ચરણસ્પર્શ કરીએ છીએ અને નિત્ય તુલસી સમર્પીએ છીએ આ પ્રકારે સેવામાં સાક્ષાત્ શરણ થાય છે, ભગવદ્દીય ભક્તોદ્વારા અન્તઃ કરણમાં શરણ થાય એ વિપ્રયોગ શરણ. (૧૯)

મૂલમ્:-તેષામપિતુ પારોક્ષ્યે તદુક્તૈર્વચનૈઃ સ્વતઃ ।

તત્પ્રકાશતમાર્ગૈકસ્થિતૌ ભવતિ સર્વથાઃ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:-ઉપરના શ્લોકમાં જે તાદૃશ પુરુષો કહ્યા તેમની પણ પરોક્ષ દશામાં જ્યારે તેઓ આપણાથી બહુ દૂર હોય ત્યારે-તેમના પોતાના કહેલા વચનથી તેમણે પ્રકાશિત કરેલા માર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી તો તેથી સર્વથા શરણ સિદ્ધ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન:-ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સ યોગમાં સાક્ષાત્ શરણ અને પરોક્ષમાં ભગવદ્દીયોને એકત્ર થઈ શરણ ભાવના કરવી એમાં ભગવદ્દીય મહાપુરુષ શ્રીઆચાર્યજી છે એમના દ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષ (અનવતાર) દશામાં ભગવદ્દીયોને શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત અન્યદ્વારા શરણ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્યજી પ્રકટિત પુષ્ટિમાર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી અને શ્રીવલ્લભકૃષ્ણની પરોક્ષ દશામાં એમના વચનની ભાવના કરવી, એમના સર્વ અન્યનું શ્રવણ કરવું અને ભાવપૂર્વક મનન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. આ સમગ્ર પ્રકારથી શરણ સિદ્ધ થાય છે. [૨૦]

મૂલમ્:-સંસારિણાં સદા દુષ્ટસંગિનામન્નદોષતઃ ।

વહિર્મુખાનાં મત્તાનાં કુતો માર્ગસ્થિતિભવેત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ — સદા દુષ્ટ સમ કરનાર, જ્ઞાન દોષથી બહિર્મુખ, તથા ઉન્નત જેવો સસારી મનુષ્યોની પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાંથી હોઈ શકે ? (૨૧)

વિવેચન — ઉપર કમ જતાવ્યો કે પ્રથમ સાક્ષાત્ શરણ, પરાક્ષ હયામાં શોજાર્થ છદ્દાશ શરણ, જેમની પરાક્ષમાં જેમના અન્ય, વચનામૃત દ્વારા જોડિત ભગવદ્દેવોને શરણ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ દુષ્ટ સમ થાય તો ક્ષણ માત્રમાં જમુ કમું કરાવું જોઈ ક્ષણે અર્થ થયે જાય છે દુષ્ટના સમથી નિમ્ન દુષ્ટતાજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સસારાસક્ત દુષ્ટ જીવનો કદાપિ સમ કરવો નહિ હવે સસારી બહિર્મુખ જીવના શું લક્ષણ હોઈ શકે તે જતાવે છે, એ જીવ લૌકિક વિવેચનમાં તત્ત્વ, મના અને ધનથી હ મત્ત રહે છે અષ્ટપ્રકર લૌકિકાવેશથી પૂર્ણ હોય છે, ભગવદ્દર્શમાં જેનું ચિત્ત આસક્ત થતું નથી, અભિમાન, અહંકારાદિ મનમા બહુ રાજે છે આવા સસારી જીવના હૃદયમાં પુષ્ટિમાર્ગ કદાપિ સ્થિર થતો નથી, આવા બહિર્મુખના સમથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી અથ પાત થાય છે, તેથી સસારી બહિર્મુખ જીવનો ત્યાગ કરી, ભગવદ્દેવના સમમાં શરણ જાવના કરવી (૨૧)

મૂલમ્ — તદર્થે શ્રીમદાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રય ।

સદા વિધેય સ્તેનૈવ સકલ સિદ્ધિમેષ્યતિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટ સગી સસારીજીવના સમથી માર્ગસ્થિતિ થતી નથી, તેથી શ્રીમા આપ હ મહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો આશ્રય સદા કરવો કેમકે તેથી સકલ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે વિવેચન — જો શ્રીવલ્લભ કુલનો કે તાદશીય વૈષ્ણવોનો સમ કદાચિત્ત ન થઈ શકે તેમજ અન્ય વાર્તાદિમા પણ કમ અભિનિવેશન ન હોય તો શું કરવું ? આનું સમાધાન કરે છે બહિર્મુખનો સમ ત્યજી આપણે શાવન્મુક્ય સેવા કરવી અને આપણા હૃદયમાં શ્રીમાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો હૃદ આશ્રય રાખવો. શ્રીમાચાર્યજીના ચરણકમલની ભાવના અષ્ટપ્રકર ચિત્ત લગાવી કરાંથી સકલ મનોરથ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, શ્રીમાચાર્યજી જોઈ કિં જાગ્રિય છે તેથી સ્વચરણકમલામિત વૈષ્ણવોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશેજ (૨૨)

મૂલમ્ — તદાશ્રયોપિ મનસ સગાભાવેન વેત્સતામ્ ।

તોપાભાવેન શિથિલોયદિ દેવાઙ્ગવિષ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

તદાસ્માક ગતિ કા વેત્સેષ ચિન્તાઽસ્તિ મહદિ ।

લૌકિકક્લેશસયયો હયંગીટૃતલક્ષણમ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ — “સત્પુરુષના સમના બાળાવે ચિત્ત સતોપ (પ્રસન્નતા) ન રહેવાથી જો કદાપિ દેવયોગે જેમનો (શ્રીમદાચાર્યચરણકમલનો) આશ્રય શિથિલ થાય તો અમારી શું ગતિ થશે ?” જે ચિન્તા મારા હૃદયમાં છે લૌકિક ક્લેશનો સમયે જેજ હરિ (પ્રભુ)ની બચીકૃતિનું લક્ષણ છે (લૌકિકમાં ક્લેશ થાય ત્યારે વેરામ્પ થાય હજાન્ત તરીકે અર્થ વિતરોત્ત પિતૃણ, કદવાદિને લૌકિકમા ક્લેશ થવાથી લૌકિકમાથી આસક્તિ છુટી) (૨૩-૨૪)

વિવેચન — સત્સમનો અભાવ હોય ભગવદ્દેવનો સમ ન થાય, તો પણ મનમાં શ્રીમાચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય ન ત્યજવો. જન્ય સર્વ ક્ષેત્રેથી અમિત ચિત્તને

ખેંચી લઈ એક શ્રી આચાર્ય ચરણકમલમા આસક્ત કરવું. મનમાં એવું ન વિચારવું કે “ભગવદ્દીયના સગથી આશ્રય સત્વર સિદ્ધ થાય છે તેથી જ્યાં સુધી ભગવદ્દીયનો સંગ ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી શું બનશે ? જે થવાનું હશે તે થશે, મને દેવ સત્સગહીન રાખ્યો તો હું શું કરું ? જ્યારે ભગવદ્દીયનો સંગ થશે ત્યારેજ આશ્રય કરીશ !” આવા વિચારથી મનમાં સિથિલ ભાવ ન કરવો. મનથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય દૃઢ રાખવો. આશ્રય કર્યા વિના દુર્બલ્લિ થઈ જાય છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના સ્વગ્રન્થમાં કહે છે.

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યભાવનાત્ ।

“જે શૂરવીર નથી તેણે પણ પોતાના અસામર્થ્યની ભાવનાથી ધૈર્ય રાખવું” ઇન્દ્રિયદેહાદિ, લૌકિક સુખની વાંચના કર્યા કરે છે ભગવત્ સંબન્ધમાં તો તેઓ પ્રથમથી શિથિલ છે. આપણી ઇન્દ્રિયો અને દેહ આપણા મનને ભગવદ્ધર્મથી શિથિલ કરવા ઇચ્છે છે આપણા ઇન્દ્રિય અને દેહ અસુર છે તેથી તેમના આસુરત્વનો લેપ મનમાં ન થવા દેવો, ઇન્દ્રિય અને દેહને લૌકિક કાર્યાદિમાંથી ખેંચી લઈ એમને ભગવત્સેવામાં યોજવા, એમજ સમજવું કે નેત્રનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુના દર્શન કરવા એજ છે; હસ્તનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુની સેવા કરવી એજ છે, શ્રવણ (કર્ણ)નો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરવું એજ છે, મુખનો મુખ્ય ધર્મ ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો છે, અને દેહનો ધર્મ આલસ્ય કરવાનો નથી, પણ તત્કાલ ઊઠી પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. ભગવદ્ધર્મને માટે એમ સમજવું કે ‘જે આજે શક્ય હોય તે કરી લેવું, કાલે શું થશે ? માટે ભગવદ્ધર્મ, પ્રભુશરણ તથા શ્રી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય એજ પરમ કર્તવ્ય છે. (૨૩)

હવે વૈષ્ણવના લક્ષણ કહે છે.

“એક શ્રીકૃષ્ણજ પરમ ગતિ છે.” એમ સમજી અન્યાશ્રય ન કરે. આજ વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ છે. તે સિદ્ધ થયો ત્યારેજ જાણવો કે જ્યારે લૌકિક કલેશના સંબન્ધમાં મન ચિન્તાથી પીડીત ન થાય (ત્યારે) શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને અનેક પ્રકારના લૌકિક કલેશ આપે છે, તો પણ જીવે નિજ ધર્મ ન છોડવો, હરિ શરણની ભાવના કરી, મનમાં ચિન્તા ન રાખવી એજ અગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે. શ્રી ગુસાંઈજીના સેવક વિકૃલદાસ, નારાયણદાસના પાસે આજીવિકાને અર્થે ગયા હતા નારાયણદાસે તમને પરગણે મોકલ્યા. ત્યાં કેટલાક પૈસાની ખોટ આવી. ત્યારે નારાયણદાસે તેમને બદિખાને રોજ માર મારવાનો આરભ કર્યો. વિકૃલદાસની પીઠની છોલ ઉતરી ગઈ, તો પણ વિકૃલદાસે એમ ન કહ્યું કે “હું વૈષ્ણવ છું એટલો તો વિચાર કરો !” ત્યાર પછી શ્રીગુસાંઈજી ત્યાં પધાર્યા. વિકૃલદાસ એમના દર્શનાર્થે ગયા ત્યારે શ્રીગુસાંઈજીએ એમની દુર્દશા જોઈ પ્રશ્ન કર્યો “તારી આવી દશા કયમ થઈ !” વિકૃલદાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “દેહના દહુડ તો ભોગવ્યેજ છુટકો.” શ્રીગુસાંઈજીએ નારાયણદાસને કહ્યું કે ‘આ પ્રકારે માર મારે છે તો તને જીવ પર દયા પણ નથી ?’ આ દૃષ્ટાન્તથી સાર એ નીકળે છે કે, વૈષ્ણવની પરીક્ષા કરવા હરિ કલેશ આપે છે. એ કલેશ ધૈર્યથી સહન કરવા શ્રીઆચાર્યજી વિવેક ધૈર્યાશ્રય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં આશ્રયનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે આટલા દુઃખમા હરિ શરણ રાખવુંજ.

“પદ્ધિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણ હરિ । દુઃખહાનૌ તથા પાપે ભયે કામાદ્યપૂરણે ॥
ભક્તદ્રોહે ભક્ત્યભાવે ભક્તૈશ્ચાતિક્રમે કૃતે । અશક્યે વા શુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ. ”

આ લોક અને પરલોકની બાબતોમાં સર્વથા હરિચરણ કરવું, દુષ્ટની કાનિમાં તથા પાપમાં, ભયમાં, કામાદિની અપૂર્તિમાં, ભક્તકૃતદ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં, ભક્ત અવિ ક્રમણ કરે તેમાં, અશક્યમાં, સુશક્યમાં સર્વ અર્થમાં હરિચરણ કર્તવ્ય છે” આજ વચનનો વિચાર કરી માવત્ લૌકિક વૈદિક દેહ સબધી દુષ્ટોમાં ચિન્તાપુર ન થતાં એક આપણા પ્રભુનેજ શરણે રહેવું આ અગીકૃત વૈષ્ણવત્વ લક્ષણ છે (૨૪)

મૂલમ્ -લોકે સ્વાસ્થ્યમિતિ શ્રીમદાચાર્યવચનામૃતાત્

તદીયે સ્વામિહાર્દજે સ્તોષ કાર્યસ્તુ તેન હિ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રી આચાર્યજીવ નવરત્ન નામના પોતાના અન્વમાં વચનામૃત છે કે, “લોકમાં તથા વેદમાં હરિ સ્વસ્થતા કરશે નહિ” તેથી સ્વામિજી હાર્દ સમજનાર તદીયેએ સ્તોષ નિશ્ચય કરવો. વિવેચન —શ્રી નવરત્ન અમમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે “હાર્દે સ્વાસ્થ્ય તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ” “હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિરતા (જાહેલી) નહિ કરે. આ નવન પ્રમાણે પ્રભુ ભક્તોની આસક્તિ લોકમાં અને વૈદિક વસ્તુઓમાં કરાવતા નથી એ લૌકિક વૈદિક કાર્યની સિદ્ધિજ થયા કરે તો લૌકિક કાર્ય તેમજ વૈદિક કાર્યના આવેશમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ થાય, તેથીજ પ્રભુ લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાં સ્થિતિ કરાવતા નથી પરંતુ એ લૌકિક વૈદિક કાર્યમાંથી તદીયેને ઓઠાવી પોતાનોજ (પ્રભુનોજ) આશ્રય સિદ્ધ કરાવે છે, ત્યારેજ ભગવદીયો સ્વામિના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરે છે કે “અમારું કલ્યાણ થયું કે પ્રભુએ અમને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કર્યા! હવે લૌકિક વૈદિકમાં આવેશ થશે નહિ અને પ્રભુનું વિસ્મરણ થતું અટકશે!” આમ સ્વામીના હૃદય- અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરી મનને સન્તુષ્ટ રાખવું.

મૂલમ્:—અતોહિ લૌકિકઃ ફલેશો નાન્તર ક્રિયતાં ક્વચિત્ ।

વાણતસ્તુ પ્રકર્તવ્યો જ્યોદાસીન્યપ્રસાધનાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ —તેથી અન્ત કરણમાં લૌકિક કલેશ કદાપિ ન કરવો, પણ તેવો કલેશ બહારથી કરવો, કારણ કે તેથી જ્યોદાસીનતા સિદ્ધ થાય છે (૨૬)

લૌકિક વૈદિક કાર્ય પ્રભુ સિદ્ધ ન કરે તોપણ ભગવદીયે સ્તોષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા રાખવી, કલેશ કરવો નહિ. પણ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કર્યા વિના બૃહસ્પાત્રમ કેવી રીતે બાહે? આ શકાનું સમાધાન કહે છે “એ લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો ભગવદીયે એમજ સમજવું કે મહારા સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા, સ્મરણ અને ભગવદાશ્રય છે. જ્યાં મે લૌકિક વૈદિક કાર્યમાં ચિત્ત લગાડ્યું તેથી પ્રભુએ કાર્ય સિદ્ધ ન કર્યું એ પણ મારા કલ્યાણ અર્થેજ છે હવે લૌકિક વૈદિકમાં મન નહિ સખીય!”

પરંતુ બહાર લોકને દેખાડવાને અર્થે તો કઈક (લૌકિક વૈદિક આદિ) કાર્યો કરવા તેમાં હૃદયની જ્યોદાસીનતા (તટસ્થપણ) રાખવી. ચિત્ત તો ભગવત્સેવામાંજ રાખવું. લૌકિક વૈદિક કાર્યમાંથી પોતાના મનને એવો લેવું પોતાનો ધર્મ લોકને બતાવવો નહિ. લોકને તો લૌકિક વૈદિક ક્રિયા બતાવવી.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય બહારથી લોકોને બતાવવા માટેજ કરવાં. તેમાં ચિત્તની આસક્તિ ન થાય, શ્રી આચાર્યજી પુ પ્ર મ અન્યમાં પુષ્ટિ ભક્તોના વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે.—

વૈદિકત્વ લૌકિકત્વ કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા । વૈષ્ણવત્વ હિ સહજં તતોડન્મત્ર વિપર્યયઃ ।

તે ભક્તોમાં લૌકિકત્વ અને વૈદિકત્વ હોય પણ તે સહજ નથી, પરંતુ કપટને (લોક સંગ્રહને) લીધે છે, તેઓમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે. તે વિના અન્ય સર્વ ઉલટી રીતે (કપટથી લોકોને બતાવવા માટે) છે.

મૂલમ્:--દુઃખં દુઃસજ્જં ચાન્યલૌકિકાભિનિવેશનમ્ ।

સત્સજ્જભાવજં ચાપિ તથા માર્ગસ્થિતેરપિ ॥ ૨૭ ॥

તત્તુમત્પ્રભુપાદાબ્જકૃપયા સર્વથા મમ ।

તદીયાનાં ચ સજ્જેન ક્ષણાદરીભવિષ્યતિ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ.—એક તો દુઃસગળન્ય દુઃખ, બીજું લૌકિકાવેશન્ય દુઃખ, સત્સંગના અભાવથી થતું દુઃખ, તથા માર્ગસ્થિતિનું પણ દુઃખ છે (પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્થિતિ કરવી તેનું પણ દુઃખ છે) આ સર્વ દુઃખો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી અને તદ્દીયજનના સગથી એક ક્ષણમાં દૂર થઈ જશે. વિવેચન—દુઃસગથી લૌકિકાવેશ થાય છે તેથી એને દુઃખ રૂપ સમજી એનું કહ્યું કરવું નહિ. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રહ્લાદજી ભગવદ્ભક્ત હતા. એમના પિતાએ એમને બહુ પ્રતિબંધ કર્યો. પિતાએ પ્રહ્લાદજીને ભગવત્સ્મરણ તથા ભજનાદિકનો ત્યાગ કરવા બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા પણ મૃત્યુસમાન દુઃખ સહન કર્યું અને ભગવત્ સ્મરણાદિકનો ત્યાગ પોતે કર્યો નહિ. ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી પ્રહ્લાદજીની રક્ષા કરી અને હિરણ્યકશ્યપુને માર્યો. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે લૌકિકાવેશકારક દુઃસગનો ત્યાગ કરવો અને ભગવદ્ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવાનાર સત્સગનું સેવન કરવું. સત્સગના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા, સ્મરણનો ત્યાગ ન કરવો, દુઃસગથી દૂર થઈ શ્રીઆચાર્યજી, તથા શ્રીગુણાંકજીના દૃઢ આશ્રય સહિત નિત્ય નિયમથી સેવા સ્મરણ કરવા. શરણે આવેલા જીવ માત્રના પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજી છે, તેમના ચરણકમલની કૃપાથી તદ્દીય જનોના સગ, ભગવત્સેવા તથા સ્મરણાદિ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઢ થાય છે. તાદૃશીય ભગવદીયોનો સગ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે. (એવા તાદૃશીય વૈષ્ણવથી શ્રીમહાપ્રભુજી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી.) ચોરાશી વૈષ્ણવની એક વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કાશીમાં આસુર-વ્યામોહલીલા દેખાડી ત્યારે તેના સમાચાર કાશીમાંથી એક વૈષ્ણવે ભગવાનદાસને કહ્યા તે શ્રવણ થતાજ ભગવાનદાસે કહ્યું કે ‘તમને ભ્રમ થયો છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એમ કરે જ નહિ !’ પેલા વૈષ્ણવે કહ્યું કે ‘હું પ્રત્યક્ષ જોઈને આવું છું, છતાં તમે માનતા નથી !’ ત્યારે ભગવાનદાસે મન્દિરના દ્વાર ઉઘાડ્યા કે તરતજ સમસ્ત વૈષ્ણવને શ્રી આ-ચાર્યજી મહાપ્રભુજી આસન પર બિરાજી પોથી વાંચતા હોય એવાં દર્શન થયા. આ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોના હૃદયમાં સદા વિરાજે છે તેવા વૈષ્ણવો કવચિત્ શ્રીઆચાર્યજીનાં દર્શન કરાવી શકે છે, અને સર્વ સન્દેહ દૂર કરે છે એ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી તાદૃશીય વૈષ્ણવથી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી, તેથી તેવાઓનો સગ કરવો. (૨૭-૨૮)

જા વિવેચન મૂલ સ્થોત્રને અનુસરતું નથી જતાં નહીં પ્રતોભાં માલમ પડે છે તેથી બન્ને બન્નું
મૂલમ્ —તે દુર્લભા इति मनं खिन्नं भवति नित्यदा ।

यदा प्रभु कृपापूर्णं कृपयिष्यति दैन्यतः ॥ २९ ॥

तदाचार्यपदासक्तौस्तानुपस्थापयिष्यति ।

अस्माकं तु गतिनान्या श्रीकृष्ण शरणं मम ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ —એવા ભગવદ્દીયો દુર્લભ છે, તેથી મન નિરંતર ખેદમુકત રહે
જ્યારે દૈન્યથી કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે પોતે શ્રીજાગૃહના અરણ્યકમહર્મા ન
સહત એવા ભગવદ્દીયનો મેલાપ કરાવી આપશે, તેથી જમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી
અરણ્ય છે, અન્ય કોઈ જાતિ જમારી નથી

દેહલીક પ્રતોભાં દ્વિતીય સ્થોત્રના પૂવાદમાં નીચેના પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે—તદાચાર્યપદાસક્તિ
નુપસ્થાપયિષ્યતિ । ત્યારે અર્થ —શ્રીજાગૃહના પદમહર્મા આસક્તિ થશે અને એ જાત
એવા ભગવદ્દીયનો મેલાપ કરાવશે,

વિવેચન.—એવા ભગવદ્દીયોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે- હું સર્વ સ્થિતે એમને (હું
જોશું છું, પણ મને મલતા નથી ! તેથી મનમાં જાતિ દુઃખ થાય છે, છતાં મન
દૈન્ય આવે તો શ્રીજાગૃહ મહાપ્રભુજી કૃપા કરે. મારું દુઃખ તો એ છે કે મને
વદ્દીયોનો સંજ થતો નથી તેમજ દૈન્યપણ વૃદ્ધવતું નથી. અરણ્ય ભાવના, ભગવદ્દીયનો સંત
અને કૃપણવત્ અત્યંત દૈન્ય જા ત્રણથી પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયારૂઢ થાય છે. એ વાત શ્રીજા
ગૃહજી શ્રીગુણોદિનીજીમાં કહી છે કે ‘પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું દૈન્યરૂપ એકજ પરમ સા
છે, ત્રિવિધનાભાવરિમાં રાસપદ્માશ્વાસીના પ્રસન્ન વિષે ‘દીનકૃપામકટિસ્ત સ્માય નમ
એવું નામ આપ્યું છે એ નામનો અર્થ—દીન પર કૃપા કરી જેમણે પોતાનું રૂપ
કર્તું છે તેમને નમસ્કાર હશે ! થાય છે મજબૂતોએ સર્વ સાધન કર્યા, શ્રીકૃષ્ણ
લીલા કરી, કૃષ્ણમાન કર્યું પરંતુ પ્રભુ પ્રકટ થયા નહિ. અન્તે કર્યું ન થાયતું ત્યારેજ
કૃષ્ણજી પ્રકટ થયા. આ પ્રકારે દૈન્ય એ મહા પદાર્થ છે શ્રીજાગૃહજી મહાપ્રભુ
પૂર્ણ કૃપા થાય ત્યારેજ દૈન્ય આવે છે (૨૬)

હવે દ્વિતીયાં દીનતા વિષે સવ ખમ શી રીતે સ્થાપન થયું છે તે જતાવે છે

જીવ જ્યારે શ્રી જાગૃહજીના અરણ્યકમહર્મા મન, કર્મ અને વચનથી અરણ્ય
ત્યારે દીનતાદિ સર્વ ખર્મ હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે જ્યાં સર્વોપરિ કૃપાય છે
દાઈ નહિ શ્રીજાગૃહજી મહાપ્રભુજી તો કૃપાનિધિ દેવી જીવપર કૃપા કરી તે
ઉદ્ધાર અર્થે પ્રકટયા છે તે જાતોની સર્વ આર્તિ દૂર કરશેજ આ પ્રમાણે શ્રીસર્વો
સ્તોત્રમાં શ્રીગુણોદિનીજી શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે —‘કૃપાનિધયે નમઃ સ્મૃતિ યાત્રા
માનનાય નમઃ’ શ્રીજાગૃહજી કૃપાનિધિ છે, એમનું સ્મરણ થાય એટલામાંજ પોતે
જાની સર્વ આર્તિ દૂર કરે છે જાવા શ્રીજાગૃહજીની કૃપાથી દૈન્યદિ સર્વ ખર્મ હૃદ
આવશેજ મહારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી અરણ્ય છે શ્રીગુણોદિનીજી વિરહિમાં કર્યું

પવુનં તાતપરમેઃ શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ । તત્ત વ્યાસિ મૈષિસ્વમીદિકે વારસીવિકે ।

અર્થ:—અમારા તાતચરણુ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે ‘શ્રીકૃષ્ણ:શરણુ મમ’ એમ કહ્યું છે તેથી જ અમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે. આમ શ્રી ગુણાધીના વચનને અનુસરી શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રજ અમારી ગતિ છે અને એનીજ ભાવના અષ્ટ પ્રહર કરીએ છીએ’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલના દઢ આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો (૩૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्थ शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

શિક્ષાપત્ર પ મું.

ઉદ્દેશ.—આ પંચમ શિક્ષાપત્રમાં વિરહ ભાવથી ભગવદ્ભાવના દર્શાવી છે તેનું સાધન દૈન્યનું સાધન તાપભાવ છે. ઉપર કહ્યું કે તન, મન, અને ધનથી શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલના આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રની શરણુ ભાવના એજ પરમગતિ છે, એમ સમ જનારપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે છે. એ કૃપાથી દૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય છે. એ વાત પચમ શિક્ષાપત્રમાં સવિસ્તર વર્ણવે છે.

मूलम्:—सदा विरहभावेन भावात्मा भाव्यतां हरिः ।

कृष्णो हृदयदेशस्थः स्वामिनीनां कृपानिधिः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—સદા વિરહભાવથી ભાવાત્મા હરિ, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં વિરાજેલા, કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભાવનીય વિવેચન.—સદા ભાવાત્મા હરિની વિરહભાવના કરવી. અત્ર સન્દેહ એ થાય છે કે “વ્રજમાં જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા છે તેને તો સર્વ ઠેાઠ જાણે છે. પણ તમે તો ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની ભાવના કરવી એમ કહો છો. તો એ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ (ન્યારા ભિન્ન છે, તે કયા સ્થિતિ કરે છે ? કયા પ્રકારથી એમની ભાવના કરવી?)” આ સન્દેહનું નિરાકરણ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણના બે સ્વરૂપ છે, એક ક્રિયાત્મક અને બીજું ભાવાત્મક—મથુરાથી વસુદેવજી જે સ્વરૂપ લાવ્યા તે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ છે. યશોદાજીને ત્યાં પ્રકટ થયું તે સ્વરૂપ ભાવાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણની બે લીલા છે—એક બાલલીલા. અને બીજી કિશોરલીલા બાલલીલા શ્રીગોકુલમાં કરી, અને કિશોરલીલા શ્રી વૃંદાવનમાં કરી તેથી બાલલીલાના ભાવથી સેવા કરવી અને કિશોરલીલાના ભાવથી સ્મરણ કરવું તેજ પ્રકારે શ્રી ગુણાધી કહે છે. સદા સર્વાત્મના સેવ્યો ભગવાન્ ગોકુલેશ્વર’ । स्मर्त्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन्वृन्दावने स्थितः॥૧॥

સદા સર્વાત્મભાવથી શ્રી ગોકુલના ઈશ્વર ભગવાન્ સેવ્ય છે અને વૃંદાવનમાં સ્થિતિ કરનારા, ગોપિકાયુથસહિત ક્રીડા કરતા ભગવાન્ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ઇત્યાદિક વચનાનુસાર—બાલલીલા શ્રીનવનીત પ્રિયાજીના સ્વરૂપમાં તથા રાસાદિલીલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં છે. એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં રહે છે, શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુને કયા પ્રકારે લાડ લડાવે છે ? કયા પ્રકારે એમનું ગુણગાન કરે છે ? પ્રભુની સગ કયા પ્રકારે લીલા કરે છે ?—એ ભાવ વિચારે તો શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાનિધિ પ્રસન્ન થઈ ભાવનું દાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક પ્રભુનો અનુભવ થાય છે પ્રભુનો અનુભવ કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણના હૃદયમાં શ્રીસ્વામિનીજીજ રહ્યા છે, શ્રીકૃષ્ણ શ્રીસ્વામિનીજી વિના અન્ય કંઈ જાણતા પણ નથી તેથી શ્રીસ્વામિનીજીનો આશ્રય કરી, જે

ભાવાત્મક હરિની શ્રીસ્વામિનીજી વિરહભાવના કરે છે તેની ભાવના કરવી. ત્યારે જ શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરી પ્રભુનો અનુભવ કરાવે. (૧)

મૂલમ્ - અસ્માકમતિમાગ્યેન તદાસ્ય વહ્નિરુદ્ધત ।

અત શીતલભાવો ડસિન્માર્ગે નૈવોપયુજ્યતે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—પુષ્ટિમાર્ગીય જીવના અતિ ભાગ્યથી ભાવાત્મક પ્રભુના મુખારવિન્દ્ય અગ્નિ (શ્રીજ્ઞાનાર્થજી) પ્રગટયા છે તેથી આ માર્ગમાં શીતલ ભાવ ઉપયોગમાં આવતો નથી (વિરહાત્મક તાપથીજ (ઉષ્ણ તાપથી) પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૨)

વિવેચન.—આ વિપ્રયોગ ભાવાગ્નિ મહારા ભાગ્યમાં તો નથીજ. કારણ કે જે ભાવાત્મક અગ્નિ તો હાસ્યધર્મસુકત દુઃખમાં ઉદ્ભવે છે; અને હાસ્ય ધર્મ તો મહા મિત્ર છે અને રન્ય પણ મહા દુર્લભ છે, સ્વામિનું મુખ ઈચ્છે, પોતાનું નહિ—તે હાસ્ય શ્રીજ્ઞાનાર્થજી એક સમય લોજન કરતા હતા, તે સમય વેપારી જેનું દ્રવ્ય ગ્રસ્ત હતું તે જાણ્યે તે વેપારી રજેને શ્રીજ્ઞાનાર્થજીને લોજનમાં મમ આપે એ ભયથી પથનાજાણસજીએ તે વેપારીને શ્રીજ્ઞાનાર્થજી પાસે પશ્ચાત્તાપ કરતાં અટકાવીને, પોતે ઝલુ ઝલુ અને વેપારીને દ્રવ્ય આપી શા ત પાડયે. આવો હાસ્ય ધર્મ પણ મહારામાં નથી, તેથી ભાવાગ્નિ અતિ દુર્લભ છે; શ્રીજ્ઞાનાર્થજીના આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શીતલભાવ કદી ન કરવે. પરંતુ જેમ કુચ નદાસ એક દર્શનના વિસ્તૃતમાં આવે છે ‘કિતે દીન પિત ગયે વિનુ દેસે’ હે પ્રભુ! તમણે દર્શન વિના કેટલા બધા દિવસો વીતી ગયા છે! એ પ્રકારે પ્રભુના દર્શનની, સમાગમની આતુરતા થયે તોજ પુષ્ટિમાર્ગના ભાવનો અનુભવ થાય. પુષ્ટિમાર્ગમાં ચિતલ ભક્તિ કરવી પણ કેટલા જન્મથી આપણે પ્રભુથી વિષુગ પડ્યા છીએ! એ એ પ્રભુને આશ્વે ક્યારે મળીશું! ક્યારે એમનું દર્શન થયે! એ પ્રકારના ઉષ્ણ વિપ્રયોગ તાપની જરૂર છે. ૧ હાસ્ય ધર્મ વિસ્તારથી જતાં છે તે મુદ્ધ અનુસાર નથી પરંતુ મહા પુસ્તકોમાં વર્ણવે છે તેથી અતિ ભય છે.

મૂલમ્—તાપમાત્ર પરદેન્ય પ્રકાશયતિ સર્વથા ।

દેન્યેન દયયા દીનવન્ધુ પ્રાદુર્ભવત્યસૌ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —તાપમાત્ર એ ઉત્તમ રે ધનો પ્રકાશ સર્વ રીતે કરે છે દેન્યથી દીનજન્યુ પ્રકાશ કરી પ્રગટ થાય છે વિવેચન —હવે જે પ્રકારે દેન્ય થાય તે બતાવે છે પ્રથમ તે દુઃખમાં તાપ ઉભારે છે કે “આટલા આટલા જ મો ભારા વીતી ગયા! આ જન્મમાં પણ આજો માડયો જાય છે! તો પણ મને કંઈ પ્રભુનો અનુભવ ન થયો! પુષ્ટિમાર્ગમાં કાઠના પુરૂષાત્તમ બિરાજે છે તેનો અનુભવ જરાપણ થયો નહિ! મહારામાં કંઈ ધર્મ નથી” આ પ્રકારે પ્રભુવિરચક તાપ એ દુઃખમાં ઉદ્ભવે તો તે સર્વ રોષને દૂર કરે છે અને જન્મ-કાપિ, જાનક અને માનસિક પાપ દુઃખમાં રહ્યા છે તેમજ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર વિષો છોડી દુઃખ મીટી જાય છે જ્યારે એ પ્રભુવિરચક તાપાગ્નિ પ્રગટે છે ત્યારે દુઃખ સર્વ મલીનતા અને રોષપરિને નાશ થાય છે—દુઃખની મલીનતા જરૂરીમૂલ થઈ રહે છે ત્યારે જ દેન્યતા આવે છે એ દીનતાથી રેદની કંઈ જુદીજ દયા થઈ આવે છે. ૨

સમ્બન્ધી સર્વ જ્ઞાન, પાન, સુખ, હૃન્માદિ છુટી જાય છે, ત્યારેજ પ્રભુનો પ્રકાશ હૃદયમાં થાય છે. શ્રીકાકોરજીનું નામ દીનમન્ધુ છે તેથી દીનતાયુક્તજીવપર દયા કરે છે. દ્રૌપદીને દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રભુએ લજ્જાનું રક્ષણ કર્યું. ગજેન્દ્રને દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે પ્રભુ પધાર્યા. રાસપદ્યાધ્યાયીમાં વ્રજભક્તોને જ્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે. इति गोप्य. પ્રગાયન્ત્ય પ્રલપન્ત્યચ ચિત્રવા । રુદ્ર સુસ્વર રાજન્ કૃષ્ણદર્શનલાલસા ॥

એમણે પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું. છતાં પ્રભુ પ્રકટ ન થયા ત્યારે દીનતાયુક્ત થઈ તેઓએ રૂદ્રન કર્યું-નિઃસાધન થયા-ત્યારે પીતામ્બર ધારી, સાક્ષાત્ કામના પણ કામ, માલાયુક્ત, અને હાસ્યયુક્ત મુખારવિન્દ વાલા પ્રભુ પ્રકટ થયા તાસામાવિરમ્ચ્છૌરિ સમયમાનમુખા-મ્બુજે । પીતામ્બરધર સર્ગવી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ ॥

આ પ્રકારે અહુકારથી પ્રભુ દૂર રહે છે. પણ દૈન્યથી પ્રભુ પ્રકટે છે. દૈન્યયુક્ત હૃદયને પ્રભુ નિજ આનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, પ્રથમ તાપ થાય પછી દૈન્ય થાય. એ દૈન્યના ઉપાયો અથ શ્લોકમા દર્શાવે છે

મૂલમ્:-તદૈન્યં સ્યાત્સ્વામિનીનાં તાપભાવવિભાવનાત્ ।

તદ્ભાવનં ભવેદેવ તાપાત્મચરણાશ્રયાત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:-શ્રીસ્વામિનીજીના તાપરૂપ ભાવના અનુસન્ધાનથી દૈન્ય થાય છે અને એ તાપભાવની ભાવના વિરહાત્મક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી થાય છે. (૪)

વિવેચન — વિપ્રયોગ ભાવનું દાન કરનાર શ્રીસ્વામિનીજી છે, જ્યારે શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરે ત્યારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય, ત્યારે તાપભાવ સિદ્ધ થાય એ ભાવના વ્રજભક્તની રીતિથી કરવી સેવા સમય ન કરવી. સેવાથી પહોંચીને અનોસરમાં કરવી. આપણા મન કદિપત ન કરવી શ્રીસ્વામિનીજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી જે પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી વિપ્રયોગની ભાવના કરે છે તે પ્રકારે વિરહભાવના કરવી. એ ભાવનું વર્ણન વેણુગીત યુગલગીત આદિમાં કર્યું છે. શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપે તાપાત્મક જાણી એમના પદકમલનો આશ્રય થાય તો એ તાપભાવ સિદ્ધ થાય એમના આશ્રયની સિદ્ધિનો પ્રકાર અથશ્લોકમા બતાવે છે.

મૂલમ્:-તદાશ્રયસ્ય સિદ્ધિસ્તુ તદ્વાક્યપરિનિષ્ઠયા ।

તન્નિષ્ઠાં સતતં તાદૃક તદીયજનસેવયા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-તાપાત્મક શ્રી આચાર્યજીના પદકમલનો આશ્રય તો તેમના વાક્યમાં શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રંથોમાં-શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમના વચનામૃતમા નિષ્ઠા તો નિરન્તર તાદૃશીયજનોની સેવાથી થાય છે

વિવેચન:-શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને શ્રીસ્વામિનીજીના ભાવરૂપ જાણવું, એમના ચરણકમલના આશ્રયથી વિપ્રયોગ ભાવનું દાન થાય છે, એ શ્રીઆચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ કરવાને શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રંથો-નાના તેમજ મોટાના ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી. એ નિષ્ઠા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રંથોનું પરિશીલન કરનાર તદીય ભગવદીયોની સેવા (સન્માનાદિક) કરવાથી, તેમનો સમાગમ કરવાથી તેમજ તેમની સાથે કથા શ્રવણાદિક કરવાથી. દઢ થાય છે ભગવદીયોની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

‘વ્યભિચારિણી સ્ત્રીથી ચિત્ત ચોરાયલું છે જેનું એવા જીવને, આત્મામા રમચું રનાર, ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી અગમ્ય એવા ઇશ્વર-મગવાન વિના અન્ય કોણ મુક્ત કરવાને ક્ષમર્થ છે ?’ આ પ્રકારે જ્યારે પુરુરવાને પોતાને દોષ સ્ફૂર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેના પર કૃપા કરી. આ રીતે આ માર્ગ તો દૈન્યનોજ છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઉત્તમ માને છે ત્યાં સુધી દૈન્ય આવતું નથી. તેથી પોતાને તુચ્છ સમજી પ્રભુ મિલનાર્થ યત્ન કરે તો હુ ખ હર્તા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે (૮)

મૂલમ્:—ભવદ્ગિર્નૈવ કર્તવ્યઃ ક્ષોભો મનસિ સર્વથા ।

અસિન્માર્ગે યથૌવાર્તિ સ્તથૈવ ફલસન્નિધિઃ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ.—તમારે મનમા ક્ષોભ સર્વથા નજ કરવો; કારણ કે આ માર્ગમાં જેવી આર્તિ હોય તેવું જ ફલ નજીક હોય છે વિવેચન —શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે—
“ત્વદ્દર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવનમ્ । વ્યર્થમેવ યથા નાથ દુર્ભંગાયા નવ વય ” ॥

હે નાથ ! તમારા દર્શનહીનત્વદીય (આપને શરણુ આવેલા જીવ)નું જીવન દુર્ભંગિય સ્ત્રીના યૌવન સમાન છે” શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે ‘હે નાથ ! પુષ્ટિમાર્ગિય વૈષ્ણવ તમારો કહેવાય તેથી જો કોઈ પણ ત્વદીય (તમારો શરણુશ્રિત) તમારા દર્શન વિના જીવે તો તેનું જીવન વ્યર્થ છે તે મહા ભાગ્યહીન છે આ પ્રકારે પોતાને મહા અભાગી, મહા દુષ્ટ સમજી મનમાં આર્તિ કરવી કે ‘હે નાથ ! હવે મહારી શી દશા થશે ! શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા હું તમારે શરણુ આવ્યો ! છતાં મહારામા એક પણ ધર્મ નથી ! આ પ્રકારે નિત્ય દૈન્યયુક્ત થઈ વાર વાર વિશ્વજનિત ઉન્નિશ્ચય નિકળ્યાથી સત્વર ફલ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમાં જેટલી આર્તિ (આતુરતા) હોય છે તેટલી ફલસિદ્ધિ થાય છે. જેટલી આર્તિમાં (વિપ્રયોગ તાપમા) ન્યૂનતા, તેટલોજ ફલસિદ્ધિમાં વિલમ્બ થાય છે જેનો વિરહતાપ ઓછો તેને ફલસિદ્ધિ પણ ઓછી થાય છે દૃષ્ટાન્તમાં રાસલીલામાં જેનો જેવો ભાવ તેને તેવું જ રસદાન થયું વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષિ, વનજાતકાદિક સર્વને સ્વભાવાનુસાર અનુભવ થયો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગિય વૈષ્ણવોમાં જેવી જેની આર્તિ (આતુરતા, વિપ્રયોગ તાપ) તેદનુસાર ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેને તેવો રસસમ્બન્ધ કરાવે છે

મૂલમ્:—યથા કચ્ચિત્ કર્તવ્યો વ્યવહારોહિ લૌકિકઃ ।

અપકીર્તિમયાત્તેન બુદ્ધિશૈથિલ્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ.—અપકીર્તિ થવાના લયને લીધે લૌકિક વ્યવહાર થોડો ઘણો જેમ તેમ કરી કરવો, કારણ કે અપકીર્તિથી બુદ્ધિમાં શિથિલતા થવાનો સમ્ભવ હોય છે. (૧૦)

વિવેચન —વિપ્રયોગ આર્તિનું સ્મરણ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે લૌકિક વૈદિક કાર્યોના ત્યાગ કરવાથી લોકમાં અપકીર્તિ થાય છે એ અપકીર્તિથી મનમાં ક્ષોભ થઈ આવે છે તેથી ક્રોધ પણ સમ્ભવે છે અને તેમ થવાથી નિજમાર્ગમાંથી બુદ્ધિ શિથિલ(મદ)થઈ જાય છે લૌકિક અપકીર્તિનું આવું અનિષ્ટ પરિણામ લાવે છે તેથીજ લોકોને જતાવવા બહારથીજ સ્વરૂપ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરવા એ કાર્યોમાં આપણો ધર્મ ગુપ્ત રાખવો લૌકિક વ્યવહારમાં મન આસંકત ન કરી દેવું એ ચાર ઘડી વ્યવહારમાં વ્યતીત કરી નિજમાર્ગમાં તત્પર રહેવું (૧૦)

॥ ઇતિ શ્રીહરિરાયજીવિગ્નિન પદ્યમ ગિજ્ઞાપત્ર પ મું ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ કું

ઉદ્દેશ.—હવે આ ૫૪ (છઠ્ઠા) શિક્ષાપત્રમાં એમ લખાવે છે કે ‘ ભક્તોના અનિષ્ટનું નિવારણ અને તેમના ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પ્રભુજી સિદ્ધ કરી આપે છે ’ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપ્રયોગની મુખ્ય ભાવના અને તત્ત્વજન્ય આતુરતા જે પ્રમાણમાં હોય તે પ્રમાણમાં જ ફલસિદ્ધિ થાય છે એ દેશાનુભવમાં લૌકિક દુઃખાદિકથી ધૈર્ય ન ત્યજતાં મનને શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણે રાખવું તેથી દુઃખ માત્રનો નાશ થશે અને ભગવદ્દર્શન પહેરશે. (ઉપોદ્યાતમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના વડુજી લીલામાં પધાર્યા તે પહેલાં મેં માસ જમાઈ શ્રીહરિરાવજીને શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો મોકલ્યાં. શ્રીહરિરાવજીને પ્રથમથીજ અનર હતી કે ગોપેશ્વરજીને જાતિ ક્ષેત્ર થયું. આમ ત્યારે ૪૧ પત્રો વડુજીના લીલામાં પધાર્યા પહેલાંજ તે મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે આ ૫૪ પત્રમાં ગુહ્યમેઘ સમાચારાઃ શ્રુતા શ્રુતિવિપાયિતા ’ ” કર્ણમાં વિષના જેવી અસર કરે એવા ચૂદભજના સમાચાર સંભળ્યા છે—જે વાંચક સાથે વિશેષ આવે છે આ વિશેષનો પરિહાર છે— શ્રી રત્નદેવાલાલજી મહારાજ તથા શ્રીવિશ્વરાવજી મહારાજને પૂજ્યાં એક રીતે થઈ શકે છે શ્રીહરિરાવજીને શ્રીવડુજી મહારાજના વિસ્તારનો પ્રસંગ જમાઈની જાણીને પત્રો મોકલવાનું થઈ શકે પાંચ પત્રો મોકલ્યા પછી શ્રીવડુજીના લીલા વિસ્તારના સમાચાર શ્રી હરિરાવજીને જાણવા લેવી છતાં પત્રમાં જે સમાચારને વિશેષ આરંભ કરે છે શ્રીગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાવજીના પત્રો વાંચતા નહિ અને એમણેમાં રાખી મુકતા લીલા વિસ્તાર પછી ત્રણ દિવસ પૂર્વે શ્રીગોપેશ્વરજી શોક નિમગ્ન રહ્યા પછી હરજીવનદાસની વિનંતિથી આ તાલો આવેલો છો પત્ર તેમજ પહેલાંના પાંચ પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજીને વાંચ્યા અને પછી જીન દ્વિસુધી તે પત્રોની રીઝ કરવાનો આરંભ કર્યો. નિત્ય એક પત્રની રીઝ કરવા માટે જે પ્રમાણે ત્યારે નવ પત્રની રીઝ પૂરી થઈ ત્યારે જે નવમા પત્રમાં કરેલું પ્રેમ અસન તથા આસક્તિનું સ્વરૂપનિરૂપણ વાંચીને તેમનો ચૂદભજાક્ષેત્ર નિવૃત્ત થયો. જાજ સમજ શ્રીહરિરાવજીનો ૨ મો પત્ર આવવાનો હતો. (છુએ પત્ર ૨૦ ની પુટનોટ) આ સમાધાન હજિત છે કારણ કે શ્રીહરિરાવજીના ૨ મા પત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં લખે છે કે સમાચારજ્ઞાપિદ સમ્પોષી જાનિતો મહાન્ તમારો ચૂદભજનો ક્ષેત્ર નિવૃત્ત થયો જે સમાચાર જાણીને મને જાતિ સંતોષ થયો છે શ્રીગોપેશ્વરજી પણ જાજ જર્જ રીઝમાં કરે છે આ પ્રમાણે ૪૧ પત્રોના મુદ્દા સ્થોળના પુરાવા તપાસીએ તો એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિરાવજીને ૪૧ પત્રો શ્રીવડુજીના લીલા વિસ્તાર પહેલાં લખ્યા હતા અને શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો આવ્યા ત્યાં મુધા એકપણ પત્ર વાંચ્યું નહતું—જે ઉપોદ્યાતમાં દલિલી વાત તાજ સંદેશ જે

મૂલમ્—ચૂદમજ્જસમાચારા શ્રુતા શ્રુતિવિપાયિતા ।

તદર્થે લિખ્યતે કિંચિત્સમાધાનાય ચેતસ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — કર્ણમાં વિપરૂપ ચૂદભજના સમાચાર સંભળ્યા છે તેથી તમારા ચિત્તના સમાધાનર્થે કંઈક લખુ છું (૧) વિવેચના—(સેવા કાર્યમાં જાતિઅનુકૂલ એવા શ્રીગોપેશ્વરજીનાવડુજીને લીલા કરી તેથી નાનાભાઈ ને જાતિ દુ ખ થશે એમ સમજી મોળાભાઈને આ પત્ર લખ્યો છે) જમાણા કર્ણને વિશે વિષસમાન અસરકારક તમારા ચૂદભજ સમાચારનું શ્રવણ થયું છે તમારા મનમાં તો જાતિ દુ ખ થતું હશે. મનને હલ રાખીને મનને સ્થિર રાખવા કંઈક શાસ્ત્રોક્ત સમાધાન તું આ પત્રમાં લખુ છું, આવા દુ ખમાં પણ આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું સ્મરણ થાય તો એમ સમજવું કે શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીની આપણાપર પૂર્ણ કૃપા છે આવા દુ ખમાં પણ ભગવદ્દિશ્વાજ મદન કરવી આ

પ્રકાર હૃદયમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ, પ્રભુનો આવેશ બહિર ન જાય તે પ્રકારનું કર્તવ્ય રાખવું. આ પત્રમાં લૌકિકકાર્ય ભગવદ્દર્મ એ સર્વ વર્ણવેલા છે તેથી ચિત્ત લગાડી, આ પત્ર વાંચી તમારા મનનું સમાધાન કરશો. આ સમય હું જો તમારી નિકટ હોતો હીક થાત પણ ભગવદ્વિચ્છાથી દૂર છું તેથી પત્ર લખું છું. (૨)

મૂલમ્:-સદા યશોદાતનુજો દ્વિભુજ સુદ્વિજદ્વયઃ ।

સરોજાસ્યસ્રવલ્લાલઃ સ્મર્યતામાર્યવંશજઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:-સદા શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, દ્વિભુજ. જે સુંદર દાંતવાલા, જેમના મુખક-મળમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા, અને જે આર્યવંશમા-ચદુવંશમાં જન્મ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સર્વદા સ્મરણ કરો. (૨)

વિવેચન.-સંસારના દુઃખથી મન કલેશયુક્ત થાય તો શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, જેમને જે ભુજ છે, જેમના (અગ્ર) જે દન્તસુંદર છે, જેમના મુખારવિન્દમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ આર્યવંશમા એટલે સર્વોત્તમ જે ચદુવંશ ચન્દ્રવંશ તથા વલ્લભકુલમાં પ્રકટયા છે. પૃથ્વીપર અનેક અવતાર થયા છે તેમાં ત્રણ કુલ શ્રેષ્ઠ છે એક તો ત્રેતામા દશરથ રાજાને ત્યાં શ્રી રામચન્દ્રનો અવતાર-રઘુકુલ, બીજો દ્વાપરમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો અવતાર-ચદુકુલ, અને ત્રીજો કલિયુગમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું પ્રાકટ્ય શ્રીવલ્લભકુલ. આ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ભકતોદારાર્થ પ્રકટિત શ્રીવલ્લભકુલ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજીનાં કુલમાં વલ્લભકુલમાં-શ્રીકૃષ્ણ બાલભાવથી સેવનીય છે. તેથી મનમાં જે લૌકિક કલેશ થાય તો શ્રીઠાકોરજી અપ્રસન્ન થઈ જાય તેથી શ્રીઠાકોરજી પ્રસન્ન રહે એજ પ્રકાર આદરવો. (૨)

મૂલમ્:-સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણઃ સકરુણઃ સદા ।

અસમર્થો જ્ઞાનશૂન્યો જીવ इत्येव निश्चयः ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સદા સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, અને સકરુણ છે, જ્યારે જીવ અસમર્થ અને જ્ઞાનરહિત છે, એ નિશ્ચય છે

વિવેચન:-હવે ભગવાનનું અને જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના ઉપરી છે સર્વેશ્વર હોઈ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ગમે તે કરે છે બ્રહ્મા,, શિવ, ઇન્દ્રાદિક કેમ પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા દૂર કરવા સમર્થ નથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરણ સમર્થ છે અન્તર્મિત જેવાને કે જેણે પુત્ર ભાવથી નારાયણ નામનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવા હુન્ટને પણ અભયદાન કર્યું એમ સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્રિલોકના સર્વ પ્રાણીઓના સર્વ હૃદયની વાત જાણે છે. કોટ્યોનકોટિ બ્રહ્માંડમા સર્વત્ર એક શ્રીકૃષ્ણજી વ્યાપક છે, કર્તા છે, સર્વજ્ઞ છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમ કરુણાવાન છે. એવા પરમ દયાનિધિ કોઈનું દુઃખ કેમ સહન કરી શકે? એ કૃપા નિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોનું તો રચક પણ દુઃખ સહન કરી શકે નહિ આથી વિરુદ્ધ જીવ અસમર્થ છે જીવનું કર્યું કંઈ થતું નથી જીવ “હું આ કરું છું. મહારા કર્યાથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું ” એમ માને છે તે સર્વ અજ્ઞાન છે એ જીવ પ્રભુને ભૂલ્યો છે માયાથી મોહિત થયો છે-હૃદયમા અજ્ઞાન રહિત છે તેથી જીવ પોતાનું સામર્થ્ય માને છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી બાલબોધ નામના નિજ ગ્રન્થમા કહે છે કે જીવ સ્વભાવથી હુન્ટ છે-દોષનિધિ છે, પણ પ્રભુ નિર્દોષ અને પૂર્ણ શુભ છે. એ જીવ પ્રભુની ઇચ્છા દેવી રીતે સમજી શકે ?

મૂલમ્ - તસ્યેષ્છા ત્રિવિધા પ્રોક્તા મૂલવેદસ્વમેદત ।

મુલેચ્છયા યદ્દીતાનાંનાન્યથા કુરુતે ફલમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — મૂલેષ્છા, વેદેષ્છા અને સ્વેષ્છા એમ પ્રભુની ઇષ્છા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે તેમાં મૂલેષ્છાથી શરૂણુ કરેલાંજોનુ ક્ષણ 'અન્યથા' કરતી નથી.

વિવેચના—પ્રભુની ઇષ્છા ત્રણ પ્રકારની છે પ્રવાહીસ્રષ્ટિને લૌકિક ક્રિયામાં, પુષ્ટિ સ્રષ્ટિને ભગવત્સેવામાં અને મર્યાદાસ્રષ્ટિને કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરાવવી. આવી ત્રિવિધ ઇષ્છા શ્રીકૃષ્ણજીની છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સમ્મત થી સ્રષ્ટિ પુષ્ટિ સ્રષ્ટિ છે તેને તો ભગવાનની મૂલેષ્છાજી શરૂણુ કર્તવ્ય છે, આ સ્રષ્ટિએ તો 'સર્વ કાર્ય એક પ્રભુનુંજ કરાવ્યું થઈ જાય છે' એવું જ્ઞાન મનમાં રૂઝ રાખવું કર્મમાર્ગીઓ એમ કહે છે કે જેના જેના કર્મ તે પ્રમાણે તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓ એક કર્મનું ફલ માને છે પ્રવાહી સ્રષ્ટિ માયાથી એમ સમજે છે કે માયાજી સર્વ કાર્ય કરે છે, આ પ્રકારે પ્રભુને બીજી કોઈ મર્યાદા બાંધવું નથી માટે પુષ્ટિમાર્ગીજી જીવે તો એમ સમજવું કે " મૂલ એક પ્રભુનીજ ઇષ્છા છે તે પ્રભુજી સર્વ કર્તા છે " અન્ય રીતિથી ફલને ન સમજવું એટલે કે એમ ન ધારવું કે કર્મવડે અથવા અન્ય કોઈ સાધનવડે (પ્રભુ ઇષ્છા વિના) ફલસિદ્ધિ થશે. એમ સર્વથા અન્ય પ્રકારે ફલચિંતા ન કરવું.

મૂલમ્ - પ્રવાહ એવ નિયતસ્તેષુ કૃષ્ણચિચારિત ।

મર્યાદયા યદ્દિતાંસ્તુ પ્રવર્તયતિ કર્મણિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — ૨ મૂલેષ્છાના જીવે છે તેઓને વિષે તો શ્રીકૃષ્ણ વિચારિત પ્રવાહ જ નિયત છે (અર્થાત્ મૂલેષ્છાના જીવોને પ્રવાહમાંજ રાખવાની પ્રભુની ઇષ્છા છે) જે જીવોનુ શરૂણુ મર્યાદાથી કરેણુ છે તેમને તો પ્રભુકર્મમાં પ્રવર્તવે છે, (૫)

વિવેચના:—પ્રવાહી સ્રષ્ટિ લૌકિક ઇષ્છા માને છે, શ્રીકૃષ્ણે તેમને માટે લૌકિક વિચારી રાખ્યું છે કારણકે પ્રવાહી સ્રષ્ટિના જીવ પણ ન્યારા છે ક્રિયા (મર્યાદા કર્મયોગ) માર્ગના જીવ ન્યારા છે પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદા અન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનુ વચન છે

“જીપવેદજ્ઞાતિર્નાં જ મિત્તત્વં નિત્યતામુતે ।”

નિત્યતા મુતિથી જીવ રૂઝ અને કૃતિનુ મિત્તત્વ છે આ વચન પ્રમાણે પ્રવાહી જીવો સદા જમમાંજ છે તે કદાપિ ભક્તિમાર્ગમાં આવતા નથી મર્યાદામાં શરૂણુ થયું છે જેમનુ જોવા જીવો સદા જમ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત છે આ કર્મમાર્ગીજી જીવો વેદમાં જતાવેલાં કર્મો જેવા કે આહ, યોગ, જપ, વ્રત, તપ, દાન, નિવસ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે કર્મના વેદહર્ષિત ફલ યોગવે છે પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગાદિ લોકમાં ફલ યોગવે છે ન્યારે એમના પુણ્યો લીધુ માય છે ત્યારે પુનઃ સંસારમાં પડે છે એમને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી કેવલ કર્મમાર્ગીજી સ્વર્ગાદિ લોકનુ ફલ જાણે છે પ્રભુએ વેદમાર્ગ-કર્મ માર્ગ-મર્યાદામાર્ગ વચનથી ઉત્પત્ત કર્યા છે

તસ્યેષ્છા ત્રિવિધા મૂલવેદસ્વસ્વત । એવો પાઠ પણ કવચિત્ ઉપદન્ય છે

૨ અન્યથા ફલની વાત મુદને અનુસરતી નથી

વચસા વેદમાર્ગં હિ પુષ્ટિં કાચેન નિશ્ચય । ઇચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહ મૃષ્ટવાન હરિ ॥

પ્રભુએ પ્રવાહમાર્ગ મનથી-ઇચ્છામાત્રથી-સંભર્યો છે, વેદમાર્ગ વચનથી, અને પુષ્ટિમાર્ગ સ્વકાયાથી સંભર્યો છે.

પ્રભુએ ત્રિવિધ પ્રવાહી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી છે. (૧) આ સૃષ્ટિ પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી-મનથી સર્જી છે. આ પ્રવાહી સૃષ્ટિ સદા આસુરવૃત્તિયુક્ત છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા ભગવાન એ સૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ આસુર જનો જાણતા નથી ” એ વ્યોક્તિ વર્ણવતો આરભ કરે છે સારાશમા આસુરી-પ્રવાહી સૃષ્ટિમા શૌચ, આચાર સત્ય ઇત્યાદિ નથી એ સૃષ્ટિ જગતને અપ્રતિષ્ઠ, અસત્ય, અનીશ્વર અને કામદેતુક (કામથી ઉત્પન્ન થયેલું) માને છે, એ આસુરી જનો દમ્ભ, માન, મદ, લોભ, દુષ્પર કામ, ચિન્તા, કામોપભોગની ઇચ્છા, ક્રોધ ઇત્યાદિ દુર્ગુણથી પૂર્ણ હોય છે. એ સૃષ્ટિના જનો દ્રવ્ય-ધનના અર્જન અર્થ સતત વ્યગ્ર હોય છે. અન્યાયથી દ્રવ્યસમય કરે છે પોતાની જાતને ઇશ્વર માને છે સિદ્ધ, બલવાન અનન્ય, આઢ્ય, અભિજનવાન પણ પોતાની જાતનેજ સમજે છે દમ્ભથી, અવિધિપૂર્વક યજ્ઞ કરે છે અને પોતાનામા તેમજ અન્તમા સ્થિતિ કરીને રહેલા ભગવાનને તિરસ્કારે છે એવા ભગવત્સેવાથી બહિર્મુખ જનોને ભગવાન આસુર યોનિમાં ફેકે છે (૨) મર્યાદા સૃષ્ટિ-વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ નિજ વચનથી ઉત્પન્ન કરી છે આ સૃષ્ટિ નિરન્તર વૈદિક કર્મોમા આસક્ત રહે છે, અને એ કર્મોના ફળ ભોગવે છે અને ક્ષોણ પુણ્ય યષ્ઠ મૃત્યુલોકમા પાછા જન્મ લે છે (૩) પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુએ નિજ અગમાંથી પ્રકટ કરી છે આ સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને કૃતિ એ ત્રણે અલૌકિક છે એ સૃષ્ટિના જીવ દેવી છે જેમ ભગવાન આનંદરૂપ, અમૃત, સચ્ચિદાનંદ -ધનરૂપ છે તેમ નિજ અગમાંથી પ્રકટિત પુષ્ટિ જીવો પણ આનંદરૂપ-અતિરોહિત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે એટલે એમના સત, ચિત્ અને આનંદ અતિરોહિત પ્રકટજ છે એમનામા ભગવત્સ્વરૂપથી દેહ, ક્રિયા તથા સ્વરૂપમા તારતમ્ય નથી એ પુષ્ટિજીવના દેહને રોગાદિ ઉપદ્રવો પીડા કરી શકતા નથી તેઓ પાપહરતાને પ્રાપ્ત થતા નથી એ પુષ્ટિજીવોનું મુખ્ય કાર્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા, સ્મરણ ભજનાદિ છે આ પ્રકારની ત્રિવિધ સૃષ્ટિ શ્રી મહાપ્રભુજી પુ પ્ર મ નામના ગ્રંથમા વર્ણવે છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહી અને મર્યાદા જીવના દેહ, કર્મનો ભેદ નીચે પ્રમાણે છે

માર્ગ	જીવ	દેહ	કૃતિ
પુષ્ટિ	દેવી	રોગાદિ ઉપદ્રવ રહિત આનંદી ભગવત્સેવાનુકૂળ	ભગવદ્રૂપ સેવા, સ્મરણ, ભજનાદિક
મર્યાદા	દેવી	વૈદિક ધર્માનુકૂલ	વૈદિક કાર્ય-અગ્નિહોત્રાદિક, શ્રાદ્ધ, હોમ, જપ, વ્રત, નિયમાદિ
પ્રવાહ	આસુરી	લૌકિકાનુકૂલ દમ્ભ, માન, મદ, અશૌચ, કામ, ક્રોધ, લોભથી પૂર્ણ	લૌકિક કાર્ય, લોભથી દ્રવ્યોપાર્જન, લાભ, પૂજાર્થ યત્નો, ભગવત્સેવા-સ્મરણ-ભજન પ્રતિ અરુચિ-તિરસ્કાર સર્વત્ર અસ્થિરતા

મૂલમ્:-સ્વરૂપેણ વૃત્તાનાં તુ સ્વતઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

તચ્ચિન્તયૈવ હિ વ્યાસઃ કૃપાલુઃ સર્વતો વિભુઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુએ જેનું નિજ સ્વરૂપથી વરણ કર્યું છે, એવા જીવનું તો સર્વ કાર્ય પ્રભુ પોતેજ કરે છે, કૃપાલુ પ્રભુ સર્વત્ર તેની ચિન્તાથી વ્યાપ્ત છે. પ્રભુ વિભુ છે (૬)

વિવેચના—પુષ્ટિસુષ્ટિ તો કેવળ ભગવત્સ્વરૂપનો આશય કરે છે, કાશ્યુ કે ભગવત્સ્વેવાર્થ પુષ્ટિસુષ્ટિ પ્રકાશવેદી છે, મગનરૂપસેવાર્થે તત્સાદિર્નાન્યયા મયેત્ । (ભગવત્સ્વરૂપની સેવા અર્થેજ પુષ્ટિ સુષ્ટિ થઈ છે એ એ પ્રયોજન ન હોત તો એ સુષ્ટિ કરતજ નહિ) આ વાક્યથી પુષ્ટિસુષ્ટિના છવોએ મનમાં એમ વિચારવું કે ‘ પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપભળથી સ્વતઃ જ આપણા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને કરશેજ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે સર્વસમર્થ છે તો આપણે શા માટે બિ તા કરવી ? શ્રી કૃષ્ણ કૃપાળુ છે નિજ ભક્તો પર સદા કૃપા કરતા આવ્યા છે, અને કરશેજ, ’ આ પ્રકારે પ્રભુનું ચિન્તન કરવું શ્રી કૃષ્ણ વિષ્ણુ છે સર્વસામર્થ્યમુક્ત છે એમનું એકધર્મ કોઈએ એમને આપેલું નથી, બ્રહ્મા, શિવ, ઇન્દ્રાદિક દેવતાને ભગવાને એકધર્મ આપેલું છે એમનું સામર્થ્ય સ્વતઃ નથી પણ પરત છે તેથી એ દેવતાઓને કૃણ આપવી વખતે પ્રભુની આના લેવી પડે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા નથી એ તો પોતે જ સ્વતઃ સર્વસામર્થ્ય મુક્ત છે શ્રીગુર્યાદિ વિજ્ઞાતિમા કહે છે કે, “ કર્તુ પુનરકર્તુ જ અન્યથાકર્તુમીચ્છરે । સામર્થ્ય યન્મયા દદૈ ત્વય્યેવાતો ન સંશયઃ ।

એટલે કે કરવાને માટે; પુન ન કરવાને માટે, અને કરેલું અન્યથા કરવાનું લેઈથ રનું સામર્થ્ય તે મે તમારામાં (શ્રીકાકારણમાં) જ બેસું છે એમાં સંશય નથી. ” આ વાક્યાનુસાર કરવાને, પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી લૌકિક, વૈદિક કામ મા કંઈ પણ ચિન્તા ન કરતાં પ્રભુ સર્વ સાદુ જ કરશે એવો વિચાર રાખવો.

પ્રવાહી સુષ્ટિ મૂલ્યજ્ઞ વા લૈકિકજ્ઞ માને છે મર્મોદાસુષ્ટિ વૈજ્ઞા માને છે એમ ખંચમા સ્થોત્રમાં જણાવ્યા પછી આ ૫૪ શ્લોકમાં એમ સિદ્ધ કરું કે પુષ્ટિ સુષ્ટિ પ્રભુની સ્વેચ્છા માને છે

મૂલમ્ - નિવર્તયત્યનિષ્ટેભ્ય સ્વકીયાન્ કરુણાનિધિ ।

યદિ જીવા સ્વમાયેન નિવર્તેરન્ન તે સ્વતઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—એ સ્વકીય છવો પોતાના સ્વભાવથી સ્વતઃ અનિષ્ટથી દૂર ન થાય તો કૃપાનિધિ પ્રભુ (પોતે) તેમને અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે (અથવા બીજી રીતે અર્થ—એ છવ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભગવાનથી નિવૃત્ત ન થાય તો એ સ્વકીય છવોને કરુણાના ભગવાનરૂપ ભગવાનજ અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે) (૭)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ કરુણાનિધિ હોવાથી નિજ સ્વકીય (જનોનું) અનિષ્ટ નિશ્ચય દૂર કરશે જ “ ભગવાન્ તો સમદર્શી છે સર્વ પ્રાણી પર એક દષ્ટિ રાખે છે વિશ્વભર સર્વના પાપલુ કર્તા—છે છતાં તમિ તો એમ કહો છો કે ભગવાન સ્વકીય ભક્તો પર જ કરુણા કરશે અન્ય પર નહિ કરે ।’ એમ એ કોઈ પૂર્વપક્ષી ચક્ર કરે તો એનું સમાધાન જતાવે છે પ્રભુ સર્વ જગતના આનન્દહાવા છે તો પણ ભક્તોને અધિક આનન્દ આપે છે નિરોપદક્ષણ નામના બ્રહ્મમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ‘સર્વાનન્દમયસ્યાપિ

૧ જગત એવો પાક હોય તો તે ઉપર એ સામર્થ્ય મે તમારામાંજ બેસું છે એમ અર્થ થાય છે એ જણે સામર્થ્યના ઉદાહરણ —(૧) કર્તુ સુશામને વજ્રવ હરી આપવાની ઇચ્છા તો સત્તર વજ્રનું દાન કરું (૨) અર્જુ સામર્થ્ય —દુર્વાસાનું મહાદુ ખન નિવૃત્ત કરવું એમ ઇચ્છા થય તો પોતે તેજજ કરું (૩) અન્યથાકર્તુર્ સામર્થ્ય : અભિમન્યુ પોતાની પાપકૃતિથી પણ દોષા છતાં અન્ય પ્રકારે ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા થય તો એવા પાપિષ્ઠો પણ ઉદ્ધાર પોતે કરે પ્રભુ એવા વિચિત્ર સામર્થ્યમુક્ત છે

કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ” સર્વાનન્દમયનો પણ કૃપાનન્દ અતિદુર્લભ છે !’ શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધને વિષે ભગવાને સ્વતઃ દુર્વાસા પ્રત્યે કહ્યું છે કે:—

‘ અહ મક્તપરાધીનો હ્યસ્વતન્ત્ર इव द्विज ! । साधुभिर्ग्रस्तहृदयो भक्तैर्भक्तनप्रियः ॥

અર્થાત્ “હું ભક્તને પરાધીન છું—અસ્વતન્ત્ર જેવો છું, હે દ્વિજ ! સાધુ-ભક્તજનોએ મહારું હૃદય ગ્રસ્તું છે. મને ભક્તજનો પ્રિય છે.” આ વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન ભક્તોને વશ છે, જગતને વશ નથી. ભક્તોના અર્થે પ્રભુ અવતાર લે છે, તેથી નિજ સ્વકીય જનનાં અનિષ્ટ એ કરુણાનિધિ દૂર કરશેજ, આમ છે છતાં સ્વભાવતઃ જ જીવ એવો છે કે સ્વદેષ દુઃખમાં ધૈર્ય ત્યજી ચિન્તાતુર થઈ જાય છે. એવા જીવસ્વભાવની નિવૃત્તિ કરવામા પણ માત્ર પ્રભુજ સમર્થ છે, અન્ય કોઈ નથી. (૭)

મૂલમ્—અનિષ્ટમેવ સર્વજ્ઞો બલાદૂરીકરોતિ હિ ।

इष्टानिष्टाविवेको हि जीवबुद्ध्या न जायते ॥૮॥

શબ્દાર્થઃ—આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવો વિવેક જીવબુદ્ધિથી થતો નથી તેથી (જીવની ઇચ્છા ન હોય તો પણ) સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજ પ્રમેયબલથી બલપૂર્વક વા બલાત્કારે અનિષ્ટનું નિવારણ કરે છે જ (૮)

વિવેચનઃ—સર્વજ્ઞ અને સમર્થ પ્રભુ ભક્તોનું અનિષ્ટ જાણે છે અને તેનું નિવારણ કરે છે દૃષ્ટાન્તમાં—પ્રદહાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિદુઃખ આપ્યું. શું પ્રભુ તે જાણતા ન હતા ? પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોઈ, જાણતા હતા જ. પણ તેમણે પ્રદહાદજીની પરીક્ષા કરવા દુઃખ થવા દીધું અતિશય દુઃખ પડ્યા છતાં જ્યારે પ્રદહાદજીએ ભગવદ્દાશ્રયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે ભગવાન શ્રીનૃસિંહજી રૂપે પ્રકટ થયા, અને પ્રદહાદજીનું દુઃખ નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ હિરણ્યકશિપુને માર્યો. આ પ્રકારે દુઃખ કલેશમાં ભક્તોએ ભગવદ્દાશ્રયનો ત્યાગ ન જ કરવો. પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ દૂર કરશે જ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, પરંતુ જીવબુદ્ધિથી ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટનો વિવેક જણાતો નથી, જીવે ભગવદ્ભક્ત—ભગવાનનો દાસ હોઈ દુઃખમા અન્યાશ્રય કરવો નહિ જ, તેમજ લૌકિક વૈદિક ચિન્તા કરવી નહિ જ. “ભગવાન જે કંઈ કરે છે તે આપણા કલ્યાણ અર્થે જ કરે છે મહારા (જીવના) ભોગ (ભોગવવાના દુઃખો) તો ઘણા છે પરંતુ પ્રભુ મને થોડામાં જ નિવૃત્ત કરે છે મને આ દુઃખરૂપ દણ્ડ આપી શિક્ષા કરી પ્રભુએ મહારાપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.” આ પ્રકારની ધીરજ જીવબુદ્ધિથી રહેતી નથી, તેથી જીવ દુઃખ પામે છે એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે, દાસ જીવે ભગવાનનાં સર્વજ્ઞતા અને સર્વકરુણસામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખી ભગવદ્દાશ્રય ન ત્યજવો.

મૂલમ્—અવિદ્યયા ગૃહીતાનામણૂનાં ભ્રમસમ્ભવાત્ ।

अत एव हि संसारं मन्यन्ते सुखरूपिणम् ॥૯॥

वाला इव करप्राप्तं सर्पमक्रीडनोचितम् ।

पितेव सहजस्निग्धस्तान्निवर्त्तयते बलात् ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ —અવિદ્યાથી ગૃહીત અને સ્વરૂપથી આગ એવા જીવોને ભ્રમ થવાનો

સમ્ભવ છે, અને તેથી જ તે છવ સ સારને સુખરૂપ માને છે બ્રમિત છવો બાલકસમાન છે જેમ બાલક કીડા કરવાને અયોગ્ય એવા સર્પને, હાથમાં ખાવેલો બેઠ (અથવા હસ્તની પાસે ખાવેલો બેઠ) તેની સાથે રમત કરવામાં સુખ માને છે તેમ છવ પણ દુખરૂપ સ સારને સુખરૂપ માને છે, જેમ એ બાલકને જન્મથી સ્નિગ્ધ પિતા, એ દુઃખરૂપ સર્પથી બળાત્કારે નિવૃત્ત કરે છે તેમ પિતાના એવા સ્નિગ્ધ અથવા, તેથી પણ અધિક સ્નેહવાન પ્રભુ એ છવને બળાત્કારે સ સારરૂપ દુઃખમાંથી નિવૃત્ત કરે છે. (૬-૧૦)

વિવેચન.—છવ અવિદ્યાથી અસિત (પદાર્થલો) હોઈ પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ નથી. તેથી એના મનનો જમ દૂર યતો નથી. એ કે જમ લધુ છે—દુ અને મ્હાર—એટલેજ સ્વરૂપ જમ છે તો પણ એટલા જમને દૂર કરવા છવ સમર્થ નથી સર્વ કંઈ બાંહે છે કે 'દેહ ક્ષયુષ્યજીવ છે, કાલ કાંઈને છાડતો નથી.' તથાપિ છવની જ હિંસા, મમતા અર્થાત્ 'હું અને મ્હાર' એવો જમ રૂટો નથી. છવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિ તેમજ લોકિક સુખ દુઃખાદિ ચિત્તાધીનસિત છે, તેથી એ છવ દેહજીવનથી સ સારને—દુઃખનેજ સુખ માની રહ્યો છે જામ છે તો પણ પ્રભુ એને સ સારથી મુક્ત કરશે જ એ પ્રકાર જમ લોકમાં જતાવે છે (૬)

એ કે છવ સ સારનેજ સુખરૂપ માની રહ્યો છે તો પણ પ્રભુ નિજ જાતોને સ સારથી નીચે પ્રમાણે મુક્ત કરે છે એ જાતનું મન દ્રવ્યમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તે દ્રવ્યને નાશ કરી પોતાની (અમવાનની તરફ) છવને આકર્ષે છે એ જાતનું મન સ્ત્રીપુત્રાદિ કંઈમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તેમનો નાશ કરે છે આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં જાતનું મન આસક્ત હોય ત્યાંથી તે લોકિક પદાર્થનું હસ્ય કરી જાતના મનની આસક્તિ લોકિક પદાર્થો પરથી દૂર કરે છે જામ જ્યારે લોકિક પદાર્થનું પ્રભુ હસ્ય કરી લે છે ત્યારે છવ નિજ સ્વભાવથીજ દુખ પામે છે પરંતુ પ્રભુ તેને લોકિક અર્થ આપતા નથી, પ્રભુ લોકિક સુખ કરી લઈ જાતને એમ જતાવે છે કે "આ લોકિક પદાર્થોમાં ત્હારું મન આસક્ત હતું ત્યાંથી તેને નિવૃત્ત કરું છે, હવે એ મનનો મ્હારી સેવામાં વિનિયોગ કર. એ મ્હારી સેવામાં જ એનો વિનિયોગ થશે—એનો નિરોધ થશે તો ત્હારું કલ્યાણ થશે." જાજ વાત હજાન્તથી સમજાવે છે, કંઈ અજ્ઞાની બાલક સર્પને બેઠ તેને પકડવાને—તેની સાથે રમવાને ઠોડે છે એ બાલક બાણતો નથી કે જે સુખપદાર્થ એને બાંહે છે તે દુખપદાર્થ છે એ સર્પ કાળ છે એજ સુખમાં કરકશે તો નાશ કરશે છતાં સ્નિગ્ધ પિતા એ બાલકને બાંસતા સુખરૂપ પદાર્થ પાસે ન જવા દેતાં એને ત્યાંથી દૂર રાખે છે તેમ જાતો છે પ્રિય એને એવા પ્રભુ, નિજ જાતોને સ સારરૂપ સર્પ પાછળ સુખના જમથી ઠોડતાં જ ટકાવે છે લોકિકલેશથી—સ સારમાંથી એમની મુક્તિ કરે છે જામ પ્રભુ નિજ જાતના ચિત્તનો નિરોધ (નિજ) પ્રભુસેવામાં કરાવે તો તેમાં જાતનું સુખાનંદ છે ! (૧૦)

મૂલમ્—યથા રુદન્તિ તે ધાલા ખાન્તા સસારિણસ્થયા ।

અતઃ ઇદમ્ હિ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણ સસારમોચક ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ —જેમ તે બાલકો (સર્પ ન મહવાથી) રૂદન કરે છે તેમ સસારી જનો - જાંત જર્મ (લોકિક વસ્તુ જતી રહેવાથી) ખેદ કરે છે અને તેથીજ સર્વજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણ એ

(અહન્તામમતાત્મક) સંસારથી મુક્તિ કરી આપે છે, એટલે કે પ્રભુ પોતેજ લૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી પણ એથી વિકૃત્ત તેમાંથી મુક્ત કરે છે. (૧૧)

વિવેચન:—જ્યારે પિતા બાલકને સર્પ તરફ જતાં અટકાવે છે ત્યારે બાલક રૂદ્ધ કરે છે કે ‘મહારા પિતા મને મહારૂં રમકડું લેવા દેતા નથી !’ તેજ પ્રમાણે સ્તિગ્ધ પ્રભુ પરમ કૃપા કરી સસારી જીવને સંસારમાં આસક્ત થવા દેતા નથી, એ જીવને સંસારમાં આસક્ત થતો અટકાવવા તે સસારી વસ્તુને હરી લે છે. ત્યારે સંસારી જીવ અજ્ઞાનથી ખેદ કરે છે ! પ્રભુનો આભાર માનતો નથી કે “પ્રભુએ સંસારી વસ્તુનું હરણ કરી મહારાં ચિત્તનો નિરોધ કર્યો, મહારાં આસક્તિ લૌકિક પદાર્થમાંથી છોડાવી-એ મહારાપર અતિ-શય ભગવદ્ગુણ છે.” સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પુત્રતુલ્ય ગણી ભકતોનું સંસારમાંથી મોચન (છુટકારો) કરે છે. પુરાણાન્તરમાં નારદજી વિષે એક કથા છે. “એક સમય એક રાજ-પુત્રીનો સ્વયંવર થતો હતો, ત્યાં દેશ-દેશના રાજા મનોહર રૂપ ધારણ કરી જતા હતા. નારદજીને પણ મન થયું કે હું પણ સુંદર રૂપ ધરું અને સ્વયંવરમાં જાઉં તો મહારા સાથે રાજપુત્રીનો વિવાહ થાય ! પ્રભુનું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પની સુંદરતાથી શ્રેષ્ઠ છે, તો પ્રભુનું સુંદર રૂપ લઈ આ સ્વયંવરમાં આવું !” નારદજી પ્રભુ પાસે આવ્યા, પ્રભુએ એમનું બહુ રીતે સમાધાન કરી પૂછ્યું કે, ‘કહો નારદજી કંઈ આશા છે ?’ નારદજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘જેમાં મારું કલ્યાણ હોય તે કરો. મહને તમારું સુંદર રૂપ આપો તો હું રાજપુત્રીને વરી લાવું ?’ ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે ઠીક ! તમારું ભલું થશે તેજ કરીશું. તમને મારું રૂપ આપુ છું જાઓ !’ નારદજી માયાને લીધે વ્યંગ વચન સમજ્યા નહિ. સ્વયંવરમાં આવ્યા ત્યાં તો એમનું સ્વરૂપ શ્રીહાકોરજીએ બહુજ હાસ્યજનક કર્યું હતું કારણકે પ્રભુએ નારદજીનું મુખ મર્કટવત્ ઉપહાસજનક બનાવ્યું નારદજી કામવશ થઈ જ્યાં જ્યાં રાજ-પુત્રી જતી ત્યાં તેની સન્મુખ જઈ ઉભા રહેતા ! સર્વ લોક હસતા કે કેવું સુંદર વાદન-રાતું મુખ લઈ દોડે છે ! પછી રાજકન્યા નારદજીને તો વરી નહિ. પણ પ્રભુ કે ‘જે રાજાનું રૂપ લઈ આવ્યા હતા તેમને વરી. નારદજી નિરાશ થયા. એક જણે તો નારદજીને મોઢે કહ્યું કે દર્પણમાં તમારું મુખ તો જુઓ !’ નારદજી દર્પણમાં જુએ છે તો મર્કટ-વત્ ઉપહાસજનક પોતાનું મુખ છે ! ત્યારે એમને પ્રભુપર ક્રોધ થઈ આવ્યો કે ‘શું તમે લોકોમાં મહારા હાંસી કરાવી ?’ પ્રભુએ એમને સમજાવ્યા કે તમે જ્યારે એક સમય ત-પશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે કામદેવ પણ વસન્ત, મલયાનિલ, અપ્સરાઓ સહિત હોવા છતાં તમારી તપશ્ચર્યાનો ભંગ કરી શક્યો ન હતો ! કામદેવની હાર થઈ હતી. તેથી (તમને) નારદજીને અભિમાન થયું હતું કે ‘મહેન્દ્રકામદેવને પણ જીત્યો છે !’ એ તમારા દોષરૂપ અભિમાનને ઉતારવાને મહેન્દ્રકામદેવની રીતે તમારી હાંસી કરાવી !’ આ પ્રકારે પ્રભુએ નારદજીનું અભિમાન દૂર કર્યું. આમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભકતોને સસારમુક્ત કરે છે. (૧૧)

મૂલમ્:—इत्येव रूप्यते नाम तथा विधर्मतः प्रभोः।

સંસારવૈરી ધરણીં પ્રતિ શેષો ન્યરૂપયત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—પૃથિવી આગળ શેષજીએ એવી જ રીતનું ‘સંસારવૈરી’ એવું નિરૂપણ કર્યું છે. તેથી પ્રભુનું નામ ‘સંસારવૈરી’ એમજ પડ્યું છે. (૧૨)

વિવેચન — પ્રભુનું રૂપ જેમ સસારમાંથી સુકૃતિ આપે છે તેમ પ્રભુનું નામ પણ સસારમાંથી છે. જ્યેષ્ઠભક્તોએ શ્રીકૃષ્ણના લલિતત્રિભુજિ સ્વરૂપનું ઈર્ષ્યન કરી લોક વેદ, પતિ, પુત્ર તથા ગૃહાદિકમાંથી પોતાના મનને જેથી લઈ પોતાના ચિત્તને પ્રભુનું ભજન કરવામાં વિનિયોજ્યું આ પ્રકારે જ્યેષ્ઠભક્તોની પ્રભુના સ્વરૂપપ્રતાપબલવટે સસારમાંથી સુકૃતિ થઈ તેમજ અભિલાષિ અનેક ભક્તોનો સસાર પ્રભુના નામમાત્રથી જ છૂટ્યો. પ્રભુની અનેક પ્રકારની લીલાનું સ્મરણ પણ જે કોઈ કરે તો તેનું સકલ સંસારદુઃખ દૂર થઈ જાય છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો જોમજ વિચાર કરે છે કે ‘ભક્તોનો સસાર ક્યારે દૂર થાય કે ભક્તો મ્હારી પાસે આવે ! ત્યારે જ ઠીક થાય !’ ધરણીયેપસવાઈમાં ચેવંત ધરણિ-પૃથિવીને કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણ સસારના વેરી છે તેથી નામ અને લીલાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતેજ સસાર દૂર કરી કલ્યાણ હોય તેજ કરે છે (૧૨)

મૂલમ્ — મન્યામહે વયં આન્તા કૃષ્ણવિસ્મૃતિકારણમ્ ।

સસારમુત્તમ કૃષ્ણસ્ત કથં સ્થાપયેદ્ધરિ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણની વિસ્મૃતિનું કારણ જે સસાર તેને આપણે જ્ઞાન્ત થઈ ઉત્તમ માનીએ છીએ તો હરિ શ્રીકૃષ્ણ તે સસારને કેવી રીતે સ્થાપન કરી રાખે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું વિસ્મરણ કરાવનાર સંસારને દૂર ઈર્ષ્યા વિના રહેશે નહિ (૧૩)

વિવેચન — આ જીવના હૃદયમાં અનેક જ મનો જન્મ છે. જીવના સમર્થણના સ્ત્રોતમાં કશું છે કે, જન્મદિકાલનો જન્મ આ જીવના હૃદયમાં છવાઈ રહેલો છે ! જીવ અનેક જ મની અવિદ્યાથી શ્રીકૃષ્ણને ભૂલી ગયો છે ! તેથીજ આ સસારને ઉત્તમ સમજીએમાંજ ચિત્ત પરીવી રહ્યો છે ! સસારમાં દેહસમ્બન્ધી મુખદુઃખને મુખ્ય સમજે છે ! પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ જોના સસારને કેમ ટકાવી રાખશે ? હું ખરૂં જાણું દૂર કરનારા શ્રીહરિરૂપ સુર્વ જ્યાં પોતાના કિરણો પાસે છે ત્યાં જીવનનો અવિદ્યારૂપ સસાર કેવી રીતે ટકી રહેશે ? જીવ જોમ વિચાર કરે છે કે ‘હું સસારસમ્બન્ધી મુખ પ્રાપ્ત કરું ! અમુક કાર્ય હમણાં કરું કે, જેથી મારા દેહસમ્બન્ધી મુદુમ્બીજનો સાથે હું મુખ લોગવું ! પરંતુ પ્રભુ નિજ ભક્તોને મુખદાપક વિચાર અન્ય પ્રકારેજ કહે છે કે, આમાં (સસારમાં) જીવ આસક્ત છે તેથી જો મ્હારો (પ્રભુનો) આશ્રય કરી શકતો નથી તેથી જો સસાર હું દૂરી લઈ કે જેથી જોમાંથી જોનું મન છુટે અને જો (ભક્ત) મ્હારો (ભગવાનનો) આશ્રય કરે ! આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના સસારવેરી છે (૧૩)

મૂલમ્ — ણ્વ તદીયૈર્મનસિ નિધેય સ્વપ્રમોર્ગુણ ।

સ્વસ્મિન્નપિ વિનિધેયા પ્રમોરદ્ગીકૃતિર્ધુવા ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — આ રીતે વદીયજનોએ પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનો શુભ મનમાં ખાસ કર્યો, અને પ્રભુને મ્હારો નિમિત્ત અગીકાર કર્યો છે એવો હૃદ નિમિત્ત રાખ્યો. (૧૪)

૧ તત્વાવિવિધતાએ જમા એવો પણ જન્મ કલ્પિત ઉપમન્થ થાય છે ત્યાં જોમ સમજવું કે જેમ પ્રભુને સસારની કલ્યાણમાં આવડે તેમ તેમની મતિ જન્મ તેજીજ છે એટલે કે જોમની પ્રભુની મતિ જોમને સસારમાંથી મુક્ત કરવાની દેવ છે

વિવેચન—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયોએ પોતપોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ અંગીકૃત ભક્તોનું રક્ષણ કરશે જ. હુઃખ આપ્યું તો શું થયું? પોતાના ભક્તોને પણ કવચિત્ સ્વામી દણ્ડ આપે છે! જેમ પતિ મર્યાદાનું ઉદ્વેધન કરનાર સ્વપત્નીને શિક્ષા કરે તેમ પ્રભુ પણ નિજ ભક્તોનો દોષ દૂર કરવા હુઃખરૂપ શિક્ષા કરે છે, એજ ઉદ્દેશથી શ્રી ગુણાધીજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

दण्डःस्वकीयतां मत्वेत्येवं चेदिष्टमेव न । अस्मास्तु स्वीयतां मत्वा यत्रकुत्र यदा तदा ॥

અર્થ:—કે અમે આપના (લગવાનના) છીએ એમ માની જો આપ દણ્ડ આપતા હો તો તે અમને ઇષ્ટજ છે. અમને આપના ગણી જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે દણ્ડ આપશો, આ વચનાનુસાર સ્વકીયજનોને (ભક્તોને) પ્રભુ દણ્ડ પણ આપે—શિક્ષા કરે—તો તે પણ અનુગ્રહ જાણી મનને પ્રસન્નતામાં રાખવું તેથી જ્યાં જ્યાં અપરાધ થાય ત્યાં તત્કાલ દણ્ડ પ્રભુ ભલેને આપે! એ પ્રભુપ્રેષિત હુઃખને પણ અનુગ્રહ ગણી પ્રભુનો આભાર હૃદયમાં ધારણ કરવો. જે પ્રભુપર દોષનો આરોપ કરે છે તેને બહિર્મુખ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં એનો અંગીકાર નથી. તેથી મન, વચન, અને કાયાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અંગીકૃત નિજભક્તોના રક્ષક છે. [૧૪]

મૂલમ્--અત एवास्मदाचार्यैरुक्तं वरणलक्षणम् ।

“લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ” ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ આપણા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ ‘લોકમાં તથા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય હરિ તો કરશે નહિ’ એવું વરણનું લક્ષણ કહ્યું છે, (૧૫)

વિવેચન:—રક્ષક એવા પ્રભુ ભક્તને કેમ હુઃખ આપે છે? જે પ્રકારે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં ભક્તજન સુખ પામે એવું કેમ કરતા નથી? આમ જો કોઈ શંકા કરે તો સમાધાન કરે છે, જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, જો એ લૌકિક કાર્યમાં સુખ પામે તો ત્યાંજ આસક્ત થઈ જાય જો વૈદિક કાર્યમાં સુખ પામે તો તેમાંજ આસક્ત થઈ જાય. આમ જો લોકમાં અને વેદમાં જીવ આસક્તિ ધરાવતો થાય તો એના હૃદયમાંથી પ્રભુનો આશ્રય જતો રહે, પ્રભુ શરણુ જતું રહેવાથી ભક્તનો નાશ થાય છે, તેથી શ્રીઠાકોરજી લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી, કે જેથી એ કાર્યોમાં હુઃખ જોઈ ત્યાંથી મન ખેંચી લઈ પ્રભુનો આશ્રય કરે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીસુખોદિનીજી અને નિબન્ધાદિમાં ચારે વર્ણોના લક્ષણ કહ્યાં છે તેમાં આપ કહે છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી આદિ ગમે તે જીવ જો પ્રભુને શરણુ આવે તો પ્રભુ તેની લૌકિક વૈદિકમાંથી મુક્તિ કરી, તેનો અંગીકાર કરે છે [પોતાનો કરી રાખે છે]’ શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં પણ પોતે વચન કહે છે કે, ભક્તને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કરી પોતાનો કરી રાખે છે, આમ વિચારી શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, [૧૫]

इति श्रीहरिरायजीविरचित षष्ठ शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितसम्पूर्णम् ॥६॥

શિક્ષાપત્ર ૭ મું.

ઉદ્દેશ—છઠ્ઠા શિક્ષાપત્રમાં એમ કહ્યું કે પ્રભુ જો લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ ન કરે તો

પણ પ્રભુનો, ખુબ જ મનમાં, ધારણ કરવો કે પ્રભુને કંઈ કરે છે તે આપણા જવાને અર્થે જ કરે છે, આતું ધૈર્ય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે ભગવત્સ મસદિત ભગવત્સમરણ ભજન કરે. હવે આ સમય પત્રમા લૌકિકમા આસક્તિ કર્તવ્ય નથી પણ ભગવત્સેવામાં આસક્તિ કર્તવ્ય છે એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—સદા શ્રીગોકુલાધીશ સ્મર્તવ્ય સર્વથા જનૈઃ ।

તદીયૈર્મિલિત સર્વદોષચિન્તાવિવાર્જિતૈ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—સર્વદોષ અને ચિન્તારહિત તદીય (ભગવદીય) જનો સદિત મદીને સદા શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુનું સર્વથા સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે.

વિવેચન—પુરિમાર્ગીય ભક્તજનને સર્વથા આ જ સ્મરણ કરવાનું કેમ કહ્યું ? પ્રભુ ગાયોના કુલના રક્ષક (ગોકુલ+અધીશ) છે એ શબ્દથી એમ જણાવ્યું કે ગાયો નિઃસાધન છે તેના રક્ષક પ્રભુ છે, તે જ પ્રમાણે હવે જે નિ સાધન યાત્ર, શ્રીગોકુલાધીશનું સ્મરણ કરે તો હવાણ પ્રભુ નિઃસય અનુબદ્ધ કરશે જ જ્યાં જ્યારે નિઃસાધન ભાવથી ભજન સ્મરણ અને ત્યારે તદીય જનનો સુખ યાય, અને જે સુખથી અનેક પ્રકારના દોષ, ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, લૌકિક ચિન્તા આદિ સર્વ દુઃખમાંથી દૂર થઈ જાય. ભગવદીયના સુખ વિના, જમી જોડેલો ભગવદર્શ કરે તો પણ મનમાંથી દોષ, ચિન્તા નિવૃત્ત થતા, નથી. રાસમ આધ્યાત્મીમાં સર્વ ભક્તોને મદ થયો, એક સુખ ભક્તોને ન થયો, ત્યારે શ્રીકાકૌરવ જે મદરહિત એક જ ભક્તને હાઈ પધાર્યા અન્ય મત ભક્તોને પોતાના દોષની ખજાર પણ પડી નહિ, પરંતુ વધારામાં પ્રભુમાં દોષબુદ્ધિ હતપણ અર્થ કે પ્રભુ અમારો ત્યાગ કરી આલ્મ્યા ગયા. જે પ્રકારે પ્રભુને યોગવા નિઃકળ્યા પછી પેલા એક મજભક્તને પણ મદ થયો તો તેનો પણ ત્યાગ કરી પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા, પછી જે સર્વ અન્ય ભક્તો પ્રભુને કુહતા કુહતા પેલા એક ભક્તની પાસે આવી જઈયા અને કહ્યું કે ‘અરે ! તમને પણ ત્યજી પ્રભુ જતા રહ્યા ! ત્યારે જે આજવાન ભક્તને નિજ દોષનું જ્ઞાન થયું અને એમણે કહ્યું કે, ‘મને મદ થયો તેથી પ્રભુ મ્હને પણ ત્યજીને આલ્મ્યા ગયા ! આ શબ્દોનું અવણ થતા જ પેલા અન્ય મજભક્તોને નિજ દોષનું (મદનું) જ્ઞાન થયું કે “અમને મદ થયો તેથી પ્રભુએ અમારો ત્યાગ કર્યો !” આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીસુમેધિનીજીમા નિરૂપિત કર્યું છે, તેથી ભગવદીયના સુખ વિના દોષ અને ચિન્તાનો નાશ થતો નથી. તેથી ભગવદીયોના સુખમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું શ્રીનવરત્ન અન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી નિરૂપણ કરે છે કે “નિવેર્ણ તુ સ્મર્તવ્ય સર્વથા તાદૃશીર્મયે” નિવેદન તો સદા તાદૃશીય જનની સદિત સ્મરણીય છે (૧)

મૂલમ્—ન લૌકિકે મતિઃ કાર્યા મગવન્નાવધાધિકા ।

લૌકિક વૈદિક ષાપિ સ્વય સાધયિતા પ્રમુ ॥૨॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્દેશાવમાં બાધક એવી લૌકિકમાં મતિ કરવી નહિ. (કારણ કે એવી મતિ ન કરનાર ટેકવાળા ભક્તજનના) સર્વ લૌકિક અને વૈદિકના સાધનાર પ્રમુ પોતે જ છે.

વિવેચન:—અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ બાધક છે, પ્રભુની લીલા, શ્રીવદ્ભક્તલ, ભગવદીયો, સેવા, સામગ્રી, મન, શ્રી યમુનાજી, શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષ, લતા, ભગવદ્દાર્તા, ગ્રન્થ, કીર્તન, શ્રીભાગવતાદિમાં લૌકિક મતિ નજ કરવી. સર્વ વસ્તુ પ્રભુસમ્મખન્ધી બાણી, ભાવસયુક્ત સેવાસ્મરણ કરવાં અલૌકિક ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો બાધ આવે, તેથી લૌકિક વૈદિક કાર્યની ચિન્તા ન રાખતાં ભગવત્કાર્ય ચિત્ત લગાડી કરવું. પ્રભુ પોતેજ લૌકિક સિદ્ધ કરી આપશે શ્રીવદ્ભક્તલ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરી નિજ ભગવદીયોને એમ બતાવે છે કે ‘તમે ‘લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા મા કરો ! હવે તમારે અર્થ એ કાર્યો કરીએ છીએ ! તમે સુખથી પ્રભુની સેવા, સ્મરણ આદિ કરો ! પ્રભુ પોતેજ તમારું લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ કરશે !’

૧ ‘ન લૌકિકી મતિઃ કાર્યો એવો પાઠ હોય તો પ્રભુભાવમા બાધ કરે એવી ‘લૌકિક મતિ ન કરવી’ એ અર્થ છે

મૂલમ્—इदानीमीदृशः कालः प्रतिकूलः समागतः ।

यथाकथंचित्स्वमनः स्थापनीयं पदाब्जयोः ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો વિપરીત કાલ આવ્યો છે કે જેમ તેમ કરીને (અતિશય વિટમ્બણામાં—યથાકથચિત્) આપણા ચિત્તને શ્રી ઠાકોરજીના ચરણાવિન્દમાં સ્થાપન કરવું.

વિવેચન:—હવે મહાકઠિન કલિકાલ આવ્યો છે. આ કાલમાં ભગવદીયનો સંગ અતિદુર્લભ છે. જે કંઈ મલે છે તે પ્રતિકૂલ જ હોય છે. ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઈ પડતું નથી લૌકિક કામનાવાળા પુરુષોના સ્વાર્થને અર્થ સર્વ કંઈ મળે છે બહારથી પરીક્ષા કરતાં ભલા ભગવદીયનો ભલો સત્સંગ અને ભલી ક્રિયા દેખાય છે; પણ અન્તઃ (અન્દરથી) તપાસતાં અનેક પ્રકારની લૌકિક-વાસના-પૂર્ણ ભગવદીયો દેખાય છે. એવા ભગવદીયના સગથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી એ છતાં એવો સંગ કલિકાલમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે તો યથાકથચિત્ જેટલું બને એટલું ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં યોજવું. પ્રભુમાં પ્રીતિ વધારવા બહુ લોકમાં મલવુ બરું પરંતુ તેમાં એટલો વિવેક રાખવો કે જેથી ભગવદ્ધર્મ ઘટે એવું કોઈ કાર્ય ન થાય. જે (સ્વદય પણ) ભગવદ્ભાવ હોય તેની રક્ષા કરી ચિત્તને ભગવાનના ચરણકમલમા સ્થાપવું

મૂલમ્:--सेवार्यौ च मनः स्थाप्यं तत्साधकतयैव हि ।

गार्हस्थ्यार्थे विवाहेपि प्रयत्नः क्रियतां द्रुतम् ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—સેવામાં મન સ્થાપવું ભગવત્સેવાની સાધકતાને અર્થે ભગવત્સેવા સારી રીતે કરવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે—ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો જોઈએ અને એ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાને વિવાહ પ્રતિ શીઘ્ર પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન:—શ્રીઠાકોરજીની સેવાદિક ભગવદ્ધર્મમાં મન સ્થાપવું. ભગવત્સેવાર્થ સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો જે વસ્તુ ભગવત્સેવામા સાધક હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું, જે તે (સેવા)માં બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો આ ગૃહસ્થાશ્રમ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ એનું આચરણ કરવું. વિવાહાદિક ભગવત્સેવામા સહાય આપે છે તેથીજ વિવાહ

માટે પ્રથમ કરવો-વિવાહ ખાતર જ નહિ. શ્રીભગવતમાં પ્રભુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે, મત્સ્યેષ્વર પ્રતીતં જ સાઘોક્ત્યાદિચતુષ્ચયમ્ । નેષ્ઠાન્તિ સેવયા પૂર્ણા કૃતોઽન્યત્કાલવિપ્લુતમ્ ॥

“ જે ભગવદ્દેવો સેવામાં પૂર્ણ છે તેઓ મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાઘોક્ત્યાદિ ચતુષ્ચય-સાઘોક્ત્ય, સામીપ્ય, સાર્થિ અને સાર્થ-સુખિતની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તે તેઓ કાળથી જેનો નાશ થાય છે, એવી અન્ય વસ્તુઓ-રાજ્યાદિ, તેની ઇચ્છા તો કેમ કરી શકે ? ” આ પ્રમાણે સેવાપૂર્ણ ભક્તો પ્રતીક્ષમાન ચતુષ્ચય સુખિતની વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલવિપ્લુત અન્ય વસ્તુની આદના તો કેમ જ કરી શકે ?

મૂલમ્ - ન મવેત્ પ્રાયશો ભોગે તદીયાનાં ક્વચિન્મનં ।

તથાપિ चेद् મવેન્નોગો નિવાર્યઃ સર્વયૈવ હિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ - ભગવદ્દેવોનું પ્રાયશ (વધુ કરીને) લોગમાં મન કદાપિ પ્રવર્તેતું નથી. તથાપિ કદાચિત્ લોગાનુકૂળ મન હોય તો નિશ્ચય તેનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ કરવું (૫) સંસારાવેશબુધ્ધાનાં રાત્રિયાણાં વિતાય ચે । કૃષ્ણસ્ય સર્વજસ્તુનિ સૂક્ષ્મ રૂપાસ્ય લોગયેત્ ॥

વિવેચન - સંસારમાં આવેશથી દુઃખ થયેલી ઇન્દ્રિયોના કસ્ટાણુ અર્થે સર્વ વસ્તુ યોગે મહાન્ સર્વના ઇશ એવા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં યોજવાની આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયલોગમાં યોજવાની નથી, પરંતુ ભગવત્સેવામાં યોજવાની છે હઠાન્ત તરીકે, તદીવ જનોએ સ્ત્રી રાખવી પણ તે લોગવિલાસને અર્થ નહિ પરંતુ સ્ત્રી ભગવત્સેવામાં સદાયભૂત થાય માટેજ સ્ત્રી સાથેનો ગૃહસંસાર કામવિલાસને અર્થ નહિ પણ કામનિવૃત્તિને અર્થજ છે ભગવદ્ભક્ત પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એવી કામનાથીજ સ્ત્રી સાથે વિષય કરવે. શ્રીમાન્યાર્જુન મહાપ્રભુજી નિરોધકક્ષણ નામના અન્યમાં કહે છે કે “ પુમે કૃષ્ણમિયે રતિઃ ” શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રીતિ રાખે એવા પુત્રને અર્થ વિષય કરવે. ભગવત્સેવામાં કામ બાધક થાય તો તેની નિવૃત્તિને અર્થ વિષય કરવે. વિષયને અર્થજ વિષય લોગ કરવો નહિ કામની નિવૃત્તિને અર્થ ઇન્દ્રિયોને તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયયોગ પદાર્થોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં વિનિયોજવા. (૫)

મૂલમ્ - માવોઽન્ન સાધન માર્ગે પ્રમેય ભગવાન્ હિ સ ।

પ્રમાણ કૃષ્ણસેવાઽઽદૌ સ ઇવ ચ ફલ પુન ॥૬॥

શબ્દાર્થ - આ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાવ સાધન છે અને પ્રમેય ભગવાન છે પ્રથમ તો કૃષ્ણસેવા એ પ્રમાણરૂપ છે અને બીજી તેજ ફળરૂપ છે (૬)

વિવેચન - આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાની સર્વ રીતો સાધનરૂપ દેખાય છે પરંતુ એ સર્વ જાણરૂપ છે જે સાધનરૂપ દેખાય તે જ ફળરૂપ છે એનું કારણ શું ? એમાં જે કોઈ પ્રશ્ન કરે તો કહે છે કે “ ફલ તો પ્રભુ સ્વપ્રમેય જગથી હાથમાં રાખે છે જ્યારે પ્રભુની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું (ફલનું) દાન કરે છે જ એવો નિશ્ચય નથીજ કે આદલા દિવસમાં ફળ પ્રાપ્તિ થયેલ એમજે, આમ છે પણ જીવ જીવસ્વભાવથી ફલની ઇચ્છા મનમાં રાખે છે તો તેથી તેને સેવા સાધનરૂપ દેખાય છે જે જીવ સેવાનેજ ફળરૂપ સમજે છે તેને એ સેવા ફળરૂપજ છે આમ શ્રીકૃષ્ણની સેવા-પ્રમાણરૂપ તથા ફળરૂપ જ ને છે અર્થાત્ જે કોઈ

પ્રમાણરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા સાધનરૂપ છે. જે કોઈ પ્રમેયરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા ફળરૂપ છે. જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ હોય છે તેવી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિદ્ધાન્ત છે, તેથી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, તેનું સંરક્ષણ કરવું.

મૂલમ્:—તસ્માત્ સ એવ સંરક્ષ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

एताद्विरुद्धं तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી તેનું (ભગવદ્ભાવનું) સદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું કારણકે તે નિધિરૂપ—દ્રવ્યના ભણ્ડારરૂપ—છે અને જે જે કંઈ એનું વિરોધી હોય તે સમજી સમજીને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું (૭) **વિવેચન:—**આ પ્રકારે અન્ય સર્વથી આપણા ભગવદ્ભાવનું તેમજ પ્રભુના સ્વરૂપનું સંરક્ષણ કરવું, ઉપર કહ્યું તેમ કાલ મહાકાલિન આવ્યો છે. સ્વલ્પ દુઃસગથી પણ પ્રભુમાંથી વાત્સલ્ય જતું રહે છે. ભગવત્સેવાથી અન્ય સાધનમાં મન લાગે તો સેવામાં શિથિલતા થઈ જાય છે. તેથી આપણા ભગવદ્ભાવને નિધિરૂપ સમજી અનેક દુઃસગથી એનું રક્ષણ કરી દેવું, એ રક્ષાનો પ્રકાર બતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી પ્રતિબન્ધ કરે તો તેનો (સ્ત્રીનો) પણ ત્યાગ કરવો. તે સમય સ્ત્રીનું વાત્સલ્ય ગણવું નહિ. તેમજ જો માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પ્રતિબન્ધ કરે તો તેમનો પણ ત્યાગ કરવો. જો દેશમાં રાજાદિકનો પ્રતિબન્ધ થાય તો વિચાર કરી તે દેશનો ત્યાગ કરવો. એકી સમય ત્યાગ ન થઈ શકે તો ક્રમે ક્રમે એ સર્વ ત્યજવા, પણ ભાવની રક્ષા કરવા ચૂકવું નહિ. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા સર્વોપરિ સમજી, સેવાનાભાવને નિધિરૂપ ગણી એને ગુપ્ત રાખવી. એમ કરનારને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી સત્ત્વર અનુભવ થશે. (૭) **इति श्रीहरिरायजीविरचित सप्तमं शिक्षापत्रम् श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहित स मासम्॥७॥**

શિક્ષાપત્ર ૮ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ અષ્ટમ શિક્ષાપત્રમાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનજ ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અન્યાશ્રય તો કર્તવ્ય નથીજ. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી અને મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તેથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે એ હવે જણાવે છે.

મૂલમ્:—ऐहिके परलोके च सर्वसामर्थ्यसंयुतः ।

स एव गोकुलाधीशश्चिन्तनीयः सदा हृदि ॥१॥

શબ્દાર્થ:—આ લોક તથા પરલોક (ના સર્વ વિષયો)માં સર્વસામર્થ્યયુક્ત શ્રી ગોકુલાધીશ છે, તેનુંજ સદા હૃદયમાં ચિન્તન કરવું યોગ્ય છે, (૧) **વિવેચન:—**શ્રી ગોકુલાધીશનું સદા ચિન્તન કરીએ તથા એમની સેવા કરીએ તેમાં ચિન્તા બાધક છે. એક ચિન્તા તો એજ કે ‘હું ભગવત્સેવા કરું છું પણ મારા લૌકિકનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ?’ અને બીજી ચિન્તા એ છે કે ‘મહાર અલૌકિક કેવી રીતે સુધરશે ?’ આ બંને પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો પ્રભુ સર્વ સિદ્ધ કરવા સામર્થ્યવાન છે. સર્વસમર્થ

શ્રીઓકૃતાધીશ પ્રભુ લોકિક પણ સિદ્ધ કરશેજી આમ હક વિશ્વાસ સંહિત નિઃશયપૂર્વક
શ્રીઓકૃતાધીશનું સ્મરણ કરવું

મૂલમ્—વિશ્વાસસ્ત્ર કર્તવ્યો મદ્રમેવ વિધાસ્યતિ ।

સ્વદોષાદેવ તત્રાપિ દોષસ્ફૂર્તિર્યતો મવેત્ ॥૨॥

સાબ્દાર્થ — સમવાનમાં વિશ્વાસ કરવો. સમવાન કયાણુ જ કરશે. અને સમવાનમાં
પણ બે દોષની સ્ફૂર્તિ થાય તો તે આપણા દોષને લીધે જ છે વિવેચન.—હક વિ-
શ્વાસ મનમાં રાખવો. બે વિશ્વાસ મનમાં હક હોય તો સ્વરૂપ સમવદ્ધર્મોચરણથી પણ
એનું કલ્યાણ થાય છે લોકને જતાવવાને ઘણાં બે સમવદ્ધર્મો આજરે પણ મનમાં પ્રભુજી
વિશ્વાસ ન રાખે તો ધર્મ કલ્પસિદ્ધ કરતો નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્ય
અથ નામના નિજ અન્નમાં કહે છે કે ‘બ્રહ્માસત્ત્વાકૌ મામ્યૌ માસુ સેવત નિર્મમા’
એટલે ‘બ્રહ્માસત્ત્વ અને આત્મની જાવના કરવી. માત્ર ધનનું મમત્વ વિના સેવન કરવું’
અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસત્ત્વ નિષ્કૃત જાય છે આત્મને હક વિશ્વાસ છે તેથી મેઘ એને જલકાન
કરે છે એક સમય હનુમાનજી સીતાને જોળવા લાકા સુધી ગયા હનુમાનજીને ઉપવન,
વાટિકાદિને ઊલ્ખટ કરી અનેક રાક્ષસને માર્યા અનેક પ્રજાસથી હનુમાનજી પકડાયા
નહિ. અન્તે ઇન્દ્રજીતે બ્રહ્માસત્ત્વને ઉપયોગ કર્યો, ત્યારે હનુમાનજી બ્રહ્માસત્ત્વ માહાત્મ્યને
સત્ય કરવા બ્રહ્માસત્ત્વ જ ખાવા. હનુમાનજીને રાવણ પાસે લાવવામા આવ્યા રાવણે કહ્યું
કે “આવા જલવાન વાનરને સૂતતારથી કેમ બાંધ્યો છે એને લોકમથી સાક્ષી બાંધ્યા.”
આમ ત્યારે બ્રહ્માસત્ત્વ માહાત્મ્ય ન સમજી, બ્રહ્માસત્ત્વમાર્ગ વિષે અવિશ્વાસ કરી,
‘લોકમથી સાક્ષી બાંધ્યા’ એમ કહ્યું તેની સાથેજ બ્રહ્માસત્ત્વ છુટી ગયું. હનુમાનજીને
પોતાનું જલ દર્શાવ્યું. સર્વ સાક્ષી તૂટી ગયાં. અને સર્વ લોકનું કલન કર્યું. આમ
અવિશ્વાસથી બ્રહ્માસત્ત્વ નહ ધર્મ જાય છે, એમાં હક વિશ્વાસ રાખવાથી તે ઉપયોગી થઈ
પડે છે. તેમજ આત્મ એક સ્વાતિનક્ષત્રનાં મેઘજલ નિ દુની તાંત્ર આકાંક્ષા રાખે છે.
સ્વાતમેઘજલવિના અન્ન પૃથ્વીપરના જળનિ દુનું અહણુ આત્મ પક્ષી કરતું નથી. આમ
બે આત્મને બે મેઘજલનો હક વિશ્વાસ છે તો જલ મેઘ પણ એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે
છે આ બે દેહાન્તમાં જતાં તે પ્રમાણે વૈષ્ણવોને પ્રભુમાં હક વિશ્વાસ રાખવો
‘અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યો સર્વયા વાચકસ્તુ સ’ પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવો. કારણકે તે
સર્વયા બાધક છે જેના હૃદયમાં હક વિશ્વાસ છે તેને સર્વકલની પ્રાપ્તિ થાય છે સકલોને
વારવાર પોતાનો દોષ વિચારવો. પોતાને દોષપૂર્ણ સમજે તો મનમાં દીનતા ઉદ્ભવે કે
“હું કેવો દોષપૂર્ણ છું મહારાજ તે પ્રભુ ક્યાંથી કૃપા કરે?” એક સમવદ્ધર્મો આશુ છે કે,
માર્ગો હોં પવિત્રનકો રામા, હોં પવિત્રનકો નાયક, હોં પવિત્રનકો રૂઝ’આ પ્રકારે પોતાની જા-
તને અન્ન સર્વથી દોષપૂર્ણ સમજે તો જ દોષો સ્ફુરે, દીનતા ઉદ્ભવે અને પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરાય.

મૂલમ્—માર્તિ ફલ સાધન ષ બ્રજાધિપતિસગમ ।

અત સદા સદાત્યેવ સ્થીયતાં તત્ક્રપાયુતૈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—બ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણના સમાગમ વિષે જે આર્તિ-આતુરતા-છે તે જ ફલ છે, અને તે જ સાધન છે; માટે તેના કૃપાયુક્તો (વૈષ્ણવજનોએ) એ તે આર્તિ ભાવથી નિરંતર સ્થિતિ કરવી. (૩) વિવેચન.—કેટલા સમય-જન્મ, વર્ષો-થી આપણે પ્રભુથી [વિષ્ણુ] વ્યુચ્ચરણ પામ્યા છીએ! એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું!—આ પ્રકારની આતુરતા જ સાધન છે આવી પ્રભુ સમાગમની અતિ આકાંક્ષા સમાન અન્ય સાધન નથી. આ આતુરતા જ ફલ પણ છે. એ પ્રકારની પ્રભુમિલનની આતુરતા જ્યારે હૃદયમાં ઉદ્ભવે ત્યારે જ સર્વ ભગવત્સેવા સ્મરણ ભજનાદિ થઈ શકે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. જેમ જેમ પ્રભુસંગમાર્ગે આર્તિવધે તમ તેમ પ્રભુ અધિક આનંદાનુભવ કરાવે તેથી આર્તિ-પ્રભુમિલનાર્થ આતુરતા-એ જ મળધિપ સંગમ કરાવવામાં કારણરૂપ છે. જ્યારે ભક્તિ વિપ્રયોગ-આર્તિ કરતો કરતો આર્તિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે છે. જેમ અગ્નિસમ્બન્ધથી નવનીત (માખણ) દ્રવીભૂત થઈ જાય છે, તેમ ભક્તની વિપ્રયોગ આર્તિથી—‘આપણે કેવા ભાગ્યહીન કે આપણે પ્રભુથી વિશુદ્ધા છીએ! પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું!’—એ પ્રકારની આતુરતાથી-પ્રભુનું હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. નિરોધલક્ષણ ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

“વિલસ્યમાનાન્ જનાન્ દૃષ્ટ્વા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ । તદા સર્વ સદાનન્દ હૃદિસ્થ નિર્ગત વહિઃ”

એટલે ‘નિજ ભક્તોને આર્તિયુક્ત-કલેશ યુક્ત-જોઈ પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે એ સદાનન્દ ભગવાન હૃદયમાંથી બહાર નીકળે છે’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં આર્તિ જ સાધન છે અને ફલ પણ છે. ભક્ત જ્યારે વિપ્રયોગમાં તદ્રૂપ થઈ જાય ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે (૩)

મૂલમ્-અન્યાશ્રયો મહાનેવ વાધકો ભયિતાં તતઃ ।

તત્ક્ષણેનૈવ સન્નેતો વિમુક્તૈ વૈ વિધાસ્યતિ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—અન્યાશ્રય એ મહાન બાધક છે. અન્યાશ્રયથી ભય રાખો. (જે ક્ષણે અન્યાશ્રય થાય) તે ક્ષણે જ સત્પુરુષના ચિત્તને તે (અન્યાશ્રય) નિશ્ચય બહિર્મુખ કરશેજ.

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે વિપ્રયોગ-આર્તિ સાધન અને ફલ બન્ને છે, ત્યાં અન્યાશ્રય બાધક છે, અન્યાશ્રય સર્વ આર્તિને દૂર કરે છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યાશ્રયથી (શ્રીગોકુલાધીશ-શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ ત્યજી અન્ય દેવનું ભજન, સ્મરણ, શરણુ કરવું) સદા બહિષ્કાર રહેશે હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

“અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનાં દર્શન ન કરવાં, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન ખાવો, અને અન્યદેવના મંદિરમાં ન જવું” આ રીતે અન્યદેવનો આશ્રય કરે તેને બહિર્મુખ સમજવો આપણા ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે અન્યાશ્રયનો મનમાંથી સત્વર ત્યાગ કરવો એક ક્ષણ પણ અન્યાશ્રયના સમ્બન્ધથી દુર્બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે શ્રીગુસાઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—

“અહં કુરગીદ્ગમ્ગ્રાસિગિનાદ્ગીકૃતોઽસ્મિ યત્ । અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ કન્ધરામેવ વાધતે॥

“હું મૃગની દૃષ્ટિ જેવા અપલ નેત્રવાળા મજભક્તોના સગી શ્રીકૃષ્ણનો અગીકૃત (સેવક) છું, તેથી અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ (અથવા અન્યાશ્રયનો છાયો) પણ મારી કન્ધરાનો બાધ કરે છે “આ વાક્યાનુસાર અન્ય સમ્બન્ધ ભગવદ્ભક્તોને બાધ કરે છે.” તેથી બહિર્મુખજનનો સંગ ત્યજી આપણા ભાવની રક્ષા કરવી (૫)

મૂલમ્—તદીયેપુ સદા સ્યેય સન્નાવેનૈવ સર્વથા ।

ત ઇવ ભક્તિમાર્ગસ્ય સહાયત્વે નિરૂપિતા ॥૫॥

શબ્દાર્થઃ—(ભગવદીયો) તદીયોના સગમાં સત્ય ભાવથી સર્વથા સ્થિતિ કરવી (કારણકે) તદીયો જ ભક્તિમાર્ગની સહાયતામા નિરૂપિત છે (૫) વિવેચન—ભગવદીયના સગથી બહિર્મુખતા અને અન્યાય થતાં નથી, પ્રભુમાં સુ દર ભાવ વધે છે. સર્વથા તદીયોનો સગ શુદ્ધભાવથી પ્રભુભક્તિનાર્થે કરવો, લૌકિક વૈદિક વાંચના એ સગમાં કરવી નહિ, તદીયના સગથી ભક્તિમાર્ગમાં સહાય મળે છે શીશ્યગત પ્રથમ સ્કન્ધમાં યોનકર્તુ વાક્ય છે કે—

“તુલ્યામ સુવેનાપિ ન સ્વર્ગ માપુનર્મવમ્ । મગવત્સંગિસંગસ્ય મર્ત્યાનાં કિમુતાશિષ” ॥

ભગવાનના સગી બાંધના સગની એક કણ સમાન પણ અને સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરવા નથી તો પછી (એ ભગવદીયના સગ સમાન) મરણ પર્મપુક્ત શાસ્ત્રિકના મનોરથની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ ? ભગવદીયોનો સગ શાસ્ત્રિક મનોરથથી, સ્વર્ગથી અને મોક્ષથી પણ અતિ ઉત્તમ છે એકાદશસ્ક ધર્મ શ્રી ભગવાન ઉદવણ પ્રતિ કહે છે કે—

ન રોષયતિ માં પાગો ન સાંસ્વં ધર્મ ઉચ્ચ । ન સ્વાધ્યાયતપસ્ત્યાગો મેષાપૂર્ત ન વક્ષિમા ॥૧॥
વ્રતાનિ પક્ષાદ્યન્દ્રાંસિ તીર્થાનિ મિયમા વમાઃ । યથાવચ્ચેતસંગઃ સર્વસન્તાપહો દિ માસ ॥૨॥
નત્સક્તોઽન દિ કિતેષા યાતુધાના જગાઃ મૃગાઃ । ગમ્યર્વાપ્તરસાં નાગાં સિદ્ધાધારણગુણવદ્ ॥
મદ્વો મરણં પ્રાપ્તાસ્ત્વાદૃ કાયાપવાદયઃ । (અધ્યાય ૧૨)

અર્થાત્ કે ઉદવ । યોગ, કે સાંખ્ય, કે ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય (વેદાભ્યાસ), કે તપ; કે ત્યાગ (દાન), કે ઇષ્ટાપૂર્ત (પણે, રૂપ, ઉપવન, આશ્રમ સ્થળાદિક), કે દક્ષિણા, કે મત્સ્ય, કે વજ્રો, કે હન્દો, કે લીધો, કે ધન, કે નિયમો—એમાંનું કોઈ પણ અને વશ કરતું નથી; પણ સર્વ પ્રકારના સગ (આસક્તિઓ) નો નાશ કરનાર સત્સગ (ભગવદીયોનો સગ) નિશ્ચય અને વશ કરે છે સત્સગથી જ હૈયો, યાતુધાનો (શક્તિ), પક્ષીઓ, મૃગો, બધવો, અપ્સરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, આરણ્યો, ગુહ્યો, બહુ ઇવે વૃત્રામુર-મન્દાક આદિ મારા જશ્ન પાશવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે આમ સર્વ કોઈ યોનિના છવ-ઉચ્ચ ના નીચ-યોનિના છવે સત્સગથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા છે તેથી શુદ્ધ ભાવથી પુરિમાર્ગમાં ભગવદીયના સગની સહાયત્વેથી હટાન્તર્માં જહાધરહાસના આશીર્વાદથી તથા સગથી આપીદાસને ભક્ત પ્રાપ્ત થઈ,

મૂલમ્—અસ્માક તુ તદીયાના પ્રસન્નેષ્ટિ મુર્દુલભ ।

ચેતોષ્ટિ સાધનાભાવાદિમુખ તિષ્ઠતિ સ્વતઃ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—પણ આપણને તો તદીયો (ભગવદીયો)નો પ્રસન્ન પણ અતિદુર્લભ છે; અને ચિત્ત પણ સાધનાના અભાવે સ્વતઃ જ વિમુખ રહે છે (૬) વિવેચન—અમને તો તદીયોનો સગ જ મદાદુલભ છે અકલ્પ પણ ભગવદીયો મળતા નથી એક તો એ કાળ છે અને બીજી ચિત્તથી સાધન; સમરણ ભાવના આદિ કોઈ પણ ભગવદ્ધર્મ બનતો નથી આમ ભગવદીયના સગભાવથી અકેતુ (એકતું પડી રાતું) ચિત્ત ભગવદ્ધર્મમાં ઘોંટતું નથી, તેથી દુઃખમાં બહિર્મુખતા ઉદ્ભવે છે પ્રભુ પ્રમત્ત કરવાના બે ઉપાય છે એક તો

ભગવદ્દીયના સ ગે ચિત્ત પ્રભુમાં લીન થાય તે અને બીજો તદ્દીય-સ ગાલાવમાં અષ્ટપ્રહર ભગવદ્દીલામાં ચિત્તનું લીન થવું તે આ બન્ને ઉપાય-રહિત અમે છીએ તો હવે શું કરવું ? આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી જીવનાર્થ દૈન્ય કરે છે । (૬)

મૂલમ્:--ગતો હિ ભગવદ્દાસઃ સ્વકાર્યાય વિદેશકે ।

વ્રજપાલોઽપિ ચલિતસ્તેન મે દુઃખિતં મનઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—ભગવાનદાસ ગોતાના કામને અર્થે વિદેશ ગયો છે. અને વ્રજપાલ નામનો સેવક પણ પરદેશ ગયો છે તેથી મારું મન દુઃખિત છે (૭) **વિવેચન:**—એક ભગવદ્દીય ભગવાનદાસનો મને સગ હતો તે પણ ગોતાના કાર્યને અર્થે વિદેશ ગયો. અને વ્રજપાલ પણ પરદેશ ગયો. આમ બન્ને ભગવદ્દીયોમાથી કોઈ પણ પાસે રહ્યું નહિ તેથી સત્સગ વિના અતિ દુઃખ થાય છે. (૭)

મૂલમ્--મયિ યદ્યપિ નાસ્ત્યૈવ કિંચિત્તત્કૃપયાં પુનઃ ।

યદાસ્તિ તદપિ સ્વીયસાધનાભાવતો ગતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—યદ્યપિ મહારામાં તો કોઈ પણ ધર્મ નથી જ, તથાપિ તેની કૃપાથી જે કિંચિત્ છે તે પણ પુનઃ અમારા સાધનના અભાવથી જતું રહ્યું છે. (૮)

વિવેચન:—ભગવદ્દીયજનો મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા ! મારામાં સ્નેહ નથી તેથી જ આમ થયું છે ! જો સ્નેહ મારા હૃદયમાં હોત તો મારો સગ અને ભગવત્સેવા શું કરવા છૂટત ! એક તમારી કૃપાનું બલ છે કે તમે મહારા પર પ્રસન્ન રહો છો । મહારાથી લૌકિક વૈદિક કાર્ય કશું પણ બનતું નથી ! આમ ગૃહસ્થાશ્રમનું કાર્ય નથી થતું તેમજ પ્રભુ પ્રસન્ન કરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાદિ ધર્મ પણ બનતો નથી ! આ પ્રકારે હું સર્વથા નિઃસાધન (સાધન વિનાનો) થઈ પડ્યો છું । †

મૂલમ્:--એતાદૃશોઽર્થે સમ્પ્રાપ્તે સ હરિઃ શરણં મમ ।

એહિકે પારલોકે ચ નૈશ્ચિન્ત્યં તત એવ હિ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—આવો અર્થ સમ્પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે હરિજી મારું શરણુ છે અને તેથી જ ઐહિક અને પારલૌકિકમા નિશ્ચિન્તપણુ છે. (૯) **વિવેચન.**—હું આવો નિઃસાધન છું ! હરિશરણુ એ જ મારી એકગતિ છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે-‘એહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ’ ‘આ લોકની તેમજ પરલોકની સર્વ (વસ્તુઓમાં) સર્વથા હરિનું શરણુ કરવું’ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે. હરિ શરણુ કરી અન્ય સર્વથી નિશ્ચિન્ત રહેવું. હવે પ્રભુ મને ગોતાનો કરી લેશે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે-‘શરણસ્થસમુદ્ધાર કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્’ એટલે ‘શરણમાં રહે એવા ભકતોના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિત કરૂં છું’ આ વાક્ય પ્રમાણે શરણુસ્થ ભકતોનો ઉદ્ધાર પ્રભુ કરશેજ. પછી એ ભકતોથી ભલે સાધન બને અથવા

૧ તત્કૃપયા એવો પાઠ હોય તો ‘તમારી કૃપાથી’ એમ અર્થ કરવો “તે ભગવદ્દીયોની કૃપાથી” એ ‘તત્કૃપયા’ પાઠનો અર્થ છે

ન પણ જને, તો જો શું ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પર બુદ્ધતમ વચન કહે છે કે-

“સર્વધર્મોત્તમ ત્વામ કરી એક માફ (ભગવાનનું) ધરણુ કર. હું તને સર્વ પા પામી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !” આ વાક્યાનુસાર હરિયજ્ઞે જ્યાં પછી આ લોક તેમજ પરલોક સમ્મત થી સર્વ કાર્યોમાં નિશ્ચિન્તતા છે (૬)

મૂલમ્ - કદાચિન્મિલન ચેત્સ્યાત્ સન્નામ્યેન ભવાદશામ્ ।

તદા કો વેદ ચિત્તસ્ય પરાવૃત્તિ પુનર્મવેત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ — સન્નામ્યે ને કદાચિત્ આપ સરખાનું મિલન થાય તો પણ પુન મ્હાર ચિત્તની પરાવૃત્તિ (ચિત્તમાં જે કઈક ધર્મ હતો તે પણ જયો જોવી અદ્યમ સ્થાનમાંની ચિત્તપરાવૃત્તિ) થઈ જાય જો કેણુ જાણે છે ? (૧૦) **વિવેચન** — અમે તો ભગવદ્દીક્ષ્યા સ્વભાવમાં અતિશય દુઃખ પામીએ છીએ. અન્ધ છવને તો કદાચિત્ ભગવદ્દીક્ષ્યા મળે છે તો પણ જોના સામ્યમાં ભગવદ્દીક્ષ્યા ભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગનો રસાનુભવ લખ્યો નથી. તેથીએ છવેતું મન સત્સજમાં લાગતું નથી, કારણકે સ સારમાં જોમનું પુનરાગમન^૧ થવાનું છે હજુ પણ જોમને બહુ જન્મો લેવાના છે તેથી ભગવત્પ્રાપ્તમાં જોમને બહુ જ મનો અન્તરાય થવાનો છે. જોવા છવો સ સારમાં બહુ બ્રમણુ કરશે. શ્રીહરિચાલ આમ કહી જોમ જતાવે છે કે, પ્રથમ તો ભગવદ્દીક્ષ્યા સત્સજ દુર્લભ છે, પણ કદાચિત્ ને જો સત્સજ પ્રાપ્ત થાય તો પણ છવ જોનો લાભ લેતો નથી ! (૧૦)

મૂલમ્ - કિયલ્લેસ્ય મહાચિન્તાસમુદ્રો દ્વિદિ વર્ત્તસે ।

સ્થિતેઽપિ શિરસિ પ્રાણનાથે ચિત્તવિભેદત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ — હું કેટલું લજુ ! મારા શિરપર પ્રાણનાથ (શ્રીકાકેરણ) વિરાજે છે તો પણ મારા ચિત્તવિભેદપત્રી હૃદયમાં મહાચિન્તાનો સમુદ્ર કરે છે ! (૧૧) **વિવેચન** — છવનો સ્વભાવ તથા છવની કિયા જોઈ મારા મનમાં અતિશય ચિન્તા થાય છે જો ચિન્તાને હું પત્રમાં તો કેટલે દરજ્જે લજુ ! ચિન્તાનો મહાસમુદ્ર હૃદયમાં ભર્યો છે ! (જોમ કહી જો જતા હું કે હૃદયમાં ચિન્તા સમુદ્રવત્ બરી છે) જો ચિન્તા દૂર કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી ! જો હું જોમ કરવા સમર્થ હોત તો ઉપાયો યોજત ! મને તો જોકે રૂઢ વિશ્વાસ છે કે મારા શિરપર પ્રાણનાથ પ્રજુ વિરાજે છે તો શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રજુજી માફ ચિત્ત શાન્ત કરશે ! જાણ જલ માફ છે

ચિત્ત શાન્ત કરવાનો અપમલ્લસ્યોકને અનુસરતો નથી. મૂળ મોક્ષમાં તે શ્રીહરિચાલ જોમ કહે છે કે મ્હારે શિરપ્રાણનાથ શ્રીકાકેરણ વિરાજે છે તો પણ ચિન્તામુદ્ર મારા હૃદયમાં રહે છે જો હું દુર્ભાગ !

જગી બીજી રીતે જય વિચારી વિવેચન કરીએ તો જોમ અર્થ નીકળી યાકે કે -

૧ પુનરાગમન વિવેચન મૂળાનુસાર નથી. ચિત્તની પરાવૃત્તિ સ્ત્રી સ્વભાવના અભાવે ૨ કદા ભગવદ્દીક્ષ્યા મારામાં છે તે જતો રહે તે જોવો અમ અદ્યમ સામ્યમાંથી કદાદી યાગ છે (૧) ચિત્તની પરાવૃત્તિ એરમ હું આપ સરખાના મેલપથી પુનઃ ભગવદ્દીક્ષ્યામાં જોમપ્રથમ જોમ દોગુ જોમ.

ચિન્તાથી મારા પ્રાણ માથે આવી રહ્યા છે. એવી મારા હૃદયમાં ચિન્તા ભરી છે ! ત્યાં શ્રીઠાકોરજી મારા પ્રાણનાથ છે, મારા પ્રાણની રક્ષા કરવા તે પ્રભુજી મારું હૃદય ચિન્તાનો સમુદ્ર-શાન્ત કરશેજી !” આ પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં પોતાના હૃદયમાં તન્મયતા થાય, કેવલ નિઃસાધનતા થાય તો પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કયા પ્રકારથી થાય તે અથ શિક્ષાપત્રમાં વર્ણવે છે.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं अष्टम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुसहितं समाप्तम् ॥८॥

શિક્ષાપત્ર ૯ મું.

હવે નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનના સ્વરૂપનું પૃથક્ (જુદું જુદું) નિરૂપણ શ્રીહરિરાયજી કરે છે. ઉપરના પત્રમાં દીનતાથી નિઃસાધન થનારને અનુભવ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે એ અનુભવ કયે પ્રકારે થાય તે દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ આ પત્રમાં છે. તેથી પત્રના આરંભમાં સ્વરૂપાન્દના અનુભવો કેવી આતુરતા નોંધીએ તે બતાવે છે. પ્રથમ અઠાઈ શ્લોકમાં સ્વરૂપવર્ણન કરે છે. એવા સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે એવી આર્ત્ત બતાવે છે.

મૂલમ્:--કદા નિજપતિઃ કૃષ્ણઃ સ્વવિમ્વં દર્શયિष्यति ।

बद्धवर्हशिखं नीलकुन्तलावरणाननम् ॥१॥

શબ્દાર્થ:--મયૂરપિચ્છથી જેની શિખા બદ્ધ છે, જેનું મુખ શ્યામ કેશથી આવરણયુક્ત (ઢકાયેલું) છે એવાં નિજસ્વરૂપનું દર્શન અમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ અમને કયારે કરાવશે!

વિવેચન:--શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે, તેમનું દર્શન કયારે થશે ? શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે “મહારા પતિ” એમ કહેવામાં ઉદ્દેશ એ છે કે, વ્રજલકતોની ભાવનામાં હૃદય રસમય થઈ ગયું છે. પોતાના દેહનું અતુસન્ધાન વિસ્મરાયું છે. અત્યન્ત વિરહ અનુભવાય છે એ સ્થિતિમાં અન્તર (ભીતર)નો ભાવ બહિર્ ઉભરાઈ જાય તે. તેથી અત્ર શ્રીકૃષ્ણને નિજ-પતિ મહારા પતિ એવું વિશેષણ આપ્યું છે. શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયો છે, તુલસી શ્રીઠાકોરજીના ચરણારવિન્દમાં સમર્પ્યા છે, એ બ્રહ્મસમ્બન્ધનું સ્મરણ ઉદ્દેશીને પણ શ્રીઠાકોરજીને નિજપતિ-મહારા પતિ-એવું વિશેષણ આપ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે ? એ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, મયૂરના સ્વચ્છ પિચ્છાના ગુચ્છાયુક્ત મુકુટ મસ્તકે ધર્યો છે એ મોરમુકુટના શૃંગારનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીસ્વામિનીજીને રસદાન કરવું છે, તેથી એ મોરમુકુટ પોતે ધર્યો છે એટલે સત્વર રસદાન કરશેજી શ્યામ અલકાવલિ મુખારવિન્દપર આવી રહી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ કયારે દર્શન આપશે ! (૧)

મૂલમ્:--भ्रूधनुःसन्धितशरं कस्तूरीचित्रकांकितम् ।

इन्दीवरदलद्वैर्व्यविशालनयनद्वयम् ॥२॥

શબ્દાર્થ:--જેની બ્રમર બાણ ચઢાવેલા ધનુષ સમાન છે જેનું મુખ કસ્તુરીથી ચિત્રિત છે તથા જેના બન્ને નયનો કમલદલથી દીર્ઘ અને વિશાલ છે, (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે થશે) **વિવેચન:--**શુક્રુટી ધનુષ જેવી છે. ત્યાં રસરૂપ કસ્તુરીનું

વિદ્ય છે તથા કપોલપર કમલપત્ર છે શ્રીઠાકોરણ જામરૂપ ધનુષ બાણથી હમારા મનને ક્યારે વીધશે ! કમલના પત્ર જેવાં વિશાળ નયનોનું દર્શન આપી હમારો તાપ ક્યારે હરી દેશે !

આ નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રથમ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી તે બરાબર શ્લોક પર્વતસ્વરૂપવર્ણન આવે છે એ પ્રત્યેક શ્લોકમાં બતાવેલા શીખ ગુણો શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા નિર્ણય કરીને ક્યારે ઘડશે એમ સમજાવેલો છે.

મૂલમ્—મૌલિકામરણાલમ્બિસુનાસ સરસાધરમ્ ।

ત્રિરેલ્લકણ્ઠવિલસત્કણ્ઠામરણમૂપિતમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જેની સુંદર નાસિકાપર મૌલિકાજામરૂપ આવી રહ્યું છે, જેના અધરોઠ સરસ છે, જેના કઠમા ત્રણ રેખાઓ છે અને એવો કઠ કઠામરૂપથી ભૂવિત છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે ઘડશે ! (૩) **વિવેચના—**જેમની નાસિકા નાકની વેસર એટલે નાકની વાળીથી પરમ શોભામમાન છે એ નાકની વેસરનું ઉજ્જવલ અને લાંબુ મોટી રાતા અધરોઠ પર આવી રહ્યું છે બાણે શ્રીસ્વામિનીજીનો નિર્વિકારનાથ અધરમુધાનું પાન ન કરતો હોય ! એવું તે મોટી રાતા અધરોઠ પર શોભે છે, કઠમાં ત્રણ રેખા છે તેથી સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના લક્ષ્ણોની સ્થિતિ બતાવાય છે અથવા શ્રીઠાકોરણથી ત્રણ લોક મોહ પામ્યા છે એમ એ ત્રણ રેખાઓનો ભાવ છે શ્રીકઠમાં કઠામરૂપ (કઠી) શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન અને ક્યારે ઘડશે.

મૂલમ્—પ્રફુલ્લિતલેપુગલ ચિત્તુકામરણાન્વિતમ્ ।

સુવર્ણસૂક્ષ્મમાણિયુગ્વનમાલાવિરાજિતમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જેના જન્મે જાલ પ્રકુલિત છે, જેની ચિત્તુક જાલરૂપમુદ્ર છે અને જે સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિપ્રકુલ વનમાલાથી વિરાજ રહ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન અને ક્યારે ઘડશે ! (૪) **વિવેચના—**‘મુખલગીત’ માં પણ ગદ્યસ્થળ પ્રકુલિત છે એમ વર્ણવેલું છે ‘વદરપાણ્ણવદનો મુદુગઢઃ (પદ્મ ભારના જેવું શ્વેત સુખારવિન્દ છે જેમનું અને કામલ ગદ્યસ્થળ છે જેમના)’ એવા વિશેષણો શ્રીઠાકોરણને લગાડવામાં આવ્યા છે જેમ પદ્મ ભાર ઉપર મુક (પોપટ) જેવે બહુ મારે છે તેમ અહીં શ્રીસ્વામિનીજીનો હન્ટસ્પર્શ શ્રીઠાકોરણના પ્રકુલિત જાલ ઉપર ઘડે છે શ્રીસ્વામિનીજી અધરમુધારસનો અનુભવ કરે છે ત્યાં રસાધિક્યથી અમરથી રસ આવે છે એ અમરસ સ્ત્રીને ચિત્તુક ઉપર એટલે નિષેના યોગ અને દાહીના વચલા ખાંડા જેવા લાઝ ઉપર સ્ત્રી સ્થિતિ કરે છે શ્રીચન્દ્રાવલીજી એ રસનું પાન કરે છે એવો ભાવ ચિત્તુક ભૂખ્ય દર્શાવે છે, આનું વર્ણન શ્રીમધુરાજની ટીકામાં છે સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિની માળા કઠમાં વિરાજે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે ઘડશે ! (૪)

મૂલમ્—ઉર સ્થલલસત્સ્વચ્છવક્રવૈયામ્રધારુજમ્ ।

રત્નઘ્યવહિતસ્પૂલમુક્કામાલાચિતોદરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જેમના ઉર સ્વલ્પમાં સ્વચ્છ, પડો વાવનળ શોભી રહ્યો છે, અને જેમનું ઉદર વચ્ચે વચ્ચે રત્નવાળી મોળા મોટીની માલાથી શોભિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણના

સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ! (૫) વિવેચન:—ઉર:સ્થલ ઉપર ઉજવલ અને વક્ર વાધનખું વિલસે છે. એ વાધનખું શ્રીચશોદાજીએ બાલકની રક્ષાર્થે ધારણ કરાવ્યું છે. બીજો એ પણ ભાવ હોઈ શકે કે શ્રીસ્વામિનીજીનો નખદત્ત ઉર:સ્થલ ઉપર ભાવસહિત ધારણ કર્યો છે. મોટા મોટા મોતીની માલા જેમાં વચ્ચે વચ્ચે રત્નો પણ ગુ થેલા હોય છે, અને જેને “વૈજયન્તીમાલા” એવું નામ પણ અપાય છે તે સમસ્ત ભક્તોના ભાવથી વિરાજી રહી છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૫)

મૂલમ્:--સુવર્ણકૃત્રિમમણિસ્થૂલમાલાતિસુન્દરમ્ ।

ગુજ્ઞાફલમહન્માલાલસદૂરુયુગાન્તરમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—જેમની બન્ને જંઘાઓનો મધ્ય ભાગ સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાની સ્થૂલ માલાથી અને બીજી ગુંજની (ચણાકી) મોટી માલાથી અતિશય શોભી રહ્યો છે (એવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! (૬) વિવેચન:—સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાથી ગુથેલી પરમ સુન્દર માલા ધારણ કરી છે. સ્વેત ગુંજમાલા સદ્ગાથી ગુથેલી છે. આ ગુંજમાલા ચતુર્થ સ્વામિનીજીના યુથપતિના ભાવથી પહેરેલી છે મોહનમાલા ઘુટણ પર્યન્ત પહોંચે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૬)

મૂલમ્:--અનેક રત્નજટિતકરકંકણમૂષળમ્ ।

વાહુમધ્યલસત્સ્વર્ણ નિર્મિત પ્રથિતાઙ્ગદમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમના શ્રીહસ્ત ઉપર અનેક રત્ન જટિત કંકણનું આભૂષણ છે; અને જેમના બાહુના મધ્યભાગ ઉપર સુશોભિત સુવર્ણનું વિસ્તૃત બાબુબન્ધ ચળકી રહ્યું છે. વિવેચન:—અનેક રત્નથી જટિત કંકણો બન્ને હસ્તમાં ધારણ કર્યા છે, અને જેમના બન્ને ભુજાના મધ્યભાગપર સુવર્ણના રત્નજટિત બાબુબન્ધ વિરાજી રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૭)

મૂલમ્:--અનેકપુષ્પતુલસી વનમાલાતિલાલિતમ્ ।

વિચિત્રવર્ણવિલસત્કટિવાસોવિરાજિતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—અનેક પુષ્પો અને તુલસીની (સુગન્ધી) વનમાલાથી જે અતિ શોભી રહ્યા છે, અને જે વિચિત્ર વર્ણથી સુશોભિત કટિવસ્ત્ર કેડપર ધરી વિરાજી રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! ! (૮) વિવેચન:—અનેક પ્રકારના પુષ્પો તુલસી સહિત પરાવ્યા છે જેમાં એવી લલિત વનમાલા જેમણે ધારણ કરેલી છે, અને સર્વ વ્રજભક્તોના ભાવથી પચરગી કટિવસ્ત્ર કેડ પર જેમણે ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૮)

મૂલમ્:--કટિભાવજાપિકાતિકિંકિણીરવશોભિતમ્ ।

પદ્મયગતસ્વર્ણમણિનૂપુરમણિહિતમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—કટિના ભાવને બતાવનારી કિંકિણીના અભિજાત

રહ્યા છે, અને જેમના બન્ને ઘરણારવિન્દમાં સુવર્ણના મણિજ્વલિત નૂપુર નિશાઈ રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! ! (૯) વિવેચન.—કેઠમાં કિંકિણી (બીણી બુધરીઓ)નો સ્વરૂપ મધુર લાગે છે આ મધુર સ્વરૂપ મજબૂતો સહિત અનેક રમણાદિક લીલાનું સુચન કરે છે બન્ને ઘરણકમળની શાલ અતિ સુંદર છે તેમાં મણિ જ્વલિત નૂપુર શોભી રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે ! (૯)

મૂલમ્—નલ્પચન્દ્રપ્રકાશૈકપ્રકાશિતજગત્ત્રયમ્ ।

પીતામ્બરોત્તરીયેષ્ણલલ્લલસુન્દરમ્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—જેમણે પોતાના નળરૂપ બન્ધના પ્રકાશમાત્રથી જ ત્રણે જગત્ પ્રકાશિત કર્યા છે, અને જેમનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર એટલે કે પીતામ્બર—તેના છેડાઓ શાકલ ઉઠવાથી જે રમણીય દેખાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! ! (૧૦)

વિવેચન—નળચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ જે આકાશ, પાતાલ, અને સૂર્યોદય ત્રણે જગતના ભક્તોના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે, બન્ધના હૃદયમાં જે નળચન્દ્રનો પ્રકાશ કરવા નથી જે ભક્તો એક શ્રીકાકોરણના ઘરણારવિન્દનો આશ્રય કરે છે તેમના હૃદયમાં નળચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે આ લલિતત્રિજગતી સ્વરૂપ શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેના અનુભવ એક શ્રીવજ્રભક્તોનેજ શાય છે રાજસી, વૃત્તમસી અને સાત્ત્વિક એવા ત્રણ પ્રકારના મજબૂતો—છે તેમના હૃદયમાં એ નળચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે. શ્રીકાકોરણને મજબૂત સ્વામિનીશના ઉત્તરીય શાવથી પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે, એ પીતામ્બરના બન્ને છેડા મન્દ અને મુગન્ધ વાયુથી ઘસાયમાન થઈ રહ્યા છે (૧૦)

મૂલમ્—પ્રદશિતશિરોમેદ્ વલન્મકરકુણ્ડલમ્ ।

નૃત્યન્તં તયનાનન્દ નિતાન્તરતિસમ્પ્રદમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—જે નૃત્ય કરે છે, જે નયનને આનન્દ આપે છે, જે નિરન્તર સંવિદ્ સમ્પ્રદાન કરે છે (નૃત્યથી) જેમનું શિર ઘસાયમાન થઈ રહ્યું છે અને તેથી કરીને જેમના મહાકૃતિના કુણ્ડલો પણ નાચી રહ્યા છે **વિવેચન—**સુ દર મવણપર મહારાકૃતિના કુણ્ડલો ધારણ કર્યા છે આ બે કુણ્ડલોથી સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુચવાય છે. એવા શ્રી કૃષ્ણ નૃત્ય કરી મજબૂતોના નયનને આનન્દ અર્પે છે અને રતિરસનો અનુભવ કરાવે છે (૧૧)

શ્રી કાકોરણના શ્રી બંધ વિવિધ શામતી એકતા સુચવે છે શ્રી કૃષ્ણનો વિશેષાત્મ ઉપનિવર્તન યાનકવચનું સુચન કરે છે શ્રીકૃષ્ણ હસ્તકમળ પાદકમળ અને કિંકીણી વેડના ત્રિપાદવચનું સુચન થાય છે શ્રીકૃષ્ણ કુણ્ડલકમળ ભગવન્મુખ પ્રતિપાદિત સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સુચવે છે શ્રીકૃષ્ણ મુખારવિન્દ ભક્તિનું સ્વરૂપ સુચવે છે. પૂર્વકમળમાં જે શ્રી હસ્તકમળ, જે શ્રી ઘરણારવિન્દ અને શ્રી કિંકીણી એક પાદ બંધનું નિરૂપણ છે ઉત્તરકમળમાં વિશેષાત્મનું અર્થવા શ્રી મસ્તકનું નિરૂપણ છે અર્થાત્ ઉભયકમળકમળકમળકમળ વેડમા પદગર્જ્યુક્ત આનંદાકાર શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ છે અગ્નિહોત્ર અને હરિપૂર્ણ માસ એ બે વચ્ચે વચ્ચેપુરૂષ શ્રી કૃષ્ણના હસ્ત છે યશુ અને આતુર્મત્ય એ બે વચ્ચે શ્રી કૃષ્ણના ઘરણારવિન્દ છે અને સામવચ્ચે શ્રી કૃષ્ણની કિંકીણી છે આ પ્રકારે પૂર્વકમળ સ્વારસ્ય એક કિંકીણી-વિધિનિયેમમાં આવતું નથી પરન્તુ સર્વપ્રવર્તક સર્વનિવર્તક સર્વસ્થાતા શ્રી કૃષ્ણમાંજ આવે છે તેમજ યાનકવચનું પણ

વસાન કેવલ જ્ઞાનમા થતું નથી પણ જ્ઞાનશક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મ વિશિષ્ટ આનન્દકાર શ્રીકૃષ્ણમા થાય છે. આ ક્રિયા અને જ્ઞાન વિશિષ્ટ શ્રી કૃષ્ણનું મમાસતં પ્રતિપાદન ભગવદ્ગીતામા અને વિસ્તરત. પ્રતિપાદન શ્રીમદ્ભાગવતમા કર્યું છે. (પુ લ મુ)

મૂલમ્—નિતમ્બિનીવૃન્દવર્તિરસાનુભવલોલુપમ્ ।

વિહરન્તવિશેષેણ રાસલીલાપરાયણમ્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—રસાનુભવથી લુપ્થ થઈ જે નિતમ્બિની પ્રજ્ઞસીમન્તિનીના વૃન્દમાં વિરાજે છે, અને વિશેષે કરીને રાસલીલા પરાયણ હોઈ જે વિહાર કરી રહ્યા છે. (૧૨)

વિવેચન:—પ્રજ્ઞભક્તોના વૃન્દમા પ્રભુ વિરાજમાન છે. પ્રભુ ભક્તોને રસાનુભવ કરાવવામાં પરમ ચતુર છે. પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળમાં—જે કાલે એક પ્રજ્ઞભક્ત સાથે હોય તેજ સમયે પણ) હોઈને પણ સમસ્ત પ્રજ્ઞભક્તોને રસદાન દે છે. જે ક્ષણે એક પ્રજ્ઞભક્ત સાથે રમણ કરતા હોય તે ક્ષણે પણ અન્ય સર્વ પ્રજ્ઞભક્તોને રસદાન આપે છે. પ્રભુ રાસાદિક લીલા કરવામાં પરમ ચતુર છે.

મૂલમ્—ત્રિમજ્જલલિતં વેણુકલિતં મુજયોરપિ ।

વૃન્દાવનૈકફલિતં વલિતં સ્વજનૈઃ સહ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ:—ત્રિભાંગી સ્વરૂપ પ્રભુ મનોહર છે, જે ભુજદ્વયમાં વેણુ ધારણ કરી વેણુનાદ કરે છે, જે વૃન્દાવનના એક મુખ્ય કુળરૂપ છે; જે સ્વભક્તજન સહિત વેષિત છે—ઘેરાયલા છે. (૧૩) વિવેચન:—પ્રભુ ત્રિભાંગ સ્વરૂપ ધરી દેભ્ય ભુજથી વેણુનાદ કરે છે શ્રી વૃન્દાવનના ક્ષેત્રમક પ્રભુ શ્રી વૃન્દાવનમાં સદા વિરાજીત છે. પોતાના પ્રજ્ઞભક્તોથી વિટાયલા છે. આ પ્રકારે લીલાસહિત સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે !! (૧૩)

મૂલમ્—વાદયન્તં મુરલિકાં મોહયન્તં મનઃ સતામ્ ।

જગજ્ઞં પ્રકુર્વન્તં રોધયન્તં ચ મક્ષણમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ:—મુરલિનો નાદ કરે છે, જે સત્પુરુષના મનને મોહ કરે છે, જગત્ને જડ કરે છે, અને જે (પશુ આદીના) ભક્ષણનો રોધ છે ૧૪ વિવેચન:—સુન્દર સમસુરની મુરલિકા બળવી સમસ્ત ભક્તના મનને મોહ પમાડે છે, શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પશુપક્ષિ, વૃક્ષાદિકને મોહ ઉપજાવે છે. એમની વેણુનો નાદ એવો રસિક છે—મધુર છે—આનન્દયુક્ત છે કે, જડ પદાર્થો એ વેણુનાદથી ચેતન થઈ જાય છે. અને ચેતન પદાર્થો જડ થઈ જાય છે પશુ પક્ષિ જે ચેતન્યયુક્ત છે તે વેણુનાદથી જડ (સ્તબ્ધ) થઈ વેણુનાદ રૂપ અમૃત રસનું પાન કરે છે વૃક્ષ પર્વતાદિ જે જડ છે તે વેણુનાદથી ચેતન્યયુક્ત થઈ મધુધારા આવે છે (૧૪)

મૂલમ્—પશૂના પક્ષિણાં ચૈવ મૌનસમ્પાદકં તદા ।

તરૂણામન્તરાનન્દમધુધારૈક વાર્ષુકમ્ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે પશુ પક્ષિઓને મૌન સમ્પાદન કરી આપે છે, તથા વૃક્ષોની મધ્યમા એક આનન્દ માત્રની મધુધારાનું વર્ષણ કરાવી રહ્યા છે. (૧૫)

વિવેચન.—પશુ પક્ષી વેણુનાદનુ ભવણ કરતાં જ પોતાનો જ સ્થલ સ્વભાવ તથા, મૌન ધારણ કરી, વેણુનાદ રૂપી અમૃતનું સ્વપાન કરે છે. આ પક્ષીઓ આધિદેવિક વૃન્દા વનના મુનિ છે. પુષ્ટિલીલા સમ્બધી વૃક્ષાદિક મધુધારાનું વર્ષણ કરે છે. ભગવદ્દીયોને અન્તઃકરણમાં જ્યારે ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવ થાય છે ત્યારે તેમના હૃદયમાં જ્ઞાનનંદી પુલકાવલિ થાય છે—જ્ઞાનનંદી શરીર રોમાંચિત થઇ જ્ઞાનનંદવૃદ્ધિનો ભાવ અનુભવ છે—જ્ઞાનનંદ વૃદ્ધિ કરે છે તેમજ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો પરમ ભગવદ્દીયો છે. તેથી તેઓ વેણુ નાદ રૂપી અમૃત રસનો હૃદયમાં અનુભવ કરી અન્તઃકરણમાં જ્ઞાનનંદ પ્રાપ્ત કરી, મધુધારાઓ વર્ષાવે છે (૧૫) [ભગવાનનો વેણુનાદ જ્યેવો રસમય—અમૃતમય છે કે, જો વેણુનાદનુ ભવણ થતાં મજબૂતોના, ચિત્ત આક્રુણ્યાક્રુણ થઇ ગયા છે જોટલું જ નહિ પણ વૃન્દાવનના વૃક્ષ, હવા પક્ષી, પશુ, નદી, નદીમાં નિવાસ કરતા સારસ, મૃગ, હંસ, મેવ, છત્યાદિ સર્વ પક્ષીઓ—સ્થાવર, યૈતન, જડ પણ પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનનંદ બહાર પ્રકટ કરે છે. નદીઓની ઋતિ જાન થઇ તેમના જલ સ્તંભ—જટકેલા—રહે છે. જેમની શાખાઓ પુષ્પ ફૂલથી નભેલી છે. જેથી વનહવાઓ પણ પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સુચન કરતી હોય. જેમ મધુધારાઓનું વર્ષણ કરી પોતાનો અન્તઃસ્થિત જ્ઞાનનંદ બહાર પ્રકટ કરે છે. જેમ ભગવદ્દીય શ્રી પુરુષો પોતાની સમીપ ભગવાનનું વા ભગવદ્દીયનું આજમન થતાં જ્ઞાનનંદમુક્ત થાય છે અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમના હોઝાર્થે અર્પણ કરે છે, તેમ આ વનહવાઓ પણ ભગવાન પોતે જમારી નિકટમાં બાંધે છે અને પોતાના પરિવારને ધરાવે છે. જેમ જાણી પોતાને વિષે સ્થિત જ્ઞાનનંદ પ્રકટ કરે છે—મધુધારાઓનું વર્ષણ કરે છે. સારસ, હંસ બિહારદિ પક્ષીઓ ઋતિ રસિક મુનિપુરુષો છે. પણ પોતાના પુરુષત્વને લીધે ભગવદ્દીયમાં પોતાનો ઉપયોગ થશે નહિ. જેમ સમજી જેમણે પક્ષીઓનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, જો પક્ષીરૂપે વિવિધ પૂજા પૂજન કરી શકતોને તેમજ ભગવાનને રસોદ્દીપન કરે છે. જે રસિક મુનિઓ—પક્ષીઓ—નાદરસમાં મગ્ન થઇ મૌન ધારણ કરે છે અને પોતાના નેત્રો બંધ કરે છે. નેત્ર અને વાણી ભગવદ્ભક્તનરસાર્થ નિયમિત થવા જોઇએ. તેથી નેત્રો બંધ કરે છે. અને વાણીનો નિષેધ કરવા મૌન ધારણ કરે છે. આ પ્રકારે સર્વ પક્ષીઓ વેણુનાદ રસપર મગ્ન, જડ યૈતન થાય છે અને યૈતન જડ થાય છે (વધુ વિવેચન માટે શ્રુત્યે શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રી યુગોપનીશી દશમ સ્કંધ પુગલ્કાતિ)

મૂલમ્—હરન્ત મ્જમૂતાપ પદસ્થાપનતસ્તથા ।

યમુનાતીરમાત્રિકજલમ્નીડાકૃતિપ્રિયમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ —જે અરણ્યારવિહના સ્થાપનથી મજબૂતિના તાપ હરી લે છે અને જેને યમુનાનદીના તીર માત્ર પર જલ કીઠાની કૃત પ્રિય છે. જેવા શ્રીકૃષ્ણ અને ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬) વિવેચન.—આ પ્રકારે રાસાદિક લીલા મજબૂતિ પર કરી મજબૂતિના તાપનું હરણ કરે છે, મજબૂતિમાં જ મેલા સર્વ પ્રાણિમાત્રનો તાપ હરે છે. મજબૂતિમાં આપનું અરણ્યારવિન્દ સ્થાપન કરી સર્વ શુભમલતા, ઔષધિ, વનસ્પતિ, આદિનો તાપ હરે છે. મજબૂતિમાં સર્વસ્થલે નિજ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપી જેમ બતાવે છે કે જે કોઈ મજબૂતિ આશ્રય કરશે તેનો પણ તાપ હર થશે. અનેક શક્ત સહિત રાસકીડા કર્તા પક્ષી મજબૂતિની ઉત્પત્તિ

થઈ, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી વિચારે છે કે ‘આ શ્રમજલરસ ક્યાં અર્પણ કરવો ! શ્રીયમુનાજી આ રસના પાત્ર છે અન્ય કોઈ નથી !’ એમ સમજી પોતે ભકતો સહિત શ્રીયમુનાજીમાં પધાર્યા ત્યાં પોતાની પ્રિયા શ્રીસ્વામિનીજી સહિત જલકીડા કરી શ્રમ-નિવારણ કર્યું આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને પાત્ર સ્વીકારી રસદાન કર્યું એવા શ્રીકૃષ્ણક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬)

શ્રીયમુનાજી ભગવત્સમ્બન્ધ કાગળી આપે છે તેથી શ્રીયમુનાજી પણ મેલ્ય છે, આનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી મહાપ્રભુજી યમુનાષ્ટક સ્તોત્રમાં કરે છે શ્રી ગુસાઈજી તેનો વિસ્તાર કરે છે અને શ્રી હરિરાયજી તેમજ શ્રી પુરૂષોત્તમજી શ્રી ગુસાઈજીની વિવૃત્તિની ટીકા કરે છે. શ્રીયમુનાજીજ શ્રમજલના પાત્ર છે, અને શ્રીયમુનાજીના સમ્બન્ધથી ભગવત્સમ્બન્ધ થાય છે એ પ્રસંગમાં શ્રીઆચાર્યજી તેમજ શ્રી ગુસાઈજીના વચનામૃત આ સ્થળે વિચારણીય છે.

“હ્ય તવકથાઽધિકા સકલગોપિકાસદ્ગમ-સ્મરશ્રમજલાણુભિ સકલગાત્રજૈ સદ્ગમઃ” ॥૪॥

હે યમુનાજી ! તમારો ઉત્કર્ષ અધિક છે ! તમે મુક્તિથી પણ અધિક ફલદાયક છો, કારણકે સકલ ગોપિકા સગમથી ઉત્પન્ન થયેલો જે સ્મર-અને તેના જે શ્રમખિન્દુઓ પ્રત્યેક ગાત્રમાંથી બહાર આવ્યા તે જલખિન્દુઓ તમારા જલ માથે જલકીડાથી મિશ્રિત થયા છે અહિ જે શ્રમખિન્દુ કહ્યાં તે કેવળ શ્રમસ્વેદરૂપ નથી પણ જે વિવિધ સગમરસ સર્વ અવયવોમાં ઉચ્છલિત થઈ રહ્યો હતો તે અલૌકિક રસ સર્વ ગાત્રોમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો તેના ખિન્દુઓ છે. એ રસખિન્દુઓના પાત્ર શ્રીયમુનાજી થયા તેથી શ્રીયમુનાજી પરમકાષ્ઠાપત્ર પુષ્ટિ પુષ્ટિ અન્તરગ ભકત છે, સર્વદા આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે. અને અન્તરગ ભકતાનુકૂળ છે આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજી આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે તેથી જે એમના અનન્ય ભકતો છે તેમને એ રસનું દાન કરે છે, આ કાગળીથી શ્રીયમુનાજી શ્રીલક્ષ્મીજીથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણકે શ્રીયમુનાજી ભકિત-પ્રતિબન્ધક સમસ્ત પાપનો ક્ષય કરે છે અને મુકુન્દ ભગવાનના ગતિ ઉપજાવી આપે છે, અત્રે જો કોઈ ગદા કરે કે, “શ્રમજલ સમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજીમાં લીલા સમયે થયો હવે કોઈ નથી તેથી શ્રીયમુનાજીનો ઉત્કર્ષ સામ્પ્રત સમયમાં ન હોઈ શકે.” તો શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજ એનું સમાધાન કરે છે કે, શ્રીયમુનાજીનો પ્રવાહ જેવો પ્રથમ હતો તેવોને તેવોજ (કોઈ પણ જાતના ફેરફાર વગર સમસાગરને બેદી સૂર્યમણ્ડલમાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછો અહિ આવે છે એટલે હમણાં પણ એ અલૌકિક રસસમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજી સાથે છે એટલે કોઈ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી.

મૂલમ્:—રસાત્મકરસાત્મસ્વમક્તવૃન્દસમન્વિતમ્ ।

નિજાનુભવસંવેદ્યં પ્રકટન્તં ક્ષણે ક્ષણે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્વત રસાત્મક હોઈ પોતાના રસાત્મક ભકતવૃન્દ સહિત છે. નિજ (ભકતોના) અનુભવથી સંવેદ્ય (જણાય) છે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ થયા કરે છે [જે પોતાના ભકતોના અનુભવાર્થ સેવાજ્ઞાનને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ કરે છે.] (૧૭)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે તેથી પોતાના રસિક ભકતોને તેવોજ (રસમય) અનુભવ કરાવે છે ક્ષણક્ષણમાં અધિક રસદાન કરે છે તેથી ભકતનો ભાવ પણ ક્ષણે ક્ષણે અધિક પ્રકટે છે એવા રસદાન કર્તા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ક્યારે દર્શન આપશે!! (૧૭)

મૂલમ્:—વિરહે યુગપત્સર્વનિજલીલાનુભાવકમ્ ।

સાકારાનન્દરૂપેણ વ્રજમક્તહૃદિ સ્થિતમ્ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ —જે સર્વભકતોને એકી વખતે નિજ-સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; અને જે સાકાર આનન્દરૂપે વ્રજભકતોના હૃદયમાં વિરાજી રહ્યા છે. (૧૮)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા ભાવાત્મક, રસાત્મક છે કે જે કોઈ એમને વિષે કેવળ શુદ્ધ વિસ્મય કરે તેને નિજ હીલાનો અનુભવ કરાવે છે જે છવ અઢોરાત્ર કેવળ વિપ્રયોગ તિથી શુદ્ધ હૃદયવાળો થાય છે તેને આ હીલાનો અનુભવ થાય છે આવા ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ-રસાત્મક, સાકાર, અનન્દરૂપ, સર્વ હીલા સમુદય-મજ્જાતોના હૃદયમાં બિરાજમાન છે રસનો સ્વભાવ છે કે પાત્ર વિના રહેજ નહિ પ્રભુ રસાત્મકરસધન-છે તેથી જો સાકાર રસાત્મક પ્રભુ નિજ રસના પાત્ર મજ્જાતોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૧૮)

મૂલમ્—एव दिदृक्षा सतत स्थापनीया निज हृदि ।

सैवास्माकं प्रेमाभावोऽन्यरागविनिवर्त्तकः ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—આ પ્રકારે ઉપર કહેલાં સ્વરૂપની દર્શનેષ્ઠા પોતાના હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપવી. આ પ્રેમભાવ જ આપણા પ્રભુવિના બીજામાં થતા પ્રેમને નિવૃત્ત કરનાર છે. (૧૯)

વિવેચન.—ઉપર અરાદ શ્લોકમાં વર્ણવેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની દર્શનેષ્ઠા જેને હેમ તેણે જો સ્વરૂપનું નિરન્તર પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરવું 'જો કોઈ એમ શકા કરે કે મ્હારા હૃદયમાં તો પ્રભુ પ્રેમનો અભાવ છે અને જો સ્વરૂપ તો પ્રેમથી ધારણ કરી શકાય છે મ્હારામાં તો અન્યરાગની નિવૃત્તિ જ દુર્લભ છે'—ત્યાં સમાધાન કરે છે કે 'તમારામાં પ્રેમ આર્તિ, આસક્તિ, છે, પુષ્ટિમાર્ગની રીત પ્રમાણે વર્તો છો તો તમને કંઈ પણ બાધકતા નથી.'

મૂલમ્—तत स्वादार्तिरधिका गेहदेहिकवाधिका ।

आसक्ति सैवमार्गेऽस्मिन् एहस्यास्वास्थ्यकारिका ॥२०॥

શબ્દાર્થ —પ્રેમભાવ યથાથી ગૃહકાર્મ તથા દેહકાર્મનો બાધ કરનારી આસક્તિ થાય છે, આ અન્યરાગને નિવૃત્ત કરનાર ભગવદાસક્તિ ગૃહસ્થને અસ્વસ્થ કરે છે.

વિવેચના:—ગૃહદેહસમ્મ ખી લોકિકવૈદિકકાર્યો સમ્મખી આર્તિ (આસક્તિ) ભગવદ્ભાવમાં બાધક છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદાસક્તિ જ પરમધર્મ છે જેની આર્તિ (આતુરતા) પ્રભુમાં છે એવો ગૃહસ્થ (ભગવદ્વીય) ઘરમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ રહી શકે ? એથી ઉલટું જે છવનું ચિત્ત ગૃહકાર્મમાં સ્વસ્થ છે તે છવ પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ હોઈ શકે ? આ પ્રકારે એમ સિદ્ધ થયું કે જેની આસક્તિ પ્રભુમાં છે તેનાથી દેહ સમ્મ ખી લોકિક વૈદિક ક્રિયા સંતોષકારક રીતે સિદ્ધ નહિજ થાય. (૨૦)

મૂલમ્—परितापोदयस्तस्मात् सर्वविस्मृतिकारकः ।

स एव व्यसनं यत्र प्रपञ्चस्फूर्तिनाशनम् ॥२१॥

શબ્દાર્થ:—પ્રભુમાં આસક્તિ યથાથી સર્વ પ્રપન્નનું વિસ્મરણ કરાવે એવો પરિતાપ પ્રકટ થાય છે જો પરિતાપ જ વ્યસન છે કે ત્યાં પ્રપન્નસ્ફૂર્તિનો નાશ થાય છે (૨૧)

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય તો પ્રભુ દયા કરી આર્તિનું દાન કરે ત્યારે વિપ્રયોગ થાય પ્રભુથી આપણે વિષ્ણુના પદમાં હીને "એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું" એવો તીવ્રતાપ છવને થાય છે. આ પરિતાપ-દયામાં પ્રભુસમ્મ ખ વિના દૈવિક સર્વકાર્મની વિસ્મૃતિ થાય છે, સર્વ પ્રપન્નને જુલી જવાય છે લોકિક, વૈદિક સર્વ

વસ્તુઓથી પૂર્ણ જગત્-પ્રપચનું વિસ્મરણ થાય છે. પ્રભુમાં એવી આસક્તિ વ્યસન દશા-પ્રાપ્ત થાય છે કે જે દશામાં પ્રભુ વિના રહી શકાતું નથી ! જે દશામાં પ્રભુવિનાની એક ક્ષણ પણ એક યુગસમાન વીતે છે ! પ્રભુની વાત, પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની લીલા ઇત્યાદિ પ્રભુસમ્બન્ધ વિના સ્થિતિ કરી શકાતી નથી ! એ વ્યસન-અવસ્થામાં પ્રપચસ્કૂ-ર્તિનો નાશ થઈ કેવળ સ્વરૂપ દર્શન જ થયાં કરે છે.

પ્રપચ—જગત્-સાધારણ દશામાં જગત્ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ છે એવું ભાન થતું નથી. વસ્તુ-જગત્ ભગવન્મય ભગવદ્રૂપ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ વિરલ ભક્તોનેજ થાય છે પ્રાકૃત દશાના જનો ભગવદ્દિત જગત્ જુએ છે, તેમ વ્યસનાવસ્થામાં ભગવદીય સર્વ પ્રપચ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ અનુભવે છે

મૂલમ્:—एवंविधस्तु त्रिविधो भावो निःसाधनो मतः ।

अतस्तु दुर्लभा लोके तत्प्राप्तिर्भजतां नृणाम् ॥२२॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ નિઃસાધન કહ્યો છે. માટે ભગવદ્ભજન કરનાર જનોને એ ભાવની પ્રાપ્તિ લોકમાં દુર્લભ છે. (૨૨)

વિવેચન:—આ પ્રકારે મન, વચન, અને ક્રિયાથી ત્રણ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે નિઃસાધન થવું એ આ લોકમાં દુર્લભ છે

આ શ્લોકનો શબ્દાર્થ રત્નભટ્ટજીની ટીકા અનુસાર છે વિવેચન અને શ્લોકમાં ધણોજ ભેદ દીસે છે. વિવેચનમાં બતાવેલો મન, વચન, અને ક્રિયાનો ભાવ, મૂળ શ્લોકને અનુસરતો નથી.

“ભક્તિ કરનારા જીવોને પણ નિઃસાધન ભાવની પ્રાપ્તિ આ લોકમાં દુર્લભ છે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ સ્થિતિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ એ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિઃસાધન ભાવનો ઉદય થયો—પ્રેમભાવ, આસક્તિ, અને વ્યસન કેવલ પ્રભુપર જ થઈ રહ્યું—એટલે પ્રસાદ, દર્શન, અને અનુભવ સર્વ નિત્ય પ્રાપ્ત જ સમજી લેવું, નિઃસાધન ભાવની સિદ્ધિ થઈ એટલે કાર્ય માત્ર શ્રીકૃષ્ણાર્પણ જ થઈ જાય છે, અને વ્યવસાય માત્રમાં પ્રભુનું સાન્નિધ્ય, પ્રભુનો પ્રસાદ, પ્રભુની ઇચ્છા, પ્રભુનો હાથ, અને પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવાય છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ રસાનુભવની સિદ્ધિ થાય છે, માટે સાર એજ આવે છે કે, નિઃસાધનભાવે ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી જીવન આમરણાન્ત સફલ કરવું. જીવન સર્વસ્વ ભગવદ્દિચ્છાનુસાર ભગવત્સેવામાં જ વિનિયોજવું (૨૨)

મૂલમ્:—चक्रे करुणया कृष्णो भावात्माऽऽस्यं तथाविधम् ।

मूर्तिमद्भावसम्बन्धात्तत्प्राप्तिरिति वेद यः ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણે કરુણા કરી ભાવાત્મકના સુખારવિન્દરૂપ એવા શ્રીમદાચાર્યજીને પ્રગટ કર્યા. એ મૂર્તિમદ્ ભાવરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી તે ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જાણે છે (તેને એ ત્રણ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે) (૨૩)

વિવેચન:—ભાવાત્મક સુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપા હોય ત્યારે

૧ કવચિત્ ભાવાત્માશ્રય એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે “શ્રીકૃષ્ણે, ભાવાત્મા છે નામ જેમનું એવા શ્રીમદાચાર્યને પ્રગટ કર્યો”-એવો અર્થ થાય છે

એ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, 'શ્રીકૃષ્ણ ભાવાત્મક મહારા પતિ છે'—મનસા વાચા અને કર્મણા
આજ ભાવ સ્થિર રહે ત્યારે નિ સાધન થવાય છે (૨૩)

મૂલમ્—પ્રમેયવલતો નાન્યત્સાધન તત્ર આવ્યતામ્ ।

અતઃ સર્વે પ્રકર્તવ્યો નિજાચાર્યપદાશ્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —આત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિમાં પ્રમેયબદ વિના અન્યસાધન નથી એમ સમ-
જાહેર થી સર્વે (સત્ત્વદીયોઃ) નિજાચાર્યના ધરણારવિન્દનો આશ્રય વિશેષે કરી કરવો એમને

વિવેચન —અવકૃત સાધનથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં એવો ભાવ સિદ્ધ થતો નથી,
શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબદથી જ્યારે એ ભાવનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે જ એ ભાવ સિદ્ધ થાય
છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતથી તન, મન અને ધનથી પ્રીતિસહિત સેવા કરવી. શ્રીમહાશ્વ-
ર્થજીના ધરણકમલનો હૃદ આશ્રય કરીએ તો, શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રમેયબદથી એ ભાવનું જ્ઞાન
કરે. આમ અવકૃત સાધનથી ભાવ સિદ્ધ થતો નથી તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતે શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને
શ્રીમહાશ્વર્થજીના ધરણકમલનો હૃદ આશ્રય મન દાખવી કરવો એ જ સિદ્ધાન્ત સર્વોપરિ છે.

મૂલમ્—તદભાવે ન વૈ ભાવિ ફલમેતસ્ય સશય ।

અતપ્વાસ્મદીશેસ્તુ પ્રન્યે શ્રીવલ્લભાષ્ટકે ॥ ૨૫ ॥

સ્વામિન્ ! શ્રીવલ્લભેત્યેતત્પથેઽસ્થિલમુદીરિતમ્ ।

તદાશ્રયો ન વચને કિન્તુ તન્માર્ગનિષ્ઠયા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીઆચાર્યજીના ધરણકમલનો આશ્રય—ન હોય તો ભાવરૂપ ફલ નિષ્પ-
ત્ત થતું નથી. આજ જેમથી શ્રીશુસાંહજીએ શ્રીવલ્લભાષ્ટક અન્વયમાં “સ્વામિન્ શ્રીવલ્લભાગ્ને”
એ શ્લોકમાં સર્વ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કેવલ વચનથી નહિ
પરંતુ પાતે પ્રકટાવેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે; (૨૫—૨૬) ॥

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ શ્રીઆચાર્યજીના ધરણારવિન્દના આશ્રયપૂર્વક સમવ-
સેવા કરે તો શ્રીઆચાર્યજી ભાવનું જ્ઞાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક રસમાં તદ્દુપ જઈ, જામ
ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગીય રૂઢીની નિ સશય પ્રાપ્તિ થાય હમારા શ્રીશુસાંહજી વલ્લભાષ્ટકમાં કહે
છે કે—“હે સ્વામિન્ ! શ્રીવલ્લભરૂપ અગ્નિ ! ત્વમાત્રના પદ્મ આપના સાતિખંડી—કુલ-
માત્ર પદ્મ આપની સમીપમાં રહેવાથી—આપની કૃપાના બદે જે જે આર્તિનો તાપ જનું
લવાય—આપની કૃપાના બદે પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીવલ્લભીધર શ્રીકૃષ્ણના વહનના 'દર્શન'ની
તીમેશ્વરરૂપ આર્તિનો જે તાપ જાકત જનોમાં અનુભવાય છે તે તો અત્યન્ત સુકૃત છે
પરંતુ પાછલી પદ્મ—જે પાપના સુખારવિન્દ રૂપ સ્વદનું દર્શન થવા પછી—જે પદ્મ પ્રજ્વ-
લીત—શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની આર્તિરૂપ તાપ જે અત્યન્ત ઉચ્ચ પામે છે—તે અતિ
વિચિત્ર છે—જેજ આપના દર્શનની નવાઈ છે” પરંતુ આવા વચનોના ઉચ્ચારમાત્રથી
કંઈ સિદ્ધ થતું નથી જે વચનાનુસાર આશ્રય અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સુદૃઢ નિષ્ઠા રાખવાથી
સ્વર્ગ લીલાનો અનુભવ થાય છે (૨૬)

અર્થે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને અગ્નિની ઉપમા આપી છે તે પ્રમેયબદથી છે અગ્નિની સન્નિધિમાં
તાપ લાગે છે તેમ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની સાતિખંડા એક ક્ષણ માત્ર ખસ રહેવાથી આર્તિરૂપ તાપ

અનુભવાય છે. શ્રીમદાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિતાપથી પૂર્ણ છે તેથી જે કોઈ એમની સમીપમાં આવે છે તેને શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિતાપનો અનુભવ થાય છે. એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીવજ્ર-નીશથી આપણુ વ્યુચ્ચરણ થયું-આપણે વિખુટા પડ્યા-તે પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને આપણે ક્યારે મળીશું ! એવો તાપ-એવી ઉણુ લકિત-આપણામાં પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદાચાર્યજીની નિકટમાં એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાથી પ્રાણપ્રેષ્ઠ વ્રજધીશના સ્વરૂપ દર્શનની તીવ્રચ્છા ઉદ્ભવે છે અત્ર લૌકિક ચન્દ્રથી પ્રભુના મુખચન્દ્રની વિલક્ષણતા છે. લૌકિક ચન્દ્રથી ગીતલતા-શાન્તિ ઉપજે છે જ્યારે પ્રભુના મુખચન્દ્રનું એક ક્ષણ પણ દર્શન થયું તો પ્રભુમિલન-દર્શનની આર્તિરૂપ ઉણુ તાપ ઉદ્ભવે છે.

મૂલમ્-માર્ગનિષ્ઠા ન સ્વવોધૈ કિન્તુ તાદૃશગુરુદિતૈઃ ।

ગુરુદિતાનિ વાક્યાનિ સ્વતો હ્યનુવાદતઃ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—માર્ગમાં નિષ્ઠા પોતાના જ્ઞાનથી થતી નથી પણ તેવા ગુરુના ^૧વચનામૃતથી માર્ગમાં નિષ્ઠા સ્થિર થાય છે. એ વચનામૃત પણ પોતાની બુદ્ધિ પરિકલ્પિત ન હોય પણ પુણ્ડિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના અનુવાદ રૂપ હોય તેજ માર્ગમાં નિષ્ઠા વધે છે.

વિવેચનઃ—ગુરુના બોધ વિના પુણ્ડિમાર્ગમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ થતી નથી. ગુરુ પ્રસન્ન થઈ કૃપા કરી બોધ કરે ત્યારેજ માર્ગમાં નિષ્ઠા આવે છે. ગુરુના વચનોમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિશ્વાસથી એમના અર્થની ભાવના વારંવાર કરવી. તાદૃશીય વૈષ્ણવોએ એકત્રિત થઈ ગુરુના અર્થનો અનુવાદ કરવો, ભાવના કરવી એનો અર્થ આપણી બુદ્ધિથી ન બેસાડવા.

મૂલમ્-અનુવાદો સ્વબુદ્ધ્યા કિન્તુ મૂલક્રમાગતઃ ।

અથાપિ તત્ર ચાપેક્ષ્યા દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—અનુવાદ સ્વબુદ્ધિએ ન કરવો. પણ મૂલક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ અને પછી આપણા શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય અપેક્ષિત છે. (૨૮) **વિવેચનઃ**—ગુરુના વચનોનો અનુવાદ સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી કરવો નહિ. પણ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીએ મૂલક્રમથી જે ગ્રંથો શ્રીસુબોધિનીજી નિબન્ધાદિ રચ્યા છે તેનો ભાવ વિચારી અર્થ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણાવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કરવો. કારણ કે એમની કૃપાથી શ્રીસુબોધિનીજી નિબન્ધાદિ ગ્રંથોનો ભાવ હૃદયગત થાય છે,

મૂલમ્-ણતાદૃશેન ગુરુણાઽવગત્ય નિશ્ચિલં જનઃ ।

આશ્રિત્ય ચ નિજાચાર્યાન્ સદાનન્દં સદા મજેત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—લકતજનોએ એવા [માર્ગનિષ્ઠ, પારમ્પર્ય વિચારયુક્ત] ગુરુના મુખથી સર્વ અર્થ જાણીને, શ્રીમદાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું [૨૯] **વિવેચન.**—માટે લકત એવા વૈષ્ણવે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ અર્થ જાણી આચરણ કરવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતાનો આશ્રય નિશ્ચય અર્પણ કરે. ‘શ્રીઆચાર્યજી સદા આનન્દરૂપ છે’ એવા ભાવથી ભજન કરવું. લૌકિક વૈદિકનો આનન્દ

૧ ‘વચનામૃત’ શબ્દનો અર્થ “પુણ્ડિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત ગ્રંથો” એવો થાય છે તેથી ગુરુની આજ્ઞા પણ શ્રીમદાચાર્યજી પ્રદત્ત ગ્રંથોનુસાર હોવી જોઈએ ગ્રંથનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિકલ્પિત ન કરે પણ તે ગ્રંથોના મહાનુભાવી દીક્ષાકારના વચનનીસહાયથી કરવો.

તુચ્છ છે નિરન્તર ચાલી ચકે એવો નથી લૌકિકમાં વિવચાદિ મુખ ભોગવવાથી નરકત્રિ
પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગાદિ મુખ પણ નિત્ય નથી પુણ્ય જ્યારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં
જનાર માણસને પણ પુનઃ સંસારમાં-મર્ત્યલોકમાં જ મ લેવો પડે છે અને દુઃખી થવું
પડે છે પણ શ્રીજાજીના જ્ઞાનન્દ એવા ક્ષણિક નથી જ્ઞાનાચાર્યજી સદા એકરસ
જ્ઞાનન્દરૂપ છે તેજ પ્રકારે શ્રી ગુણાંકજી શ્રીસવોત્તમજી સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું
“જ્ઞાનમ્વાય નમઃ પરમાજ્ઞાનમ્વાય નમઃ” “ જ્ઞાનન્દને નમું છું, પરમાન્દને નમું છું,” એવું
નામ આપે છે શ્રી જ્ઞાનાચાર્યજીની નામાવલિમાં “જ્ઞાનમ્વમૂર્તય નમઃ” એવું “જ્ઞાનમૂર્તિ
રૂપ” શ્રીજાજીનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી શ્રી જ્ઞાનાચાર્યજીનું સ્વરૂપ સદા મૂર્તિમાન
જ્ઞાનન્દમય, એકરસ છે તેથી એમનું ભજન પ્રેમથી કરવું

મૂલમાં વિજ્ઞાનાચાર્યજી સદાનન્દ એવો પણ છે જ્યાં વિજ્ઞાનાચાર્યજી સદાનન્દ સદા મહેન્ટ એવો પણ
હોય એમજ અર્થ વિવેચનમાં લાધો છે રત્નભદ્રજીની રીઝા અનુસાર સદાનન્દ સંજ્ઞાનો અર્થ શ્રીકૃષ્ણ
પરત્વે લેવો યોગ્ય છે સદાનન્દ સંજ્ઞાનો વૈયક્તિક અર્થ શ્રીકૃષ્ણજી થાય છે વસ્તુતાઃ શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દજ
છે પ્રાપ્ત હોયો લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓમાં રસ, જ્ઞાનન્દ જોઈ રજા છે તેમને શ્રીજાજીજી મહા-
પ્રભુજી કહે છે કે ‘ નિરન્તર જનન્ત રસ-જ્ઞાનન્દ લૌકિક વૈદિકમાં નથી પણ સદાનન્દ, રસેશ,
પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં છે લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓનો કામોનો જ્ઞાનન્દ રસ તુચ્છ છે એ જ્ઞાન જો
રસ નથી પણ જ્ઞાનનાભાસ છે રસાભાસ છે ખરો જ્ઞાનન્દ રસ રસેશ પ્રભુમાં છે ‘રસો જે છ’
‘ખરેખર પ્રભુ રસ છે (૨૬)

મૂલમ્-ભજન માયરૂપસ્ય માયેનૈવોપપચતે

ષેતસ્તત્પ્રવણ સેવા દ્યત ઇવ નિરૂપિતા ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ —ભાવરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણનું ભજન ભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે માટેજ શ્રી
મહાપ્રભુજીએ-પ્રભુમાં ચિત્ત પરોવવું, તે સેવા એમ નિરૂપણ કર્યું છે [૩૦]

વિવેચન —ભજન સેવા ભાવથી કરવાં, કારણ કે ભાવવિના અભિમત્તરૂપ માનસી
સેવા સિદ્ધ થતી નથી શ્રીજાજીજીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુજ્જવાવલિ નામના અન્ધમાં કહે
છે, કે સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે પ્રભુમાં ચિત્તનું પરો-
વાવું-એકાગ્ર થવું તે સેવા તે [માનસી] સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુજા એટલે શારી-
રિક સેવા અને ચિત્તજા એટલે આર્થિક-દમ્બની સેવા કરવી જેમ નહીંનો પ્રવાહ શનિ
દિવસ એકરસ વહ્યો જાય છે તેમ ચિત્તમાં જાદ મહાર માનસી સેવાનો પ્રવાહ નિરન્તર
અરુણચિત્ત વહ્યો જવો એકજો. પણ તેમ થવાને માનસી સેવા સાધનારી તનુજા અને
ચિત્તજા સેવા મત હગ્યાથી ભાવપૂર્વક કરવી એકજો.

તનુજા એટલે શારીરિકી પ્રભુની સેવા કરવી, સેવાનું શરીર પોતાના કુખને અર્થે નથી પણ
પ્રભુના કુખને અર્થે છે શરીર સેવાનું નથી પણ પ્રભુનું છે સેવક ‘એ કહેવાતા પોતાના કેકપરથી’
જાક ભાવ અને મમત્વ દર કરે તે મારે શ્રીજાજીજી મહાપ્રભુજી તનુજા સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે
કેહી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુના કુખાથે કરવો સંસારાનેયથી દુષ્ટ થવથી ઇન્દ્રિયોના દિવને મારે
ઇન્દ્રિયા ઠેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોને સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિવમમાં રાખનાર કમર સર્વ વચ્ચાપદ શ્રીકૃષ્ણ
પુરુષોત્તમને વિષે નિશ્ચયથી જોઈ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહે છે કે ‘ઇન્દ્રિયવન્ત હોયેનું સ્વ જા
ભગવાનજી છે’ ચિત્તમાં એવાથી દમ્બનો વિનિયોગ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં કરવાનો છે આજ્ઞા દમ્બથી આજ્ઞા

પ્રાણપ્રેષ શ્રીમદ્દારણને સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી આલસાપા ઉદ્ભવે છે દ્રવ્યનો વિનિયોગ નો શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં થાય છે તો “આ દ્રવ્ય મ્હારું છે.” એવી બાધક બુદ્ધિ નષ્ટ થાય છે, પણ નો કેવલ સ્વસુખાર્થે વા લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાજ સમસ્ત દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો એ દ્રવ્યથી આસુરત્વ, મમત્વ, લોહુપતા અને અન્તે સંસારજ ક્લ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. માનસી સેવા ભક્તિ શબ્દનો અર્થ માનસી સેવામાજ પ-રિણામે છે ભક્તિમા મજ્ઞ ધાતુ છે એ મજ સેવાયામ્ ભજ ધાતુ સેવાના અર્થમા છે. આયર્વણમા શ્રુતિ છે કે, ભક્તિરસ્ય ભજનં તદિહામુત્રોપાધિ નૈરાશ્યેન મનઃકલ્પનમ્ ” આ લોક અને પરલોકની ઉપા-ધિની નિરાશાપૂર્વક એતુ’ (પરમાત્માનુ) ભજન મન કમ્પના સતેજ ભક્તિ. આ વાક્યમા પણ ચિ-ત્તનું પ્રભુમા લીન થવું એને જ ભક્તિ કહી છે ભક્તિ મીમાંસા સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે “સાપરાજુરક્તિ-તીશ્વરે ” આ સૂત્રમા ‘ઇશ્વરને વિષે ચિત્તમા અત્યન્ત અનુરાગવૃત્તિ’ તેજ ભક્તિ એમ કહ્યું છે. માટે ભક્તિમા માનસી સેવાજ પ્રધાન છે. એ માનસી સેવા તનુજ અને વિત્તજ સેવાથી સિદ્ધ થાય છે ઉપરના પ્રમાણોથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું સેવાનુ લક્ષણ “ ચેતસ્તદ્ગ્રવણંસેવા ” પ્રભુમા ‘ ચિત્તનું પરીવાલું તે સેવા ’ એ સંગલ છે. (૩૦)

મૂલમ્:—તસ્યાં તુ વિસ્મૃતિભાવ્યા જગતઃ સર્વથા ધ્રુવમ્ ।

તદભાવે માનસી તુ સેવનાન્નૈવ સિદ્ધયતિ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—આ માનસી સેવામાં તો સર્વથા જગત્ની વિસ્મૃતિ નિશ્ચલ થવી જો-ઈએ. એ જગત્ની વિસ્મૃતિના અભાવમાં. માત્ર સેવનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી(૧૧)

વિવેચન:—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરે તો સર્વ જગત્-દેહસમ્બન્ધી પદાર્થની વિસ્મૃતિ થાય. માનસી સેવાનો એજ ભાવ છે કે સર્વ જગત્ને બૂલાવે; મનમાંથી અહ-ન્તા મમતા ટાળી, જગત્ના સમ્બન્ધ માત્ર હર કરાવી, કેવળ ભગવદ્દિગ્ધાનુજ અનુવર્તન કરાવે છે, અને એમ સર્વ જગતને બૂલાવી હરિપરાયણ સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણતત્પર રાખે એજ ખરી માનસી સેવા છે, આનયાન નિદ્રાદિ સર્વ બૂલીને ભગવદ્ભાવાવિષ્ટ થઈ, સ્વરૂ-પાનન્દનો અનુભવ થાય ત્યારેજ જાણવું કે ભાવરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. (૩૧)

તનુજ અને વિત્તજ સેવા જ દુર્લભ છે તો પછી માનસી સેવા તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી ? પણ એજ વૈષ્ણવોનો પરમ પુરુષાર્થ છે, તેથી એ માનસી સેવામાં બાધક પદાર્થોનું નિરૂપણ અગ્રિમ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—તદ્વાધકાનીન્દ્રિયાણિ વિષયા લૌકિકી મતિઃ ।

પ્રતિબન્ધસ્તથોદ્વેગો ભોગોઽપ્યત્રૈવ લૌકિકઃ ॥ ૩૨ ॥

દુષ્ટાન્નમક્ષણં ચાપિ હ્યસમર્પિતમક્ષણમ્ ।

અસત્સજ્ઞઃ સર્વથા હિ ભાવબાધક ઇષ્યતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ઇન્દ્રિયો, વિષયો, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબન્ધ, ઉદ્વેગ, લૌકિકભોગ એ માનસી સેવાને બાધ કરનારાં છે દુષ્ટાન્નમક્ષણ, અસમર્પિત ભક્ષણ, અને અસત્સજ્ઞ એ પણ સર્વથા ભાવબાધક અથવા ભગવદ્ભાવને પ્રતિબન્ધ કરનારા છે. (૩૨-૩૩)

વિવેચન—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં દશ ઇન્દ્રિયો બાધક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોના દેવતાને વિષય પ્રિય છે તેથી તે દેવતાઓ ઇન્દ્રિયોને વિષમ તરફ ખેંચે છે, અને ભગવત્સેવામાં પ્રવર્તતી ઇન્દ્રિયોનો બાધ કરે છે. કયે પ્રકારે સેવામાં લૌ-

કિં બુદ્ધિ યામ એવો રસ્તો બતાવે છે સેવા કરવામાં પણ એવા વિચાર ઉદ્ભવે કે ‘બુદ્ધિ લૌકિક કાર્ય કરવાનું પુષ્કળ કામ બાકી રહ્યું છે । સુખ જાત્યન્ત લાગી છે । એવી લૌકિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ સેવામાં મનને ઉદ્દેશ ઉપજાવે છે એ મનના ઉદ્દેશથી જેમ જાને તેમ સત્વર જાનોસર કરાવે છે, શ્રીકાકોરણ તો મનની ‘લૌકિક બુદ્ધિ તરવજ બાંધી બાંધ છે, તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવા લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં તેમજ વિષયાદિકમાં મનને પ્રેરે છે આ પ્રકારે મનના ઉદ્દેશરૂપ પ્રતિબંધથી ભગવત્સેવા-વનુજી, વિત્તભ-જનવી નથી, મન ખાનપાનાદિ વિષયલોભમાં જાનકૃત રહે છે વિષયાદિકના સંજયી મન કેવળ લૌકિક મન બલ છે સેવાકક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ઉદ્દેશ, પ્રતિબંધ જાણ્યો સેવામાં બાધક થાય છે ” આ વખતે એમ જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયો તમા મન વિષયમાં મગ્ન થઈ પ્રથમ ઉદ્દેશ કરાવે છે પછીથી પ્રતિબંધ કરે છે અને જાને જોગ દાસ છુટતે કેવલ લૌકિક જનાવી રે છે હવે કોઈ એમ ચકા કરે કે ‘ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં મૈસનાર બુદ્ધિ કેમ થાય છે? તો તેનું સમાધાન કરે છે દુષ્ટાત્મશક્તિ, અસમર્પિતશક્તિ અને અસત્સંગ-એ આ લૌકિક મતિના મુખ્ય કારણો છે દુષ્ટ પ્રાણીની સત્તાનું જાનનશક્તિ કરવું અથવા દુષ્ટ ક્રિયા કરી જાત લાગી તેનું ભક્ષણ કરવું તે દુષ્ટાત્મશક્તિ છે, અસમર્પિત શક્તિ એટલે પ્રભુના શ્રીમુખ સમીપ પરાવેલા જોગ વિના આ વસ્તુનું ભક્ષણ તે જણ પ્રસાદિત-અસમર્પિત શક્તિ કહેવાય છે એ અસુપ્રસાદિત વસ્તુનું ભક્ષણ જાની દુર્મતિને પોષણ આપનાર છે, ભગવદ્ભાવનું બાધક છે, દુષ્ટ જાત બહુ બાધક છે તે પદ્મપુરાણમાં છે-

“અવૈષ્ણવાનામજં જ પતિતાતાં તથેવ જ । અનર્પિત તથા વિષ્ણોઃ શ્વર્ગાસસદશં મયેત્ ॥
અનિવેષ્ય તુ પો મુદ્ધે દરવે પરમાત્મેન । પતન્તિ પિતરસ્તસ્ય નરકે શામ્વતી સમા ॥”

‘અવૈષ્ણવનું જાત, પતિતનું જાન અને પ્રભુને અર્પિત ન કરેલું એવું જાત શ્વર્ગ-કુતરાના માંસ-સમાન છે જે હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિના પોતે લોભવ કરે છે તેના પિતા, પિતામહાદિ બહુ વર્ષ પર્વન્ત નરકમાં પડે છે ’ આ વખતેનાનુસાર અવૈષ્ણવનું જાત, તથા પતિત-આશાલાદિ નીચ યોનિમાં જન્મેલાનું જાત, તથા અસમર્પિત જાતનું જોજન કરવાથી ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ, સર્વ નાટ થાય છે-અસુરવત્ થઈ બલ છે શાકપણ પ્રસાદી જાતથી કરવું દુર્મપુરાણમાં કહે છે કે -

“અનપચિત્વા ગોવિન્દ પો મુદ્ધકે ધર્મવર્જિતઃ કુનો વિદ્યાસમં જામં નીરં તત્સુરયા સમમ્ ॥”

‘જોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મરહિત જે જાત જવાય છે તે જાત કુતરાની વિદ્યા સમાન છે, અને જાત અસમર્પિત જાત સુરા-મદિરા-સમાન છે.’ આ પ્રકારે અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ અસુરત્વ ઉપજાવે છે દુષ્ટસંજયી જાત સમજ થાય છે તેથી દેહ ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ જાદિર્મુખ થઈ બલ છે ભગવદ્દિમુખ થાય છે વિષયના ધ્યાનમાં તદ્દપર થાય છે તેથી વૈષ્ણવે મનમાં દેહ નિલ્લખ કરી દુષ્ટ જાત, અસમર્પિત જાત અને દુષ્ટ જાત એ ત્રણનો સમજ થઈ શકે ન કરવે. (૩૩)

સર્વ વસ્તુ ભગવાનની છે તેથી એ વસ્તુજોતો પ્રથમ જોગ ભગવાનથી થાય એજ ભક્તોને છે છે ભગવાનની વસ્તુજો-જાત ખાત ખાત આદિ સર્વ વિષયો-ભગવાન આરોગે તે પહેલાં જો છવ તેવું ઉપયોગ કરે તો છવ જાણથી થાય છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહે છે -

અસિદ્ધાશિષઃ સન્તો મુખ્યમે સ્વચિન્તયે । મુચ્યન્તે તે ત્વં પાપા ને વજ્રવાળકારવાન્ ॥”

વૃષ્ટ્યાદિથી અન્નાદિ રસોત્પત્તિ પ્રથમ ભગવાનના ભોગાર્થે જ છે ભગવાન અન્નાદિરમતો ઉપભોગ કરે તે પહેલાં જીવ પોતે તેનો ભોગ કરે એ પાપરૂપ છે અન્નાદિની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન જાણનાર સન્તો ભક્તો-પ્રથમ ભગવાનને માટે અન્નપાક કરે છે, તે સર્વ અન્નપાક ભગવાનને સમર્પિત કરી, ભગવાનના ઉપભોગ પછી અવશિષ્ટ જે પ્રસાદ રહે છે તેનું ભોજન કરે છે આમ ભગવદ્વિષ્ણુ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાથી અન્ન દોષરહિત થાય છે. તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર પાપ દૂર થાય છે. પણ જે પાપી જીવો ભગવદ્વિષ્ણુ ભોજન ન કરતા, પોતાને અર્થેજ પાકાદિક્રિયા કરે છે તેઓ તો પોતાનું જ ભક્ષણ કરે છે-અન્નનું નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી ખાનપાનાદિ વસ્તુઓના સર્વ દોષ દૂર કરવાને સુકર માર્ગ એજ બતાવે છે કે જે કંઈ વસ્તુનો ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિનો-જીવ ઉપભોગ કરે તેનો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અંગીકાર કરાવવો. અને પછી જ તે ઉપભોગમાં લેવી એમ થવાથી તે વસ્તુના દોષ ભગવદ્અંગિકારથી દૂર થાય છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે “તે તે વસ્તુ ગત દોષ દૂર કરવા સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી જે અસમર્પિત વસ્તુઓ છે તેનો ત્યાગ કરવો.” પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસાદિ અન્ન લેવું, પ્રસાદિ જલનું જ પાન કરવું, ભગવદ્અર્થે ભોગ, સામગ્રી તૈયાર કરવા, અને તે મહાપ્રસાદ ભગવદીયોએ લેવા કે જેથી સર્વ અન્ન જલ ગતદોષ દૂર થાય અને મતિ શુદ્ધ રહે પ્રસાદિ વસ્તુ લેનાર ભગવદીયો સામુ આક્ષેપ કરનારાઓનું ગાઢ અજ્ઞાન આ કેટલેક અંશે દૂર થશે ! (૩૩)

મૂલમ્:-તસ્માત્યક્ત્વા દુષ્ટસંગં કૃત્વા સ્વાચાર્યસંશ્રયમ્ ।

તદીયજનસંસર્ગે સ્થિત્વા માર્ગે તથા ગુરૌ ॥ ૩૪ ॥

કૃત્વા વિષયૈવેરાગ્યં પરિતોષં વિધાય ચ ।

સદાનન્દં સદાનન્દં ફલપ્રાપ્ત્યૈ સદા મજેત્ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ:-તેથી દુઃસંગનો ત્યાગ કરી, આપણા શ્રીઆચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરી, તદીયજનના સંસર્ગ (સમ્બન્ધ)થી માર્ગમાં તથા ગુરુમાં સ્થિતિ કરી, વિષયોમાં વૈરાગ્ય રાખવો. સર્વદા સન્તોષ આચરવો, અને ફલપ્રાપ્તિને અર્થ નિરન્તર આનન્દમય એવા સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું. (૩૪-૩૫).

વિવેચન:-દુષ્ટના સંગથી બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે, અસમર્પિત વસ્તુનું ભોજન કરવાનું મન થાય છે, અન્યાશ્રય પણ થાય છે. તેથી સર્વ દોષના મુલરૂપ દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પાંચ પ્રકારે કર્તવ્ય છે (૧) દુઃસંગનો ત્યાગ, (૨) શ્રી આચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય (૩) ભગવદીયનો સંગ (૪) પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે માર્ગમાં સ્થિતિ (૫) ગુરુ કહે તે પ્રમાણે સેવા, (૩૪)

વિષયમાં વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સર્વ ધર્મ બની આવે છે શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસ-નિર્ણય નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે વિષયોથી પૂર્ણ છે દેહ (ઇન્દ્રિયાદિ) જેમના એવા જીવોના હૃદયમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી આ વાક્યાનુસાર જે જીવના હૃદયમાં વિષયોનું જ્ઞાન હોય, દેહમાં વિષય કામના હોય, તેમના હૃદયમાં હરિ-ભગવાનનો આવેશ સર્વથા ન થાય. તેથી વિષયાદિકમાં વૈરાગ્ય રાખવો ત્યારેજ મનમાં સન્તોષ રહે છે-જે ભગવદ્વિષ્ણુથી મળી આવે થાય તેનાથી સન્તોષ માનવો. લૌકિકવૈદિક, દેહ-સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સદા આનન્દમાં રહેવું, હૃદયમાં સન્તોષ હોય તોજ આનન્દ પ્રકટે છે. ચિન્તા ન હોય તોજ ભગવદ્ધર્મમાં મન એકાગ્ર થાય છે. શ્રીઆચાર્યજી

નવરત્ન પ્રથમાં આજ્ઞા કરે છે કે, જે વૈષ્ણવોએ પોતાનો આત્મા ભગવાનને નિવેદિત કરે છે—તેઓએ કદાપિ કોઇપણ ચિન્તા કરવી નહિ. ત્યારેજ સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સેવાને સ્વીકાર કરશે. શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને પ્રજાભક્તોને જેવું કહ્યું હતું તેવું કહ્યું એવા ભક્તને આપશે. સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણ કહ્યરૂપે રસદાનપૂર્વક અનુભવ કરાવે છે. શ્રીહરિરાયશ્રીવિરાલિત તત્ત્વમ શિક્ષાપત્ર શ્રીગોપેશ્વરજીજ્ઞાત દીવામુષાદસલિત સમ્પૂર્ણ

શિક્ષાપત્ર ૧૦ મુ

ઉદ્દેશ — શ્રીકૃષ્ણ કહેલો સમ્મલ ધ વાચ તો પણ પ્રભુમાં કોપારોપ ન કરવો, પ્રભુ આમ ન ઓઠવો, શ્રીકૃષ્ણ વિપત્તિનો સમ્મલ ધ કરાવીને પણ ભગવાન ભક્તનું કિત કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો. જેમ આત્મ પક્ષી મેઘજલની આકાંક્ષા રાખી વિશ્વાસ રાખે છે તેમ ભક્તોએ પણ ભગવાન કિતજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિષયમાં વૈરાગ્ય રાખી યથાલાભ સન્તોષ માની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધ હૃદયથી ભગવત્સેવા કરીએ ત્યારેજ કૃપાપ્રાપ્તિ થાય. કૃપાદાતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કૃપાદાન કરવાની ઇચ્છા કરે ત્યારેજ કૃપા પ્રાપ્ત થઈ શકે, ક્યારે અને કેટલું અને કેવું કહ્યું શ્રીકૃષ્ણ આપશે. એ બધુંજ એવ સમર્થ નથી. કૃપાપ્રાપ્તિ વિચારવાનું એવું કર્તવ્ય નથી. એવે તો સેવામાં જ ભગવદ્દિશ્ઠાને અધીન થઈ, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી એજ મહાકૃપા છે શ્રીકૃષ્ણ. પ્રભુને જેવું કહ્યું આપશે ઇત્યાદિ સમજાવવાને આ દશમ શિક્ષાપત્ર છે.

મૂલમ્ — કો વેદ કીદૃશ કૃષ્ણાભિપ્રાય સ્વજને મત ।

સ્વાનન્દસિદ્ધયે રાતિ નિજાતિ દર્શનાદિષુ ॥૧॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણનો સ્વજનવિષયક અભિપ્રાય કેવા પ્રકારનો છે તે કોણ જાણે છે ? તો પણ પોતાના જ્ઞાનન્દની સિદ્ધિને અર્થે દર્શનાદિકમાં નિબર્તિત (પોતા વિષે પ્રભુ દર્શનાદિકમાં આત્મ-આતુરતાનું) જ્ઞાન કરે છે [૧] વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ અભિપ્રાય બહુવા વેદ પણ અસમર્થ છે તેથી નેતિ નેતિ એમ વેદ પોષર કરે છે. ભગવત્સ્વરૂપ છે, એવા વેદ પણ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણનો અભિપ્રાય બહુવા સમર્થ નથી તો મહારી પુદ્ધિથી એ અભિપ્રાયનું જ્ઞાન કી રીતે ધરાવું ? છતાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી હું કહું મહારી મતિઅનુચાર મહું છું. વેદ તો શ્રીપ્રભુના બદીજન છે. સદા પ્રભુના શુભજ્ઞાન કરે છે. બહાર ઉત્તરનું માહાત્મ્ય બાધ છે, હું તો શ્રીકૃષ્ણનો છું. તેથી પ્રભુની કૃપા મહારા પર છે, શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાનન્દરૂપ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઇચ્છા કરે છે “અમુક પુષ્ટિમાર્ગીજી એવને મહારી જ્ઞાનન્દાનુભવ થાય, ત્યારે એ ભક્ત શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની આત્મ-આતુરતા થાય છે એ દર્શનની આતુરતા થાય એટલે સેવકના હૃદયમાં હું શ્રીકૃષ્ણના દર્શન ક્યારે કરું ? કેટલા જ મોં અને વર્ષો થયા હું શ્રીકૃષ્ણથી વિમોહ પામ્યો છું ” એવો પ્રભુમિલનસમ્મલ મી વાપ મકટે છે એ કૃષ્ણ વિવેચન તમક તાપમાંજ સમરણ સેવા કીર્તનાદિ સર્વ સિદ્ધિપત્ર બાળી લેવું, કેમકે એ એવ પ્રભુના દર્શન વિના સ્થિત થઈ શકશે નહિ અને તેથી એની પ્રીતિ ભગવદ્દર્શનમાં, સેવક સમરણદિકમાં, ભગવદ્ભાવમાં, આપોઆપ થાલી આવશે. (૨)

મૂલમ્-સંસારરાગાભાવાય લૌકિકાર્તિ તથા પુનઃ ।

મદાભાવાય ચ સ્વાર્તિ શરીરાતિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—સંસારમાં સ્નેહ હોય તો તેની નિવૃત્તિ સિદ્ધ કરવા ભગવાન લૌકિક દુઃખ આપે છે મદનિવારણ કરવા જ્ઞાતિસમ્બન્ધી દુઃખ તેમજ શરીરસમ્બન્ધી દુઃખ આપે છે વિવેચન.—આ સંસાર તથા દેહસમ્બન્ધી જેટલા પદાર્થ છે તે સર્વમાથી જ્યારે ભક્તોનો સ્નેહ છુટી જાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે. ભક્તની સંસારમાંથી આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ લૌકિક-કલેશ આપે છે. હું સર્વ કરું છું, મહારા વિના કશું થાત નહિ, એવું સ્વાભિમાન દૂર કરાવવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થઈ, જીવોને શરીરસમ્બન્ધી દુઃખો તેમજ ધનસમ્બન્ધી દુઃખ મોકલે છે. જ્યારે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં દુઃખ અનુભવે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ પ્રભુ પ્રતિ વળે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે કઈ લૌકિક કલેશ આવી પડે તો ભક્તોએ તેથી બિન્ન થઈ ભગવાનમાં દોષારોપણ ન કરવું. પણ એ દુઃખ જે આરમ્ભમા કડવા લાગે છે તે પશિષ્ણામમા અત્યંત હિતદાયક છે એમ સમજી પ્રભુ આપણું હિત જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણ સંસારમા આસક્તિ સિદ્ધ નહિજ કરે. કારણકે પોતે સંસારવૈરી છે. તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ દેહ સમ્બન્ધી, શરીર સમ્બન્ધી પીડા મોકલે છે કે જેથી ભક્તનું ચિત્ત ભગવાનમાં નિરૂદ્ધ થાય, શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—સંસારી જો શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે ” આ પ્રકારે લૌકિક-કલેશ પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.]

મૂલમ્-સંગાભાવાય બન્ધ્વાર્તિ દેશાર્તિ દૈન્યસિદ્ધયે ।

મોહાભાવાય ભગવાન્ સાધનાર્તિ દદાતિ હિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્મુખ સંગાસમ્બન્ધીઓનો સંગ દૂર કરવા પ્રભુ તેમના તરફના દુઃખાદિક આપે છે દીનતા સિદ્ધ કરવા દેશાર્તિ-વિદેશગમનનું દુઃખ આપે છે. તેમજ મોહાગ સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ થઈ એવો મોહ દૂર કરાવવા પ્રભુ સાધન-આર્તિ મોકલે છે.

વિવેચન.—સંગાસમ્બન્ધી દુઃસંગ આપતા હોય અને ભગવદ્દીયોનો સંગ થતો ન હોયતો બન્ધુસમ્બન્ધી-દેહસમ્બન્ધી કુટુંબ વિષેનું દુઃખ મોકલે છે જે કુટુંબીઓથી વિયોગ થાય તો એવો વિચાર કરવો કે “એમની સાથે મારે શું સમ્બન્ધ છે ? મહારા આત્માના સમ્બન્ધી તો શ્રીભગવાન છે. મારે તો શ્રીપ્રભુનુંજ કામ છે.” આ પ્રકારે વિચારી બન્ધ્વાર્તિ સમયે પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ માનવી. આપણા દેશમાં આકૃત આવી પડે—આપણે જ્યાં નિવાસ કરતા હોય ત્યાં આકસ્મિક દુઃખ આવી પડે તો પણ એવું આશ્વાસન લેવું કે “પ્રભુએ આપણામાં દીનતા સિદ્ધ કરવા આવી વિપદા મોકલી છે ” પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન દીનતા જ છે શ્રીગુણજીએ વિજ્ઞાપિત કહ્યું છે કે— “આપને પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન શ્રીઆચાર્યોક્ત દૈન્યજ છે ” આ વચનનુસાર પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું કારણ દીનતા તે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય પદાર્થોમાં—ઓ, પુત્ર, પતિ, મિત્ર, પુત્ર, ગૃહ, દ્રવ્ય, દેહ, આ લોક, અને પરલોક—આન

દિમા મોહ ન થાય તે સારૂ પ્રભુ જીવદૂત પ્રવત્નોમાં નિષ્ફળતા આપે છે સાધના આપે છે, મોહ એક શ્રીકૃષ્ણમાં જ રહે-અન્ય ક્ષણેથી આપણે મોહ દૂર થાય તે સ્ત્રી ભગવાન સ્વતઃ કૃપા કરી પુદ્ગિમાર્ગીય ભગવત્સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, જપ, પાઠ વગેરે વગેરે કશી આપે છે (૩)

સૂત્ર - પ્રારબ્ધમોજનાર્થં વા પરીક્ષાર્થં વિલમ્બનાત ।

નિર્વાહાર્થં તથા વેદસાધ્યાર્થાર્તિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૪ ॥

एवमार्तिप्रदानेऽपि परमानन्ददायिन ।

समाश्रयो न भोक्तव्यो दृढ स्वाचार्यसमर्थ ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રારબ્ધ ભોગ કરાવવા, પરીક્ષા કરવા પ્રભુ વિલમ્બ કરી નિર્વાહ સમ્બંધી તેમજ વેદસાધ્ય સ્વર્ગદિક સમ્બંધી આર્તિ-પીઠા આપે છે, [૪] આ પ્રકારે આ આર્તિ-પીઠા આપે છે તો પણ પરમ જ્ઞાન હોવાના આપનાર શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય આધાર્યનો સુન્દર આશ્રય રહેનાર વૈષ્ણુવાળો ત્યજવો નહિ. (૫)

વિવેચન — ઉપર કહેલા પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ બ્યારે કૃપા કરે ત્યારે લૌકિક-પીઠા વગેરે છે અને ભગવત્સમ્બંધી-આતુરતાનું જ્ઞાન થાય છે ઉપરુક્ત-પીઠાઓ આવી પડે ત્યારે જ ને શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય રાખી શકાતો નથી તો પરમાનન્દનું જ્ઞાન થતું નથી સર્વ સાધનોમાંથી એક પણ સાધન હાથમાં નથી. શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ જ સર્વ સાધનો સિદ્ધ કરી આર્તિ પુદ્ગિમાર્ગીય પરમકૃપારૂપ પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે આ આશ્રય હું મહારી મુક્તિથી કહેતો નથી શ્રીઆચાર્યના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરી હું કહું છું કે “શ્રીકૃષ્ણ જ સર્વ કંઈ છે” શ્રીઆચાર્યના નવરત્નગ્રંથમાં કહે છે કે “(પ્રભુ સર્વના મધ્યર છે, સર્વને આત્મા છે તે નિઃશયી સર્વ કરશે)” આ પ્રકારે લૌકિક પીઠામાં જે મન સાધારણ રીતે યદ્યાપમાન થઈ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજે છે તેને સમજાવી શ્રીકૃષ્ણમાં દૃઢ આશ્રય રાખવો.

સૂત્ર — સ્વતઃ કૃપ્ણ સદાનન્દો નિજાનન્દ પ્રદાસ્યતિ ।

तदाशयैव स्थातव्य सर्वेधातकपक्षिवत् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ — સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાનો જ્ઞાનન્દ નિજ ભક્તોને જ્ઞાન કરશે ભગવદીયોએ તે આશાથી બાતક પક્ષી પેઠે સ્થિતિ કરવી. (૬) વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ જ્ઞાન રૂપ છે પરમ કૃપાળુ છે સર્વ માણી માત્રને જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ નિજ હાથને તો અધિકાધિક જ્ઞાનન્દજ્ઞાન કરે એ તો ઉચિત છે. નિજ હાથ પર અતિથય કૃપા કરે એ નિઃશય છે, શ્રીકૃષ્ણના નામથી સર્વ કંઈ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્ય સ્વતઃ જ કૃપા કરે એ નિઃશય છે, શ્રીકૃષ્ણના કામથી સર્વ કંઈ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્ય સ્વતઃ જ કૃપા કરે એ નિઃશય છે, શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન માત્રથી સુખાનંદ થઈ પડે પરને પ્રાપ્ત થવાય છે.

યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો ભણ્ડાર છે તો પણ શ્રીકૃષ્ણના નામથી સસાર મટી જાય છે, ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભગવદીય ગાય છે કે:—રાગ વિદ્યાગડો.

કરિ હે કૃષ્ણ નામ સહાય । અધમતા ઉર આનિ અપની મરત અકુલાય, કરિ હે ॥૧॥ અધમ અગ્નિતે ઉદ્ધાર સો કહા તેરો ભાર । કોન ઉદમ અપને નિજ કરી સવ્યો નિસ્તાર ॥૨॥ નેક ઉધો કરિ મરોસો વસત જાકે ગામ । સો વ્યો મમતા છાંડિ હે લે જીવન જાકો નામ ॥ ૩ ॥ વરદ વિવિધ મુલાયવો કરિ હરિ ન ધરિહે લાજ । તોપે ગદાધર નિગમ આગમ વક્ત કિતવે કાજ ” ॥૪॥

આવી રીતે પ્રભુ જો કે દયાલ આનંદરૂપ છે તો પણ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘના ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે તેમ ભક્તોએ પણ પ્રભુના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક જો વિશ્વાસ રાખે છે તો જડ એવો જે મેઘ તે પણ એનો-ચાતકનો-તાપ શાન્ત કરે છે, મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તો પછી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણનું અહર્નિશ સ્મરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વિષે આતુરતા રાખનાર ભક્તને પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દનું દાન કેમ ન કરે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી સર્વ ભક્ત-મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેથી દૃઢ વિશ્વાસથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું.

મૂલમ્:—લૌકિકાર્ત્તેરગણનં પરમાનન્દચિન્તનાત્ ।

યથા ન ગણયેદ્રોગી તિત્તમેષજમક્ષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પરમાનન્દના ચિન્તનથી લૌકિક-કલેશ ગણકારવો નહિ જેમ રોગી માણસ કડવી ઔષધિનું ભક્ષણ ગણકારતો નથી તેમ જીવે લૌકિક-કલેશ ગણવો નહિ. **વિવેચન:—**જો જીવ લૌકિક દેહસમ્બન્ધી સસારના કલેશથી ખેદ પામે તો પ્રભુને ચિન્તા રહેતી નથી. જ્યારે જીવને પ્રભુને વિષે આતુરતા-આર્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય તેથી જીવે લૌકિક-આર્તિ ન કરવી. પણ પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિ કરવી પરમાનન્દરૂપ ભગવાનના શુભ વિચારી, જીવે પોતાના દોષનું ચિન્તન કરવું. ત્યારેજ પ્રભુના હૃદયમાં દયા આવે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિરોધભક્ષણ અન્થમાં કહે છે કે.—(ભક્તોને આર્તિયુક્ત જોઈને પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલો સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રગટે છે.)

નિજજનનો પ્રભુ વિષયક વિપ્રયોગ-કલેશ જોઈને પ્રભુ દર્શન આપે છે, શ્રી ભાગવત રાસપંચાધ્યાયીમાં વર્ણન કર્યું છે કે “જ્યારે વ્રજભક્તોને મદ થયો ત્યારે પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી તેજ ભક્તોને પ્રભુ-વિરહથી આર્તિકલેશ થયો ત્યારે શ્રીઠાકૌરજી કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વ્રજભક્તોના ભાવયુક્ત જ્યારે મનમાં કલેશ થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થાય. લૌકિક આર્તિ છોડી પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિયુક્ત પરમાનન્દનું ચિન્તન કરવું. આમા દૃષ્ટાંત રોગીજનનું આપે છે તેજ પ્રકારે જેને પોતાના સસાર રૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સરનું રોગસદૃશ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું છે તેવા ભગવદીયે તો સસારરૂપ રોગ-નિવૃત્ત કરવા લૌકિકાર્તિ સહન કરી પરમાનન્દના ચિન્તનરૂપ આપધિ ખાવી. ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત કરે.

મૂલમ્:—અહિતં નિજમક્તાનાં વિદધાતિ હરિર્ન હિ ।

સમસ્તાનાં સર્વા સ્વીયમક્તાનાં ન કથં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

કૃતાર્થતા છે. આ સિદ્ધાન્તમાં કોઈ વાદિને વિશ્વાસ ન હોય અને જો તે વિવાદ કરે તો તેને નિશ્ચય આસુરી જાણવો, કારણકે શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત વેદ, શાસ્ત્ર, ગીતા, અને શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રમાણથી સિદ્ધ છે અને એવા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ ન રાખનાર નિશ્ચય આસુરી હોવો જોઈએ. (૨)

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ સર્વદા સ્મર્યઃ સર્વલીલાસમાન્વિતઃ ।

અત્તૈકહૃદયસ્થાયી સકલઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વલીલા (વેણુગીત, યુગલગીતાદિક) યુક્ત, ભકતના હૃદયમાં સ્થિત કરનાર, અશકલા સહિત, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સર્વદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ ક્ષણાત્મક, રસાત્મક, ભાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક છે. તેમનું લીલા સહિત-ભકતો સહિત સ્મરણ કરવું, કારણકે રસાત્મક, શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભકતોના સંગમાં અષ્ટપ્રહર લીલા કરે છે. એવા લીલાયુક્ત વ્રજભકતોના હૃદયમાં વિરાજ રહેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી આપણા હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સદા સ્થિતિ કરે છે. જેનું ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં સ્થિત થાય, સંસારનું ધ્યાન કરે તો સંસાર, અને જો પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો સર્વ વ્યાપક પ્રભુ ભકતના હૃદયમાં લીલાસહિત સ્થિતિ કરે છે.

મૂલમ્:—ગુણગાનં તથા દુઃખભાવનં દૈન્યમેવ ચ ।

તથા ત્યાગઃ સિદ્ધદશઃ કૃત્યમેતચ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ગુણગાન, દુઃખની ભાવના (વિપ્રયોગાર્તિ) દૈન્ય અને ત્યાગ (લૌકિક વૈદિક આસક્તિ છોડવી તે) આ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ દષ્ટિવાળાઓના છે.

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણજીની લીલાનું ગુણગાન, વિપ્રયોગ દુઃખની ભાવના, દૈન્ય, અને સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ-આ ચારે કૃત્ય અવશ્ય કરવા પ્રથમ ગુણગાન કરવાથી આપણા દોષ માત્ર ભરમ થાય, હૃદય શુદ્ધ થાય. ત્યારે આપણને આપણા દોષ સ્ફૂરે છે, આપણી જાતને તુરંત જાણીએ છીએ, પ્રભુને સર્વોપરિ જાણીએ છીએ, આપણે એવી ભાવના કરવી કે મેં તો કંઈ સાધન કર્યા નથી તો પ્રભુ મ્હારો અગીકાર કેવી રીતે કરશે ? આ પ્રકારે વિચારવાથી નિઃસાધનતાની ભાવના મનમાં થાય છે, ત્યારે દીનતા આવે છે ત્યારે પ્રભુ વિના અન્ય કશું ચેન પડતું નથી. લૌકિક વૈદિક સર્વનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રકાર ચતુષ્ટય પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન તેમજ ક્ષણિક જાણીને કર્તવ્ય છે (૪)

મૂલમ્:—ગુણગાનં ભાગવતાત્ સેવયા દુઃખભાવનમ્ ।

તદૈન્યભાવવદૈન્યં ત્યાગો વિરહભાવતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રી ભાગવતથી ગુણગાન, સેવાથી દુઃખ ભાવના જે દૈન્ય પ્રભુની કૃપાનું કારણ છે તે દૈન્ય ભાવથી દૈન્ય, અને વિરહભાવથી ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે- (૫)

૧ દુઃખભાવના-પ્રથમ યોગી અને જસોબાવન વૈષ્ણવોની પાસેથી પ્રભુ માગી માગીને આશા-ગતા હતા એવું સુખ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે એ દુઃખની ભાવના કરવી,

૨-૩ દૈન્ય અને ત્યાગ અને દુઃખ ભાવનાનો અર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકાનુમાર લખ્યો છે,

વિવેચન — જે ઉપરના શ્લોકમાં ચાર કાર્યો બતાવ્યાં તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે બતાવે છે. સાધનરૂપ શુભગાનથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને ફલરૂપ શુભગાનથી જ મવાનનુ ફળનું સિદ્ધ થાય છે. મીઠાકોરણ વ્યારે વનમાં પધારે, ત્યારે તેમના વિરહમાં પ્રજ્વલિતો વેણુગીત, મુગલગીતાદિકનું શુભગાન કરી નિર્વાહ કરે, તે પ્રકારે વેણુવેણે સેવાના બનોસરમાં શુભગાન કરવું, અને પ્રભુની સેવાનો સમય ક્યારે આવશે-પ્રભુનો સયોગ ક્યારે થશે-એમ આર્તિ કરવી દુ ખ ભાવના કરવી આ શુભગાન દ્વારા સેવાની આર્તિ સિદ્ધ થાય છે. એ આર્તિદ્વારા નિ સાધનતા સિદ્ધ થાય છે. જમી તેટલી સેવા કરે તો પણ મનમાં એવી ઉદ્દેગમુક્ત આર્તિ થાળવી કે 'મહારા સર્વ જન્મારો વૃથાજ મયો ! કોઈ પણ પ્રકારની ભગવત્સેવા મહારાથી થઈ શકી નહિ !' એ પ્રકારે દેવની ભાવના કરતાં કરતાં સર્વ દેહસમ્મ ખી પદાર્થમાં ત્યાગ ઉપજાય થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વિપ્રયોગની ભાવના થાય એ સર્વોપરિ મુખ્ય ફળ છે ત્યાર પછી સર્વલીલાનુભવ થાય છે.

મૂલમ્:—યતઃશ્ચતુષ્ટય સિદ્ધ્યદિ નાન્યદપેક્ષિતમ્ ।

સર્વસ્ય મૂલ સત્સગસ્તદભાવે ન સિદ્ધયતિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — શુભગાન, દુ ખ ભાવના, દેવભાવ, અને ત્યાગ એ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ થાય તો પછીબીજા કયાનીજપેક્ષા નથી. સર્વનું મૂલસત્ત્વ જના અભાવે તો એમાંનું કશું સિદ્ધ થતું નથી.

વિવેચન.—ઉપર શ્લોકનું કે બધા ચાર પ્રકાર જેને સિદ્ધ થાય તેને અન્ય સાધનની કશી જરૂર પડતી નથી તેથી પ્રથમ શુભગાન કરવું, ભગવત્સેવા કરી દુ ખ ભાવના આર્તિ કરવી, દેવ મુક્ત થઈ સર્વ ત્યાગપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના કરવી. એ આ ફલરૂપ સાધન વિપ્રયોગ ભાવના—સિદ્ધ થાય—શુભગાનાદિક કૃત્ય ચતુષ્ટયપૂર્વક વિપ્રયોગાર્તિ પ્રભુથી આપણને વિરહ થયો છે ! એ પ્રભુનું મિલન આપણને કેમ થતું નથી ક્યારે થશે !—એવો મીઠુખુ- વિયોગ જનિત કલેયાનન્દ સિદ્ધ થાય તો જ સાધનની જપેક્ષા નથી, આ ફલરૂપ ચતુ- ષ્ઠય પદાર્થ સત્સમય સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વનું મૂલ સત્ત્વજ છે. શ્રીભગવતના પ્રથમ શ્લોક અં ૧૮-૧૩ માં ચોનારુ નાકમ છે કે —

‘‘ભગવદ્ભક્તના સગની એક ક્ષણની તુલના સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ પણ કરી શકતા નથી તો પછી મનુષ્યના મનોરથરૂપ રાજ્યાદિક એ સમની ક્ષણસાથે તુલના ન કરી શકે એમાં તો શું કહેવું ? એકાદશ શ્લોકમાં ઉદવણ પ્રતિ ભગવાન કહે છે કે —

‘‘હે ઉદવ ! યોગ, સાંન્ય, સ્વાધ્યાય (વિદ્યો પદ) તપ, ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્તિ, દક્ષિણ, પ્રત્નો, મહો, છંદો (રહસ્ય મન્ત્રો) વીર્ય, નિયમ, ધર્મ, એમાંનું કશુંપણ મને વશ કરી શકતું નથી પણ મને વશ કરનાર તો એક સત્સજ જ છે કે જે સત્સજ અન્ય સર્વમાંથી આ સંહિત ઊઠાવી મહારામાંજ આસન્નિ ઉપભવે છે [ઇષ્ટાપૂર્તિ, ઇષ્ટ્યર્થસાદિ આપૂર્તિ—દુ પ, વાચ જમીચા.] (૧-૨) એવા સત્સજથીજ દત્ત, શક્તિ, ધન, અપ્સરા, નાચ, સિદ્ધ ચારણ, શુભ વિદ્યાધર, અને મનુષ્ય ભતિમાં પણ દીન એવા વૈશ્ય, સ્ત્રી શુદ્ધ અને તેથી પણ દીન—નીચમાં નીચ એવા અન્ત્યજ—આવડાવાદિ પણ મારા (મીઠુખુના) પદને પામ થયા છે તે તે જગમાં રમેશુ અને વમીશુ પ્રકૃતિવાળા પણ બદ હવે સત્સજ

દ્વારા મહારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે, હે પાપરહિત ! (૪) વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિક, વૃ-
ષપર્વા, બાણાસુર, મયદાનવ, વિલીખણ, સુગ્રીવ, હનુમાન, જમ્બુવાન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ,
તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જ, વ્રજમાં ગોપીજન, યજ્ઞ પત્નીઓ તથા અન્ય બહુ નીચ
યોનિમાં જન્મેલા જીવો-દાનવો, મનુષ્યો-પણ મને પ્રાપ્ત થયા છે (૫-૬) એઓએ નહોતું
કર્યું વેદાધ્યન, કે નહોતી કરી મહત્તમની (મોટાઓની-વૃદ્ધોની) સેવા, કે નહોતી કરી ઉપા-
સના, કે નહોતાં કર્યા વ્રતો, નહોતાં આચર્યાં તપ-તે છતાં, આ સર્વ સાધનાદિનું આ
ચરણ એમણે કર્યું નહતું, તોપણ તેઓ મહારા પદને કેવળ સત્સંગથી જ પ્રાપ્ત થયા છે.
(૭) આ પ્રકારે ભગવાને શ્રીમુખથી ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ કર્યો છે. તાત્પર્ય એટલું જ કે
સત્સંગ સર્વ સાધનનું મૂલ છે. સત્સંગથી તદ્દુપભાવ હૃદયારૂઢ થાય છે. સત્સંગથી-ભગ-
વત્ પરાયણ જનોના સમાગમથી ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, ભગવદ્દર્શન, ભજનાન્દ; રસાનુભ-
વાદિ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે તેથી ભગવદ્દીયનો સત્સંગ અવશ્ય કરવો, (૬)
इति श्रीहरिरायजीकृत एकादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृते टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૨ મું.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વાદશ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વાક્યની અર્હત્તિ શ્રી ભાવના તેમજ
ઉપર કહેલા ચાર પ્રકાર સિદ્ધ થયા પછી કયે પ્રકારે અનુભવ થાય એ દર્શાવે છે.

મૂલમ:—ભાવનીયં સદા ચિત્તે સ્વામિનીજલ્પિતં મુહુઃ ।

તાપક્લેશસ્ય માર્ગઃ શ્રીમદાચાર્યરૂપિતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ —વારંવાર ચિત્તમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વિપ્રયોગદશાના વચન (હા નાથ !
હા પ્રિય ! રમણ ! ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજ ! મને આપની દીનદાસીને દર્શન આપો !)
ભાવનીય છે. શ્રીમદાચાર્યજીએ આ માર્ગ વિરહતાપના કલેશ વાળો કહ્યો છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગમાં શ્રીસ્વામિનીજી જે પ્રકારે વારંવાર જલ્પના કરે
છે તેની પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીએ ચિત્તમાં ભાવના કરવી પ્રેમામૃતમાં કહે છે કે:—

एकदा कृष्णविरहान्धयायन्तो प्रियसङ्गमम् । मनोवाष्पनिरासाय जल्पतीदं मुहुर्मुहुः ॥

એટલે (એક દીન શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી પ્રિય-સંગમનું ધ્યાન કરતાં શ્રીસ્વામિનીજી
હૃદયના અશ્રુ બહાર કહાડવા વારંવાર આવું જલ્પન કર્યા કરે છે, શ્રીસ્વામિનીજી રસાત્મક
શ્રીકૃષ્ણના મિલનાર્થ તીવ્ર વિરહ ભાવયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે છે, આવા તીવ્ર વિપ્રયોગ
ભાવના ઉદ્ભાવ સર્વોપરિ બાણવા. એ શબ્દોદ્વાર કૃષ્ણમિલનાર્થ જે ભાવ દર્શાવ્યો છે તે
તે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ ફલરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તાપ કલેશરૂપ છે ' જે શ્રીકૃષ્ણથી
અગણિત વર્ષો થયા જીવ વ્યુત્થરણ પામ્યો છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો પુન સંગમ ક્યારે થશે
એવી વિરહ દશાની ભાવના સહિત તાપ-કલેશનો અનુભવ થાય' એ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ
ફલ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વિષે વારંવાર આવો તાપ કલેશ-વિપ્રયોગ દુઃખનો અનુભવ થાય
એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આવો તાપ કલેશનો અનુભવ શ્રીસ્વામિનીજી વારં-
વાર કરે છે. શ્રીમદ્દાપ્રભુજી શ્રીસ્વામિનીજીના તાપ કલેશ-ભાવાત્મક છે [એટલે શ્રીમદ્દાપ્રભુજી
ઉપયુક્ત તાપકલેશ-ભાવથી પૂર્ણ છે] તેથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ પણ
તાપ-કલેશરૂપ છે. તાપકલેશથી આ માર્ગમાં ફલ સિદ્ધ થાય છે. તેથી જે પ્રકારે શ્રીસ્વા-

મિનીછ વિરહ ભાવ અનુભવે છે તેવીવિરહભાવની ભાવના કરવી, (૧)

મીસ્વામિનીછની ભાવનાનું સ્વરૂપ અમિત મોક્ષમા અતાવે છે

મૂલમ્ —દર્શન દેહિ ગોપીશ ! ગોકુલાનન્દદાયક ! ।

ગોવિન્દ ! ગોપવનિતાપ્રાણાધિપ ! કૃપાનિધે ॥

મી સ્વામિનીછમાં આર રૂપમાં છે પ્રત્યેક સેળ કૃપારાત્મક મીસ્વામિનીછ છે તેના ભાવથી મીડિરજના ચોક્ક નામ આ સિદ્ધાપત્રના અન્ત પવન્ત આવે છે

શબ્દાર્થ —હે ગોપીજનના ઇશ ! હે એકુલ (ધેનુકુલ અથવા ભક્તના કુલ)ને આનન્દ આપનાર ! હે ગોવિંદ ! હે મજ્જભક્તના પ્રાણપતિ ! હે કૃપાના ભણ્ડાર ! દર્શન આપેલ

વિવેચન.—મીસ્વામિનીછએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, હે ગોપીજનના ઇશ ! તમે અમને દર્શન દો, કારણ કે તમે ગોપીજનના પાત-ઇશ-રાજા છો ! રાજા પાતાની પ્રબલે દુખ ન દે, મુખ આપે એવો મર્માદા છે ! તે જ પ્રકારે હે મીકૃષ્ણ ! અમે તમારી પ્રબ હીએ, તેથી તમે અમને દર્શન દો ! તમે જાએના કુલને આનન્દ દાન કરો છો એ બાથે પણ તમારા દર્શન વિના આકુલ બ્યાકુલ થાય છે તેથી એ જાએને દર્શન દો જેમ જાએને અરાવી દર્શન આપો છો તેમ વેગથી પધારી હવે અમને દર્શન આપેલ તમે ગોવિંદ છો એટલે જામના ઇન્દ્ર છે ! જેમ જાએને મુખ આપવા એમનો રક્ષક દોડી આવે છે તેમ તમે અમને-તમારા ભક્તોને-મુખ આપવા વેગથી દર્શન આપો ! તમે ગોપવનિતાના પ્રાણાધિપ છો એટલે આપના દર્શન વિના અમારું વધુએનું જીવન બર્ષ છે ! તમારું સ્વરૂપ દર્શનથી જ અમારું જીવન ટકી શકે છે ! હે મીકૃષ્ણ ! તમે કૃપાનિધિ છો તેથી વેગથી દર્શન કરાવેલ આ પ્રકારે મીસ્વામિનીછ પ્રભુનાં નામ લઈ વિદ્યાપ કરે છે

ગોવિન્દ—જાએના ઇન્દ્ર હન્દ્રિએના નામ, પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનારા ગોવિન્દ સન્દથી સર્વગત, સર્વ આપક્તા અને સર્વનિવન્તવ પ્રભુમાં સુખવાય છે **કૃપાનિધિ—**કૃપાના ભણ્ડાર-એથી ભગવત્કૃપાનો દહ આમય સુખવાય છે

મૂલમ્ —ગોપાલ ! પાલિતવ્રજ ! નિજવ્રજસુખામ્બુધે ! ।

પરમાનન્દ ! નન્દાદિરુષિરોત્સક્તલાલિત ! ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —હે ગોપાલ ! હે મજ્જપાલ ! હે નિજમજ્જના સુખામ્બુધિ ! હે પરમાનન્દ ! હે નન્દાદિકના રુષિર ઉત્સવમાં લાક પામેલા પ્રભુ ! અમને દર્શન દો !

વિવેચન —હે ગોપાલ ! તમે જાએના પાલન કર્તા છો ! આ મજ્જ તમારું છે, તે સર્વતું પાલન કરી સર્વ મજ્જના મુખદાતા છો ! તમે મુખના સમુદ્ર છો, આ તમારા મજ્જમાં તમારા મજ્જભક્તો, પશુ, પક્ષી, ગાય, ગોપાલ, જઈ, મેવનાદિ સર્વને મુખ આપનારા છો ! હે પરમાનન્દશ્વ ! નન્દવયોદાના ઉત્સવમાં એવતા મીકૃષ્ણ ! તમે અમને દર્શન આપેલ (૩)

મૂલમ્ —સદાનન્દ ! નિજાનન્દસમુદાયપ્રદાયક ! ।

દામોદર ! દયાદ્રાર્ઢ ! દીનાનાથ ! દયાપર ! ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ —હે મહા આ દરૂપ ! હે નિજભક્તોને સદાનન્દ સમુદાયન દાન કરનારા !

હે દામોદર હે દયાર્દ્રના પણ દયાર્દ્ર પરમકૃપાલુ ! હે દીનાનાથ ! હે દયાપર પ્રભુ ! દર્શન દો (૪)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે તો સદા આનંદરૂપ છો. વ્રજમાં સમુદિત જીવમાત્રના આનંદ-દાતા છો એવા ભક્તાધીન છો કે શ્રીયશોદાજી પર કૃપા કરી એમના દામથી (દોરડાથી) તમારા ઉદરને બંધાવા મીઠું હતું દયાથી તમારું હૃદય આર્દ્ર-ભીંજી રહ્યું-છે (૪)

આ શ્લોકમાં પ્રભુ દયાપર-દયાલુ છે દીનાનાથ છે, જે દીનનું ગરીબનું કષ્ટ દલ્યાણ કરતું નથી તેના પણ નાથ-ધણી શ્રીકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તાધીન છે, પ્રાણી માત્રના આનંદ દાતા છે એવો ભાવ દર્શાવ્યો છે.

મૂલમ્:—પુરુષોત્તમ ! સર્વોદ્ગુરુચિર ! પ્રેમપૂરિત !

અનંદરૂપપરમ ! પ્રિય ! ગોપવધૂપતે ! ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—હે પુરુષોત્તમ ! હે સર્વ અંગમાં સુંદરતા વાળા ! હે પ્રેમથી પૂરિત ! હે કામદેવથી પણ અધિક રૂપવાળા ! હે પ્રિય ! હે ગોપવધુના પતિ ! તમે અમને દર્શન દો

વિવેચન—હે પુરુષોત્તમ ! તમારા સર્વ અંગ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે સર્વ અંગ રચિર-મનોહર છે અંગનું દર્શન થાય છે ત્યાંજ નયન સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક ભગવદ્ગીય ગાય છે કે —॥ રાગ નટ. ॥ “રૂપ દેશિ નયનાં પલક લગે નહિ । શ્રીગોવર્ધનધરકે અજ્ઞ અજ્ઞ પર નિરશિ નેન મન રહત તહિ ॥” આ પ્રકારે સર્વાંગે રચિર છો ! પ્રેમથી પૂરિત છો ! તમારા સર્વ અંગમાં પ્રેમરસ ભરેલો છે ! તમારું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પકામદેવથી પણ પશુ ઉત્કૃષ્ટ છે ! તમે આધિદૈવિક અનંગરૂપ પરમસુંદર છો ! ગોપીજનને તમે પરમ પ્રિય, તમને ગોપીજન પરમપ્રિય છે ! ગોપવધૂઓના તમે પતિ છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે દર્શન દો.

પુરુષોત્તમ—એ નામથી શ્રીકૃષ્ણ જડ અને ચેતન નામરૂપાત્માક જગત્થી અધિક છે એમ સૂચવે છે.

પ્રેમપૂરિત—પ્રભુના સર્વ અંગો આનંદપ્રચુર છે. આનંદથી પૂર્ણ છે. રસથી ભરેલા છે, પ્રાકૃત માંસ, મજ્જાદિથી ભરેલા નથી. “આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ” એમના સર્વ અંગ કર, પાદ, મુખ, ઉદારાદિ આનંદ માત્ર છે આથી એમ સૂચન થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ કોઈ પ્રાકૃત પદાર્થ નથી, પણ સર્વને આનંદનું દાન કરનાર રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

અનંગરૂપપરમ—શ્રીકૃષ્ણમાં લાકિક કામની શકા આ શબ્દ દ્વારા કરે છે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્કોટિમન્મથમન્મથ કોટિ કન્દર્પનું લાવણ્ય પણ દ્વારા કરે એવી સુંદરતા વાળા છે શ્રીકૃષ્ણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક એવા કન્દર્પથી પણ અધિક છે, પોતે આધિદૈવિક અનંગરૂપ છે.

મૂલમ્:—વ્રજાવલમ્બ સુકટે ! લમ્બકેશ ! કલાનિધે ! ॥

વિરહાર્તિહર ! સ્વીયમનોહરણતત્પર ! ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હે વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) ! હે સુંદર કટિવાળા ! હે લમ્બકેશ-વાળા ! હે કલાનિધિ ! હે વિરહની આર્તિને હરનારા ! હે સ્વીયજનોનું મન હરણ કરવામાં તત્પર એવો પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો ! ! (૬)

વિવેચન—વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) તમે જ છો અખિલ વ્રજ તમારે આશ્રયે જ છે. તમારા કેશ લાંબા અને વાકડીઆળા છે તે ભ્રમરપક્રિતિની સમાન શોભા આપી રહ્યા છે તમે કલાનિધિ છો “કલાનિધિ” એવું નામ આપવામાં તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્યમાં માત્ર પોંડશ કલાઓ છે પરંતુ તમે તો કલાના ભંડાર છો, એટલે એટલી સોળ કલાઓનો

વાપ તમારા પ્રતાપના શુભ આગળ શા લેખામાં છે ! અહીં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના પ્રતાપને કશાની ઉપમા આપી શકાય એમ નથી એમનો પ્રતાપ એટલો બધો છે કે કંઈ પણ એનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી ! નિજભક્તોની આર્તિનું-કૃપાનું હરણ કરવામાં તેમજ પોતાનું સુન્દર મુખનું શ્રીજગત્તું દર્શન આપી, અનેક લીલા કરી, સમસ્ત મજા ભક્તોના મનને હરી લેવામાં તત્પર છે ! એવા કે શ્રીકૃષ્ણ તમે જામને વેગથી દર્શન આપે.

મનોહરણતત્પર—એ કહેવાનું તત્પર એ દીસે છે કે સ્વરૂપ દર્શન આપનાર તથા પ્રેમમાં આર્પણ વા મલાત્મકરે પણ પ્રભુ પ્રેમમાં પ્રેરનાર, પ્રભુમાં આસક્તિ બસનાદિ ઉત્કૃષ્ટ દશાએ લઇ જનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ છે પ્રેમાડવિ હરિવાક્ષસ્મ નિજભક્તોને પ્રભુમાં પ્રેમ પણ હરિ પોતેજ કરી આપે છે (૧)

મૂલમ્ —મનોવિનોદ ! ભાવાબ્ધે ! ભાવવદ્યુદયસ્થિત !

ચચ્ચલીકૃતચિત્ત ! સ્વમાર્વાદોલિતરૂપગૃક્ ! ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —કે મનને વિનોદ કરે ! કે ભાવના સમુદ્ર ! કે ભાવવાનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરનારા ! કે ભક્તોના ચિત્તને વ્યથા કરનારા ! નિજ ભક્તોના ભાવવડે (દિલોત્સવાદિભા) આન્દોલિત રૂપને ધારણ કરનારા કે પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો. (૭)

વિવેચન.—મજાભક્તોના મનને વિનોદ વા આનન્દનું જ્ઞાન કરનારા આપ છે ! તમારાથીજ સુમધ્ય મજાભક્તો આનન્દ પામી છે ! તમે ભાવના સમુદ્ર છે ! જે ભાવથી તમારું ભજન થાય તે તેને સદૃશ થાય છે કેમકે પણ એવ તમારા ભાવનો પાર પામી શકે નહિ એવા આપ ભાવના સમુદ્ર રૂપ છે ! સમસ્ત જગત્માં જે સર્વ ભાવ છે તે તમારી કાણુકારૂપ છે—તમારા ભાવરૂપ સમુદ્રના જલકણ સમાન છે ! તમે ભાવથીજ ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો ! જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ તે તે ભાવાનુસાર તમે તેના હૃદયમાં વિશાળ તે ભક્તના ચિત્તને વ્યથામાન કરો છો ! આપ પણ આ દોલિત—વ્યથામાન રૂપ ધારણ કરો છો ! આપ બધા છો ! જે કોઇ ભક્તોના ચિત્ત બૃહ બવહા રના કાર્યમાં—લૅલિક વેલિક કાર્યમાં—આસક્ત થયેલા હોય છે તે તે ભક્તોના ચિત્તને ત્યાંથી ખસેડી આપનામાં—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચિત્તનમાં—મગ્ન થાય એવું આપ કરો છો ! આપ એવા પ્રસન્ન એ સસારમાં મગ્ન થયેલા ભક્તોને જતાવા છો કે જેથી જે ભક્તોના ચિત્ત જળાત્કારે પડે આપનામાં—પ્રભુમાં—પરોવાય ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના સર્વ મજા ભક્તોના ભાવસ્થાની ભરપૂર છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને દર્શન દો ! !

મૂલમ્ —મહાસુગ્ધ ! સદાદુગ્ધપાનતત્પરમાનસ !

નવનીતાલિસમુખ ! પયોવિન્દુયુતાધર ! ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ —કે મહાસુગ્ધ ! કે સદા દુગ્ધપાનમાં તત્પર માનસવાળા ! કે નવનીત (માખણથી)ઉપડાયેલા મુખવાળા ! કે પયોવિ દુગ્ધ અથવા પાણીવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન આપો ! ! (૮) વિવેચન —નિજભક્તોમાં મહાસુગ્ધ છે ! આપ કંઈ બાણતા નથી જે ભક્ત કહે છે તેજ કરો છો ! નિરન્તર દુગ્ધ (દૂધ)નું પાન કરવામાં તત્પર છે ! કૃષ્ણ હણમાં મીઠાચણાના સ્તનનું પાન કરો છો ! તેમજ મજાભક્તો જે દૂધ આપે છે તે

પીવામાં તત્પર છે ! તમારું મનજ તેમાં છે ! તમારા મુખમાં નવનીત (માખણ) લપટાઈ રહ્યું છે ! હૃદયના કેટલાક બિન્દુઓ તમારા અધરોજ પર લાગી રહ્યા છે તે પરમ શોભા આપે છે.

મૂલમ્:—અલકાવૃતવદન મદનાધિકસુન્દર ।

કપોલવિલસદ્રાગ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—હે અલકથી આવૃત વદનવાળા ! હે કામદેવથી અધિક સૌન્દર્યવાળા ! હે કપોલમા શોભિત રંગવાળા ! હે કસ્તૂરીના તિલકથી પૂજિત ! તમે મને દર્શન દો.

વિવેચન:—તમારું વદનકમલ સુન્દર અલક (વાળથી)થી ઢકાયલું હોઈ અતિશોભાયમાન છે. સર્વ શ્રીઅંગ કામથી પણ અધિક સુન્દર છે. આજ ભાવ ભગવદીય જનો ગાય છે કોટિ કામ વારનેં યહ સુન્દરતા પર કરિયે ॥ કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ પર વિરાજી રહ્યું છે.

મૂલમ્:—સિઞ્જન્નૂપુરશોભાદય નખભૂષણભૂષિત ।

સઘોષસૂક્ષ્મસુકટિવિલસત્ક્ષુદ્રઘણિકા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—હે શબ્દાયમાન નૂપુરની શોભાથી યુક્ત ! હે નખના ભૂષણથી શોભિત હે સુન્દર સૂક્ષ્મ કટિભાગને વિષે વિલાસ પામતી મધુર-ધ્વનિવાળી ક્ષુદ્ર (ઝીણી) (ઘણિકા) ધુધરીઓવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો ! ! (૧૦) **વિવેચન:—**જન્ને ચરણ કમલમાં સ્વર્ણ નૂપુરથી ત્રિલોકમાં અપ્રાપ્ય એવી શોભા રહી છે દશે નખ પર નખભૂષણયુક્ત નખાવલિ વિરાજે છે તે કોટિ સૂર્ય ચન્દ્રની કાન્તિને લજ્જા પમાડે છે. સૂક્ષ્મ કટિ પર ઝીણી ધુધરીઓ મધુર શબ્દ કરે છે.

મૂલમ્:—રાજદ્વૃદયવૈયાઘ્રનખભૂષણભૂષિત ।

કઞ્જલોજનલોલાક્ષ વિશાલાક્ષવિલક્ષણ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હૃદય ઉપર શોભાયમાન વાઘનખાંડપ ભૂષણથી ભૂષિત ! હે કમલ સમાન અંચળ નયનવાળા ! હે વિશાલ નેત્રથી વિલક્ષણ ! (૧૧) **વિવેચન:—**મારા પુત્રને કોઈની નજર લાગે નહિ એવા ભાવથી શ્રીયશોદાજીએ વક્ષઃસ્થલ પર વાઘનખું પહેરા-રાવેલું છે અ વાઘનખું અતિ શોભા આપે છે. નયનકમલસમાન અતિચંચળ છે. જેમ કમલ શીતલ હોઈ તાપહારક છે તેમ શ્રીઠાકોરજીના નેત્રરૂપ કમલ સમસ્ત ભક્તોના હૃદયના તાપહારક છે અને એ શીતળ નેત્રથી ભક્તોને રસદાન કરે છે—સંકેત સૂચન કરે છે નેત્રકમલવત્ વિશાલ છે, ધૂણાયમાન છે, સ્વદય આરક્ત પણ છે તેથી પ્રભુ વિલક્ષણ દીસે છે.

મૂલમ્:—દીનૈકશરણ સ્વીયસર્વસામર્થ્યસંયુત ।

વ્રજરાજસુત સ્વીયજનનીકણ્ઠભૂષણ ॥ ૧૨ ॥

૧ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત:—એવો પાડ હોય તો પણ અર્થ એવોજ રહે છે,

શબ્દાર્થ — હે દીનવત્સોના સુખ્ય આશ્રયસ્થાન ! હે નિઃસર્વસામર્થ્યથી સમુદ્ધ
હે શ્રીનન્દરાયણના પુત્ર ! હે નિઃમાતા શ્રીધયોદાણના કવચનાં આશ્રયસ્થાન !

વિવેચન — જે નિઃશક્તો 'દીન' થઈ તમારે ચરણે રહે છે તેની સર્વ પ્રકારે પ્રશ્ન
રક્ષા કરે છે. કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સામર્થ્ય-સમુદ્ધ છે. શ્રીમદ્ભગવત્ નવમ સ્કન્ધ
ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે — “ જે શક્તો શ્રી, મરુ, પુત્ર, માણ (વિત્ત, આદિ)
જાને પરસોઈ એ સર્વનો ત્યાગ કરી મારે ચરણે આવેલા છે તેઓને ત્વણે દેવાનો હું કેમ
ઉત્સાહ કરું ? હું એવા શક્તોની તો જાણપ્રદાર રક્ષા કરું છું ! ” શ્રીકૃષ્ણ શ્રીનન્દરાયણના
પુત્ર, નિઃમાતા શ્રીધયોદાણના કવચે વીંટાઈ તેમના કંઠના આશ્રયસ્થાન જન્મ્યા છે.

આટલા શ્લોકપર્યંત યુગારસ્વરૂપે સયોગરસની ભાવના કરી નિરૂપણ કર્યું છે. હવે
જેહાત્મક સન્બોધનથી વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું નિરૂપણ કરે છે એ જેહાત્મક ભાવ અર્થિય
કરના હાહાકારશુદ્ધ સન્બોધન વાપરે છે. હા કૃષ્ણ, હા સદાનન્દ, વિલાપના ઉદ્ગારરૂપે
બોલાય છે. હવે પ્રત્યેક સ્થલે “ હા હા ” એવા વિપ્રયોગજન્ય શોકોદ્ગાર આવશે.

મૂલમ્ — હા કૃષ્ણ હા સદાનન્દ હા વૃન્દાવનમૂળમ્ ।

હા નન્દરાજતનય હા યશોદાકુલ્લેલન ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા સદા આનન્દરૂપ ! હા વૃન્દાવનના શૂળમ્ । હા નન્દ
રાયણના પુત્ર ! હા શ્રીધયોદાણના અકર્મા જેહનાર ! મને હર્ષન આપે !

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણનું નામ હજાત્મક છે. શ્રીકૃષ્ણનામ સર્વ વેદસ્મૃતિનો સ્થાર
છે. મજ્જશક્તો શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ અને જપ તેથી કરે છે. શ્રીઆચાર્યશ્રી મહાપ્રજ્ઞ
શ્રી તેથીજ આદ્યહરમન્ત્રમાં તેમજ પચાક્ષરમન્ત્રમાં એજ સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણનુંજ
ચરણ જતાનું છે. (વ્યવહારમાત્રમાં બ્રહ્મ ક્ષણ દેહ્યએ તોપણ પ્રભુનું જ્ઞાન થાય
ભગવત્તિથા રહે, સર્વ વ્યવહારમાં સર્વત્ર અને સર્વદા ભગવદ્દર્શનની, ભગવદ્દર્શનની ભગવ
દ્દર્શનની, સ્વરૂપદર્શનની પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ વર્તન કરી દર્શન પામવાની, તીવ્ર આ
તુરતા રહ્યા કરે તે અર્થે હવે વિપ્રયોગની કેટલીક ભાવનાઓ વિસ્તારે છે. પ્રભુને મલકાવી
તીવ્રેશ્વર પ્રદર્શિ કરના “ હા કૃષ્ણ ! હા સદાનન્દ ” એવા ઉદ્ગાર એ શક્તો કરે છે.)
હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો સદા આનન્દરૂપ એકરસ છો ! તમે જામને આનન્દ આપો ! હે
વૃન્દાવનના શૂળમ્ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો શ્રીવૃન્દાવનમાંથી એક શૂળ પણ બહાર જતા નથી
કારણકે તમે એનું શૂળ છો ! હે શ્રીન રાયણના પુત્ર, શ્રીધયોદાણના જોગામાં જેહનાર !

મૂલમ્ — હા ગોપિકેશ હા નાય હા ગોકુલપુરન્દર ।

હા હા વ્રજજનાર્તિમ્ હા હા નિશ્માધનાધિપ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ — હા ગોપિકાના મૃગ ? હા નાય ? હા બોધુલના મન્દ ? હે મજ્જજનની
જ્ઞાતિનું દરજ કરનારા ! હે નિશ્માધન જનનું અધિક રક્ષણ કરનારા ! તમે ક્યાં છો !

વિવેચન — હા આપીજનના મૃગ રાજા ! હે નાય ! તમે અમારી રક્ષા સત્વર કરો
રાક્ષપ આપીયાથીમા વિરુદ્ધો આત્મ એવા શક્તો કહો છે કે — “ હા નાય ! હા રમણ !

હા પ્રિય ! હે મહાબાહુ ! તમે ક્યા છે ! તમે ક્યાં છે ! હું આપની હીન દાસી છું. મને તમારી સન્નિધિ (નિકટતા) માં લાવો ! સામીપ્યદર્શન આપો ! ” એમ કહ્યું છે. તેવોજ ભાવ આ શ્લોકનો છે, હે ગોકુલના ઇન્દ્ર ! જેમ ઇન્દ્ર એક ક્ષણ પણ ભોગ ત્યજતો નથી, પણ ભોગ ભોગવવામાં તત્પર છે તેમ તમે પણ ગોકુલના ઇન્દ્ર થઈ ક્યાં બેસી રહ્યા છો ! આપ પ્રકટ થઈ આપની ભોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ કરો ! અમને પ્રકટ થઈ આનન્દ આપો ! મજાજનોનું દુઃખ તમે કદાપિ સહી શક્તા નથી ! જ્યારે મજાજનોએ ઇન્દ્રયાગનો ત્યાગ કરી ગિરિરાજપૂજનરૂપ યજ્ઞ કર્યો, ત્યાગ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્ર રાજાએ કોપ કરી સર્વ મજાજેશને જલના પૂરથી ડુબાડી દેવાનો વિચાર કર્યો ! સમસ્ત મેઘમણ્ડલને આજ્ઞા કરી અત્યન્ત વૃષ્ટિ કરવા માંડી ! ત્યારે આપેજ ગોવર્ધનપર્વતને એક અશુભીથી ઉઠાવી સમસ્ત (મજાજના નિવાસીઓને, તેમના ઘર ઢાંખર સહિત) એ પર્વત રૂપ છત્ર નીચે રાખી રક્ષા કરી ! તે જ પ્રમાણે અમે પણ આપના વિગ્ધ સમુદ્રમાં ડુબીએ છીએ ! ! આપ જ એ સમુદ્રમાંથી અમારું રક્ષણ કરવા સમર્થ છો ! આપ નિઃસાધન ભક્તોના અધિપતિ છો ! અમે વિરહથી વ્યાધુલ છીએ ! અમારું સર્વસ્વ દેહ, ઇન્દ્રિયાદિ શિથિલ થઈ ગયું છે ! અમે કોઈ પણ પ્રકારના જીવકૃત સાધન કરવા અસમર્થ છીએ ! તેથી અમને આપ સ્વરૂપદર્શન કરાવી અમારી આર્તિનું હ્રણ કરો ! (૧૪)

મૂલમ્:—હા હા નન્દાદિસર્વસ્વ હા હાન્નજ્ઞ નવાહુકુર ।

હા નિરાલમ્બનાલમ્બ હા હાન્ધલકુટિપ્રિય ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નન્દરાયજી આદિના સર્વસ્વ ! હે કામદેવના નવીન અંકુરરૂપ ! હે આલમ્બન (આશ્રય) રહિતના આલમ્બન (આશ્રય) રૂપ ! હે અન્ધને લાકડી જેવા પ્રિય પ્રભુ ! આપ અમારો ત્યાગ કરી ક્યાં ગયા છો ? અમને દર્શન આપો ! (૧૫)

વિવેચન:—નન્દાદિક એટલે ગોપ, ગોપી, સખા, ગાયો એ સર્વના સર્વસ્વરૂપ એક આપજ છો ! આપ વિના સર્વ પદાર્થ તુચ્છ છે ! આપજ એક સર્વના જીવનના પ્રાણરૂપ છો ! આપ અનંગ એટલે કામદેવ તેના પણ નવીન અંકુરરૂપ છો ! અનંગરૂપ વૃક્ષમાં નૂતન અંકુરરૂપ છો ! આપ સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવ છો ! આપનું સૌન્દર્ય જોઈ જો કામદેવ પણ મોહિત થાય છે તો અમે સર્વ મોહિત થઈએ એમા શું આશ્ચર્ય ! જેને કોઈ પણ જાતનો આધાર નથી તેના તમેજ આધાર છો નિરાલમ્બના-નિરાધારના આધાર પ્રભુ છે-એમ કહેવામા ભાવાર્થ એ સમાયતો છે કે ‘જે કોઈ જીવ અન્ય સર્વ સ્થલેથી આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરે છે તેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય આપે છે જ. જેમ અન્ધજનોનો લકુટિપ્રિય હોય છે-લકુટિ (લાકડી)જ આધાર છે તેમ આપ અમને પ્રિય છો, અમારા આધાર રૂપ છો ! અમે તમારે અર્થેજ સર્વ ક્રિયાઓ કરીએ છીએ ! આ પ્રકારે સમસ્ત શ્રીસ્વામિનીજનો વિપ્રયોગ-ભાવ દર્શાવે છે ! (૧૫)

મૂલમ્:—एवंविधानि सततं जल्पितानि मुहुर्मुहुः ।

अवगत्य च भावेन भावनीयान्यहर्निशम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ — શ્રીસ્વામિનીજીના નિરંતર આવા જ્ઞપ-વિદ્યાપ-વિપ્રયોગ દયાના જ છે એ વિદ્યાપત્ર-નિરંતર મર્મ-રહસ્ય જાણીને એની ભાવના અહર્નિશ કરવી. (૧૬)

વિવેચન — આ પ્રકારે નિરંતર શ્રીસ્વામિનીજી જ્ઞપના કરે છે ત્યારે શ્રીમોક્ષ પધારી સર્વ શ્રીસ્વામિનીજીને દર્શન આપે છે એમના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તેથી સર્વ વૈષ્ણવોએ એવી ભાવના રાત્રિદિવસ કર્તા કરવી. (૧૬)

આ પત્રમાં પ્રશ્નનાં ચોસઠ નામ ક્યાં છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ચાર રૂ છે પ્રત્યેક ચૂંચ સોળ સોળ બનેલું છે શ્રીમહારજી એ ચાર ચૂંચના પતિ છે પ્રત્યેક ચૂંચના શ્રીસ્વામિનીજી પોપ્પ [સોળ સોળ] નામ પ્રશ્નના આપે છે તે પ્રત્યેક સોળ ચંદ્રાત્મક વસતો અનુભવ થઈ સદિત શ્રીસ્વામિનીજી કરે છે આ પ્રકારે ચાર ચૂંચના ચોસઠ નામ થયા છે અન્તે શ્રીહરિચંદ્ર કહે છે કે એ તમે આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહભાવની ભાવના અહર્નિશ કરો તો શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી હૃદયમાં ભાવ સ્થિત થશે ત્યારે પ્રભુ તમને નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવશે

इति श्रीहरितोयसीविरचितं ब्राह्मणं शिक्षापत्रं श्रीगोपबन्धरकीकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥૧૬

શિક્ષાપત્ર ૧૩ મુ

ઉદ્દેશ — ‘સર્વ સ્નેહથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરી એક પ્રભુઅસ્તિમાં ચિત્તને નિરોધ કરવો ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ભાવના કરવી વિપ્રયોગ અનુભવનો ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી ભાવ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ આ કાલ અઢાઠઠિન આવ્યો છે આ સમયમાં સત્સત્વ દુર્લભ છે હું સત્ત્વ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે સર્વની જુદી ભાષ કરે છે, વિપ્રયોગની ભાવનામાં આ હું સમરૂપ બાધક દોષને વિચારી લીનતા વિના અન્ય ઉપાય નથી એ દૈન્ય પ્રદર્શિત કર્યાથી પ્રભુ મધુન્ન થાય છે’ એમ આ શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ દૈન્ય દર્શાવવાનો છે

મૂલમ્ — કાલઃ કરાલઃ સમુપાગતોઽય મર્તિ સતાં વ્રાગદ્દરત્સસસ્તામ્ ।

શ્રીવલ્લભાચાર્યસમાધિતાનાં ત્વઃ કાલકાલ શરણ સ ઇવ ॥૧॥

શબ્દાર્થ — આ કાલ મહાકરાળ આવ્યો છે, જે સમસ્ત સત્પુરુષોની જુદી શીઘ્ર કરી દે છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના આશ્રિતોનું શરણ તો કાલના પશુ કાલદૃષ્ટ પ્રભુજી છે

વિવેચન — આવા મહાકરાલ કલમાં અ્યારે સત્પુરુષોની જુદી પશુ બ્રહ્મ થાય છે તો અન્ય જીવોની શી થતી ? આ અધિપુરુષે સર્વની જુદી કરી લીધી ! કેમકે પશુ કલિએ ઉદય ? આમ ચક્રા કરનારનું સમાધાન શ્રીહરિરાયજી કરે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે તન મન અને ધનથી જનારને કાલ કદાપિ કરતો નથી. પરંતુ એ કાલ એવા આશ્રિત જીવને માધક સહ પડે છે શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશસ્કન્ધમાં એવું વાક્ય છે કે —

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना बानुष્ણસ્વभावात् ।

કરોતિ યયત્સકલં પરસ્મી નારાયણાયેતિ સમર્પયેત્તત્ ॥” (જ ૨ ૩૧)

એટલે કે શરીરથી વાણીથી, મનથી ઈન્દ્રિયથી, જુદીથી આત્માથી અથવા નિજ સ્વભાવથી જે કાંઈ થાય તે સર્વ પુરુષને-નારાયણને-શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરવું ॥” એ પ્રકારે

સર્વ કર્મો પ્રભુને-આચાર્યજીદ્વારા સમર્પણ કરી નિશ્ચિન્ત થવું. દ્વાદશસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—

“કલેર્દોષનિધે રાજન્નસ્તિ હ્યેકો મહાન્ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તવન્ધઃ પરં વ્રજેત્ ॥”

અર્થ:—“હું પરીક્ષિત ! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ છે કે દ્વક્ત શ્રીકૃષ્ણના કીર્તનમાત્રથી જીવ બન્ધનોથી મુક્ત થઈ પરને-પ્રભુને-શ્રીકૃષ્ણને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીપ્રકટિત ભાવ જે વૈષ્ણવને થાય તેને આ કલિકાલ સાધક છે.

મૂલમ્:--ન સેવા ન કથા નૈવ ભાવનં નાઽપિ સંશ્રયઃ ।

નિત્યમુદ્વિગ્નમનસા કથં કાલઃ પ્રયાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જેને સેવા નથી કથા નથી ભાવના પણ નથી; અને સારા પ્રકારનો આશ્રય પણ નથી—જે જીવનું મન સદા ઉદ્વિગ્ન હોય, એનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત થશે ? (૨)

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગની રીતિએ ભગવત્સેવા, શ્રીઆચાર્યજીના અન્યાદિકનું શ્રવણ. ભગવદ્ધર્મહૃદયમાં સ્થિર થાય એવી કથા, હૃદયમાં ભાવના અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય—આમાંથી કશું પણ જે જીવથી બનતું નથી તેનું મન સદા ઉદ્વેગયુક્ત હોય છે, તેનો સમય કેમે કરતા વ્યતીત થતો નથી. એટલે તેને જ આ કલિકાલ મહાકરાલરૂપ થઈ ભલે છે. અન્ય અશક્ત જીવો, જેઓ દૃઢ ભગવદાશ્રયનું અવલમ્બન કરે છે અને અન્ય કંઈ પણ કરી શકતા નથી તેઓ યથાકથનિચિત્ સ સાર તરી શકે છે જે કોઈ એકલો હોય, દ્રવ્યાદિકની સહાય વિનાનો હોય શરીરે રોગયુક્ત હોય તો તેનાથી ભગવત્સેવા ન બની શકે એ સ્વાભાવિક છે પણ એવા જીવોએ અષ્ટાક્ષરશરણમન્ત્રની ભાવના કરવી. એ પણ ન બને તો લૌકિક, વૈદિક સર્વ ત્યજી એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ પ્રકારે કોઈ પણ સમયે ભગવદ્ધર્મમાં મન ન લગાડતાં દેહસમ્બન્ધી સ સારાગ્નિમાં સુખદુઃખથી પીડાય—અષ્ટપ્રહર સુખદુઃખમાં હાય હાય કરે તેને આ કાલ નિશ્ચય બાધ કરે જ કલિયુગના દોષ બહુ છે તો સેવા, કથાથી શું થાય ? એમ શકા કરનારને પ્રત્યુત્તર આપે છે કે, નવમસ્કન્ધમાં દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ પોતે કહે છે કે:—અર્થ:—“મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાક્ષાત્ ચાર પ્રકારની સાલોક્યાદિ મુક્તિ પણ મારી સેવાથી પૂર્ણ થયેલા ભગવદીયો ઇચ્છતા નથી ! તો પછી કાલાદિકથી નષ્ટ થાય એવા સ્વર્ગ, અને રાજ્યાદિકની ઇચ્છા એ ભગવદીયો કેવી રીતે કરી શકે ?” ચાર પ્રકારની મુક્તિ (૧) સાલોક્ય (૨) સામીપ્ય, (૩) સાદૃપ્ય. (૪) સાયુજ્ય એવી મુક્તિની પણ ઇચ્છા જે કરતા નથી, પણ દ્વક્ત સેવા કરવામાં પૂર્ણ થઈ રહ્યા છે એવા ભકતોને ભગવાન આધીન થઈ રહે છે. એવા સેવાપૂર્ણ ભગવદીયોને કાલ કેવી રીતે બાધ કરી શકે? ભગવાનની કથા માહાત્મ્યયુક્ત છે આનન્દરસથી સુન્દર છે એ ગોવિન્દના માહાત્મ્યનું જે કોઈ નિત્ય શ્રવણ કરે કીર્તન કરે તે નિઃસંશય કૃતાર્થ છે (તસ્માદ્ગોવિન્દમાહાત્મ્યમાનન્દરસસુન્દરં । શ્રુણ્યાત્ કીર્તયેન્નિત્યં સ કૃતાર્થો ન સંશયઃ ॥) વળી દ્વિતીય સ્કન્ધ રાજપરીક્ષિતનું વાક્ય છે કે —

“પ્રવિષ્ટ કર્ણરન્ધ્રેણ સ્વાના ભાવસરોરુહમ્ । ધુનોતિ શમલ કૃષ્ણઃ સલિલસ્ય યથા શરત્ ॥

અર્થ:—“જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલને દૂર કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ (નિજ કથામાં)

કર્ણરૂપ રન્ધ્ર (કાણા) દ્વારા બહુતોના ભાવાત્મક હૃદયમાં પ્રવેશ કરી હૃદયના મહને દૂર કરે છે આ વાક્યાનુસાર શ્રીકાકોરણની કથારૂપ સુ દર અમૃતનું જે છવ નિત્ય કર્ણરૂપ પાન કરે છે તે કૃતાર્થ છે તેના કર્ણદ્વારા શ્રીકાકોરણની કથારૂપ અમૃત હૃદયમાં જઈ તેના સર્વ દોષ દૂર કરે છે કથા કહેનાર, યવજ્ઞ કરનાર તથા સાંભળેલી કથાનો અનુવાદ જે ત્રણે છવ કૃતાર્થ છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે ગમ્મજલ લાવનાર, પાન કરનાર, તથા આસપાસના સર્વ જનો પવિત્ર થાય છે આ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં મન આસક્ત કરનારને આ કાલ બાધ થતો નથી, અન્ય સર્વને બાધક છે (૨)

મૂલમ્—સત્સજ્ઞો દુર્લભો દુષ્ટસજ્ઞ સચિન્તનાદિતે ।

અનાયાસેન સસિદ્ધ કા ગતિર્મે મવિષ્યતિ ॥૩॥

શબ્દાર્થ —સત્સજ્ઞ દુર્લભ છે અને દુ સજ્ઞ વિનાવિચારે, વિનાશ્યમે અચ્છી રીતે આબ્યો બાય છે તો પછી મારી શી ગતિ થશે ? (૩) વિવેચન.—સત્સજ્ઞ મહાદુર્લભ છે આ છવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી દુષ્ટ છવની પાસે દુસજ્ઞ અણુચિન્ત્યો હશે દિશામાંથી આવે પડે છે, છવને ભગવદ્ધર્મમાં આસક્ત થવા રેતો નથી આપે દુસજ્ઞને ગ ધ પણ બાધક છે તો પછી હથિશામાંથી આવતો દુસજ્ઞ મહાબાધક હોય એમાં શું મહેલું ? શ્રીકૃષ્ણાંબલ વિનસિમાં કહે છે કે—દુરિણીના સમાન અપલનેત્રવાલા ત્રણજાનોના સખી એવા જે શ્રીકૃષ્ણ છે—તેમણે બધારથી મહારે અબીકાર કર્યો છે—મને પોતાનો કોઈ શબ્દો છે—ત્યારથી અન્યસમ્બન્ધનો ગ ધ પણ મને શિરસેસમાન દુઃખમય લાગે છે,

આ પ્રકારે કૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈના સગ્ગ ધનો ગ ધ પણ શિરસેસ કરે છે એમ મો પ્રભુની આશા છે પણ મને દુસજ્ઞ હશે દિશાથી બાધ કરે છે તો મારી શી ગતિ થશે ?

મૂલમ્—સમાહયિતુમશિલ તે ક્રીડયિતુમેવ ચ ।

શકલીકર્તુમધુના પ્રમોચાલચિકીર્તિતમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ —સમક્ષ ધર અને અધર (જગમ અને રથાવર)વસ્તુઓનો સમ્પદ ૧ શરવાની તેમજ તેમની સાથે કોઈ કરાવવાની તથા સર્વને સિત્ત કરવાની પ્રભુની આદ કીડા કરવાની ઇચ્છા છે (તે કોણ બને છે ?) (૪)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે દુસજ્ઞથી સસારી લોક અદન્તામમતામાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે તેમને સાથે શાખી અદ પ્રદર ખિલોનાની મારફત તેમની સગતમાં દુ રમી રહ્યો છે, (છવ) શું કહી ? જગત્માં એવા જ (સસારી) જનો મને પ્રાપ્ત થાય છે । તેથી કે પ્રભુ ! આધુનિક છવેને આપજ નમ્યવો છા । કાપની પુતલીની સમાન સર્વ વસ્તુઓનો ડોરી તમારા હાથમાં છે । આ સર્વ જગત મન્ત્રસમાન છે । આપ એના મન્ત્રી (મન્ત્ર ચલાવનારા) છા । જમ આપ વગાડો તેવો સર્વ આ સર્વ કરી રહ્યો છે । આપ તો બાલની સમાન કોમ કરી રહ્યા છા । સદજમાં અમે તથા સર્વ જગત (આપની) માધારૂપ યન્ત્રિથી જમજ કરી રહ્યા છએ । આમ છે તેથી અમારે (છવેને) તમારે ચરજેજ આપવાનું છે ।

આ પ્રકારે મર જગત્ પ્રભુની ધ્યા છે જગતના મર ક્રમે પ્રભુની બીજામાં રમાય સમાન છે જમ પ્રભુ એમને તોરે તેમ એમન (છવેને) રોગવાનું છે છવ તે જાત પ્રભુને કરજે કરાનું છે

મૂલમ્:—હા નાથ ! હા કૃપાનાથ ! ગોપીનાથ ! દયાનિધે ! !

વ્રજનાથ ! રમાનાથ ! નિજનાથ ! જગત્પતે ! ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નાથ ! હે કૃપાનાથ ! હે ગોપીજનના નાથ ! હે દયાના નિધિ ! હે વ્રજના નાથ ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે જગત્ના પતિ ! અમારાપર દયા કરો ! (૫)

વિવેચન:—હે નાથ ! અમારા તમે સ્વામી છો ! તેથી તમારા વિના અન્ય કોને અમારા સુખ દુઃખ કહી શકીએ ? હવે આ સસારદુઃખ સહી શકાતું નથી ! તેથી તમે અમને તમારા ગણી દયા કરો ! હે કૃપાનાથ ! તમે પ્રથમથી કૃપા કરતા આવ્યા છો. અમારાપર કૃપા કરો ! તમે ગોપીજનના નાથ થઈ નિઃસાધન ગોપીજનપર નિરંતર કૃપા કરી તેમનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં ! તેમજ અમે પણ નિઃસાધન (જીવકૃત સાધન વિનાના) છીએ તો અમારા પર કૃપા કરો ! તમે વ્રજના નાથ હોઈ કસસમ્બન્ધી સર્વ દૈત્યોને માર્યાં ! વ્રજની અગ્નિથી, ઇન્દ્રના કોપથી ઉપજેલા જલના પૂરથી, કાલીય નાગથી, વિષથી—એમ સર્વ પ્રકારની આપદ્માથી આપે રક્ષા કરી ! તેમજ તમે અમારી પણ સર્વ આપદોમાં રક્ષા કરો ! તમે લક્ષ્મીનાથ અમારા પર પ્રસન્ન રહો ! તમે ભક્તોના નાથ હોઈ ભક્ત પ્રસન્ન રહે, ભક્ત સુખી થાય એવુંજ કરો છો ! શ્રીભાગવત નવમ સ્કન્ધ દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ કહે છે કે—**અર્થ:—**હે વિપ્ર ! હું ભક્તોને આધીન છું ? હું ભક્તો આગળ અસ્વતંત્ર જેવો છું ? હે વિપ્ર ! ભક્તોને મને અતિપ્રિય લાગે છે. સાધુ ભક્તોએ મ્હારું હૃદય ગ્રહણ કરી લીધું છે ?” તમે જગત્ના નાથ છો ! તમારું કર્યુંજ થયું જાય છે ! તેથી તમે જ્યારે કૃપા કરશો ત્યારે આ કલિ નિઃસશય અમને દુઃખદેતો અટકશે ! (૫)

મૂલમ્:—ગોકુલાધીશ ! ગોપીશ ! વ્રજાધીશ ! વ્રજપ્રિય ! !

વ્રજાનન્દ ! નિજાનન્દ ! ગોકુલાનન્દ ! ગોપ્રિય ! ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—હે ગોકુલના અધીશ ! હે ગોપિકાના ઇશ ! હે વ્રજના અધીશ ! હે વ્રજના પ્રિય ! હે વ્રજના આનન્દરૂપ અથવા વ્રજમાં છે આનન્દ જેનો એવા પ્રભુ ! હે નિજ ભક્તોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયના કુલોના આનન્દરૂપ ! અથવા હે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયો પર પ્રીતિ રાખનારા ! તમે અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ગોકુલના રાજા છો ? સર્વ ગોકુલવાસીઓ તમારાથીજ શોભે છે ! ગાયોના રક્ષક તમે જ છો ! ગોપીજનના ઇશ પણ તમેજ છો ! વ્રજદેશ તમને પ્રિય છે ! દશમ સ્કન્ધમાં બ્રહ્માજી કહે છે કે:—

“અહો ભાગ્યમહો ભાગ્યં નન્દગોપવ્રજૌકસામ્ । યન્મિત્ર પરમાનન્દ પૂર્ણં વ્રજ સનાતનમ્ ॥”

“શ્રીનન્દરાયજીના વ્રજમાં વસનાર સર્વના અહોભાગ્ય છે કે તેમના મિત્રપૂર્ણ બ્રહ્મ પરમ આનન્દરૂપ સનાતન શ્રીકૃષ્ણ છે ! આપ નિજ ભક્તોને આનન્દનું હાન કરો છો ! આપ ગાયોના કુલને આનન્દ અર્પો છો ! ગાય આપને અતિપ્રિય છે ! એક ભગવદ્દીય ગાય છે કે—“**આર્ગે ગાય પાછે ગાય રૂતગાય રૂતગાય । ગોવિન્દકુ ગાયનમે રહિવોહિ માવેરી**” એમ, ગાય છે પ્રિય જેને એવા શ્રીકૃષ્ણ અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ - હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમન્નિજાધ્યાયાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥ , ,

વુદ્ધેષુ દોષપુદ્ધેષુ માગ્યમુદ્ધેષુ સત્પ્રભો ! ।

નિ સાધનેષૂન્મતિપુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર દયા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુદ્ધ થયેલા ઉપર ભાવ્યહીન ઉપર, નિસાધન બનેલા પર બનેલા ઉપર અતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો ! (૭)

વિવેચન. — હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક છો ! તમે જમારા પર કૃપા કરશોજ પરંતુ જામને ધીરજ નથી શ્રીગુણાંકજી વિગ્નપિતા કહે છે કે —

અમુદસ્ય સ્વમાબોડયં સમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ જાતકઃ કિન્નો રહસ્યેન ન સંશયઃ ॥

એટલે કે “એકનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં જાતક પછી એકમુદ્ધત સમય રતન ક્યાં કરે છે એમાં સંશય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિશ્ચય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતામુદ્ધત થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે જ્યાં સુધી તમે દયા કરવામાં લીલક રશો ત્યાં સુધી માયા જામને દુઃખ દેશે ! શ્રી ગુણાંકજી વિગ્નપિતા કહે છે કે —

“નાયેડુજ્જ્ઞતાં પાતે સર્વ પાત્યજુક્ષતાસુ । તસ્મિન્નાપિપરીતે તુ સર્વમેવ મયેષયા ॥”

અર્થ — “સ્વામી અનુકૂળ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે, ” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીજીના નાચ હોઈ પરમ સુન્દર છો ! જામે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! જમારા દોષ વિચારી કૃપામાં લીલ ન કરો ! જો બાજાબંદી મહાપ્રભુ જીના આશિર્વાદની ખાતર કૃપા કરો ! જા પ્રકારે દીનતાથી પોતાના દોષ વિચારણા (૭)

હું અતિદુઃખ છું અનેક પ્રકારની કાવિક, માનસિક, અને વાચિક દુઃખતાથી દુર્લભ છું મહારા બાબમાં ભજનપ્રેમ સંજો નથી મહારી બુદ્ધિ બંધી રહી છે ! હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાચ છો તેથી જ રહે રાખશોજ હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવે જો હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારા દોષ મા વિચારો ! જો કોઈ એમ શકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના ગુણદોષ વિચાર કરે — કેમ ગુણદોષ ન વિચારે ? ગુણદોષ દોષ તો વિચારેજ તો શ્રીગુણાંકજી વિગ્નપિતા કહેનું સમાધાન કરે છે કે —

“વલ્લિષ્ઠા અપિ મહોવાસ્ત્વજ્ઞપામેઽતિદુર્બલા । તસ્વા રમ્યગચર્માત્વારોવાણાં લીલધર્મતઃ ॥

અપરાધેઽપિ ગગના નિય કાર્યા મમાધિપ ! । મહર્જીશ્વર્યમાબેન સ્વસ્ય શુભતયા ચ ન ॥”

અર્થ — “જો કે મહારા દોષો બહુ બહિષ્ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આમળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા મધ્યસ્થ છે એ ઉપર મમ પાસે જીવધર્મ રૂપ દોષ ક્યા સુધી ટકી રહેશે હે અધિપ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક

છે તેથી અમારા અપરાધની ગણના તમારે કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે તમારું ઐશ્વર્ય સહજ છે તમારું એવું સહજ ઐશ્વર્ય છે કે તેની પાસે અમારા દોષો મહાશુદ્ધ છે ! અન્નમિલે પુત્રના ભાવથી 'નારાયણ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલાથી જ કાળના યન્ધનથી મુક્ત થયો, ત્યારે તમે તો શ્રીકૃષ્ણ છો-દોષ જોતા પણ નથી, તેથી અમારા પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:-નિવર્ત્ય સર્વતશ્ચેતા નિરુદ્ધ્ય ચરિતે હરેઃ ।

હૃદિકૃત્ય કૃપાવશ્યં સ્થીયતાં સજ્જનૈઃ સહ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:-ચિત્તને સર્વ લૌકિકથી નિવૃત્ત કરી હરિના ચરિત્રમાં નિરુદ્ધ કરવું (રોકવું) પ્રભુની કૃપાને વશ્ય-આધીન એવો જે નિરોધ-તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા સજ્જન (પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો) ના સગમાં સ્થિતિ કરવી. (૯)

કૃપાવશ્ય પ્રભુની કૃપાથી-વશ્ય-પ્રભુકૃપાને આધીન એવો નિરોધ આ અર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકાનુસાર છે.

વિવેચન:-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ સંસારમાં મહાર્ ચિત્ત અહન્ટા (હું-ભાવ) અને મમતા (આ મારું અને આ ખીજનું એવી બુદ્ધિ) થી ફસાઈ ગયું છે ! આ સંસાર મહારા દેહસમ્બન્ધી છે ! એમાં મહાર્ ચિત્ત નિરન્તર વ્યગ્ર થઈ રહ્યું છે ! તેથી હું તમારું સ્મરણ કરી શકતો નથી ! આ દેહસમ્બન્ધી અહન્ટામમતાત્મક સંસારમાંથી મહાર્ ચિત્ત નિવૃત્ત કરો-દૂર કરો, અને તમારામાં (શ્રીકૃષ્ણમાં) મહાર્ ચિત્ત રોકો (નિરુદ્ધ કરો) પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત દહી, દૂધ, માખણ ઇત્યાદિકમાં વ્યગ્ર હતું તેથી શ્રીઠાકૌરજીએ એ ભક્તો પર કૃપા કરી એમની આસક્તિના પદાર્થો-દહી, દૂધ, માખણ-ની ચોરી કરી, કે જેથી એમનું ચિત્ત શ્રીઠાકૌરજીમાં આસક્ત થાય ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થોમાં-અન્ય ખાખતોમાં-પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત હતું. તે સર્વમાંથી એમનું ચિત્ત દૂર કરી પોતાનામાં (ભગવાનમાં)-એમનું ચિત્ત રોકાય એ ઉદ્દેશથી શ્રીઠાકૌરજીએ અનેક લીલા કરી, અને પોતાનામાં અને (ભગવાનમાં) પ્રજ્ઞભક્તોના ચિત્તને આકર્ષ્યું આ પ્રકારે ભગવાને જ પ્રજ્ઞભક્તોનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો. તેવે પ્રકારે તમે અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારા ચિત્તનો નિરોધ આપનામાં સિદ્ધ કરો ! અમને “ તમારા ” ગણી દ્યો ! આપ સજ્જન ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો તો અમારા પર કૃપા કરો !

ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે ચિત્તને નિરુદ્ધ કરી, ભક્તસગમાં રહી, શરણુભાવના કરવાનું દર્શાવે છે:-

૧ નિરોધ-પ્રપચ્ચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ પ્રપચ્ચને-જગતને ભૂલી જઈ, ભગવાનમાં ચિત્તનું આસક્ત થવું (રોકવું). જગતના સર્વ પદાર્થો ભગવદ્ગૂપ છે, ભગવાનના છે તે ભૂલી જઈ એ પદાર્થોપર અહન્ટામમતા કરી જીવ એમને 'મહારા છે' એવો દુષ્ટ આગ્રહ કરે છે આ પ્રકારે ભગવાનથી એવું ચિત્ત દૂર થાય છે અને અહન્ટા-મમતાત્મક સંસારમાં ફસાય છે આમ ભગવાન વિના અન્ય સાસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત થયલા ચિત્તને ભગવાનજ દૂર કરે છે અને પોતાનામાં રોકે છે આનું નામ નિરોધ, એવો નિરોધ ભગવાનને પ્રજ્ઞભક્તોને સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત ઇન્દ્રાદિક દેવતામાં આસક્ત હતું-તો તે અન્યાસક્તિ દૂર કરવા ભગવાનને ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું ઇન્દ્રાદિકનો મદ ઉતાર્યો, રાક્ષસોનો વધ કર્યો કાલિયદમન કર્યું-દૂધ દહી માખણની ચોરી કરી, આમ પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત ભગવાને અન્ય પદાર્થોમાંથી દૂર કરી પોતામાં રોક્યું આવો નિરોધ ભગવાનની અતિકૃપાને આધીન છે [૯]

મૂલમ્ - હા, કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમન્નિજાચાયાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥ , ,

દુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ મામ્યસુષ્ટેષુ સત્ત્વમો ! ।

નિ સાધનેષૂન્મતિષુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

અર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર દયા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર મામ્યદીન ઉપર, નિસાધન બનો પર બને છેથી મતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો ! (૭)

વિવેચન — હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન હતાત્મક છે ! તમે અમારા પર કૃપા કરીશ પરંતુ અમને ખીરજ નથી શીશુસાંઇજી વિશ્વસિમાં કહે છે કે —

અમ્ભવસ્ય સ્વમાવોડ્યં નમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ વાતકઃ કિન્નો રહસ્યેવ ન સંશયઃ ॥

એટલે કે “મેંબનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર બહુ સિંચન કરવું, છતાં વાતક પક્ષી જેટલુકત મધ રટન કર્યા કરે છે એમા સંશય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ બકતો પર નિશ્ચય કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં બકતો આતુરતાયુકત મધ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમે દયા કરવામાં દીલક રશો ત્યાં સુધી માયા અમને દુખ દેશે ! શી શુસાંઇજી વિશ્વસિમાં કહે છે કે —

“નાયેડ્મુકૂલતાં યાતે સર્વ વાત્સ્યમુકૂલતાઃ । તસ્મિન્નપિપરીતં તુ સર્વમેવ મવેતયા ॥”

અર્થ — “સ્વામી અનુકૂળ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને એ સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે,” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીજીના નામ હોઈ પરમ સુન્દર છે ! અમે બહુ દુઃખી છીએ ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! અમારા રોષ વિચારી કૃપામાં દીલ ન કરો ! શ્રી આબાર્જીજી મહામુક્તિજીના આમિતની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના રોષ વિચારના (૭)

હું અતિદુઃખ છું અનેક પ્રકારની શારિિક, માનસિક, અને વાચિક દુઃખતાથી દુર્લિપ છું મહારા બાબમાં અજવદ્ધર્મ લખ્યો નથી મહારી બુદ્ધિ જતી રહી છે ! હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છે તેથી જ રણે રાખશોજ હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવો જે હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો રોષ મા વિચારો ! એ કાઈ એમ શકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી એવના શુભરોષ વિચાર કરે—કેમ શુભરોષ ન વિચારે ? શુભરોષ હોય તો વિચારેજ” તો શીશુસાંઇજી વિશ્વસિમાં એવું સમાધાન કરે છે કે —

“યસિષ્ઠા મપિ મરોપામ્બલ્લપામેડતિદુર્બલા । તન્વા રૂઝરમર્મત્વાદોષાણાં લીલધમતઃ ॥

અપરાધેડપિ યયના મૈત્ર વ્યર્થા બ્રજાશ્રિયઃ । મહાલીલ્લયમાવન સ્વસ્ય શુભ્રતયા જ ન ॥”

અર્થ — એ કે મહારા રોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ રોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે એ ઈશ્વર ધર્મ પાસે એવધર્મરૂપ રોષ હવા સુધી ટકી રહેશે કે નબલિય ! તમે નિસાધન હતાત્મક

મૂલમ્ —અદૃષ્ટદુ સ્વિતમુખોઽનનુમૂતસુષેતરઃ ।

સ્વદુ સ્વિતાતિકરુણ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ —જે દુ ખમુક્ત (ભક્તનું) મુખ ભેઈ શકતા નથી, જેમણે મુખ વિના જાત્ય કયાનો—દુ ખનો—અનુભવ કર્યો નથી, જે પોતાના દુખિત ભક્તોપર અતિકરુણ છે—એવા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી ચરણ (આશ્રય સ્થાન) છે ૧૦ વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિજ ભક્તો દુ ખકહેશથી પીડિત માથે જે ‘સહી થકો’ એમ નથી તમને તો જે પ્રમદે ભક્ત પ્રસન્ન રહે એ જ કષ્ટ છે, ભક્તો દુ ખ પામે—ભક્તોના મુખ આનિમુક્ત રહે એ તમે સહી શકતા નથી તમે સર્વ પ્રાણિમાત્રના મુખદાતા છો, તો પછી ભક્તોના દુખ કેવી રીતે રેખી થકો શ્રીકૃષ્ણમુખ વિસ્મૃતિમાં કહે છે કે —

“જાનામિ મન્દમાગ્યોઽહં યદર્થે ગોકુલેશ્વરઃ । મકલ્પકેશાસાદિષ્ટુત્વસ્વમાર્ગ કુરતેઽન્વયા ।”

અર્થ —“ હું મન્દ ભાગ્યવાન છું એમ બાધું છું કારણ કે મહારા મન્દ ભાગ્યને લીધે શ્રીગોકુલના ઉપર—શ્રીકૃષ્ણ ‘ભક્તને કહેશ સહન ન કરવો’ એવો જે પોતાને સ્વભાવ છે તેને પણ અન્યથા [દ્રૃષ્ટ] કરે છે ભગવાનનો સ્વભાવ એવો છે કે ‘ભક્તને કહેશ સહન ન કરવો’ આવો જે પોતાનો સ્વભાવ તે પણ જો ભગવાન અન્યથા [દ્રૃષ્ટ] કરે તો એમાં રોષ બીજા કાઈનો નથી પણ મહારા મન્દ ભાગ્યનો છે । એમાં હું શું કરું ?

હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપ સર્વ પ્રાણિમાત્રના મુખદાતા છો નિજભક્તોને દુખિત એ અત્યન્ત કરુણા કરો છો । એવા ભક્તના કરુણાસિંધુ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી ચરણ છે જે જ શ્રીકૃષ્ણ—કૃપાસિંધુ—મહાર્જી આશ્રયસ્થાન છે એવી ભાવના વિના અન્ય [સાધન] હું શું કરી શકું ।

મૂલમ્ —અર્જુનન્દપરમાનન્દો નિજાનન્દાશ્રયસ્થિત ।

સ્વરૂપાનન્દદાતા ચ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ —અધિક ઉત્તમ આનન્દરૂપ, નિજ આનન્દના આશ્રયમાં સ્થિતિ કરનાર અને સ્વાત્મક સ્વરૂપના આનન્દનું દાન કરનારા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી ચરણ—આશ્રયસ્થાન છે

વિવેચન —હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે અતિશય આનન્દથી પૂર્ણ છો પરમાનન્દરૂપ છો તમે નિજ ભક્તોને જ્ઞાન હનું દાન કરો છો જે કેઈ તમારો આશ્રય કરે તેના આશ્રય છે, તેને સ્વરૂપાન હનું દાન કરો છે હયમ સ્કન્ધમાં શ્રી ન દરાયણ ઉદવણ પ્રતિ કહે છે કે—મતસો વૃત્તયો ન સ્યુઃ કૃષ્ણપાદામ્બુજાશ્રયણ । વાચોઽમિપ્યાયિનીર્મિત્ત્વાં કાયસ્તત્મહાવાયિ ।

અર્થ — અમારા મનની વૃત્તિઓ શ્રીકૃષ્ણના ચરણરવિન્દના આશ્રયવાળી થાયો ! અમારી વાણી કૃષ્ણના નામનો ઉચ્ચાર કરે એવી થાયો ! તથા કાયા હૃદયવત્ કરે એવી થાયો !

મન વચન અને કાયાથી શ્રીકૃષ્ણના પદામ્બુજનો આશ્રય કરનાર ભક્તને કર્તુ કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેને સર્વ સિદ્ધ જ છે જે ભક્ત તમારો આશ્રય કરે છે તેને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરો છો । એવા શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી આશ્રયસ્થાન હો ! નવરત્નમય મમાં શ્રીઆવાર્દિય મહાપ્રભુ છે કે કે “તસ્માત્સપાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણં શરણં મમ” “તેથી નિરન્તર સર્વાત્મભાવથી શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી ચરણ છે” એમ નિત્ય શ્રીકૃષ્ણની ચરણભાવના કર્તવ્ય છે

ભગવદ્ગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય બોધ કરી કહે છે કે—“ સર્વધર્મેના પારિત્યાગ કરી મ્હારે શરણુ આવ ! ”

“શરણુવિરોધી સર્વ ધર્મેના ત્યાગ કરી એકધર્મી શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવું” એવી આજ્ઞા ભગવાન અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદ્ધતિ એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ધણા છે જ્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુદાન થાય ત્યારેજ તેઓ ફળદાયક છે બીજી એ ધર્મોનું અનુદાન દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણુ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સૂચન થાય છે કે મારા શરણુરૂપ ધર્મ સુદર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણુમાર્ગ છે અત્પ્રયાસે મહાફલદાયક શરણુ માર્ગ છે. અન્ય સર્વ દેવોનો આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશ છે,

સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રી કૃષ્ણ રસાત્મક છે—રસધન છે—આનન્દધન છે. એવા નિજ રસનું દાન—આનન્દનું દાન—તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિકટના ભક્તોને રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે.

इति श्रीहिरिरायजीविराचित प्रयोदश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१३॥

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ચૌદમા શિક્ષાપત્રમાં વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુના ચરણારવિન્દમાં ચિત્ત સ્થાપન કરવું. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણુ કમલનો દૃઢ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તો તે શરણુભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીમત્પ્રભુપદયુગલે સ્થાપ્યં ચેતશ્ચમત્કારિ ।

તદનુગ્રહણાદેવ હિ ભવતિ તદીયસ્ય સર્વતઃ સકલમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીઠાકૌરજીના ચરણુકમલમાં ચમત્કારચુકત ચિત્તને સ્થાપવું કારણ કે એમના અનુગ્રહથી—કૃપાથી—તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે. (૧)

વિવેચનઃ—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીગુસાંઈજી તેમના બન્ને ચરણુકમલમાં ચિત્ત ચોટાડવું એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભક્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણુકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણુકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીગુસાંઈજી આજ્ઞા કરે છે કે—

“ પુષ્ટિમર્કિં સ્થિરીકૃત્ય મર્યાદાં ચ તદાશ્રિતામ્ । કૃત્વા વૃન્દાવનક્ષોણીમયથાપૂર્વસસ્થિત ॥”

અર્થ.—“ પુષ્ટિભક્તિને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરીને એવા તો શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા !! ” આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિલગી થઈ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણુ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભક્તિરૂપ દક્ષિણ ચરણુ ટેકા (વક્ર, વાંકો) થઈ (પુષ્ટિભક્તિરૂપ) વામચરણુનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખવું પ્રભુ જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાંકો કરી ડાબા પગના ધ્રુવોપર

એ બન્ને ઘરણુમા-બન્ને પ્રકારની બક્તિમાં-ચિત્ત સ્થિર કરવું મર્યાદાબદ્ધિને પુષ્ટિબક્તિની આશિષ કરી દેવી ચિત્તને પુષ્ટિબક્તિમાં બેસું તો લીન કરી દેવ-પુષ્ટિ-બક્તિ બેસી તો સ્થિર થાય-કે બેસી મન જોદિક પારલોકિક સર્વપદાર્થોમાં વિરહત થઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણે બધા પ્રભુના અનુબદ્ધથી તદ્દીય ભકતના સર્વ કસ્યાણુ સર્વત્ર સિદ્ધ થાય છે નવમસ્કન્ધમાં અ. ૪-૬૫ માં લખવાનું દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે,

અર્થ —“ જે ભકતો સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, લૌકિકલિતૈષી, પ્રાણ, ધન, આ લોક બને પર લોકનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવ્યા તેનો ત્યાગ કરવાનો ક્ષિપ્રાદ્ધ હું કેમ કરી શકું ! અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણાર્થ ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, દેહ, વિચારિ સર્વ સમર્પણ કરી શ્રીકૃષ્ણને શરણે જે ભકતો રહે છે તેને પ્રભુ કદાપિ ત્યજતા નથી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં શ્રીઆશ્રમથી કહે છે કે શરણે આવનારનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરે એવા શ્રીકૃષ્ણને હું વિશ્વસ્તિ કરું છું” આ વાક્યથી શરણુમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર ભવનો નિશ્ચય ઉદ્ધાર સિદ્ધ છે [૧]

મૂલમ્ —અન્યાશ્રયસ્તદીયૈકપદાશ્રયવિરોધકૃત્ ।

પ્રમોહદાસીનતાયા કારણ ત્યજ્યતાં દ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —અન્યાશ્રય એવો છે કે તદ્દીયો [અનન્ય ભકતો] જે એક [શ્રીકૃષ્ણની] પદાશ્રયનો આશ્રય કરે છે તેમાં વિરોધ કરે છે શ્રીકૃષ્ણની ઉદ્ધાસીનતાનું કારણ અન્યાશ્રય છે તેથી એ અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો [૨]

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ એ શ્રીકૃષ્ણને શરણુભાવનામાં અન્યાશ્રય મહાભાષક છે અન્યાશ્રય એવો તો ભાષક છે કે મહાત્મ્ય વદીયોને પણ વિરોધ કરે તો પછી પ્રાકૃતલયોની તો શી ગતિ ! શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય ત્યજી અન્યાશ્રય કરનાર તો નિશ્ચય અપેક્ષિતિને પ્રાપ્ત થાય છે અન્યાશ્રય વિરોધકું છે કે-

‘ મગલત્પદ્મપદ્મપરાગમુખો ન હિ યુક્તરં મરણેઽપિતરામ્ ।

દુતરામયણં ગમરાજપૂતો ન હિ રાષ્ઠમમપ્યુરરીકુરુતે ॥”

અર્થ —ભગવાનના ઘરણુકમલની રજ સેવનાર ભકતને મરણ કરતાં પણ અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યનો આશ્રય સર્વથા અનુચિત છે જે બચ્ચાજ પર સ્વારી કરનાર કોઈ પણ દિવસ અપેક્ષાનો અગીકાર કરતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમકાષાપત કૈટિકન્દર્પસાવણમુકત શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરનાર ભકત કદાપિ મરણ કરતાં અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણવિના અન્યદેવાદિકનો આશ્રય કરતો નથી. હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે “નામ્ય દર્શનમન્યુર્વામાન્વં રેષં મિરીક્ષયેત્ । નામ્યં પ્રસાદમવાચય નામ્યદાયતમં પ્રજેત્ । અમન્યશરણા યે તુ તપેવાતમ્યમાધના । અમન્યયોગમીમ્યા ય તે તુ સર્વેઽધિકારિણ ॥”

રાત્રી થાને છે અને માત્ર એક પાદ પર બીજા સ્થિર કરી જેવનાર કરે છે આનું સ્વરૂપ (બીજાનું મોહનજી શ્રીકૃષ્ણનું પાછું ક્ષણિકમાં દર્શિયોતર થાય છે) એ સ્વરૂપનો ભાવ અત્યંત દર્શન્યો છે. અર્થે પણ પુષ્ટિબક્તિરસથી પૂજા છે તે જમીનપર સ્થિતિ કરી બો છે ન્યજો પણ મર્યાદાબદ્ધિરસથી પૂજા છે તે ત્રીજા કક્ષે ગાના પણ પર આશ્રય કરી રહે છે ક્રિદસે મર્યાદાબદ્ધિત પુષ્ટિબક્તિને આશિષ છે ભાવે એ મર્યાદાબદ્ધિને પુષ્ટિબક્તિથી આશિષ કરી તેથી એમ સમન થાય છે

શબ્દાર્થ:—જેમના અગીકૃત જીવોને એક લેશ પણ દુઃખ નથી, જે સદા આનન્દ રૂપ છે એમનું સ્મરણ સદા આનન્દપૂર્વક કર્યા કરો. વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવનાર જીવને આનન્દનું દાન કરે છે તેવા શરણુ આવેલા જીવોને લેશ પણ દુઃખ થાય તે પોતે સહી શકતા નથી. (૧)

મૂલમ્--યો નિજાનતિસન્તપ્તાન્સ્વકૃતે વીક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ।

પ્રાદુર્ભવત્યચિરતસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રભુ પોતાને માટે પોતાના ભક્તોને વિરહાગ્નિથી અતિ તપેલાં જોઈને વિસ્મિત થાય છે અને શીઘ્ર પ્રકટ થાય છે તેની સ્મૃતિ સદા કરવી (૨)

વિવેચન:—જે દિવસથી આ જીવ ભગવાનથી વ્યુચ્ચરણ પામ્યો (વિછર્યો-વિખુટો પડ્યો) તે દિવસથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમાં એ ભ્રમણ કરે છે, જન્મમરણના અનેક પ્રકારના દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારાગ્નિમાં મહાસન્તપ્ત છે યદ્યપિ પોતે દેવી જીવ છે તો પણ પોતાનું ભગવત્પ્રતિ દાસત્વ તથા ભગવાનનું સ્વરૂપ એ જીવ ભૂલી ગયો છે તેથી સંસારમાં મહાદુઃખ પામે છે પોતાની કૃતિયોથી દુઃખી થાય છે શ્રીઠાકોરજી આ જોઈને વિસ્મય પામ્યા અને મનમાં ખિન્ન થયા કે “મહારા દેવી જીવ અતિદુઃખિત છે” તેથી કરુણા કરી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીરૂપે અગ્નિમાંથી પ્રકટ થયા. એ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજ દેવીજીવના ચિરકાલના સકલ દુઃખ દૂર કર્યા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એવા પરમ દયાલુ અને ભક્તવત્સલ છે તેથી તેમનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે. (૨)

મૂલમ્--યઃ સ્વતઃ સેવકાના હિ પરાશ્રયનિવારકઃ ।

કૃપાસરિપતિઃ કૃષ્ણસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—જે શ્રીકૃષ્ણ (પોતે જ) નિજ સેવકોના અન્યાશ્રયનું નિવારણ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણ દયાના સાગર છે તેમની સ્મૃતિ સદા કરવી. [૩]

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણે સર્વ વ્રજભક્તોનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો વ્રજના ગોપો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત હોઈ ઇંદ્રયજ્ઞ કરતા હતા. આ રીત તેઓ એક પ્રકારનો અન્યાશ્રય દોષ આચરતા, શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી એમનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો પોતે જ ઇંદ્રયજ્ઞ બંધ કરાવ્યો, ઇંદ્રને કોપાવ્યો, સાત દિવસ સુધી ઘનઘોર વર્ષાદ ઇન્દ્રે વર્ષાવ્યો. આ આપત્તિમાં પણ પ્રભુએ પોતે જ ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું, પોતે જ ગિરિરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ઇંદ્રયજ્ઞને અર્થે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીનો ભોગ કર્યો આ પ્રકારે ભગવાન પોતે જ નિજ ભક્તોની અન્યાસક્તિ દૂર કરાવે છે શ્રીનંદરાયજી અમ્બિકાપૂજનાર્થે ગોપસહિત ગયા હતા સ્વગૃહમાં પ્રકટ, લીલાવિશિષ્ટ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો આશ્રય ત્યજી અન્ય પ્રાકૃત દેવીની ઉપાસનાર્થે નંદરાયજી ગોપસહિત વનમાં પધાર્યા. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પિતાની આ અન્યાસક્તિનો ત્યાગ કરાવવા સુદર્શનસર્પનો દશ કરાવ્યો અતિ ઉપાય કર્યા છતાં જ્યારે સર્પ નંદરાયજીનો આસ કરતા અટક્યો નહિ, ત્યારે નંદરાયજીએ પોતે સ્વપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્યું કે તરતજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના કોમલ ચરણરૂપરથી સર્પદશ નિવૃત્ત કર્યો, અને સુદર્શનસર્પને પણ પોતાનું મૂલ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, સ્વપુત્રનું આવા

અદૌહિક માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આ પ્રકારે ન દરાયછ તથા બોધોને યશુ કે તરતજ એમને અન્નદેવનો આશ્રય છુટયો અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં એમના ચિત્તનો નિશેધ થવા માંડયો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ નિજ સેવકોનો પરાશ્રય [અન્ન દેવનું ભજન] એકાંત એક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ ઉપરેથી છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી દ્વારા ચરણે આવેલા છવોં શ્રીકૃષ્ણ સ્વીય તરીકે અગ્રીકાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા કૃપાના સમુદ્ર છે કે, જેનો અગ્રીકાર કરે છે તેનો પુનઃ ત્યાગ કરતા નથી. ભક્તો પર કૃપા જ કરે છે.

મૂલમ્ —હૃદયસ્ય સમસ્તાનાં ધુનોર્તિ વિષયાદરમ્ ।

દયાદામોદર શ્રીમાંસતસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૪॥

શબ્દાર્થ —જે સમસ્ત ભક્તોના હૃદયોમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેમની વિષય પ્રતિ પ્રીતિ દૂર કરે છે. જે દયાથી શ્રીમાન્ દામોદર ગાય છે તેનું સ્મરણ સદા કરે. ૪

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તે પછી ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે એમાં શું કહેવું? પરંતુ એવું વિષયાદિક ખાનપાન, દેહસમ્બંધી સસાવસુખમાં આદર કરી મન વિષયોમાં આસક્ત કરી દે છે તેથી હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પ્રભુને ભૂલી જાય છે અનેક વિષયમાં લુપ્ત થઈ સસારમાં જમણુ કરે છે. પ્રભુ કૃપા કરી નિજભક્તોનો વિષય પ્રતિ આદર દૂર કરે છે. પ્રભુ દામોદર છે. પ્રભુએ શ્રીવયોદાજી ઉપર એવી કૃપા કરી. પોતેજ તેના દોરઠાથી પોતાનું ઉદર બન્ધાવા લીધું. આવા ભક્તને ત્યજ પ્રભુ તથા શ્રીઆચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગમાં એકરૂપ છે. તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું. (૪)

મૂલમ્ —ય પ્રાણપ્રેષ્ઠગોપીનાં સદ્ગુણોપયતિ સ્વતઃ ।

નિલાયનાદિલીલામિસ્તરસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૫॥

શબ્દાર્થ —જે પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાણપ્રેષ્ઠ ગોપીજનનો સગમ નિલાયનાદિક લીલાઈ (છુપાઈને ફીટા કરી સન્તાઈને ખેલન કરી)શ્રુત રાખે છે તેનું સ્મરણ સદા કરવું (૫)

ભગવાન્ ભક્તોને રસદાન કરે છે તે અતિગોપ્ય છે. પ્રકટ કરે રસ જાય એ વાક્ય પણ રસ માર્ગના સિદ્ધાન્તનું પ્રાપ્ત છે. સ્વામિસત્ત્વી રસાત્મકતાનો અનુભવ અતિશુદ્ધ છે. જે કાલ ભક્તને ભગવદ્ભાવનું ભગવદ્ભાવનું જાણવા ભગવત્સમાગમનું અદૌહિક મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. તે મુખ તે ભક્તજ જાણે છે. તે મુખને સાક્ષાત્કાર અન્ન અન્નિતે મળે નથી. જે કદા ભગવત્પરામણ્ય છે. પરમ વૈષ્ણવ કિ, રેન્દ્ર, મદ્યમા, જે ગ્લામિષ્ણ અનુભવ્ય છે. તે બીજાની અનુભવ્ય નથી, અત્યંત પોતે રસરૂપ છે. જે રસદાન પોતે કરે છે તે અતિશુદ્ધ રાખે છે. ભગવાનમાં જે અદૌહિક રસ પરિપૂર્ણ છે તે પ્રકટ ન થાય. તે પ્રકટ થઈ રસાભાસ થઈ ન જાય તેથીજ પોતે જાણના જેવું પીતામ્બર પાસે કરે છે. ભગવાનનું પીતામ્બર રસાન્નદન કરવામાં ઉપયોગી છે. તેથી પોતે એનો અગ્રીકાર કરે છે. ભગવદ્ભાવન ભગવત્સમાગમ ભગવદ્ભાવન અનુભવેન્નેષ છે. (સૌ સૌના અનુભવથીજ જાણી શકાય એમ છે.) પ્રત્યેક મનુષ્યને વિવિધ રસનો અસ્વાદ થાય છે. એ રસાસ્વાદ ભક્ત તેમજ ભગવાન અન્ન સુખથી મુક્ત રાખે છે. એ વાન આ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે. ભગવાન્ પ્રાણપ્રેષ્ઠ એવા જે ગોપીજન ભક્તો છે તેમની સાથેના સમાગમથી ઉદ્ભવેલા રસને મુક્ત રાખે છે. "

વિવેચન —મીન દરાયછ, મી પયોદાછ તેમજ અન્ન બોધાદિક બધું નહિ એવી રીતે ભગવાન્ પ્રજાભક્તો (ગોપીજનાદિક) ને રસદાન છુપાઈ છુપાઈને કરે છે. આ ગોપીજન

(સકતો) શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણ પ્રિય છે. એ વાત ઉદ્ધવણે ભગવાન દશમસ્કન્ધમાં કહે છે કે:-
“તા સન્મનસ્કા મત્પ્રાણા મદર્યે ત્યક્તદૈહિકા । ચેત્યક્તલોકધર્માશ્ચ મદર્યે તાન્નિભર્મ્યહમ્ ॥”

અર્થ:-એ ગોપીજનો મારામા મન રાખવાવાળા છે, મારામાજ એમનો પ્રાણ છે. મારે અર્થે એમણે સર્વ દેહના ધર્મો ત્યજ્યા છે મારે અર્થેજ એમણે સર્વ લૌકિક ધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હું તેમનું પોષણ કરું છું.” એ ગોપીજનોએ પોતાના તન, મન, ધન, પ્રાણ અને દેહ સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા છે. પ્રભુને મેવા, મીઠાઈ, દૂધ, દહીં. માખણ ભાવપૂર્વક આરોગાવે છે, પ્રભુનાં ચિન્તનમાં પોતાના મનનો વિનિયોગ કરે છે. પ્રભુના ગુણગાન કરવામાં વાણીનો ઉપયોગ કર્યો છે. ટુંકામાં પોતાની એકાદશ-ઇન્દ્રિયો ભગવદર્થ વિનિયોજે છે. પ્રભુનુંજ શ્રવણ, કીર્તન, દર્શન આદિમાં પોતાની કર્મેન્દ્રિય, વાગિન્દ્રિય, અને નેત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરે છે. જે ગોપીજનોએ ભગવાનને અર્થે નથી કરી દોઢનિન્દાની શીકર, કે નથી કરી વેદનિન્દાની શીકર, જેમણે ભગવત્સમાગમને અર્થે પોતાના દેહસમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, બાન્ધવ, આસ અને સ્નેહીઓનો પણ ત્યાગ કર્યો અને માત્ર ભગવાનમાજ તદ્દલીન થઈ ગયા તો એવા અનન્ય ગોપીજનો ભગવાનને પ્રાણપ્રેષ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય !! તૃતીય સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવણ કહે છે કે:-

“અહો વક્રી યં સ્તનકાલકૂટં જિઘાંસ્યાપાયયદપ્યસાધ્વી ।

લેમે ગતિઃ પાન્ન્યુચિતાં તત્તોડન્યં કિં વા દયાલુ શરણં વ્રજેમ ॥” (અ. ૨. ૨૩)

અર્થ:-“અહો દુષ્ટ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણનો વધ કરવા સ્તન વિષેનું કાલકૂટ-વિષનું પાન કરાવ્યું ! એવી રાક્ષસી (જેણે ભગવાન પર આટલું બધું વેર આપ્યું) પણ ભગવાનની માતાને યોગ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ! શ્રીકૃષ્ણ એવા તો દયાળુ છે કે પોતાનો વધ કરનારી રાક્ષસીને પણ ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો એમનાથી અન્ય કોણ વધારે કૃપાલુ હોઈ શકે કે જેને શરણે આપણે જઈ શકીએ ?” ભગવાન જ્યારે આવી વિષપાન કરાવનાર રાક્ષસીને પણ વશ થઈ તેને ઉત્તમ ગતિ આપે છે, છો જે સકતો ભગવાનને દૂધ આદિ અનેક પ્રકારની સામગ્રી આરોગાવે છે તેમને વશ થઈ ઉત્તમ ગતિ આપે એમાં શું આશ્ચર્ય ! એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાણપ્રેષ ગોપીજનને સર્વથી હુપ્રાપ્તને રસદાન કરે છે, એમની સાથે નિત્ય રાસાદિક લીલા કરે છે એવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે, (૫)

મૂલમ:-ય ઉદ્ધવેન ભક્તેન સ્વસ્વરૂપમવોધયત્ ।

ગોપિકાનાં હૃદન્તઃસ્થસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૬॥

શબ્દાર્થ:-આ શ્લોકમાં, શબ્દાર્થ બે રીતે થાય છે (૧) ગોપિકાના હૃદયની અન્દર વિરાજેલા જે ભગવાનને ઉદ્ધવણ સકતને પોતાના સ્વરૂપનો બોધ કર્યો છે તે ભગવાનની સ્મૃતિ નિરન્તર કરવી બોધએ (૨) ગોપિકાના હૃદયમાં રહેલા સ્વરૂપનો બોધ જે ભગવાને ગોપીજનોને ઉદ્ધવણ સકતદ્વારા કર્યો તે ભગવાનની નિરન્તર સ્મૃતિ કરવી, (૬)

આ શ્લોકમાં ઉદ્ધવણ અને ગોપીજન વિષે કંઈક સમ્બન્ધ બતાવ્યો છે. ઉદ્ધવણ જાણી છે ગોપીજન ભગવાનના પ્રાણપ્રેષ સકતો છે ગોપીજન ભગવાનના તીવ્ર વિપ્રયોગાશિથી સંતૃપ્ત છે ઉદ્ધવણ આપ્યા છે યોગનો ઉપદેશ કરવા, પરંતુ ગોપીજનનો ભગવત્પ્રતિ-તીવ્ર પ્રેમ, તેમજ ઉત્કટ અને ઉણ્ય

શબ્દાર્થ.—જે પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પોતાના માહાત્મ્યનો બોધ કરવાને પોતે જ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી રૂપે પ્રકટ થયા તેમની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૭)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને નિજ લક્ષ્મી બાણી પોતે નિજ સ્વરૂપ બતાવ્યું પણ અન્તરગ ભગવદીય શ્રીગોપીજનદ્વારા નિજ ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. ભગવાને ઉદ્ધવજીને ગોપીજનની પાસે મોકલ્યા અને ગોપીજનોને ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃપા કરે તેથી પણ ભગવદીયો દ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય એ સર્વોપરિ છે. તેજ પ્રકારે દેવી જીવો સ સારમાં વ્યગ્ર થઈ ભગવત્સ્વરૂપને ભૂલી ગયા હતા તેથી તેમને સ્વમાહાત્મ્યને—ભગવત્સ્વરૂપનો—બોધ કરવા શ્રીમદ્વાચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશને ભૂતલ પર મોકલ્યા. શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ પૃથ્વી પર પ્રકટ થઈ દેવી જીવને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, રસાત્મક ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની શુદ્ધ નિર્ગુણ ભક્તિ પ્રતિપાદન કરી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. તેમનું સદા સ્મરણ કર્તવ્ય છે. (૭)

મૂલમ્:—યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ સકલાર્તિવિનાશનમ્ ।

તત્ક્ષણાદેવ ભવતિ તત્સ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—જેના સ્મરણમાત્રથી સકલ દુઃખનો સ પૂર્ણ નાશ તે ક્ષણે થઈ જાય છે તે પ્રભુની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૮)

“ હવે શ્રીમદ્વાચાર્યજી મહાપ્રભુજી “ સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશન ” જેમની કેવલ સ્મૃતિથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે ” એ નામનું પ્રતિપાદન કરે છે શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રમા શ્રીમહાપ્રભુજીનું આ એક નામ છે

વિવેચન:—એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ ભાવાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દના સ્મરણથી માત્ર સકલ આર્તિનો—સ સારના સર્વ દુઃખનો, દોષનો નાશ થઈ જાય છે, અને તત્ક્ષણે શ્રીકૃષ્ણ એ જીવ ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે વ્રજલક્ષ્મીની માફક અહર્નિશ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલનું સ્મરણ કરવું (૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चदशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१६॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મું.

ઉદ્દેશ —આ શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ ભગવત્સેવન, સ્મરણ, કીર્તન કરનાર ભક્તનો ભગવાન નિરોધ સિદ્ધ કરે છે તેમ જ ઐહિક, પારલૌકિક ભગવાન પોતે જ ભક્તને સિદ્ધ કરી આપે છે તેથી ભક્તોએ ચિન્તા કરવી નહિ તેમ મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરે ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, આપણા દોષ સ્ફુરે એ નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—સદા સ્વભક્તહૃદયાવાસઃ સ્વાચાર્યભાવિતઃ ।

યશોદાઽતિપ્રિયઃ શ્રીમાન્ નન્દસુનુર્વ્રજેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

સ્મરણીયો યથાશક્તિ સેવનીયસ્તથા પુન ।

તાદૃશૌ સહ સદ્ગુણેન કથનીયશ્ચ સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સદા સ્વભક્તોના હૃદયમાં વિરાજમાન, સ્વાધ્યાર્થના ભાવથી ભ્રાન્તિ, શ્રીયોદ્ધાણને અતિપ્રિય, શ્રીમાન, શ્રીન દશાવળના પુત્ર, મધના ઇન્દ્ર સ્વાશક્તિ સેવા કરવા યોગ્ય, તાદૃશીય (ભક્તોના) ના સંજમાં જેમની લીલાનું ઠક્ષન કરવા યોગ્ય છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું ઉચિત છે, (૧૨) વિવેચન—સદા શ્રીઠાકોરણ તિલ ભક્તના હૃદયમાં વાસ કરે છે શ્રીઆધ્યાર્થના મહાપ્રભુના ભાવથી શ્રીઠાકોરણને અત્યંત પ્રેરે જેવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોના હૃદયમાં પ્રભુ સદા વિરાજે છે પ્રભુ કૃપા છે ? પ્રભુ શ્રીયોદ્ધાણા ઉત્સવમાં લાક પામી રહ્યા છે, શ્રીયોદ્ધાણને અતિપ્રાણપ્રિય છે, શોભન માન નન્દસત્ત છે, જેનું પર્ણન હમમ સ્કન્ધ (ભાગવત) માં નન્દમહોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણ દેવણ કહે છે કે “ નન્દસ્વાત્મજ સત્પત્ને જાતાંહલાદો મહર્મિનાઃ ”

અર્થ — “ શ્રીનન્દરાયણને કર્ષિરે આત્મજ (પેતાના દેહમાંથી પુત્ર) સ્પર્શ થયો ત્યારે અતિ જ્ઞાનન્દથી ઉલ્લાસ બધું બહુ ઉદાર થયું. ” નન્દરાયણના આત્માથી દેહથી ઉત્પત્ત થયા એવા શ્રીકૃષ્ણ મંજના રીતે છે સદા મર્મમાં જે ભક્તના સમર્થ વિહાર કરે છે, જેવા જ (નન્દસુત્ર જ) પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, જેવા-શ્રીઠાકોરણ જેત ન્માર્ગીય ભગવદીયોના હૃદયમાં વસે છે નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે- “ સાધવો દુર્ય યઃ સદા સાધુનાં દુર્ય ત્વદસ્ય । મદન્યસે ન જ્ઞાનન્તિ નાદં તેમ્પો મતાગર્મિ ”

સાધુ પુરુષો મહાર્ હૃદય છે-ભક્તો મહાર્ હૃદય છે અને સાધુપુરુષોનું હૃદય પણ હું છું-ભક્તોના હૃદયોમાં હું છું ભક્તો મહાર્થી જન્ય પદાર્થ બાણતા નથી અને હું જેવા ભક્તોથી બીજું કંઈ બાણતા નથી. જેવા ભાવાત્મક, નન્દસત્ત, શ્રીઠાકોરણ વિહાર કર્તી મજભક્તને વચ છે તેથી જેમનું સ્મરણ મજભક્તોસહિત કરવું, જેને જેમની સેવા પર્ણ મજભક્તોના ભાવથી કરવી જેમની કથા પણ ભગવદીયના સંજમાં સ્વયં કરવી

મૂલમ્—અહર્નિશ પ્રજાધીશ પ્રપન્નાસ્મૃતિસાધકઃ ।

સ્વકીયપક્ષપાતી ચ નિજસક્ત્યા નિરોધકૃત્ ॥ ૩ ॥

સ્મરણીયઃ કૃપાપારાધારો વિદિતરૂપવાન્ ।

સ યદાસ્મસ્સર્વકર્ત્તા ચિન્તાણુરપિ નો હૃદિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — અહર્નિશ પ્રપન્ની વિસ્મૃતિના સાધક નિજભક્ત તરફ પક્ષપાતી, પોતાનામાં આધક્તિ કરીવીને નિરોધ કરવાવાળા, કૃપાના સમુદ્ર જેમનું સ્વરૂપ જાણ છે એવા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું જેજ પ્રભુ આપણે સર્વ સિદ્ધ કરનારા છે તેથી જામને અણુમાત્ર પણ ચિન્તા નથી. (૩-૪)

વિવેચન — સ્મરણ, સેવા, કથા અહર્નિશ જે જેક પ્રજાધીશની કૃપા તે જા પ્રાપ્તિ, દેહસંગમ થી તેમજ લૌકિક વૈદિક સર્વ આધક પદાર્થોની વિસ્મૃતિ થાય છે

આજે પ્રપંચની વિસ્મૃતિનું સાધન છે તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મ છે, અન્ય કંઈ એવું સાધક નથી. વ્રજધીશ પ્રભુ નિજભક્તનો પક્ષપાત કરે છે. નિજ સામર્થ્યથી ભકતોને અન્ય સર્વ સ્થલેથી નિવૃત્ત કરી પોતાનામાં નિરુદ્ધ કરે છે આ નિરોધ જ્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્સેવાકથા, ભગવદ્લીલાગુણગાનાદિ બને છે એકાદશ ઇન્દ્રિયો સંસારમાં ન યોજતાં પ્રભુમાં વિનિયોજ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે:—

“ દાર્ણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મગ્ના ભવસાગરે । યે નિરુદ્ધાસ્તે યવાત્ર મોહમાયાન્ત્યહર્નિશમ ॥
સસારોવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય ચૈ । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તૂનિ ભૂમ્ન ઈશસ્ય યોજયેત્ ॥
ગુણેષ્વાવિષ્ટચિત્તાનાં સર્વદા મુરવૈરિણ । સસારવિરહક્લેશૌ ન સ્યાતાં હરિવન્તુશ્વમ્ ॥

અર્થ:—“ જે જીવોનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો ભવસાગરમાં ડુબે છે—સસારસાગરમાં નિમગ્ન થાય છે. પરંતુ જેનો પ્રભુ નિરોધ કરે છે તેઓ જ અહિં અહોરાત્ર આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે સસારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતાર્થે સર્વ પદાર્થોના વ્યાપક ઈશ, શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવા, (એકાદશ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ સંસારમાં નહિ પણ ભગવાનમાં કરવો. જેમ કે નેત્રથી પ્રભુનાં દર્શન કર્ણથી પ્રભુની કૃપા શ્રવણ કરવી ઇત્યાદિ) જેઓનું ચિત્ત મુરારિ શ્રીકૃષ્ણના ગુણગાન કરવામાં આવે છે તેમને સસારનો વિરહ તેમજ કલેશ પીડતા નથી પણ ભગવત્પુણ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે ” જપ, હોમ, તપ, તીર્થ વ્રતાદિક જે મર્યાદામાર્ગના સાધન છે તેમાં અનેક કાલાદિ દોષ બાધ કરે છે. તેમાં પ્રભુ રક્ષા કરતા નથી પરંતુ ભગવદ્ધર્મના આચરણમાં રક્ષા કરે છે. જેમ કે પ્રલહાદની રક્ષા પ્રભુએ સ્તમ્ભમાંથી નૃસિહરૂપે પ્રકટ થઈ કરી. કારણકે પ્રલહાદ ભકત હતો અને ભકતના ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રતિબંધ આવે તો તે ભગવાન દૂર કરે જ. શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ, એમની સેવાદિક મન લગાડી કરતા કાલાદિક કોઈ પણ પ્રતિબંધ કરતાં નથી ભગવાન નિજભકતોના પક્ષપાતી હોઈ ભકતમાં પોતાની ભગવદ્દાસક્રિયાનું સામર્થ્ય ઉપજાવી અન્ય સર્વ સ્થાનમાંથી ભકતનો નિરોધ કરે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ પરમહયાતુ છે એ વાત વેદ, શાસ્ત્ર તથા શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ષષ્ટ સ્કન્ધમાં અં ૨ માં શ્રી વિષ્ણુદ્વિતો મંહાપતિત્ત અન્તમેલનાં અત સમયે યમદૂતો અને વિષ્ણુદ્વિતોના સવાદમાં કહે છે કે—
“ સાંકેત્ય પારિહાસ્ય ચ સ્તોમ હેલનમેવ વા । વૈકુણ્ઠનામગ્રહણમશેષાઘહરં વિદુઃ ॥૧૪॥
અજ્ઞાનાદયવા જ્ઞાનાદુત્તમશ્લોકનામ યત્ । સર્વકીર્તિતમઘં પુંસો દહેદેધો યથાડનલ ॥૧૫॥

અર્થ:—“ સ કેતમા, હાસ્યમાં મશકરીમા યા અપગ્રધમા લીધેલુ વૈકુણ્ઠભગવાનનું નામ અશેષપાપનું હરણ કરનાર છે એમ ઋષિ લોકો જાણે છે. અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન ભગવાનના નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાઢને ભસ્મ કરે છે તેમ જીવોનાં પાપને હહન કરે છે ” આ વચનાનુસાર શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે,

અર્થ:—“પ્રભુને આધીન પ્રાણવાદા જે ભકતોએ અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી આત્મનિવેદન કર્યું છે તેવા ભકતોને લૌકિક વૈદિકની શું ચિન્તા છે ? કંઈ પણ નહિ. ” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી સેવાસ્મરણાદિક જે કોઈ કરે છે તેના પર પ્રેમ કૃપા કરે છે. જ. ચોરાશી વૈષ્ણવોમાં ગદાધરદાસે માધવદાસને શાક લાવી આપવાનું કહ્યું અને માધવદાસ તે લઈ આવ્યા, તો તેથી પણ માધવદાસની સેવા પ્રભુએ સ્વીકારી અને માધવદાસને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. આ પ્રકારે પ્રભુ જ્ઞાનયુક્ત વા અજ્ઞાનયુક્ત સેવા

પણ સ્વીકારી શકે છે એવા પરમકૃપાલુ છે તેથી ભગવદીયોએ લૌકિક વૈદિકની બિન્તા, તેમજ પોતાના ઉદ્ધારની અણમાત્ર પણ બિન્તા કર્તવ્ય નથી (૪)

મૂલમ્—સતામપ્યસતા વાઽપિ સ્વકીયાના કૃપાનિધિ ।

કરિષ્યતિ સ્વતઃ સર્વમતશ્ચિન્તા ન કોઽપિ હિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—સ્વતઃ અને અસતઃ એ બન્ને સ્વકીય ભકતના સર્વ મનોરથ કૃપાથી નિષિરૂપ પ્રભુ પોતેજ સિદ્ધ કરે છે તેથી કોઈ પ્રકારની બિન્તા કર્તવ્ય નથી એ નિશ્ચય છે. **વિવેચન—**પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા છે કે ‘જે જે મદારા ભકતો છે તેના ઉપર નિશ્ચય

કૃપા કરીશ એ પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ સદા સત્યથી પાળે છે, મન, વચન, અને ક્રિયાથી પ્રભુ ભકતો પર કૃપા કરે છે પ્રભુનું નામ ‘કૃપાનિધિ’ છે. ત્રિવિધનાભાવવિમાં પ્રભુનાં નામ “મુક્તજનકલ્પવૃક્ષાય નમઃ” મુક્તાધીનાય નમઃ છે આ નામાનુસાર પ્રભુ સ્વતાઃ સર્વ સિદ્ધ કરશે તેથી આપણું કાર્ય બિન્તા કરવાનું નથી પણ ભગવદ્પરાયણ થવાનું છે. (૫)

શ્રીહરિરાયજી હવે ઇનતાભાવ સ્થિતવશ પાંચ શ્લોકમાં પોતાની કથા વર્ણવે છે

મૂલમ્—સત્સક્તમાયતો નિત્યમસત્સક્તસ્વમાયત ।

વર્તતે વિષયાઽવેશેશ્ચકારુઃકૈવ મન્મતિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—સત્સક્તના અભાવથી અને હ મેર્યા દુઃસક્તના સ્વભાવથી વિષયના આવેશથી મદારી મતિ યદ્યપર આશ્રય થઈ હોય એમ અભિવ માય છે (૬)

વિવેચન—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે બિન્તા કર્તવ્ય નથી, પ્રભુ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે તો પણ ભગવદીયોનો સ્વયં અપ્રાપ્ત છે, સત્સક્ત હોય તો દુઃસક્ત બાધ ન કરે, સત્સક્ત કલિકાલમાં દુર્લભ છે અને અસત્સક્ત વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ત છે આ કારણથી હૃદયમાં વિષયનો આવેશ થાય છે એ કે ભગવદ્ભાંડિક કરાય છે તો પણ વિષયનો આવેશ હૃદયમાં રહે છે એ વિષયાવેશ ન્યાં સુધી હૃદયમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ એ હૃદયમાં વિરાજમાન થઈ નથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સન્યાસનિર્ણય નામના નિષ્ઠ બન્ધમાં કહે છે કે “વિષયાક્રાન્તસંદેહાન્ત નાવેષ્ટ સર્વયા હરેઃ” “જેઓનાં શરીર વિષયથી ભરપૂર હોય છે તેઓમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વથા થતો નથી” આમ અસત્સક્તથી વિષયાવેશને લીધે મદારી મતિ યદ્યપ્ત વસ્તુની સમાન, હશે રિયામાં જમણ કરે છે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી

મૂલમ્—નૈતસિન્સમયે કોઽપિ સહાયો મમ વર્તતે ।

વિના શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રયાત્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—આ સમયમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયવિના મને કોઈ સહાયક પ્રાપ્ત થતો નથી. (૭) **વિવેચન—**દુઃસક્તથી વિષયાવેશમાં મન અભિવ થાય છે ભગવદીય કોઈ મહતા નથી, અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે આ કારણ કલિકાલમાં મદારી સદાય કોણ કરવા સમર્થ છે ? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનો મેં આશ્રય કર્યો છે એ આશ્રય મદારો સહાયક છે શ્રીહરિરાયજી એમ બતાવે છે કે, આ કારણ કલિકાલમાં શ્રીમદ્દાચાર્યજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરનારને સર્વ દુઃખ સિદ્ધ થાય છે એથી

વિરુદ્ધ આશ્રય કરનાર, કોટાન કોટિ સાધન કરે પણ દુઃસગના દોષો હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી કશું ફલ થતું નથી. તેથી વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દઢ આશ્રય કરવો, (૭)

મર્વફલપ્રાપ્તિમા કાલદોષ, તથા અત્રદોષ બાધક છે. શ્રીમદાચાર્યજીનો દઢ આશ્રય કરનારને વિવેક વૈર્ય અને આશ્રયને અનુમરવાળી મર્વ મિદ્ધ થાય છે, તેથી ઉપર બતાવેલા દોષો નડતા નથી.

મૂલમ્:--તતચ્યુતા મતિઃ કાલવલાત્કેવલલૌકિકે ।

નિત્યં સ્થિતા તતો મીતિર્મૂયસી જાયતે હૃદિ ॥૮॥

શબ્દાર્થ — કાલબલથી મતિ કેવલ લૌકિક બાબતોમાં પડી ગઈ છે. તેમાંજ નિત્ય વ્યથ થઈ રહે છે અને તેથી હૃદયમાં મહાભય ઉપજે છે (૮)

વિવેચન — મેં આપની વાત સાંભળના કાલનું દુઃખ કેટલું બધું છે તેનો અનુભવ કર્યો છે. જન્મમૃત્યુ સમાન અન્ય કોઈ અધિક દુઃખ હોતું નથી એ વાત મહે અનેક વડીલો પાસેથી શ્રવણ કરી છે. આ કાળ એટલો કઠિણ છે કે સર્વજ્ઞાન બાબતે રહે છે અને કેવલ લૌકિક કાર્યજ બની આવે છે ! નિત્ય લૌકિક કાર્યોમાંજ મહાર્ મન સ્થિતિ કરી રહ્યું છે ! જેમ પરીક્ષિત ગજને કાલનો ભય પ્રાપ્ત થતા પ્રભુકૃપાથી શુકદેવજી જેવા [જ્ઞાની ભકત] પ્રાપ્ત થયા અને રાજાનો કાલનો ભય નિવૃત્ત કર્યો તેમ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી કોઈ ભગવદ્દીપ મને પ્રાપ્ત થાય તો મહારો કાલભય નિવૃત્ત થાય, પરંતુ એવા ભગવદ્દીપ હર્લભ છે તેથી મહાર હૃદય કમ્પાયમાન થાય છે ! ! [૮]

મૂલમ્:--કિંવા કો વેદ મગવાન્ કરુણાત્મા ચિકીર્ષતિ ।

ન જાને તેન મે ચેતઃ ચિન્નં ભવતિ સર્વથા ॥૯॥

શબ્દાર્થ:--કરુણાત્મા ભગવાન્ શું કરવા ઇચ્છા રાખે છે તે કોણ જાણે છે ! હું જાણતો નથી તેથી મહાર ચિન્ત સર્વથા બિન્ન થાય છે [૯] વિવેચન--કોઈ પણ કરુણાત્મા ભગવાનનો અભિપ્રાય શું છે તે કોટાનકોટિ સાધન કર્યાથી પણ જાણી શકે એમ નથી ભગવાન કૃપા કરે તોજ જાણી શકાય છે. ભગવદ્ધર્મ, સેવા, સ્મરણાદિમાં પ્રભુકૃપા વિના દઢ વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી મનમાં બહુ ખેદ ઉદ્ભવે છે જ્યાંસુધી પ્રભુકૃપા નથી ત્યાંસુધી સર્વથા સર્વકાર્યમાં દુઃખજ છે (૯)

મૂલમ્:--વિશેષઃ પ્રેમજિત્પત્રાદ્ બોદ્યવ્યઃ સકલોઽપિ હિ ।

અનેનૈવ વયં કિંચિત્સ્વાસ્થ્યં મન્યામહે હૃદઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:--વિશેષ સર્વ સમાચાર પ્રેમજી નામના વૈષ્ણવ પત્રથી જાણશે. આ પ્રેમજીથી હૃદયમાં કિંચિત્સ્વાસ્થ્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ. વિવેચના--વિશેષ સમાચાર પ્રેમજી વૈષ્ણવના પત્રમાં લખ્યા છે. જો વૈષ્ણવનો પત્ર વાંચશે પ્રભુ કરુણાત્મા છે એ વિચારથી હૃદયમાં કિંચિત્ સ્વાસ્થ્ય [ધીરજ] આવે છે (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित षोडश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૭ મું.

ઉદ્દેશ — આ સપ્તદશ શિક્ષાપત્રમાં ત્યાગનું દ્વૈવિધ્ય નિરૂપેલું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે કેટલીક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો છે, અને કેટલીકનો અત્યાગ કરવાનો છે. અત્યા-

અવાળું પણ એવ સ્વરૂપ હોય છે સર્વ જીવની સિદ્ધિને અર્થે તો શ્રીઆચાર્યજીના અસુરવિદના આશ્રય વિના અન્ય માર્ગ શક્ય નથી હું જાણ તથા અવિશ્વાસના અશ્વને સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે-ઇત્યાદિક વાર્તાઓનું નિરૂપણ કરવું એ બા પત્રનો વિદેશ છે.

મૂલમ્—અદુક્તમસ્મદાચાર્યેર્ગોણમુસ્યવિમેદતઃ ।

ત્યાગો ગૃહધનાદીનામથવા કૃષ્ણયોજનમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ જોણ અને સુખ્ય એમ બે પ્રકારના ત્યાગ કહ્યા છે તેમાં ગૃહધનાદિનો ત્યાગ એ જોણ છે પણ ગૃહ ધનાદિનો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોગ કરવો એ સુખ્ય ત્યાગ છે, (૧) વિવેચના—શ્રીમદ્દામણજીએ સકિતવર્ધિની આદિ ગ્રન્થમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકાર કહ્યા છે,

“અવ્યાવૃત્તો મલેત્કૃષ્ણ પૂજ્યા યવળાદિમિ । અ્યાવૃત્તોઽપિ હરો પિત્ત યવળાદો વટેત્સર ।

અર્થ—“કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ—વ્યવસ્થા (ધ ધા રાજમારની, ખટપટ રાખ્યા) વિના શ્રીકૃષ્ણનું ભજન સેવા તથા અવણાદિથી કરવું જે કોઈ વ્યાવૃત્ત હોય ધ ધા રાજમારમાં વ્યવસ્થા હોય—તેણે પણ ચિત્તને નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અવણાદિમાં પરોવવા ચત્ન કરવે.” આ વચનાનુસાર અવ્યાવૃત્તિથી શ્રીકૃષ્ણની કથા, સેવા, સ્મરણાદિ કરવા એ સુખ્ય છે, વ્યાવૃત્ત હોય—તે પણ હરિમાં ચિત્તને પરોવે એ જોણ છે ગૃહ, ધન, લોકી વૈદિક, સર્વનો ત્યાગ કરી પ્રભુ ભજન કરવું એ એક પક્ષ દુષ્ટાન્તમાં ગદાધરપાદસાગરનાવૃત્ત યદ જીવની લોટી ભરવા અને પસનાભદ્રાસ ફેલાવવા ધરી પુડેલા હતા આ એ ન જતે તે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં સર્વ ગૃહ, ધન, સ્ત્રી, મુત્રાદિને વિનિયોગ રાજસેવા કરવી આ શીજે પક્ષ છે. (૧)

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષાદેરત્યાગોઽપિ નિરૂપિત ।

તથા વિષયભોગસ્ય ત્યાગોઽપિ વિનિયોધિત ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—વૈરાગ્ય, પરિતોષાદિનો અત્યાગ પણ વર્ણવ્યો છે, તેમજ વિષયભોગને ત્યાગ પણ વિશેષ કરીને બતાવ્યો છે (૨)

વિવેચના—વૈરાગ્ય અને સંતોષનો ત્યાગ ન કરવો. વૈરાગ્ય હોય તોજ આ સંસારના લોકિક અને દેહ સખ્મ ખી સર્વ સુખ દુઃખ, દુઃખમાર્ગ, સાધ ના કરે, અને ભગવદ્ધર્મ જન્ય યાગ સંતોષ હોય તો ભગવદ્ધર્મથી જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેથી જ્ઞાન કે કંપ છે અને ચિત્તની શાન્તિ રહે છે એવા વિરક્ત અને સંતોષી ભક્તોને લોકથી ખસ કરવાનું મન થતું નથી શ્રીમુખોપિનીજીમાં શ્રીમદ્દામણજી કહે છે કે —અનોર્થામા મપાપાનાં “ જે દુઃખ ઘેરી કરીને આવેલું ન હોય અને જે દુઃખ પાપીઓનું ન હોય તેજ દુઃખનો અગીકાર પ્રભુ કરે છે ” જે દુઃખ બીજીથી તેમજ પાપથી આ યુ હોય તે દુઃખનો સ્વીકાર પ્રભુ કેમ કરે ? તેથી વૈરાગ્ય તથા સંતોષાદિ ધર્મનો ત્યાગ નહ કરવો. પરંતુ વિષયભોગનો ત્યાગ તો કરવોજ વિષય દુઃખમાં પ્રવેશ કરે તો પ્રભુનો આવેશ દુઃખમાં ન થાય સંન્યાસનિર્ણય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે વિષયથી આકાંક્ષા રહેવામાં પ્રભુનો આવેશ સર્વદા થતો નથી તેથી વિષયભોગનો અવરજ ત્યાગ કરવે. [૨]

મૂલમ્:—તથા સત્સંગમાત્યાગઃ સર્વત્રૈવ વિશેષતઃ ।

અન્યાશ્રયપરિત્યાગ ઉક્તો બાધકરૂપતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ પ્રકારે સત્સંગનો વિશેષ કરીને ત્યાગ ન કરવો; પરંતુ અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે એ બાધકરૂપ છે. (૩) વિવેચન—ભગવદ્દીયનો સંગ ન ત્યજવો કારણ કે સત્સંગ સર્વોપરિ છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૌનકનું વાક્ય છે કે—“અમે, ભગવદ્ભક્તના સંગની એક લેશ સમાન પણ તુલના નથી કરતા સ્વર્ગની, કે નથી કરતા મોક્ષની! તો પછી એવા ભગવદ્દીયના સંગની સાથે મનુષ્યની આશિષની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ?” આ પ્રકારે સત્સંગની સમાન નથી સ્વર્ગલોકનું સુખ, કે નથી મોક્ષનું સુખ તેથી ભગવદ્દીયનો સંગ સર્વથી સ્પૃહણીય છે. અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવનો આશ્રય ભગવદ્ભાવમાં સર્વથા બાધ કરે છે. શ્રીનન્દરાયજીએ અભિષેકપૂજનાર્થે અરણ્યમાં જઈ અન્યાશ્રય કર્યો નિજગૃહ પ્રકટિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ અનાદર કર્યો. તેથીજ નન્દરાયજીને સર્પદંશ થયો. શ્રીગુસાંઈજીના સેવકની ડોસીએ ગામના હાકેમને કહ્યું કે “તમે મને જીવાડી છે” એટલા વચનની સાથેજ પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા શ્રીહામોદરદાસજીની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી મ્લેચ્છ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી મહાબાધક એવા અન્યાશ્રયનો સર્વથા વૈષ્ણવોએ ત્યાગ કરવો. (૩)

મૂલમ્:—एवं निरूपितौ त्यागात्यागौ सर्वत्र सर्वशः ।

न जीवाः स्वबलात्किञ्चित्कर्तुं शक्नुवन्ते स्वतः ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ.—આ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ રીતના ત્યાગ અને અત્યાગનું નિરૂપણ કર્યું જીવ સ્વતઃ નિજબલથી કંઈપણ કરવાને સમર્થ નથી (૪)

વિવેચન:—શ્રીસુખોદિનીજી આદિ ગ્રંથમાં નિરૂપિત ત્યાગાત્યાગનું કથન કર્યું. જે ભગવદ્ધર્મમાં સાધક હોય તેનો અત્યાગ કરવો, બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ જીવનું બલ એવું ન્યૂન છે કે એ ત્યજી શકે કે નહિ. જ્યારે શિવ બ્રહ્માદિક, નારદાદિ મોટા ત્યાગી કેઈને પણ પોતાનો ત્યાગ વશમાં ન રાખી શક્યા, તો માયાને વશ તુચ્છ જીવ જે સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, તે તો ત્યાગાત્યાગ આચરવા કેમ સમર્થ બને? (૪)

મૂલમ્:—अतः कथं भवेन्मार्गस्थितिर्जीवेषु सर्वथा ।

फलाशापि कथं काया जनैस्तत्रास्थितौ पुनः ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી જીવોને વિષે માર્ગમાં સ્થિતિ સર્વથા કેવી રીતે થઈ શકે? અને માર્ગમાં સ્થિતિ વિના મનુષ્ય ક્લાશા પણ કેવી રીતે કરી શકે? [૫]

વિવેચન.—આમ દુષ્ટ ક્રિયા કરનારો જીવ સદા દુષ્ટ રહે, એ દુષ્ટ જીવ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કરી ન શકે. જો એ જીવ અષ્ટપ્રહર લૌકિક વિષયાદિકમાં પડી રહે તો પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કેમ થઈ શકે? સર્વથા માર્ગસ્થિતિ વિના પુષ્ટિમાર્ગીંગ ક્લેશની આશા પણ કેમ રાખી શકાય? જીવ તો તુચ્છ અને દુષ્ટ છે, તેથી જે રીતે એ લૌકિકથી મુક્ત થાય તે ઉપાય બતાવે છે. (૫)

મૂલમ્ —તથાઽપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાદપિ ।

અશક્યમપિ ચચ્છમ્ય તન્નવેત્સર્વથૈવ હિ ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—તેપણુ શ્રીમદાચાર્યજીના અરણ્યસિન્ધના આશ્રયથી જે અશક્ય છે તે પણ સર્વથા શક્ય થઈ જાય છે. [૬] વિવેચન.—જે કે છવ અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તે પણ જો છવ સ્વભવથી દોષમુક્ત થતો નથી આવો હવે છવ પણ જો શ્રીમદાપ્રભુજીના અરણ્ય જનો હવે આશ્રય કરે તે જે દોષનો ત્યાગ અશક્ય છે તે શક્ય થાય. શ્રીગુરુદિય કહે છે કે— “સંસારસાગરે મમ્મજીવોદ્ધારપરાયણમ્ । આશ્રયે ત્વત્પદામ્મોક્ષ પુરુષોત્તમ । નમ્સુરો ।”

હું વિક્તથી દુષ્ટ, વધનથી દુષ્ટ, કાચાથી દુષ્ટ, શાનથી દુષ્ટ, ભવનથી દુષ્ટ, આમ મહાત્મ્ય અપરાધ, કે પ્રભુ, તમે કેટલા પ્રકારના વિચારશો !! કે શ્રી પુરુષોત્તમ ! કે સુશુરો ! સંસારસાગરમાં મગ્ન જોવા છવનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર રહેલા આપના અરણ્યસિન્ધને આશ્રય હું કરું છું !! શ્રીમદાપ્રભુજી કહે છે કે “શરણસ્વસમુદારમ્” “શરણે રહેનારને ઉદ્ધાર કરનાર છે” “અશ્વક્યે વા સુશ્વક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ” અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં નિશ્ચય સર્વથા હરિ શરણ છે આ પ્રકારે નિઃસાધન થઈ શ્રીઆચાર્યજીમહાત્મ્ય પ્રભુજીના અરણ્યકમગ્નને હવે આશ્રય કરનારને પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય થયેજ (૬)

મૂલમ્ —યદિ વુશ્સદ્ગદોપેણ ન મવેચ્છિયિલ મન ।

યદિ વા કાલદોષેણાવિશ્વાસોઽપિ મવેચ્છ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—જો દુઃસ જના દોષથી મન ચિથિલ ન થાય અને જો કાલદોષથી અવિશ્વાસ પણ ન થાય ત્યારે અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે (૭) વિવેચન.—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે શ્રીમદાચાર્યજીના અરણ્યસિન્ધના આશ્રયથી અશક્ય પણ સુશક્ય થાય છે અને આશ્રય પણ સાધક થાય છે આશ્રયથી નિશ્ચય ફલસિદ્ધિ થાય છે, પણ તેમાં હવે દોષ મહાઆધક છે દુઃસ જથી મન ચિથિલ થાય છે જેને પરિણામે આશ્રય જતો રહે છે જટભરતને મૂજના દુઃસ જથી ત્રણ જન્મનો અન્તરાય પડ્યો. રામભક્ત દ્વિવિદવાન પણ નરહાસુરના દુઃસ જથી બહુદેવજી સાથે લડ્યો. તેમજ કાલદોષથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ કરવો જો પણ આશ્રયમાર્ગમાં મહાઆધક છે જે સમય પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થયો તે સમયથી આમિત છવનું નિશ્ચય અધ્યપતન થાય છે (૭)

મૂલમ્—“અવિશ્વાસો ન કર્તવ્ય” इत्युक्ते स तु बाधक ।

अयमेवाऽस्य मार्गस्य मूलमाश्रयसाधक ॥८॥

શબ્દાર્થઃ—અવિશ્વાસ કરવો નહિ જોમ શ્રીમદાચાર્યજીને કહ્યું છે કારણ કે તે બાધક છે આ (પ્રભુમાં ઉત્તમોત્તમ) વિશ્વાસ જ આ પુષ્ટિમાર્ગનું મૂલ છે અને આશ્રયનો સાધક છે (આમ વિવેકધૈર્યાદય ધન્યમાં ધોવદ્ભાગ્યાર્થજીને કહ્યું છે)

વિવેચન.—શ્રીમદાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાદય ધન્યમાં કહે છે કે— અવિશ્વાસ સર્વથા ન કરવો કારણ કે તે નિશ્ચય બાધક છે બ્રહ્માત્માને અવિશ્વાસ થાય તો તે અશક્તી યશ્વિ અર્થ થાય છે, તેમજ જો પ્રભુના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ થાય તો પ્રભુનો આશ્રય હુક

જાય છે. ચાતક પક્ષીને વિશ્વાસ છે કે મેઘ જલ આપશેજ. તો મેઘ એ પક્ષીને જલ આપે છે. તેજ પ્રકારે ‘પ્રભુ સર્વદા લૌકિક આપત્તિ યા સમૃદ્ધિ દેખાડીને પણ ભક્તનું કલ્યાણ કરશેજ કરશે’ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. રાવણે જ્યાં સુધી બ્રહ્માશ્ત્રની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખ્યો ત્યાં સુધી હનુમાનજી સૂત્રના તન્તુથી બન્ધાયો પણ જ્યારે રાવણે અવિશ્વાસ કર્યો કે “આવા સૂત્રના તન્તુથી હનુમાન ક્યાં સુધી બન્ધાય રહેશે? એને તો લોહશૂંખલાથી બાંધો!” આમ કહ્યું કે તરત જ બ્રહ્માશ્ત્ર છૂટી ગયું. તેથી અવિશ્વાસ તો આસુર ધર્મ છે. એનો વૈષ્ણવે સર્વથા ત્યાગ કરવો જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેથી મમત્વ વિના તેની રક્ષા કરવી.” (૮)

મૂલમ્:—આશ્રયેણૈવ સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ।

પૃથક્કારણમાર્ગોક્તિરત એવ પ્રભોરપિ ॥૧॥

શરણસ્થસમુદ્ધારકૃતિવિજ્ઞાપનાદપિ ।

વિવેકધૈર્યભક્ત્યાદિસાધનાભાવવાદતઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—આશ્રય કરવાથી જ નિઃસંશય સર્વ સિદ્ધ થશે. તેથી જ શ્રીગુણાંકજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીનું “પૃથક્ શરણમાર્ગના ઉપદેશ” એવું નામ કહ્યું છે. વિવેક ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિ સાધનના અભાવાદિથી શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરી છે.

વિવેચન:—જે જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ થયો તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ક્ષણાત્મક, પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનું છે. નિજ દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ન્યારો પુષ્ટિમાર્ગ—શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિ કરૂ છું આમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને વિજ્ઞાપિ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકનું શરણ સિદ્ધ કર્યું વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતે કહે છે કે “જીવમાં સાધન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. જીવ વિવેક, ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિથી રહિત છે. એ જીવને શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા વિના અન્ય માર્ગ રહ્યો નથી. પોતે વિવેકાદિનું નિરૂપણ કર્યા પછી અન્તે કહે છે કે— ‘પવમાશ્રયણ પ્રોક્ત સર્વેષાં સર્વદા હિત્તમ્ । કલૌ ભક્ત્યાદિમાર્ગા હિ દુ સાધ્યા इति मे मतिः’

“આ પ્રકારે મહે આશ્રયમાર્ગ કહ્યો એ શ્રીકૃષ્ણને શરણ જવાનો માર્ગ સર્વ જીવોનું સર્વ સમયે હિત કરે છે; કારણ કે આ કલિકાલમાં ભક્તિ અને અન્યમાર્ગો પણ દુ સાધ્ય છે એમ મહારી મતિ છે આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ જીવોને સદાને માટે શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ, કલિકાલમાં ઉપદેશ છે એજ ગ્રંથમાં પોતે કહે છે કે—અશક્ય બાબતોમાં તેમજ સુશક્ય બાબતોમાં શ્રીહરિનું શરણ સ્વીકારવું.” પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ, સાધન વિનાના જીવોને કલ્યાણદાયક છે, ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અન્તે અતિગૂઢ શરણમાર્ગ જ ઉપદેશ્યો છે—“સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને એક મ્હારે (શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !” પાપ દૂર કરીને કલહાન કરવું એ મર્યાદામાર્ગની રીતિ છે.

પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીએ તેા હવે જાહેને દોષસહિત દોષ, જાહેને નિઃશયક દોષ-વિવેક પેધં ભક્ત્યાદિરહિત દોષ-તેા પણ તેવા હવેાનું શરણુ પાતે સિદ્ધ કરું છે ।।

“ સર્વેણ સર્વથા હિતમ્ આપયજ મોક્ષમ્ ” એ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃતથી એમ સિદ્ધ થયે છે એમનેા આશય જાન જમે તેવા અધમ હવેા શ્રી સદ્ગુરુ ચેનિમાં જ મેલા હોય તે લેાા પણ એ પ્રકાર કરી રહે અને યથાશક્તિર મહિમાદર્શન સસાર તરી કૃત્યાર્થ થાય એવો સુખ છે ।

મૂલમ્ - સન્માર્ગવિમ્નિ સતત કૃતપ્રસુપદાશ્રયે ।

તદુક્તવાક્યમાવાર્થવિભાષનપરાયણે ॥૧૧॥

યથાશક્તિસ્વમાર્ગીયપ્રસુસેવાપરેરપિ ।

વિરુદ્ધકૃતિસન્દેહદાહનોયોગતત્પરેઃ ॥૧૨॥

નિરન્તર સ્વમાર્ગીયસતાં સદ્ગુણસમન્વિતૈ ।

સ્થેય સસારવિમુક્ષૈ સ્વગુરુ પ્રણતૈરપિ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ —સ માર્ગને બાણનાર તથા નિરન્તર પ્રભુનાં ધરણુકમલનેા આશ્રય કરનાર, એમણે ઉપ્પારેલા વાક્યો (ગીતા વિગેરે)ના આવાર્થના વિખાદમાં પરાયણ રહે એવા, તેમજ જેઓ યથાશક્તિ નિજમાર્ગીય પ્રસુસેવામાં વત્પર રહે તેવા ભગવદ્દીપ્ત જેઓ વિરુદ્ધ કૃતિ તથા સન્દેહનો શબ્દ (નાશ) કરવાના હયોજમાં વત્પર છે, જેઓ નિરન્તર સ્વમાર્ગીય સત્પુરુષોના સંજયી સુકવ છે, જેઓ સસારથી વિમુક્ષ છે જેઓ આપણા શ્રીમદાચાર્યજીને અત્યન્ત નમ્રતાથી નમન કરે છે-એવા ભગવદ્દીપ્ત સાથે સ્થિતિ કરી

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગમાં જે હવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ આવે છે તેનો પ્રભુ પ્રકટકમલનેા આશ્રય શ્રીઆચાર્યજી નિઃશય સિદ્ધ કરશે પાતે નિજ હવેાને અર્થે શરણુ માર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના વાક્યની સાવના અદ્વિતીય કરવી શ્રીઆચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણસન્મુખ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય બનવો પાક કરવો આ પ્રકારે સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે (૧૧) યથાશક્તિ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા લેટલી જની આવે તેટલી કરવી શ્રીઆચાર્યજીનું બેલું વચન છે કે — ‘અક્ષાણે વા સુકાણે વા વિકાણે વા’ એટલે કે “ નમ્રાણે સુખમ્ દેહમ્, સુરો (અનુકૂલ) સુખમ્ દેહમ્, કે વિપરીત સુખમ્ દેહમ્ ” તેા પણ ભગવત્સેવા સ્મરણાદિકમાં વત્પર રહેવું શ્રીમદ્ભાગવતમા પ્રદાણુ કરે છે કે —

“યથા હિ સ્વન્યશાસ્ત્રાનાં તતોર્ધલાયમેષમમ્ । વ્યમાગાચનં વિપ્નો સર્વપામાત્મનમ્ હિ ॥”

એટલે કે “જેમ વૃક્ષના મૂળને જલનું સિંચન કરું હોય તેા તે જલ સિંચન તેની બૃહત્ લગુ શાખાને પડામે છે તેમની વિપ્લુની આરાધના (સિવા), સર્વ દેવોને તેમજ આત્માને પણ સન્તોષ આપે છે. પરન્તુ જો જલ મૂળમાં ન સિંચાતાં, કેવળ શાખાઓમાં સિંચાય તેા તે અમુક શાખાઓને વૃક્ષ કરે પણ તેથી વૃક્ષના સમસ્ત ભાગ પ્રકુલિત થતા નથી તેજ પ્રકારે મૂળદેવ શ્રીકૃષ્ણ [શ્રી-વિપ્લુ]ની આરાધના [સિવા] ન થતાં જન્ય દેવોની સેવા થાય તેા તેથી અમુક જ દેવ સન્તુષ્ટ રહે છે તેથી કઈ મૂળ દેવને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી જન્ય જન્ય દેવો શાખાસમાન છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીપ્તો

સુખ્ય ધર્મ છે કે આદિ પુરુષ-મૂલ પુરુષોત્તમ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ યાવન્માત્ર કૃતિયોને અગ્નિવત્ ગણી એમનો ત્યાગ કરવો. જેમ અગ્નિ દાહ કરે છે, તેમ સ્વમાર્ગ વિરુદ્ધ કાર્યો દાહ કરે છે. તેથી એમનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો (૧૨).

પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સંગ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની અન્યમાં કહે છે કે:-
“સેવાયાં વા કયાયાં વા યસ્યાસાક્ષિદેહા ભવેત્ । યાવજ્જીવ તસ્ય નાશો ન ક્ષાપીતિ મતિર્મમા”

“સેવામાં અથવા કયામાં જેની દેહ આસક્તિ થઈ છે તેનો નાશ (યાવજ્જીવ) જ્યાં સુધી એ જીવે ત્યાં સુધી કદાપિ થતો નથી એવું હું માનું છું ।” આમ સેવાથી પહોંચી ભગવદીયના સુખથી કથાનું શ્રવણ કરવું. નિરોધલક્ષણ અન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:-
મહતાં કૃપયા યદ્વત્કાર્ત્તન સુખદં સ્મૃતમ્ । ન તથા લૌકિકાનાં તુ સ્તિગ્ધમોજનરુક્ષવત્ ॥

“મહાપુરુષોની કૃપાથી જેટલું કીર્તન સુખ આપનારું કહેવાય છે તેટલું લૌકિકના સંગથી સુખદ થઈ શકતું નથી. મહાપુરુષોનો સંગ સ્તિગ્ધ (ધૃતયુક્ત) ભોજન સમાન છે અને લૌકિક સંગ ધૃત વિનાના લુખા ભોજન સમાન છે, તેથી મહાભગવદીયોના સંગમાં જે કથાશ્રવણ થાય છે તે સુંદર સ્તિગ્ધ, મહાપ્રસાદના ભોજન સમાન છે. તેથી સર્વ દોષ જતા રહે છે. એથી વિરુદ્ધ લૌકિક જનના સુખની વાર્તા આ લુખા આસુરી ભોજન સમાન છે તેથી સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવોના સંગમાં ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. તેમજ લૌકિક સંસારથી વિમુખ રહેવું નિજશુરને શરણ રહી, દીન થઈ, દણ્ડવત્ કરવા. એવાં વચનો છે કે:-
પ્રાયસ્વ મો જગન્નાથ ! ગુરો ! સસારવહિના । દગ્ધં માં કાલદદ્ધ ચ ત્વદીયશરણાગતમ્ ॥

(હે જગત્ના નાથ ! હે શુરો ! હું કે જે સસારરૂપ અગ્નિથી દાઝી રહ્યો છું, કાલથી હંશ પામેલો છું, અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેનું રક્ષણ કરો !) આ પ્રકારે શુરને શરણ રહેવું, શુરને પ્રસન્ન રાખવા. કહ્યું છે કે, પ્રભુ અપ્રસન્ન થાય તો શુર રક્ષા કરે, પણ શુર અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરે નહિ, તેથી વૈષ્ણવે શુરને પ્રણિપાતયુક્ત થઈ રહેવું. એવા વૈષ્ણવને પુષ્ટિમાર્ગીય ક્ષાનુભવ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થાય છે. (૧૩)

હતિશ્રીહરિરાયજીવિરચિતં સપ્તદશ શિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃત ટીકાનુવાદસાહિતં સમાપ્તમ્ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૮ મું.

ઉદ્દેશ.—અષ્ટાદશ શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “ભગવદીયોએ કેવલ ઉદ્ધર-ભરણાર્થ કાર્ય કરવું ઉચિત નથી, કેવલ ઉદ્ધરભરણાર્થ આખા દિવસનો બધો સમય વ્યતીત કરવાનો નથી પરંતુ એવી રીતની વૃત્તિ રાખવી કે જેથી ભગવત્સેવાસ્મરણાદિક માટે કંઈક પણ સમય રહે. ભગવદીયોએ ભગવદ્વિરહભાવના અનુભવવી જોઈએ ત્યારે સર્વત્ર ભગવત્સ્ફૂર્તિ થાય છે ત્યારે લીલાતિરિક્ત સૃષ્ટિ આનન્દરહિત દીસે છે. કોઈ પણ ઉપાયથી પ્રપચને-જગતને, સસારને ખૂલી જઈ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. શ્રીમહાચાર્યજી, શ્રીગુસાઈજી અને શ્રીસ્વામિનીજી આદિથી અન્ય ઠંઠામાં ભગવત્તુલ્ય યુદ્ધિ ન રાખવી.” ઉપર શરણનો અને સેવાનો પ્રકાર કહ્યો તેમાં કાલ બાધક છે, જીવ એ બાણતો નથી. જે પ્રકારે જીવને એ જ્ઞાન થાય તે નિરૂપણ કરે છે:-

મૂલમ્:-કાલઃ સ્વકાર્યે કુરુતે ન જાનાતિ જનો યતઃ ।

પ્રમાદ્યતિ હરેઃ કાર્યે સ્વાત્મકાર્યેઽતિવિહલઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — કાલ સવનું આશુખ્ય હરવા રૂપ સ્વકાર્ય કરે છે તે છવ બલુતો નથી, અને તેથી પ્રભુના કાર્ય-સેવાદિકમાં-પ્રમાદ કરે છે અને પોતાના કાર્યમાં અતિવિશ્લેષ છે. (૧) વિવેચન.—કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો જાય છે કણ કણમાં છવનું આશુખ્ય હરી દે છે છવ બલુતો નથી કે મ્હારું આશુખ્ય દિન પ્રતિદિન મટતું જાય છે કાલ નિત્ય એ આશુખ્ય એ સ્ત્રી દે છે, છવને જાનુ જાન નથી તેથી પોતાના કાર્ય-સમવત્સેવાદિકમાં પ્રમાદી સે છે લૌકિક, વૈદિક, સંસારના કામ, વિષયાદિક દેહ, ઇન્દ્રિયનું પોષણ, કામ તેમજ અનેક પ્રકારની ચિન્તાથી છવ ગભરાયલો રહે છે જ્યાં સંસારિક કાર્યોમાં બધા હોવાથી તથા નિજ કાર્ય સમવત્સેવા-સ્મરણાદિકમાં પ્રમાદી હોઈ, એ છવને જાન મટતું નથી કે “મ્હારું આશુખ્ય કે કાલ જાણી દે છે અને મ્હારી પછી શી જતિ થયે ?” દેહસમ્બધી સંસારના કાર્યોમાં વત્સ છે પરંતુ સમવદર્મ, સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, કથા ઇત્યાદિકમાં વિહવલ-તત્પર મતો નથી.

મૂલમ્—કેવલોદરિકત્વ તુ તદીયાનાં ન ષોચિતમ્ ।

ન પૂરયેત્ કિમુદર સેવકાના કૃપાનિધિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — એ સમવાનના બક્તો છે તેમને કેવલ પેટભરાપણુ યોગ્ય નથી. જે કૃપાના નિધિ છે તે શું નિજ સેવકોનું ઉદર પોષણ નહિ કરે ?

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે છવ લૌકિક કાર્યોમાં તત્પર છે, કેવલ ઉદરભરાણના કાર્યમાં બધા છે પરંતુ આ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને યોગ્ય નથી. કાણકે કીકૃષ્ણ તો કૃપાનિધિ સદૃશ જમતૂના જરણુપોષણકર્તા છે તેવા કીકૃષ્ણ શું પોતાનાજ સેવકોનું ઉદરપાલન-પોષણ નહિ કરશે ? સેવકના ઉપર તો સદા કૃપાજ કરશે પ્રભુએ સ્વસેવકો પર કૃપા કરી છે, મૈત્રે અને કરશેજ એમ હક વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો, અને સમવદર્મનું આચરણ કરવું જ વહાર વિના ન જાણે તો અનવસરમાં પ્રદર એક તથા પડી બાર બવહાર પણ કરે અને એમ વિશ્વાસ રાખે કે જે વૃત્તિ પ્રાપ્ત થવાની હશે તે એટલા સમયમાં મહી જશે. આ એક પ્રદર અને બાર જડીના બવહારમાં જે કંઈ લાભ થાય તેનાથી સન્તોષ મળે વૈષ્ણવે સમવાનનું માદાત્મ્ય વિચારવું કે પ્રભુ સર્વસામર્થ્યશુક્ત છે તે સર્વ સિદ્ધ કરશે. (૨)

મૂલમ્—ચિન્તા કાઽપિ ન કાર્યેતિ પ્રમુવાક્ય વિચિન્ત્યતામ્ ।

અજ્ઞાનિનો જ્ઞાનિનશ્ચ યદિ સ્યાત્ સમતા ધૃત્તી ॥ ૩ ॥

તદા તુ સાધનાભાવાત્ કિં ધૃત્ત જ્ઞાનત ફલમ્ ।

શબ્દાર્થ — કાર્મ જન ચિન્તા ન કરવી એ ધીમદાપ્રભુજીનું વાક્ય વિચારીને જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની કૃતિમાં સમતા-સમાનતા હોય તો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને સાધનનો અભાવ થયો-જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને કંઈ સાધન કરવાનું રહ્યું નહિ-ત્યારે તો પછી જાનવા શું ફલ પ્રાપ્ત થાય ? વિવેચન—આદમ્બા અને આદમ્બા સમજાવી સ્વ નિવેદન કરેલા સમવદીયોએ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી કાણકે સમવાન પુષ્ટિસ્વ રોષને લોકીકો જતિ કરે નહિ. આ વચનનું ચિન્તન મનર્થ અદનિય કરવું હું તો કાર્મ જાણુને નાનો તેથી પ્રભુ કેમ કૃપા કરશે ? એવો વિચાર ન કરવા કાણકે પ્રભુને જ્ઞાની જ્ઞાન તેમજ અજ્ઞાની જ્ઞાન બન્ને સમાન છે એજ નવાન

અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે, ‘અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી જેણે પોતાના આત્માનું નિવેદન લગવાનને કર્યું છે તેને શું ચિન્તા હોઈ શકે?’ એટલે કે એ આત્મનિવેદન શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જ્ઞાનથી થાય અથવા અજ્ઞાનથી કોઈની દેખાદેખીથી થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી. અગ્નિનો એવો સ્વભાવ છે કે જે કોઈ એના ઉપર હસ્ત ધરે તેને પોતાનો તાપ આપી ભસ્મ કરે, પછી એ હાથ જાણી જોઈને ધરાયો હોય કે અજાણે ધરાયો હોય. જ્યારે લૌકિક અગ્નિનું ‘જે કોઈ પાસે આવે તેને પોતાનો તાપરૂપ ધર્મ આપવો’ એવું સામાન્ય છે તો પછી શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જે કોઈ જ્ઞાનીનું કે અજ્ઞાનીનું આત્મનિવેદન થયું છે તેની લૌકિકી ગતિ કદાપિ ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? શ્રીમદ્ભગવત-પદ સ્કન્ધ અઠ-૧૮ માં કહ્યું છે કે—“અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી ઉત્તમ યજ્ઞવાન લગવાનના નામનું જો કીર્તન થાય તો તેથી જેમ અગ્નિ કાઠને ભસ્મ કરે છે તેમ મનુષ્યના સદૃશ પાપ ભસ્મી-ભૂત થાય છે.” આ પ્રકારે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી પ્રભુનામનું કીર્તન, પ્રભુને આત્મનિવેદન થાય તો તેથી સકલ દોષ ભસ્મ થાય એમાં સંશય નથી જીવજીવિથી એમ શંકા થાય કે ‘હું તો કંઈ સાધન કરતો નથી તો મને શું ફલ પ્રાપ્ત થશે’ તો સમાધાન કરે છે કે, શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જેમનો અંગીકાર થયો છે. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.

અત્ર વિવેચન મૂલ્ય શ્લોકને બરોબર અનુમરતુ નથી યથા તથા શ્લોકને સમજવાનો પ્રયત્ન થયો છે એમ લાગે છે નીચેનું ટિપ્પણ કંઈક ઉપયુક્ત યદ્યપિ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પ્રભુની પાસે સમાન છે ને નીચેના અર્થમાં સમજાવે છે—અજ્ઞાનીએ એમ ન માનવું કે પ્રભુ મહારી સદ્ગતિ નહિ કરે જો અજ્ઞાની જીવ પણ આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે તો એની સદ્ગતિ થાયજ. જ્ઞાની જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે નહિ, ભગવદ્ધર્મ, તથા ભગવત્સેવાદિક કરે નહિ, તેમજ પોતાનું જ્ઞાન લગવાનનું માહાત્મ્ય સમજવામાં ઉપયોગ નહિ તો એનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તત્ત્વદીપનિબંધમાં કહે છે કે—અયમેવ મહામાંહો હીદમેવ પ્રતારણમ્ । યત્કૃણ્ણ ન મજેત્પ્રાજ્ઞ શાસ્ત્રા-મ્યાસપર કૃત્તી । તેષા કર્મવશાનાં હિ મવન્તુ ફલિણ્યતિ ॥ જ્ઞાની જેમજેતે કૃણ્ણ તસ્માન્નાસ્ત્યધિક પરઃ

અર્થ—નિશ્ચય આજ એક મહામોહ છે, અને પ્રતારણા (છેતરવાપણ) છે કે જે શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તત્પર છે એવો પણ્ડિત-જ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણનું ભજન-સેવા કરતો નથી? એવા કર્મવશ જીવોને ભવસાગર (જન્મ મૃત્યુના આવર્તનો) ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે ।

જ્ઞાની થઈને પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન વા સેવાદિક કરે તો તેનાથી અધિક કાંઈ નથી ।

આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તો જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ ઉભયને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક છે. કારણ કે શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થતો નથી. એ જ્ઞાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરે છે અને ભગવત્સેવામાં તેનો ઉપયોગ ચતો અટકાવ છે, તેથી એનો અક્ષરબ્રહ્મમાં લય થાય એજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જે ભગવદીય પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં કરે છે તેને તો એવા લયરૂપ ફલ કરતા પણ અધિક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ચતુર બ્રહ્મની સાથે વિવિધ કામોપભોગ વા સાધુજન્ય, વા સેવામાં ઉપયુક્ત થાય એવા અલૌકિક દેહની પ્રાપ્તિ, વા અબૌદ્ધિક સામાન્ય ઇલાદિક ભગવદીયો પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપયુક્ત અક્ષરબ્રહ્મમાં લયરૂપ ફલ પણ શુદ્ધાદૈતીય જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત થાય છે માયાવાદી જ્ઞાની જે સર્વ જગતને મિથ્યા કહે છે તેને તો અસત્ય કૃણ થાય છે તેને તો સંસારમાં પુનરાવૃત્તિ થાય છે.

અર્થ—‘જે (માયાવાદિ પ્રભૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ જાણતા નથી તેઓ અસત્યમિથ્યા છે.’ આ પ્રકારે શ્રુતિ જ એવા મિથ્યાવાદી જ્ઞાનીનું મિથ્યાત્વ પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ સર્વ જીવે આત્મનિવેદન ભગવત્સેવા, કથા ઇલાદિક અવશ્ય કરવા જોઈએ આત્મનિવેદન એટલે કે પ્રભુનો જ દાસ, પુત્ર, કે પુત્રી છુ, અને પ્રભુ જ મહારે સર્વસ્વ છે તેથી મહારે એમની આજ્ઞાનુ-

માર વર્તન રાખવું જોઈએ. આમ પ્રભુનું હામત્વ સ્વીકારી મનમાંથી અહંકાર નિકાલ કરવો. આમાંથી મહાપ્રભુએ નિજસસ સેવકોને બંધે બંધે સાધનો કર્યા છે તેથી એમના સેવકોને પણ પ્રકારના સાધનો કરવાનાં નથી એ સેવકોએ તો એક એમનું જ સરણ સ્વીકારવું.

જ્ઞાન—મિથ્યાવક્ત્રીનું જ્ઞાન નહિ પરંતુ શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન બંધાઈ નથી એ જ્ઞાનનો જોયો ભક્તિમાર્ગમાં છે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાનથી (લીલાથી બિન્ન સૃષ્ટિમાં જ્ઞાન નથી એમ હું નિર્ણયવાથી સર્વત્ર તાપકલેશની ભાવના થાય છે ભગવાનનો વિરહપ તાપ-કલેશ અનુભવાય છે તેથી સર્વત્ર ભગવાનની સૂતિ થાય છે આ પ્રકારે ધીમે ધીમે પ્રપચ્ચ વિસ્મરણ થાય છે. બીજાનું હૃદયમાં સ્થાપન થાય છે આ પ્રકારે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન સાર્થક છે.

મૂલમ્—વિરહેણ હરિસ્ફૂર્ત્યા સર્વત્ર ક્લેશમાવનાત્ ॥૪॥

લીલાતિરિક્તસૃષ્ટી હિ નિરાનન્દત્વનિશ્ચયાત્ ।

યથાકથંચિદ્વિસ્મૃત્ય પ્રપચ્ચ હૃદયે ન્યસેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ —જ્ઞાનવાન મનુષ્યને લીલાથી બિન્ન પદાર્થોમાં જ્ઞાન નહોતો બ્રહ્માવ છે એ નિશ્ચય થાય છે. અને તેથી સર્વત્ર કલેશની ભાવના થાય છે (તેને પરિણામ) ભગવાનથી વિરહ થવાથી સર્વત્ર હરિની-ભગવાનની-સૂતિ થાય છે આમ જેમ તેમ કરીને આ પ્રપચ્ચની વિસ્મૃતિ કરી બીજાનું હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે (૪-૫)

વિવેચના—આપણે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને વિપ્રયોગજ્ઞાન કરે ત્યારે હવેમા વિરહ થાય છે કલેશ-તાપ-કલેશની ભાવના થાય છે, ભગવાનથી આપણે બુદ્ધિ પામ્યા છીએ, વિયોગી થઈ છીએ તેથી તાપ-કલેશ અનુભવાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી જીવિપ્રયોગનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ સર્વત્ર સર્વદુઃખહર્તા એવા જે હરિ-શ્રીકૃષ્ણ તેનો વિસ્મરણ સર્વ સ્થલે અનુભવાય છે, ત્યારે જ શ્રીકાકોરજીના સમ્મય બિના જ્ઞાન કયા પર કો ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યારેજ ક્ષણ ક્ષણમાં વિપ્રયોગની ભાવના થાય છે આ પ્રકારે વિપ્રયોગરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટે છે તેને પુષ્ટિમાંથી જ જ્ઞાન અનુભવ થાય છે જ સમ્મયથી રહિત જે પ્રવાહી સૃષ્ટિ છે, તે જ્ઞાન વિનાની છે એ પ્રવાહી સૃષ્ટિના વોને પ્રભુ કદાપિ નિજ-અહોરિક-જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરતા નથી પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવો સંસ્કારમાં વર્ષણની માફક જમણ કર્યા કરે છે એમને કોઈપણ કાર્યમાં સ્થિરતા હોતી નથી એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં પ્રવિશણ એમની મતિ જમણ કરતી હોય છે એમને કોઈ સ્થળે રુચિ નથી-આમચર્યાન-જ્ઞાન રૂપી નિવૃત્તિસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રકારની આ સૃષ્ટિ છે ? ભગવાનથી જ સમ્મયથી દેવ સૃષ્ટિ છે તે તો શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા કરણે જ સત્સત્રથી પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે એકી વખતે પ્રપચ્ચ-વિસ્મૃતિ ન થાય તો ધીમે ધીમે પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે અદર્શિય વિચારી વિચારી પ્રભુનું સ્મરણ કરે છે આ દેવી સૃષ્ટિ હૃદયમાં એવું જ્ઞાન થાય છે કે “આપણે તો પ્રભુના હાથ છીએ અજ્ઞાનથી પ્રભુને જ મળ્યા છીએ આમારો ધર્મ તો એજ છે કે પ્રભુની સેવા કરવી, પ્રભુનું સ્મરણ કરવું પ્રભુના શુભગાન કરવા. ઇત્યાદિ.” આમુરી સૃષ્ટિને આવું જ્ઞાન થતું નથી. (૪-૧)

મૂલમ્—શુદ્ધ મૂલ સદાનન્દ તથા લીલાયુત સદા ।

રસ સ્વસમનામાન ભક્તભારાત્મક પુન ॥ ૬ ॥

પૂર્વ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાના કલા તે કેવા પ્રકારના છે તે હવે નિરૂપણ કરે છે.

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ગૂઢ, સદા આનંદરૂપ તથા લીલાયુક્ત, સદા રસરૂપ, પોતાના જેવા નામેવાળા, અને વળી ભક્તભાવાત્મક એવા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા (૬).

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કહે મહાગૂઢ છે—સર્વોપરિ છે, વેદાદિ પણ એમનો પાર પામી શકે એમ નથી, અને અતે ‘નેતિ નેતિ’ એમ એમને કહે છે, કારણ કે પોતે બુદ્ધિ અને વાણીથી અગમ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદા આનંદરૂપ છે અને એક રસરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અગણિત છે. એમના આનંદની એક કલ્પિતમાં સકલ જગતનો આનંદ સમાઈ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અથવા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે—સર્વ દેવો પ્રકૃતિના ત્યાજ્ય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેથી નિકૃષ્ટ છે, એમના આનંદની ગણના થઈ શકે છે. બૃહત્ (અક્ષર) બ્રહ્મનો આનંદ પણ ગણ્ય છે (તૈત્તિરીયોપનિષદની આનંદવદ્ધીમાં વિવિધ પ્રકારના આનંદની ગણના કરી છે) તેમાં મનુષ્યના શત-આનંદથી તે અક્ષર બ્રહ્મપર્યન્ત આનંદ ગણાવ્યા છે અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની ગણના એમ કરાવી છે કે “તે યે શતં પ્રજાપતેરાનન્દાઃ સ એકો વ્રહ્મણ આનન્દઃ” “પ્રજાપતિના એવા સો આનંદ તેના બરોબર બ્રહ્મનો એક આનંદ” એમ બ્રહ્મના આનંદની ગણતરી કરી પણ અત્રે પુરુષોત્તમના આનંદની ગણના કરી નથી. શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આનંદ અગણિત છે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રાકૃત-હોય-સર્વ ધર્મથી રહિત છે પણ અપ્રાકૃત નિષ્કલ ધર્મરૂપ છે, અન્યદેવ તેમજ અક્ષરબ્રહ્મ એવા નથી તેથી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ મહારી ગતિ હજો !” શ્રીકૃષ્ણ મજભક્તો સહિત સદા રસલીલામાં નિમગ્ન છે. ભક્તના સગમાં માનાદિક લીલા કરી રસવૃદ્ધિ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસરૂપ છે, “રસો વૈ સઃ” “પરમાત્મા નિશ્ચય રસ છે,” તેથી નિજ ભક્તોના માન છોડાવે છે. દીન થઈ તેમને મનાવે છે આ પ્રકારે રસ હૃદીયન કરે છે ગીતગોવિન્દમાં કહ્યું છે કે ‘સ્મરગર્વલ્લખનં મમ શિરસિ મણ્ડનમ્ ઘેહિ પદપલ્લવમુદારમ્’ સ્મરના ગર્વનું ખણ્ણન કરનાર મારા મસ્તકનો શૃંગાર આપનું ઉદાર પદ (ચરણ) રૂપ પલ્લવ મહારા શિર પર મૂકે. આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તો પાસે દૈન્ય કરે છે શ્રીકૃષ્ણના રસનો અનુભવ મજભક્તો ભાવ સહિત કરે છે. ૬)

મૂલમ્:—યશોદોત્સજ્જલલિતં મુગ્ધભાવસમાવૃત્તમ્ ।

પ્રપન્નવૈરિણં વાધહેતુલૌકિકનાશનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સગમાં શોભતા મુગ્ધભાવથી પૂર્ણ, પ્રપન્નના વૈરી અને બાધરૂપ લૌકિક હેતુના નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન કરવું. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કે એમને શ્રીયશોદાજી નિજ ઉત્સગમાં લઈ ખેલાવે છે, ત્યારે પરમ શોભા આપે છે. મુગ્ધબાલકની માફક શ્રીયશોદાજીના કણ્ઠમાં વીંટળાઈ વળે છે પ્રપન્ન—આ દેહસમ્બધી સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ગૃહ, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય—એની સાથે વૈર રાખે છે કારણ કે પોતે સંસારવૈરી છે—સંસારમાંથી મુક્તિ આપે એમ છે. તેથી સાંસારિક કાર્યમાં મનને આસક્ત થવા દેતા નથી જે જે સંસારના પદાર્થો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિતાદિમાં ભક્તનું ચિત્ત આસક્ત છે તેને પ્રભુ હરિ લઈ ભક્તનું ચિત્ત

પોતામાં રોક છે શ્રીયશોદાઈ એક સમયે દૂધ ઉભરાઈ જતું હતું તેને ઉતારવા પ્રભુ ત્વચથી ભૂમિપર જરાક મૂકી દોઢ્યા, પ્રભુને એમ લાગ્યું કે “શ્રીયશોદાઈ જ્ઞાતા કરવું દૂધને વધારે પ્રિય માને છે ।” એ પોતે સદન કરી શક્યા નહિ, તેથી હહી, માખણ જેટલાં માટલાં હતા તે ફોડી નાંખી તેમાંનું હહી તથા માખણ વાંદરાંએને હુટાવી દીધું આમ હહી દૂધની માટલીઓ ફોડવાની, તથા અન્ય મજબૂતોનાં હહી, માખણ, ફોડવાની કીઠા પ્રભુએ કરીને એમ જતાંયું કે “આરો (પ્રભુનો) ત્યાજ કરીને ચૂંકાર્ય કરશે તો તે ગૃહકાર્ય લૌકિક વા વૈદિક કથું સિદ્ધ થશે નહિ ! ગોપીજનોની આશ્ચર્ય પ્રભુ કરતાં હહિ, દૂધ, માખણમા વિશેષ હતી તે અસહિત દૂર કરવા પ્રભુ એમનાં હહિ, દૂધ માખણની ધોરી કરવા અને હુટાવી દેવા, એમની પાસેથી જ્ઞાન દેવામાં પણ લાગે નો નિરોધ સિદ્ધ કરવાનોજ હેતુ હતો. ભક્તોનું મન પ્રપચમાં-હહી. દૂધ, માખણથીયે લૌકિક-સસારમાં આત્માસક્ત થાય તો પ્રભુની વિસ્મૃતિ થાય, તેથી પ્રભુ પોતેજ એમની લૌકિક આસક્તિઓ-હહિ દૂધ, માખણાદિ-હરી દે છે-એમની પાસે પ્રપચ ભૂલાવે છે અને એમના બિચારને પોતાનામાં રોકે છે એ જે, ભક્ત પ્રભુનો આશ્રય કરે છે તે જાનિ પ્રપચ-સસાર નહિ થાય હે. કારણ કે પ્રપચ-સસારમાં આસક્તિ ભગવત્સેવામાં બાધ છે પ્રભુ, ભગવત્સેવામાં બાધક એવાં સર્વ પદાર્થો-લૌકિક કાર્યો, ક્રમ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, અહંતા, મમતા, માયાહૃત લૌકિકાદિ-સવના નાશ કર્યા છે, અને ભક્તોને પોતાનાં આસક્ત કરે છે (૭)

મૂલમ્-સ્વપ્રવેશાય કામાદિસર્વદોષાનિવારકમ્ ।

સ્વાર્થત્યક્તાશ્ચિલસ્વીયપરમાર્તિમહોત્સવમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—પોતાના પ્રવેશ માટે કામાદિક સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરનાર અને પ્રભુ સીધે ૭એએ સદ્દેશનો ત્યાજ કર્યો છે એવા ભગવદીયોની પરમ વિપ્રયોગાર્તિનેજ મહેત્વરૂપ માનનારા પ્રભુ છે

કર્તવ્ય—સ્વાધ્યત્વક-ને ગદ્ય સ્વાર્થ ત્યક્ત્વા એવો જણ પાઠ ઉપદગ્ય છે એ જાણુદી જાણ - ભગવાન સ્વાધને ત્યજીને અખિલ સ્વીય ભક્તોને પરમાર્તિનો મહોત્સવ કરાવનારા છે એવો કે ભગવાનનો સ્વાધ રમણ રમણમાં ૮ છે પરંતુ એવા રમણરૂપ સ્વાધને ત્યજી અત્યંત અનર્થ વિરહની-વિપ્રયોગની આર્તિદાશએ મહેત્વરૂપ બનારા છે અથવા પશ્ચાત્ત મહેત્સવ કરાવનારા છે.

વિવેચન—એવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે ભક્તોના દુઃખમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે એ ભક્તોના દુઃખના કામ, ક્રમ, મદ, મત્સરાદિ સદ્દેશ દોષ દૂર કરે છે આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં મુખી ભક્તનાં દુઃખ કામાદિ દોષથી પૂર્વ દોષ છે ત્યાં મુખી શ્રીકૃષ્ણ એ દુઃખમાં પધારતા નથી જ્યારે દુઃખ દાપરદિન થાય ત્યારેજ પ્રભુ નિમ્ન પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના દુઃખમાં પધારીને ભક્તને સ્વદર્શનાર્તિરૂપ પ્રભુતા દર્શન કરાવતી તીવ્ર આતુરતા રૂપ પરમાત્મિનું (તાપ-ક્રોધનું) જ્ઞાન કરે છે “પ્રભુને જ્યારે પ્રભુ ! ક્યાં એમના દુઃખ કરે ! એમ તીવ્ર વિરહતાપનું જ્ઞાનને જ્ઞાન કરે છે, આ વિરહતાપનેજ-પરમાર્તિનેજ-પ્રભુ મહેત્વરૂપ જાણે છે આ વિરહતાપ-વિપ્રયોગાર્તિ મજબૂતોને સિદ્ધ થઈ છે એમના દુઃખમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિરાટે છે તેથી એ ભક્ત

મૂલમ્ - વીર્હિપિચ્છશિરોમૂષ શૃંગારરસરૂપિણમ્ ।

एवविधानन्तगुण विधाय हृदये सदा ॥ ११ ॥

तस्य सेवां प्रकुर्वीत यावज्जीव स्वधर्मतः ।

न फलार्थं न भोगार्थं न प्रतिष्ठाप्रसिद्धये ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—મયૂરના પિંચ્છનો સુકુટ છે એમને, જે શૃંગારરસરૂપ છે, અને એવા એવા અનન્ત શુભવાદા ભગવાનને હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપીને સ્વધર્મથી જીવન પર્વત એમની સેવા સારી રીતે કરવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કોઈ ક્ષણ પ્રાપ્તિ-અર્થ, કે કોઈ લોક-સિદ્ધિ-અર્થ, કોઈ પ્રતિષ્ઠાસ્થાપનાર્થ કરવાની નથી. (૧૧-૧૨) ।

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ મોહપિંચ્છનો સુકુટ મસ્તકપર ધારણ કરે છે. જે શૃંગારરસરૂપ છે મોર જ્યારે રસદાન કરે છે ત્યારે જ નૃત્ય કરે છે તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણે મોર-સુકુટનો શૃંગાર ધરી ભકતોને રસદાન કરે છે. મોરસુકુટનો શૃંગાર આ પ્રમાણે રસરૂપ છે. રાસાદિત્ત લીલામાં અનેક જલસ્થલ-લીલાસુકુટ શ્રીકૃષ્ણને નિજ હૃદયમાં સ્થાપી, એમનું સ્મરણ તથા હર્શન નિયમથી કરવું ઉપર કહ્યું તેમ એવા શૃંગાર રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સમ્માનસી સેવાથી ખ્યાન કરવું, આ આનસી સેવા સિદ્ધ કરવા પ્રથમ તનુજ (શારીરિક) અને વિત્તજ [ખનની સેવા] મન લગાડી કરવી. સિદ્ધાન્તસુક્રતાવલિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યેણ મહાપ્રભુજી કહે છે કે — ‘કૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી તે આનસી સેવા ઉત્તમ છે. કદા શ્રીકૃષ્ણની (તનુજ વિત્તજ) સેવા કરનારને આનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ જાણી જાણીને જાણ ન કરે તો એનું જાણણપણું જતું રહે તેમ જો વૈષ્ણવ થઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવા ન કરે તો એની વૈષ્ણવતા જતી રહે છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ સ્વધર્મ ગણી કરવી. કોઈ લૌકિક, વૈદિક મોક્ષાદિ ફલની આશાથી કૃષ્ણસેવા ન કરવી. હું જો સેવા કરીશ તે સોફો. મને વૈષ્ણવ ગણી આન આપશે, ફલ્યાદિ આપશે એવો દોલ મનમાં રાખવો તેમજ પ્રતિષ્ઠા-મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવા પણ સેવા ન કરવી. પૂર્વ નિષ્ઠામતથી સ્વધર્મ સમજી કૃષ્ણસેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીમદ્ભાગવતમાં ભગવાન કૃર્વામા પ્રતિ કહે છે — “ મહારી સેવાથી પ્રાપ્ત થાય એવા સાલોક્ષ્યાદિ જ્યારે પ્રકારના મોક્ષને પણ મહારા ભજવડીયો હાથતા નથી, મહારી સેવાથી મહારા ભકતો એવા પૂર્વ છે—અનુષ્ઠ છે (સેવાજ એમને પૂર્વ કલરૂપ છે) જ્યારે જો સેવાથી પૂર્વ એવા ભજવડીયો બાવા મોક્ષની જ્યારે વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલથી નાશ પામે એવા રાસ્યાદિક પદાર્થો તો એઓ કેમ હાથે ? ” આમ મનાપૂર્વક સ્વધર્મ સમજી નિષ્ઠામ થઈ વૈષ્ણવે કૃષ્ણસેવા કરવી.

મૂલમ્ -- श्रीमदाचार्यमार्गेण नान्येनापि कदाचन ।

न कल्पितप्रकारेण न दुर्भाषसमन्वयात् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે, તે પ્રકારે સેવા કરવી કદાપિ (પણ) અન્ય માર્ગની રીતિથી, તેમજ સ્વકલ્પિત પ્રકારથી તેમજ અમદાથી—અભાવપૂર્વક ન કરવી. (૧૩) વિવેચન—વૈષ્ણવે સેવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના પુરિ

માર્ગની રીતિથી કરવી. કહાચિત ભૂલે ચુકે અન્યમાર્ગની રીતિથી કદાપિ ન કરવી. તેમજ પોતાના મનથી કલ્પિત પ્રકારે પણ સેવા ન કરવી. જો સેવામાર્ગની રીતથી અજ્ઞાત હોય તો વૈષ્ણવે રૂઢ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોને પૂછી લઈ સેવા કરવી. સર્વથા દુર્ભાવથી ન કરવી. સ્વદય સમૃદ્ધિ હોય અને તેથી જો ઉત્તમ વસ્ત્ર આભરણાદિ પ્રાપ્ત ન થાય તો દુર્ભાવ-મનમાં સંકોચ ન થવા દેવો. આપણી સમ્પત્તિના પ્રમાણમા યથાશક્તિ શ્રીઠાકૃષ્ણની સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ કાર્યને અન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન ન ગણવું. અન્ય લૌકિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ પરમદ્વલ આગળ તુચ્છ છે. જો સામાન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન શ્રીકૃષ્ણસેવાને ગણીએ તો સેવામાં અશ્રદ્ધા, દુર્ભાવ, અને અભાવ આવે અને સેવા નિકૃષ્ઠ થઈ જાય, તેથી વૈષ્ણવોએ “શ્રીકૃષ્ણસેવા એ ઉત્તમોત્તમ ફલરૂપ છે, અને સ્વધર્મ છે,” એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીય રીતનુસાર સેવા કરવી.

મૂલમ્:--તત્ત્વં વિદિત્વા પરમં યશોદોત્સહ્જલાલિતમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યતત્પુત્રાન્ હિત્વાસ્મત્સ્વામિનીરપિ ॥ ૧૪ ॥

તત્તુલ્યબુદ્ધયા નાશઃ સ્યાત્સર્વથેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥

एतावती सती शिक्षा संक्षिप्ता ध्रियतां हृदि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજ્ઞના ઉત્સર્ગમાં લલિત શ્રીકૃષ્ણને પરમતત્ત્વ જાણીને શ્રીમદાચાર્યજી, એમના પુત્ર, અને શ્રીવ્રજભક્તો વિના અન્ય કશા પર એમના તુલ્ય બુદ્ધિ (ભાવ) રાખવાથી સર્વથા નાશ થાય છે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખવો, આટલી સંક્ષિપ્ત સત્યશિક્ષા સર્વથા હૃદયમાં ધારણ કરવી. **વિવેચન:—**વૈષ્ણવ ભગવત્સેવા કરે અને નીચેના ચાર પદાર્થોને પરમ તત્ત્વ જાણે. (૧) શ્રીયશોદોત્સ ગદાલિત શ્રીકૃષ્ણ, (૨) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી, (૩) એમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી-શ્રીગુસાંઈજી, (૪) આપણા સ્વામિનીજી-વ્રજભક્તો. આ ચાર પરમતત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ચાર પરમ તત્ત્વને વિષે જેવો અલૌકિક ભાવ, જેવું સન્માન, જેવું દૈન્ય રાખીએ તેવું અન્ય લૌકિક પદાર્થો વિષે કદાપિ ન કરવું. એ ચાર પરમતત્ત્વ વિષે ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખવો, એમને ત્યજી લૌકિકમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખનારને અસુર જાણવો. એનો શીઘ્ર નાશ થાય છે. કોઈ એવો લૌકિક પદાર્થ નથી કે જે એ ચારમાંથી કોઈ પણ તત્ત્વની સાથે તુલ્યતા ધરાવી શકે. આના દૃષ્ટાન્તમા એક વાર્તા છે. મીરાંબાઈને ગૃહે રામદાસજીએ શ્રીઆચાર્યજીનું પદ ગાયું. ત્યારે મીરાંબાઈએ કહ્યું કે ‘કોઈ શ્રીઠાકૃષ્ણનું પદ ગાયો.’ રામદાસજીએ આ સાંભલતાં જ ખિન્ન થઈને કહ્યું કે “દારી રાંઢ यह पद कहा तेरे खसमको हे, आज पीछे तेरो मुख न देखुंगो !” એમ કહીને ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. પછી મીરાંબાઈએ બહુ વિનંતિ કરી પરંતુ ત્યાં રામદાસજી ઉભા ન રહ્યા. આ એક દૃષ્ટાન્ત. બીજું દૃષ્ટાન્ત.—છીતસ્વામી બીરબલને ત્યાં વરસોત લેવા ગયા હતા ત્યાં બિરબલે કહ્યું કે કોઈ પદ ગાયો. છીતસ્વામીએ ગાયું કે ‘છીतस्वामी गिरिवरन श्रीविठ्ठल येहि तेहि, तेहि येहि कुछ न सन्देह’ આ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે “જો દેશાધિપતિ (અકબરશાહ) પૂછશે તો શું જવાબ

દશે. ૧” એટલું બોલતાં જ છીતસ્વામીએ કહ્યું કે ‘મેરે માયે તો સુદિ મ્હેણ રે, જાગ વીંધે
 તેરો મુલ ન દેસુગો’ આમ કહી વરસોતનો ત્યાગ કરી જતા રહ્યા. વૈષ્ણવો એવા ટીકા
 જનન્ય હતા કે કોઈપણ પ્રકારનો આક્ષેપ વા સન્દેહ ઉત્પન્ન થાય તત્ત્વેમાં સહી શકતા
 ન હતા ! શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે એ સર્વશિક્ષા સક્ષિપ્તમાં લખી છે તેના પર વિચાર
 કરી હૃદયમાં અવસ્થા ધારણ કરશે. (૧૫)

મૂલમ્ - અન્યેઽપિ ચોપદેષ્ટવ્યા યદિ સ્યુરધિકારિણઃ ।

મિલન્તિ સ્વેચ્છયા શ્રદ્ધાયુતા પૃચ્છન્તિ ચેત્તદા ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ - અન્ય પણ એ કોઈ એના અધિકારી જનો હોય, અને એ તેનો પે
 તાની ઇચ્છાથી મહે, અને એ શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ તમને પૂછે તો તમારે જોમનો ઉપદેશ
 કરવો. (૧૬) **વિવેચન -** ઉપર જે શિક્ષા લખી તે અન્યજનોને કહેશે. મા. જે કોઈ
 ભગવદીય જ્ઞાન, ભગવદ્દિપ્તાથી આપની પાસે આવે અને પ્રાર્થના કરી પૂછે, વિતપૂર્વક
 અવણુ કરે, તોજ અધિકારીજોને આ શિક્ષાનો બોધ કરવો. તમારી ઇચ્છાથી કોઈ અન્ય
 ધિકારીને આ શિક્ષાનો ઉપદેશ ન કરશે. અધિકારી-પાત્રવિના રસ સ્થિર થાય નહિ એમ
 સમજી અન્યમાર્ગીઓને, તેમજ અનધિકારીને જાનો ઉપદેશ ન કરશે. (૧૬)

મૂલમ્ - જીવતસ્પરતાસિદ્ધૌ કૃપાહસ્તેષુ તુષ્યતિ ।

યથા વિપયિણા તોપો કૃતિકાસુ તથા હરે ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ - જ્યારે જીવની ભગવત્પરતા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે જીવો પર કૃપા
 પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે જેમ કૃતિકાઓ ઉપર વિપયી જનો સન્તુષ્ટ હોય છે (૧૭)

વિવેચન - જે જીવ ભગવત્પરાયણ હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગીય કૃષ્ણ સિદ્ધ થાય. પ્રભુ
 હજીને દિશ્વચક્રશિપુએ અતિશય દુઃખ આપ્યું તો પણ પ્રદ્ધાહજીએ પોતાની ભગવત્
 રાયણતા, ભગવદ્દર્મ, ભગવદ્દાસપનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહાવતાર
 જોનો પ્રતિજ્ઞા કરી કહ્યો. તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગીમાં તત્પર થઈ
 ત્યારેજ કૃષ્ણ સિદ્ધ થાય. જેમ વિપયી જનો કૃતીની જનન્યતા જોઈ જોના પર પ્રસન્ન રહે
 છે તેમ શ્રીભગવાન નિજ ભક્તોની જનન્યતા જોઈ તેમના પર કૃપા કરે છે

ઉપરના ૧૬ માં શ્લોક અને આ ૧૭ માં શ્લોક સાથે કષ્ટક વિશેષ સમ્બન્ધ બાંધે છે. શ્રીહરિરાયજી
 શ્રીગોપેશ્વરજીને બોલે છે કે જો તમે આ શિક્ષા અથવા અધિકારી ભગવદીયોને આપશો તો તમે પ્રભુને
 સન્દેશ અધિકારી બહોળો પદોન્માદવાની સેવા બજાવશો. જેમ કૃતી પ્રેમના પાત્રોના સન્દેશ પરસ્પર
 પદોન્માદે છે અને વિપયી જનોને સન્તોષ લે છે તેમ તમે પણ જો પ્રભુનો સન્દેશ અધિકારી ભગવદ્દી
 યોને પદોન્માદી ભગવદ્દમની ગદિ કરશો તો પ્રભુ તમારા પર સન્તુષ્ટ રહેશે. જો પણ શિક્ષા લેવાની
 છે કે કોઈના હૃદયમાં ભગવદ્દાસપનું સ્થાપન થાય તો એ કોઈ ભગવાનનું કૃતીનું કર્મ જો નરાનરજી
 રૂપિ શ્રીહરિરાયજીચિરચિત્ત મહાવરૂં શિખાપત્ર ઈગાપશ્ચરજીવતદીપ્તમુખાવલલિતં સમાપ્તમ્ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મુ

ઉદ્દેશ - આ કૃષ્ણ કવિશાવમાં કૃષ્ણજયી સત્પુરુષોની પણ જુદી નામ આપે છે.

સત્સંગ તો અતિદુર્લભ છે, તેથી નિરન્તર અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મન એક શ્રીમદ્વાચાર્યજીમાં સ્થાપવું એમ નિરૂપણ કર્યું છે. ઉપર બતાવેલા દોષોથી વૈષ્ણવ પોતાના ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ કરે અને ભગવત્સેવાકથાદિકમાં તત્પર રહી, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો અનન્ય આશ્રય રાખે તો ફલ સિદ્ધ થાય. આ મહાબાધક કલિકાલથી જરૂર બચવું એ હવે કહે છે:—

મૂલમ્:—इदानीं वर्तते कालः करालः कलिरीदृशः ।

यस्मिन् विनश्यति मतिः संतामपि कुसङ्गतः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો કરાલ (ભયકર) કલિકાલ આવ્યો છે કે એ સમયમાં સત્પુરુષોની મતિ પણ કુસંગથી નષ્ટ થાય છે વિવેચન.—વર્તમાન કલિકાલ મહાવિક્કરાલ છે ! એનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાહ જોઈએ છીએ તો કમ્પ ઉભવે છે ! કારણકે સત્પુરુષની મતિ કુસંગથી જ નષ્ટ થાય તો અજ્ઞાનીની બુદ્ધિ જ નષ્ટ થાય એમા શુ આશ્ચર્ય !

મૂલમ્:—सत्सङ्गो दुर्लभो यत्र सततं सत्प्रसंगतः ।

कथाः कृष्णचरित्रैकयुता नित्यं भवन्ति हि ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ:—જે સમયમાં સત્સંગજ દુર્લભ છે ! અને સત્સંગથીજ નિરન્તર એક શ્રી કૃષ્ણચરિત્રયુક્ત કથા થાય છે. (૨) વિવેચન.—સત્સંગ તો દુર્લભ છે. નિરન્તર દુઃસંગથી સત્પ્રાણીની બુદ્ધિ નાશ પામી છે. જો એક ક્ષણ પણ ભગવદીયોનો સંગ દુર્લભ છે તો પછી નિરન્તર સત્સંગપ્રાપ્તિ તો કયાથીજ થાય ? નિરન્તર ભગવદીયનો સંગ થાય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું શ્રવણ પ્રીતિથી કરે, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કરે તો કંઈક ચિત્તને શાન્તિ મળે. જે ભગવદીયો પોતે સેવા કરતા હોય અને કૃષ્ણલીલાનું શ્રવણ કરતા હોય તે પોતાના સંગમાં રહેતા અન્ય વૈષ્ણવોને પણ ભગવદ્ધર્મમાં તત્પર કરી શકે. દષ્ટાન્તમાં એક ભીનું કપડું પોતાના સમ્બન્ધથી અન્ય સૂકા કપડાને ભીનું કરી શકે છે. પરંતુ એવા ભગવદ્ધર્મથી આર્દ્ર ભકતો હમણાં દુર્લભ છે ! (૨)

મૂલમ્:—निजाचार्यपदाम्भोजसेविनस्तु सुदुर्लभाः ।

अदम्भिनः कृष्णसेवाकथाचिन्तनतत्पराः ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનું સેવન કરનારા, દમ્ભરહિત અને શ્રીકૃષ્ણસેવા તથા કથાનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર—એવા ભગવદીયો અતિદુર્લભ છે (૩)
“ભગવદીયોના લક્ષણ” આપે છે કે જેથી વૈષ્ણવો સાવધાન રહે, જેઓમા એ લક્ષણો હોય તેનોજ સંગ કરવો અન્યના સંગથી ફસાવાનો સમય આવે છે.

વિવેચન:—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલની સેવામાં અહુર્નિશ મન રાખતા હોય એવા અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય અતિદુર્લભ છે જેઓ દમ્ભરહિત હોય, પાપબુદ્ધી ન હોય, શ્રીકૃષ્ણની સેવામા તત્પર હોય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર હોય, એવા બાહ્યાચારથીજ ન કરતા હોય, પણ શુદ્ધ મનથી કરતા હોય એવા ભગવદીય તો આ કાલમાં ખુબ દુર્લભ છે, (૩)

હવે મી દરિયાજી પોતાને સત્સંગનો ખ્યાલ હ એ નિરપેક્ષ કરે છે

મૂલમ્—અહ તુ સર્વથા નિત્ય તથા સત્સંગવર્જિત ।

વિલક્ષ્યામિ મનસા નૂન નિરાનન્દેન નિત્યશઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—હું તો સર્વથા નિત્ય સત્સંગથી રહિત છું નિત્ય આનંદરહિત મનથી
કલેશ પામું છું (૪) **વિવેચન—**મને સત્સંગ પ્રાપ્ત થતો નથી ભગવદ્દીયનો સંગ મને
તો જોના હૃદયમાં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણના આનંદનો પણ અનુભવ થાય પરંતુ ભગવદ્દીય
હર્ષભ છે, તેથી મ્હારું મન આનંદરહિત હોઈ કલેશ પામે છે (૪)

મૂલમ્—ઘાપ્તનિસરણોપાય ન પશ્યામિ મહીતલે ।

કો ઘા મદીયહૃદયતુ સ્વં દૂરીકરિણ્યતિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—હું જ્યાં પૃથ્વી ઉપર આંધુ મહાર ઠાકવાનો ઉપાય જોતો નથી, જમણ
મ્હારા હૃદયનું દુઃખ કોણ દૂર કરશે ? **વિવેચન—**મ્હે જ્યાં પૃથ્વીપર વાસ કર્યો તે
શું કરવા કર્યો ? જો પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈને પણ દરિયાવળ ન સાધી શકાય તો જન્મ
વૃથા છે મ્હંદાહી કહે છે કે,—“ કૃમારાવસ્થામાં ભુદિમાન જ્યાં સસરમ
ભગવદ્દર્મનું આચરણ કરે કારણકે માનુષ જન્મ દુર્લભ છે જો કે માનુષ જન્મ (માનુષ)
નિશ્ચયતારહિત છે તેણે પણ અર્થ આપનાર છે” શ્રીજેકાદય સ્કન્ધમાં જનમવિદેહી કહે
છે—અર્થ—દેહી છવને મનુષ્યદેહ દુર્લભ છે જો દેહ ક્ષણભણુર છે તેમાં પણ
ભગવાનના ભક્તજનોના દર્શન દુર્લભ છે” આ વાક્યાનુસાર માનુષ દેહ ઉત્તમ છે જો
કે ક્ષણભણુર છે તો પણ મહાર અર્થ સાધી આપે જોવો છે હોમાર વ્યવસ્થામાંજ મહુડું
શરણ લઈ ભગવદ્દર્મ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે આવો ઉત્તમ માનુષ દેહ ક્ષણમાં નાશ
પામે જોમ છે અને જો ભગવદ્દર્મ, ભગવદ્દેવ, સમરણાદિક જો વૃદ્ધાવસ્થાને માટે મુઠ
તવી રાખવામાં આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ક્યારે કાલ ભણુર કરશે તે કહી શક્ય
નથી. અન્તઃકાળે કશું ન જની આવ તેથી સાવધાન રહી યથાશક્તિ ભગવદ્દર્મનું આચરણ
હોમારાવસ્થાથીજ કરવા જુનું નહિ આવો ઉત્તમ દુર્લભ માનુષ દેહ પ્રાપ્ત કરીને પણ
જો વિત્તને લૌકિકમાં આસક્ત કરી દરિયાવળ ન જાય, તો જોનો માનુષ દેહ વૃથા છે,
મે પોતાના પારમહિતને—ચિન્તામણિને ઠાકીના સમાન પૂજમાં પડે છે, અને જન્મે
પશ્ચાત્તાપ કરે છે દરિયાવળના ઉપાય દુર્લભ છે તેથી શ્રીદરિયાજી અતિજેદ કરે છે ।

મીમાંસેશ્વરજીના ચિત્રનું સાન્તવન કરવા મીદરિયાજી મીમાંસેશ્વરજીને કષ્ટ કષ્ટ અનુભવતા છે તે
જાણી આવે હ મીદરિયાજી પ્રજોય તથા મીયમુનાજી આદિથી દૂર પડેલમાં છે.

મૂલમ્—ગ્રજવાસસ્તયા શ્રીમધ્યમુનાદર્શન મતમ્ ।

દૂરે ગોમર્ધનદશિર્દૂર તન્નાથદર્શનમ્ ॥ ૬ ॥

શા દાપ—જન્મમાં વાસ તથા મીમાંસેશ્વરજીના દર્શન, તથા મીયમુનાજીના સ્વરૂપ
પર જ્ઞાન તથા શ્રીગોવિન્દન—મીમિરિયાજીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તથા શ્રીગોવિન્દનનાયક

દર્શન-એ સર્વ દૂર થયા છે ! ! (૬) વિવેચન:—હરિશરણું કોઈ પણ સાધન મહારાથી થયું નહિ ! વ્રજમા વાસ પણ થયો નહિ ! વ્રજદેશ મહાઉત્તમ છે ! વ્રજદેશ પ્રભુશરણ જવાનું ઉત્તમ સ્થલ છે ! જે ત્યાં સ્થિતિ થાય તો પ્રભુ આપણને પોતાના કરી લે અને કૃપા કરે ! એવો ઉત્તમ વ્રજવાસ પણ મહારાથી તો ન થયો ! શ્રી યમુનાજીનો એવો પ્રતાપ છે કે ગમે તેવો હુદ્દા જીવ પણ જે જાણે અજાણે એનું એકવાર જલપાન કરે તો એ જીવને ચમચાતના ન થાય. જે જીવ શ્રીયમુનાજીનો આશ્રય કરે તેને શ્રીયમુનાજી શ્રીઠાકારજીની લીલાનો અનુભવ કરાવે અને તેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી ભગવદ્લીલાનુભવ યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે. એવું શ્રી યમુનાજીનું અલૌકિક માહાત્મ્ય છે ! મહેને તો એવા શ્રીયમુનાજીનાં દર્શન પણ દૂર છે ! શ્રીગિરિરાજ એવા ભગવદ્દીય છે કે પોતાના સંગથી નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી (ભીલડી) ને પણ ભક્તિ આપે છે ! એવા શ્રીગિરિરાજજી પણ મહારાથી દૂર છે ! અરે ! શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીના પણ દર્શન મને હાલ થયા છે ! આ પ્રકારે પરદેશમાં સ્થિતિ કરવાથી હું ભાગ્યહીન છું ! હવે હું શું કરું ?

હવે જે કાંઈ એમ શંકા કરે કે શું કરવા આવા ખેદ કરો છો ? મનમાં ભાવપૂર્વક એ વસ્તુઓનું સ્મરણ કરશો તો એ વસ્તુઓ પાસે જ છે મનમાં વ્રજ આદિની ભાવના કરો તો પ્રત્યુત્તર આપે છે -

મૂલસૂ:-વિષયક્રાન્તિતો દૂરે ભગદ્ભાવસન્તતિઃ ।

દેશાન્તરસ્થિતસ્યાચ દૂરે સદ્ગઃ સતામપિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:-વિષયક્રાન્તિથી ભગવદ્ભાવનો વિસ્તાર દૂર રહ્યો છે અને હું કે જે પ્રદેશ-દેશાન્તરમાં સ્થિતિ કરી રહ્યો છું તેને સત્પુરુષનો સ્વ ગ પણ દૂર થાય છે (૭) વિવેચન:-દેહ વિષયથી આક્રાન્ત-પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે. તેથી ભગવદ્ભાવ અતિ દૂર છે જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, અષ્ટપ્રહર લૌકિક વાતો મનમાં ન સ્ફુરતાં ભગવત્સ્મરણ ચાલી રહે તેવા ભગવદ્દી-

૧ શ્રીયમુનાજી અને યમ સૂર્યની સતતિ છે. બીજી શ્રીઠાકારજીએ શ્રીયમુનાજીના તીરપર, શ્રીયમુનાજીના જલમાં ક્રીડા કરી છે. આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને ભગવત્સબ્ધ છે જેને પરિણામે જે કાંઈ જીવ શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરે તેને ભગવત્સમ્બંધ પ્રાપ્ત થાય એમાં સંશય નથી શ્રીયમુનાજીમાં શ્રીઠાકારજીએ વ્રજભક્તો સહિત ગસલીલાને અંતે જલક્રીડા કરી હતી જેને લીધે શ્રીયમુનાજીના પાનથી વ્રજભક્તોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીયમુનાજી ચાર પ્રકારના ભક્તોનું એક યુથ ગણાય છે કે જે યુથ ભગવાનને નવીન સામગ્રી અગીકાર કરાવે છે, ભગવત્સબ્ધ કરાવે છે, અપૂ ભગવાનની સાથે રમણ કરવા યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે છે આવા શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરનારને યમરાજ પણ કેવી રીતે હુ બ આપી શકે ? વધુ વિગત માટે જુઓ અમારો “શ્રીયમુનાસ્તોત્રરત્નાકર”

૨ મથુરાજીની પામે ૮૪ કોશનો એક વ્રજદેશ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાં શ્રીગિરિરાજ નામના એક પર્વત છે પર્વતની કન્દરામાં શ્રીઠાકારજી ગાયો ચરાવતા ચરાવતા પધારે છે શ્રીગિરિરાજ શ્રીઠાકારજીનું સન્માન મધ્યાહ્નસમયે શીતલ સ્થાન આપી કરે છે, તેથી એમને પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદ્દીય કલા છે એમના સબ્ધી જે ભીલડીઓ-પુલિદીજીઓ- નિષ્ઠ પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ અને નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિદીજી-ભગવદ્દીયોનો ભોગ (વનના ફલપુલાદિ, શ્રીઠાકારજી અગીકાર કરતા હાલમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગના મદિરોમાં ઉત્થાપનભોગ શ્રીપુલિદીજીના ભાવથી ધરાવાય છે.

[શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપ વર્ણન માહાત્મ્ય માટે જુઓ અમારો “શ્રીગિરિરાજભૂષણુચન્થ”

એને સર્વ વસ્તુ ભાવનાથી સિદ્ધ થાય પરંતુ હું તો વિષયથી પૂર્ણ છું દૂર દેશમાં સ્થિતિ
કરું છું અને સર્જન પણ અત્ર સૈદ્ધિક પ્રવાહી મુદ્દિનો સામ છે, ભગવદ્દીવના સર્જનમાં શ્રી
ભગવાનભાવનો વિચાર કરવો એ મને સુલભ નથી (૭)

મૂલમ્:—તદમાવાત્ કથા દૂરે તતો વિમુક્ષતા દ્વદ ।

एवविधस्य सततं श्रीकृष्णः शरण मम ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સભના અભાવથી ભગવત્કથા દૂર છે તેથી હૃદયની વિમુક્ષતા (નિર્મુક્તિ)
આવે છે બાકી સ્થિતિમાં રહેલો જે હું તેના નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય હોઉં । (૮)

વિવેચન:—જો ભગવદ્દીવો હોય તો શ્રીકૃષ્ણોપાધિનીજી આદિ સાવાત્મક કથા જે
એમની કથાનું અવલોકન ત્યારે વિવિધ ભગવદ્દશાવ હૃદયમાં રુદુર. પરંતુ એવા ભગ-
દ્દીવો મહારાથી દૂર છે, તેથી સાવાત્મક કથા—અવલોકન પણ દૂર છે અને હૃદયમાં બહિર્મુક્તિ
છવાઈ રહી છે આમ સર્વસાધનાથી રહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણના જ શરણની ભાવના વિષ-
અન્ય હું શું કરું ? શ્રીગદાપ્રભુજી કૃષ્ણાચર્ય મધમાં કહે છે કે —**અર્થ:—**વિવેક, જે
અને ભક્તિ આદિથી રહિત વિશેષે કરીને પાપમાં આસક્ત, હીન, એવો જે હું તેની
કૃષ્ણજ ગતિ હોઉં । આ પ્રકારે હું સાધનથી રહિત છું તથા શ્રીકૃષ્ણ જ મહાર્દ સમ
આશ્રયસ્થાન છે (૮)

મૂલમ્:—को वेद कृष्णः किं कर्त्ता न जानेऽहं कृपानिधि ।

तथापि श्रीमदाचार्यशरणं करवै मन ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ:—કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે તે કોણ જાણે છે ? હું તો જાણતો નથી
તથાપિ મહારા મનને એક શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને સરણ કરું છું । (૯)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ શું કરવાની હક્ક રાખે છે તે હું જાણતો નથી મહારી કં
બતિ કરશે તે મહારાથી જણાવ એમ નથી, હું એટલું જાણું છું કે “શ્રીકૃષ્ણ કૃપાનિધિ
છે, નિજ ભક્તોપર નિઃસ્વ કૃપા કરે છે ” હું એક શ્રીઆચાર્યજીના ધરણુકમલનો આશ્રય
કરી રહ્યો છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરશે જ મહાર્દ સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

આમ શ્રી શોકશિવજી એમ જણાવે છે કે શ્રીઆચાર્યજીનું કરણ અને શ્રીકૃષ્ણજીનું કરણ
છે જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીને સરણ આવે છે તેને જ જીવ શ્રીમુનાજી શ્રીગિરિરાજજી, અને શ્રીજી
સમક્ષ લીલાનો અનુભવ તેને થાય છે શ્રીઆચાર્યજીના કરણ વિના કોઈ રક્ષિતિ જતી નથી.

મૂલમ્:—विशेषः प्रेमजित्पत्राद् घोद्धव्य सर्ववृत्तयुक् ।

अनेन केवलेनैव किञ्चित्स्वस्थ मनो मम ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—વિશેષ વાર્તા સર્વ વૃત્તા ન સહિત પ્રેમજીના પત્રમાંથી બાકી સકલ
એમ છે મહાર્દ મન જે કંઈક સ્વસ્થ છે તે કેવલ આનાથી જ (આ બિષદર્શાવ્યો તેનાથી જ) જે
રૂપિશ્રીદરિરાયશ્રીગિરિરાયશ્રીકૃષ્ણશ્રીગદાપ્રભુજીના સિદ્ધાવર્ત શ્રીગોવિંદજીકૃત્તટીકામુબાદસાદિત

શિક્ષાપત્ર ૨૦ મું.

ઉદ્દેશ:—શરણાગતિ પહેલાનાં દોષોની ચિન્તા ન કરવી, શરણાગતિ થયા પછીથી સાધન રહેવું. નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, લગવત્સેવાગુણગાનાદિક કરવા. ^૧અદ્વૈત જ્ઞાનેના વચનથી મોહ પામવો નહિ, પુષ્ટિમાર્ગથી બુદ્ધિ ચલિત ન થવા દેવી. સર્વદા આત્મસંગમાં રહેવું, શ્રીઆચાર્યજીના વાક્યમાં નિષ્ઠા રાખવી, અને પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારનો સંગ ત્યજવો, એવું નિરૂપણ આ વિશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે.

મૂલમ્:—સમાચારાવગત્યૈવ સન્તોષો જનિતો મહાન્ ।

સદોષેऽપિ હરિર્જિવેન્નુગ્રહં કુરુતે સ્વતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સમાચાર જાણીને મને મહાન્ સન્તોષ થયો છે. હરિ શ્રીકૃષ્ણ દોષ-સહિત જીવપર પણ પોતેજ અનુગ્રહ કરે છે. [૧] વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘તમારો પત્ર આવ્યો તે વાચી મહાન્ સન્તોષ થયો છે તમને જે ગૃહલગંગરૂપ આપત્તિ આવી પડી તે દુઃખમાંથી હવે તમારું મન શાન્ત થયું, તમારું હૃદય એ દુઃખથી નિવૃત્ત થયું, તમને હવે સન્તોષ થાય છે એ જાણીને અમને પણ સન્તોષ થયો, હવે જે શિક્ષાનો અચલાગમાં ઉપદેશ થાય તે મનમાં ધારણ કરશે હરિ જાણે છે કે જીવ દોષ-પૂર્ણ છે છતાં પણ એવા સદોષ-દુષ્ટ જીવને પોતાના બળથી ઉદ્ધારે છે પ્રભુ જીવના સામર્થ્ય તેમજ દોષ વિચારતા નથી એનાપર અનુગ્રહ કરે છે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની નિન્દા કરતો હતો, દુષ્ટ હતો, તો પણ એને ઉત્તમ ગતિ પ્રભુએ દાન કરી, ઇન્દ્ર પોતાનો ઈંદ્રયાગ બંધ થવાથી, ક્રોધ કરી વ્રજદેશ ઉપર ભૂસળધાર જલવૃષ્ટિ કરી તોપણ પ્રભુએ એના ઉપર કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણ સ્વપ્રેમબળથી દોષયુક્ત જીવો ઉપર કૃપાજ કરે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, ભજન, શરણ નિરન્તર કર્તવ્ય છે.

મૂલમ્:—પ્રમેયબલમાસાદ્ય કિમસાધ્યં તદા ભવેત્ ।

અતઃ પ્રથમદોષાણાં ચિન્તા નૈવ વિધીયતામ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—પ્રમેયબલની પ્રાપ્તિ કરી તો પછી શું અસાધ્ય હોઈ શકે ? તેથી પ્રથમ દોષોની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી. (૨) વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગમાં—પ્રભુના અનુગ્રહ માર્ગમાં—કૃપામાર્ગમાં સર્વ કાર્ય પ્રમેયબલથીજ સિદ્ધ થાય છે જીવના સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ

^૧ અદ્વૈત એટલે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાર, યદ્યપિ બહુ વિદ્વાન્ પણ્ડિત હોય પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગીય અન્યમા ગભીર પ્રવેશ ન કર્યો હોય તો તેને અદ્વૈત અથવા સ્વદ્વૈતજ્ઞાનવાન સમજવો.

૨ વિવેચનમાં ગૃહલગનું સ્મરણ કર્યું છે મૂલમાં ક્રૂર (સમાચાર જાણીને) એટલાજ શબ્દો છે. સ્પષ્ટ ‘ગૃહલગ’ દર્શાવ્યો નથી તો પણ શ્રીગોપેશ્વરજી વિવેચનમાં ગૃહલગનો પ્રમંગ જણાવે છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે ‘નવમ શિક્ષાપત્રનું પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનું નિરૂપણ વાચીને, તથાદશમ શિક્ષાપત્રમાં આર્તિના કારણોનું મનન કરીને એમના ચિત્તનું સમાધાન થયું છે એમણે ગૃહલગનો શોક દૂર કર્યો છે એ સમાચાર એમણે શ્રીહરિરાયજીને ઓગણીગમા પત્રના જવાબમાં લખ્યા હશે. તે જવાબ સ્વીકારીને શ્રીહરિરાયજીએ વિશમા પત્રનો આરંભ કર્યો છે:—‘સમાચાર જાણીને ઇત્યાદિ’

ઘટું નથી. છવ ઠ્યાં સુધી સાધન કરી શક્યો ? એના સાધનના દોષ પણ હવે જવાનું નથી. તેથી વૃથા ચિન્તા ન કરવી. શ્રીમદ્ભગવદ્ ગ્રંથ છે કે 'જીવાઃ સ્વમાયતો દુરા' " છવે સ્વમાયતો દુષ્ટ છે " તોપણ દુષ્ટ છવ જ્ઞાનથી પોતાની એકતા માની રહ્યો છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં છવદુત સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પ્રભુની કૃપાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. પ્રભુ સ્વપ્રમેયનથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી દોષપણ પ્રકાશની ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—સજાતભગદ્ભાવમપ્યમિવ સદ્ગુણમ્ ।

લોકનિન્દામિવ દુઃસ્વ ન ધર્ત્તવ્યં હિ માનસે ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જેમ સારા બુદ્ધિવાળી બોધધર્મને અપદ્ધ (ખાઈ, ખાટું વગેરે ન ખાવાની વસ્તુ ખાવી તે) નાશ કરે છે. તેમ લોકનિન્દાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ મનમાં લાવવાથી, જે (મિત્ર) ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલા છે તેનો નાશ થાય છે તેથી લોકનિન્દા દુઃખ મનમાં ન લાવવું. (૩) વિવેચન.—લોકિક ચિન્તાથી ભગવદ્ભાવનો નાશ થાય છે તેના દહાન્ત કહે છે. જેમ કેઈ સુંદર બોધધર્મને સેવન કરે અને પછી બે બોધધર્મને અનુદ્ધ (ખાઈ ખાટું ન ખાવું તે) કરી—નિયમ ન પાળે તો તે બોધધર્મને અસર થાય પામે છે, રોજ વૃદ્ધિ પામે છે રોજ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વધે છે. ત્યારે બે ભગવદ્ભાવના રક્ષણાર્થે લોકિક નિન્દા મનમાં ન લાવવી. તોપણ બે લોકિક નિન્દાનું દુઃખ છવ મનમાં લાવે તો ભગવદ્ભાવને પોષણ મળતું નથી. ભગવદ્ભાવની કરી—ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિનો નિયમ—સમવાવી નથી. ભગવદ્ભાવને સમજાવવા આવે છે. આમ ભગવદ્ભાવ લોકિકાદિ દુઃખની કોઈ પણ ચિન્તા કરવાથી નાશ પામે તે સારૂ શ્રીમાદ્ભગવદ્ ગ્રંથ મહાભગવદ્ નવરત્ન ગ્રંથમાં ચિન્તાનિવૃત્તિને અર્થે કહે છે—“જેણે આત્મા સમજાવી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેણે કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી. ” તેથી લોકિક નિન્દાએ મહાદુઃખને કદાપિ મનમાં લાવવું નહિ. લોકિક છવે અનેક પ્રકારના છે તે અનેક છવેનું અનેક પ્રકારનું કહેવું કરી શકવું અશક્ય છે. એટલે બે લોકિક નિન્દા કરે એમાં શું અર્થ ? શ્રીભગવત્માં કહે છે કે ‘શ્રીગોપીજનોર્ભે ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે લોક અને વેદનો ત્યાગ કર્યો, અને પ્રભુનું ભજન કર્યું તે સમયે બોધ તેમજ તેમના માતાપિતાઓએ બહુ નિન્દા કરી તોપણ ગોપીજનોર્ભે તેની ચિન્તા ન કરી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈ શસલીલામાં ફેલાઈ ગયું ” તેથી લોકિક નિન્દા સહન કરવી એ જ મોક્ષ છે. (૪)

મૂલમ્—અમે તુ સાવધાનસ્વ વિષેયં સર્વથા પુન ।

દુઃસદ્ગાદિમહાદોષા નાશયન્ત્યેવ સત્ક્ષેણાત્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—તે પછી તો સર્વદા નિશ્ચય સાવધાનપણ રાખવું. દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ તત્ત્વણ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે વિવેચન.—હવે પછી સાવધાનપણે કારણ કે દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ મહાભાષક છે જ મનમાંથી એકત્રિત કરેલા ભગવદ્ભાવને એક ક્ષણમાં જ દુઃસદ્ગાદિ સર્વદા નાશ કરે છે. શ્રીભગવત્માં પુરાણમાં કહે છે કે, ‘મહાન્ ભગવદ્ભાવ પણ દુઃસ

ગંથી પડેલા છે, માટે તમે હું સંગથી ક્ષણે ક્ષણે સાવધાન રહેજો.' (૪)

મૂલમ્:—અસજ્જનકૃતા નિન્દા તુષ્ટ્યૈ સત્ત્વવિનિશ્ચયાત્ ।

યતસ્તેષાં ન રોચન્તે સન્ત એવ હિ સર્વથા ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—અસત્ પુરુષો જે નિન્દા કરે છે તે નિન્દા ભક્તના સન્તોષને અર્થે છે કારણ કે એ નિન્દા ધૈર્યરૂપ સત્ત્વનો વિશેષ નિશ્ચય કરી આપે છે. અસત્પુરુષો સર્વથા પ્રિય લાગતાજ નથી. **વિવેચન:—**અસજ્જન [અવૈષ્ણવ] તથા અન્યમાર્ગીય બહિર્મુખ જે નિન્દા કરે તે શ્રવણ કરીને મનમાં દુઃખ ન પામશે. મનમાં પ્રસન્ન રહેજો. 'હું જીવ છું જીવ હોઈ દોષપૂર્ણ છું તેથી દોષવાન જીવની લોકો નિન્દા કરે એ સત્યજ છે.' એવો નિશ્ચય કરી લોકનિન્દા સહન કરજો. જે સન્ત છે—સાધુ પુરુષો છે તે કદાપિ દુષ્ટોની વાણીમાં રુચિ રાખતા નથી. દષ્ટાન્તમાં પ્રહલાદજીએ દુષ્ટ પિતાના કટુ વચનોની ગણના કરી ન હતી. જે નિન્દા વા. દુ.ખ—પ્રતિબંધાદિક પિતાએ મૂઝ્યા તે સહન કર્યા ત્યારે પ્રભુએ ભક્તની રક્ષા કરી. તેથી ધૈર્ય રાખી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી. (૫)

મૂલમ્:—માર્ગવિશ્વાસરહિતાઃ પૂર્વદોષૈકદષ્ટયઃ ।

યતો નામૈવ હિ હરેઃ સર્વદોષનિવર્ત્તકમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—(જે) અસજ્જન પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તેમજ પૂર્વથી જ દોષદષ્ટિયુક્ત છે (તેમની વાણીમાં વિશ્વાસ ન રાખવો) તેથી હરિનું નામ જ સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરે એમ છે. [૬] **વિવેચન:—**દુષ્ટ કેવા છે? પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે. પૂર્વજન્મથી દોષ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એ લોકો જોઈ રહ્યા છે પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે તે જોઈ શકતા નથી. તેથી શરણ આવે તો પણ પ્રથમની દુષ્ટતાને લીધે દોષજ જોઈ રહ્યા છે. પોતાની કુટિલતા ત્યજતા નથી. આસુરી પ્રકૃતિના એ લોકો છે, તેથી એમનો વિશ્વાસ માર્ગમાં નથી. લગવાનનું નામ એવું છે કે કેવલ નામસકીર્તનથી સર્વદોષ નિવૃત્ત થાય છે ષષ્ટસ્કન્ધ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અન્નમિલ આખ્યાનમાં વિષ્ણુ-હૃતે કહ્યું છે કે:—**અર્થ:—**‘અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી ઉત્તમલોક (લગવાન)નાં નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે, તેમ સર્વ પાપને ભસ્મ કરે છે. વૈકુણ્ઠ (લગવાનના)ના નામનું શ્રદ્ધા, ભલે સંકેતથી થયું હોય, વા પરિહાસમાં થયું હોય, વા ગીતાલાપપૂરણાર્થે થયું હોય—ગાયનના પૂર્વાને અર્થે પણ જો પ્રભુનું નામ લેવાયું હોય—અથવા અવજ્ઞાનથી લેવાયું હોય તોપણ તે [લગવાનનામશ્રદ્ધા] સમિત્ર પાપનું હરણ કરે છે. એમ કષિ લોકો જાણે છે હે પુત્રો ! હરિના નામના ઉચ્ચારણનું પણ માહાત્મ્ય તો જુઓ ! અન્નમિલ જેવા ચાણકાએ કેવલ પુત્રખુદ્ધિથી લગવાનના નામનું શ્રદ્ધા કર્યું તો તેથી તે મૃત્યુના પાશમાંથી મુક્ત થયો.’ તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

મન્ત્રતસ્તંત્રતરિછદ્રં દેશકોલાર્હવસ્તુત । સર્વં કરોતિ નિરિછદ્રં નામસકીર્તનં તવ ॥

અર્થ:—શુકાચાર્ય શ્રીવામનજીને કહે છે કે—‘હે પ્રભો ! મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ-કોલ યોગ્ય વસ્તુઓમાં જે કંઈ ન્યૂનતા હોય તે સર્વ આપનું નામ કીર્તન, મૂર્ખ (નિ-શ્ચિદ્ર) કરે છે.’ તેમજ વળી કહ્યું છે કે:—

તે સુમામ્યા મનુષ્યેષુ કૃતાર્થાં નૃપ મિશ્રિતમ્ । સ્મરન્તિ સ્મારયન્તીદ્દ હરેર્નામ કસ્મૈ પુરે ।

તેમજ ષષ્ઠ ધર્મા વિષ્ણુદત્તનુ વાક્ય છે કે —

મહાદા પિતૃદાગોષ્ઠો માતૃદાધાર્યદાવવાન્ । મ્વાદ પુસ્કસકો વાપિ શુચયેરમ્ યસ્ય કીર્તનવા

અર્થ — હે નૃપ ! નિશ્ચય મનુષ્યોમા તેજોજ કૃતાર્થ છે તેમજ સુમામ્ય છે કે જેને કલિયુગમાં શ્રીહરિત્વ નામ સ્મરણ કરે છે અને તેનું સ્મરણ બન્ધનને કરાવે છે ।

હે રાજન્ ! દોષના નિષિદ્ધ્ય કલિયુગનો જોય મહાનુ સદ્ગુણ છે તે જો છે કે શ્રી પ્ણના કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ એવ પરજતિ પ્રાપ્ત કરે છે]

અસદૃશ્ય કરનાર, પિતૃદૃશ્ય કરનાર, ગોદૃશ્ય કરનાર, માતૃદૃશ્ય કરનાર, આધાર્ય (વિદોક્તવશ કરાવનાર) જાણના આધાર્ય (પોતાના વહિવટ)ની દૃશ્ય કરનાર, પાપી, આ મહામ્ જમે તેવો દુષ્ટ અને હીન હોય તોપણ જેના (ભગવાનના) કીર્તનથી શુદ્ધ થાય છે.” આ પ્રકારે જ્યાં ત્યાં શાસ્ત્રમાં ભગવાનના નામનું માહાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે (૬)

મૂલમ્ — તદપિ શ્રીમદાધાર્યવદનામ્બુજનિષ્ણતમ્ ।

તત્પ્રકાશિતમાર્ગસ્ય સર્વસમ્પાદનક્ષમમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — જો ભગવન્નામ પણ જ્યારે શ્રીમદાધાર્યજીના સુખારવિન્દમાંથી નિષ્કે ત્યારે જો જોમના (આધાર્યજીના) પ્રકાશ કરેલા માર્ગના સર્વ [પ્રકાર] સમ્પન્ન કરવ શક્તિમાન છે વિવેચન — એવિ સર્વ ભગવાનના નામે સર્વશુભકાવા છે, સ્વચ્છ દુષ્ણથી મુક્ત કરે છે, તોપણ આ જ્ઞાતાક્ષર મ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણાઃ શરણ મમ) રૂપી નામ જ શ્રીઆધાર્યજી મહાપ્રભુજીના શ્રીમુખથી નીકળીને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે જે છત્તે શ્રીઆધાર્યજી દ્વારા નામ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગ વાનના સર્વ નામમાં જ્ઞાતાક્ષરમન્ત્રરૂપી નામ વિકૃષ્ટ છે જો જ્ઞાતાક્ષરમન્ત્ર પણ જ્યારે છવને શ્રીઆધાર્યજીના સુખકમલ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે છવનો પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવીકાર થાય છે શ્રીશુભાર્જી વિરક્ષિતમાં કહે છે કે — અર્થ — “ તત્ત્વતઃ શ્રીમદાપ્રભુજીને જે જ્ઞાતાક્ષરમ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ) જામને કહ્યો છે તેનાથી જ આ લોક અને પરલોક મુગ્ધ પ્રી સર્વમાં નિશ્ચિન્તવા છે ” આ પ્રકારે ભાવથી વૈષ્ણવે સર્વ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ જેવા શ્રીજ્ઞાતાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરવેલ (૭)

મૂલમ્ — તતોપિ બ્રહ્મસમ્બન્ધ સર્વદોષનિવર્તક ।

નિર્દોષાનન્દસેવાપિ દોષાભાવપ્રસાધિકા ॥૮॥

શબ્દાર્થ — તેથી જ બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરે જોમ છે નિર્દોષ, આ નન્દરૂપ ભગવાનનો સેવા પણ દોષનો અભાવ સાધી આપે જોવી છે [૮]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે નામથી સર્વદોષનો નાશ થાય છે તો પછી જે છત્તે બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ થાય તેના સર્વ દોષનો નાશ થાય જો તે ઉચિત છે જોમાં શુ આશ્ચર્ય ! સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરવાને પ્રભુજી બ્રહ્મસમ્બન્ધની આજ્ઞા આપી છે સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના મન્થમાં શ્રીમદાપ્રભુજી કહે છે કે — અર્થ — [બ્રહ્મસમ્બન્ધ ધ કરવાથી સર્વના દોષ અને છવના સર્વદોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે જો નિવૃત્ત કરવાના દોષ પાંચ પ્રકારના

છે.] જે જીવને શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પ્રક્ષસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ભગવાન નિર્દોષ છે તેથી એમની સેવામાં નિર્દોષ જીવનો જ અગીકાર થઈ શકે. તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને પ્રક્ષસમ્બન્ધ કરાવી તે દ્વારા નિર્દોષ કરીનેજ તે જીવને સેવામાં લગાડે છે ભગવત્સેવા પણ નિર્દોષ અને આનન્દરૂપ છે, સર્વ દોષનો નાશ કરે એવી છે, “પ્રક્ષસમ્બન્ધથીજ જે સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે તો પછી ભગવત્સેવાથી કયા દોષનો નાશ થાય ?” એ શંકા કરનારનું સમાધાન કરે છે કે:-દેહ, અને જીવના જે સર્વ દોષ હતા તે તો પ્રક્ષસમ્બન્ધથી દૂર થયાં. પરંતુ પુનઃ પ્રભુની લીલાપ્રાપ્તિમા જે પ્રતિબન્ધરૂપ દોષ હોય છે તે સેવાથી દૂર થાય છે, ત્યારેજ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય. એ ભાવ વિચારી વૈષ્ણવે પ્રક્ષસમ્બન્ધ લઈ ભગવત્સેવા કરવી. (૮)

મૂલમ્:—ગુણગાનં તુ સર્વેષા દોષાણાં વિનિવારકમ્ ।

ગુણગાને જ્ઞાનમાર્ગદુત્કર્ષઃ પ્રમુણોદિતઃ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન તો સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરનાર છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ગુણગાન ઉત્કૃષ્ટ છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. (૯) **વિવેચનઃ—**સર્વ દોષ નિવૃત્ત કરનાર ગુણગાન બે પ્રકારનું છે એક પુષ્ટિમાર્ગીય તથા બીજું મર્યાદામાર્ગીય ગુણગાન. જેમ વજ્રલકતો શ્રીઠાકૌરજીના સંયોગમા સેવા, દર્શનાદિ કરે છે અને જ્યારે શ્રીઠાકૌરજી ગોચારણ્યાર્થ વનમા પધારે છે ત્યારે ભગવાનના વિયોગમાં વેણુગીત, યુગલગીતાદિ ગાઈ ગાઈ સન્ધ્યાપર્યન્તનો સમય વીતાવે છે; તેમ શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરહથી વિયોગની ભાવના કરવી, સંયોગમાં સેવાદર્શન કરવાં, અને વિયોગમાં ભગવદ્લીલા વેણુગીત, યુગલગીતાદિનું ગાન કરવું, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ગુણગાનમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બન્ને રસનો અનુભવ થાય છે મર્યાદામાર્ગમા કેવળ ગુણગાન જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની માફક સેવાદિસંયોગરસનો અનુભવ થતો નથી (૯)

મૂલમ્:—જ્ઞાનં સકલદોષાણાં દાહકં પરિકીર્તિતમ્ ।

તથાપિ ન પ્રભોઃ પ્રાદુર્ભાવે ચત્પ્રતિબન્ધકમ્ ॥૨૦॥

તાન્નિવર્ત્તયિતું શક્તમતો ન્યૂનં નિરૂપિતમ્ ।

તતઃ સ્વાચાર્યસાન્નિધ્યં ક્ષણાદ્ભાવપ્રદાયકમ્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થઃ—જ્ઞાન સકલ દોષને ભસ્મ કરે છે એમ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તો પણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યમાં જે પ્રતિબન્ધક હોય છે, તેને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જ્ઞાન (શ્રીઆચાર્યજીના સાન્નિધ્ય કરતા) ન્યૂન કહેવાયલું છે શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય (સામીપ્ય) છે તે જ ક્ષણમા ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે (૧૦-૧૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન એવું છે કે તેથી સસારના સકલ દોષ નિવૃત્તિ પામે—ભસ્મ થાય, પછીથી જે જીવ નિર્વિધન થાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગમા પ્રભુ પ્રકટ થઈને દર્શન દેતા નથી જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિબન્ધરૂપ છે કારણ કે એ ગુણગાનથી પ્રભુનું દર્શન થતું નથી, લીલારસનો અનુભવ થતો

નથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી તેથી જ્ઞાનને અક્રિતમાર્ગમાં પ્રતિજ્ઞા કરી સમ-
જનું જ્ઞાન છે તેથી તમે જ્ઞાન સાધ્યો નહિ. ભગવત્સેવાજી મુખ્ય છે એમ સમજાવે
અક્રિતમાર્ગથી જ્ઞાનમાર્ગ ન્યૂન છે એમ. શ્રીજ્ઞાનાર્ચણ પોતે સંન્યાસનિર્ણય નામના
પોતાના જ વચ્ચે કહે છે કે - 'જ્ઞાનાર્ચણપરાઘ્ન સિદ્ધિર્નન્યથૈતૈ પરમ્' અર્થાત્ 'સો જન્મ
પર્યન્ત જ્ઞાનમાત્રનું સાધન સિદ્ધ થાય અને તેમાં પ્રતિજ્ઞા ન થાય ત્યારે પ્રજ્ઞાના લોભમાં
જવાબ પછી જ્યારે પ્રજ્ઞાનો લભ થાય ત્યારે જ્ઞાનીનો લભ મોટો થાય છે' આ પ્રકારે
જ્ઞાનમાર્ગેય એવ અક્રિતમાર્ગેય એવથી ભિન્ન પ્રકારનો છે તેથી તમે પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
વત્સર રહેજો. શ્રીજ્ઞાનાર્ચણનું સાક્ષિય થાય તો પોતે ભગવદ્ભાવનું જ્ઞાન કરે છે સ્વરૂ-
પાનન્દનો અનુભવ થાય છે તેથી શ્રીજ્ઞાનાર્ચણનો સેવામાર્ગ બદલું કરજો.

મૂલમ્ - તદ્વિદક્ષાર્તિતાપાનાં ક્રમાદેમેહ સસ્મત્રાત્ ।

તત્ત ઉત્તરમાત્રસ્ય માવનત્વહિરૂપતઃ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ - શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ઈચ્છા, આર્તિ અને તાપના ક્રમથીજ આ પુષ્ટિ
માર્ગમાં સમ્ભવ (ઉત્પત્તિ) છે, તેથી વિરહાત્મક ભાવની ભાવના વિપ્રયોગાગ્નિથી થાય છે ૧૨

વિવેચન - પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યાં જ્યાં ચિત્ત લગાડી ભગવત્સેવા કરે ત્યાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણના
દર્શનનો તાપ ક્રમથી વધે છે. આ પ્રકારે જ્યારે અધિક તાપ થાય ત્યારે સવ દોષ દૂર
થાય છે, ત્યારે જ દૈન્ય સિદ્ધ થાય ત્યાર પછી વિપ્રયોગાત્મક ભાવ દુઃખમાં સિદ્ધ થાય
ત્યારે મજાસકતોના ભાવની ભાવના કરવી, માનસી સેવા એ જ સર્વોપરિ દુષ્ટ છે જ્યારે
મજાસકતોનો અગ્નિરૂપ ભાવ (તાપ-કલેષ, પ્રભુભક્તિનાર્થ તીવ્ર આકાંક્ષા વૃદ્ધિ ધર્મ
ત્યારે સમજવું કે ભાવગ્નિરૂપ શ્રીમદાપ્રભુજી દુઃખમાં પધાર્યા છે (૧૨)

મૂલમ્ - ક્ષણેન દોષસહસ્રસ્ય નાશક સર્વથા મતમ્ ।

एवमृते स्थिते मार्गे नून चेपामभाग्यत ॥ १३॥

अविश्वासस्ततस्तेषां न गतिः कापि विद्यते ।

૧ જ્ઞાનીનો મોટો ભાવ છે એટલે જ્ઞાનીનો લભમાં લવ ભાવ છે એમ જાણે જલમાં જિમકાર
છે તેમ જ્ઞાની જનમાં એકરસ થઈ જાય છે. લભમાં જવ પ્રાપ્ત કરવો એજ જ્ઞાનીનું પરમ દેવ છે
પરંતુ જાણવું-તેમાં પુષ્ટિમાર્ગે જાણવું-ફલમોલ્ભ ૧૩ જ્ઞાનીના દેવ કરતાં અધિક છે ભગવદ્ભક્તોનો
જવ ભગવત્માં થતો નથી. પરંતુ તમને જાણીકો દેવ પ્રાપ્ત થાય કે આ અપ્રાપ્ત દેવ પ્રાપ્ત કરીને
તેમો ભગવત્ની લીલાના સ્ત્રોત અસ્વાદ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ પદ્મ પુરુષોત્તમના અપરાધનો આસ્વાદ ભવ
વડીલા કરે છે. આ પ્રકારે જ્ઞાનમાત્રનું દેવ અક્રિતમાર્ગે દેવ કરતાં અતિ નિમ્ન છે. જ્ઞાનીને મોટાભાઈ
દેવ ટાળે નથી કે તેથી તે સ્મરત્મક પુરુષોત્તમના કીર્તિસત્ત્વે અનુભવ કરી શકે.

૨ શ્રીજ્ઞાનાર્ચણ મદાપ્રભુજીનું સામીપ્ત-રહન એવું કહેવાય છે કે એકદમ પદ્મ જે એમની નિમ્ન
ટાંચે તે એમની કપાળી પ્રાણધૈય શીવભધૈય પોતે જનું રહન કરવાની તીવ્ર ઉત્પાદનાર છે. અધી
તીવ્રમ્મ એમની સમ પદ્મ દોષન ત્યારે થાય એ તો માન્ય છે. પરંતુ એમના રહન કર્યા પછી પદ્મ
જે શ્રીકૃષ્ણના રહન કરવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. ઉદ્દેશ્ય કરે પ્રભુના રહન કરવાનો આતિ તાપ પ્રાર્થના
જે અતિચિન્તિત છે. આજ અમર પોતે જ્ઞાનીમાં શીવમ કહી પ્રાર્થ કરે છે.

અતઃ સ્વયં શ્રુતં યદ્વા ભાગ્યાદ્ હૃદિ સમાગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તદેવ હિ દૃઢં સ્થાપ્યં સર્વથા જીવનાઽવધિ ।

નાલ્પજ્ઞવચનાચ્ચાલ્યા બુદ્ધિરાપાતસુન્દરાત્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમા કહેલા વિપ્રયોગાગ્નિ ભાવના દોષના સમૂહનો નિશ્ચય નાશ કરનાર છે એવો આ પુષ્ટિમાર્ગ છે છતાં એ માર્ગમા જેના અભાગ્ય હોય તેમને જ અવિશ્વાસ થાય છે. એવા લોકોની કોઈ પણ ગતિ નથી તેથી આપણા પોતાના શ્રવણથી—કે આપણા ભાગ્યથી જે કંઈ વિપ્રયોગાગ્નિનો ભાવ હૃદયમાં આવ્યો હોય તેને જીવનપર્યંત દૃઢ સ્થાપવો, અલ્પજ્ઞાન ધરાવનારના ઉપર ઉપરના સુન્દર વચનોથી બુદ્ધિ ચલિત ન કરવી. (૧૩-૧૪-૧૫) વિવેચનઃ—રંચક પણ ભાવરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં આવે તો એક ક્ષણમા તે સર્વ દોષનો નાશ કરે છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા પ્રજ્ઞભક્તોનો ભાવ મુખ્ય છે—પ્રજ્ઞભક્તોનો ભાવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ છે. આવા સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાગ્યહીન જીવો નોજ વિશ્વાસ હોતો નથી. (૧૩) જે જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ છે તેની કોઈ પણ સ્થલે ગતિ નથી. અવિશ્વાસ સર્વનો બાધ કરે છે. એ અવિશ્વાસ આપણા હૃદયમા સ્વકલ્પિત વિચાર ઉત્પન્ન કરે છે કે ‘આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મને કંઈ સિદ્ધિ દેખાતી નથી’ આપણા પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ રાખવાથી ખીન્ન પરિણામ એ આવે છે કે ‘જ્ઞાનમાર્ગીય કર્મમાર્ગીય અન્ય જીવો જે કંઈ આપણા ભાવવિરુદ્ધ કહે ને શ્રવણ કરવાનું મન થાય છે તેથી અન્યમાર્ગીય જીવો, જે આપણા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ સહી શકતા નથી, તેમનો સંગ પણ બાધક છે એમના મુખથી આ માર્ગની નિન્દા શ્રવણ થયા પછી અવિશ્વાસ આવે છે અવિશ્વાસ થવાનું ત્રીજું કારણ એ પણ છે કે જે જીવ અન્દરથી પ્રવાહી સુષ્ટિનોજ હોય વા મર્યાદામાર્ગીય હોય, અને પુષ્ટિમાર્ગીય નજ હોય તો એને પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વોપરિ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી એવા જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં અવિશ્વાસ થવાનું ચોથું કારણ અનેક પ્રકારના લૌકિક વૈદિક વિષયના તરંગો મનમા ભાવવા એ છે લૌકિકાદિ વિષયની ભાવનાથી અન્ય ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે અને વિશ્વાસ જતો રહે છે અવિશ્વાસનું પાંચમું કારણ બહિર્મુખ જનોનો દુઃસંગ છે. આ પાંચ કારણથી અવિશ્વાસ થાય છે અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સર્વથા દુર્લભ થાય છે (૧૪) આ પ્રકારે જે અવિશ્વાસ હૃદયમાં દૃઢ સ્થાપિત થાય તો જેમ જલ અગ્નિનો નાશ કરે છે તેમ અવિશ્વાસ અને દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે. અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર જીવોના વચનચાતુર્યથી બુદ્ધિ ચલાયમાન ન કરવી તે જીવ નિન્દાના દુર્વચનો મર્યાદા ત્યજીને બાંહે છે. તેથી તેમની સાથે સર્વથા વાદ ન કરવો (૧૫)

મૂલમ્--સત્વાનિશ્ચયતઃ સદ્ગુઃ સાધકો નહિ સંશયાત્ ।

યત્ર વૈ વિપરીતૈવ કૃતિસ્તત્ર ભ્રમઃ કથમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થઃ—વિવેક ધૈર્યાદિકના નિશ્ચયથી સંગ સર્વ સાધક છે એમા સંશય નથી, જ્યાં વિપરીતજ કૃતિ છે ત્યાં ભ્રમ કેમ હોઈ શકે? વિવેચનઃ—જીવે એટલો દૃઢ નિશ્ચય

રાખવો કે સત્સંગ, જ ભગવદ્ધર્મનો સાધક છે એમાં, સગ્રમ સ્વરૂપ પણ નથી શીખાવત પ્રથમ સ્કંધમાં કહ્યું છે કે — “ભગવદ્ભક્તના સમની એક કણ સમાન નથી જ્યે સ્વર્ગની તુલના કરતા, કે નથી મોક્ષની તુલના કરતા ? તો પછી મનુષ્ય દેવ આશીર્વાદ રૂપ શબ્દ, ધનાદિની તો શી મણુના ? તેમજ એકાદશ સ્કંધમાં કહે છે કે — “હૃદય ન નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી મને સાંખ્ય વશ કરી શકતો, નથી, ધર્મ વશ કરી શકતો, કે નથી વપ. ત્માગ, ઇંદ્રિયાર્થ (રૂપ, આરામ, મહાદિક જન્માવવા), ક્ષિણ, મલ, મસ, વેદ, વીધ, નિશમ, ચણાદિ વશ નથી કરી શકતા જેમ સર્વ સમને દૂર કરનાર સત્સંગ મને વશ કરી શકે છે તેમ ઉપર કહ્યા તેમાંનું કોઈ પણ મને વશ કરી શકતું નથી !”

આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ જ જીવને મહા સાધક મહં પડે છે પુષ્ટિ માર્ગથી વિપરીત, કૃતિવાદાનો સંગ જો, વૈષ્ણવ, ન, કરે તો પછી વૈષ્ણવને જામ કેવી રીતે મહં શકે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિશ્ચય સત્સંગ કરવો. (૧૬)

મૂલમ્ —તદ્વ્ર આન્તા પર મૂઠાસ્તત્સદ્ગ્ધ સ્વલુ વાધકં ।

અતઃ સત્સદ્ગ્ધસહિતસ્તિષ્ઠેત્સર્વત્ર સર્વદા ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ —તેમાં જે આન્ત છે તે પરમ મુદ્ધ છે, તેઓનો સંગ નિશ્ચય જાધક છે તેથી સત્સંગ સહિત સર્વસ્મદ્દે નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. [૧૭] **વિવેચના —**જે જીવ જ્ઞાન્ત છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તે મહામુદ્ધ જ્ઞાની છે તેમાં પણ જલનો સમ મહાજાધક છે જામ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે સર્વ સ્મદ્દે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સજમાંજ સ્થિતિ કરવી. ત્યારેજ તે દુ સંગથી જમી શકે શ્રીઆચાર્યજી નવરત્ન મન્ત્રમાં કહે છે કે — “નિશ્ચય તાદૃશ વૈષ્ણવજનના સંગમાં નિવેદનનુ સ્મરણ કરવું જ” આ પ્રકારે સત્સંગ સર્વદા જાવની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી ભગવદીયોએ જો જીવશ્ચ નિત્ય કરવો. (૧૭)

મૂલમ્ —સેવા કુર્વન્સદાધારો ધર્મમાર્ગસ્થિતોઽપિ ચ ।

અવિરુદ્ધવચોવક્તા ધ્યાવિરુદ્ધકૃતિપ્રિયઃ ॥ ૧૮ ॥

સ્વાચાર્યમાત્રવાક્યૈકનિષ્ઠ સતતભાવુક ।

તદીયજનસંસાપ્ત સર્વસદ્ગુવિષર્જિત ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ —ભગવત્સેવા કરવી, સદાચારનું પાલન કરવું તેમજ વળી ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી, અવિરુદ્ધ વચ્ચન કહેવા, અવિરુદ્ધ કૃતિમાં પ્રીતિ રાખવી, આપણા શ્રીમહા પ્રભુજીના વાક્યોમાં એક દહ નિષ્ઠા રાખવી, નિરન્તર ભાવુક થવું તરીકજનના સસર્ગમાં રહેવું. અને સર્વ આસક્તિથી વિરહત થવું [૧૮-૧૯] **વિવેચના —**પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદનમન્ત્ર પ્રાપ્ત કરીને પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિથી આચારસહિત ભગવત્સેવા કરવી જો વૈષ્ણવનો પ્રથમ ધર્મ છે આચાર વિચારપૂર્વક ખાસ, સેવકી, સખી, જનક ખી, પ્રસાદી, ગૂઠન, વગેરે સર્વજ્ઞ જ્ઞાન રાખવું પાપાચરણ ન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગીય અવિરુદ્ધ વચ્ચન તેમજ સુન્દર શિક્ષા જો કોઈ ઉપરથી તો તે માનવી, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમાણુસારે ભગવત્સેવાનેજ પ્રિય ગણવી, અન્યમાર્ગાનુસાર પૂજા ઉપાસનાદિનો ત્યાગ કરવો. (૧૯)

એક શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુખોદિનીજી તેમજ નિખન્ધાદિઠ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થનું શ્રવણ મનન કરવું. તેમા કહ્યું હોય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, જે ભગવદીય શ્રીવલ્લભાધીશના વચ્ચનાનુસાર વર્તે છે, એમના વચ્ચનમાં જ પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખે છે, તેવા ભગવદીયના સંગમાં રહેવું. જે એવા ભગવદીય પ્રાપ્ત ન થાય તો સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા, અને સ્મરણ માર્ગ રીતિ પ્રમાણે કરવા, પરન્તુ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ સર્વથા વૈષ્ણવે ત્યજવો. આ પ્રકારે વૈષ્ણવે સર્વ પ્રકારની અન્યાસક્તિઓ-અન્યાશ્રય ત્યજી એક શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે રહેવું ત્યારે એમની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૯)

इति श्रीहरिरायजीविरचित विंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૧ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ એકવીશમા શિક્ષાપત્રમા એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “લૌકિક વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કરી સેવા કરીએ તો બુદ્ધિ દઢ થાય ભગવદીયના સંગમાં નિરન્તર નિવેદનના ચિન્તનથી બુદ્ધિ દઢ થાય છે. લૌકિક વાર્તાનું શ્રવણ કરનાર, લૌકિકમાં પ્રતિષ્ઠાનો લોભ કરનાર અને અન્ય લૌકિક વૈદિક કાર્યોમા આસક્ત થતાં મૂઢ જનોની પ્રભુ ઉપેક્ષા (અવગણના) કરે છે, લૌકિક પ્રતિષ્ઠા ભગવદ્ધર્મનો વિરોધ કરે છે એમ સમજી વૈષ્ણવે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સંગમાં રહેવું, સસારના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે અર્થેજ ભગવત્સેવા કર્તવ્ય નથી, લૌકિક વાસના ત્યજી પરમ ફલરૂપ ભગવાનની સેવા કરવી,”

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગસ્તિરોભૂતસ્તથા સદ્ગુ સતામપિ ।

તતો ભાવસ્ય શૈથિલ્યં તદભાવેઽસ્થિલં વૃથા ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થઈ ગયો છે તેજ પ્રકારે સત્પુરુષનો સંગ પણ તિરોભૂત થઈ ગયો છે. તેથી ભાવ શિથિલ થાય છે અને ભગવદ્ભાવ ભાવના અભાવમાં સકલ વૃથા છે (૧) વિવેચન:—આ મહાકઠિન કાલને લીધે ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થયો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનો સંગ પણ તિરોભૂત છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ પણ શિથિલ થયો છે. એ ભાવ વિના સર્વ વૃથા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ ભાવથીજ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગ જ્ઞાવાત્મક છે. ક્રિયા માત્ર સર્વ જ્ઞાવાત્મક છે, એવો ભાવ તો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને ભગવદીયોનો સંગ રાખીએ, ત્યારેજ જણાય. નહિ તો એ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) કદાપિ ન જણાય ભક્તિમાર્ગમાં અષ્ટ પ્રહર કેવળ પ્રભુનુંજ સુખ વિચારાય છે સેવકે (જીવે) પોતાના દેહ સમ્બન્ધી સુખ સ્વરૂપ પણ ન વિચારવું. જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં સમર્પી દેવો. અને પોતાના દેહથી ભગવાનને કેમ સુખ આપી શકાય તે વિચારી તે પ્રમાણે સેવા કરવી આમ સેવા કરનાર ભગવદીયોનો સંગ ન થતાં ભાવ શિથિલ થાય. અને તેના વિના સર્વ વૃથા છે. (૧)

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગીયતાભાવે ક્રિયામાત્રં હિ કર્મવત્ ।

તત્રાપિ ન મનઃસ્થૈર્યં વિક્ષેપાદ્વ્યવહારતઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીયપણાનો અભાવ થાય ત્યારે આ ભગવત્સેવા પણ કર્મની માફક ક્રિયા માત્ર થઈ જાય છે તેમા પણ વ્યવહારના વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા નથી. વિવેચન:—ભક્તિમાર્ગની રીતિ એવી છે કે અષ્ટ પ્રહર (ભગવદ્) ભાવથી પૂર્ણ રહેવું.

તે તો બનતું નથીજ પણ જોઈ વિરુદ્ધ ભગવત્સેવા જો સેવારૂપે થતી નથી, પણ કર્મની માફક કેવલ ક્રિયા થઈ રહી છે જેમ કોઈ કર્મમાર્ગમાં કર્મ કરે ત્યાંમુખી પોતાનું પ્રયોજન (વા સમ્મય ધ) ન રાખે તેમ ભક્તિમાર્ગમાં સેવાનો સમય હોય ત્યાંમુખી કંઈક પ્રયોજન ભગવદીયને હોય છે સેવા પૂરી થઈ જોઈ સેવાનું કાર્ય સેવામાં અને બ્યવહાર બચત થઈ રહે છે. સેવાસમયે નથી થતો સ યોજનસનો. અતુલવ, અને સુરમાં નથી થતો વિપ્રયોગ સત્ત્વે અતુલવ ! તેથી આ સમયમાં તો ભગવત્સેવા પણ કેવલ કર્મવત્ થઈ રહી છે ! અરે ! સેવામાં કર્મમાર્ગની ક્રિયા સમાન પણ ચિત્ત શોધતું નથી ! સેવામાં પણ મન બોલાવ થતું નથી ! સેવાસમયે પણ અનેક પ્રકારના વિશેષ મનમાં આવી જાય છે ! નાના પ્રકારના બ્યવહારના તરંગો મનમાં આવે છે મનની સ્થિતિ બેઠ રહેતી નથી પરંતુ વિશેષ પામે છે ! (૨)

મૂલમ્—વ્યવહારોઽપ્યસિદ્ધશ્ચેદ્વિશેષક્ષોભકો મત ।

સદમાથે તુ ગાર્હસ્થ્યપ્રકારૈ સેવન કૃત ॥૩॥

શબ્દાર્થ—બ્યવહાર પણ જો સિદ્ધ ન થાય તો તે વિશેષ ક્ષોભ કરે છે કારણ કે બ્યવહારના અભાવમાં બૃહસ્થાશ્રમના પ્રકારથી સેવન દેવી રીતે થઈ શકે ?

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં બ્યવહારના તરંગો ઉઠે છે જોઈતુંજ નહિ પણ જો બ્યવહારના કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી ત્યારે મનમાં અતિ ક્ષોભ ઉદ્ભવે છે, અને ધેર જતું રહે છે ! આવી સ્થિતિમાં બૃહસ્થનો ભાવ પણ કેમ રહી શકે તેમજ ભગવત્સેવા પણ કેમ થઈ શકે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ ભાવાત્મક છે, એવ તુમ્હ છે, આ કાલ મહાકલિન છે, સેવા કરતાં મરતાં પણ બ્યવહારનું સ્મરણ સ્વતઃ કાલકોપથી થઈ જાય છે ! બ્યવહાર ન થાય તો પીરજ રહેતી નથી મનમાં લૌકિક ચિન્તા થવાથી ભગવદ્ભાવ કેમ રહી શકે ? આમ લૌકિક બ્યવહાર પણ કરવો અને ભગવત્સેવા કર્તવ્ય છે, જો બન્ને સિદ્ધ કેમ થાય ? આ શકાના સમાધાનમાં જો કોઈ કહે કે “પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્યવાન્ છે, લૌકિક, વૈદિક સર્વ સિદ્ધ કર્યો ! તમે ભગવત્સેવા મન લગાવી કર્યા કરો,” તો તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે (૩)

મૂલમ્—વ્યાવૃત્ત્યભાવપક્ષસ્તુ બુદ્ધયદાહ્યાત્સુદુર્લભ ।

બુદ્ધિદાહર્ય તુ સતતં નિવેદનવિચિન્તનૈ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—બુદ્ધિની હદતા નથી તેથી વ્યાવૃત્તિનો અભાવ રાખવો જો પક્ષ તો અતિ દુર્લભ છે બુદ્ધિની હદતા તો નિરંતર નિવેદનના વિશેષ ચિન્તનથી થાય છે (૪)

વિવેચન—જો કે અવ્યાવૃત્ત થઈ ભગવત્સેવા કરવી જો સર્વોપરિ છે તો પણ જોઈ ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિ હવે નથી, આ કાલમા પૂર્વ વિશ્વાસજ દુર્લભ છે પ્રભુમાં પૂર્વ વિશ્વાસ વિના લૌકિક બ્યવહારનો ત્યાગ કરવો જો અત્યંત દુ ખર છે જેમ કરવાથી મોઝકોરણ માં રોપબુદ્ધિ આવી જાય કે હું પ્રભુની સેવા કરું છું તો પણ પ્રભુ મારું લૌકિક કર્મ સિદ્ધ કરતા નથી ! આ પ્રકારે રોપબુદ્ધિ થાય તો દાસભાવ જતો રહે ! તેથી અવ્યાવૃત્ત કેમ થવાય ? જોવી હક બુદ્ધિજ નથી—તીવ્ર, ઉત્તમ, બુદ્ધિ નથી—પૂર્વ વિશ્વાસ તો દુર્લભ છે હવે કોઈ કહે કે પૂર્વ વિશ્વાસ અને હક બુદ્ધિ રહે એવો ઉપાય કરો ! પ્રભુમાં ઉત્તમ બુદ્ધિ અને પૂર્વ વિશ્વાસ તો ત્યારે ન થાય કે ત્યારે અખપટર નિવેદનનું ચિન્તન થાય,

તેમજ અષ્ટાક્ષર અને શરણુની ભાવના થાય. નિવેદનમાં શું કહ્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયા કરું છું, કેટલા દિવસથી પ્રભુને ભુલું છું ? હવે મને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે “પ્રભુ કેવા છે ? જીવ કેવો છે ? જીવે કયે પ્રકારે દાસત્વ કરવું ?” ઇત્યાદિ વિચાર કરવો. ‘પ્રભુજ મહારી ગતિ છે.’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો હવે નિવેદનના ચિન્તન કરવાનો પ્રકાર અગ્રે દર્શાવે છે (૪)

મૂલમ્--તત્રાપિ સહભાવસ્તુ સતામેવ નિરૂપિતઃ ।

તે દુર્લભા દૂરગાશ્ચ તતો બુદ્ધિર્ન તાદૃશી ॥૫॥

શબ્દાર્થ.—નિવેદનના ચિન્તનમાં પણ સત્પુરુષ (ભગવદ્દીય)નો જ સંગ નિરૂપણ કર્યો છે. એ ભગવદ્દીયો દુર્લભ છે અને દૂર રહે છે, તેથી એવી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી (૫)

વિવેચન:—નિવેદનનું ચિન્તન પોતાની બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“નિવેદન તો સર્વથા તાદૃશીય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયો સાથે મલીને કરવું ત્યારેજ ભાવ સિદ્ધ થાય. પરંતુ એવા ભગવદ્દીયો દુર્લભ છે દૂર દેશમાં રહે છે. તેથી એમના સંગ વિના ઉત્તમ બુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

મૂલમ્:--સ્થિતાપિ શીર્યતે નિત્યં પોષકાભાવતો મમ ।

ચિન્નં ચ જાયતે ચિત્તં વાર્તાશ્રવણતોઽન્યથા ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—મહારી બુદ્ધિ સ્થિત છે તો પણ એને પોષણ આપનારાના અભાવમાં એ બુદ્ધિ(ભાવ) શિથિલ થઈ જાય છે. અન્યથા વાર્તાનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત ખેદયુક્ત થાય છે (૬)

વિવેચન:—ભાવ વૃદ્ધ થાય એટો પરમ દુર્લભ છે પણ વધારે ખેદદાયક તો એ છે કે જે કંઈ ભાવ હૃદયમાં સ્થિત છે તે પણ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય છે. કારણ કે પોષકના અભાવમાં ભગવદ્દીયનો મેળાપ થાય તો ભાવને પોષણ મળે. ભાવ-ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, સત્સંગ વિના ભાવ શિથિલ થાય છે લૌકિક મનુષ્યોનો સંગ આવી મળે છે, લૌકિક વાર્તા કહેવી પડે છે આ પ્રકારે કર્ણમાં ભગવદ્વાર્તા કથારસ પ્રવેશ કરવાને બદલે લૌકિક શ્રવણ-અન્યથા શ્રવણ-અહર્નિશ થયા કરે છે, તેથી મનમાં ખેદ થાય છે. (૬)

મૂલમ્:—શ્રુતોત્તમપ્રકારાશ્ચ ભગવન્માનસા અપિ ।

અસ્મદીયા લૌકિકેષુ પ્રતિષ્ઠામાત્રસાધકાઃ ॥ ૭ ॥

ચિત્તવ્યયં પ્રકુર્વન્તિ વૃથા દેહં ચ તદ્વત્તમ્ ।

ભગવન્માર્ગાનિષ્ઠા તુ લોકનિષ્ઠાવિરોધિની ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—અમારા જે ભગવદ્દીયો ભગવાનમાં મન રાખનારા છે, તથા જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રવણ કર્યું છે, તે પણ કેવલ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા સાધનારા થઈ ગયા છે ! તેઓ પોતાના ચિત્તનો તેમજ દેહનો વૃથા વ્યય કરે છે ! ભગવન્માર્ગમાં નિષ્ઠા લૌકિક નિષ્ઠાથી વિરોધ કરનારી છે વિવેચન—આ પ્રકારે હું મનમાં હુંખી છું ભગદ્ભાવ પ્રતિદિન શિથિલ થાય છે હું લોકોના મુખથી પોતાની મોટાઈ શ્રવણ કરું છું ! કેાઈ કહે છે કે “હું અષ્ટપ્રહર ભગવાનમાં ચિત્તને લગાડું છું !” ઇત્યાદિ. આ આત્મપ્રશ્ન સાથી

સત્સંગ જ હૃદય છે. હે વૈષ્ણવો ! તમે આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ રાખજો ! હુઃસગથી ખચજો ! ભગવદ્દીયોનો સંગ કરજો ! અને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણ-કમલનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરજો ! (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૨૨ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ બાવીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે —“આ પુષ્ટિ માર્ગમાં આપણે ભગવદ્ભાવ જ પરમ સાધન છે. ભગવાન ભાવાત્મા છે. ભગવાન પોતેજ પ્રમેય અને ફલરૂપ છે નિધિરૂપ ભાવથી ભગવાન હૃદયમાં નિરંતર સ્થિતિ કરે છે એ ભગવદ્ભાવ જો નષ્ટ થાય તો તેની સથિ સર્વ ભાવાત્મક વસ્તુ નિવૃત્ત થાય. ભગવત્કથા, સેવા, સ્મરણ, દર્શનાદિ સર્વ ભાવથી થાય છે. એ સર્વ ભાવવિના નીરસ છે. આ પ્રકારે નિધિરૂપ ભાવની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી. અતિશુદ્ધ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, મહાનુભાવી પરમ ભગવદ્દીયોના સંગમાં રહી ગોળી કરવાથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી ભગવાન સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સદા એવા ભગવદ્દીયોના સંગમાં રહેવું હરિકૃષ્ણ નામના એક પરમ મહાનુભાવી ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવાથી અધિક લાભ છે એમ શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજીને આજ્ઞા કરે છે” ઉપર કહ્યું કે સત્સંગ વિના આ જીવ કાલદોષ દૂર કરી શકતો નથી તેથી સમસ્ત વૈષ્ણવોએ સાધધાન રહેવું આ માર્ગ ભાવાત્મક છે. હુઃસગથી ભાવની રક્ષા અવશ્ય કરવી, હવે આ ભાવાત્મક માર્ગનો પ્રકાર બતાવે છે

મૂલમ્:—भावोऽत्र साधनं मार्गे प्रमेयं भगवान् हि सः ।

प्रमाणं कृष्णसेवादिः स एव च फलं पुनः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ સાધનરૂપ છે, પ્રમેયરૂપ તે ભગવાનજ છે, પ્રમાણરૂપ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે, અને વળી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે (૧)

વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ છે તે જ સર્વોપરિ સાધન છે ભગવાનનું પ્રમેયબલ ફલ છે શ્રીઠાકૌરજી પોતે જ ફલાત્મક ભાવરૂપ પ્રમેયરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એવું પ્રમાણ નથી કે ‘આટલી સેવા કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય’ શ્રીકૃષ્ણની સેવાજ ફલરૂપ છે. જ્યારે પોતે પ્રમેયબલ વિચારે તે ક્ષણે ફલદાન થાય છે, આ માર્ગમાં જે શ્રીકૃષ્ણની સેવા પ્રમાણ છે તે પોતેજ ફલ છે, જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગમાં સાધન ફલથી ત્યાગ (ભિન્ન) છે, એ બંને માર્ગમાં “આટલું સાધન કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય ફલપ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન બ્યર્થ છે” એમ પ્રકાર છે. પરંતુ એવો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી ? સાધનમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા અને ફલમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા એમ પ્રકાર છે

૧ પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ભગવદ્વૃપા-ભગવદ્વત્સરૂપ માર્ગ આ માર્ગમાં સર્વ કષ્ટ ભગવદ્વૃપાથી થઈ જાય છે, એ માર્ગમાં જીવકૃત સાધનને અવગ્રહ નથી નિ સાધન જીવનો—ભગવદ્વૃપા પર આધાર ગણતા જીવનો—આ માર્ગમાં પ્રવેશ છે. આ માર્ગમાં સાધન પણ ભગવાન થાય છે અને ફલ પણ ભગવાન થાય છે, ભગવાન અમુક જીવ પર કૃપા કરે કે “આ જીવ ભલે મ્હારા દર્શન કરે, મ્હારા સ્મરણ કરે, મ્હારી સેવા કરે” કે તરત જ તે જીવ તે તે ફલ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવદ્દીયો

તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા દર્શન બાળી કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવા ઉપશાન્ત અધિક દલ શું હોઈ શકે ? આ ઉદ્દેશથી નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન કહે છે :—

અર્થ—“જે ભક્તો મહારી સેવાથી પૂર્ણ છે તેઓ મહારી સેવાથી પ્રતીક્ષામાં સાલોઠ્યાદિ ઘટુર્વિધ મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી તો પછી જન્મ પદ્મસોઠ્યાદિ નાશપાત્રે જેવા શબ્દચિંતની અભિલાષા કર્યાથી રાખે ? ” આ પ્રકારે પૂર્ણ ભગવદીયો નથી ઇચ્છતા મોક્ષ, કે નથી ઇચ્છતા આ સંસારના ભોગવિલાસ, તેઓ તો શ્રીકૃષ્ણની સેવાને જ સદા પરમદર્શન ગણે છે તેમને તો પ્રમાણ અને કળ શ્રીકૃષ્ણસેવાજ છે

મૂલમ્—તસ્માત્ સ ઇવ સરશ્વો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

યત્તદ્વિરુદ્ધ તત્સર્વ જ્ઞાત્વા જ્ઞાત્વા નિવર્તયેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ જેવું પ્રધાન વસ્તુ છે તેથી જો નિધિરૂપ ભાવનું જ સર્વ પ્રકારે સારી રીતે રક્ષણ કરવું જો એવું છે જોભાવનું વિરોધી જે કંઈ છે, તે સર્વને બાળી તેનાથી નિવૃત્ત થવું (૨) વિવેચન—જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિધિરૂપ—સર્વસ્વ છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ ભાવ પણ નિધિરૂપ છે ભગવદીયોએ ભગવદ્ભાવની રક્ષા સર્વદા સર્વ પ્રકારે કરવી, કારણ કે ભાવનો નાશ થયો તો પછી ભગવદીયનું ભગવદીયત્વ પણ જતું રહેશે ભાવથી જ સર્વ સકલ છે, શ્રીકૃષ્ણસેવાસ્મરણક્રિયાદિ સર્વમાં આસક્તિ ભાવથી થાય છે, જો જો ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ ન થયું તો પછી ભગવદીય યાસે નિધિ જેવું કશું રહેતું નથી. જેવા નિધિરૂપ ભગવદ્ભાવને લોકિક દુ સગથી રક્ષવો, જે કંઈ પુષ્ટિમાર્ગને અનુકૂળ હોય તેનો સમ્મત કરવો અને પ્રતિકુલ હોય તેનો ત્યાગ કરવો. જેમ શ્રીઆમાય છની બાણ છે;

મૂલમ્—હરિકૃષ્ણો યથાપૂર્વ સ્નેહ સ્થાપ્યો વિશેષતઃ ।

ગોષ્ઠી ચ તાદૃશી [તાદૃશી] કાર્યાધ્રુવમસ્મદ્વ્યવત્નત ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હરિકૃષ્ણ નામના વૈષ્ણવપર પ્રથમની માર્ગક વિશેષથી સ્નેહ રાખવો અને તેવાના સગમાં સ્નેહસહિત વાર્તા બાપણા પ્રયત્નથી નિશ્ચય કરવી,

વિવેચન—હરિકૃષ્ણ નામના જ પરમ વૈષ્ણવ છે તેમના પર પ્રથમની માર્ગક સ્નેહ રાખવો જેવા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીય વૈષ્ણવ હોય તેની સાથે બોલી પ્રયત્ન કરીને કરવી. જેમને મહીને પુષ્ટિમાર્ગેના ભાવ વિચારવો. ત્યારે હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ અવલંબાય તેથી ભગવદીયોનો સગ અવશ્ય કરવો. (૩)

મૂલમ્—યત્સ્યાન્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત સમીચીનાવલોક્યતે ।

નાન્યથ લોકિક ચિત્તે વિષ્વાર્યમિદં સર્વથા ॥ ૪ ॥

જે કંઈ ભગવદ્ભાવનું આચરણ કરે છે—ભગવત્સેવા સ્મરણ દરન, આ અવસ્થાદિ—તે સગ સાધન છે અને જેનાથી કંઈ કશું કલ્પ હોય જે દલ પ્રાપ્ત કરી પછી જો સગ અર્થ છે—જેવો પ્રથમ પુષ્ટિમાર્ગમાં નથી. જેમ સાધન અને દલ બન્ને મિલ હોય—જે કમ માત્ર ના યાનમાર્ગમાં સમ્મત છે પુષ્ટિમાર્ગમાં તો કૃપાપાત્ર ભગવદીયોનું સાધન પણ અમૂલ્ય પોતે ભાવ છે અને દલ પણ પોતેજ ભાવ છે

શબ્દાર્થ:—આ હરિકૃષ્ણની વિશેષે કરીને અન્તર્મુખતા લગવદ્ધાવમાં અત્યન્ત પ્રવેશ છે એમ જોઈ શકાય છે. તેથી એમનો સંગ કરવો. ચિત્તમાં આ સંસારનું કશું પણ લૌકિક સર્વથા ન વિચારવું (૪) **વિવેચન:**—આ હરિકૃષ્ણ જેવા પરમ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, આરૂઢ લગવદ્ધીયોના સંગમાં નિત્ય ગોષ્ઠી કરવાથી લગવદ્ધલાવની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે જ હૃદયમાં લગવાન સદા સ્થિતિ કરે છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે ત્યારેજ આ જીવનું ચિત્ત લૌકિકમાં સર્વથા ન લાગે અને ત્યારે જ નાના પ્રકારના લૌકિક વિચાર, મિથ્યા વાણી એ સર્વ નિશ્ચય નિવૃત્ત થાય છે. ૪

મૂલમ્:—વિશેષસ્તુ સમગ્રોઽપિ ભાષ્ટાગારિકપત્રતઃ ।

વિજ્ઞેયઃ સર્વથા શીઘ્ર લિખ્યતાં ચ તદુત્તરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર વિશેષ સમાચાર લાણુડારીના પત્રથી જાણુજો. એ પત્રનો ઉત્તર નિશ્ચય ત્વરાથી લખજો. (લાણુડારીપરના પત્રથી વિશેષ સમાચાર જાણી જલદી પ્રત્યુત્તર લખશો.) વીશમા શિક્ષાપત્રના ટિપ્પણ મુજબ શ્રીગોપેશ્વરજીએ પત્ર લખવાનો આરંભ કરી દીધો છે. જ્યારે શ્રી હરિરાયજીને પોતાના પત્રના પ્રત્યુત્તર શ્રી ગોપેશ્વરજી પાસેથી મળવા માંડ્યા, ત્યારેજ પોતે લખે છે કે પ્રત્યુત્તર તુરત લખો. જ્યાંસુધી ઉત્તર ન આવતા ત્યાં સુધી શ્રીહરિરાયજી ઉત્તર લખતા નહિ **इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वाविंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहित समाप्तम् ॥१२॥**

શિક્ષાપત્ર ૨૩ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ ત્રયોવિશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ કર્યું છે:—લૌકિક હુઃખ હૃદયમાં ન ધરવું; અલૌકિકની ચિન્તા ન કરવી. બહિર્મુખતા ન રાખવી. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિના પ્રકાર—શ્રીભાગવતનો પાઠ, તથા શ્રીભાગવતનું અર્થ શ્રવણ. વૈષ્ણવોનો સંગ, નિવેદનનું સ્મરણ, સદા લગવદ્ધામ અહણ, સદા શરણભાવના—ઈત્યાદિ કરવાં. અષ્ટાક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો, પંચાક્ષર મન્ત્રથી તદ્દીયત્વની ભાવના કરવી. વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવો ઉપર કહ્યું કે, લગવદ્ધીયના સંગમાં ગોષ્ઠી કરવાથી હૃદયમાં ભાવ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થાય. ત્યારે લૌકિક વિચારમાં ચિત્ત ન જાય. પરંતુ હૃદયમાંથી ચિન્તા ન જાય ત્યાં સુધી ભાવ કેમ આવી શકે ? એ સર્વ અત્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—भवन्तः श्रुतसिद्धान्ताः कथं मुह्यन्ति लौकिके?

अलौकिके तु चिन्ता या विषयाभावतो न सा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે — તમે જે સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર્યું છે તે કેમ લૌકિકમાં મોહ પામે છે ? અલૌકિકની ચિન્તા તો વિષયના અભાવને લીધે છે નહિ !

વિવેચન:—હવે શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે —તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદ, પુરાણ, શ્રી-મહાભાગવતાદિ સર્વનો સિદ્ધાન્ત જાણો છો તો તમે આ લૌકિકમાં મોહ કેમ પામે છે ? એ મોહ તમને ચોગ્ય નથી હવે હું તમને સિદ્ધાન્ત દર્શાવું છું તે ચિત્ત લગાડી વિચારશો. જ્યાં સુધી લૌકિક વિષય હૃદયમાંથી નિવૃત્ત થતા નથી ત્યાં સુધી અલૌકિક ભાવ હૃદયમાં સ્થિર થતો નથી. તથીજ ક્ષણક્ષણમાં ચિન્તા થાય છે, જ્યારે હૃદયમાં વિષયનો અભાવ થાય ત્યારેજ એ ચિન્તા ઘટી નથી આ પ્રકારે આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં લૌકિક

તેમજ અલૌકિક જોમ બન્ને પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી

મૂલમ્—યત સર્વસમર્થાઽસ્મદ્પ્રમુઃ સર્વ કરોતિ હિ ।

પિતેષ નિજેદાસાનામૈહિક પારલૌકિકમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ —આપણા સર્વસમર્થ પ્રમુ પિતાની માફક નિજ હાથ જનોના સર્વ ઐહિક તથા પારલૌકિક જોમ બન્ને કાર્યો નિશ્ચય કરે છે વિવેચન.—આપણા પ્રમુ મીઠુજી સર્વસામર્થ્ય મુક્ત છે મીઠુસાંઈથી વિશ્વસિમાં કહે છે કે —, ઇશ્વર જોવા છે કે તેમનામાં કરવાનું, પુનઃ ન કરવાનું, તેમજ કરેલું બંધવા કરવાનું, સામર્થ્ય એ એક છે જોમાં સચય નથી મીઠુજી ઠપ્પમ્ અઠપ્પમ્, અને બંધવા ઠપ્પમ્ જોમ ત્રણે આ મર્થ્ય મુક્ત છે જોવા પ્રમુ મીઠુજી લૌકિક, અલૌકિક સર્વ (કાર્યો) આપણા સિદ્ધ કરશે. તેથી ભગવદ્દીમેજો ચિન્તા ન કરવી. જેમ લૌકિક પિતા પોતાના પુત્રની અને સ્વામી નિજ સેવકની રક્ષા કરે છે તેમજ પ્રમુ નિજ હાસતુ લૌકિક અલૌકિક સર્વ સિદ્ધ કરશે જોમ નિશ્ચય બાણવું (૨)

મૂલમ્—અત ઇવાસ્મદાધાર્યવચનં વૈ વિરાજતે ।

“મગવાનપિ પુષ્ટિસ્થો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્” ॥૩॥

શબ્દાર્થ —“ભગવાનજ પુષ્ટિમાર્ગમાં નિરાજમાન છે તે લૌકિક જતિ નહિ કરશે” એવું શ્રીમાધ્યાર્જુન વચન બરેબર વિરાટ રહ્યું છે વિવેચન.—“પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.” જોમ શ્રીમાધ્યાર્જુનના વચનામુત નવરત્ન બંધમાં છે “પુષ્ટિમાર્ગમાં આશ્વાત્ ભગવાન નિરાજ છે તે નિજ હાસની લૌકિક જતિ કદાપિ નહિ કરશે જોમ વિચારી વૈષ્ણવે નિશ્ચય કેઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કદાપિ ન કરવી.” પુષ્ટિમાર્ગ સમાન જન્ય માત્ર નથી કેવલ પુષ્ટિમાર્ગમાંજ ચરણે આબ્યા પછી લૌકિક જતિ કદાપિ પણ જતી નથી. (૩)

મૂલમ્—સર્વાદામાર્ગ વૈરાગ્યાયમાધેઽપિ ગતિ સતામ્ ।

ચિન્તાસન્તાનહન્તારોઽપ્યાધાર્યપદરેણય ॥ ૪ ॥

જે કાઈ જોમ કહે કે “વૈરાગ્યથી લૌકિક જતિ ન થાય પરંતુ લૌકિકમાં રહે સવ લૌકિક જન કરે તેને લૌકિક જતિ કેમ ન થાય ?” તો તેનું સમાધાન આ અતુર્ક શ્લોકમાં કરે છે —

શબ્દાર્થ —પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને મર્ષાદામાર્ગના વૈરાગ્યાદિ સાધનનો અભાવ હોય તો પણ સત્પુરુષની જતિ પ્રાપ્ત થાય છે (આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો) શ્રીમદ્ધ્યાર્જુનના અરણ્યકાવિ ઇતી રજકલ્પ પણ ચિન્તાના વિસ્તારનો નાશ કરે જોવી નિરાજમાન છે (૪)

વિવેચન —મર્ષાદામાર્ગની જોવી રીતિ છે કે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી પરમ જતિ થાય છે. જેટલા સાધન હોય કરે તે પ્રમાણે ઉત્તમ જતિની કક્ષાએ તે પ્રાપ્ત કરે તે વધારે સાધન કરે તો વધારે સારું ફલ પ્રાપ્ત કરે. જે જોછા સાધન કરે તો જોછું ફલ પ્રાપ્ત થાય. મર્ષાદામાર્ગ એટલે પ્રમાણ માર્ગની જોવી રીત છે કે, જ્ઞાનથી જ્ઞાનના લોકમાં—અત્ લોકમાં જતિ થાય, પરંતુ જોમ સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થાય જોવી રીતિ પુષ્ટિમાર્ગમાં

નથી. ભગવાન્ સ્વ [નિજ] પ્રમેયબલથી ફલદાન કરે છે. ભગવાન્ જ્યારે નિજ કૃપાથી— પ્રમેય બલથી ફલદાન કરે છે ત્યારે શુભકૃત સાધનનો વિચાર કરતા નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમેયબલથી ફલદાન થાય છે સાધનથી નહિ શ્રીભાગવત એકાદશ સ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:— “કેવલ ભાવથી જ ગોપીજનો, ગાયો, મૃગ, પક્ષી, તેમજ અન્ય મૂઢ મતિવાળા શુવ, નાગ, સિદ્ધ વગેરે વિના શ્રમ મને પ્રાપ્ત થયા છે.” વ્રજમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નિઃસાધન છે, નિ સાધન—નિષ્કિન્ચન જીવોને પરમ ફલદાન કરે છે. તે જ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્વતઃ પ્રમેયબલથી નિશ્ચય ફલદાન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે લૌકિક ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે “જેમણે નિજ આત્માને નિવેદન કર્યો છે એવા ભગવદ્દીયોએ ચિન્તા કોઈ પણ પ્રકારની કદાપિ ન કરવી.” તેમજ શ્રીગુણાંકજી નવરત્નની ટીકાના મગલાચરણમાં કહે છે કે:—નિજભક્તોની ચિન્તાના વિસ્તારને નાશ કરનારી જેના ચરણારવિન્દની રજકણો છે એવા નિબળચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશને વારંવાર હું પ્રણામ કરું છું !” આ પ્રકારે આવા શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવેલા જીવોએ કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.

મૂલમ્:—અતસ્તદીયા: કિં બ્રાન્તાશ્ચિન્તાં વિદધતે જના: ?

જ્ઞાનિનોઽપિ ન વૈ દુઃખં ચિત્તે દધતિ લૌકિકમ્ ॥૫॥

સેવારસાદિરહિતાશ્ચિત્રં ભક્તા: કથં તથા ।

યૈ: સ્વરૂપસ્ય સેવાયાં દર્શનસ્પર્શનાદિકમ્ ॥૬॥

અનુભૂતં સદા તેષા ચિત્તં દુઃખયુતં કથમ્ ।

પરમાનન્દ સમ્બન્ધે દુઃખ તિષ્ઠતિ નૈવહિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—આમ ચિન્તા ન કરવાને આશ્વાસનરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્યજીના વચનામૃત છે, તો પણ શ્રીઆચાર્યજીના શરણાગત ભગવદ્દીય જનો કેમ બ્રાન્ત થઈને ચિન્તા કરે છે (તે સમજાતું નથી) જ્યારે જ્ઞાની લોકો પણ લૌકિક દુઃખને ચિત્તમાં ધરતા નથી તો પછી સેવારસનો આસ્વાદ કરનાર ભગવદ્દીયો લૌકિક દુઃખને ચિત્તમાં શા માટે આણતા હશે ? આ એક અતિ આશ્ચર્ય છે કે જે ભક્તોએ (પુષ્ટિમાર્ગીય જનોએ) સ્વરૂપ સેવામાં દર્શનનો તેમજ ચરણ સ્પર્શાદિકનો સદા અનુભવ કર્યો છે તેમને ચિત્તમાં લૌકિક દુઃખ ન જ થવું જોઈએ, કારણ કે પરમ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધથી હું ખ નિશ્ચય રહી જ ન શકે ! **વિવેચન:—**જો જ્ઞાનમાર્ગીય જીવને લૌકિક દુઃખો પીડતા નથી તો આ તો પુષ્ટિમાર્ગ છે, જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જીવને ભગવાનનો સમ્બન્ધ થયો છે એ ભગવાન પરમ આનન્દરૂપ છે, સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત છે. તેથી એમના સમ્બન્ધી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોને લૌકિક દુઃખ નજ થવું જોઈએ. ! એ ભગવદ્દીયો અજ્ઞાનથી ચિન્તારૂપ અગ્નિમાં દાહ પામે છે ! પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમ વિચારી ચિન્તા કદાપિ ન કરવી, જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીકૃષ્ણની સેવારસનો અનુભવ કેમ કરતો નથી ? જે જ્ઞાની છે તેને સેવારસનું

જ્ઞાન નથી તેા પણ તે બિન્તાથી હજી નથી, તેા આ વૈષ્ણવો તેા 'સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના હર્ષન કરે છે, કારણ સ્પર્શ કરે છે, છતાં ભગવદ્દસનો આસ્વાદ કેમ કરી શકતા નથી તેમ નિમિષ યાત્ર છે કે એમના હૃદય બિન્તાથી પૂર્ણ છે અને તેથી તેઓ રસનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગ એવો છે કે તેમાં સર્વ પદાર્થોનો આવાત્મક અનુભવ હોય છે તેા પછી એ માર્ગમાં બિન્તા શી રીતે શકે ? પરમાનન્દરૂપ, રૂઢાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ મોખાચાર્ણ્ય દ્વારા થતા પછી નિવેદિતાત્મ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તથા કથામાં-શ્રુત્યનાદિમાં એવો રસાનુભવ-એવો અલૌકિક જ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ થાય છે કે એમના હૃદયમાં બિન્તાને સ્થાન મળતું નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધમાં આવીને પણ એ લૌકિક બિન્તા છવને થાય તેા એ તેનું મોટું અજ્ઞાન છે.

મૂલમ્ - પિત્રાદયસ્તુ સર્વેઽપિ સમ્બન્ધાતુ સ્વહેતવ ।

ઘર્હિર્મુસ્વજનસ્યેવ ઘર્હિર્મુસ્ય તતસ્ત્યજેત્ ॥૮॥

સંહાર્થ - પિતા વગેરે સર્વ પણ સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ માણસનેજ હૃદયના કારણરૂપ છે. તેથી બહિર્મુખતાનો ત્યાગ કરવો વિવેચન.—લૌકિકમાં પિતા પુત્રને પ્રિય હોય છે, કારણ કે પિતા પુત્રને સર્વ વસ્તુ આપે છે. તેજ પ્રકારે સ્ત્રી, પુત્રાદિકી મહાર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એવું જ્ઞાન બહિર્મુખ છવને થાય છે, પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સાથે સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થવાથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ છે એવે સ્નેહ તેા ભગવાનની સાથે કરવાનો છે ભગવાનથી જ એનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે છતાં છવ અજ્ઞાનથી અને બિન્તાથી એમ ખાતરી રહ્યો છે કે 'પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક મહાર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને મને સુખ આપે છે,' આમ જ્ઞાન્ત થઈ, એ સ્નેહ ભગવાન સાથે કરવાનો છે તે એ છવ ભૂલી જાય છે અને બહિર્મુખતાથી પિતાનો પ્રેમ-લૌકિક રૂઢ સમ્બન્ધી સર્ગનાં વધારા સાથે જામે છે આ પ્રકારે ભગવદ્દાસક્તિ ન થતાં પ્રપન્ચાસક્તિ થાય છે આ પ્રકારની બહિર્મુખતા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો. (૮)

નિષ્ઠના કે દૂરના રૂઢ સમ્બન્ધી સ્ત્રી, પુત્ર પિતા આદિ, વિત વગેરે એ ભગવત્સેવામાં ભગવાનના વર્ણદિમાં ભગવદ્દર્શનરસમાં-સદાચર્ય થતાં હોય તેજ તેમની સાથે સમ્બન્ધ રાખવો, નહિતોતેજને બહિર્મુખ મળી તેમના ઉપરનો પ્રેમ છાત્રી થઈ ભગવાનમાં તે પ્રેમ સ્થપાવો એવું તાત્પર્ય આ શ્લોકનું હોય છે.

મૂલમ્ - ઘર્હિર્મુસ્વસ્ય ઘાષન્તે દોષા દૌહિકમાનસા ।

ક્ષીણઘાતોરિવાર્તસ્ય રોગા ઘાતિકપૈત્તિકા ॥૯॥

સંહાર્થ - એની ધાતુ ક્ષીણ થઈ છે એવા રોગી જનને એમ વામુનના તથા પિત્તના રોગો બાધ કરે છે તેમ બહિર્મુખ જનને રૂઢ સમ્બન્ધી તેમજ મન. સમ્બન્ધી રોગો બાધ કરે છે. (૯) વિવેચન.—વૈષ્ણવને બહિર્મુખનો સબ બાધક છે એવા દુઃસજથી રૂઢિક રોગ તેમજ માનસરોપ નિમિષ આવી પડે છે એમાં દહાન્ત ચોગતું છે. રોગીને, ધાતુ ક્ષીણ થવાથી વામુ, પિત્તાદિ સર્વ ખોરા કરે છે તેમ બહિર્મુખના સમ્બન્ધી સર્વ રોગ આવી ખોરા આપે છે. (૯)

મૂલમ્:--તન્નિવૃત્તિસ્તુ સમ્પાદ્યા સતાં સદ્ગેન સેવયા ।

શ્રીભાગવતપાઠેન તદર્થશ્રવણાદપિ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:--બહિર્મુખના દુઃસંગની નિવૃત્તિ સત્પુરુષના સંગથી તથા તેમની સેવાથી સમ્પાદન કરવી. તેમજ શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠથી તથા એના અર્થ સાંભળવાથી એ દુઃસંગની નિવૃત્તિ કરવી. (૧૦) **વિવેચન:--**કોઈ રોગી પુરુષ સુંદર ઓષધિનું સેવન કરી રોગને નિવૃત્ત કરે તેમ વૈષ્ણવે તાદૃશીય ભગવદ્દીયના સત્સંગથી તથા સેવા સન્માનાદિથી દુઃસંગ નિવૃત્ત કરવો, બહિર્મુખતા દૂર કરવી. ભગવદ્દીયના સંગથી દૈહિક, માનસિક સર્વ દોષ દૂર જતા રહે છે. એવા ભગવદ્દીય હૃદય હોય તો શ્રીભાગવતનો પ્રાઠ કરવો. શ્રીભાગવત શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયના મુખથી એના ગૂઢ અર્થનું શ્રવણ કરવાથી સર્વદોષ નિવૃત્તથાય એમા સંશય નથી.

મૂલમ્:--નિવેદનસ્મરણતઃ સદ્ધિઃ સહ કથાદિભિઃ ।

સદા નામગ્રહણતઃ સદા શરણભાવનાત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:--નિવેદનના સ્મરણથી. સત્પુરુષના સંગમાં કથાદિકનું શ્રવણ કરવાથી સદા ભગવન્નામનું શ્રવણ કરવાથી, સદા શરણભાવનાથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે

વિવેચન:--શ્રીભાગવતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ જો ન બની આવે તો અહુર્નિશ નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. સદા ભગવદ્દીયના મુખથી શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના ગ્રન્થોનું શ્રવણ કરવું. જો એ પણ ન બને તો સદા શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ કરવું. પરંતુ નામનું સ્મરણ આ જીવને હૃદય છે. શ્રીગુસાંઈજી વિરૂપાક્ષમાં કહે છે કે--

અર્થ:--શ્રીગુસાંઈજી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજીને કહે છે કે “તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કરવાની યોગ્યતા જીવમાં નથી કારણ કે તમારું નામ તો મહાઅલૌકિક છે તે જીવની લૌકિક વાણીથી કેમ વહી શકાય. ? આ પ્રકારે નામનું કથન પણ ન બની આવે તો શરણની ભાવના કરવી. વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:--અર્થ --“ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચય હરિશરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામાદિક પૂર્ણ ન થાય તેમાં ભક્તકૃત દ્રોહમાં અથવા ભક્તનો દ્રોહ થઈ જાય તેમાં ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યાં, અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં, સર્વ અર્થમાં શરણ એક શ્રીહરિનું છે. ”-ઇત્યાદિ વચનાનુસાર શરણની ભાવના કરવી. (૧૧)

મૂલમ્:--અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રકીર્ત્તનેન વિશેષતઃ ।

પञ्चाક્ષરેણ મન્ત્રેણ તદીયત્વવિભાવનાત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:--અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રના કીર્તનથી અને વિશેષ કરીને પંચાક્ષરમન્ત્રથી, તદીયમણી વિશેષ ભાવનાથી ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. **વિવેચન:--**શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર છે. અષ્ટમહુર એ મન્ત્રનું કીર્તન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે:--“ હે રાજન! યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો નિધિ છે. તોયજી એમાં એક મહાનુશુણ છે. તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન ગાનથી

સર્વજ્ઞ ધનથી મુક્ત થઈ જીવ પરમજીવિ પ્રાપ્ત કરે છે । ” તેથી આદ્યક્ષરમન્ત્રનું કીર્તન કરવું તથા પદ્માક્ષરમન્ત્રની ભાવના તદ્દીય થઈને તદ્દીયના સંગમાં કરવી નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે—“ નિવેદનનું સ્મરણુ તો સર્વથા તાદરશીય જનની સાથે આવશ્યક કરવું જ ” ભગવદ્દીયના સંગ વિના પદ્માક્ષર ભાવ પ્રકટ ન થાય । આ પ્રકારે નિવેદનના સ્મરણમાં ભગવદ્દીયની અપેક્ષા છે તેથી ભગવદ્દીયનો સંગ પ્રાપ્ત કરવો (૧૨)

મૂલમ્ - વૈરાગ્યપરિતોષાભ્યા કૃષ્ણસન્નિહિતસ્યિતે ।

લૌકિકક્લેશજોદાસ્પાત્ પુત્રાધ્યમનુરાગત ॥૧૩॥

દૃઢવિત્તાધનાસક્ત્યા તદીયેષ્વતિરાગત ।

નવરત્નસ્ય પાઠેન સર્વચિન્તા નિવર્તતે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ —વૈરાગ્ય તથા સન્તોષથી, શ્રીકૃષ્ણના નિકટમાં સ્થિતિ કરવાથી, લૌકિક ક્લેશથી ઉત્પન્ન થતી ઉદાસીનતાથી, પુત્રાદિકમાં અનુરાગ (સ્નેહ) ન રાખવાથી, મૂલ અને ધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવાથી, તદ્દીય વૈષ્ણવ જનમાં અતિ સ્નેહ રાખવાથી, અને નવરત્ન ગ્રન્થનો પાઠ કરવાથી લૌકિક અલૌકિક સમ્મનથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. **વિવેચન—**આ દેહસમ્મનથી લૌકિક પદાર્થમાં—સ સારમાં વૈરાગ્ય રાખવો સેવકો—જીવે દેહસમ્મનથી મુખ સ સારમાં ન વિચારવું. યમાદ્યશ્ચિત્ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ત્યાગે એવી રીતે અનુસરવું. લૌકિક પદાર્થોમાં પોતાનું મુખ જીવે ન વિચારતાં, ભગવાનને સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણને—કેવી રીતે મુખ પ્રાપ્ત થાય એ વિચારથી વર્તન રાખવું. આમ જીવ સર્વ વસ્તુઓમાં પોતાનું મુખ ન વિચારી ભગવાનને અર્થે જે વસ્તુઓ વિનિયોગે જેનું નામ વૈરાગ્ય. શીલુ સન્તોષ રાખવો. સદૃશમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સન્તોષ થઈ ભગવત્સેવામાં ચિત્ત લીન કરવું. અતિશય લૌકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવે ભગવદ્દિકમુખ ન કરવો, લોભથી મનમાં વિશિષ્ટ ન થાય તેથી સન્તોષ રાખવો. જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ બિરાજતા હોય. પુરિમાર્ગની રીતિથી સેવા થતી હોય ત્યાં નિકટમાં સ્થિતિ કરવી અને દર્શન સેવા જે જની આવે તે કરવું, શ્રીભક્તિવર્દિનીગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—સમીપમાં અથવા દૂર જે પ્રકારે ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય તેમ વાસ કરવો. નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તના સર્વ દોષોનો નાશ થાય. પરંતુ અતિશય નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે તો દૂર રહેવું. સેવાદર્શનાદિ યમાદ્યશ્ચિત્ કરવા લૌકિક ક્લેશમાં આપણું મન ઉદાસ—દર્પ તથા ચોક્ક વિનાનું—રાખવું, ચિત્તમાં લૌકિક ક્લેશ ન રાખવો. દેહસમ્મન થી પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ જન્યુ ઇત્યાદિ કથામાં અનુરાગ ન રાખવો. (૧૩) મૂલપદાર્થમાં આસક્તિ ન રાખવી. દેહ સમ્મન થી સર્વ પદાર્થો તેમજ ધનાદિકને સર્વે ચિન્તાના મૂલ છે તેથી એમનામાં પ્રીતિ ન રાખવી; પરંતુ ભગવાનમાં અને પુરિમાર્ગે ભગવદ્દીયોમાં અનુરાગ કરવો. ચિન્તા નાશ કરવી શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રભુજીને ગાવિનંદુને નામના વૈષ્ણવના મિત્રે નવરત્ન ધ ય પ્રકટ કર્યો છે તેથી વૈષ્ણવોએ જોડવો. અને જોડવો પાઠથી નવરત્ન ગ્રન્થનો કરો ચિ તા નિવૃત્ત કરવી. [૧૪]

મૂલમ્:—एवं निवृत्तवैमुख्यं जनं दुःखं न बाधते ।

अतस्तन्मात्रयत्नैस्तु भवितव्यं भवादृशैः ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે જે વૈષ્ણવજનની બહિર્મુખતા નિવૃત્ત થઈ છે તેને દુઃખ થાય કરતું નથી, તેથી તમારા જેવાઓએ તો બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરવા અર્થેજ યત્ન કરનારા ભગવદ્દીયોના સગમાં રહેવું. વિવેચન:—ઉપર જે સર્વ ભગવદ્ધર્મ દર્શાવ્યા નાથી જે વૈષ્ણવ બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરે છે તેના સકલ દુઃખ દૂર થશેજ, અને તેને પરમ સુખ આનન્દ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનિવૃત્તિના યત્નો કરી ભાવવૃદ્ધિ કરવી. તેના માગ્યમાં શીઘ્ર ફલદાન પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યું છે તેને તે યત્ન ત્વરાથી શક્ય થશે ! (૧૫)

મૂલમ્:—दुःखेन न वृथा नेयः कालः परमर्दुलभः ।

कृष्णसेवानुकूलस्तु निजाचार्यश्रियाश्रितैः ॥१६॥

व्रुतं हेया वृथा चिन्ता प्राप्तापि निजदोषतः ।

चित्तोद्वેगं विधायापीत्येतद्वचनचिन्तनात् ॥१७॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરનારના આશ્રિત જીવોએ આ પરમ દુર્લભ, અને ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ કાલ દુઃખથી વ્યતીત ન કરવો આપણા દોષથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી વૃથા ચિન્તા ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે તેની લીલા છે” એવું મનન કરીને ત્વરાથી ત્યજવા. વિવેચન.—આવો સમય પરમ દુર્લભ છે ! પુનઃ આવો મનુષ્યદેહાવતાર, જે શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્થે અતિઅનુકૂલ છે તે, નહિ આવે ! જીવનો મનુષ્ય દેહ શ્રીકૃષ્ણની સેવાર્થે અનુકૂલ છે, એ દેહને લૌકિક ચિન્તાથી વ્યર્થ ન કરવો. આ મનુષ્યદેહથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા શક્ય નથી, આવો સમય બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ અન્ય યુગમાં ક્યાં હતું ? આ મનુષ્યદેહ નાશ પામ્યા પછી પુનઃ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય ક્યાથી થશે ? પુનઃ શ્રીઆચાર્યજી મહા-પ્રભુજીનો આશ્રય કરનાર તાદૃશીય ભગવદ્દીયોનો સમાગમ ક્યાથી થશે ? આ પ્રકારે આ કલિકાલમાં પરમદુર્લભ માનુષ દેહનું સાર્થક કરવા, એ દેહને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં વિનિયોજવો લૌકિક કલેશથી ચિત્તને વ્યથ ન કરવું, લૌકિકમાં કાલનો વૃથા વ્યય ન કરવો, ભગવદ્દી-યનો તેમજ શ્રીવદ્ભાચાર્યનો આશ્રય અવશ્ય કરવો, અને એક ક્ષણ પણ સેવા વિના ન રહેવું, ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો, એક ચિન્તાથી અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમહા-પ્રભુજી નવરત્ન અન્યમાં કહે છે કે—“ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે એમની લીલા છે એમ બાણી ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો” એ પ્રકારે શ્રી નવરત્નઅન્યનો પાઠ કરી તેના અર્થનું નિત્ય ચિન્તન કરી ચિન્તા દૂર કરવી (૧૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयोविंशतितम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहितं समाप्तम् ॥ २३ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૪ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ એવીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—ચિન્તાનો.

ત્યાગ કરી ભગવત્સેવાદિક ભગવદ્ધર્મ કરવાનું કહ્યું છે, પરંતુ તે સર્વ સારે પ્રકારે બની આવે તેમા ભગવત્કૃપાજ કારણરૂપ છે. 'એવ ક્ષણદોષથી પ્રસિદ્ધ છે અને સામર્થ્યહીન છે, પણ અવતારદશામાં જેમ શ્રીવિષ્ણુનાં આદિ ભગવત્સમ્બંધ કરાવતા હતા તેમ અનવતાર શામાં શ્રીમદ્ભગવાદ્ધર્મ ભગવત્સમ્બંધ કરાવી આપનાર છે. જેમ સર્વ ક્ષણ પ્રાણીના પ્રાણ હશે તેનાર સર્વ અમૃતપાન કરનારાઓને સુધી પણ શકતો નથી તેમ સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરનાર આ કરાણકાલ શ્રીમદ્ભગવાદ્ધર્મના અરણ્યરવિન્દનો. આશ્રય કરનાર હોવોને કંઈ હાનિ કરી શકતો નથી, તેથી આપણે સમ્પત્તિમાં તથા વિષત્તિમાં પણ શ્રીમદ્ભગવાદ્ધર્મરણ્ય શ્રીમુખે ઉપદેશોલા અષ્ટાક્ષરમહામંત્ર "શ્રીકૃષ્ણા શરણ મમ" નું સ્મરણ કરવું. જે મંત્ર જ શરણાગત હોવોને સામ્યરૂપ તેમજ સાધનરૂપ છે. ઉપર કહ્યું છે બિન્તા ત્યજી ભગવદ્ધર્મભગવત્સેવાદિક કરવા, પરંતુ હવેનું જેવું ક્યાં સામર્થ્ય છે? એવ તો ક્ષણદોષથી પ્રસિદ્ધ હોઈ અસમર્થ થઈ રહ્યો છે. આમ ચક્રાનું સમાધાન જે છે કે એવ જે શ્રીમદ્ભગવાદ્ધર્મને દૃઢ આશ્રય કરે' તો પ્રભુ જેના ઉપર કૃપા કરે, અને તેથી સર્વ ભગવદ્ધર્મચરણ, શરણ યાજ આ નિરૂપણનો વિસ્તાર હવે થાય છે.

મૂલમ્ —મક્તિમાર્ગે કૃપામાત્ર કારણ પરમુત્તમ્યતે ।

તેનેવ માર્ગે સવલ સિદ્ધિમેતિ ન સશય ॥૧॥

સંસ્કાર્થ —ભક્તિમાર્ગમાં કૃપામાત્ર ઉત્તમ કારણ છે તેથીજ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ સિદ્ધિ પામે છે એમાં સંશય નથી. (૧) વિવેચન — આ શ્રી મદ્ભગવાદ્ધર્મને પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગ છે. જે માર્ગમાં જેક કૃપા જ રહતું, કારણ છે. સાધનથી ક્ષમાપ્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં થતી નથી, કૃપાથીજ ક્ષમા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ ક્ષમાપ્તિ કરી આપે છે પુષ્ટિમાર્ગે વેણુવોના સકલ કાર્ક ભગવત્કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય છે. મર્યાદા આ એવથી સાધન ન બની આવે તો તેથી શું થયું? હવેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ થઈ હોય, અને હવેને જે નિવેદન થયું હોય તો બિન્તા કરવાનું કારણ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ ક્યાંથી અને આત્મનિવેદન ક્યાંથી શ્રીકૃષ્ણપ્રમેયજલથી (એવદૃત) સાધન વિનાજ સર્વ સિદ્ધ કરશે એમાં સંશય નથી.

મૂલમ્ —સા તુ સ્વાચાર્યશરણાગતૌ સૈક્ષાપિત પ્રમુ ।

યદૈવ કુરુતે કૃષ્ણસ્તદા ભવતિ સર્વથા ॥૨॥

સંસ્કાર્થ —આપણા શ્રીભગવાદ્ધર્મને અરણ્ય ભગવાદ્ધર્મને નિવેદન પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આપે કૃપા કરે છે ત્યારેજ કૃપા સર્વથા થાય છે વિવેચન. — એવો આપે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીવલ્લભાચાર્યને અરણ્ય ભગવાદ્ધર્મ, ત્યારે શ્રીભગવાદ્ધર્મ જે હોવોને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દર્શન કરાવે છે, અને એમને શ્રીકૃષ્ણને સોંપે છે. શ્રીભગવાદ્ધર્મ જે હોવોને કૃષ્ણનું જ્ઞાન કરાવે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાનો માર્ગ જતાવે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં હોવોને અબીકાર થાય છે, આમ શ્રીભગવાદ્ધર્મદ્વારા જે એવ શ્રીકૃષ્ણને અરણ્ય આવે છે તેનાપર સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે. (૨)

મૂલમ્ —અતસ્તદાશ્રયો જીવૈર્હૃદ એવ વિષીયતામ્ ।

યથાવતારલીલાયાં તાસાં શ્રીયમુના મતા ॥૩॥

યથા વા હરિદાસો હિ પુલિન્દીનાં ગિરિર્મતઃ ।

યથા વાઽશિકુમારાણાં વ્રતે કાત્યાયની મતા ॥૪॥

પ્રાદુર્ભુતઃ સ્વયં કૃષ્ણા યથા સ્વપ્રાપ્તે મતઃ ।

યથા વા દૈન્યભાવાત્મા પ્રાદુર્ભાવ સ્વયંમતઃ ॥૫॥

તથા પરોક્ષે જીવાનાં પુષ્ટિસમ્બન્ધસિદ્ધયે ।

શ્રીમદાચાર્યસમ્બન્ધો નાન્યદસ્તિ હિ સાધને ॥૬॥

(શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, કાત્યાયની આ સર્વે શ્રીકૃષ્ણની અવતારદશામા ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે શ્રીકૃષ્ણની અનવતારદશામા શ્રીમદ્દાચાર્યજી ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે)

શબ્દાર્થ.—જેમ અવતારલીલામાં શ્રીગોપીજનોના આશ્રયરૂપ શ્રીયમુનાજી છે તેમ કુમારિકાના આશ્રય તરીકે કાત્યાયની મનાયલા છે, પુલિન્દીજીના (ભીલડીઓના) આશ્રય તરીકે ભગવદ્ભક્ત શ્રી ગિરિરાજજી મનાયલા છે, તેમ જીવોએ (અનવતારદશામાં) શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય સ્વીકારવો જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પ્રાદુર્ભુત થયા અથવા રાસપચાધ્યાયીમાં જેમ પ્રાદુર્ભાવમા શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ દૈન્યભાવાત્મક થયા તેમ પરોક્ષમાં જીવોનો પુષ્ટિસમ્બન્ધ સિદ્ધ કરવાને અર્થે શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો સબધ થાય એ જ એક સાધન છે. અન્ય કોઈ સાધન રહ્યું નથી જ, વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજી જ્યારે શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન કરાવે ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય છે તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય નિશ્ચય કરવો. ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થાય. આ સમયમાં તે પ્રભુ સમ્બન્ધ થવાને એક શ્રીઆચાર્યજીનું દ્વાર રહ્યું છે. જેમ અવતારદશામાં શ્રીયમુનાજીદ્વારા કુમારિકાઓને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ, જેમ પરમભક્ત શ્રીગિરિરાજજીના સત્સંગથી પુલિન્દીજીઓને ભક્તિ સિદ્ધ થઈ, તથા લીલાની પ્રાપ્તિ થઈ, અને કુમારિકાઓને કાત્યાયનીના મિષે શ્રીયમુનાજીદ્વારા વરપ્રાપ્તિ થઈ તેમ આ સમયમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમના દ્વારા જીવને શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રભુએ પુલિન્દીજીની સેવા શ્રીગિરિરાજજી-દ્વારા અંગીકાર કરી અને કુમારિકાઓની સેવા શ્રીયમુનાજીદ્વારા અંગીકાર કરી તેમ આ સમયમાં વૈષ્ણવોની સેવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અંગીકાર કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રાકટ્ય દશામા પ્રભુ પોતેજ પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે રાસપચાધ્યાયીમાં દૈન્યભાવથી પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ થયા ગોપિકાગીત પછી શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:—

“ઈતિ ગોપ્યઃ પ્રગાયન્ત્યઃ પ્રલપન્ત્યથ ચિત્રધા । રુદુઃ સુસ્વરં રાજન્કૃષ્ણર્દશનલાલસાઃ ॥

તાસામાવિરભૂચ્છૌરિઃ સ્મયમાનમુરવામ્બુજઃ ॥ પીતામ્બરધરઃ સ્નગ્ધી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથઃ ॥”

અર્થ —“ એમ ઉત્કૃષ્ટ ગાન કરતી કરતી, વિચિત્ર પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી કૃષ્ણ દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓ હે રાજન્ ! ઉચ્ચ સ્વરે રૂદન કરતી હતી ! એ ગોપીઓ વિપ્રયોગદ્યોતક સ્વરથી રૂદન કરતી હતી ! તે સમય તેમના મધ્યમાથી પ્રભુ, જેમનું મુખારવિન્દ હાસ્યયુક્ત છે, જેમણે પીતામ્બર ધર્યું છે, જેમણે વનમાલા ધારણ કરી છે. અને

જે સાક્ષાત્ કામદેવના પશુ કામદેવરૂપ છે એવા ચોરિ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા' આ પ્રકારે બ્યારે બોપીજનોને દેવ્ય ધર્મ ત્યારે પ્રભુ પ્રકટયા. પરોક્ષરૂપમાં શ્રીઆચાર્યજીના પુણિસમ્બન્ધ થાય છે આ કલિયુગમાં પુણિ સમ્બન્ધને જાણ અન્ય કોઈ સાધન સદ્ ગતી શ્રીઆચાર્યજીના, સમ્બન્ધથીજ પ્રભુ દર્શાવન કરે છે (૬)

મૂલમ્ - અતઃ પ્રવોક્તમાચાર્યે સ્તોત્રે કૃષ્ણાશ્રયામિથે ।

“શરણસ્યસમુદ્ધાર કૃષ્ણ વિશ્વાપયામ્યહમ્” ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — તેથીજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતાના કૃષ્ણાશ્રયનામના સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે

“શરણમાં રહે એવા' એવોના ઉદ્ધારનિમિત્ત શ્રીકૃષ્ણને હું 'વિશ્વાપિત્ત' કહે' છું ।”

વિવેચન — અમારા શ્રીવૃંદાચાર્યજીએ 'શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમન્યમાં' એવોને અર્થે શ્રીકૃષ્ણને વિશ્વાપિત્ત કરી છે કે — હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે એવ શરણે આવે તેનો આપ 'ઉદ્ધાર' કરો ।” એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને એવને વિશ્વાસ આપે છે કે “ચિન્તા મા કરેલ’

મૂલમ્ - વિશ્વાસાર્થે ધરમદાદિતિ શ્રીવલ્લભોઽવિત્ ।

અતો નાન્યપ્રકારેણ ફલ સ્વહદિ ચિન્ત્યતામ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — જેણે એવોના વિશ્વાસને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમન્યમાં જાન્યે કહ્યું છે કે — “જે શ્રીકૃષ્ણની સમીપમાં આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય મન્યનો પાઠ કરશે તેને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત થશે ” આવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે તેથી અન્ય પ્રકારે ફલનો વિચાર આપણા હૃદયમાં ન કરવો

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણને શરણાગત એવોના ઉદ્ધાર કરવાની વિશ્વાસ કરીને, અર્થે 'નિઃપુણિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને ખીરજ આપી કહે છે કે —

‘કૃષ્ણાશ્રયમિદ સ્તોત્ર ય પઠેત્ કૃષ્ણસમિપૌ । તસ્યાશ્રયો મયેત્કૃષ્ણ રવિભીરલ્લભોઽવિત્ ॥

અર્થ — “જે કોઈ આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમન્યનો પાઠ શ્રીકૃષ્ણની સમીપ કરશે તેણે શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય મશે એમ અહારી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞા છે” આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુજી વૈષ્ણવોને ધૈર્ય રાખવાનું કહે છે, કારણ કે શરણાગત વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણ શરણે રાખશેજ નહીં બીરદરજીલામાં શ્રીકૃષ્ણજીએ ભાતોને કહ્યું કે “શરણાગતમાં રાસ રમી તમારા મનોરમ પૂર્ણ કરીશ ।” એમ બ્યારે શ્રીકૃષ્ણજીએ વચન આપ્યું ત્યારેજ ભાતોને વિશ્વાસ આપેા તેજ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીએ કૃપા કરી પ્રતિજ્ઞા કરી નિજ સેવકોને વિશ્વાસ આપ્યો છે તેથી આ પ્રકાર વિના અન્ય પ્રકારે ફલપ્રાપ્તિનો વિચાર ન કરવેલ (૮)

મૂલમ્ - વિશ્વાસેન યથામોતિ પાતક સ્વાતિજ જલમ્ ।

તથા પ્લેટ્કૃષ્ણજલદ સ્વાનન્દ વર્ષયિષ્યતિ ॥ ૯ ॥

વિવેચન — વિશ્વાસથી જેમ જાતક પશુ સ્પર્શિ (નક્ષત્રમાં) મેલજલને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ એવ રૂપ કૃષ્ણ પોતાના જ્ઞાન રૂપે વર્ણવશે. **વિવેચન** — જાતક પશુ સ્પર્શિય જલની અપેક્ષા રાખી વિશ્વાસ રાખી બેસી રહે છે પરન્તુ તે પૃથ્વીપરના રૂપ, તલજલ નદી, સમુદ્રાદિ ? જલથી પૂર્ણ છે તે જલનો મધ પલ હેતુ નથી, ત્યારે જલ પશુ

યાસક પક્ષીનો એવો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ જલદાન કરી એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ-અનન્ય આશ્રય મનમાં કરવો, અન્ય અવતાર તથા અન્ય દેવ, દેવતાના ફલની અપેક્ષા કદાપિ ન કરવી. ત્યારે સ્વ સેવકોનો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ મેઘરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દ વર્ષાવે છે.

મૂલમ્:—एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ।

યતઃ પરિવૃદ્ધોઽસ્માકં સર્વં કર્તું ક્ષમો મતઃ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—એમ વિશ્વાસ હોય તો સર્વ સિદ્ધ થશે, કારણ કે આપણા સ્વામી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરવાને સમર્થ છે, **વિવેચન:—**આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમા વિશ્વાસ રાખવો કારણ કે પ્રભુ સર્વકરણસામર્થ્યયુક્ત છે. તેથી કૃપા કરશેજ

મૂલમ્:—स हि स्वतः समर्थत्वान्नसाधनमपेक्षते ।

કાલકાર્યં વિલોક્યાત્ર તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥

નિઃસાધનત્વસંસ્ફૂત્યા દૃઢઃ સ્યાત્તત્પદાશ્રયઃ

શબ્દાર્થ:—આપણા સ્વામી પ્રભુ સ્વતઃસમર્થ છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. કાલના કાર્યને વિદોષીને તદીય વૈષ્ણવોને વિશેષે કરીને જ્યારે નિઃસાધનપણાની સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે એમના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય થાય છે (૧૧)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ સર્વ સામર્થ્યવાન છે, પોતે સર્વસમર્થ હોઈ, નિજ ભક્તકૃત સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, જે આટલું સાધન જીવ કરે તો એને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ સાધનાનુસાર ફલપ્રાપ્તિ અન્ય દેવતાને વિષે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા અસમર્થ નથી કે જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો પાસેથી રાખે, પુષ્ટિમાર્ગીમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કૃપાબલથી જીવકૃત સાધનની કંઈ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ફલદાન કરે છે, આ કાલની કૃતિ મહા કઠિન તેમજ વિપરીત ધર્મયુક્ત જોઈને વિશેષે કરીને તદીય ભક્તો પર વિના સાધન કૃપા જ કરે છે. વ્રજભક્તો રાસપાધ્યાયીમા પ્રભુના અન્તર્ધાન સમય પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે અમૈષ્ટ સાધનથી વ્યર્થતા જોઈ અન્તે નિઃસાધન થયા અને ગુણગાન કરી ઉચ્ચ સ્વરથી એમણે રુદન કરવા માંડ્યું ત્યારેજ પ્રભુ તે નિઃસાધન ભક્તો પર કૃપા કરી પ્રદટ થયા આ પ્રકારે વૈષ્ણવે નિઃસાધન થઈ, હીનતાથી પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. ત્યારે પ્રભુ કૃપા કરે (૧૧)

મૂલમ્:—आसुराणामविश्वासस्तथा तत्सङ्गिनामपि ।

મતિમાહો મહાદોષનિધાનં સમ્ભવિષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આસુર જીવોને પ્રભુમાં અવિશ્વાસ છે તેમજ એમનો સંગ કરનારાઓને પણ હોય છે એમાના કોઈનો પણ સંગ થાય તો મહાદોષનો ભણ્ડાર મતિમાહ સમ્ભવે છે. (૧૨) **વિવેચન:—**જેઓ મનમાં પ્રભુ પ્રતિ અવિશ્વાસ ધારણ કરે છે તેઓ કેવલ આસુર છે. તેમનો જે કોઈ સંગ કરે તેમને નિશ્ચય આસુરવેશરૂપ અવિશ્વાસ થાય છે.

તેથી જોમનો સજ ત્યજવે. જવને મતિનો મોઢ થયો છે તેથી જવ દોષરૂપ થઈ રહ્યો છે જોનામાં નિમ્બાધનવા આવવી નથી જવ અહંતાથી પૂર્ણ દોષ જોમ માને છે કે, 'કઈ કઈ હું તે હું જ કઈ હું' જો જ્ઞાનદોષ દૂર થતો નથી.

મૂલમ્ —યથા પૂર્વકથા શ્રુત્વા ભગવત્પાદસેવિનામ્ ।

સ્વમિન્ દેન્યસમુત્પત્તિસ્તથા સાધનનાશનમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ —ભગવાનના ધરણ્યારવિન્દની સેવા કરનારની પૂર્વની (પ્રહ્લાદાદિક ભક્તોની) કથાનું અવણ કરીને જોમ પોતાનામાં દેન્યની ભરોબર ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ સાધનનો નાશ થાય છે વિવેચન—પૂર્વના જે ભક્તો પ્રહ્લાદાદિક તથા મજ્જિમાદિકનું વર્ણન મહાભારતમાં કર્યું છે તેનું અવણ કરવું પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમદ્દામરુજીના સેવક સેવિત્રી વૈષ્ણવોની વાર્તાનું અવણ કરવું 'અથમ તો સેવા જા પ્રકારે કરતા હતા અને હવે હું કેવો હીન પ્રકારે સેવા કરું છું ।' જો વિચારી દેન્યપૂર્વક ભગવત્સેવા કરી નિસાધન થવા ત્યારે જ સર્વદોષ દૂર થાય તેથી અવણ જો સેવાનું સુખ્ય પોષક છે શ્રીજાગ્યાર્થજી ભક્તિ વર્ધિની મન્દમાં કહે છે કે "સેવામાં કે કથામાં જેની દૃઢ વ્યસક્તિ થાય છે તેનો જીવન સુખી કદાપિ નાશ થતો નથી જોમ મારી મતિ છે ' જા પ્રકારે ભગવત્સેવા પ્રીતિથી કરવી તેમજ ભગવદ્દીક્ષના સુખથી કથા અવણ કરવી, ત્યારે હીનતા પ્રાપ્ત થાય અને હું સાધન કરું છું જોવી દોષસુદિનો નાશ થાય છે

મૂલમ્ —તદીયાનાં સર્વમસ્તિ સદા તદ્ભાવમાવિનામ્ ।

ફતરેયા કાલિકાના કાલેન નિશિલ ગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ —નિરન્તર જોમના ભાવથી ભાવિત જે તદીયો છે તેમનું સર્વ સિદ્ધ છે અને અન્યજનો જેઓ કાલને વચ છે તેમનું સર્વ કાલથી મરું છે વિવેચન—જે તદીયો સદા તદ્ભાવથી (ભગવાનના ભાવથી) ભાવિત હોય છે તેમને સર્વશક્તિ સિદ્ધ થાય છે. વર્તે યોને અવણ પણ આવરક છે જોપકાગીતમાં સાત્ત્વિક જોપીજનો કહે છે કે —

તથ કથામૃતે તત્તજીવનં કાવિમિરીદિતં કમ્પપાપદમ્ ।

અવળમદ્ગુણં શ્રીમદ્વાતતં મુચિ ગુણસ્તિ તે મરિવાડજના ॥

અર્થ —કથામૃતી જેનું અવળ, કાવિમિરીદિતી જેનું (ખરોટો)ને જીવન રૂપ, કમ્પ પાપદમ્

૧ જો સાત્ત્વિક જોપીજન તથા કથામૃત મોઢ જોપિયા ગીતમાં કહે છે કે દે પ્રભુ! જા જમાઈ કરવ તમે નથી છતાં પણ જે દહી રચુ છે તે જમારો કૃતિથી દહી રચુ નથી । પરંતુ જાપની કથાપ્રજ્ઞાત જ જમારા જીવનને દહારી રાખે છે જાપના લીધે વિરદ તાપને લીધે જમારા પ્રાણ તો જતા રહે છે પરંતુ જાપનું કથાપ્રજ્ઞાત તે પ્રાણને સુદૃઢ કરી રાખે છે જેનું જાપનું સામ્ય બિચર વીરં શ્રી મહાવાન અને વૈરાગ્ય જોમ વાચનુ ગુણ છે તેમ જ જાપની કથા પણ વાચનુ ગુણ છે (૧) તમે જીવનથી વૈરાગ્ય મિષ્ટ થાય છે મરણ કે ૭ મસાગી તમ દોષ છે તે લોભ ત્યારે વરાગ્ય પારણ કરે ત્યારે જોમનો તાપ નિરવ થાય છે (૨) કવિમિરીદિતમ્ થી 'જ્ઞાન મમ કથાનો સિષ્ટ થાય છે જે જાપની કથા જાનગુણ દોષ તો જ રવિ-ચંદ્રાર્થમાં ગમિક નો જેનું ચક્ષુ કરે (૩) કમ્પપાપદમ્થી 'કમ્પ' વા 'મમ' મુજ કથામાં સિષ્ટ થાય છે જાપની કથા વચન મુજથી ગુણ દોષને જ જાપે

એએ જેની પ્રશંસા કરી છે, જે સર્વ પાપોને હણનાર છે, જે શ્રવણથી મંગલરૂપ છે, જે લક્ષ્મીયુક્ત છે, અને જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે—એવું જે આપની કથારૂપ અમૃત છે તેનું જે ભગવદ્દીયજનો લોકોમાં પ્રશંસા કરે છે તેઓ ખુબ અર્થ આપનારા જન છે, ‘કેવળ’ ભગવદ્દ્રૂપ અથવા જનનાદિદોષરહિત છે।” એટલે કે જે વ્યાસાદિ ભગવદ્દીયો તમારાં કથા મૃતનું લોકોમાં ગૃણન કરે છે તેઓ લોકોને પુષ્કલ અર્થ આપે છે તેમજ ભગવદ્દ્રૂપ છે, અને જન્માદિદોષથી રહિત છે આ પ્રકારે શ્રવણથી સર્વદોષ દૂર થાય છે, ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પરંતુ જેઓ ભાવરહિત હોય છે તેમના સર્વસાધન આ કરાલ કાલ બાધ બાય છે.

મૂલમ્:—યતઃકાલસ્તદ્વિભૂતિઃ “ કાલઃ કલયતામહમ્ ”

મુખ્યધિકાર્યપિ હરેરિચ્છાશક્તિસ્વરૂપવાન્ ॥ ૧૫ ॥

તદન્તરઙ્ગદાસેષુ ન તત્સામર્થ્યમિષ્યતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કારણ કે કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે “સ ખ્યા કરવાવાળામાં કાલ હું છું” આ કાલ મુખ્ય અધિકારી ઇચ્છાશક્તિરૂપ છે. તે પણ ભગવાનના અન્તરંગ દાસની ઉપર તેનું (કાલનું) સામર્થ્ય આલી શકતું નથી. (૧૫-૧૬)

વિવેચન:—કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. આ કલિદોષથી મહામલિન સૃષ્ટિ આ કાલમાં લીન થાય છે એ કાલ ભગવાનનો મુખ્ય અધિકારી છે કાલ એ ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ છે, તેથી બ્રહ્માદિને પણ છોડતો નથી. આવા સમર્થકાલનું સામર્થ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ ભક્તોઉપર આલી શકતું નથી ૨ ભગવદ્દીયને કાલ બાધ કરી શકતો નથી (૧૬)

મૂલમ્:—સ હિ સર્પો યથાન્યેષાં મારકોઽપિ ન હિ ક્ષમઃ ।

પીતામૃતં જનં જાતુ સ્પ્રષ્ટુમાઘ્રાતુમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

તથા કાલેઽપિ મનુજં મહાપુરુષસંસ્થિતમ્ ।

ભક્તિપીયૂષપાતારં ન કિંચિત્કર્તુમીશ્વરઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ કોઈ સર્પ અન્ય જનોને મારવાને શક્તિમાન હોય તે પણ તે અમૃતનું પાન કરનારને સ્પર્શ કરવાને કે સુઘવાને સમર્થ નથી, તેમ કાલ પણ મહાપુરુષનો

નાશ કરે છે (૪) શ્રવણક્ષમલમ્ થી કથામાં ‘આનન્દ અને કીર્તિ—યશ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં જે ઉદાર ચરિત્ર હોય તે જ કહ્યુંતે આનન્દ આપે, આપની કથા આપનો યશ સર્વત્ર પ્રસારે છે તેવીજ શ્રવણને મંગલરૂપ થઈ પડે છે (૫) શ્રીમદ્ થી આપની કથામાં ‘શ્રીત્વ લક્ષ્મીત્વ’નો ધર્મ સિધ્ધ થાય છે આપની કથા શ્રીનું દાન કરે એમ છે (૬) આત્મત્તમ્ થી આપની કથામાં ‘વીર્ય’ રૂપ ગુણ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં એટલું બધું અલૌકિક સામર્થ્ય છે કે તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઈ રહે છે આ પ્રકારે શ્રીસુબોધિનીજીમાં ભગવત્કથા પણ ભગવત્પ્રત્યક્ષ પદ્ધર્મયુક્ત હોઈ ભગવદ્દ્રૂપ છે અને તેથીજ વિરહમાં ભક્તજનોના પ્રાણ ટકાવી રાખે છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે (શ્રીસુબોધિનીજી—રાસપંચાધ્યાયી)

(૨) જેમ કોઈ લૌકિક ગણનો દીવાન, રાજના હજૂરી પર હુકમ કરી શકે નહિ પણ એથી ઉછેટા હજૂરીથી બહીતો રહે તેમ કાલ ભગવાનના હજૂરી રૂપ ભક્તોનો ગ્રાસ કરી શકતો નથી પણ એમનાથી બહીતો રહે છે.

આમય કરનાર અને સક્રિયરૂપ અમૃતનું પાન કરનાર મનુષ્યને કંઈ પણ હાનિ કરવાને શક્તિમાન નથી વિવેચન.—આ કાલરૂપ સર્પ છે તે સર્વ જન્મને ભક્ષે છે પરંતુ શ્રી કૃષ્ણના ઘરણામૃત તથા અધરામૃતનું પાન કરનાર કાલને સ્પર્શ કરી શકતો નથી. શ્રી શુભાર્મણ સપ્તસૌદામીમાં કહે છે કે—અર્થ—“પાપના સમૂહરૂપ આ ધમરથી બાવૃત (હાથેલા), કલિરૂપ સર્પથી સંસિત, જન્મના વિષમરૂપ સમુદ્રમાં પડેલો, સ્વધર્મથી વિમુખ એવા લવને જે શ્રીમદ્દામ્બુજના કૃપાકળાક્ષરૂપ વન્દ ઉદિત મધને એક કમળ દ્વારૂપ અમૃતથી અમર કરે છે તે શ્રીઆચાર્યજીના પદામ્બુજ સ્પર્શ આશ્વસન કહે છે.”

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીના ઘરણામૃતનું જે કંઈ લેવ પામ કરે છે, તેને કલિરૂપ સર્પ સ્પર્શ કરતો નથી, (૧૭) મદાપુરૂષ સર્વમાં ઉત્તમ શ્રીમદ્દામ્બુજ તથા પુષ્કિમ-ર્ષીય જગવદ્દીપને આશ્રિત થઈ રહેલા મનુષ્યો પુષ્કિલક્ષિત અમૃતરસનું પાન કરે છે તેથી તેમને કાલદોષ રચ્યક પણ બાધ કરતો નથી. ઉપર પણ જે જગવદ્દીપને બાધ કરતો નથી તે પછી કાલદોષ બાધ કરી શકે ? એવી વાત્તાઓ પ્રસિદ્ધ છે કે જગવાન, ભક્તને સુખિત એમની હોમતો સુખિત આપે અને સક્રિયની ઇચ્છા હોમતો સક્રિય આપે આમ જગવાન જે ભક્તને વશ થઈ તે એવા વશ જગવાનની આજ્ઞામાં રહે તે કાલ ભક્તોને શું કરનાર છે ?

મૂલમ્—સદીયૈઃ સર્વકાર્યેષુ ન કાલચિન્ત્યતાં ક્વદિ ।

“તથૈવ તસ્ય લીલેતિ” વચનાત્ સૈવચિન્ત્યતામ્ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—તદીય જનોએ સર્વ કાર્યમાં કાલનું કુદયમાં ચિન્તન ન કરવું કારણકે “તેની તેવીજ લીલા છે” એ શ્રીમદ્દામ્બુજનાં વચનથી એ લીલાનુંજ ચિન્તન કરે.

વિવેચન.—તદીયજન સર્વ કાલમાં જગવદ્દર્મમાં નિપુણ છે તેણે કંઈ કંઈ ચિન્તા કરવી નહિ. શ્રી મદામ્બુજને નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે “પ્રભુ જે જે કરે છે તે તે એમની લીલા છે” એમ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રભુની લીલાનો વિચાર કરવો. (૧૯)

મૂલમ્—સર્ગાદિલીલાકર્તૃત્વાત્ કિં ચિન્ત્યતાહશિ પ્રમો ।

વિવેકોઽપ્યયમેવાત્ર સ દિતં વૈ વિધાસ્યાતિ ॥ ૨૦ ॥

સ્વકીયાનાં નિજેચ્છાતસ્તતચિન્તાત્ર કા ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીભગવાનનાં દશવિધી સર્ગાદિલીલા કરવાનું સામર્થ્ય જે પ્રભુમાં છે તેને વિષે શું આશ્ચર્ય દર્શાવે ? પ્રભુ નિજેચ્છાથી સ્વકીય ભક્તોનું હિત કરશે એવો વિવેક જાત્ર કરવો, તેથી આ માર્ગમાં શું ચિન્તા દોષ થઈ શકે ? (૨૦—૨૧)

વિવેચન.—શ્રીભગવાનનાં સર્વ, નિસર્ગાદિ દશવિધ લીલા પ્રભુએ કરી છે એમ જાણવું છે. સર્વ જન્મમાં પ્રભુની લીલા છે એવું જે મનમાં ચિન્તન કરે છે તેને જ વિવેકી મનુષ્ય કહી શકાય. વિવેકપેશાદિષ્ઠ મ યમાં શ્રી મદામ્બુજ કહે છે કે—વિવેક તો તેજ કે હરિ સર્વનિજ પ્રમાણી કરશે. ‘સર્વકાર્યમાં જગવાનની ઇચ્છા માનવી એનું નામ વિવેક છે જગવાનના નિજભક્તોએ સર્વકાર્યમાં જગવદ્દિશ્ઠા બલુથી એ સિદ્ધાન્ત છે (૨૦—૨૧)

મૂલમ્:--ભવન્તઃ શ્રુતસદ્ગત્તાઃ સત્સદ્ગતયોઽપિ હિ ।

પ્રભુપાદૈકગતયસ્તેષાં કા પરિદેવના ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:--તમે કે જેઓએ સત્પુરુષોની-ભગવદ્દેવોની વાર્તા-કથાઓનું શ્રવણ કર્યું છે, તેમજ સત્સંગ પણ સેવ્યો છે, તથા પ્રભુના ચરણારવિન્દમા એક આસક્તિ રાખી છે, તેમને શું ચિન્તા હોઈ શકે? વિવેચન.—તમે તો ભગવાનના સમ્બન્ધી છો, ભગવદ્દાવનું શ્રવણ કરો છો, સત્સંગ પણ બહુ કરો છો! તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રી આચાર્યજીના પદકમલમાં પ્રીતિ રાખે છે તેથી તમને ચિન્તા હોઈ શકે નહિ! (૨૨)

મૂલમ્:--ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય यस્ય પ્રાકટ્યમુચ્યતે ।

સ હિ ધર્મવ્યતિકરં સ્વકૃતં સહતે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:--ધર્મના સુંદર સ્થાપનાને અર્થે જેમનું પ્રાકટ્ય સર્વત્ર કહેવાય છે, તે પ્રભુ સ્વકૃતિથી ધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય એ કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—ધર્મસંસ્થાપનાર્થે શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાઈજીનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી પોતે ધર્મની રક્ષા કરે એ યોગ્ય છે, એક ભગવદ્દેવે ગાયું છે કે.—

ચહુંજુગ વેદવચન પ્રતિપાર્યો । ધર્મગ્લાનિમયોજવહી જવ તવ તવ તુમ વપુ ધાર્યો ॥ ૧ ॥
સત્યયુગ શ્વેતવરાહરૂપ ધરિ હરિ હિરણ્યાક્ષકો માર્યો । ત્રેતા રામરૂપ દશરથગૃહ રાવણકુલ સં-
હાર્યો ॥ ૨ ॥ દ્વાપરવ્રજ દ્વવતર્તે રાઘવો સુરપતિ પાવન પાર્યો । કંસાદિક દ્રાનવ સવ મારે વસુ-
ધાભાર હતાર્યો ॥ ૩ ॥ કલિયુગ શ્રીવલ્લભગૃહ પ્રગટે માયાવાદ નિવાર્યો । માનિકચન્દ પ્રમુ શ્રી
વિઠ્ઠલપુરુષોત્તમરૂપ નિહાર્યો ॥ ૪

એ પ્રમાણે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી (શ્રીગુસાઈજી) શ્રીપુરુષોત્તમરૂપ છે. ધર્મસ્થાપનાર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે તેથી જે કોઈ વેદધર્મનું અતિક્રમણ કરે અને પોતાના મનમા આવે તેમ ક્રિયાઓ કરીને ઉન્મત્તની પેઠે ભગવદ્ધર્મથી વિમુખ થાય તો તે પ્રભુને ગમતું નથી. (૨૩)

મૂલમ્:--બ્રહ્મણ્યો ધેનુવિપ્રેશો વેદધર્મૈકપાલકઃ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણસ્તદ્વિરોધં જનૈઃ કૃતમ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ:--શ્રી કૃષ્ણ પ્રાક્ષણની રક્ષા કરવાવાળા છે ગાય અને વિપ્રના ઇશ છે વેદ ધર્મના મુખ્ય પાલક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ, પ્રાક્ષણ, ગાય, અને વેદધર્મનો વિરોધ મનુષ્યો કરે તે કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—પ્રભુ પ્રાક્ષણ્ય છે ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મના પ્રતિપાલક છે એવા ભગવાન ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મનો વિરોધ કરી બહિર્મુખ થનાર જનોની વિરુદ્ધ કૃતિ કેમ સહી શકે?

મૂલમ્:--પરમાનન્દસન્દોહો દયાલુઃ સુતરામપિ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણો દયાભાવં જનેષ્વપિ ।

અતોઽપ્ર યદિદ જાત તત્સ્વદોષેણ સર્વથા ॥૨૫॥
નિર્દોષપૂર્ણગુણતા હરૌ નિત્ય વિરાજતે ।

કદાચિત્ સ્વપ્રભોદોષો નાનેયઃ સર્વથા હૃદિ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમ આનન્દના સમુદ છે અને નિરન્તર અત્યન્ત હ્રાદ્ય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યોમાં હયાના અભાવને કેમ સહન કરી શકે ? તેથી અત્ર લે કંઈ યશુ છે તે આપણા પોતાના દોષથી યશુ છે હરિમાં નિર્દોષપણ તેમજ ગુણથી પૂર્ણતા નિરન્તર વિરાજે છે તેથી કોઈપણ સમય પ્રભુના વિષે દોષ મતિ આપણા હૃદયમાં ન લાગે.

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ પરમાનન્દરૂપ છે, પરમ હ્રાદ્ય છે તેથી કોઈનું દુઃખ સહી શકતા નથી, પ્રાણીમાત્રના આનન્દહાવા છે, તે શું પોતાના ભક્તોનેજ દુઃખ આપે ? સ્વહીન ભક્તોને તો આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દાનુભવ કરાવી દુઃખ દૂર કરી ભગવદ્દીયનું તેથી એવું લક્ષણ છે કે જો કોઈ પણ ટોઠાંક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો કોઈપણ વસ્તુની હાનિ થાય ત્યાં પોતાનો દોષ જ વિચારવો, પરન્તુ પ્રભુમાં દોષગુણ ન આપવી (૨૫) પ્રભુ જે કંઈ કરે તે સારું જ કરે છે 'મ્હારો ભવનો દોષ છે તેથી જ આ કલેશ મને પ્રાપ્ત થયો, એવો નિઃશય મનમાં કરવો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ દુઃખના હર્તા છે તેમજ સર્વશુભ પૂર્ણ છે તેથી એમને વિષે દોષ કદાપિ ન આપવો. (૨૬)

મૂલમ્ - કે વા વયં ઘરાકા પદુરુદ્ધવાયા અપિ પ્રમો ।

શ્રુતવન્તો વિસદૃશીં લીલાં પશ્ચાસ્થિતા અપિ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ — મ્હારે ભગવાનના ઉદ્ધવાદિક (ભક્તો) પણ પ્રભુથી વિપરીત (પ્રભાસર્થ આસુરન્યામોહ) ઘીલાતુ અવશ્ય કરીને પછી પૃથ્વી પર પ્રભુની (પછાદી) પરોક્ષ દશામાં પણ સ્થિતિ કરીને રહ્યા, તો પછી આપણે તુમ્હાં ભવો તો કોણ માત્ર ?

વિવેચન—શ્રી હરિરામજી કહે છે કે હું તમને શું કહું ? હું તો મહા તુમ્હાં છું ! ભગવાનના મહાભક્તો ઉદ્ધવાદિક પણ ભગવાનની અન્તર્ધર્મદશામાં ભગવાનની આસુરન્યામોહથી લાતુ અવશ્ય કરીને પ્રભુ વિના પૃથ્વી પર સ્થિતિ કરી રહ્યા તો હું તુમ્હાં ભવ તે શું કર ?

મૂલમ્ - કુન્તીઘદીદૃશ માગ્ય કસ્ય માગ્યવતો ભવેત્ ।

સથ પ્રાણવિમોકોઽપ્ર શ્રીકૃષ્ણવિરહેણ હિ ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી જેણે નિઃશય શીઘ્ર પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો એવા કુન્તીજીના સમાન કથા ભાગ્યવાનનું ભાગ્ય હોઈ શકે ? (૨૮)

વિવેચન — કુન્તીજી પરમભાગ્યવાન ભક્ત હતા એમને શ્રીકૃષ્ણનું અવધાન સાંભળતાં જ શ્રીકૃષ્ણનો એટલો બધો વિયોગ થયો કે વલ્કલ તેમણે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો !

મૂલમ્ - અમ્માક તુ પ્રમુર્નિત્યમક્ષતાવ્યાહતોઽધુના ।

વિરાજતે તતો દુઃસ્વ ન વિધેય મનસ્યપિ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ:—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સદા અખણિકત હમણા પણ વિરાજે છે. તેથી આપણે તો મનમાં હ:ખ ન જાણવું જોઈએ. વિવેચન:—આપણા પ્રભુ નિત્ય પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે પ્રભુનો અમને સમ્બન્ધ થયો છે તે પ્રભુ તો નિત્ય અમારા ગૃહે બિરાજમાન છે તેથી મનમાં હ:ખ સર્વદા ધારણ ન કરવું (૨૯)

મૂલમ્:—भवद्भिर्मिलितैः सर्वैरियं शिक्षा विचार्यताम् ।

ततः सन्देहजातं यद्बुद्धिस्थं तद् व्यपोह्यताम् ॥३०॥

શબ્દાર્થ:—આ શિક્ષા તમે ભગવદીયો એકત્ર મલીને વિચારજો અને એ શિક્ષાદ્વારા બુદ્ધિમાં જે સન્દેહ જન્મ્યો હોય તે સર્વ દૂર થશે. (૩) વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘આ શિક્ષા તમે ગોપેશ્વરજી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોના સગમાં વિચારજો. તો તેથી ચિન્તારૂપ સકલ સન્દેહ તમારા દૂર થશે. આ શિક્ષા તમારી સુંદર બુદ્ધિની પોષક થશે. (૩૦)

મૂલમ્:—अस्माकं साधनं साध्यं “श्रीकृष्णः शरणं मम” ।

सम्पत्स्वापत्स्वपि सदा स्वाचार्यचरणोदितम् ॥३१॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ’ નામનો જે અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કહ્યો છે તે જ અમારી સમ્પત્તિ તેમજ આપત્તિમાં સાધન તથા ફલરૂપ છે.

વિવેચન:—અમને તો સાધન અને સિદ્ધિ પણ એક શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ’ જ છે શ્રીવૃક્ષાચાર્યજીએ આ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર પ્રકટ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું શરણ સિદ્ધ કર્યું છે તેથી અમને તો એક શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય હૃદયમાં છે. અમે મનવચન અને કર્મથી શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણ જાણીએ છીએ અને એ શ્રીકૃષ્ણનેજ સર્વ પ્રકારે સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજીએ છીએ. સમ્પત્તિમાં—અનેક સુખમાં તેમજ આપત્તિમાં—અનેક દુ:ખોમાં, એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણ કરીએ છીએ. શ્રીગુસાઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—“શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમને જે ‘શ્રીકૃષ્ણ: શરણ મમ’નો મન્ત્ર પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણનું શરણ બતાવ્યું છે તેથી જ અમને આલોક તેમજ પરલોકસમ્બન્ધી સર્વ વસ્તુમાં નિશ્ચિન્તતા છે.” (૩૧)

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ’ એ શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા મન્ત્રની વૈષ્ણવોએ ઉજ્જવલિત ભાવના કરવી, એ મન્ત્રને જ સર્વ લૌકિક તેમજ પરલૌકિક કાર્યોમાં સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજવો પ્રત્યેક આપત્તિ તેમજ સમ્પત્તિથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઢ કરવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्विंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ २४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૫ સુ.

ઉદ્દેશ:—હવે આ પંચવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે સુજળ નિરૂપણ છે:—“ફલાત્મક શ્રીમહાચાર્યચરણદ્વય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા એમા ફલનો સંશય રાખવો નહિ. જે જીવને એ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ફલસિદ્ધિમાં સંશય થાય તે જીવને આસુર જાણવો. સુખો-

ધિન્યાદિ મહાશક્તિ તથા માર્ગોપદેશક રહસ્ય ગ્રન્થો વિવિધાન છે છતાં મનુષ્યો ભક્તિ-
માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપા જ જોઈ શકાય
છે જેમ છન્દિયોની વૃત્તિ પ્રાણવિના વાલી શકતી નથી તેમ પ્રભુની કૃપા વિના સાધનો
ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભગવત્કૃપા જ શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સમજવાને સમ-
ર્થ કારણ છે શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિચીલન ભગવત્કૃપાવિના અશક્ય છે શ્રીઆ-
ચાર્યજીના અરણ્યકમહનો આશ્રય કરવો. તે જ ચિન્તા ન થાય. અષ્ટાક્ષરમહામંત્રની
જાવનાં કાર્યાની પરમ જાત પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કોટાન્ કોટિ સાધન કરાય પણ જો શ્રીઆચાર્ય-
જીના અરણ્યકમહનો આશ્રય સિદ્ધ ન થાય તો કશું સિદ્ધ થતું નથી. તેથી હવે આ શિક્ષાપત્રમાં
શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના અરણ્યકમહનો આશ્રય સિદ્ધ થઈ જે પ્રકારે હૃદયને આશ્રય તેનું નિરૂપણ થાય છે

મૂલમ્:—શ્રીવલ્લભપદામ્મોજમજનાદરણાદપિ ।

દયાપર કદા પિત્તં ન જહાતિ જન હરિઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ —શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અરણ્યકમહનો ભજનમાં આદર રાખવાથી કદાહરિ
જો જનને કદાપિ ત્યજતા નથી. (૧) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યક
વિનંતુ ભજન આદરપૂર્વક કરે છે, જોકે જોમનો જ અનન્ય આશ્રય કરે છે તેના પર
હરિ શ્રીકૃષ્ણ સદા કૃપા કરે છે, પ્રસન્ન થાય છે, અને સ્વરૂપાનંદનું જ્ઞાન કરે છે. (૧)

શ્રીસુરદાસજી કહે છે —મરોસો હૃદ્યેન ચરનનકેરો । શ્રીવલ્લભનસંપન્ન
બિન સર્વ ભગમાન અન્વેરો

મૂલમ્ —કૃપાકટાક્ષસપાતપક્ષપાતપરો હરિ ।

ક્ષમતે તસ્મૃત દોષલક્ષમપ્યક્ષમ સ્વત ॥૨॥

શબ્દાર્થ —(શ્રીમદ્દાચાર્યજીના) કૃપાકટાક્ષનો સુન્દર પાત જે છવના પર થાય છે
તેના ઉપર પક્ષપાત કરનાર હરિ તે છવના સહ દોષ, જે પોતે સહન ન કરે તે પણ
સહન કરે છે (૨) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ ઉપર આપ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાકટાક્ષ કરે છે
તેનો પક્ષપાત શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે પત્તનાજહાસ ઓછા ધરવા હતા તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી
શ્રીઆચાર્યજીમદ્દાપ્રભુજીની પ્રીતિને લીધે આરોગતા હતા આ પ્રકારે કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવ
લક્ષ્યાવધિ અપરાધ કરે તો પણ શ્રીકૃષ્ણજી દ્વ સર્વ અપરાધ ક્ષમા કરી કૃપા કરે છે

મૂલમ્—યેષાં ચ હૃદયે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વયમ્ ।

ત એવ શરણ દોષશતાદૃષ્ટિમતો મમ ॥૩॥

શબ્દાર્થ —જેના હૃદયમાં શ્રીમદ્દાચાર્યજીના અરણ્યક છે તેઓ જ દોષશતની જા
વૃત્તિઓને જે હૃદયે ચરણ દોષ, (૩) વિવેચન —જેમના હૃદયમાં નિરન્તર શ્રીઆચાર્ય-
જીના અરણ્યકવિદ વિશાળ રહ્યા છે જેઓ નિરન્તર જોમને વિશે પ્રીતિ ધરાવે છે, તેમનો
સન્ન કરવો. જેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીવના સન્નમાં ચેકો દોષથી પૂર્ણ જેવા અન્ન
હવે પણ પોતાના દોષ દૂર કરી ભગવાનનું સ્થાપન હૃદયમાં કરી શકે છે

શ્રીહરિરાયજી મૂલ શ્લોકમાં દેન્યભાવથી કહે છે કે “ હું પણ સેંકડો દોષથી પૂર્ણ છું. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણવિન્દની પ્રીતિ કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો મહારૂં શરણુ હજો ”

મૂલમ્:—યદ્ગુલિનસ્વાનન્દચન્દ્રસૈત્યં સદા હૃદિ ।

સાપં હરતિ ભક્તાનાં તદાનન્દપદાંબુજમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—જેમની આંગલીઓના નખરૂપ ચન્દ્રની શીતલતા સદા હૃદયમાં (પ્રસરે છે), તે શ્રીઆચાર્યજીના આનન્દરૂપ ચરણવિન્દ ભકતોના તાપ હરે છે. (૪)

વિવેચન:—શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલની દશ અંશુલિયો પરમ સુંદર છે. તેમાં નખચન્દ્ર દશ છે. એ એક નખચન્દ્રની છટા આગળ ડોટિ ચન્દ્રમાની કલા લજ્જત પામે છે. એ નખરૂપ ચન્દ્ર જે વૈષ્ણવના હૃદયમાં ધારણ થયા હોય છે તે ભકતોના હૃદયના ત્રિવિધ તાપ—આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક; અને આધિદૈવિક તથા કાયિક, વાચિક અને માનસિક—એમ અનેક જન્મના દોષરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણમિલનમાં પ્રતિબંધરૂપ સર્વ પાપ દૂર થાય છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલ સેવકને સદા આનન્દ દાન કરે છે.

મૂલમ્:—અસ્તુ વસ્તુશતં લોકે વેદે ચ પરિકીર્તિતમ્ ।

ફલત્વેન નિજાચાર્યચરણાબ્જદ્વયં મમ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—લોકમાં તથા વેદમાં (ભલે) શત (સો) વસ્તુઓ (શ્રેષ્ઠતરીકે) જણાતી હોય, પરંતુ મને તો ફલરૂપે આપણા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનું યુગલ (જોડી) છે. (૫)

વિવેચન:—લોકમાં અને વેદમાં કીર્તિત (શ્રેષ્ઠ તરીકે મનાયલા) વસ્તુરૂપ પદાર્થ બહુ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેમજ મર્યાદામાર્ગમાં સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) સર્વોપરિ ફલરૂપ છે. એવો બ્રહ્મલોક પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અગાડી શી ગણનામાં છે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે એમાં મોક્ષચતુષ્ટય પર્યંત સર્વ તુચ્છ છે ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીકૃષ્ણની અધર-સુધાનું પાન જ પરમ ફલ છે ! એ પરમ ફલ સાધનથી સિદ્ધ થતું નથી. એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણામ્બુજદ્વયથીજ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન સિદ્ધ થાય છે (૫)

“ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એજ પરમસિદ્ધિ અત્ર છે ” એવું સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં કહેલું પરમ ફલ સિદ્ધિ થાય તો જ કૃતાર્થતા, નહિ તો મોક્ષસિદ્ધિ પણ વૃથા છે. આ પરમ ફલ મહાપ્રભુજી બંને ચરણ કમળનો દૃઢ આશ્રય કરવાથી થાય છે

મૂલમ્:—ન કર્મ વેદવિહિતં ફલં જનયતિ ધ્રુવમ્ ।

યતો બહિર્મુખં ચિત્તે જાયતેઽન્યશ્રુતેર્હરેઃ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—વેદોક્ત કર્મ નિશ્ચય ફલને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ કે ભગવાનના સિન્ન શ્રવણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થાય છે, **વિવેચન:—**વેદવિહિત અનેક પ્રકારના કર્મ છે, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ અનેક વ્રત, સયમ નિયમ, ઇત્યાદિ અનેક સાધન છે, એ સાધનથી આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય જણાતું નથી. કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગ વ્રજભકતોના ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, તેમજ સર્વોપરિ છે એ ભાવાત્મક માર્ગ સાધનથી સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી સાધ્ય છે બહિર્મુખ જીવોના ચિત્તમાં તથા શ્રવણમાં શ્રીહરિ ભગવાનનું કથામૃત તથા ભગવદ્ધર્મ ઉતરતાં નથી. (૬)

મૂલમ્ જ્ઞાન તુ મકિદ્દેતુત્વાત્સા નૈવ ફલરૂપિણી ।

યતો જીવસ્ય દાસત્વદેતુમેદનિવર્તિકા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાન તો (મર્્યાદા) બલિત્વનો દેતુ છે તેથી કદાચિત્ દૃષ્ટપ છે પરન્તુ તે મર્્યાદાબલિત્વ દૃષ્ટપ નથી. કારણ કે જે મર્્યાદાબલિત્વ ઇવના દાસત્વમાં જે કારણરૂપ હોઈ-હું (હવ) સેવક છું, અને જગવાન પાશુ સ્વામી-સેવ્ય છે એમ સેવ્ય સેવકભાવરૂપ હોઈ છે તેનો (તે સેવનો) નાશ કરનારી છે વિવેચન — શાસ્ત્રમાં જેવું કહ્યું છે કે જ્ઞાન બલિત્વનો દેતુ છે જ્ઞાનથી બલિત્વ ઉત્પન્ન થાય છે એ બલિત્વ મર્્યાદાબલિત્વને નામે જોળખાય છે એ બલિત્વનું ધર્મ, કર્મ, કામ અને મોક્ષ એમ કુલ છે. જે દેતુભૂત જ્ઞાન વધા દૃષ્ટપ મર્્યાદાબલિત્વ બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશેષિ છે કારણ કે જે મર્્યાદાબલિત્વમાં દાસત્વ રહેતું નથી પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દાસત્વ જો ઇવનો મુખ્ય ધર્મ છે હવ સેવક છે પ્રભુ સ્વામી છે એ પ્રકારે શ્રીભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રચલિત છે એવા મુખ્ય ધર્મ દાસત્વને જ્ઞાન વધા મર્્યાદાબલિત્વ નિવૃત્ત કરે છે તેથી તે ભાવના વિશેષિ એવા જ્ઞાન વધા મર્્યાદાબલિત્વ જો બન્ને પુષ્ટિમાર્ગમાં દૃષ્ટપ નથી

મૂલમ્ — મયાદામક્તિરપ્યેવા સાવદેવ ફલાર્મિકા ।

યાવન્ન જાયતે પુષ્ટિમક્તિઃ સફલસૂદ્ધગા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ત્યાં સુધી સફલ (બલિત્વ) શિરોમણિ પુષ્ટિબલિત્વ ઉત્પન્ન થતી નથી (જયવા જણાવી નથી) ત્યાં સુધી જ આ મર્્યાદાબલિત્વ પણ દૃષ્ટપ છે.

વિવેચન — આ મર્્યાદાબલિત્વમાં જ્ઞાન ‘ અહ વ્રજ ’ ‘ હું પ્રજા છું ’ જે પ્રકારે હોય છે હવ પોતાનો જ પ્રજા જા ભગવાન સમજી લે તો પછી હવ પ્રજા જા ભગવાન થઈ રહે છે. હવ પોતાની જાતને જ ભગવાન સમજે તો પછી પ્રભુ સેવ્ય છે-સ્વામી છે અને હવ પોતે સેવક છે-એવો સેવ્યસેવકભાવ હવમાંથી જતો રહે છે પુષ્ટિબલિત્વમાં એમ થતું નથી. જો પુષ્ટિમાર્ગમાં તો હવ પ્રભુનો દાસ છે, પ્રભુ રમણીય, અલૌકિક વધા જ્ઞાનન્દપૂર્ણ છે એવા જ્ઞાન કમલ, અપ્રાકૃત, રસાત્મક પ્રભુ ઇવના સ્વામી છે તેથી દાસ સેવક ઇવનો તો મુખ્ય ધર્મ એવા પોતાના અલૌકિક સ્વામીની સેવા કરવાનો, તેમજ તેમને શરણ રહેવાનો જ હોઈ શકે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવો ભાવ છે, તેથી પુષ્ટિબલિત્વ જ્ઞાન અને મર્્યાદાબલિત્વ પર શિરોમણિ ધર્મ વિરાજે છે. (૮)

મૂલમ્ — પુષ્ટિમક્તિર્દેરાસ્ય તત્ત્વસત્પ્રમન સ્વયમ્ ।

ત ણ્વ સમ્રિતા સત ફલરૂપા ભવન્તિ હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — જ્ઞાન તુ મુક્તિદેતુત્વાત્ એવો પાડખા ઉપલબ્ધ થાય છે એ પાડખાના અર્થ-જ્ઞાન મુક્તિને ઉત્પન્ન કરનાર છે પણ એ મુક્તિ દૃષ્ટપ નથી કારણ કે મુક્તિ ઇવના દાસત્વના કારણરૂપ હોઈ (સેવ્યસેવાભાવ) ને નિવૃત્ત કરનારી છે મુક્તિમાં પ્રભુ અને ઇવનો હોઈ રહેતો નથી હવ પ્રભુમાં હવ પામે છે તેથી મુક્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૃષ્ટપ નથી.

શબ્દાર્થ.—પુષ્ટિભક્તિ એ હરિ શ્રીભગવાનનું સુખારવિન્દ છે. અને એ ભગવાનના સુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ તે સ્વયમ્ આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી છે. (પુષ્ટિભક્તિ શ્રીઆચાર્યજીના સુખદારા ઉત્પન્ન થઇ છે.) જે એમનોજ સારી રીતે આશ્રય થાય તો પોતે નિશ્ચય ફલરૂપ થાય છે. વિવેચન.—પુષ્ટિભક્તિમાં શ્રીઠાકોરજી રાસાદિ લીલા કરી ભક્તોને સુધાહન કરે છે. આ કલિયુગમાં એ પુષ્ટિભક્તિને પ્રવર્તીવવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રકટયા છે. તેઓ શ્રીઠાકોરજીના સુખારવિન્દરૂપ છે એવા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને દૃઢ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીયને નિશ્ચય ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂલમ્:—તદુત્તરં ન કર્તવ્યમનુભૂતે: પરં કિમુ ।

યથા લોકે ફલે પ્રાપ્તે ન ભોગાદધિકા કૃતિ: ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્તર-પ્રતિકૂલતર્ક ન કરવો, કારણકે અનુભવથી અધિક શું હોઈ શકે? જેમ લોકમાં ફલ પ્રાપ્ત પછી તે ફલનો ભોગ કરવારૂપ કૃતિથી અધિક કંઈ રહેતું નથી. [તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં અનુભવ થયા પછી ખીજી કંઈ કૃતિ રહેતી નથી].

વિવેચન.—પુષ્ટિમાર્ગથી પ્રતિકૂલ વિચાર (જ્ઞાન, કર્મ, વેદ, મર્યાદાભક્તિ ઇત્યાદિ) વિરુદ્ધ ધર્મને અનુસરતા વિચારો) કર્તવ્ય નથી. જેમ લૌકિક ફળ પ્રાપ્ત થયા પછી એમો ભોગ કરવો એ ક્રિયા ઉપરાન્ત અન્ય કોઈ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી તેમ પુષ્ટિમાર્ગનો અનુભવ થયા પછી અન્ય કોઈ અધિક કૃતિ છે એમ ન સંભવતું. (૧૦)

મૂલમ્:—તસ્માત્ફલં નિજાચાર્યપદામ્ભોજદ્વયં સદા ।

હૃદિ ધાર્યં વૈવ કાર્યં સંશયાયિતમાનસમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી ફલરૂપ નિજાચાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) ના બન્ને ચરણકમલને સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા. મનને સંશયયુક્ત ન કરવું. (૧૧) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દર્શ-સેવા-કરીને, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીનો બન્ને ચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવાં. મનમાં એમને વિષે સંશય ન રાખવો. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—‘સંશયાત્મક અન્તઃકરણનો મનુષ્ય નાશ પામે છે તેથી અવિશ્વાસ સંશયાદિ ન કરવા (૧૧)

મૂલમ્:—અત્ર સંશયમાપન્ના: સર્વદા હ્યાસુરા મતા: ।

દેવા અપિ પુરા તેઽપિ હરિણા પાતિતા: કરાત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આમાં સંશયને પ્રાપ્ત થનારા, સર્વથા આસુરો ગણાય છે દૈવી સૃષ્ટિમાં પણ જે જીવો એવા હતા તેમને શ્રીહરિએ પોતાના શ્રીહસ્તથીજ સંસારમાં પાડ્યા હતા.

વિવેચન:—જે જીવો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વરૂપમાં તથા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સંશય આણે છે તેમને સર્વથા આસુરજ ગણવા. દૈવી જીવ વા આસુરી જીવ જે કોઈ અવિશ્વાસ આણે છે તેને શ્રી ઠાકોરજી નિજ હસ્તથી સંસારમાં ફેંકે છે તેમનો અંગીકાર કદાપિ પ્રભુ કરતા નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે.—‘અવિશ્વાસ ન કરવો કે તે સર્વથા બાધક છે.’

મૂલમ્—અહો મહશ્વિત્રમિદમવતીર્ણે હરો મુવિ ।

વિધમાને માગવતે વિદ્યતાવપિ સર્વથા ॥ ૧૩ ॥

સત્યા મુવિ સુબોધિન્યાં સત્સુ સત્સુ કચિત્કચિત્ ।

ગ્રન્થેષુ વિધમાનેષુ સર્વાર્થજ્ઞાપકેષ્વપિ ॥ ૧૪ ॥

તથાપિ ન પ્રવર્તન્તે જના ભક્તિપથે પુનઃ ।

પ્રાય કૃપેવ હરિણા કારણત્વેન રક્ષિતા ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ—આ એક મહાઆશ્ચર્યની વાત છે કે પૃથ્વીઉપર હરિ પ્રકટ થતા છે, શ્રીભાગવત વિદ્યમાન છે વિવરણ પણ સર્વથા વિદ્યમાન છે, શ્રીસુબોધિનીનું પણ પૃથ્વી પર વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ ભગવદ્દેવો પણ પ્રાપ્ત છે, સર્વાર્થનું જ્ઞાન કરાવી આજ નાર ગ્રન્થો પણ વિદ્યમાન છે, તોપણ મનુષ્ય પુનઃ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । ! એ ઉપરથી તો એમ જણાવ છે કે હરિએ પોતાની કૃપાજ્ઞ કારણ રૂપે રક્ષી રાખી છે. (૧૩-૧૪-૧૫)

વિવેચન.—આજ મનમાં એજ જાતિ આશ્ચર્યજનક વિચાર ઉદ્ભવે છે કે આ જુમિને વિષે શ્રીકૃષ્ણના સુખારવિન્દરૂપ આવદ્વિજ્ઞાપક પ્રકટયા છે, તેમનું કૃત્રિમ નિષ્કલક લુપ્તિ પર વિરાજમાન છે શ્રીમદ્ભાગવત પણ વિદ્યમાન છે, શ્રીમદ્ભાગવતની દીક્ષા પણ વિદ્યમાન છે, છતાં છવ સર્વથા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રીકૃષ્ણોદ્ધિનીનું તેમજ નિજન્દ્રાદિ ગ્રન્થો વિરાજે છે, ક્વચિત્ ક્વચિત્ શ્રીસુબોધિનીનું તથા નિજ ધાદિકના વક્તા સત્પુરુષો પણ મહી આવે છે, શ્રીમદ્ભાગવત તેમજ શ્રીકૃષ્ણોદ્ધિનું સર્વ ગ્રન્થ પ્રાપ્ત છે એમના લગુ તેમજ મહાગ્રન્થોદ્ધારા પુષ્ટિમાર્ગના ભાવ તથા શ્રીકૃષ્ણ પ્રમાણુદિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે—એ પ્રકારે સકલ પદાર્થો વિરાજે છે તો પણ છવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી એ કેવું વિચિત્ર છે । ! જામ સર્વ પદાર્થો વેપાર છે તોપણ છવેની આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગથી રૂઢ સ્થિતિ જવામાં એક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ્ઞ કારણરૂપ છે સર્વ પદાર્થો ઉદય હોય પણ એ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો કંઈપણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીકૃષ્ણની કૃપા હોય તોજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂઢ સ્થિતિ કરી શકાય છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તો કેવળ પ્રમેય માર્ગ છે તેથી સર્વ કંઈ હરિકૃપાને આધીન છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયજન વિના થઈ શકે નહિ

મૂલમ્—મૂર્ચ્છિતેન્દ્રિયવૃત્તીનામુદ્ભવો નાસુમન્તરા ।

તથા કૃપા વિના સર્વસાધનાર્થો ન ચોદ્ભવ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્ચ્છિત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાપ્ત વિના ઉદ્ભવતી નથી તેમ સર્વ સાધનોની ઉત્પત્તિ શ્રીભગવત્કૃપા વિના થતી નથી વિવેચન—શ્રીમદ્ભાગવતની કૃપાવિન્દ સર્વ સાધનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, એની સકલ ઇન્દ્રિયો મૂર્ચ્છિત હોય છે તત્કાલી પ્રાપ્ત વિના કંઈ સિદ્ધ થતું નથી, જ્યારે પ્રાપ્ત આવે છે, ત્યારેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં ચેતન્ય આવે

છે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર થાય છે. તેજ પ્રકારે [પ્રાણસ્થાનીય] શ્રીકૃષ્ણની કૃપા જ્યાં થાય છે ત્યારે સર્વ સાધન આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને એ કૃપાપાત્ર જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભગવત્સેવાદિ કરે છે અને ભગવદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે
इति श्रीहरिरायजीविरचित अष्टादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૬ મું.

ઉદ્દેશ—આ છન્દ્રીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“જેમ માતા બાલકની રક્ષાર્થે ભૂતપિશાચાદિ ઘડોથી ભય રાખે છે તેમ વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે હુસંગથી ભય રાખવો. જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પરપુરુષને વિષે પોતાના દનેહ-ભાવને પોતાના અન્ય સમસ્ત સમ્બન્ધીઓથી ગુપ્ત રાખે છે, અને દત્તીના વચનમાં તથા સંગમાં પ્રીતિ રાખે છે તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવને, પ્રતિબન્ધ કરનાર દેહ સમ્બન્ધી જનોથી ગુપ્ત રાખવો અને ભક્તોના વચનમાં તથા સંગમાં રહી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત નિરન્તર ગૃહાદિકમાં ચિત્તને ઉદાસીન રાખવું.” ઉપર કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગીય સકલ પદાર્થ પ્રકટ હોય પરંતુ જો શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો જીવ પ્રવૃત્ત થતો નથી તો કોઈ એમ શંકા કરે કે જો શ્રીકૃષ્ણ કૃપા ન કરે તો જીવ શું કરે ? તેના સમાધાનાર્થે કહે છે.—

મૂલમ્:—સ્વકીયાનામૈહિકં ચદથવા પારલૌકિકમ્ ।

અકરોત્ કુરુતે કર્તા પ્રભુરેવ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્વકીય ભક્તોનું જે ઐહિક અથવા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય પ્રભુએ કર્યું છે, પ્રભુ કરે છે અને કરશેજ. એમાં સંશય નથી વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ પરમ કૃપાલુ છે. સ્વકીય એટલે નિજભક્તોનું ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પ્રભુ આ લોકના વિષયાદિક સિદ્ધ કરે છે. ‘ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે પ્રભુ આ લોકમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ સર્વને દેવી કરે છે કે જેથી એ વસ્તુઓ ભગવત્સેવાદિકમાં વિરોધી ન થતાં અનુકૂલ થઈ જાય. આ પ્રકારે લૌકિક સિદ્ધ કરે છે ‘અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે અલૌકિક લીલાનો અનુભવ તથા સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ નિજભક્તોને પ્રભુ કરાવે છે. ત્રિવિધ નામાવલિમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે —અર્થ.—‘ભક્તના સર્વ લૌકિક તથા અલૌકિક હુખનું નિવારણ કરનાર પ્રભુને પ્રણામ કરું છું’ આ પ્રકારે પ્રભુ ભક્તોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે એમાં સંદેહ નથી. [૧]

મૂલમ્:—તથાપિ કુરુતે જીવઃ પ્રયત્નં નિજદોષતઃ ।

અજ્ઞાનાત્કરુણાવાર્ધિઃ ક્ષમતે તાદૃશં સ્વતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—તો પણ જીવ પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી પ્રયત્ન કરે છે એ જીવને કૃપાના સિન્ધુ એવા પ્રભુ સ્વતઃ ક્ષમા કરે છે (૨) વિવેચન.—આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તો પણ જીવ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના સાધન

કરે છે, છવ્વ પુત્રિના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના યત્ન કરે છે, એવા અજ્ઞાની છવ્વ પર કૃપાનિધિ થીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે અને પાતાના તરફથી છવ્વના સફલ અપરાધો ક્ષમા કરે છે અન્તાકરણપ્રભોષ નામના નિજ બ યમાં શ્રીમદ્દામણુજી કહે છે કે—“ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સત્યસ કથપ છે તેથી અન્યથા કરશે નહિ જ” સત્ય છે સ કથપ જેના એવા શ્રીકૃષ્ણ, શ્રી આચાર્યજી દ્વારા અગીકૃત, હઠ આશય કરનારા તથા અજ્ઞાનથી ભૂલ કરતા એવા છવ્વને વિચરતા નથી તેવા શરણાગત છવ્વોનું તો પ્રભુ કૃપાણુ કરે છે જ (૨)

મૂલમ્—અવિરુદ્ધ પ્રકુરુતે વિરુદ્ધ વારયત્યપિ ।

દાસેપુ કૃષ્ણો વાલેપુ પિતેષ્વ કુરુતે હિતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—જેમ પિતા બાલકોનું હિત કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ નિજ દાસનું અધિક કાર્ય સારી રીતે કરે છે તેમજ વિરુદ્ધ કાર્ય નિવૃત્ત કરે છે, હિત કરે છે

વિવેચન—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તોના પુષ્ટિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવત્સેવાથી ભગવદ્ભક્ત તરફ પ્રવર્તવિ છે, તેમજ પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ ને અનેક અવકૃત સાધનો અન્ય યોગે આપે છે તે સર્વથી નિજ ભક્તોને દૂર રાખે છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા નિજ દાસની રક્ષા કરે છે બાલક આશાથી રોષ કરે પરન્તુ પિતા જે રોષનો વિચાર કરત નથી અને હિત જ કરે છે તેમ પ્રભુ પણ નિજ દાસના વિચાર ન કરતાં તેનું હિત જ કરે છે સન્યાસનિર્ણયમન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

અર્થ—“આ ભક્તિમાર્ગમાં ભગવાન બાધ કરના સમર્થ નથી તો અન્ય કોણ બાધ કરી શકે એમ છે ? જો એમ ન હોય તો માતા બાલકોને કાપિ સ્તનપાન આપે નહિ” જેમ માતા પુત્રને બારબાર પાતાના સ્તનથી પોપે છે તેમ જ જે છવ્વ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુને શરણ આપ્યો છે તેને પ્રભુ બાધ કરી શક્તિ નથી, પરન્તુ જે પ્રકારે દક્ષને ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે, તેનું કષ્ટાણુ યામ તેમ પ્રભુ કરે છે એવા પ્રભુ પરમાપકૃષ્ટ છે.

મૂલમ્—ન જાનાતિ નિજાજ્ઞાનાચ્છુર્તિ સ કૃતઘ્નત ।

ઘ દોપરાશિર્જીર્વોઽય ઘ હરિર્ગુણવારિધિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—છવ્વ નિજ અજ્ઞાનતાથી કૃતઘ્ન છે તેથી પ્રભુની કૃતિ બલ્યતો નથી ક્યાં રોષથી પરિપૂર્ણ છવ્વ અને ક્યાં શુભના સમુદ્રરૂપ હરિ શ્રીકૃષ્ણ ?

વિવેચન—પ્રભુ છવ્વ પર કૃપા કર્યાજ બાધ છે. છવ્વના રોષ વિચારતા નથી જે પ્રકાર જેનું હિત યામ છે તે કરે છે પરન્તુ છવ્વ અજ્ઞાનથી કૃતઘ્ન યામ છે પ્રભુ જે કઈ ઉપકાર (છવ્વ) પર કરે છે તે છવ્વ વિચારતો નથી જે ઉપકારને માટે પ્રભુનો આશ્ચર્ય માનનો નથી પણ કૃતઘ્ની યામ છે ઉપકારનો જલ્દી અપકાર વાળો છે છવ્વ આમ રોષનો નિધિ છે બ્યારે પ્રભુ તદન શુભપૂર્ણ છે

મૂલમ્—વયમન્યોન્યસમ્યન્થઃ સ્યાત્તમસ્તેજસોરિવ ।

તથાપિ દોપરાશીનાં દાહનેન નિવેદનાત્ ॥ ૫ ॥

સ્વાચાર્યદ્વારકાત્તુ સ્વાચોગ્યતા હરિયોજને ।

અતઃ સ્વાચાર્યચરણૌ સ્થાપ્યૌ હૃદિ નિરન્તરમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ.—શુભ્રનિધિ ભગવાન તથા દોષનિધિ જીવોના પરસ્પર સમ્બન્ધ તેજ તથા અન્ધકારની માફક કેવી રીતે થઈ શકે? તો પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવાથી દોષ-રાશિનો દાહ થવાથી ભગવાનના સમ્બન્ધ વિષે યોગ્યતા થાય છે, તેથી આપના શ્રીઆ-ચાર્યજીના ખન્ને ચરણકમલને નિરન્તર હૃદયમાં સ્થાપવા. [૫-૬]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું તેમ એવા નિર્દોષ પૂર્ણશુભ્ર શ્રીકૃષ્ણની સાથે દોષનિધિ જીવનો સમ્બન્ધ કેમ થઈ શકે? જ્યાં તેજ હોય ત્યાં અન્ધકાર કેમ આવી શકે? તેમ જ આ જીવ શ્રીકૃષ્ણને કેમ મલી શકે? આમ શકા થાય તો કહે છે કે અન્ય કઈ ઉપાય રહ્યો નથી, જીવ જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરે ત્યારે જ તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ચોનાશી વૈષ્ણવની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીઆચાર્યજીને આ વિષયમાં કંઈક ચિન્તા થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાને શ્રીઆચાર્યજીને આજ્ઞા કરી કે, “સમર્પણ કરાવો. નિવેદનથી જીવના સર્વ દોષ દૂર થશે.” આ પ્રકારે જીવના સર્વ દોષ નિ-વેદનથી દૂર થાય છે એમાં સંશય નથી એવા દોષરૂપ જીવને જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થાય છે ત્યારે સકલદોષ દૂર થાય છે અને જીવ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા યોગ્ય થાય છે. અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આ પ્રકારે જીવના દોષ દૂર કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવનો પરમ ધર્મ છે એમ થાય તોજ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૬)

મૂલમ્:—યથા વાલકરક્ષાયૈ ડાકિનીતો વિભેતિ હિ ।

માતા તથૈવ મેત્તવ્યં દુઃસંગાદ્દાવરક્ષકૈઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — માતા જેમ બાલની રક્ષાર્થે ડાકિનીથી બહીતી જ રહે છે તેમ ભગવદ્-ભાવની રક્ષા કરનારા જીવોએ દુઃસંગથી ભય રાખવો જોઈએ (૭) વિવેચન.—ડાકિની બાલકનો રખેને ઘાત કરે એવો ભય માતા સદા રાખે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોએ દુઃસંગરૂપ ડાકિનીથી ભય રાખવો. જેમ માતા પોતાના બાલકને ડાકિનીથી ગુપ્ત રાખ્યા કરે છે તેમ ભગવદ્દીયે અન્યજનોથી પોતાનો ભાવ ગુપ્ત રાખવો. દુઃસંગ બહુ બાધક છે, દુઃસંગથી સર્વ ભાવ જતો રહે છે તેથી દુઃસંગ દૂર કરવો કે જેથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે. [૭]

મૂલમ્—સમસ્તેભ્યો નિજસ્નેહં ગોપાયતિ યથાસતી ।

તથૈવ ભગવદ્દાવગોપનં ક્રિયતાં જનૈઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—જેમ અસતી (વ્યભિચારિણી) સ્ત્રી જનરપરનો પોતાનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે અથવા જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપરનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે તેમ ભગવદ્દીય જનોએ ભગવદ્ભાવનું ગોપન કરવું.

વિવેચન:—આપણા હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ હોય તે સર્વથી ગુપ્ત રાખવો. કોઈને એ ભાવ કહેવો નહિ. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો સ્નેહ ઉપરનો સ્નેહ—હૃદયનો અભિપ્રાય

કેાઇને ન કહેલાં પતિને જ કહે છે, તેમ ભગવદ્દક્ષીએ પોતાનો ભગવદ્ભાવ જાન્ય સર્વથી શુભ રાખવેલ જા પ્રકારે જો રહે તોજ જા કલિહાસમાં ધર્મ રહે છે નહિ તો બાધ થાય છે.

મૂલમ્—દૂતિકાલાપસસર્ગે યથા વર્દ્યયતે રતિમ્।

સ્વૈરિણી મત્કસસર્ગે ભાવશુદ્ધિં તથા નયેત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ સ્વચ્છદી સ્ત્રી દૂતિકાના સુખમાં વાર્તાલાપ કરવામાં તથા સુ સર્ગમાં રહીને પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ વૈષ્ણવે ભક્તોના સુ સર્ગમાં ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી.

વિવેચન—દૂતીની સાથે આલાપ કરવાથી—પ્રવચનની વાર્તા કરવાથી બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનો કામભાવ—રતિભાવ વૃદ્ધિ પામે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવને તાદૃશીય ભગવદ્ભાવ મહે તો તેના સુખમાં ભગવદ્વાર્તા કરવાથી ભગવદ્ભાવ વધે છે દૂતી અનેક પ્રકારના વિષયસમ્મળ થી મર્મવચન કહે તેથી બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનો કામ ભાવમાં વધે છે, તે પ્રકારે ભગવદીયો ભગવાનની ભાવાત્મક કથા કહે છે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ મકટ થઇ આવે છે જામ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ તાદૃશ્ય ભગવદીયનો સુખ અવશ્ય કરવેલ (૬)

મૂલમ્—અસત્યાઃ સર્વદા ચિત્ત યદ્દ ઉચ્ચાટિત થયા । ૨૪૮ ।

તથૈવ ભવનાદૌ તુ ચેત્ સ્યાપ્ય તદાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમ અસતી—બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનું મન સર્વદા ધરમા ઉચ્ચાટવાળું રહે છે, તે પ્રકારે ભગવાનના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ શુદ્ધાદિકમાં અસ્થિર ચિત્ત રાખવું (૧૦)

વિવેચન—જેમ બ્ધિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત પોતાના બૃહદ્માં સર્વદા ચોંટતું નથી પર પુરુષમાં આકર્ષત રહે છે તેમ ભગવદીયોનું ચિત્ત મોકાકોરણના સ્વરૂપમાં આકર્ષત થવું જોઇએ ભગવદીયોનું ચિત્ત શીઠુષ્ણના અસ્થિરવિન્દમા જોવું તો હીન થવું જોઇએ કે તેમનું મન ચૂંકેકેકસમજની લૌકિકવૈદિક કાર્યમાં અસ્થિર રહે, ચિત્તની જોવી સ્થિતિ થવી જોઇએ કે પ્રભુનું સુખ પ્રભુની વાર્તા, સેવા સમરણ વિગેરે કાર્યમાં જાતનું જોઇ રહે.

इति भीमरितायजीविरचित पङ्क्तिशतितम शिखापत्र भागोपेम्बरजीवृत

टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૨૬ ॥

શિખાપત્ર ૨૭ મુ

વૈદ્ય—દેવે સમવિદ્ય શિખાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —સર્વની બુદ્ધિની નાશ કરે જોવે મહાકલિન કાલ જાણે છે કેાઇજાતના સાધન સિદ્ધ થતા નથી, સેવામાં ત્રણ પ્રકારના પ્રતિજ્ઞા પણ ઉપસ્થિત છે જામ છે તો પણ મીમંસાચાર્યજીના અરણ્ય કમલના આશ્રયથી કલકાલ થયે / તેથી કલની નિરાશા રાખવી નહિ ઉપર કહ્યું કે જે ભક્ત પ્રભુને આશ્રિત છે તેનું ચિત્ત લૌકિકમાં લાગતું નથી કલમાં બાધક પદાર્થોના ત્યાગ કરવેલ દેવે જો બાધક પદાર્થ કયા છે કે જેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, તેનું નિરૂપણ કરે છે."

મૂલમ્—નિજાચાર્યપદામ્મોજયુગલાશ્રયણ સદા ।

વિધેય તેન નિર્ગિલ ફલ ભાવિ વિનાશ્રમમ્ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણકમલનો આશ્રય નિરંતર કરવો. તેથી જ શ્રમ વિના નિખિલ ફલ નિશ્ચય થશે જ, (૧) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણનો આશ્રય નિરંતર કરવો તેથી જ તે વૈષ્ણવને નિખિલ ફલ શ્રમવિના સિદ્ધ થાય છે, સાધન વિના શ્રીપ્રભુકૃપાથી સકલ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૧)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં ગૃહાસક્તિઃ પ્રતિષ્ઠા લોકવેદયોઃ।

કર્માદિનિષ્ઠા મનસઃ સ્વર્ગાદિફલકાઙ્ક્ષણમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—ધન, ગૃહમાં આસક્તિ, લોકવેદમાં પ્રતિષ્ઠા, કર્માદિકમાં મનની નિષ્ઠા અને સ્વર્ગાદિક્ષણની આકાંક્ષા એ સર્વ હરિને બૂલાવે એવા દોષ છે. વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય ફલમાં મુખ્ય ત્રાણીય દોષ બાધક છે. એમનો ત્યાગ કરવાથી ફલસિદ્ધ થાય છે. હવે એ દોષ ગણાવે છે. (૧) ધન એ દોષરૂપ છે ધનમદથી આ જીવ અન્ધ થાય છે, કશાને ગણતો નથી. એ દોષ નિવૃત્ત કરવા ધનને પ્રભુમાં નિવેદિત કરી ભગવત્સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. ભગવત્સેવામાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરનારને પ્રભુ પોતાનો દાસ ગણી લે છે. (૨) ગૃહ એ બીજો દોષ છે ‘આ ગૃહ મહારૂ છે. એ મહેં કરાવ્યું છે. એ મહેને મહારા પિતા તરફથી દાયલાગમાં પ્રાપ્ત થયું છે,—એવી મમત્વબુદ્ધિ કરાવનાર ગૃહ છે. તેથી એ ગૃહ પરની બાધકરૂપ મમતાનો ત્યાગ કરવો. (૩) ગૃહમાં આસક્તિ અથવા પ્રહર ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવું—આને આ કરવું છે, કાલે બીજું કાર્ય કરવાનું છે ઇત્યાદિ ગૃહકાર્યમાં આસક્તિ—એટલે ચિત્તની વ્યથતા બાધક છે. (૪) લોક તથા વેદમાં પ્રતિષ્ઠા એટલે જો લોકમાં કે વૈદિકમાં અમુક કાર્ય હું કરીશ છો મહારી પ્રતિષ્ઠા વધશે. આ બંને પ્રતિષ્ઠા બાધકરૂપ છે. (૫) કર્માદિકમાં નિષ્ઠા એટલે સન્ધ્યા, તર્પણ, મત, ઇત્યાદિકમાં રૂઠ નિષ્ઠા એ પણ બાધક છે. (૬) મનમાં સ્વર્ગાદિક ફલની આકાંક્ષા એટલે કે સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી નાના પ્રકારના ભોગ વિલાસ હું કરીશ—એવી સ્વર્ગાદિકના ભોગ વિલાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા—એ પણ બાધક છે

મૂલમ્:—લૌકિકે પરમા પ્રીતિર્વિરુદ્ધવિષયેષણા ।

અવિરુદ્ધે તથાસક્તિર્વિષયૈર્ભોગમોજનમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ —લૌકિકમાં અતિશય પ્રીતિ, ભક્તિથી વિરુદ્ધ વિષયની ઇચ્છા, લૌકિકથી અવિરુદ્ધ—લૌકિકને અનુકૂલ—વિષયમાં આસક્તિ, વિષયબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવવા.

વિવેચન:—(૭) લૌકિક એટલે દેહસમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્રાદિક છે તેમાં પ્રેમ પ્રીતિ કરવી એ ભક્તિમાં બાધક છે (૮) ભક્તિમાં વિરુદ્ધ લૌકિક વિષય છે તેની ઇચ્છા ફલમાં બાધક છે (૯) લૌકિકથી અવિરુદ્ધ એટલે લૌકિકને અનુકૂલ વિષયમાં આસક્તિ રાખવી એ બાધક છે, (૧૦) વિષયભોગાર્થ સરસ પદાર્થોનું ભોજન કરવું, વિષયાર્થ ઘૃતાદિક પદાર્થો ખાવા. ભોગવિલાસાર્થ વિવિધ પદાર્થોનું સેવન કરવું એ સર્વ ભગવદ્ભાવમાં મહાદોષરૂપ છે વૈષ્ણવોએ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકાવી રાખવા મહાપ્રસાદ સાધારણ પ્રમાણમાં લેવાનો છે પણ મહાપ્રસાદ લેવાનો એ લાવ ભુલી જઈ કેવલ ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા મહાપ્રસાદ અતિશય પ્રમાણમાં લે કોઈ લે તો બાધક પડે.

મૂલમ્—દેહાભિમાન કુલજો વિદ્યાદિવિહિતોઽપિ ચ ।

ભગવત્સેવનાભાવસહિત દેહપોષણમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—દેહનું અભિમાન, કુલજું અભિમાન, વિદ્યાદિકથી ઉપજતું અભિમાન ભગવાનની સેવાના અભાવસહિત દેહનું પોષણ-એ સર્વ દુરિતા વિસ્મારક છે, (૪)

વિવેચના—(૧૧) દેહાભિમાન એટલે સુંદર જણવાનું દેહનો મહત્ત્વ એવો છે અન્ય સર્વ જનેને તુચ્છ ગણવાની શુદ્ધિ થઈ જાય છે દેહમાં મહા શબ્દથી સદા દેહ સ્મરણ થયા કરે છે, દેહને એમ એમને જ એ એવું મન પ્રકૃષ્ટિત રહે છે, એ પ્રાણી દેહમાં અતિશય મમત્વ રાખનાર એવ ભગવાનનાં સુદર સ્વરૂપનું દર્શન કરી શકે નથી, (૧૨) કુલનો મહા એટલે કે હું ઉચ્ચ-ઉદાર કુલમાં જન્મે છું એવો મહા, એ મહાથી અન્ય સર્વ નીચ છે અને હું એકલો જ એક છું એનું જ્ઞાન થવાથી દીનતા નથી રહે છે તેથી કુલનો મહા પણ બાધક છે (૧૩) વિદ્યાનો મહા એટલે કે 'હું બહુ વિદ્યા ભણ્યો છું, મને ઘડ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે અન્ય સર્વ તે સુખ છે' એવા વિદ્યામદથી ભગવાન પ્રતિ આવશ્યક દૈન્ય નિવૃત્ત થાય છે, ભગવત્સેવાના ભાવવિના (૧૪-૧૫) દેહનું પોષણ કરવું એટલે સદા દેહની રક્ષા દેહના મુખને અર્ધે જ કર્મ કરવી, નિરન્તર દેહસુખાર્થે જ ખાનપાનાદિનો ભોગ કરવો તથા આપણે સેવન કરવું, એ સર્વ ભગવત્સેવાના વિરોધી છે, એ દેહની રક્ષા કરવી તે લૌકિકાર્થે નજર કરવી, પરંતુ ભગવત્સેવાપદોની તરીકે કરવી

મૂલમ્—અસત્સંગે સદા દુષ્ટઃ કૃષ્ણાનુદિષ્ટમક્ષણમ્ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનત્યાગ શરણવિસ્મૃતિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—અસત્પુરુષના સમક્ષે સદા દુષ્ટ થવું શ્રીકૃષ્ણને ભોગ ન કરેલા એવા પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું નિવેદનમન્ત્રના અનુસંધાનનો ત્યાગ કરવો, શરણની વિસ્મૃતિ કરવી, (૫) વિવેચના—[૧૬] અસત્સંગ એટલે મહાદુષ્ટ બહિર્મુખતા પ્રાપ્ત થાય કે (૧૭) શ્રીકૃષ્ણના મહાપ્રસાદનો ત્યાગ કરી અસમર્પિત વસ્તુ તથા અન્યપદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું એ મહાબાધક છે પદ્મપુરાણમાં કહે છે કે—

અનિવેષ્ય તુ યો મુક્તે દ્રવ્યે પરમાત્મને । પતન્તિ પિતૃસ્તમ્ય નરક યામ્વતીઃ સમા ॥
અવપ્પમામાયસં ચ પતિતાનાં તથિય ચ । અતર્પિતં તથા વિષ્ણુઃ શ્વર્ગામસદૃશં મયેત ॥

અર્થ—પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિનાનું અન્ન જે કોઈ ધાન છે તેના પિતૃવિદ્યામ દાદિક બહુ વર્ષ પશન્ત નરકમાં પડે છે, અવેશુબનુ, પતિવચનનું તથા વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અત્ત જ્ઞાનના અંશસમાન છે" કૃષ્ણપુરાણમાં કહે છે કે—

અનપાવિત્વા ગાયત્રી યો મુક્તે ધર્મચરિત્ત । અવિષ્ણામદૃશં શાન્ત મીરં તત્પુરુષા સમમ્ ॥

અર્થ—જોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મચરિત્ત અત્ત જે કોઈ આય છે તે જ્ઞાનની વિદ્યા સમાન અત્ત જો છે અને એવા જગત્ત પદ્મ જે કોઈ પાન કરે છે તે મુરારી પાન કરે છે" આ વાક્યાનુસાર અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ કરવાથી શુદ્ધિ થઈ જાય છે, તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ ન કરવો (૧૮) પદ્મા રત્નો યુ અભિપ્રાય છે ।

સમર્પણનો શું ભાવ છે?—એમ નિવેદનગાનત્રય આનુસંધાન બ્રહ્મણ એ મહાબાધક છે. (૧૬) અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમઃ”ની વિસ્મૃતિ મહાબાધક છે, (૫)

મૂલમ્:--દેવાન્તરાશ્રયસ્તેભ્યઃ પ્રાર્થનાપિ ફલાર્થિતઃ ।

ભગવચ્ચિત્તરહિતા વ્યાવૃત્તિરપિ લૌકિકી ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—અન્ય દેવનો આશ્રય, ફક્તની ઇચ્છાથી એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી, ભગવાનના ચિત્તરહિત લૌકિક વ્યાવૃત્તિ વિવેચન.—(૨૦) અન્યદેવનો આશ્રય મહાબાધક છે. સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજી અન્ય દેવોનો આશ્રય કરનારને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થતું નથી. હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે.....અર્થઃ—“અન્ય દેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, તેમજ અન્ય દેવને મંદિર ન જવું.” આ પ્રકારે અનન્ગ ભક્તિ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ રાખવી શ્રીગુસાર્થજી કહે છે કે—

અર્થઃ—ભગવાનના અણ્ણારવિન્દનુ સેવન કરનારને મૃત્યુસમાન આપત્તિ આવે તો પણ અન્ય દેવનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય નથી હાથીની સ્વારી કરનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી. અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મહારી ડોકનો બાધ કરે છે. આ પ્રકારે અન્ય દેવાદિકનો આશ્રય બાધક છે. [૨૧] અન્ય દેવ જેવા કે ઇંદ્રાદિક, શિવાદિક, બ્રહ્માદિક, ગણેશ, સૂર્ય—આ શ્રીકૃષ્ણ ભવના અન્યદેવો પાસેથી ફક્તની પ્રાર્થના કરવી, એ પણ બાધક છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય શુક્ત છે. એવા શ્રીકૃષ્ણને ત્યજી એમને [શ્રીકૃષ્ણને] પરાધીન રહેતા ‘અન્ય દેવ પાસેથી ફક્તની આકાંક્ષા કરવી એ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહાબાધક છે. [૨૨] ચિત્ત ભગવચ્ચરણકમલમાં ન રાખતાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, મનમાં અસમ્ભાવના, વિપરીતભાવના તથા મિથ્યાધ્યાન થાય—એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક છે. [૨૩] અષ્ટપદ્ધતિ લૌકિક કાર્ય કર્યા કરવા એ મહાબાધક છે [૬]

મૂલમ્:--ગુરુદ્રોહસ્તદીયેભ્યઃ સ્વસ્થાધિક્ક્યવિભાવનમ્ ।

અત્યન્તદેહસામર્થ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ પોષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—ગુરુનો દ્રોહ, પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોથી પોતાની અધિકતાની ભાવના, અત્યન્ત સામર્થ્ય, ઇન્દ્રિયોનું પોષણ વિવેચન.—ગુરુદ્રોહ કરે તો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ગુરુદ્રોહ મહાબાધક છે (૨૫) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને પોતાથી ન્યૂન જાણવા તેમજ પોતાને અધિક જાણવો એ મહાબાધક છે. (૨૬) દેહમાં અત્યન્ત બળ હોય તો અન્ય સર્વને તુચ્છ ગણવાનું મન થાય છે તેમજ વિષયી થવાય છે, તેથી

૧ આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણવો જો શ્રીઆચાર્યજીની અનન્યતા ધ્યાનમાં લે તો કેવું સારું ! શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણનું અનન્યશરણુ બતાવે છે ! તેજ પ્રકારે ત્રીહગિરાયજી પણ શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય સર્વથા વાચકના હૃદય ઉપર પ્રત્યેક પત્રમાં ડસાવે છે શ્રીકૃષ્ણને આધીન રહેતા દેવો—ચણ્ડી, ભૈરવ, હનુમાન, શિવ, બ્રહ્માદિકનો આશ્રય ફક્તશાથી પણ જો વૈષ્ણવો હાલમાં કેવળ અજ્ઞાનથી કરે છે તેમને કટલો બધો ઉપદેશ આ શિક્ષાપત્રમાંથી મળી શકે એમ છે ?

અતિથય દેહિકજલ જાપક છે (૨૭) પોતાની ઈન્દ્રિયોના પોષણમાં તત્પર રહેવું-ઈન્દ્રિયે
મિથ વિષય ભોગ ભોગવવા-એમ કરનાથી વિષયાવેશ વધે છે તેથી ઈન્દ્રિયોનું પોષણ જાપક
મૂલમ્ -ચ્છેદ્યમિરતિર્માયાપુત્રાદિષુ મનોગતિ ।

કૃષ્ણાનુભાવરહિતદેશે સતતસસ્થિતિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ —ગૃહાદિમાં પ્રીતિ, મીપુત્રાદિકમાં મનની આસક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની
સેવા, કીર્તનાદિથી સદિત દેશમાં નિરન્તર સ્થિતિ, એ સર્વ દરિના વિસ્મારક છે.

વિવેચન —(૨૮) ગૃહાદિ લોકિક કાર્મમાં અટમહર પ્રીતિ (૨૯) સ્ત્રી પુત્રમાં મ
નતિ કરવી-તેમના કુળથી કુળી થવું તથા તેમના મુળથી મુળી થવું (૩૦) શ્રીકૃષ્ણ
અનુભવ સદિત દેશમાં રહેવું-એ સર્વ દરિના વિસ્મારક છે શ્રીગોવર્ધનનાથજી તથા
સ્વરૂપના મંદિર, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મંદિર, તથા પુદિમાર્ગિય તાડશીલના રા
જાસેવા, તથા જમ [દિશ] એ સર્વ સ્થળે વેંચવને શ્રીકૃષ્ણનો અનુભવ થાય છે ને
પુદિમાર્ગિય રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ નિરાજમાન નથી, બધા જમવડા
કથા સેવા, કીર્તનાદિ યત્નાં નથી તેવા સ્થલમાં સ્થિતિ કરવી એ મહાખાપક છે [૮]

મૂલમ્:-હર્ષશોકો લૌકલામતટભાવકૃતૌ તથા ।

સ્વાતન્ત્ર્યમાવન સ્વસ્ય જીવસ્યામાવિકો હઠ ॥ ૯ ॥

અધિકાર પાપરતિ પક્ષપાતો દુરાત્મનામ્ ।

હૃદયમૂરતા ટીનજનોપેક્ષાક્ષમા પુન ॥ ૧૦ ॥

ઘટે ચાન્યે ચ યોદ્ધવ્યા દોષા વિસ્મારકા હરે ।

સાવધાનીમૂય દાસે કૃષ્ણસ્ય સ્થેયમાદરાત્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ —લોકમાં લાભ અથવા દાનિની કૃતિમાં દર્પ વા ચોક્ક યાવ તથા જ
નતવાની ભાવના, હવની સ્વાભાવિક દહ અધિકાર પાપમાં પ્રીતિ, દુરાત્મા [કુટુમ્બ]
પક્ષપાત દુરવમાં કૂચા ટીનજનોની ઉપેક્ષા, અને અવમા-આ તથા આ સિદ્ધિ
અન્ન રોગ છે તે સર્વ દરિનું વિસ્મારક કરાવનાર છે તેથી શ્રીકૃષ્ણના દાસજનોએ આ
પૂર્વેક સાવધાન ધરવે રહેવું વિવેચન —દેહસમ્બધી, કુદૃશસમ્બધી તથા
સમ્બધી અનેક લોકિક કાર્યો સાધા યાવ ત્યારે દર્પ ઠામવે એ એ લોકિક કાર્યોમાં
જાવે તો કુળ પ્રાપ્ત થાય એ દર્પ અને ચોક્ક અસાધ્ય જમના એ રૂઠ છે એ એ
કુળમાં હવ મન્ન થાય તો કુલમાં ખાપ આવે છે (૩૨) દુષ્પ્રાદિના લાભમાં
કરવો-તેમ કે ગદારી જામે ખાતું દન્ન છે અને ખીનું કેરવું આવશે એટલે વધ
થો-તેમજ કુદૃશનો લાભ-એ સર્વ પુદિમાર્ગમાં ખાપક છે (૩૩) ‘દુ સ્વત વ’
એવું જ્ઞાન મનમાં રાખવાથી પ્રભુ પ્રતિ વાસ વ જતું રહે છે તેથી એ સ્વત વગર
તથા (૩૪) હવની સ્વાભાવિક દહ એ કર જાપક છે (૩૫) અધિકાર એટલે કાપ
કરવે મટે સત્તા ખાપવની કરે. આમ યાવ તો અજા અધિકારના સ્વાનુભવ મેમ

જે અનેક જીવો આપણી સત્તા નીચે હોય તેઓનું ભલું યા ખુરું કરવાનો સમય આવે છે. એ અધિકાર પણ બાધક છે, કારણ કે એ અધિકારમાં ચિત્ત બહુ વ્યગ્ર થાય છે, અને અધિકાર સાચવી રાખવામાં જ સર્વ માનસિક તથા શારીરિક પ્રયાસો કરવા પડે છે. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે ભગવત્સેવાદિમા બુદ્ધિ ઠરતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રસુબોધિનીજી તથા નિબન્ધમાં કહ્યું છે, કે નારાયણે પ્રહ્માન શ્રીભાગવત કહ્યું, પણ પ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરવાના અધિકારસ્થાને હોવાથી એમને અનુભવ ન થયો. પુનઃ પ્રહ્માએ નારદજીને શ્રીભાગવત કહ્યું પણ નારદજીનો સર્વ સ્થળે ભટકવાનો અધિકાર હોવાથી એમનું ચિત્ત એકાગ્ર ન થયું તેથી નારદજીને અનુભવ ન થયો. નારદજીએ વેદવ્યાસને શ્રીભાગવતનું કથન કર્યું. એ વ્યાસજી વેદપુરાણના અધિકારી હોવાથી એમને પણ અનુભવ ન થયો. વ્યાસજીએ શ્રીશુકદેવજીને શ્રીભાગવત કહ્યું શ્રીશુકદેવજી કોઇ વાતના અધિકારી ન હતા તેથી તેમને અનુભવ થયો. આ પ્રકારે અધિકાર ફલમાં બાધક છે. (૩૬) જે જીવ પાપમાં પ્રીતિ રાખે છે તેને શુભદોષની પરીક્ષા થતી નથી. એવી પાપરતિ પણ ફલમાં બાધક છે. (૩૭) દુષ્ટ મનુષ્યો-પાપી જનો-નો પક્ષપાત કરવો-સાચાનું જીતું કરવું. તેમજ જીતાનું સાચું કરવું એ ફલમાં બાધક છે, આ પ્રકારે ચૈરાદિક દુષ્ટ ક્રિયા કરનારનો કદાપિ પક્ષપાત કરવો નહિ. (૩૮) હૃદયની કૂરતા-કોઇનું ભલું ન વિચારવું-મહાકપટ તેમજ છલ કરવો-એ સર્વ બાધક છે, (૩૯) જે કોઇ દીન જન શરણુ આવે તેની ઉપેક્ષા કરવી એ પુષ્ટિભક્તિમાં બાધક છે. (૪૦) ક્ષમા ન કરવી-વિના કારણ ક્રોધ કરવો કોઇ પણ પ્રકારે ક્રોધને દૂર ન કરવો-આ સર્વ ચાલીશ પ્રકારના દોષ શ્રીહરિનું વિસ્મરણ કરાવે છે. અન્ય ઘણા દોષ છે. પરંતુ આ ચાલીશ દોષ શ્રીહરિની સ્મૃતિમાં મુખ્ય કારણરૂપ છે, શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'જે જીવમાં આવા દોષ હોય છે તેનામા હરિ વિરાજતા નથી. તેથી સાવધાન રહી એ દોષથી દૂર રહેવું. (૬-૧૦-૧૧)

મૂલમ્:—ભગવન્માર્ગમાત્રસ્થૈસ્તન્માર્ગફલકાંક્ષિભિઃ ।

વિરક્તૈરન્યતઃ કૃષ્ણગુણાસક્તોન્તરાત્મભિઃ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાચાર્યશરણં યાતૈસ્તદ્વિશ્વાસસમન્વિતૈઃ ।

પરિત્યક્તાશિલૈઃ સ્થેયં સદા તદ્દર્શનોત્સુકૈઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેનારા, એ માર્ગના ફલની ઇચ્છા રાખનારા, અન્યથી વિરક્ત, શ્રીકૃષ્ણના શુભમા અન્તરાત્માને આસક્ત કરનારા, આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ થયેલા એમનામાં વિશ્વાસ રાખનારા, સમગ્ર પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા, તથા એમના દર્શનમાં ઉત્સુક થઈને નિરન્તર વૈષ્ણવે સ્થિતિ કરવી (૧૨-૧૩) વિવેચન.—ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ થઈ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે, એવા ભગવન્માર્ગમા સ્થિતિ કરવી. (૨) આ પુષ્ટિમાર્ગના ફલની આકાંક્ષા કરવી. મર્યાદામાર્ગના ફલની આશા ન કરવી. કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ-શ્રીકૃષ્ણસેવા, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગનું ફલ સ્વર્ગાદિક, અતુર્વિધ સુકિત ઇત્યાદિક છે. તે પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ કરતાં (ઉતરતા વર્ગનાં

છે તેથી એવા નિરૂપિત ફલની આકાંક્ષા ન કરવી, (૪) અન્ય લૌકિક કાર્યથી વિરહિત રહેવું શ્રીકૃષ્ણની સેવા-સ્મરણ રહિત અન્ય સર્વ સ્થલથી મનને વિરહિત રાખવું (૫) શ્રીકૃષ્ણના શુભમાં આસક્ત રહેવું આત્મા તેમ જ મનના પ્માનથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી, જન નથી શ્રીકૃષ્ણના જ શુભમાન કરવા, અને ક્રિયાથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણમાજ સર્વોત્તમભાવ રાખવે. એવા ભગવદ્દીમનો સંગ કરવે. (૫) આપણા શ્રી આચાર્યજીના ધરણુકમલનો આશ્રય કરવે. (૬) મનમાં એવો નિશ્ચય રાખવો કે શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી સકલ કામ સિદ્ધ થશે. (૭) પુષ્ટિમાર્ગથી વિકલ લૌકિક વૈદિક કાર્યો ત્યાગ કરવે. (૮) શ્રીઆચાર્યજીના તથા શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્કંઠા રાખવી. (૯) આ નવ પ્રકારના શુભ હૃદયમાં આવે તો સર્વ રાગ દર થાય. એ શુભહૃદય ભગવદ્દીમનો સંગ થાય તો એ શુભ હૃદયમાં આવે છે તથા સમસ્ત દોષ દૂર થઈ પ્રભુની કૃપા થાય છે તેથી એવા ભગવદ્દીમનો સંગ કરવો (૧૩)

મૂલમ્:-હદાનીમાગત કાલ સર્વવુદ્ધિવિનાશક ।

કરે પતાતિ દુ સજ્જો મીલિતાક્ષસ્ય ચાપિ હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:-હવે સજની બુદ્ધિનો વિનાશકારક કાલ આવ્યો છે, નેત્ર બંધ કરીને આલનાર મનુષ્યને પણ નિશ્ચય હું સંગ હસ્તમાં આવી પડે છે. (૧૪) વિવેચન—ઉપદેશવિદ્યા આલીય દોષના નિવારક નવશુભ કલા. પરંતુ આ એવા કઠિન કાલ આવ્યો છે કે સર્વની બુદ્ધિ દુરિ લે છે એ સત્પુરુષોની બુદ્ધિ કાલ ચોરી લે તો પછી અસાધ્ય પુરુષોની બુદ્ધિ બ્રહ્મ માય એમાં શું રહેવું ? આ બાબત કાલ ઉપરાન્ત હું સંગ નિવૃત્તિ ઇચ્છાએ પાતાની મેળે જ આવી પડે છે તેથી જે કંઈ ધર્મનો લેશ હોય છે તે જ આશ્રયો બાધ છે આમ છે તો પછી ભગવદ્દર્મની વૃદ્ધિ માય એમ તો ક્યાંથી જ સમ્ભવે ? પ્રતિદિન ભગવદ્દર્મ પડે છે તેથી કાલદોષ તથા હું સંગ દોષથી સાવધાન રહેવું

મૂલમ્-કિં કાર્યં કિમ્કાર્યં વા યત સ્ફુરતિ નૈવ હિ ।

પ્રમુળા સ્વલ તાવદુપસદ્દતમેવ હિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ -શું કરવા યોગ્ય છે તથા શું કરવા યોગ્ય નથી તેજ સ્ફુરતું નથી । બચિત જ પ્રભુએ તો પોતાનું બલ સમેટી લીધું છે । (૧૫) વિવેચન—હાલના સમયમાં કંઈ પણ ભગવત્સંગ પી કાર્ય કરીએ છીએ તો તેમાં કાલદોષથી વિપરીત સ્ફુરણો થાય છે એક ક્ષણમાં કંઈક વિચાર આવે તો અન્ય ક્ષણમાં અન્ય વિચાર આવે એ પ્રકારે ભગવત્કાર્યમાં અનેક પ્રતિબંધ પડે છે કેવલ પ્રમુનું પ્રતાપબલ જ મનમાં સ્ફુરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. એમનો પ્રતાપ હજી વિદ્યાર્થી પ્રકટ છે વેદ પુરાણ શ્રીભાગવત, બીતા હંત્યાર્થિ સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે તો અમને શું ભય છે ? આવો પ્રભુનો પ્રતાપ જ મનમાં આવે છે પરંતુ પ્રભુએ પાતાના ચોના અલૌકિક બલનો ઉપસહાર કર્યો છે, તેથી વિશ્વાસ પુરી ભાય છે, અને લૌકિક યુગ દુઃખનો અનુભવ થાય છે । (૧૫)

મૂલમ્:—સાધનાનિ ન સિદ્ધયન્તિ કાલદોષાદ્દુરાત્મનઃ ।

પ્રતિબન્ધશ્ચ કાલાદિકૃતઃ પ્રત્યહમેધતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કાલદોષથી દુષ્ટ આત્માવાળા મનુષ્યથી સાધનો સિદ્ધ થતાં નથી તેમ જ કાલાદિકૃત પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૬) વિવેચન:—જો કોઈ એમ કહે કે ‘જે સાધનથી મનમાં દુર્વાસના ન ઉદ્ભવે તે સાધન કરો,’ તો કહે છે કે સાધન સિદ્ધ થતાં જ નથી તો પછી ફલ મહાદુર્લભ હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય ? કાલાદિ પ્રતિ બન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે તેથી સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.

મૂલમ્:—ઉદ્દેગઃ પ્રતિબન્ધો વા ભોગશ્ચાપિ પ્રજાયતે ।

પ્રતિબન્ધસેવનં તૈઃ પ્રત્યાશા કા ફલસ્ય હિ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દેગ અથવા પ્રતિબન્ધ અને [શરીરાદિકનો] ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ (ત્રણ) સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ છે, તેથી તેમનું સેવન કયાથી ખરેખર ફલની શુ આશા હોઈ શકે?

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સેવાફલ નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે:—
અર્થ:—‘ઉદ્દેગ વા પ્રતિબન્ધ વા ભોગ (સેવામાં) બાધક છે’ આ પ્રકારે પ્રથમ મનનો ઉદ્દેગ થાય તો મન સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેમજ પ્રતિબન્ધ લૌકિક કે ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ થાય ત્યારે સેવા થતી નથી, જો લૌકિક પ્રતિબન્ધ થાય તો બુદ્ધિથી એ પ્રતિબન્ધને ગણકારવો નહિ. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તો કંઈ ઉપાય નથી એમ સમજી ભગવાનની ઈચ્છા બલિષ્ઠ છે એ ભાવનાથી સમય વ્યતીત કરવો. શરીરાદિકના ભોગની ઈચ્છા થાય તો મન વિષયાવિષ્ટ થાય છે તેથી પ્રભુ અપ્રસન્ન રહે છે. આમ ભગવત્સેવા ન થાય તો પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની શુ આશા રહી શકે ? આ માર્ગમાં તો ભગવત્સેવા જ ફલ છે. જો ફળરૂપ સેવા ન થઈ શકી તો પછી શુ ફલ હોઈ શકે ?

મૂલમ્:—તથાપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાન્મમ ।

નિવર્ત્તતે નિરાશં સન્ન મનઃ ફલલબ્ધિતઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ —તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી મારું મન ફલની પ્રાપ્તિમાં નિરાશ છતાં નિવૃત્ત થતું નથી. (૧૮) વિવેચન.—આ માર્ગમાં સેવા જ ફલ છે, આ મહાકાલદોષથી હું સેવાના અભાવથી ફલરહિત હોઈ નિરાશ છું, તો પણ મહારા મનમાં એક ભરોસો છે કે ‘મહે શ્રીવદ્ભાચાર્યજીના ચરણકમલના ચરણકમલનો આશ્રય, મનયા કર્યો છે, તેથી ભગવત્સેવારહિત છું તો પણ મને એમના આશ્રયથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ નિશ્ચય સિદ્ધ થશે જ’

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासाहितं समाप्तम् ॥ १२ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૮ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ અઠ્ઠાવિશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે:—પોતાની દીનતાનો આવિર્ભાવ, ભગવત્પ્રાર્થનાનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે.

તથા સેવારહિત હુ તો પણ શ્રીમદ્દાપ્તુલના અવસુખમયી નિશ્ચય કલ યશે જ-એ પ્રકારે યશે એનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે આમયથી જે કેન્દ્ર સુરે છે તે દશા જ હીનતાનું વર્ણન આ પત્રમાં કરવામાં આવ્યો.

મૂલમ્—કદા નન્દાત્મજ સ્વેષુ કૃપાદૃષ્ટિં કરિષ્યસિ ?

પ્રતીક્ષયેવાસ્મદાદિમન આન્ત સહેન્દ્રિયેઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીનન્દરાયણના પુત્ર નિજ ભક્તોપર ક્યારે કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ! આ પ્રકારે શક એવાથી અમારા સર્વનું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચાન્ત થઈ ગયું છે ! (૧)

વિવેચન.—હવે શ્રીકૃષ્ણશિવજી વિશ્વસિ કરે છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ નન્દના પુત્ર છે,’ મને જો કે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીનન્દરાયણના પુત્ર સેવ્ય છે, શ્રીનન્દરાયણના ભાવાત્મક, સ્વાત્મક, લીલાવિશિષ્ટ, ‘શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીજી’ પુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવનીય છે આજ શ્રીકૃષ્ણ મૂલભૂત પુરુષોત્તમ છે અને શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિમૂલ્લાત્મક છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તે સેવનીય નથી.’ શ્રીકૃષ્ણદેવજીને નન્દમહોત્સવના અભ્યાયમાં કર્યું છે કે-જે ‘નન્દરાયણ આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના જન્મસમયે અતિ આનન્દમુક્ત થઈ હ્રદાય મનવાણા માય’ આ વાક્યમાંથી શ્રીકૃષ્ણ, નન્દરાયણના આત્મામાંથી પ્રકટ થાય છે એમ બતાવ્યું છે, તેથી શ્રીનન્દસુન્દ શ્રીકૃષ્ણ જે ભાવાત્મક, પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ છે તેમને સ્વક્ષિય નિજભક્ત મણી ક્યારે પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ? આમ પ્રતીક્ષા કરતાં અમારું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચિવિલ થઈ ગયું છે, શ્રીકૃષ્ણસાંઈજી વિશ્વસિમાં કહે છે કે—

અર્થ — ‘હે નાય ! હું જેવી છું તેવી આપના અરણ્યવિન્દની ઠાસી છું ! તેથી જમે તેમ કરી આપનું સુખારવિન્દ મ્હારી દૃષ્ટિગોચર કરો !’ (૧)

મૂલમ્—કરુણાવારિધિ સ્વીયનિધિ સર્વાધિક પ્રમુ .

ઉપેક્ષતે કુતઃ સ્વીયાનિતિ ચિન્તાતુર મન ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — દયાના સમુદ્ર, આપણા નિષિરૂપ, સર્વથી અધિક એવા પ્રમુ શા મ્હારી નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરે છે તે ન સમજતા મ્હારું મન ચિન્તાતુર થઈ રહ્યું છે.

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કરુણાનિધિ છો ? સર્વ પ્રાણિમાત્રના તમા સર્વ જગતના તમે પ્રમુ છો ! એવા પ્રમુ થઈ સ્વીય ભક્તોની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો તે સમજતું નથી ! તેથી અમારું મન ચિન્તાથી આતુર થઈ રહ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણસાંઈજી વિશ્વસિમાં કહે છે કે—
‘હા નાય ! મીરિવાપીઘ ! રામીષદસલોચન ! ! યપોચિતં વિષેરીતિ પ્રાર્થન/વાચકસ્ય મે ॥

અર્થ — ‘હે નાય ! હે હૃદયનના અધીશ ! હે કમલહર લોચન ! જેમ એજ દોષ તેમ કરો એવો હું જે તમારો છું તેની પ્રાર્થના છે.’

હે કમલલોચન ! હું તમને શું પ્રાર્થના કરી ચકુ ? હું તો તમારી કૃપાથી જ છું છું ! તેથી મને તો આ વિપ્રયોગ જ ઉચિત છે ! તમે સર્વજ્ઞ છો ! (૨)

મૂલમ્—નિજાનન્દનિમગ્નસ્ય ભવેદ્યપિ વિસ્મૃતિ .

મહાર્થસવતીર્ણસ્ય કૃપાલોરુચિતા ન સા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—^૧નિજનન્દમા નિમગ્નને જે કે વિસ્મૃતિ થાય, તો પણ ભક્તોને અર્થે પ્રકટ થાય એવા હયાલુ (પ્રભુને) એ વિસ્મૃતિ યોગ્ય નથી (૩)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા છે કે રાત્રિદિવસ પોતાના આનન્દમાં મગ્ન રહે છે. તે સમય યદ્યપિ સસારાદિ ભાવની વિસ્મૃતિ છે તો પણ જ્યારે પોતે ભક્તોના અર્થે અવતાર લે છે ત્યારે તો પોતે પરમ કૃપાલુ છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! ભક્તોના ઉદ્ધારાર્થે અવતાર લઈને પણ જે સંસારમાં પતિત ભક્તોની વિસ્મૃતિ કરશે તો આપને યોગ્ય નથી ! ત્યારે તો આપ કૃપા કરી એ સસારી જીવો-ભક્તોનો અંગીકાર કરશે જ ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે -અર્થ:—જીવોને વિષે આપનો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી હે પ્રભુ ! હે હયાના નિધિ ! એ જીવો વિચારને યોગ્ય નથી ! તેથી કૃપા કરો !

હે નાથ ! તમારો અંગીકૃત જીવ છે, તમારા અધિકારને યોગ્ય છે લૌકિક સમ્બન્ધથી, આપને ભૂલી ગયો છે, તેથી જે કે લાયક નથી તો પણ આપ કૃપાના નિધિ હોઈ એના પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:—કં પ્રાર્થયેયુસ્તં દીના વિહાય નિજનાયકમ્ ।

તદેકશરણા નિત્યં વિમુક્તાઃ સર્વસાધનૈઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વ સાધનથી રહિત, નિત્ય એક પતિ શ્રીકૃષ્ણજ છે શરણુ જેમનું, એવા દીન ભક્તો પોતાના નાયકને ત્યજી કેની પ્રાર્થના કરે ? (૪)

વિવેચન:—હે નાથ ! અમે આપની પાસે શુ પ્રાર્થના કરી શકીએ ? અમે તો દીન છીએ ! અમે આપને અમારા નાયક-પતિ-જાણીએ છીએ ! આપના વિના અન્યને અમે જાણતા નથી ! અમે સર્વસાધનરહિત છીએ ! નિત્ય અમને એક આપનું જ શરણુ છે ! એ જ અમને ભરોસો રહ્યો છે ! જે અમે કોઈ સાધન કરી શકીએ તો આપને પ્રાર્થના કરી શકીએ ! પરંતુ એવા સાધનથી કેવલ રહિત હોઈ કેવલ આપનો આશ્રય કરી સર્વથા આપને શરણુ આપ્યા છીએ ! શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—“અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણુ છે” એ વચનાનુસાર અમને દીન જીવોને કંઈ સાધન ઉપાય-સૂઝતા નથી અમે તો એક આપને-શ્રીકૃષ્ણને-શરણુ રહ્યા છીએ.

મૂલમ્:—મન્નાથ ! પ્રાર્થયે નૂનં ભવામિ વિરહાકુલઃ ।

દર્શનં સ્પર્શનં વાપિ દેહિ વેણુસ્વરશ્રુતિમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હે મહારા નાથ ! હું આપના વિરહથી આકુલ થયો છું તેથી નિશ્ચય પ્રાર્થના કરું છું કે દર્શન, સ્પર્શન, અને વેણુસ્વરની શ્રુતિનું દાન કરો ! (૫)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા નાથ છો ! હું વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું ! આ સસારના કાર્યમાં તત્પર છું ! તમારી સેવાથી રહિત છું ! સસારાગ્નિથી પીડા પામું છું ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ તમારા દર્શનરહિત તમારા ભક્તોનું જીવિત, હે નાથ ! વિધવા સ્ત્રીની નવીન અવસ્થાના જેવું છે । ” શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે

^૧ હે શ્રીકૃષ્ણ ! જ્યારે આપ આનન્દાત્મક ધામમાં વિગળે તે સમય તો જીવ સ્મરણમાં ન આવે, પરંતુ જ્યારે આપ

જોધએ.

‘તમે જામને દર્શન આપો અને આપના શ્રીજગનો સ્પર્શ કરાવો ! અર્થાત્ સેવા કરાવે કે જેથી જામને દર્શન તથા અરણ્યસ્પર્શ થાય વેણનાદ કરી વેણદ્વારા અમારા હૃદય સુખા પૂરે ! ત્યારે જ જામને સુખ થાય ! અમે વિરહાભિષી પીઠિત હોઈ જામને આપ’ દર્શન દેશો તેથી અમારો તાપ નિવૃત્ત થશે નહિ ! દર્શન ઉપરાન્ત અમારી પાસે આપની સેવા કરાવે કે જેથી જામને સ્પર્શ સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ વેણનાદ વગાડે કે જેને સુખા મિશ્રિત સૂર અમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી અમારું સર્વ દુઃખ દૂર કરે !

મૂલમ્ —નિજાચાર્યાશ્રિતાનસ્માન્યદિ ક્ષુણ્ણ ! પ્રહાસ્યસિ ।

ગમિષ્યતિ હરે ! નાય ! પ્રતિશૈવ તદા તથા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપણા આચાર્યજીને આશ્રિત બહુતજનનો જે આજ ત્યાજ કર્યો તો હે નાય ! હે હરિ ! આપની પ્રતિજ્ઞા જતી રહેશે (૬)

વિવેચન—આપણા શ્રીવદ્વાચાર્યજીના આશ્રિત પુષ્ટિમાર્ગીય તરીકે જનોને જાસત જાણી ત્યાજ કર્યો તો નિશ્ચય આપની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી કૃષ્ણ જોઈ કારણકે તમે શ્રીવદ્વાચાર્યજીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે— ‘તમે (શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી) જે હવેને જાણસંગબંધ કરાવશે તેમના સહસ્ર રોષ દૂર થશે, અને તેઓનો હું અચીર કરીશ.’ એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધા તરુદસ્ય નામના પોતાના અન્યમાં કહે છે કે— ‘અર્થ — જાણસંગબંધ કરવાથી સર્વના રેદના તથા હવના સર્વ રોષની નિવૃત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે એ રોષ પાંચ પ્રકારના છે ’ આવી પ્રતિજ્ઞા છતાં જો તમે અમારા (હવેના) રોષ બેશો તો તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી આપ આપની પ્રતિજ્ઞા વિચારી જામને શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત બાણી, અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ —વયં તુ સર્વથા દુષ્ટા સ્વધર્મવિમુક્ષા અપિ ।

ત્વમસદીયાન્ મા ધર્મીન્ ગૃહાણ ગુણપૂરિતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —અમે તો સર્વથા દુષ્ટ છીએ તેમજ સ્વધર્મથી વિમુખ પણ છીએ તમે છુલ્લુથી પૂરિત, અમારા ધર્મનું બહુ ભા કરેલ વિવેચના—અમે જાણવાસ્થાથી જ દુષ્ટ આચરણ કર્યા કરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારે અમે દુષ્ટ છીએ પુષ્ટિમાર્ગીય વિમુખ છીએ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ અનુસાર ભાવપૂર્વક સેવા કરી શકતા નથી, કારણ કે સ્વધર્મથી વિમુખ છીએ. હે નાય ! તમે અમારા જેવા નથી તમે તો સર્વશુભપૂર્ણ હો. તેથી તમારે અમારા ધર્મની યાદના કરવી બેઠાં નહિ. અમારા જેવા અવશુભી જનો ઉપર નિશ્ચય આપના પ્રમેયબલથી કૃપા કરશે જ શ્રીગુણાંકજી વિજાસિમાં કહે છે કે, — ‘મારા જલથા નમાં પણ બલવાન હોયો તમારી કૃપા પાસે અતિ દુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા મુશ્વર ધર્મ છે જ્યારે રોષો હવ ધર્મ છે મુશ્વરધર્મ કૃપા પાસે હવ ધર્મ રોષ નિર્બલ થાય જ ’ (૭)

મૂલમ્ —નૃપાલો ! પાલનીયાનાં ગુણદોષવિચારણા ।

ન કાર્યા સ્વીયશરણાવિદિત ધરણ યદિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—હે કૃપાલુ પ્રભુ ! જે આપનું વરણુ આપણા શરણુથી થાય એવું છે તો પછી આપને પાલન કરવા યોગ્ય જીવોના ગુણ, દોષનો વિચાર આપે ન કરવો. [૮]

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કૃપાલુ છો તો પાલન કરો ! અમારા ગુણદોષોનો વિચાર મા કરો ! અમે તમારા છીએ ! શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અમારો ધર્મ તમારાથી થયો છે તેથી અમારું વરણુ થયું છે અમારા કાર્યને લીધે જે અમારાથી સેવા, ટહેલ આદિ ભગવદ્ધર્મ ન બની આવ્યા અને તેથી વિરુદ્ધ અનેક દોષ તથા અપરાધ થઈ ગયા તો પણ તમે તે તરફ જોશો નહિ ! મને આપનું વરણુ થયું છે એમ બાણી મહારા પર કૃપા કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—હે પ્રભુ, જીવને વિષે તમારો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી યોગ્ય હોય વા દોષથી અયોગ્ય હોય તોપણ એ દોષનો વિચાર કરવાનો નથી. આપ કૃપાનિધિ છો તેથી કૃપા કરો ! (૮)

મૂલમ્:—અશ્રાન્તોઽપિ હરે ! દોષગણનાયાં મમ પ્રભો ! ।

શ્રમમેષ્યસિ ગોપીશ ! તતો વિસ્મર સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હરિ ! આપ શ્રમરહિત છો તો પણ હે પ્રભુ ! તમે મહારા દોષની ગણનામાં થાકી જશો. તેથી હે ગોપીશ ! તમે સર્વથા એ દોષને વિસ્મરો.

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કોઈ વાતમાં હારો એવા નથી ! તમને કોઈ પણ કાર્યમાં શ્રમ પડેાંચે નહિ ! તમે એક ક્ષણમાં જે આહો તે કરો એવા છો ! એવા અશ્રાન્ત, તથા સમર્થ તમે છો તો પણ તમે જે અમારા દોષની ગણના કરશો તો તે દોષો એટલા બધા છે કે તે ગણવામાં તમે થાકી જશો ! એવા અપાર દોષથી અમે પૂર્ણ છીએ ! તેથી હે ગોપીશ ! જેમ તમે સાધનથી રહિત એવા ગોપીજનો ઉપર કૃપા કરી તેમ તમે અમારા ઉપર—નિ:સાધન જીવો ઉપર—કૃપા કરો ! સર્વથા અમારા દોષ હે પ્રભુ ! તમે વિસ્મરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ હે પ્રજના અધિપ ! નિ:સાધનના શ્લાત્મક ! તમારે અમારા દોષની ગણના ન કરવી કારણકે આપની પાસે સહજ ઐશ્વર્ય છે, જ્યારે અમે આતક્ષુદ્ર છીએ !

મૂલમ્:—દીનેષુ ગુણલીનેષુ તાવકીનેષુ મત્પ્રભો ।

પરાધીનેષુ કરુણા કરણીયૈવ સર્વથા ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—દીન, સસારના ગુણમાં લીન થયેલા, (અથવા ગુણરહિત) પરાધીન, એવા જે તમારા ભક્ત છે તેમના ઉપર સર્વથા કૃપા કરવી જ યોગ્ય છે (૧૦)

વિવેચન:—હે નાથ ! હું અત્યન્ત દીન છું, દુ:ખી છું, કારણકે માયાના ગુણથી સસારમાં લીન થયો છું ! તેમજ હું પરાધીન છું ! તેથી મારા ઉપર સર્વથા કૃપા જ કરો ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—અર્થ:—“ હે સુંદર ! મારા પ્રતિ કાલકર્મનું અધીનપણું આપ પ્રવર્તવો છો (કરો છો) તે આપને યોગ્ય નથી ! કારણકે હું આપનો છું એમ આપે મહારો અંગીકાર કર્યો છે ! ” હે પ્રભુ ! હું તમારો છું તેથી તમારે મને કાલ તથા કર્મને આધીન ન કરવો જોઈએ પણ કૃપા જ કરવી એ યોગ્ય છે ! (૧૦)

મૂલમ્ -નિ સાધના ગતધના મનોદીનાઃ સુદુઃસ્વિતા ।

નિજાચાર્યાશ્રિતા શોકલોભમોહમયાકુલ્લ ॥ ૧૧ ॥

મવન્તિ તે કૃપાપાત્ર મહોદાર દયાનિધે । ।

પ્રયચ્છ કરુણાં તેભ્યો દત્ત પાત્રેઽક્ષય મવેત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—નિ.સાધન, નેમનું ધન જતું રહ્યું છે તે, મનમાં દીન જનો, અત્યંત દુઃખી જનો, નિજ આચાર્યશ્રીના આશ્રિત, તથા શોક, લોભ, મોહ, અને લાચરી વ્યાકુલ —એવા એવો આપની કૃપાના પાત્ર છે તેથી હે દયાનિધિ ! હે મહોદાર ! એમના ઉપર કરુણા કરે, કેમકે પાત્રમાં ભરેલું દાનઅક્ષય થાય છે । (૧૧-૧૨)

વિવેચન—“ હું નિ સાધન છું મહારામાં જે કંઈ આવરૂપી ધન હતું તે નષ્ટ થયું છે, તેથી હું અતિદીન છું હું નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાશ્રીસનો આશ્રિત છું તેમજ શોક, લોભ, મોહ, લાચ, ઈત્યાદિક મામાના અવસ્થાથી વ્યાકુલ છું ” એ પ્રકારે આવ રાખનાર જે પ્રભુની કૃપા મામ છે શ્રીદશિશયલ કહે છે કે —તમે મહાન્ ઉદારતાવાદા છો ! દયાના નિધિ છો ! તેથી દયાના પાત્ર ઉપર દયા કરે કારણકે પાત્રમાં જે દાન છે તે અક્ષય થાય છે.

મૂલમ્ —સસારદાવદગ્ધાનાં જીમૂતજલકાઠક્ષિણામ્ ।

ન નીલજલદાનન્તજલદાન વિના સુસ્વમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—સસારરૂપ દાવાનલથી દગ્ધ એવા, તેવા મેઘના જલની આઠકા મેઘનાશ જનેાને સયામ મેઘના અનન્ત જલના દાન વિના સુખ ન થાય.

વિવેચન —હવે લૌકિક દૃશ્યન્ત કહે છે કે ‘ વનમાં દાવાનલથી સર્વ લવ જલવા ઢાલ છે તેમને શીતલ કરવાને એક મેઘજલનો વર્ષાક થાય એજ ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી કેવલ જલથી શીતલતા ઉત્તમ થતી નથી કારણ કે જલ તો સમુદ્ર નથી, ઈત્યાદિ અનેક સ્થળે ભરેલું છે છતાં એ જલથી દાવાનલ નિવૃત્ત થતો નથી, વનનો દાવાનલ તે મેઘજલના વર્ષાકથી જ દૂર થાય છે તે પ્રકારે આ મામાશ્વમ્બની, અહન્તામમતાત્મક સસારરૂપ દાવાનલમાં જે એવા બારે વરુથી બળી રહ્યા છે, તેમને નીલમેઘરૂપ શ્રીમેજ દૈનનાથલ બ્યારે પોતાના આનન્દરૂપ જલતું દાન કરે ત્યારે જ તે એવાને સુખ પ્રાપ્ત થાય. સસારથી બળી રહેલા એવાને શાન્ત થવાને એક પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના રક્ષક જ જરૂર છે એ પ્રભુનો એક સ્વરૂપ આનન્દ વા રસ, અઅધિત દુઃખ ના તાપની નિવૃત્તિ કરે છે અન્ય કોઈ ઉપાયથી સસારનું દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી એ દુઃખ તો એક શ્રી પ્રભુ—શ્રીગોવર્ધનનાથલની કૃપાથી જ દૂર થાય છે (૧૩)

મૂલમ્ —યે મયાક્ષીકૃતા સર્વે ત્વસેવાયે પૃહસ્થિતાઃ ।

ત યવ માધનાશાય મવન્તિ કરવૈ કિસુ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—એવાને મેઘે આપની સેવાને અર્થ ગૃહમાં રાખ્યા છે—એમનો અગીકાર થયો છે—તેઓ જ આવ (અવધાવા) નો નાશ કરવાને વડપર થયા છે તો હું શું કરું ?

વિવેચન:—જેઓને મહેં સેવક કરી પ્રભુની સેવાર્થે ગૃહમાં રાખ્યા છે, જેઓને મહેં પ્રાર્થના કરી, પ્રભુના અંગીકૃત કર્યા છે—એવા અંગીકૃત સેવકો બહુ છે. મહારાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં સેવા સારી રીતે થઈ શકે તે અર્થે મહારા ધરમાં (ગૃહમાં) સેવકોની જરૂર હતી તેથી મહેં કેટલાક જીવોને ગૃહસ્થિત તથા અંગીકૃત સેવક કર્યા મહારો ઉદ્દેશ એ સેવકોને ગૃહમાં રાખવાનો એવો હતો કે ‘ ગૃહસ્થ ભગવાન્—નિધિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણને સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશથી મહેં એમને સેવાનો પ્રકાર પણ બતાવ્યો ? આમ છતાં એ અંગીકૃત સેવકો ગૃહમાં સ્થિતિ કરીને પણ ભગવત્સેવામાં ભાવ નાશ પામે એવાં વિરુદ્ધ કૃત્યો કરે છે તે હું શું કરું ? (૧૪)

મૂલમ્:--बहिर्मुखाः प्रकुर्वन्ति स्वसम्बन्धं बहिर्मुखम् ।

सहायताश्रमादेव न हातुमहमुत्सहे ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધથી (મને) બહિર્મુખ કરે છે. (અથવા બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધને બહિર્મુખ કરે છે) એઓ મને ભગવત્સેવામાં સહાય કરશે એવા ભ્રમથી હું એમનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકતો નથી. (૧૫)

વિવેચન —જે જીવ સ્વભાવથી બહિર્મુખ છે તે પોતાના સમ્બન્ધમાં આવતા અન્ય સર્વ જીવોને બહિર્મુખ કરે છે, એ જીવો મને સહાય આપશે એમ ભગવત્સેવાની વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી જ મહેં એમને ગૃહમાં રાખી અંગીકૃત કર્યા છે ! પરંતુ એ જીવો વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે ! ભગવત્સેવા કરતા નથી ! તે પણ હું એમનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ! (૧૫)

મૂલમ્:--सहायश्रममुत्पाद्य वञ्चयन्ति यथा जनम् ।

मार्गस्थितं तथा नाथ ! वञ्चितोऽहं गृहस्थितः ॥ १६ ॥

यथान्धकूपपतितं मण्डूका दुःस्वरैर्जनम् ।

व्यथयन्ति तथा मह्यं दुर्वचोभिर्गृहस्थिताः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ ઠગ પુરુષો માર્ગમાં સ્થિતિ કરી મનુષ્યને (વટેમાર્ગીને) સહાયનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ઠગે છે, તેમ હું નાથ ! ગૃહસ્થિત જનોથી હું ઠગાયો છું ! (૧૬) જેમ અન્ધારા કુવામાં પડેલા મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી પીડા આપે છે તેમ મને પણ ગૃહસ્થિત જનો દુષ્ટ વચનથી પીડા આપે છે ! (૧૭) **વિવેચન:**—ગૃહસ્થિત વૈષ્ણવો મને ઠગે છે ! મહારી સ્થિતિ માર્ગમાં ચાલનાર વટેમાર્ગીના જેવી છે ! જેમ વટેમાર્ગીને માર્ગમાં ઠગ મલે છે તેમ ગૃહમાં ઠગ પુરુષો પ્રાપ્ય છે ! જેમ કોઈ કૂપપતિત મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી ભય ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ગૃહસ્થિત લોકોના દુષ્ટ વચનો મને પણ મહાભય ઉત્પન્ન કરે છે ! (૧૬-૧૭)

મૂલમ્:--कियत्पर्यन्तमेवं हि मदुपेक्षां करिष्यासि ।

त्यक्तो वा दोषसाहित्यादिमुखोऽहं दयालुना ॥ १८ ॥

ત્યક્ત કુત્ર ગમિષ્યામિ ન મેઽસ્તિ શરણ ક્વચિત્ ।

નાથમારોપ્ય દીન સ્વ મધ્યેધાર ન મજ્જય ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ — હે પ્રભુ ! ક્યાં સુધી તમે મ્મ પ્રકારે મ્હારી ઉપેક્ષા કર્યો ? જ્યારે મું હયાલુ પ્રભુએ મ્હારા દોષસાદિત્યથી મ્હને વિમુખને (જગવદિમુખને) ત્વચ્યો છે ! (૧૮) આપ ને મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? મને જન્ય કોઈનું શરણ પ્રાપ્ત નથી ! આપ પોતાના દીન જનોને નૌકામાં બેસાડી ધારા (નદીની) મધ્યમાં ડુબાવ્યો નહિ !

વિવેચન — હે નાથ ! જે પ્રકારે હું હુ ખી છું । તેવી મ્હારી ઉપેક્ષા અવગણના કર્યો કે મ્હારો ત્યાગ કર્યો ? એટલું તો હું જાણુ છું કે તમે હયાલુ છો તેથી ત્યાગ કે કદાપિ નહિ કરો । શ્રીગુણાચલ વિજ્ઞાપિતા કહે છે કે — અર્થ — હું ચિત્તથી, કાયાથી વચનથી, ક્રિયાથી, જ્ઞાનથી સજનથી જેમ સર્વ પ્રકારે દુઃખ છું । તો હે પ્રભુ ! તમે મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચાર્યો ? એટલે કે મ્હારું ચિત્ત તમારામાં નથી, તેથી દુઃખ છે ! મ્હારી વાણી મિથ્યા બાવણુ કર્યા કરે છે, તમારું કીર્તન કરી શકતી નથી, તેથી દુઃખ છે ! મ્હારી કાયાથી તમારી સેવા થઈ શકતી નથી, તેથી કાયા પણ દુઃખ છે ! મ્હારી ક્રિયાશક્તિ લૈકિક કાર્યમાં બાધ છે, કદાચ સમવત્સેવામાં ઉપમેયી થતી નથી ! મ્હારું જ્ઞાન પણ સમવજ્ઞાન નથી પણ લૈકિક છે ! મ્હારું સજન પણ નિષ્કપટ નથી ! આમ સર્વ પ્રકારે દુઃખ છું । તેથી હે પ્રભુ ! કૃપા કરો ! હે નાથ ! તમે ઇશ્વર છો ! તમે કર્તુર્મ અકર્તુર્મ, જાતે અન્યથાકર્તુર્મ જેમ સર્વસામર્થ્યમુક્ત છો ? તેથી હદાય જેમ આપના મનમાં આવે કે ‘ આવો દુઃખ તથા સુદુઃખ મ્હારા શરણુઓએ નથી, જોનો તો મ્હારે ત્યાગ કરવો જોઈએ ! જેમ વિચારીને આપ મને ત્વચ્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? આપના વિના જ મ કોઈ મ્હારું આશ્રયસ્થાન નથી ! એક આપનું શરણુ વિના મને રજક પણ જ્ઞાન નથી ! આપ ત્યાગ કર્યો તો મ્હારી શું હયા થશે ? જે ખલાસી નૌકામાં મડ જ્યોને બેસાડી ધારા (નદીની)ની મધ્યે જોમનો ત્યાગ કરે તો જે મનુષ્યો શું કરી શકે ? જે મનુષ્યને પાર લઈ જનાર વા ડુબાડનાર જે ખલાસી જ છે તેજ પ્રકારે જ્યારે પુદ્ગિમાર્મની નૌકામાં બેસાડવા છે હવે જે આપ જમને (સસારના) પાર ઉતાર્યા વિના ત્યાગ કર્યો તો જમ શું કરવાના છીએ ? સસારને પાર ઉતારવા કે અસારસાગરમાં મગન કરવા (ડુબાડવા) જે આપના હસ્તમાં છે ! તેથી આપની ઇચ્છામાં આવે જેમ કયે ! જમ તો તમારે શરણે છીએ (૧૯)

મૂલમ્-નિજાચાર્યકુલે જન્મ વિમર્ય વિહિતં મમ ।

વિહિત ચેન્મયિ સદા દોષપીને કૃપા કુરુ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ — આપના અધ્યાર્થલના પ્રભુમાં શું કરવા મારો જ મ કયો ? હવે જે જ મ જે પ્રભુમાં આપ્યો છે તો હું સદા દોષથી પુષ્ટ છું તો પણ મ્હારા ઉપર કૃપા કરો

વિવેચન — જ્યારે તમે મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો તમારી પાસે મ્હારું શું યાત્રવાર્તુ છે ? પણ મ્હા તો જેવુંજ કહેવાનું છે કે મ્હારો જ મ શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થલના પ્રભુમાં

શું કરવા ક્યો તમે શું પ્રથમ જાણતા ન હતા ? હવે કેમ ત્યાગ કરી શકો ? હું સદા દોષપૂર્ણ છું, તોપણ મહારાપર કૃપા કરો. (૨૦)

મૂલમ્:—અસઙ્ગઃ સર્વથા દૂયેઽસત્સઙ્ગસહિતોઽપ્યહમ્ ।

યથારણ્યે પરિત્યક્તઃ કાંદિરીકો મૃગાદનૈઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ વિનાનો થઈ દૂર રહું છું છતાં મને પીડા ઉદ્ભવે છે. જેમ કોઈ વનમાં પરિત્યક્ત મનુષ્ય પોતાની ભૂલો પડેલો હોઈ સિંહાદિકથી ભય પામે છે તેમ હું અસત્ પુરુષોથી ભય પામું છું. (૨૧ વિવેચન.—હે નાથ ! અસત્સંગ મને દશ દિશાથી ઘેરે છે. રચક પણ કુસંગથી બુદ્ધિભ્રમ થાય તો હું સર્વ દિશાથી વેળિત હોઈ, મહારી સુંદર મતિ નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ! સત્સંગથી દૂર છું, હઃસંગ મધ્યે પડેલો છું. એકલો છું. તો મહારી શુ દશા થશે ! જે કોઈ મનુષ્ય વનમાં પરિત્યક્ત હોઈ, પોતાની દિશા ભૂલી જાય છે તો સિંહાદિ-મૃગનું લક્ષણ કરનાર-સયાનક પશુઓની ગર્જના સાંભળી કોઈ શરણની દિશા ખોલવા આકુલ બેસી રહે છે, તેમ મને પણ કંઈ દિશામાં જવું તે સૂઝતું નથી.

મૂલમ્:—જાતપક્ષાઃ સ્વગાઃ સ્વીયજનનીં ચ ત્યજન્તિ હિ ।

યથા તથા કરાલેઽસ્મિન્ કાલેઽહં ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થયેલી છે એવા પક્ષીઓ જેમ પોતાની માતાને ત્યજી દે છે, તેમ ભગવાનના ભક્તો મને આ કરાલ કાલ સમયે ત્યજી દે છે.

'જાતપક્ષાન્ સ્વગાન્ સ્વીયજનનીં ત્યજન્તિ ધ્રુવમ્ । એવો પાઠ કવચિત ઉપલબ્ધ છે એ પ્રમાણે અર્થ —જેમ માતા જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થઈ છે એવા પોતાના પક્ષીઓનો ત્યાગ કરે છે, તેમ જેને (સ્વરૂપ) ભગવદ્ભાવ થયો છે એવો જે હું તેને આ કરાલકાલમાં ભગવદીયો ત્યજી દે છે.

વિવેચન.—મહારી અવસ્થા એક પક્ષીના જેવી છે, જેમ પાંખ પ્રાપ્ત કરીને નાના પક્ષીઓ પોતાની માતાને ત્યજી ચાલ્યા જાય છે તેમ અમારી પાસે ભગવદીયો કથાવાર્તાદિ કરીને આ કરાલ કાલમાં મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે તો હું શું કરું ? (૨૨)

મૂલમ્:—ચિન્તાપારાવારે પતિતસ્યાત્રૈવ મનસ્ય ।

ઐતજ્જલવડવાગ્નિઃ શરણં શ્રીવલ્લભાચાર્યાઃ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો તથા તેમાં જ ડુબતો જે હું તેનું, એ જલના (શોષણને અર્થે) વડવાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યશ્રી શરણુ છે. (૨૩)

વિવેચન.—ભગવદીયોના સંગ વિના મહારા હૃદયમાં અપાર ચિન્તા ભરાઈ રહી છે, હું ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન છું, જેમ કોઈ જીવ મહાગમ્ભીર જલથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય તેને એ વડવાનલ જ તેનું જલ શોષી લઈ સહાય આપે છે, તેમ હું આ સસારરૂપ ભવસાગરના ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડી ડુબું છું, તે સમય મને સહાય એક શ્રીઅગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યશ્રીનો વડવાનલ જ અલૌકિક અગ્નિજ્વલ-એક ક્ષણમાં સર્વ ચિન્તા-સર્વ સસારના દુઃખ-શોષી લેશે એમનું શરણુ એ જ એક ઉપાય રહ્યો છે.

મૂલમ્ — હા કૃષ્ણ ! હા નન્દસૂનો ! હા યશોદાપ્રિયાર્મક ! !

હા ગોપિકાહૃદાધાર ! ધારયસ્વ કરેણ મામ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ — હા શ્રીકૃષ્ણ ! હા શ્રીનંદરામજીના પુત્ર ! શ્રીયશોદાજીના પ્રિયપુત્ર ! ! શ્રીગોપીજનના હૃદયનો આધાર ! ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન જે હું, તેને આપના શ્રી હૃદયથી પકડી લ્યો ! વિવેચન — ઉપર દર્શાવેલા પ્રકારે શ્રીહરિરામજી દીનતા કરતા હતાં એ દીનતા કરતાં કરતા પોતાને, વિપ્રયોગાત્મક જ્ઞાનિ હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા એ વિરહાત્મ જ્ઞાનિએથી અત્યન્ત પરાક્રાંધનો પ્રાપ્ત થયેલા કે પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન પોતે વિસ્મૃત છે, અને ‘હૃ કૃષ્ણ’ ‘હૃ નન્દસૂત્ર’ ઇત્યાદિ વચનો બોલે છે એમાં ‘હા કૃષ્ણ !’ એ શબ્દ ત્મક નામ સુવિરૂપાન્ય ભાવથી ચોક્કસ છે. ‘હા નન્દસૂત્ર’ એ દ્વિતીય નામ શ્રીનંદરામજીને અમને પાળ્યા છે તેમ તમે પણ અમારું પાલન કરો એમ કુમારિકાનો ભાવ સૂચવે છે. ‘હા યશોદાજીના પ્રાણપ્રિય પુત્ર’ એ તૃતીય નામ શ્રીયમુન્દાજીનો ભાવ સૂચવે છે. ‘હૃ ગોપીજનના પ્રાણાધાર’ એ નામ ચતુર્થ શ્રીસ્વામિનીજીનો ભાવ દર્શાવે છે, આ ચાર નામ એ કહે છે કે હૃ પ્રભુ ! વિપ્રયોગસમુદ્રમાં પડેલા જે હું તેનો આપ ઉદ્ધાર કરો (૨૪)

इति श्रीहरिरायजीविरचितमष्टाविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतं

टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૨૮ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૯ મું

ઉદ્દેશ — હવે આ જોગજ્ઞાનિશ્ચયા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ છે — “બુદ્ધિને નાશ કરનાર આ ઠાણ બાળ્યો છે, તેથી સત્સજ શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ તથા શરણાગતિથી આશ્રયથી બુદ્ધિ સ્થિર રાખવી, એ એમ ન થાય તો સર્વ કૃતિ બર્જી છે અને એકથી માટેજ શ્રીબાબાજીએ ‘બુદ્ધિમૈરક શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યકમલ પ્રસન્ન થાજો’ એમ પ્રાર્થના કરી ભાવત્રીનો બર્જી દર્શાવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણસ્મરણથી તથા શરણાગતિથી શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિ સ્થિર રાખશે. એવું નિરૂપણ આ પત્રમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે દૈન્યથી વિપ્રયોગ કરવામાં ત્યારે જગવદ્ધર્મ સિદ્ધ થાય છે પણ એમ બુદ્ધિ કયે પ્રકારે સ્થિર રહે તે અમે દર્શાવે છે”

મૂલમ્ — બુદ્ધિનાશકકાલોડ્યં સર્વેષાં સમુપાગત ।

अतो हि सर्वथा गोप्य बुद्धिरत्न सुबुद्धिमिः ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — આ મલ સર્વની બુદ્ધિને નાશ કરે એવો બાળ્યો છે તેથી સુબુદ્ધિમાન જનોએ સર્વથી બુદ્ધિરૂપ રત્નનું રક્ષણ નિશ્ચય કરવું (૧) વિવેચન — આ વર્તમાન કલિકાલમાં સર્વજ્ઞ બુદ્ધિને નાશ થયો છે આ કલિયુગમાં અનેક ધર્મ ઘણાં ઘણા છે તેથી જો એમ વિચાર કરે છે કે ‘આ ધર્મ ન પગાયો તો શું થયું ?’ અન્ય ધર્મ સ્વીકારીશું આમ ધર્મથી બુદ્ધિ બ્રહ્મ ઘણું છે જે બુદ્ધિ સ્વધર્મને અનુકૂલ છે તે બુદ્ધિને મલકો કરી લીધી છે તેથી જ મુન્દર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. કુબુદ્ધિથી જીવ વિપરીત આચરણ કર્યા કરે છે તેથી શ્રીહરિરામજી બાજા કરે છે કે ‘સાધમાન રહેજો તમારી બુદ્ધિનું ઉત્તર કરનાર કરાણમલ બાળ્યો છે. સુબુદ્ધિવાન વેદ્યનો પોતાના સુબુદ્ધિરૂપ રત્નનું સત્સજ, કૃષ્ણસ્મરણ

તથા શરણાગતિરૂપ સુખુદ્ધિરત્ન બતાવવું નહિ, જેમ કોઈને બતાવવાથી રત્ન ચોરાઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ રત્ન બહિર્મુખ જનોને બતાવવાથી ચોરાઈ જાય છે.

મૂલમ્:—સત્સંગકૃષ્ણસ્મરણશરણાગતિસાધનૈઃ ।

તદભાવે કૃતિઃ સર્વા યતો વૈયર્થ્યમેતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સંગ, શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, અને શરણાગતિરૂપ સાધનથી બુદ્ધિની રક્ષા કરવી. જો એમ રક્ષા ન કરે તો સર્વકૃતિ નિશ્ચય વ્યર્થ થઈ જશે. (૨)

વિવેચન:....હવે શ્રીહરિરાઈ બુદ્ધિરક્ષણનો ઉપાય કહે છે. સદા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના સત્સંગમાં રહેવું, શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના નિરંતર મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં જે અષ્ટાક્ષર કહ્યા છે તદનુસાર શરણની ભાવના કરવી. ભાવ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે, જેમ રાખમાં(ભસ્મમાં)હોમવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ ભાવવિના સર્વ વ્યર્થ છે.

મૂલમ્:—અત એવોક્તમાચાર્યૈઃ સ્વકીયકરુણાત્મભિઃ ।

બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વકીયજનોના ઉપર કરુણા કરનાર શ્રીઆચાર્યજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.”(૩)

વિવેચન:—જો કોઈ એમ શંકા કરે કે “બુદ્ધિરત્નના રક્ષણનો પ્રકાર તમે તમારા મુખથી જ કહો છો કે કોઈ સ્થલે એ પ્રમાણભૂત છે” તો કહે છે કે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ (વેદમાતા ગાયત્રી, શ્રીમદ્ભગવત, ગીતા ઇત્યાદિ સકલ પ્રમાણશાસ્ત્રના અર્થને અનુસરીને) શ્રીમુખથી કહ્યું કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.” એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી સુંદર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મન, વચન, અને કર્મથી જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહે તેની સુંદર બુદ્ધિ થશે એ નિશ્ચય છે. (૩)

મૂલમ્:—ઉપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા ધ્યાનહેતુરયં મતઃ ।

ગીતાયાં હરિણાપ્યુક્તમર્જુનં પ્રતિ મોદતઃ ॥ ૪ ॥

‘દદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાન્તિ તે’ ।

બુદ્ધિસ્થૈર્યે હૃદિ સ્થૈર્યે હરેરિતિ ન સંશયઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થનારૂપ આ ઉપકાર પણ ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે પણ આનંદથી કહ્યું છે કે “એવો બુદ્ધિયોગ હું તને આપુ છું કે જેથી તેઓ મારી પાસે આવે છે.” બુદ્ધિની સ્થિરતા થાય ત્યારેજ હૃદયમાં હરિની સ્થિરતા થાય એમાં શંકા નથી,

અપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા એવો પાક ઉપકારોઽપિ ને બદલે પ્રાપ્ત થાય છે. તદનુસાર અર્થ.—“બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી પ્રાર્થનાનો પ્રારંભ છે તે ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે ”

વિવેચન:—બ્રાહ્મણના બાલકને ગાયત્રીમંત્ર આપવામાં આવે છે તેના તૃતીયપાદમાંથી બુદ્ધિના પ્રેરણરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે. (ગાયત્રીનો મંત્ર.—હ્રિં. ઝંઝા. —

વિતુર્ધરેષ્ય યર્ગો દેવસ્ય ધીમરિ । ધિયો યો ન પ્રસોદયાત્ ॥ અર્થ—“તે સવિતા દેવના વર
 ધીમ (વરણ કરવા યોગ્ય—અસૌકિક પાંદર્યમુક્ત), અવિધાનાયક (સ્વરૂપ)નું ધ્યાન કરી
 શીએ છાએ, જે [સવિતા] અમારી બુદ્ધિને પ્રસર્જી પ્રેરે.” આ મન્ત્ર ઉપર શ્રીગણેશ
 વર્ષ શ્રીવદ્ભાષીએ અતિ રમણીય ભાષ્ય રચ્યું છે જેનો સારાંશમાં અર્થ નીચે પ્રમાણે
 છે—(સવિતાદેવના) સર્વવિસ્તર્જાદિલીલારસજ્ઞ અવિદ્યુત પરમકાષ્ઠાપત્ત પુરુષોત્તમના વરણીય
 અતિસુન્દર—રમણીય, તથા અવિધાનોશક રસાત્મક સ્વરૂપનું રસપાન કરીએ (ધ્યાન કરીએ
 પ્રીતિ કરીએ)શીએ કે જે (દેવ) રસાત્મક પૂર્વપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, મહારી તથા મહાત્મા
 અન્તર્બાહ્ય પરિકરની બુદ્ધિએને કૃપા કરી મહારસનો આસ્વાદ થાય ત્યાં પર્વન્ત પ્રેરે)

આ તૃતીયપાઠમાં દર્શાવ્યું છે કે ‘સવિતા દેવ—જેમાંથી સર્વ જગત્ રમણીય પ્રાપ્ત
 થાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ—અદે અમારી બુદ્ધિએને સારી રીતે પ્રેરે. શ્રીકૃષ્ણજ અમારી તથા
 અમારા અન્તર્બાહ્ય સમ્મ ખીએનો બુદ્ધિના પ્રેરક છે, જગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સુન્દર બુદ્ધિ
 (ભક્તોની) કરી આપે એ એમનો ઉપકાર છે બ્રાહ્મીના ઉપદેશથી વેદના કર્મો કરવાથી
 યોગ્યતા આવે છે તે જ પ્રકારે બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી વૈષ્ણવની બુદ્ધિ નિર્મલ થય
 (અને મહાઅસૌકિક જગવદ્સનુ પાન કરવાને યોગ્ય થાય) એ પ્રભુનો અવિશય ઉપકાર
 છે બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તોજ શ્રીકૃષ્ણસ્તુ ધ્યાન થઈ શકે શ્રીભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે
 કે—“હિ અર્જુન ! હવે હું તને એવો બુદ્ધિયોગ આપુ છું કે જેથી તે ભક્તો અને પ્રાપ્ત
 થાય છે” શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે જે નિર્મલ બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તે નિર્મલ બુદ્ધિને
 પ્રકાર બીતાના દ્વિતીય અભાષમાં સવિસ્તર બતાવ્યો છે જગવાન્ અર્જુનને બુદ્ધિયોગ
 દાન કરે છે કારણ કે જે સુન્દર હોય તોજ સર્વ ધર્મ જપ, વપ, દાન વત, મર્ચાદામર્ચક
 સાધન, કર્મમાર્ગના સાધન, જ્ઞાનમાર્ગના સાધન, યોગમાર્ગના સાધન, પુરિમાર્ગના સાધ
 નાદિ સર્વ કાર્ય શક્ય થાય છે (૫)

મૂલમ્ — તદ્વાશ ઇવ ગીતાર્યા સર્વનાશો નિરૂપિતઃ ।

અતો બુદ્ધિ સુસંરક્ષ્યા માવમાવનકારણમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—બુદ્ધિના નાશથી સર્વનો નાશ થાય છે એમ શ્રીમાત્મજગીતામાં
 નિરૂપણ કર્યું છે, તેથી સર્વભાવની ઉપત્તિનું કારણ રૂપ જે બુદ્ધિ તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું.

વિવેચન.—જગવાન્ ગીતાશ્રમાં બુદ્ધિનાશ કેમ થાય છે તે કહે છે કે—

પ્યાપતો વિપયાપુર્ણે સદ્વસ્તેષુપનાયતે । સદ્વાત્સનાયતે કામઃ કામાત્લોષોઽમિજાયતે ॥૧॥
 ક્રોધાસ્રપતિ સમોદ સમોદાત્ સ્મૃતિવિભ્રમ । સ્મૃતિભ્રન્નાદ્બુદ્ધિનાશા બુદ્ધિનાશાત્ પ્રણયતિરિ ।

અર્થ — ‘વિષયોનું ધ્યાન કરવાથી પુરુષનો સમ (આસક્તિ) તેઓમાં થાય છે તે
 વિષયમાં આસક્તિ થવાથી તેમને અર્થ જ્ઞાન [વીજ ઇચ્છા] થાય છે તે દલીભૂત થતી
 નથી તો તેથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, ક્રોધથી સમોદ ઉત્પન્ન થાય છે સમોદથી સ્મૃતિમાં વિભ્રમ
 થાય છે સ્મૃતિનો જ્ઞાન થવાથી બુદ્ધિનાશ થાય છે બુદ્ધિનાશ થવાથી આત્માનો નાશ
 થાય છે” સ્મૃતિનો વિભ્રમ થવાથી અજ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાનથી લૌકિક સંસારને છૂટ
 પોતાનો અધી તે છે એ સંસાર પાલના છૂટ અમલ્ય કાર્યો પણ કરે છે આ પ્રકારે
 સમાવનો જ્ઞાન થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે માટે બુદ્ધિની જ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી

મૂલમ્:—પ્રસાદમક્ષણૈર્નિત્યં સેવનાકરણૈરપિ ।

સત્સંજ્ઞેન સદા કૃષ્ણકથા શ્રવણકીર્તનૈઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—મહાપ્રસાદના ભક્ષણથી, નિત્ય ભગવત્સેવા કરવાથી, સત્સંગથી તથા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કર્યાથી તથા શ્રીકૃષ્ણની [લીલાનું] કીર્તન કર્યાથી બુદ્ધિનું રક્ષણ થઈ શકે છે. **વિવેચન:—**બુદ્ધિની રક્ષા કરવાના મુખ્ય પ્રકાર હવે બતાવે છે (૧) અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું. સદા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આરોગેલી પ્રસાદિત વસ્તુનું જ—મહાપ્રસાદનું જ ભક્ષણ કરવું. (૨) શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિત્ય કરવી. (૩) ભગવદ્વીયનો સંગ કરવો. (૪) દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો (૫) શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કરવું, લીલા તથા નામનું કીર્તન કરવું ત્યારેજ બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે, અને પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે. (૭)

इति श्रीहरिरायजीधिराचितमेकोनत्रिंशत्तमशिक्षापत्रश्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૩૦ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ ત્રિશત શિક્ષાપત્રમાં જેમ કર્મફલસિદ્ધિમાં દેશાદિ ષટ સાધન છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલસિદ્ધિમાં પણ દેશાદિ ષટ સાધનો છે. જે સાધનોનું પણ સાધન સત્સંગ છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે ઉપર બુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો. પરન્તુ 'કાલદોષ' મહાન છે તે દોષથી બુદ્ધિ ન લોપાય ત્યારેજ બુદ્ધિ સુંદર રહે છે એ કહે છે.

મૂલમ્:—સ્મર્ત્તવ્યઃ સર્વદા કૃષ્ણો વિસ્મર્ત્તવ્યઃ જગત્ પુનઃ ।

પ્રપન્ચસ્મરણે કૃષ્ણસ્મૃતિર્નૈવ ભવેદિતિ ॥ ૧ ॥

પ્રયતેત તતો જીવસ્તદભાવાય સર્વથા ।

કૃષ્ણાર્થતામાવનેન ગૃહાદેર્વિસ્મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જગત્ પુનઃ વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં સુધી પ્રપન્ચનું સ્મરણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણની સ્મૃતિ થતી નથી. (૧) પ્રપન્ચની વિસ્મૃતિને અર્થે હવે સર્વથા યતન કરવો તેથી શ્રીકૃષ્ણને અર્થે સર્વ ક્રિયાની ભાવના કરીએ તો ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય **વિવેચન:—**સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્મરણ કર્તવ્ય છે. શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે.—

ते सभाग्या मनुष्येषु कृतार्था नृप निश्चितम् । स्मरन्ति स्मारयन्ति ये हरेर्नाम कलौ युगे ॥

અર્થ:—હો રાજન! જે કલિયુગમાં હરિનું નામ સ્મરે છે કે સ્મરણ કરાવે છે તે મનુષ્યો નિશ્ચય કૃતાર્થ અને ભાગ્યસહિત હોય છે. આ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરનાર મહાભાગ્યશાલી છે. આ જગતમાં (અહન્તામમતાત્મક) સસારની વિસ્મૃતિ કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી જગત્માં દેહસમ્બન્ધી અનેક કુટુંબ તથા ગૃહાદિકમાં મન આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં ચિત્ત લીન થતું નથી તેથી પ્રપન્ચને જોઈ, એવો વિચાર કરવો કે, ' આ પ્રપન્ચનું કારણ, સર્વના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ છે. આ પ્રપન્ચ શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સૂચવે છે. આ પ્રપન્ચના કર્તા શ્રીકૃષ્ણ છે

તેથી પ્રપન્નના પશુ કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું જોઈએ,' એ પ્રકારે પ્રપન્નને વિસ્મરક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું (૧) શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉદ્ભવે એવો પ્રયત્ન સર્વથા કરવો. શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં ભાવવૃદ્ધિ થાય તે અર્થે મૃદાદિકમાં, શ્રી પુત્રમાં, ધનાદિક અદન્તામમતાનો ત્યાગ કરવો. આપણા શ્રી, પુત્ર, મૃદ, ધનાદિક તથા આપણા કે સહિત જે કંઈ હોય તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં વિનિયોજવું, સર્વ ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણને મર્દ કરવી. આ પ્રકારે સંસારના પદાર્થોમાંથી અદન્તામમતા દૂર થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં વિજ્ઞાનાસક્તિ થયે જે કંઈ ભગવદ્ભાવમાં બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. મૃદાદિકની વિસ્મરણવાનો આ એક ઉપાય છે (૨)

શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણમાં સંસારના પદાર્થો શ્રી પુત્ર, મૃદ, વિત્ત, દેહાદિક ઉપરની અદન્તામમ મુખ્ય બાધકરૂપ હોય છે એ અદન્તામમતા દૂર કરવા એક ઉપાય ઉપર જતાવ્યો કે એ અદન્તામમતાના પદાર્થોને ભગવત્સેવામાં વિનિયોજીએ શ્રી પુત્ર મૃદ, વિત્ત, દેહ, આત્મા ક્ષત્ર સર્વ પદાર્થો મહારા નથી પણ ભગવાનના છે તેથી મારા સુખાર્થે એમનો ઉપયોગ ન થવો 'લેખ' પણ સવના પોષણ કરતાં સર્વભોક્તા સર્વકર્તા, સર્વનિમન્તા સર્વના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના ઉપયોગ એમનો વિનિયોગ કરવો એટલે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં આપણા સમ્મનથી જે શ્રી, પુત્ર વિત્તાદિક કે તેને વિનિયોજીએ ત્યારે આપણી અદન્તામમતા એમના ઉપરથી ખસી જઈ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જામ વસ્તુત સમ્મન થ છે એમ જ્ઞાન થાય છે. મૃદાદિકની વિસ્મરિતો આ એક પ્રકાર જતાવ્યો હવે બીજા પ્રકાર જતાવે છે કે મૃદાદિક બાધક છે તેથી એમનો સવમા ત્યાગ કરી શુદ્ધ જડૈતની ભજન કરી હરિમાં કામ રનેહ કામાદિભાવ રાખવાથી તથા સર્વ પ્રપન્નના પદાર્થો ભગવાનની લીલા સંધિ અર્થે છે એવી ભાવનાથી મૃદાદિકની વિસ્મરિત થાય છે

મૂલમ્ —અથવા વાધકત્વેન ત્યાગમાવનયા પુન ।

અસ્વપ્ન્દાદૈતમાયેન કામાધ્યાવેશતો હરો ॥ ૩ ॥

પ્રાપચ્છિકપદાર્થેષુ લીલાસૃષ્ટિત્વમાયનાત્ ।

શબ્દાર્થ.—અથવા (મૃદાદિકમાં) બાધકપણાથી ત્યાગની ભાવના કરી, જમના (શુદ્ધ) જડૈતની ભાવના કરી, હરિમાં કામાદિભાવ આવેશથી, અને પ્રપન્નના સર્વ પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિપણાની ભાવનાથી મૃદાદિકની વિસ્મરિત થાય છે.

૧ અન્યથા શુદ્ધ-જડૈત. જડૈત શ્વિત્વભાગ્યપણનો શુદ્ધજડૈતને નામે ઓળખાય છે તે એક જડૈત શુદ્ધ છે એટલે માન્યરહિત છે બધા જગદ્ગુણે (જન્મમાર્ગીય શાકરાદિ જેમ બધામાં પ્રાપ્ત પ્રયોજન સ્વીકારે છે તેવી માન્યતા મત સ્વીકારી વિન્યા) પરિણામ પામે છે બધા પોતેજ પોતામાં પ્રાપ્ત પણ જાતનો વિહાર ન થાય એમ જ્યોત્સિક પ્રકારે જગદ્ગુણે પરિણામ પામે છે. બધા-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૂજા પ્રસન્નોત્તમ પોતેજ અવિદ્ય રહિતજ જગદ્ગુણે જલ જલ છે તેથી સર્વ જગત શુદ્ધ જલ વદ્ગુણ છે સર્વ જગત્ કૃષ્ણરૂપ છે એવો ભાવ તે શુદ્ધજડૈતનો ભાવ કહેવાય છે (શ્રીમદ્ગુણમાળ્ય-૨૧૧-૧૨)

૨ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે ક્રમ, ક્રોધ, ભય, રનેહ કૌભૂંડ, સમ્મન ક્ષત્રાદિ સર્વ ભાવ, લીલા પદાર્થોમાં ન રાખવા, પણ પ્રજામાં રાખવા, શ્રી પુત્રાદિક સાથે કામરનેહાદિક ન કરવા. પણ પ્રજા સાથે રનેહ કરવો આમ પ્રજામાં રનેહ કામાદિક કરવાથી પ્રજાની સાથે તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ આ સર્વ જગત્ પ્રજાની કીમત જાણ છે સર્વ પદાર્થ ભગવાનના લીલાસમ્મનથી છે ભગવાનના સમક્ષમાં આ સૌંદર્ય છે એમ સર્વ પ્રાપચ્છિક પદાર્થોમાં ભગવત્સ્વીકૃતસમ્મનથી ભાવના કરી

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા દેશ બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ અદ્વૈત વિચારી-શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સ્થલે સદા વિરાજે છે એમ વિચારી-કામાદિકનો આવેશ પ્રભુમાં કરાવે. જેમ કોઈ લૌકિક સમારી જીવ કામ, ક્રોધ, ભય સ્નેહાદિ ગૃહકુટુંબાદિકમાં ગમે છે તથા અષ્ટપ્રહર પોતાના સસારના પદાર્થોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે-એમની જ ટહેલ ઉઠાવ્યા કરે છે-તેમ વૈષ્ણવે લૌકિક પદાર્થોમાંથી પોતાના કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ઉઠાવી લઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં એ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ રાખવા, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અષ્ટ પ્રહર મગ્ન રહેવું. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નન્દસૂત્ર મહારે ત્યાં બિરાજે છે, તો એમને સેવામાં કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એમને કેવી રીતે કોઈ પણ જાતનો શ્રમ ન થાય' એ પ્રકારના વિચારો તથા કાર્યો દાસજન-ભક્ત વૈષ્ણવના મનમાં નિરન્તર ચાલી રહેવા જોઈએ. 'આજે શ્રીકૃષ્ણને આવા વસ્ત્ર તથા આવી સામગ્રી ધરાવવી જોઈએ. આજે આવો ઉત્સવ છે તેથી આવી સામગ્રી શ્રીકૃષ્ણને આરોગાવવી જોઈએ.' એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણને વિવિધ ભોગ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો તથા તેવીજ ક્રિયાઓમાં વૈષ્ણવે અષ્ટપ્રહર લીન થઈ રહેવું આમ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં ચિત્ત વ્યથ થવાથી ધીમે ધીમે પ્રપન્થની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે આવા પ્રપન્થના પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિની ભાવના કરવી તેમાં સુખ્યવિચાર એ રાખવો કે 'શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો વિનિયોગ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થનો ઉપયોગ થતો નથી તે માયા સમ્બન્ધી, પદાર્થ આસુરી છે.'

મૂલમ્:—કૃષ્ણસન્નિહિતો દેશઃ કાલઃ સત્સંગ્હેતુકઃ ॥ ૪ ॥

દ્રવ્યં સર્વસ્વમેવાત્ર કર્તાભિમતિવર્જિતઃ ।

મન્ત્રાઃ શ્રીકૃષ્ણનામાનિ ગુણલીલાસમન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્માણિ કૃષ્ણસેવૈવ સર્વસાધનસંગ્રહઃ ।

एतच्छट्कस्य भक्तो हि सत्सङ्गः साधनं मतम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા હોય તે દેશ, સત્સંગના કારણરૂપ કાલ, આપણું સર્વસ્વ-દ્રવ્ય, અભિમાનરહિત કર્તા, શ્રીકૃષ્ણના નામ તથા ગુણ લીલાયુક્ત મન્ત્રો, સર્વ સાધનના સત્કરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ કર્મ-ભક્તિમાર્ગમાં આ છ પદાર્થ (દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા મન્ત્ર તથા કર્મ) નું સાધન નિશ્ચય સત્સંગ છે.

વિવેચન:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ બિરાજે છે તે દેશ ઉત્તમ છે જે કાલમાં ભગવદ્દીયનો સમાગમ થાય તે કાલ ઉત્તમ છે, પ્રથમ સ્કન્ધમાં શૌનક કહે છે કે-“ ભગવાન્ના સંગ કરનારા ભગવદ્દીયોના સંગની એક ક્ષણ સમાન સ્વર્ગની તથા મોક્ષની તુલના કરી શકાતી નથી, તો પછી મનુષ્યના આશિષરૂપ રાજ્યાદિક તો ભગવદ્દીયોના સંગ સમાન ન હોઈ શકે એમાં શું કહેવું ? ” આ વાક્યાનુસાર સત્સંગની સમાન સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પર્યન્ત સુખ પણ નથી. તેથી જે કાલમાં સત્સંગ થાય તે સમય અત્યુત્તમ.

જાણવે. દ્રવ્યમાં મમત્વ રાખવું તેમજ કાર્ય કરવામાં અસિમાન-અહંભાવ, અહંકર-રાખવો-એ જન્ને (મમત્વ, અને અહંભાવ) બાધક છે. તેથી જોમનો ત્યાગ કરવો સર્વ મન્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે તે જ સર્વોપરિ તથા મહામ ત્ર છે. જન્ય (મનુષ્ય તથા દેવના) ના શુભચાન કરતા શ્રીકૃષ્ણના અનેક શુભ તથા લીલાત્તુ માન ક્ષેષ છે. અષ્ટમ સ્ક ધર્મા શુકાચાર્ય કહે છે કે—

અર્થ — ‘ મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ, કાલ અને દ્રવ્યથી જે કંઈ અપૂર્ણ હોય છે તે સર્વ તમારા નામના કીર્તનથી પૂર્ણ થાય છે. એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેનાર સર્વ મન્ત્ર કરી શકે છે. શ્રીકૃષ્ણાંકુલ કહે છે કે—અર્થ — “ હે દુરિ ! આપના નામનો અર્થ જે વેદ કહે છે કે ‘ દુરિ સર્વના દુ ખના હર્તા છે,’ તેનો હું ઉચ્ચાર કરું છું તેથી હે નામ ! જે વેદાનુસાર અર્થ પ્રમાણે આપ સર્વ દુ ખનું હરણ કરનારા છે તો તેજ પ્રમાણે સદે યાજો, અર્થાત તમારા ‘ દુરિ’ એ નામના અર્થ પ્રમાણે તમે સર્વ દુઃખ હરણ કરો ! આપના નામનો અન્યથા અર્થ મા યાજો ! ” શ્રીકૃષ્ણનું નામ સર્વ વેદની શ્રુતિઓનો સાર છે. જે નામ દેવામાંજ સર્વ મ ત્ર આવી જાય છે. (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જે ઉત્તમોત્તમ કર્મ છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવામાંજ સર્વ સાધન થઈ જાય છે. અષ્ટમ સ્કન્ધમાં પ્રણય કહે છે કે— “ જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલનું સિંચન કરવાથી સર્વ શાખાઓમાં જલની તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જોક વિષ્ણુની આરાધના કરવામાં જન્ય (કર્ત) દેવની તેમજ આત્માની તૃપ્તિ થઈ જાય છે. ” અર્થાત વૃક્ષના મૂલમાં જલ ન ફિલ્લત વૃક્ષની શાખાઓમાં જલ સિંચાય તો શ્રમ બ્યથ જાય છે—ઉલટો બગાડ થાય છે. તેમ જોક સુદ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ રસાત્મક પ્રભુની સેવા રચણ જન્ય દેવની આરાધના થાય તો કશું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. જેમ ન કરતાં મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણની સેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણને પરાધીન સર્વ દેવોની તૃપ્તિ થાય છે. પરન્તુ જેમ શાખાઓને જલની તૃપ્તિ થતી મૂલને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ જન્ય સર્વ દેવોની આરાધનાથી મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની સેવા ત્યજી અન્યદેવની આરાધના કરવી એ વિધિપૂર્વક નથી. તેથી જોક શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય સેવા કરવી જોજ સર્વોપરિ શિદ્ધા ત છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા જ સર્વ કર્મમાં સુખ્ય છે. સર્વ સાધનના સમહરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણ શ્રીજી સાત સ્થંભ શ્રીવલ્લભકુલાદિ સ્વરૂપ બધાં વિશાળે તે દેશ ઉત્તમ છે. (૧) સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય જે મહ ઉત્તમ છે. (૨) પ્રભુમા વિનિયોજાતુ દ્રવ્ય ઉત્તમ છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણનું નામ, શ્રીકૃષ્ણની લીલા, શ્રીકૃષ્ણનું શુભચાન એ સર્વોપરિ છે. (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જોજ સર્વોપરિ કર્મ છે. (૬) આ બટ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ જગત્પદીયોનો સંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ સંપ્તમધર્મી શ્રીકૃષ્ણ સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૬)

મૂલમ્ — શૃણ્ણસાન્નિધ્યદેશે તુ યતસ્થિષ્ઠાન્તિ સાધવ ।

કાલ સત્સન્નદેવસ્તુ મિલિતૈસ્તૈરુદેસિ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — સાધુપુરુષો શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સત્પુરુષના મધ્યાથી સત્સંગના કારણરૂપ કલનો ઉદય થાય છે. (૭)

વિવેચન:—પુણ્ડિભાર્ગીય ભગવદીય શ્રીકૃષ્ણની નિકટના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વિરાજે છે ત્યાં ભગવદીય પણ દર્શનસેવાર્થે રહે છે. ત્યાં કાલનું સામર્થ્ય આપી શકતું નથી. તેથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સાત સ્વરૂપ, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર હોય છે ત્યાં ભગવદીય મલી શકે છે. ત્યારેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે જ ઉપર ખતાવેલી દેશની તથા કાલની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સર્વસ્વસ્યોપયોગોઽપિ સિદ્ધયેત્સદ્બુદ્ધિસ્તૃત્ત્વમિઃ ।

અભિમાનનિવૃત્તિસ્તુ તદાશ્રયવતામિહ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સુંદર બુદ્ધિનું દાન કરનાર ભગવદીયોથી સર્વસ્વનો (દ્રવ્યાદનો) ઉપયોગ (શ્રીકૃષ્ણસેવામાં) થઈ શકે છે. (એ પ્રકારે દ્રવ્યની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) એમના આશ્રય કરનારના અભિમાનની નિવૃત્તિ પણ અહિં થાય છે (એ પ્રકારે કર્તા અભિમાન રહિત થઈ ઉત્તમ થાય છે.) **વિવેચન:**—એવા પ્રભુ અને ભગવદીય જ્યાં વિરાજે છે ત્યાં સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે, સર્વ તાદૃશીયના સંગથી સુંદર બુદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનો આશ્રય સિદ્ધ થાય ત્યારે અજ્ઞાનથી થતું અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે. ભગવદીયનો આશ્રય કરે તો સર્વ સિદ્ધ થાય [૮]

મૂલમ્:—કૃષ્ણનામસ્વરૂપાદિજ્ઞાનં તુ તત્ત્વ એવ હિ ।

ભગવત્સેવનં વાપિ પુરુષાર્થસ્તદૈવ હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણનું નામ તથા સ્વરૂપાદિકનું જ્ઞાન પણ તેથીજ થાય છે અને પુરુષાર્થરૂપ એવી જે શ્રીકૃષ્ણ સેવા તે પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણના નામનું તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની સેવાને પરમ પુરુષાર્થરૂપ તથા ફલરૂપ જાણીએ, અને એમ જણાય તે પણ જ્યારે પ્રભુકૃપા કરે ત્યારે જ, સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહેલું છે કે—“શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીકૃષ્ણની માનસી સેવા પર-ઉત્તમ છે.” મનઃપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, અને પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. આમ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે ત્યારે જ જાણવું કે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. તેથી ભગવત્સેવા પરમપુરુષાર્થરૂપ જાણી કરવી. [૯]

મૂલમ્:—યદા તથાવિધાઃ સન્તો દૃશ્યન્તે સેવનોદ્યતાઃ ।

અતઃ સત્સંગ્ એવાસિન્ સાર્ગે સર્વસ્ય સાધનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે એવા સેવનમાં [ભગવદીયો] જોવામાં આવે છે, [ત્યારે ઉપર ખતાવેલા ષટ્ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે] તેથી આ પુણ્ડિભાર્ગીમાં તો સત્સંગજ સર્વનું સાધન છે.

વિવેચન.—ઉપર ખતાવેલા ષટ્ પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર એવા ભગવદીયના સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે ભગવદીય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થઈ સમજવી. શ્રી હરિસાચી કહે છે કે ‘અમારા પુણ્ડિભાર્ગીમાં તો સત્સંગ જ સર્વોપરિ નિશ્ચય સાધન છે

તેથી નવરત્ન ધન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—અર્થ —“ તાદશીયના સગમાં નિવેશન તો સમર્પવ્ય છે ” તેથી ભગવદ્દીયનો સગ કરવો. [૧૦]

મૂલમ્ —તદમાવે સર્વયૈવ ન કિચ્ચિદિહ સિધ્યતિ ।

તસ્માત્પ્રયત્ન કર્તવ્ય સતસંજાય સુબુદ્ધિભિ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ —સત્સંગના અભાવમાં અથવા માર્ગમાં સર્વથા કશું સિદ્ધ થતું નથી તેમ સુન્દર બુદ્ધિવાળા હોવાએ સત્સંગને અર્થ પ્રયત્ન કરવો એવું. ૧૧

વિવેચન —ઉપર કહ્યા એવા ભગવત્સેવામાં ઉચિત—તત્પર ભગવદ્દીયોના સગમાં સર્વ સિદ્ધ થાય છે, અને એવા તદ્દીયના સગ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી તેથી પ્રથમ જ એમનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. સત્સંગ કરનાર વૈષ્ણવ જ સુબુદ્ધિમાન છે, એકાદશ સ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે—અર્થ —“ કે ઉદ્ધવ ! મને જેવી રીત સવ દુઃસગ વા આશ્રિતને નાશ કરનાર સત્સંગ વશ કરી શકે છે, તેમ નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે વર્ષ સાંખ્ય કે, નથી ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય, કે તપ, કે ત્યાગ કે કૃપારામાદિક, કે કલ્પિય, કે જતો, કે છ દો, કે નિષ્ક્રમ, કે વમ—આમાંથી કેમ પણ સત્સંગની સમાન વશ કરી શકું નથી.” આ વચનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન યોગ, જત, વસ, છન્દ, સ્વાધ્યાયથી સાધન કરવાથી વશ થતા નથી, પણ સત્સંગથી વશ થાય છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગીએ સત્સંગ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવો.

મૂલમ્ —અતઃ પ્વોક્તમાચાર્યેહરિસ્થાને તદીયકૈ ।

‘અદૂરે વિપ્રકર્યે ઘા યથા ચિત્ત ન કુપ્યતિ’ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ —તેથી જ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ પાતાના ભક્તિવર્ધિની અર્થ કહ્યું છે કે—“હરિના સ્થાપનમાં ભગવદ્દીયો સહિત, સમીપમાં અથવા જે પ્રકારે ‘ચિત્ત દુઃખ ન થાય તેમ રહેવું’ [૧૨] વિવેચના—અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્ધિની મત્યમાં કહે છે કે—અર્થ —તેથી [ત્યાગમાં દુઃસગથી તથા દુઃપ્રાન્ત ભાવથી ઘણા બાધક આવે છે તેથી] હરિ વિરાજતા હોય એવા સ્થાનમાં તદ્દીયના (ભગવદ્દીય) સગમાં, હરિસ્થાનથી બહુ દૂર નિકટ પણ નહિ એમ જે પ્રકારે ચિત્ત દુઃખિત ન થાય એમ સ્થિતિ કરવી.” આ વચનાનુસાર અર્થ શ્રીકૃષ્ણજી વિરાજતા હોય ત્યાં તદ્દીય ભગવદ્દીયો સહિત સેવા કરવી જે પ્રકારે ચિત્ત દુઃખ ન થાય તેમ દૂર વા નિકટમાં સ્થિતિ કરવી જે પ્રકારે નિત્ય સેવા, દર્શનાદિ બની આવે એમ નિકટ વા દૂર હરિસ્થાનમાં ભગવદ્દીયના સગમાં ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય એમ નિવાસ કરવો. (૧૨)

મૂલમ્ —ચિત્તદોષે કથ સેવા ચેતસ્તપ્રવણ ભવેત્ ।

અતો વિચાર કર્તવ્યઃ સર્વયૈકત્ર ઘાસકૃત્ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ —ચિત્તમાં દોષ પ્રવેશે તો પછી ‘ભગવાનમાં ચિત્તનું પરિણામ’ એમ સેવા કર્યાથી વધ શકે ? તેથી સર્વથા એક સ્થાનમાં (ભગવદ્દીય હોય હરિસ્થાનમાં) વાસ થાય એવો વિચાર કર્તવ્ય છે વિવેચન —જે ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના દોષ ઉદ્ભવે તો દોષમુક્ત ચિત્તથી સેવા થઈ શકતી નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમાં

ક્તાવલિ ગ્રન્થમાં તેથી જ એકાગ્રચિત્તથી સેવા કરવાનું કહે છે. અર્થ—“ચિત્તનું ભગવાનમાં પરોવાવું તે સેવા. એવી માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુજ અને વિત્તજ સેવા કરવી.” એ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તથી માનસી સેવા ભગવાનની કરવી એ જ પરમ ફલ છે. એવી ભગવત્સેવા કરવામાં દોષયુક્ત ચિત્ત ઉપયોગી નથી, તેથી ચિત્તમાં દોષનો આવેશ ન થવો દેવો. તનુજ અને વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં આવે ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિદિવસ ચાલી રહી છે, તેમ વૈષ્ણવનું ચિત્ત અહ-નિશ ભગવત્સેવા રસમાં તક્ષીન થઈ રહે ત્યારે માનસી સેવા એને સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ જો તનુજ વિત્તજ સેવા કરતાં કરતાં ચિત્ત દુષ્ટ થાય તો અગ્રે ફલરૂપ (માનસી)સેવા સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

મૂલમઃ—બુદ્ધ્યા વિચાર્ય મત્પ્રોક્તં નિધાય હૃદિ સર્વથા ।

સ્વાર્થસમ્પત્તયે કાર્યો વાસ એકત્ર તત્પરૈઃ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થઃ—મહે જે કહ્યું છે તે સર્વથા હૃદયમાં સ્થાપન કરી, બુદ્ધિથી એનો વિચાર કરી, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિને અર્થ તત્પર એવા ભગવદ્દીયો સહિત એકત્રવાસ કરવો. (૧૪)

વિવેચનઃ—એકાન્તમાં સ્થિતિ કરી પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર ન થાય તો ભગવદ્દીયના સંગમાં વિચાર કરવો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહે છે કેઃ—
અર્થઃ—“બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તનાં વાસ ન કરવો. હરિ તો સર્વથી રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી” આ રીતે એકાન્તમાં વા ભગવદ્દીયના સંગમાં ભગવત્સેવા ભગવત્કથાદિક કરવા, તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃત હૃદયમાં વિચારવા, અનેક પ્રકારના સુખ, દુઃખ, એમ કરતાં જો બાધ કરે તો શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્વાસપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે કે ‘કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધથી ચિન્તા મા કરશે. હરિ-ભગવાન-સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી !’ એ પ્રકારે એકાન્તમાં વૈષ્ણવે સેવા દર્શનાદિ સમય સેવા તથા દર્શન કરવા અને અનોસરમાં ભગવદ્દીય સહિત સુંદર બુદ્ધિથી ભગવત્કથાવાર્તાદિક કરવા. તેમજ શ્રી-આચાર્યજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોનો વિચાર કરવો. (૧૪)

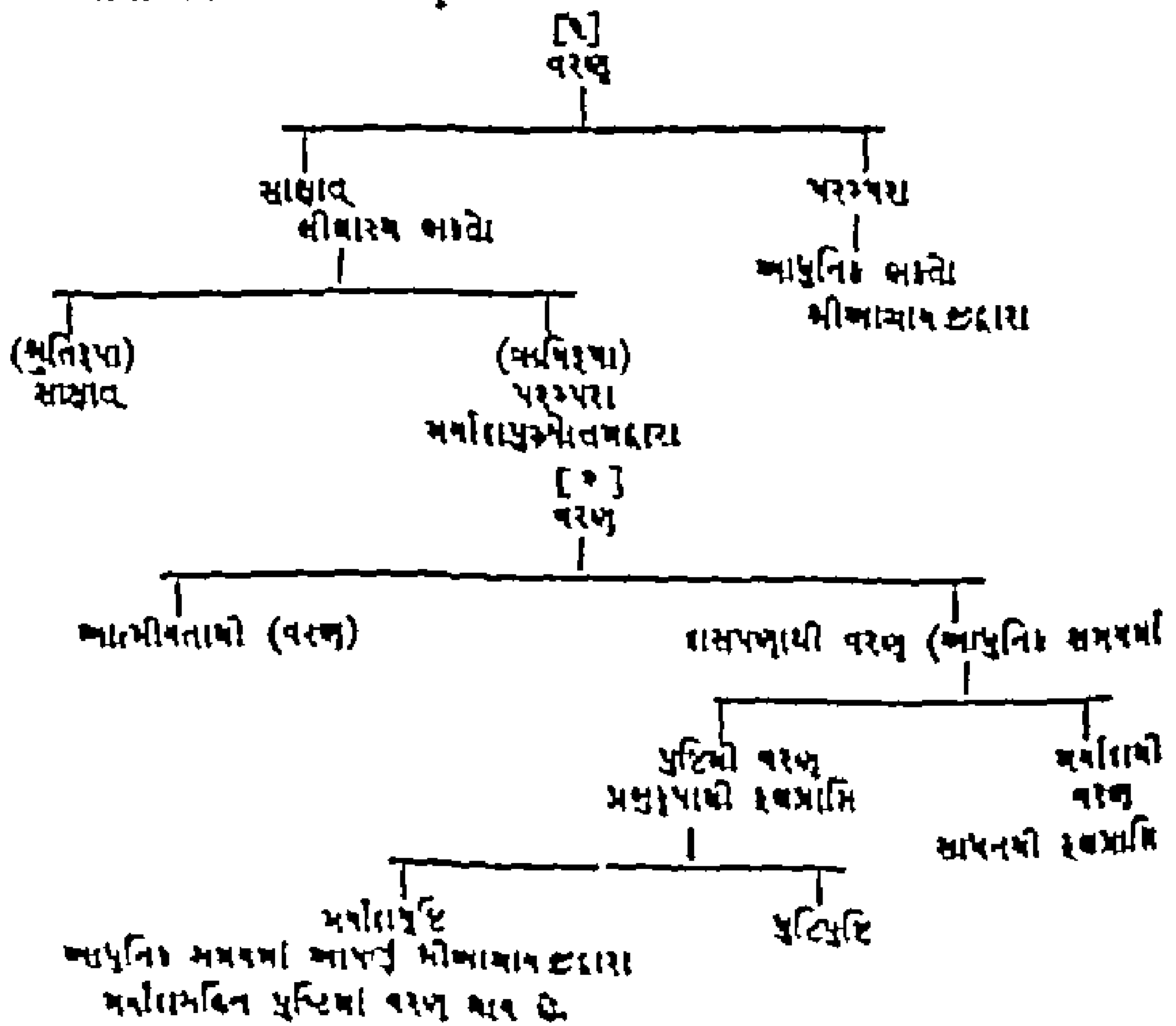
इति श्रीहरिरायजीविरचित त्रिशतित्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૧ મું.

ઉદ્દેશઃ—આ એકત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે કે.—વરણ એ પ્રકારનું છે, (૧) સાક્ષાત્ વરણ; (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થભક્તોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ હોય છે આધુનિક ભક્તોને વિષે (શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પરમ્પરાથી પ્રભુ વરણ કરે છે લીલાસ્થ ભક્તોમાં પણ જે વિભાગ છે (૧) શ્રુતિરૂપા ભક્તો, (૨) ઋષિરૂપા—અગ્નિ-કુમાર ભક્તો એમાં શ્રુતિરૂપાને વિષે સાક્ષાત્ વરણ પ્રભુએ કર્યું છે તથા ઋષિરૂપા (અગ્નિકુમાર)ને વિષે પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ વરણ કર્યું છે. વરણના પુનઃ જે પ્રકાર છે—(૧) આત્મીયપણાથી વરણ અને (૨) દાસપણાથી વરણ એમાં અવતારદશામાં આત્મીયપણાથી વરણ થયું છે, તથા અનવતારદશામાં (હાલમાં) દાસપણાથી વરણ થાય છે દાસપણાના વરણમાં જે પ્રકાર છે—(૧) મર્યાદાથી વરણ તથા (૨) પુણિથી વરણ મર્યાદા રીતિએ જે વરણ થાય છે તેમાં સાધન નિષ્ઠાથી ફલ છે. પુણિ

રીતિએ જે વસ્તુ યાગ છે તેમાં અનુબ્રહ્મથી-રૂપાથી ક્ષત થાય છે પુષ્ટિના વસ્તુમાં પણ મહાર હોય છે—(૧) મર્યાદાપુષ્ટિનું વસ્તુ તથા (૨) પુષ્ટિપુષ્ટિનું વસ્તુ તેમાં આપણે તેા શ્રીઆચાર્યજીના અનુબ્રહ્મથી મર્યાદાસહિત પુષ્ટિમાં અંગીકૃત થઈ જાય છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞારૂપ મર્યાદા છે તે આપણને હિતવારી છે આપણા મધુ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે ભક્તની આ લોક તથા પરલોકસમ્મત ખી સહજ ચિત્ત દર દરે છે તેથી આપણે નિશ્ચિન્ત રહેવું આ માર્ગમાં શ્રીભગવાનની સેવા, કથા, શ્રવણ નાદિ સર્વ આર્તિથી યાગ તે જ સુખ્ય ક્ષત પ્રાપ્ત થાય છે વિમર્યોગ-આર્તિ એક પ્રભુજી આપણને વિમર્યોગ થયો છે તેા આપણે એમના દર્શન ક્યારે કરીશું એમની સેવા તથા એમની લીલાનો રસ ક્યારે અનુભવીશું ? ઉત્પાદિ તાપ-કલેષ, એ તાપ કલેષ આર્તિ-વિના, સેવા કથા તથા શ્રવણનાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ક્ષત આપી શકતા નથી પણ ન્યૂન ક્ષત (સામુદ્ય વા ભગવાનમાં લય)નું જ્ઞાન કરે છે એ આર્તિ સિદ્ધ થવાને ઉપાય છે કે ભગવદીયોના સમમાં એકાન્ત સ્થલે બેસી જીવની નિસ્થાપનત્વનો વિચાર કરવે. શરણભાવના કરવી, શ્રીમદ્દાપ્રભુજી તથા શ્રીગુણાંકજીએ ક્ષેત્રા ભય તેમજ સુરિ સ્તુત શ્રીમુખોધિનીજી, નિજ ધાદિ મન્યનો પાઠ કરવે તેમજ પુષ્ટિમાર્ગનું રક્ષણ સમજવી ભગવદીયો પાસેથી જેના મૂલ્ય સમજવા ત્યારે વિમર્યોગાભિસ્વરૂપ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી કૃપ કરી વિમર્યોગ-આર્તિનું જ્ઞાન કરે આ માર્ગ નિસ્થાપન ક્ષતભક્ત છે” વસ્તુના પ્રાપ્ત સુક્ષિપ્ત ભાગવિભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્:--નિ:સાધનફલે માર્ગે વલં નૈવોપયુજ્યતે ।

સાધનાનામતો નાયમાત્મેત્યેષોદિતા શ્રુતિ: ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—નિ:સાધનના ફલરૂપ એવા આ માર્ગમાં [પુષ્ટિમાર્ગમાં] સાધનનું બલ ઉપયોગી નથી તેથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—અર્થ—“આ આત્મા (પરમાત્મા) પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી લભ્ય નથી, બહુ શ્રુતથી—જ્ઞાનથી લભ્ય નથી, પણ તે જીવથીજ આ આત્મા લભ્ય છે કે જેને આ આત્મા (પરમાત્મા) વરે છે. તેવા વૃત્ત જીવનેજ આ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.” એ શ્રુત્યનુસાર આ આત્મા—પરમાત્મા પ્રભુ જે જીવનું વરણ કરે છે તેનાથીજ પ્રભુ લભ્ય છે. વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે, જીવ પોતાના બલથી કોટાનકોટિ સાધન કરે તો પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી તેથી શ્રુતિમાં સાધનનો નિષેધ કહ્યો છે. મર્યાદામાર્ગમાં સાધનની કૃતાર્થતા હોઈ શકે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન જ્યારે જીવનું વરણ કરે ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય, મર્યાદામાર્ગમાં પ્રભુની જેટલી કૃપા તેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુષ્ટિ તથા મર્યાદામાર્ગનું આ તારતમ્ય અગ્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:--કિન્તુ સર્વસ્ય સૂલં હિ હરેર્વરણમુચ્યતે ।

યથૈવ વૃણુતે કૃષ્ણસ્તથા તિષ્ઠતિ વૈ જન: ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—કિન્તુ હરિનું વરણ સર્વનું મૂળ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જે પ્રકારે જીવને વરે છે તે પ્રકારે જીવ નિશ્ચય સ્થિતિ કરે છે, (૨) વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ શ્રી હરિના વરણથી થાય છે. જીવના સાધનથી સાધ્ય નથી, જે જીવનું જેવું વરણ ભગવાન કરે છે તે પ્રકારે એ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે છે [૨]

મૂલમ્:--વરણં તુ દ્વિધા સાક્ષાત્પારમ્પર્યવિભેદત: ।

લીલાસ્થિતેષુ વૈ સાક્ષાદન્યેષ્વસ્તિ પરમ્પરા ॥ ૩ ॥

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલ જીવકૃતસાધનસાધ્ય નથી. ભગવાનના વરણથી ફલ સિદ્ધ થાય છે. એવરણ એ પ્રકારનું છે. શબ્દાર્થ:—વરણ એ પ્રકારનું છે. [૧] સાક્ષાત્ વરણ (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થિત ભકતોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ થાય છે. અને અન્ય ભકતોને વિષે પરમ્પરાથીવરણ થાય છે. વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની લીલાસ્થિત સૃષ્ટિને વિષે સાક્ષાત્ વરણ અને અન્યમાં પરમ્પરાથી વરણ એ બે પ્રકારના વરણ છે, [૩]

મૂલમ્:--આચાર્યદ્વારકં તત્ર વરણં ન હરે: સ્વત: ।

લીલસ્થેષ્વપિ ભક્તેષુ વૃત્તેર્દ્વૈવિધ્યમીક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

સાક્ષાચ્છ્રુતિષુ હરિણા વરણં વહિસૂત્રુષુ ।

પરમ્પરાપ્રકારેણ મર્યાદાપુરુષોત્તમાત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા હરિનું વરણ થાય છે. તે સ્વત: [વરણ] નથી, પણ

પરમ્પરાથી વરણ થમેહું કહેવાય છે હીલાસ્થિત બકતોને વિશે જે વરણ થાય છે તે બે પ્રકારનું છે કૃતિરૂપા (ગોપીજન) બકતોને વિશે હરિજી સાક્ષાત્ વરણ કર્યું છે અને અન્નિકુમાર (ઋષિરૂપા) ગોપીજન બકતોને વિશે પરમ્પરાથી-મર્યાદાપુરુષોત્તમ [શ્રીરામચન્દ્રજી] દ્વારા હરિજી વરણ કર્યું છે (૪-૫) વિવેચન — શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે જીવને વરણ થયું છે તે સ્વતઃ વરણ નથી પણ પરમ્પરાથી [શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા] હરિ જીવને વરે છે શ્રીકૃષ્ણની હીલાસ્થિ વિશે પોતે બે પ્રકારના વરણ કર્યા છે [૧] સાક્ષાત્ (૨) પરમ્પરાથી. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં કૃતિરૂપા (ગોપીજન) બકતોનું વરણ ભગવાને સાક્ષાત્-પોતે કર્યું છે. કૃતિજીને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ થઈ જો વાત બહુદામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઋષિરૂપા સોળ હજાર અન્નિકુમારનું વરણ પરમ્પરાથી જોડે મર્યાદાપુરુષોત્તમ (શ્રીરામચન્દ્રજી) દ્વારા થયું છે જે વાતમાં સમાવણીમાં પ્રસિદ્ધ છે જે પ્રકારે હીલાસ્થિને વિશે પણ બે પ્રકારના વરણ છે (૪-૫)

મૂલમ્ — અન્યથાપ્યત્ર મેદોઽસ્તિ દાસતાત્મીયતાદિભિઃ ।

આત્મીયત્વેનાવતારે દાસત્વેનાન્યદા વૃત્તિઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — અન્ય પ્રકારે પણ અત્ર વરણમાં દાસતા તથા આત્મીયતા જોમ બે પ્રકારનો હોઈ છે અવતારદશામાં આત્મીયતાથી વરણ છે અને અનવતારદશામાં દાસતાથી વરણ છે.

વિવેચન — સાક્ષાત્ તથા પરમ્પરા જોમ બે હોઈ ઉપસન્ત વરણનું અન્ય બે પ્રકારના હોઈ છે જોકે આત્મીય વરણ અને જોકે દાસભાવથી વરણ. અવતારદશામાં ભગવાનના સમ્બન્ધીજીને જે વરણ થાય છે તેને આત્મીય વરણ કહે છે અનવતારદશામાં દાસભાવ થાય ત્યારે વરણ થાય છે (૬)

મૂલમ્ — દાસત્વેઽપ્યસ્તિ મેદો હિ મર્યાદાપુટિમેદત્ ।

અતો ન જીવસ્વાતન્ત્ર્ય દાસત્વાદ્દિ નિસર્ગતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — દાસપણના વરણમાં પણ મર્યાદાથી વરણ તથા પુટિથી વરણ જોમ બે પ્રકારના હોઈ છે તેથી જીવને સ્વભાવથી દાસત્વ છે અને તેથીજ સ્વતન્ત્રતા નથી (૭)

વિવેચન — દાસભાવમાં બે પ્રકાર છે જોકે મર્યાદા તથા જોકે પુટિથી વરણ. દાસત્વ ધર્મ જીવમાં સ્વભાવથી છે તેથી સ્વતન્ત્ર નથી જીવ દાસત્વધર્મથી પ્રભુનો સમ્બન્ધી થાય છે તેથી દાસત્વધર્મ સર્વથી અધિક છે (૭)

મૂલમ્ — યથા વૃત્તિસ્તથા સર્વ કૃષ્ણસ્તસ્ય કરોતિ હિ ।

૧ શ્રીરામચન્દ્રજી જ્યારે વનવાસ કરતા ચાલ્યા જતા ત્યારે કેટલાક ઋષિકુમારો શ્રીરામચન્દ્રજી સોનવથી મોઢ પામ્યા. અને શ્રીરામચન્દ્રજી પાસે જઈ વિનંતિ કરી કે હે પ્રભુ ! અમારે જાણેના અવસર કરવો છે. શ્રીરામચન્દ્રજીએ કહ્યું કે જા અવતારમાં તો તમારો જે મનોરથ આરાધી પરિપૂર્ણ થઈ હોય તેમ નથી કારણ કે હું જોકે પત્નીવત પું પણ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થો. જે ઋષિકુમાર જ્યાં વચનાનુસાર ન હસાવજીને ત્યાં સોળહજાર કુમારિજીઓનું ૧૫ પરી શ્રીરામચન્દ્રજી સેવા કરનાર રામીરે રજા દત્ત અને જેમનો મનોરથ પણ પોતે પરિપૂર્ણ થો. જે પ્રકારે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ જે ઋષિપ્રાજ્ઞોનું વરણ કર્યું હતું.

મર્યાદાયાં વૃતૌ તસ્ય ભવેત્ સાધનનિષ્ઠતા ॥ ૮ ॥

પુષ્ટાવનુગ્રહે દૃષ્ટિસ્તયૈવ સકલં પુનઃ ।

વયં ત્વનુગ્રહાચાર્યૈઃ પુષ્ટૌ મર્યાદયા સહ ॥ ૯ ॥

અઙ્ગીકૃતિસમર્યાદૈઃ સર્વેઽપ્યઙ્ગીકૃતાઃ સ્વતઃ ।

અતસ્તદુક્તમર્યાદાસ્થિતિર્હિ હિતકારિણી ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાથઃ—જે જીવનું જેવું વરણુ છે તેવું સર્વ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે. જેનું મર્યાદામાં વરણુ છે તેને સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે. પુષ્ટિમાં જેનું વરણુ હોય છે તેની દૃષ્ટિ અનુગ્રહમાં થાય છે. તે અનુગ્રહની કૃપાની દૃષ્ટિથી તેનું સર્વ સિદ્ધ થાય છે. આપણુ સર્વને તો અંગીકારમાં મર્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. તેથી એમના વચનામૃતની મર્યાદામાં સ્થિતિ રાખવી તે આપણુ હિત કરનારી છે. (૮-૯-૧૦)

વિવેચનઃ—જેવી જેની વૃત્તિ (વરણુ) તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદાઅન્યમાં કહી છેઃ—એ વચનાનુસાર પ્રવાહી સૃષ્ટિ, પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી મનથી સર્જી છે એ સૃષ્ટિને સંસાર ફલ પ્રાપ્ત છે, પ્રભુએ વચનથી વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી. એ સૃષ્ટિનું ફલ સત્યલોક (મોક્ષ) છે. ભગવાને નિજ શ્રીઅંગમાંથી જે સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ કહેવાય છે, એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવત્સેવા કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે. એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું ફલ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ છે. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવો ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાને જ પ્રકટયા છે, અન્ય કોઈ કાર્ય કરવાને અર્થ નહિ. એ પુષ્ટિજીવોના શરીર સ્વરૂપથી, ગુણથી તથા લિંગથી ભગવાનનો જેવા સુંદર છે, એમને રોગ, પીડા, તથા ઉપદ્રવાદિ, દુઃખ આપી શકતા નથી, એ પ્રકારે જેવો જીવ તેવી જ તેની ક્રિયા અને તે પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. જે જીવનું વરણુ મર્યાદામાં થયું છે તે જીવની નિષ્ઠા સાધનમાં થાય છે, અને તેથી તે જીવ એમ ઇચ્છા કરે છે કે ‘અમુક સાધન કરીશ તો અમુક ફલ મને પ્રાપ્ત થશે.’ જે જીવનું વરણુ ભગવાને પુષ્ટિ-માર્ગમાં કર્યું છે તે જીવ પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઈ રહે છે. એ જીવ સર્વ કર્મકરે, ભગવદ્ધર્મ પણ પાલે પરંતુ મનમાં ‘હું સાધન કરું છું તેથી મને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે’ એમ સ્વકૃત સાધનબલનો વિચાર કરતો નથી. એ પુષ્ટિ જીવ નિઃસાધન-નિષ્કિચન થાય છે. એ જીવ એમ જ જાણે છે કે ‘પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારેજ મહાર્ગ કાર્ય સિદ્ધ થશે.’ એ પ્રકારે સર્વ સ્થળે સર્વકાર્યમાં પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઈ રહે છે. (૯)

પુષ્ટિમાર્ગમાં જેનું વરણુ થયું છે એવો જીવ પોતાનું સર્વકર્તૃત્વ પ્રભુનું છે એમ સમજે છે. એ જીવ જે કંઈ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના સાધનબલથી થયું છે એમ સ્વીકારતો નથી સર્વ ફલમાં, સર્વ કોઈ કાર્યમાં ભગવત્કૃપાનું જ બલ જોઈ રહે છે એ જીવના સાધન તથા ફલ એ બંને ભગવાન પોતે જ થઈ જાય છે ‘મહાર્ગ સાધન તથા ફલ ઉભય ભગવાનથીજ થાય છે’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે.

અનુગ્રહરૂપ શ્રીઆચાર્યજીએ આપણને પુષ્ટિમાર્ગમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીગુણાધિપ શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે કે.—‘અઙ્ગીકૃતૌ સમર્યાદૈઃ’

અર્થઃ—અંગીકારમાં પણ મર્યાદાસહિત પોતે (શ્રીઆચાર્યજી) છે.’ એ વાક્યના અર્થ

સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય છવેનો અંગીકાર, પોતાની સ્વત મર્યાદાથી' કર્યો છે, તેથી શ્રીમા-
નાર્જીય મહાપ્રભુઓની ઉચ્ચ પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં વૈષ્ણવનું હિત યાય છે (૬-૧૦)

મૂલમ્—પુષ્ટિપ્રમુત્વાદસાક લૌકિકી પારલૌકિકી ।

સર્વાચિન્તા હરેરેવ નિશ્ચિન્તત્વ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—આપણી આ દોષ સંગ્રહ થી તથા પરલોકસંગ્રહથી સહસ ચિન્તા
પુષ્ટિપ્રમુત્વાદથી હરિને જ છે, તેથી નિશ્ચિન્તપણું વિચારણું (૧૧) વિવેચન:—અમારું
પ્રભુ પુષ્ટ છે, તેથી પોતાની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવની લૌકિક વૈદિક 'સર્વ' ચિન્તા
દૂર કરશે—એમ નિશ્ચય મનમાં રાખવો. એ પ્રકારે નિશ્ચિન્તપણું રાખવું

મૂલમ્—અત યવોક્તમાચાર્યૈર્નિજેષ્ઠાત કરિણ્યતિ ।

નોપેક્ષતે નિજાનાર્તવન્ધુ શ્રીગોકુલેશ્વર ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીમહાપ્રભુઓને કહ્યું છે કે—'પોતાની તથા પોતાનાં ભક્તની
કૃપાથી સર્વ કષ્ટ ભગવાન કરશે.' હીનજન્મુ શ્રીગોકુલેશ્વર નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરતા
નથી (૧૨) વિવેચન:—ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે નિશ્ચિત થઈ પ્રભુની કૃપા બલુવો. નવરત્ન
અન્ધમાં શ્રીમાચાર્યના વચનામૃત છે કે—'સર્વેશ્વરસ્ય સર્વાત્મા નિજેષ્ઠાતઃ કરિણ્યતિ
' પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એ સર્વના પ્રેમર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે નિજેષ્ઠાથી વિના મામે
સર્વ સિદ્ધ કરશે જાનાર્ત કરનાના બાંધુ શ્રીગોકુલેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નિજ જનની ઉપેક્ષા કરશે નહિ

મૂલમ્—હરીષ્ઠા વિપરીતાપિ દાસદુ સ્વાલોકનાત્ ।

અનુકમ્પાનિધાનત્વાદરોર્ધિપરિવર્તિતે ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ નિજેષ્ઠાથી સર્વ કરશે એમ કહ્યું ત્યાં ગોંધ સહ કરે છે કે—'પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે
તો આરે એમની વિપરીત જેમ કાલ તારે માર્ગના કરી કે નહિ, તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે

શબ્દાર્થ:—હરિની કૃપા વિપરીત રહેવા તો પણ દાસદુ કૃપા બેવાથી, તથા પોતે
કૃપાના નિધાન છે તેથી એ વિપરીત કૃપા પણ અનુકરણ થઈ જાય છે

વિવેચન:—હરિની કૃપા વિપરીત રહેવા છે તે તો છુપના અધાનથી જ વિપરીત
રહેવા છે પ્રભુ વિપરીત દુઃખ જતાઓને પણ અન્તે ભક્તનું મુખ જ ઈષ્ટ છે ભક્તનું દુઃખ

૧ મહીકૃતી સમર્પણ: અંગીકારમાં શ્રીમહાપ્રભુ સ્વમાર્ગે મર્ણા સહિત છે અંગીકૃતિમાં
અર્પિત સાધનની અપેક્ષાનો નિષ્પ ક્યો છે તેથી અસ્તિમાર્ગે પ્રપન્નાદિ સાધનનો ઉચ્છેદ થઈ જાય
એમ સહા દર કરવા કૃતી સમર્પણ એ નામની આગા શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરે છે (૨) અનુકરણની અ
પ્રકારે અંગીકૃતિ એમ અંગીકાર સમાન છે પણ અંગીકારનો પ્રકાર જિન છે તેથી અંગીકાર મર્ણા
સહિત છે નિમર્ણ નથી. (૩) અંગીકૃતિ જ્યાં શ્રીમાનૃપમર્ણાસહિત શ્રીમાનૃપ છે ત્યાં શ્રીમાનૃપ
પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે તેથી શ્રીમાનૃપ મર્ણાથી અંગીકાર કરે છે (૪) સમર્પણગીકારમાં શાસ્ત્ર
ગીતિપ્રમ મર્ણાસહિત શ્રીમહાપ્રભુ છે (૫) ભગવાન શ્રીમાનૃપની સેવાના અંગીકારમાં મર્ણાસ
અર્પણ સહિત છે, છુટો, પુષ્ટિઅસ્તિપ્રમા માસિકમાં સર્વોત્તમ રીત.

અન્યથા ક્રિયમાણં તુ કૃષ્ણસાયુજ્યસાધકમ્ ।

ન મુખ્યફલસમ્બન્ધસ્તતો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—આર્તિથી જ ને, સેવા શુદ્ધ કથાદિક થાય છે, તે આ આપણા મધુ(શ્રી) (આર્થ)એ કહેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિશ્ચય પ્રવિષ્ટ થાય છે, અન્ય પ્રકારે ને [આર્તિ વિ-
ને સેવાશુદ્ધકથાદિક થાય છે તે તેા મીઠુશ્ચુના સામુલ્ય-સાધક હોય છે તેથી મુખ્ય
(ફલનો) સમ્બન્ધ થતો નથી એ નિશ્ચય છે વિવેચન.—આર્તિસહિત ભગવત્સેવા કર
આર્તિસહિત વચનથી શુદ્ધ જ્ઞાન કરવા, આર્તિસહિત સંયોગના પદ તથા અન્યેસર
વિપ્રયોગના પદનું જ્ઞાન કરવું. આર્તિસહિત ભવણથી શ્રીમુખાધિનીનું આદિ મન્થ સંભળવ
ત્તયાન્મનથી શ્રીમુખની લીલાનું સ્મરણ કરવું. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગથી વેષ્ટવે નિર્ણય
કરવી. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગથી ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. કેમ કેમ શકા કરે કે જેમાં અને
સાધનથી ફલ બતાવ્યા છે, છતાં ‘સાધનથી ફલ પ્રાપ્ત થાય છે’, કેમ તમે કહે છે
તેનું શું કારણ ?’ ત્યાં સમાધાન કરે છે કે—“પુષ્ટિમાર્ગથી ક્રિયાનો ભાવ ન સમજી, કેવ
સાધન બધી સેવા કરે નો શ્રીમુખનું સામુલ્યરૂપ [શ્રીમુખમાં લક્ષ્ય] સુઠિત્વ પ્રાપ્ત
થાય. પણ તેથી પુષ્ટિમાર્ગના મુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ હજાપિ થતો નથી, એ સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—તદાર્તિપ્રાપ્તિરેતેષાં તદ્રૂપાચાર્યસેવનાત્ ।

તલ્ક્રપાતસ્તદુદિસવષોઽવૃન્દવિચારણાત્ ॥૧૭॥

નિવેદનાનુસન્ધાનાત્ સદા સત્સન્નસમ્મથાત્ ।

અન્યથા ન ભવેદેવ સ્વકૃતાનન્તસાધનૈઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહેલી આર્તિની પ્રાપ્તિ વિપ્રયોગના અગ્નિરૂપ શ્રીઆચાર્યના
સેવનથી, કેમની કૃપાથી, કેમના વચનામૃતના સમૂહના વિચારથી, નિવેદનના અનુસન્ધાનથી,
તથા સદા સત્સન્નથી થાય છે. અન્ય કોઈ પ્રકારે આપણે ‘કરેલા’, અનન્ત સાધનથી એ
આર્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી (૧૭-૧૮) વિવેચન.—વિપ્રયોગાત્મક આ પુષ્ટિમાર્ગથી
આર્તિની પ્રાપ્તિને કોઈ વિપ્રયોગાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભઆર્ચના ભરણુકમલની અત્યંત
પ્રીતિથી સેવા કરવી. ત્યારે શ્રીઆચાર્યના લગ્ન તથા સુવિસ્તૃત અન્થ શ્રીમુખાધિનીનું
આદિમાં વચનામૃતનો વિચાર અહર્નિશ કરીએ ત્યારે કેમની કૃપાથી આર્તિનું ફલ
થાય. નિવેદનનું અનુસન્ધાન અષ્ટપદ્ધતિ કરવું નવરત્નઅન્થમાં શ્રીઆચાર્યના કહે છે કે—
“ તાદશીય વેષ્ટવેના સમમાં સર્વથા નિવેદનનું સ્મરણ કરવું ” એ પ્રકારે આર્તિ
થાય છે અન્યથા કોટ્યાનકોટિ સાધન કરે પણ આર્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને એ
વિપ્રયોગ-આર્તિ-તાપાદેશના અભાવમાં ફલની આશા ક્યાંથી હોઈ શકે ? (૧૮)

મૂલમ્—યે ભાવ વર્દ્યન્ત્યેષ દૃઢં વચનવર્ષણે ।

સર્ગોઽપિ તેષાં કર્તવ્યો નાન્યેષામિતિ નિશ્ચય ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો વચનની વૃષ્ટિથી ભગવદ્ભાવની દૃઢ વૃદ્ધિ કરે એમનો સંગ કરવો અન્ય કોઈનો સંગ ન કરવો એ નિશ્ચય છે. (૧૯) વિવેચન:—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ભાવની વૃદ્ધિ કરાવનાર, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુણાધીપતિના લઘુ તેમજ સુવિસ્તૃત અન્ય શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ, ભાષ્યાદિકનું શ્રવણ કરાવનાર, તથા એમાં રહેલા ગૂઢ અર્થ સમજાવનાર ભગવદીયનો સંગ કરવો આ પ્રકારે શ્રવણ તથા અર્થનું જ્ઞાન થયા પછી વૈષ્ણવે પોતે એ અન્યનો પાઠ કરવો. ત્યારે આર્તિ સિદ્ધ થાય એમાં સંદેહ નથી. (૧૯)

મૂલમ્:—તદુર્લભત્વે વાધિર્ય મૂકત્વં વા વરં મતમ્ ।

વાચ: પ્રભૂણાં વદને દુર્જનનાં ભવન્તિ ન ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—એવા ભગવદીયો દુર્લભ હોય તો બહેરાપણું વા મૂંગાપણું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુર્જનના મુખમાં પ્રભુનાં ગુણગાનની વાત્યા હોતી નથી. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યા એવા ભગવદીયનો સંગ આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે. તેથી અન્ય કશું ન થાય તો પણ વૈષ્ણવે લૌકિકમાં મૂક (મૂંગા) તથા બધિર (બહેરા) થઈ રહેવું. વૈષ્ણવે લૌકિકમાં દુઃસગનો ભય દૂર કરવા ન તો કોઈ લૌકિક વાત શ્રવણ કરવી કે ન તો કોઈ વાતનું ભાષણ કરવું. લૌકિકમાં બધિરપણું વા મૂંગાપણું જ આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે, પ્રભુના મુખમાંથી નિકળેલા વચનામૃત દુર્જનના મુખમાં હોઈ શકે નહિ. તેથી એવા દુષ્ટજનની વાર્તા શ્રવણ કરવામાં ફલ નથી, કે એનો સંગથી લાભ નથી. ભગવદીયે દુર્જન વા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદ્વાર્તા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ સર્વથા ન કરવું. અન્યમાર્ગીયના મુખથી શ્રવણ કરવું એ કેમ બાધક છે તે હવે સમજાવે છે. (૨૦)

મૂલમ્:—સ્લેષ્ઠનામિવ ગાયત્રી તતઃ શ્રવણતઃ કિમ્ ।

તત્સધર્મસ્તત્ર વર્ણા અનુભાવતિરોહિતાઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્લેષ્ઠના મુખમાં ગાયત્રી હોય તો તેના શ્રવણથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણકે એ ગાયત્રીના અક્ષરો દૈવીપ્રભાવરહિત તથા સ્લેષ્ઠના સમાન થઈ રહે છે.

[તે જ પ્રકારે જે અન્યમાર્ગીય મનુષ્યના મુખથી ભગવદ્વાર્તા તથા કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

વિવેચન:—સ્લેષ્ઠના મુખથી ગાયત્રીનું શ્રવણ કરવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલું જ નહિ પણ વિચરીત બાધક પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આસુરના દુષ્ટ ધર્મને લીધે ગાયત્રીના વર્ણમાંથી આધ્યાત્મિક તથા આધિદૈવિક ભાવનું તિરોધાન થાય છે. કેવલ આધિ-લૌકિક ભાવ એ ગાયત્રીમાં રહે છે. તે જ પ્રકારે અવૈષ્ણવના મુખથી ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ કર્યાથી ભગવદ્વાર્તા ફલરૂપ થતી નથી, પરંતુ બાધક થાય છે ગંગાજલ સુંદર છે પરંતુ નીચ જાતિ (ચમાર, આણંડાલાદિક) ના પાત્રમાં પડવાથી એ જલ અશુદ્ધ થાય છે તથા એનું પાન કરનાર ઉચ્ચ જ્ઞાતિજનને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. તે જ પ્રકારે ભગવદ્વાર્તા-કથાદિક વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવના મુખમાંથી ગાયત્રી તથા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા સ્લેષ્ઠના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

મૂલમ્—અતઃ ફલં ન શ્રવણાદ્યોપ પ્રત્યુત્ત જાયતે ।

સાધધાનતમે સ્થેયમીદક્ષશ્રવણકીર્તનાત્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—એથી, કથાવાત્સલ્યના શ્રવણથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ ઉલટો રોષ ઉદ્ભવે છે તેથી એવા અવેષ્યવની કથાના શ્રવણ તથા કીર્તનથી બહુ સાધધાન શ્રદ્ધ વૈષ્ણવોએ રહેવું (૨૨) વિવેચન—એવા હુદ્દ બહિર્મુખ તથા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદ્ભવનું શ્રવણ કર્યાથી કશું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પ્રત્યુત્ત એ શ્રવણના રોષ દૂર કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે એમ છે તેથી “હે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો! તમે સર્વે સાધધાન રહેજો! જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીમાં સ્થિતિ કરતો હોય, તથા, પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરી ક્રિયા કરતો હોય એવા સુન્દર પાત્રના મુખથી શ્રવણ તથા કીર્તન કરજો! ત્યારે જ તમારો ભક્તિમાર્ગમાં-પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થશે” એમ શ્રીહરિશાપ્તની શિક્ષા છે

આધુનિક સમયમાં જે વૈષ્ણવો જાણનાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ધર્મનો સ્વીકાર નેમણે કર્યો નથી એવા અવેષ્યવ સૈવમાર્ગીયના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ભગવદ્ગ્રંથનું શ્રવણ કરે છે તેઓને કેટલો નષ્ટ ઉપદેશ શ્રી હરિશાપ્ત આપે છે । જે એ વૈષ્ણવો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સાંભળી કથાનું શ્રવણ કરે તો તેઓ શ્રીનાથાર્જુનની આજ્ઞાનો આદર કરે

મૂલમ્—નિરપેક્ષા કૃષ્ણજના નિજાચાર્યપદાધિતાઃ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞા વુર્લભા યવ મૂતલે ॥ ૨૩ ॥

અતઃ શરણમાત્રં હિ કર્તવ્યમશિલ તત ।

ચયુક્ત સાત્ત્વરેણિતિ શાસ્ત્રાન્નવિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

સાબ્દાર્થ—નિરપેક્ષ, શ્રીનાથાર્જુનના ઘરણુકમલનો આશ્રય કરનાર, કૃષ્ણના ભક્તો મૂતલ ઉપર દુર્લભ છે (૨૩) તેથી શરણુમાત્ર જ કર્તવ્ય છે શ્રીમુર્તિપદાધિતિ સિંહા સિંહા કહ્યું છે કે—“તાત્પર્ય શ્રીમદ્ભાગવતને કહ્યું છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી આશ્રયસ્થાન છે અને એમના (શ્રીકૃષ્ણના) શરણુથી જ અમને નિશ્ચિન્તતા છે ” જે વાક્યથી સર્વ સિદ્ધ થશે (૨૪) વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ભવનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તે કથાની અપેક્ષા રાખતા નથી એમના દુઃખ પૂર્ણકામ હોય છે એટલે કે એમના સર્વ કામ—અભિલાષા પરિપૂર્ણ થયા હોય છે જેથી એમને લૌકિક વૈદિક કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઉત્કણ્ઠા હોતી નથી એ ભગવદ્ભવો લૌકિક વૈદિક-કામથી રહિત હોય છે એઓ એવા નિરપેક્ષ હોય છે કે એમને કોઈ પ્રકારના મોક્ષની પણ વાંછના હોવા નથી એઓ એક શ્રીકૃષ્ણના હાસ્યન હોય છે એ ભગવદ્ભવો શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય દેવ તથા અન્ય ભગવાદિ કથામાં આસક્તિ રાખતા નથી આમ અન્યાશ્રય ત્યજી શ્રીનેપ્રદેશ-રસાભાસ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ રાખે છે એ ભગવદ્ભવો નિજ આચાર્ય શ્રીવદ્ભાષીયના ઘરણુકમલનો ૬૬ આશ્રય કરે છે એ શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ, શ્રીમુર્તિપદિનીય તથા નિજ પાદિ શ્રીનાથાર્જુન તથા શ્રીમુર્તિપદ પ્રણીત ગ્રંથોને અનુસરી પાતે સમજવા હોય તથા અન્યને સમજાવવા હોય એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ભવો દુર્લભ છે એ એવા ભગ

કૃષ્ણલીલાદોષદૃષ્ટો તથા કર્મજહેઽપિ ચ ॥૪॥

આધ્યાર્યવિમુક્ષે નિત્યમસદ્વાદવિમૂષિતે ।

एतादृशे तु हृदये हरिर्नाविशते क्वचित् ॥५॥

શબ્દાર્થ — કામથી અવિષ્ટ, ક્રોધમુક્ત, અસારમાં આસક્તિમુક્ત, લોભથી વ્યાપ્ત નિરંતર ધનસમય કરવામાં તત્પર, દયાથી રહિત, નિત્ય સતોષરહિત, શોકથી આક્રુષ્ટ ભયથી અક્રાન્ત વિષયધ્યાનમાં તત્પર, ખટકારમુક્ત, દૂર, દુષ્ટજનના પશુનું પોષણ કર નાર, જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર, સર્વદેવસમાન પ્રભુની તુલના કરે એવા ચિન્તનમુક્ત લૈકિકતા સુખ, મીઠુપણના જન પ્રતિ વિમુખતામુક્ત, મીઠુપણની લીલામાં રોપકરિ કરનાર, કર્મમાં જડની સમાન આસક્ત યનાર, શ્રીઆધ્યાર્યજીથી વિમુખ તથા નિત્ય અસત્ વાદમાં મૂષિત-એમાં હૃદયમાં હરિ કહી પ્રવેશતા નથી.

વિવેચન—અવિદ્યાના ઉપર બતાવેલા રોષો જે હૃદયમાં હોય તેમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવિષ્ટ થતા નથી જે હૃદયમાં કામાદિનો આવેશ હોય તો શ્રીઆધ્યાર્યજીના વચનામૃત પ્રમાણે વિષયથી પૂર્ણ એવા રેહમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી. શ્રી આધ્યાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રંથમાં કહે છે કે —(વિષયથી વ્યાપ્ત રહે છે જેમના એવા જીવોમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી) આ પ્રકારે કામ દુઃખ છે, ક્રોધ, આપ્તહાસસ્વરૂપ ક્રોધ હૃદયમાં પૂર્ણ થયો હોય ત્યાં પણ પ્રભુ કેવી રીતે પધારી શકે? જે પ્રકારે ક્રોધ પણ બાધક છે આ લૈકિક સંસારમાં રેહસમળ થી કુટુંબ, મહાદિના ભરણપોષણમાં અષ્ટપ્રકાર આસક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન અવિષ્ટ થતા નથી જે લોભથી દ્રવ્ય એકત્રિત કરે છે, જે દ્રવ્યને લીધે આપમાત, બૌદ્ધ, તથા અન્ય દૂર કર્મો કરે છે, જે દ્રવ્યનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માની રહે છે, જે અષ્ટપ્રકાર એક કોઈ વા પાછને ભેટવામાં તત્પર થઈ રહે છે અને જેને રેહસમળ થીજોમાં લોભ હોય છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી જે ધન-ઉપાર્જન કરવામાં અષ્ટપ્રકાર પરાવલુ છે જેને સદા ધનનીજ વાર્તા કરવાનું મન થાય છે, અને જે ધનમાંજ મથ્યા રહે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી (૧) જે જીવ દયાથી રહિત હોય છે, સર્વદા અન્ય જીવોની દ્વિષા કરે છે, તથા કોઈને પણ દુઃખી જોઈ મસત રહે છે તેના હૃદયમાં વિરાજતા નથી, જે જીવ સ્નેહરહિત હોય છે, જેને ભગવદ્ભવ વૈષ્ણવમાં રચક પણ સ્નેહ હોતો નથી, જે ભગે એટલી ભગવદ્વાર્તાનું મન થાય કરે પણ જેને સ્વરૂપ ભગવદ્ભવ પણ ઉદભવતો નથી એવા રુદ્ધ (હુખા) હૃદયમાં-ગુણ હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી, જેને વધાલાભથી સન્તોષ થતો નથી જે સદા હાથ ! હાથ પૈસાને માટે કરે છે, “આજે તો કંઈ દ્રવ્યોપાર્જન કયું નથી કાલે કાર્ય કેમ નિભાવાશે?” એમાં નિરંતર કલેષ કરી રહે છે તો તેના હૃદયમાં હરિ સ્થિતિ કરતા નથી, જે સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ તથા મૃદ બા પારના શોકથી નિરંતર આક્રુષ્ટવ્યાક્રુષ્ટ થઈ રહે છે મૃદ તથા કુટુંબનો નિર્વાહ કેમ ચાલશે એમાં ને એમાં જ બાંધવાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થાપર્યન્ત શોકથી વ્યાક્રુષ્ટ થઈ રહે છે—એવા અતિથય સંસારી લૈકિક જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી, જે સદા ભયથી કંપા

યમાન રહે છે, જેને સદા રાજભય, કાલ ભય, ચૌર ભય, જ્ઞાતિસમ્બન્ધી ભય, દેહસમ્બન્ધી, ભય, ઇત્યાદિક લૌકિક ભય આકુલબ્યાકુલ કરી દે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી. જે વિષયાદિકના સાધનમાં તત્પર રહે છે, જ્યારે દેહના વિષય સિદ્ધ થતા નથી ત્યારે જે મનમાં વિષય પ્રાપ્ત કરવા અનેક વિચાર કરે છે, જે વૈષ્ણવધર્મ પાલવાના મિષથી અન્ય વૈષ્ણવો પાસેથી સુન્દર ખાનપાન તથા વસ્ત્રાદિકની આશા રાખે છે, તથા જે પરત્તો સાથે વિષયલોગ કરવાનું ધ્યાન કર્યા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ સર્વથા આવેશ કરતા નથી. (૨) જે અહંકારયુક્ત રહે છે, જે એમ અભિમાન કરે છે કે:-મારા સમાન અન્ય કોઈ નથી, હું વૈષ્ણવધર્મનું ખરેખરું રહસ્ય સમજું છું! મહારામાં વૈષ્ણવતા સારી છે! હું અનેક મનોરથ કરું છું! હું સકલ કુટુંબનું પોપણું કરું છું! સર્વ મહારી આજ્ઞા પાલે છે! તેના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે હૃદયમાં કૂર રહે છે, પર જનનું અનિષ્ટ ઇચ્છે છે, જે મનમાં એમ અસિદ્ધાપ રાખે છે કે 'જ્યારે મારો દાવ આવે છે એને હુ.ખ આપુ' જે સદા વાંકોને વાંકો જ ચાલે છે, તેના કૂર હૃદયમાં તથા દુષ્ટ કાર્ય કરનારા-ચોરી, અન્યાય તથા અન્ય નિર્દોષ જનોનું અનિષ્ટ કરનારા અસત્ પુરુષોનો પક્ષપાત કરે છે તેમના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને સ્વામિસેવકભાવ જાણતા નથી, તથા સર્વશુભયુક્ત ભગવાનના સ્વરૂપને સમજતા નથી. તેમજ જેઓ ભગવાનને નિરાકાર જાણે છે એવા જ્ઞાનીના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી. કેટલાક જીવો એમ કહે છે કે ભગવાન તો સર્વ દેવની સમાન છે અને તેથી બ્રહ્મા, મહાદેવ, ગણેશ, ઇન્દ્ર, ચણ્ડી ઇત્યાદિક દેવતાસમાન ભગવાનનું ચિન્તન કરવું જોઈએ અને ભગવાનના આશ્રય સાથે એ દેવોનો પણ સમાન આશ્રય કરવો જોઈએ, એ દેવો પણ ક્ષત આપે છે તેથી એમની પાસે ક્ષતની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ' એમ સમજનાર તથા સમજવનાર લોકો પોતે અન્યાશ્રય કરે છે તથા અન્ય (વૈષ્ણવો) ને અન્યાશ્રય કરાવે છે તેથી એવા જીવોના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવિષ્ટ થતા નથી.

ભગવાનથી કોઈ અધિક નથી ભગવાનની સમાન કોઈ નથી ભગવાનની સમાન કોણ હોઈ શકે? એ અર્થની અનેક શ્રુતિ તથા અનેક સૂત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે "સકલ દેવ પ્રાકૃત હીન છે-પ્રકૃતિસમ્બન્ધી છે બૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત હોઈ શ્રીકૃષ્ણથી નિકૃષ્ટ-હીન છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણજ (અન્યદેવતા નહિ) મહારી ગતિ થાઓ." તેજ પ્રકારે શ્રીગુણાધિપ કહે છે કે-અન્યદેવ કે અન્યમાર્ગીઓના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ગળુ કાપે છે, એ પ્રકારે વેદ, ગીતા, તથા શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પ્રમાણશાસ્ત્રાનુસાર શ્રીઆચાર્યજી-શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય પ્રાકૃત દેવના આશ્રયનો ગન્ધ પણ ત્યજવાની સખ્ત આજ્ઞા કરે છે છતાં એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમાં અન્યાશ્રય કરે છે એ કેવું શોચનીય છે! (૩)

લૌકિક કાર્યમાં તત્પર રહેનાર-અષ્ટ પ્રહર મિથ્યા ક્રિયા, મિથ્યા ધ્યાન, મિથ્યા ભાષણાદિક લૌકિક કાર્યમાં મગ્ન રહેનારના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ (ભગવદ્દીય) થી વિમુખ રહે છે તથા ભગવદ્દીયોની નિન્દા કરે છે. ભગવદ્દીયોને હુ.ખ આપે છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની લીલા આનન્દમય, નિર્દોષ છે. જેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે નિર્દોષ છે, આનન્દમય છે તેમ એમની લીલાઓ પણ નિર્દોષ અને આનન્દમય છે. એ રસમય લીલાઓમાં

કામાદિ દોષ જોવો—પ્રભુ પરસ્ત્રીને વશ છે ક્રત્યાદિ જોવી દોષદ્રષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. જે જીવ કર્મજનક છે—જેટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શકે, સન્યાસ ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જોઈ જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિમુક્ત થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી. મુદ્ધર ભગવદ્ભાર્ત્તા, ભગવતકથા, ભગવદ્ગીતાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લોકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાજતા નથી. જો પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે જેના હૃદયમાં જો દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે આ બાવીશ દોષ પોતાનામાં પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે મુદ્ધર શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આગળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—દીને શુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાચાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

ઋજસ્રીચરણાન્મોજરેણુપ્રાપ્ત્યભિલાપુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિભાવુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતત્પરતા ગતે ॥

ભગવદ્ધર્મનિરતે ચિરકે ગુણસન્નિધિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્તિભાવસયુક્ટે સરસેઽન્યરસાતિગે ।

અચક્ષ્ણે કૃષ્ણલીલાચક્ષ્ણે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુક્તે ।

પ્રતાદ્યેશો તુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

અર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપચ્ચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાચાર્યના હૃદ આશ્રયગ્રસ્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, ભગવાનના ચરણારવિન્દની રજા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છામુક્ત, શુભાનમાં તત્પર, ‘શ્રીકૃષ્ણ’ જો નામનો અર્થ ‘હૃદયમંત્ર’ જે જોમ વધાર્થે ભાવમુક્ત, અનન્ય ભાવમુક્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોઈ નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિમુક્ત, વિરાજ, ભગવદ્ગુણના સમુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાજન મુક્ત, અક્રિતના રસરહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઉદ્વેગન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચક્ષ્ણ અથવા ચિહ્ન મનાર, શ્રીકૃષ્ણના હૃદયમાં આકૃષ્ટ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ મુક્ત, લોકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ સ્વયં પધારે છે (૧-૧૬) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન દોષ છે—કેાઈ જોની નિન્દા કરે ના જોને કદુ શબ્દ કહે તો પણ સદીજ છે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુણાંકજી વિરૂપિમાં રહે છે કે—અર્થ—શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીમુખોપનીશ્વમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોઈ ઉપાય

ખતાઓ છે તે એક દૈન્ય છે. તેથી વૈષ્ણવે દૈન્ય અવશ્ય રાખવું. શુદ્ધ હૃદય રાખવું. મનમાં
 છલ કપટ ન રાખવા—શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુનું ભજન, સ્મરણ કરવું, ત્યારે ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં
 વિરાજે, શ્રીકૃષ્ણની આનન્દરૂપ અનેક લીલા—બાલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, માનલીલા-
 દિકનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર રહેવું નિરોધલક્ષણમાં શ્રીગુસાંધજી કહે છે કે ‘ભગવાનના
 ગુણમાં આવીષ્ટ છે ચિત્ત જેમનું એવા ભકતોને સસારના કલેશ તથા દોષ પીડતા,
 નથી, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીઆચાર્યજીનું (જેના ચરણકમલની રજને, ભકતો પોતાનું
 સર્વસ્વ ધનરૂપે ધરે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી) એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળને
 દૈવ આશ્રય કરનાર, તથા લૌકિક, વૈદિક સર્વ કામથી જે રહિત હોઈ પ્રભુ વિના અન્ય
 કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર આસક્તિ કરતો નથી, એવા અનન્ય વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ
 બિરાજે છે (૬) ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—અર્થ:—અરે ! આ પ્રજ-
 ભકતોના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનાર આ વૃન્દાવનમાં (સ્થિતિ કરીને રહેલા)
 શુદ્ધ, લતા ઓષધિ [તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક] એમાંનો કોઈ પણ હું જો થાઉં
 તો મહાર્ અહો ભાગ્ય ! આ પ્રજભકતોએ, જેમનો ત્યાગ હુકર છે. એવા પોતાના દેહ
 સમ્બન્ધી જનના વર્ગનો તેમજ વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી, શ્રુતિઓથી પણ વિમુગ્ધ શિષ્યવા
 યોગ્ય] એવી સુકુન્દની-શ્રીકૃષ્ણની-પદવીનું ભજન કર્યું; [શ્રીગોપીજન પોતે શ્રુતિરૂપા છે
 તો પણ શ્રીકૃષ્ણને ભજે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ એવા પર છે કે એમને શ્રુતિઓ પણ શોધી રહી
 છે.] શ્રીનન્દરાયજીનાં પ્રજની સ્ત્રીઓના ચરણારવિન્દની રજને હું વારંવાર વન્દન કરું છું;
 જેમની ભગવત્કથાનું પરવશ્યતાથી ઉચ્ચ સ્વરે નીકળેલું ગુણગાન ત્રણે ભુવનને પાવન કરે
 છે ! ” “ ઉદ્ધવજી જેવા જ્ઞાનીઓ પણ જે પ્રજભકતોની ચરણરજની આકાંક્ષા કરે છે
 તથા એ ચરણરજનો નિરન્તર સમ્બન્ધ થવાને વૃન્દાવનના કોઈક લતા વા ઓષધિ થવાની
 તીવ્ર અભિલાષા કરે છે, તે પ્રજભકતોની ચરણકમલની રજ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ”
 એમ નિશ્ચિન વાછના કરનારના હૃદયમાં શ્રીગોપીજનવલ્લભ બિરાજે છે ‘ શ્રીકૃષ્ણના
 કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધ દૂર થાય છે. એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે શ્રીકૃ-
 ણ્ણના નામનું કીર્તન કરે છે તથા જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ લે છે તેના
 હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે શ્રીમદ્ભાગવતના ષષ્ઠ સ્કન્ધમાં, કહ્યું છે. કે.—“અજ્ઞાનથી અથવા
 જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન) ના નામનું જે સારી રીતે (આત્મીયુક્ત થઈને) કીર્તન કરે છે
 તેના સર્વ પાપ કાષ્ટ જેમ અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે તેમ ભસ્મ થઈ જાય છે હે પુત્રો !
 હરિના નામના ઉચ્ચારમાત્રનું તો માહાત્મ્ય જુઓ ! અજ્ઞાનથી જેવો દુષ્ટ પણ પુત્રભાવથી
 હરિનું નામ લઈ મૃત્યુના પાશથી થયો ” તેમજ વળી અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—
 “ હે રાજન્ ! જે આ કલિયુગમાં પોતે હરિનું નામ સ્મરે છે તથા અન્યને સ્મરણ કરાવે
 છે, તે મનુષ્ય સુંદર ભાગ્યવાન તથા કૃતાર્થ છે એમાં સંદેહ નથી.” એ વચનાનુસાર
 શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નામમાત્રથી પણ હૃદયમાં વિરાજે છે (૭) જે શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ
 રાખતો હોય, શ્રીકૃષ્ણનું જ ગુણગાન, તથા મન, વચન અને કર્મથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય
 હોય તેના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે —અર્થ:—અનન્ય
 આશ્રયવાળા (એક શ્રીકૃષ્ણનો જ અનન્ય આશ્રય કરનાર) તે જ પ્રકારે અનન્ય સાધન

કામાદિ દોષ જોવો—પ્રભુ પરચીને વશ છે મત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના હાથમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી જે જીવ કર્મજનક છે—જોટલે જોયો સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શ્યામ, સન્ધ્યા ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જોઈ જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવદ્ભાગ્યાર્પણના વ્યરચક્રમણી વિમુક્ત થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી સુન્દર ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્કથા, ભગવદ્દીવાદિકર્તુ હાસ્ય કરે તથા લૌકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી. જો પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીસ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે જેના હૃદયમાં જો દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીસ દોષ ધોતાનામાં પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે ચુકથી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આમળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—દીને શુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાધ્યાર્પણરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

મજલ્લીધરણામ્મોજરેણુપ્રાપ્સ્યમિલાયુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્થપરિમાલુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતસ્પરતા ગતે ॥

ભગવદ્ધર્મનિરતે વિરક્તે ગુણસન્નિધિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્તિભાવસયુક્તે સરસેઽન્યરસારિગે ।

અચ્ચક્ષ્ણલે કૃષ્ણલીલાચક્ષ્ણલે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

પતાદ્દશો સુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાધ્યાર્પણના દહ આમલ્યચુકત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, મજલ્લીધરણા વ્યરણાસવિન્દની રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાચુકત, ગુણગાનમાં તત્પર, ‘શ્રીકૃષ્ણ’ જો નામનો અર્થ ‘હૃદયમાં’ જે જોમ વચ્ચે ભાવચુકત, અનન્ય ભાવચુકત અનન્ય ભક્તની સેવામાં જો ક નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિચુકત, વિરક્ત, ભગવદ્ધર્મના સમચુકત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવથી ચુકત, ભક્તિના રસરહિત અન્ય ધર્મના રસનું ઉદ્દેશન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચક્ષ્ણલે જાણવા ચિક્ષ્ણલે થનાર શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ ચુકત, લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ કણમાં પધારે છે (૬-૧૯) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન હોય છે—કોઈ જોની નિન્દા કરે વા જોને કટુ શબ્દ કરે તો પશુ સહીજ છે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણાદિ વિદ્યાર્થિમાં રહે છે કે—અર્થ—શ્રીમાધ્યાર્પણને શ્રીમુખાધિનીશમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જો ઉપાય

સમજી, સર્વાત્મસાવથી, શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવામાં અનેક મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવા. જે દ્રવ્યાદિક ન હોય તો માનસી-મનથી-નાના પ્રકારના મનોરથ કરવા.
ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજે છે. લૌકિક, વૈદિક તથા દેહસમ્બન્ધી સર્વકાર્યમાં વૈષ્ણવે પોતાના
મનને ઉદાસ રાખવું. લૌકિકમાં તેમજ સંસારના સુખદુઃખમાં સાક્ષિવત્-મધ્યસ્થપણથી,
ઉદાસીનતાથી-રહેવું. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે-એમ
મજલકતોની પંચપર્વા અવિદ્યા દૂર થઈ અને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ તેમ જ વૈષ્ણવ અવિદ્યાના
બાવીશ દોષથી મુક્ત થઈ બાવીશ ગુણને યુક્ત કરે તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે
છે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે. [૧૦]

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૨ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૩ મું.

ઉદ્દેશ:—બત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં વિદ્યા તથા અવિદ્યાના પ્રકાર કહ્યા, મજલકતોની
અવિદ્યા પ્રભુએ જ નિવૃત્ત કરી અને પ્રભુએ જ એમને વિદ્યા સિદ્ધ કરી. એ ભકતોનું
સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું તથા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનું ન હતું. પ્રભુએ જ એમને
સામર્થ્ય આપ્યું ત્યારે તેઓ સઠલ પ્રતિબન્ધ તોડીને, રાસપચાધ્યાયીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે
પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુએ તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો. એ પ્રકારે એ ભકતોનું
સર્વ કષ્ટ પ્રભુની કૃપાથી જ સિદ્ધ થયું હતું. એમને જ્યારે સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ
અંતર્ધાન થયા. જે પ્રભુની સાથે પોતે રમણ કર્યું હતું તે પ્રભુ વિના તેઓ રહી શક્યા
નહિ. એ ભકતોએ પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે યાવન્છકય સાધન કર્યો એમના સર્વસાધન વ્યર્થ
ગયાં. અન્તે ભગવદ્દીલા કરી, નિઃસાધન થઈ શ્રીચમુનાજીના તીરપર બેસી એમણે રુદન કર્યું.
એ પ્રકારે જ્યારે પોતે નિઃસાધન થઈ દૈન્ય દર્શાવ્યું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા અને એમના
મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આમ પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી ફલ થતું નથી, ફલ તો પ્રભુ કૃપા
કરે ત્યારે જ થાય છે. સર્વનું કારણ ભગવદ્દિશ્ઠ છે એ ઇચ્છાથી પ્રતિકૂલતા પણ દૈન્ય
કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. દીનજન ઉપર પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા અનુકૂલ કરે છે અને જે
ભગવદ્દિશ્ઠ અનુકૂલ થઈ તો પછી દાસને શું હુલ્લ છે ? જે લોકો પણ દીનજન ઉપર
દયા કરે છે તો પરમકૃપાલુ પ્રભુ દૈન્યયુક્ત ભકતોપર પ્રભુ કૃપા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?
ભકતોને દૈન્ય જ એક જ સાધન છે. દૈન્યના વિરોધી અભિમાન તથા મદનો ત્યાગ કરવો.
જે એ પણ ન બને તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દઢ આશ્રય કરવો, એમના અન્થો
શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ તથા પોડશઅન્થાદિકનું અવલોકન કરવું અને દુઃસગથી દૂર રહેવું.
ત્યારે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થાય છે એવું નિરૂપણ તેત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે

मूलम्:-अस्मिन्मार्गे प्रभोरिच्छामात्रं सर्वत्र कारणम् ।

सैव चावरणं यावत्प्रतिकूला फलं निजे ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વકાર્યમાં માત્ર પ્રભુની ઇચ્છા જ કારણ છે. જ્યાં
સુધી એ ઇચ્છા આપણુ ફલમાં પ્રતિકૂલ થાય છે ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે.

કરનાર, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેનાર એવા અનન્ય સર્વે ભક્તો ભક્તિમાર્ગમાં અધિકારી છે. અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનું દર્શન ન કરવું, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, અન્યદેવના સ્થાનમાં પણ ન જવું—એમ સર્વથા શ્રીકૃષ્ણને અનન્ય રહેનારના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે. જે છવ પુષ્ટિમાર્ગીય અનન્ય ભગવદ્દીક્ષની સેવા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે એક ભગવદ્દીક્ષે ગાયુ છે કે—‘એક ભરેસો મજબાકતનકો, દૂલે નન્દ કિયોરકો’ તેમજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ભક્તિવર્દિની અન્વમાં કહ્યું છે કે— (ત્યાગમાં દુઃસજથી તથા દુષ્ટાત ભક્ષણથી ઘણા જામી આવે છે તેથી દુરિસ્થાનમાં—ભગવન્મન્દિરમાં અથવા મન્દિરમાં નિકટમાં—ભગવત્પરાયણ ભગવદ્દીક્ષનાં સળમાં રહેવું) એમ ભગવદ્દીક્ષનો સજ કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે. જે ભગવદ્દર્મમાં પ્રીતિ રાખતો હોય, વિરક્ત હોય તથા ભગવાનના ગુણનું જ્ઞાન કરતો હોય તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન અન્વમાં કહે છે કે—(સ સારાદિક કાર્મમાં સાક્ષિવત્ સર્વે જનોએ રહેવું—એટલે જલમાં જેમ કમલ જલથી લેપાતું નથી તેમ વૈષ્ણવે સ સારમાં આસક્તિથી લેપાતું નહિ. સર્વ પ્રભુ પંચાથી યજ્ઞ જાય છે) એમ ભગવદ્દર્મમાં રતિ કરવી લૌકિકથી વિરક્ત થવું એટલે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરવું તે ઉદ્દેશથી શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધાન્ત રહસ્યઅન્વમાં કહે છે કે—તેથી આરંભમાં સર્વ કાર્મમાં સર્વજસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી’ એ પ્રકારે ભગવદ્દર્મમાં રતિ કરનાર, વિરક્ત બનાર તથા પ્રભુનું શુભજ્ઞાન કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે. (૮) શ્રીકૃષ્ણમાં આર્તિ થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે. નિરોધલક્ષણ અન્વમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે—“જ્યારે પ્રભુ ભક્તોને આર્તિથી કલેશયુક્ત બુદ્ધિ છે. ત્યારે કૃપાયુક્ત થઈ સદા જ્ઞાનન્દમય પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પ્રકટે છે” એ પ્રકારે જ્યાં આર્તિ હોય છે ત્યાં પ્રભુ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ નિવેદનથી થાય છે, જેમ લૌકિકમાં સ્ત્રીમાં જાવ પતિમાં વિવાહ થવા પછી થાય છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવા પછી શ્રી કૃષ્ણમાં ભાવ હ્રસ્તવે છે. જે છવ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જ સર્વસ્વ છે એવો ભાવ રાખે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે છે. જે અન્યમાર્ગીય રસ તથા વિવશાદિકના રસથી રહિત હોય એક પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની વ્યાહના કરે છે એવા વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે. જે વૈષ્ણવ અન્યમાર્ગીયના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી વલ્લાયમાન થતો નથી તેવા હૃદ ભગવદ્દીક્ષના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે. જે ભગવદ્દીક્ષ શ્રીકૃષ્ણની નાના પ્રકારની લીલાના રસમાં અતિજાળ હોય છે, કણકણમાં લીલારસમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાળે છે. જે છવ ભગવાનના તથા ભગવદ્ભક્તના દર્શનને અર્થે આકુલબાકુલ થઈ રહે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ નિરાળે છે. કુન્દનદાસજી એક દર્શનના અન્તરાયમાં પણ ગાય છે કે—“કેલે દીન ઘેરુ ગયે વિનુ દેસે” એ પ્રકારની આર્તિ દર્શનમાં આવે ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પધારે. [૯] જેમ મજબાકતો શ્રીકૃષ્ણજીના સુખાર્થ નાના પ્રકારના મનોરથ કરતા, વાગ્યા, વણ, આજુવણ અને સામગ્રી, પ્રભુને સમર્પતા અને એમ સર્વાત્મભાવ પ્રભુમાં રાખતા તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવલ્લભકુલ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પે છે—એક શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વાત્મભાવ રાખે છે, નિષિદ્ધ મત્તી તન-મન ધનથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે તે પ્રકારે વૈષ્ણવે પણ તન, મન, અને ધનથી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને પાતાવું સર્વસ્વ

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે.—અર્થ:—“ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે.—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ—ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સશય નથી. ” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી, ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આળ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:--અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરમં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ, ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:--તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:--પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય—ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીશુસાઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે.—હે નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મહારી દૃષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે. શ્રીઆચાર્યજી, વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ —‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ. દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયનું દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સ સારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.—અર્થ:—સ સારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી. ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:--અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિજ્યતિ મત્પ્રમુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહ્નિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

— વિવેચન—શ્રીવદલાધીશના પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છાજ સર્વ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત છે. આ સુધી એ ઈચ્છા પ્રતિકૂલ રહે છે એટલે પોતાની ક્ષમતાન કરવામાં વિરમ કરવાની ઈચ્છા રહે છે, ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે, ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત થતુ નથી. આશ્ચર્ય, ક્રમિક, વૈશ્ય, શુદ્ધ, એમ બધે તે વર્ણનો. એવં હોય અથવા હીનબલિ, એવં, આપણે, મહાકર્મનીય બલિમાં જન્મે. હોય તો પણ એના અનધિકારી તેમજ સર્વધર્મથી રહિત અને એ પ્રભુ ક્ષમતા કરવાની ઈચ્છા કરે તો એવો હીનબલિનો. એવં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં શરૂઆતની નિમિત્ત ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરે છે તે જ પ્રકારે એ કોઈ એવં સર્વધર્મરહિત હોય તથા એ પ્રભુને એને ક્ષમતા કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો એને ક્ષેત્રપ્રાપ્તિ નથી જ થતી. વાતમાં પ્રસિદ્ધ છે કે—અહીંયાં તથા અહીંયાંની પુત્રોને પ્રભુએ ક્ષમતા કરવાની ઈચ્છા કરી, તેથી સત્વર એ જન્મે. આથી દરિય સંદર્ભે શ્રીકૃષ્ણને શરૂઆત આપ્યા એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છા—અજવદિચ્છા આ માર્ગમાં પરમ કરણ છે (૧)

મૂલમ્—તદાવરણનાશસ્તુ દેન્યાદેવ હરો કૃતાત્ ।

સં દાનેષુ નિજામિચ્છામનુકૂલાં કરોતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—એ આવરણનો નાશ, દરિ પાસે દેન્ય કર્યાવવાથી થાય છે એ અજવદિ હીન તરફ પોતાની ઈચ્છા નિમિત્ત અનુકૂલ કરે છે વિવેચન—એ એવો અજવદિએવા અધિકાર થયો છે, એ એવં અજવાનનો સમ્મન થી થયો છે, એને હીનતાથી રાજસાવ થયો છે, તેને પ્રભુ પોતાના તરીકે જ સ્વીકારી લે છે પ્રભુએ સર્વને છે કે ‘આ એવં થાય છે મ્હારે એનો ત્યાગ કરવો એમને નહિ ।’ તેથી પોતે એના ઉપર પોતાની તો પ્રતિકૂલ ઈચ્છા હોય તો તે પણ અનુકૂલ કરી દે છે (૨)

મૂલમ્—તદાનુકૂલ્યે દાસાનાં, કિં ફલં તુલ્યમ મતમ્ ।

કૃપા ચ જાયતે દીને લોકસિદ્ધિનિર્દર્શનાત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—અજવાનની ઈચ્છા અનુકૂલ થાય તો હાથનું શું ક્ષેત્ર ફલિત થાય । લોકસિદ્ધિ દર્શાવથી હીન જનો ઉપર કૃપા થાય છે (૩) વિવેચન—એ પ્રભુની ઈચ્છા અનુકૂલ થયે તો સર્વકલ્પ સિદ્ધ થાય એમાં શંકા નથી. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાનું કારણ એક દેન્ય જ છે લોકિકમાં એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે જમે તેવો વેરી હોય, જમે તેવા કાર્યમાં કામ કરે એવો હોય તો પણ તેવો હીન જન એ શરૂઆત આવી કહે કે ‘હું તમારો છું, મ્હારાથી કુદ્ધ કાર્ય થઈ બહુ છે । હવે તમારે કરણ હોય તે કરો । તમારે કૃપા કરવી હોય તો તેમ અથવા શિક્ષા કરો ।’ તો તેવા જન ઉપર લોકો કૃપા જ કરે છે. તે માર્ગો જતો નથી એ જ રીતે એવં અનેક જ મધી પ્રભુને ભૂલી ગયો છે છતાં પણ એ તે એવં શ્રીઆચાર્યદ્વારા પ્રભુને શરૂઆત આપે અને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે અને હીન થઈ જતો તો પ્રભુ નિમિત્ત એના પર કૃપા જ કરે છે શ્રીભગવતમાં વાક્ય છે કે—અર્થ—‘સસારરૂપ કૃપમાં પતિત, વિવિધથી વિરાઈ ગયા’ છે નેત્ર લેના એવે, તથા મહારૂપ સર્વથી ભક્ત છે આત્મા જેનો એવા એવને ઉપર વિના અન્ય કોણ રક્ષાને

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂષવાચે કહ્યું છે કે:-અર્થ:-“ વ્યલિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકૃત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે:-અર્થ:-“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સશય નથી. ” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂષાદિ, દ્રૌપદી; ગજેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:-અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરમં સાધનં સતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમા દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:-પુષ્ટિમાર્ગમા પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાકર્ણ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:-હે નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું મુખારવિન્દ મહારી દષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:-‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમા કહે છે કે:-અર્થ:-‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયત્વ દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે:-અર્થ:-સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:-અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રમુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

શબ્દાર્થ — જાણવા તો આશ્રમમાત્રથી જાપણા સ્વામી સર્વદોષનો નાશ કરશે જાનિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સગળ ધમાત્રથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવાના સર્વ દોષ ક્ષણમાત્રમાં ભરમ થઈ જાય છે (૬) વિવેચન.—અન્યાશ્રમથી કુદનો નાશ કર છે હામોદસ્તાસ સમ્ભારવાદની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે, જોમની સ્ત્રીને રવક પણ જન્મ્યું અથવા કોઈ તેથી જોમનો પુત્ર મેળવ્યો થયો. જો પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ વિના તથા પુષ્પિમાર્ગી ભગવદ્દીય વિના જન્મ કેાઈ દેવ દેવાન્તર વા જન્મમાર્ગીઓનો આશ્રય કરવાથી મહાબાધ પ્રતિજ્ઞા ધૃતપત્નિ થાય છે અન્યાશ્રમ સવધા તથા જાનિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરવો, તો તેથી જોમના સગળ ધમાત્રથી ક્ષણમાં સર્વ દોષ ભરમ થઈ જાય છે (૬)

મૂલમ્—અતઃ સ્વાધ્યયમાત્રિકશરણેસ્તુત્પરાધિતૈ ॥ ૭ ॥

તદ્વ્યન્યાર્થવિવોધાર્થવિહિતાતિપ્રયત્નકે ।

તુ સદ્ગુર્જિતૈ સદ્ગુસમ્પ્રાપ્ત્યાશાયુતૈરપિ ॥ ૮ ॥

સ્યેય સેવાપરેરન્યાશ્રયત્યાગવિચક્ષણે ।

કામલોમાદિદોષૈકપરિત્યાગેષ્છુમિ સદા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — તેથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત હોવાને સદા જોઈ જોમનું જ શરણ સ્વીકારી, જોમના અન્ધોનો જર્મ મૂકવું કરવા પ્રયત્નવાન થઈ, દુષ્ટજની સંહિત જાનિસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાને આશામુક્ત થઈ, સેવામાં અતુર થઈ, અન્યાશ્રમના ત્યાગમાં અતુર થઈ, જ્યાં કામલોમાદિ મુખ્ય દોષનો સર્વજ્ઞ ત્યાગ કરવાની હઠછાવાળા થઈ સ્થિતિ કરવી

વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીના અસુકમલનો દહ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીયનો આશ્રય કરવો. (૭) પુષ્પિમાર્ગી અન્ય જે શ્રીઆચાર્યજીને તથા શ્રીકૃષ્ણજીને રમ્યા છે તેમનું મનન કરવું શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વેદા શ્રીસુભાષિનીજી, નિજન્ય, ભાષ્ય, પોદય અન્ય તથા શ્રીટિપ્પણીજી, શ્રીસર્વોત્તમજી, (શુભારસમરૂઢનાદિ) અન્ધનું રહસ્ય સમજવાથી આશ્રય દહ થાય છે શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીસર્વોત્તમ અન્યમાં કહે છે કે—અતઃ (આ પુષ્પિમાર્ગમાં) શ્રીકૃષ્ણના અપશમૃતનો આસ્વાદ જો જ સિદ્ધિ છે જોમા સસય નથી, તેથી જો અન્ધોને પણ અવશ્ય કરવો. તેમ ક્યાંથી સુભાષ, રેન્ધ, આશ્રયાદિ સિદ્ધ થાય છે દુષ્ટજનો ત્યાગ કરી સત્સજ કરવો. શ્રીભાગવત પ્રમમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાન્ના સત્ત્વી જે ભગવદ્દીય દોષ છે તેના સજની જોઈ માત્ર સમાન પણ જામે નથી સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરી શકતા, તો પછી મનુષ્યનું સુખ તો શું લેવામાં કેાઈ શકે ?” જો પ્રકારે સત્સજ અવશ્ય કરવો. (૮) શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર રહેવું કારણ કે પુષ્પિમાર્ગમાં ભગવત્સેવા જ પરમ ફલરૂપ છે સેવાસમાન અન્ય કંઈ નથી. નવમસ્કન્ધમાં શ્રીભગવાન કહે છે કે—

અર્થ—‘ ભગવદ્દીયો મહારી સેવાથી જોડલા બધા પૂર્વ છે—મહારી સેવાનેજ જોડલી બધી ફલરૂપ બધું છે કે મહારી સેવાથી સાક્ષાત્કાર જવી અતુર્વિધ મુક્તિની પણ હાંસ કરવા નથી તો પછી કાલથી નહ થાય જોવું રાજ્યાદિકરૂપ ફલ તો ક્યાંથી જ હાંસ ?” જો પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની જ સેવામાં સ્થિતિ કરવી અન્ધદેવનો આશ્રય રાજ્યાદિક સિદ્ધ કરવાને પણ ન કરવો,

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવા આતુર થવું. કામ, લોભ, વિષયાદિનો આવેશ થવાથી શ્રીઠાકારજી હૃદયમાં પધારતા નથી. લોભથી સંસારમાં આસક્તિ થાય છે અને તેથી પાપ પુણ્યનો વિચાર આવતો નથી. કામી તથા લોભી પોતાના સ્વાર્થનેજ વશ્ય છે. તેથી કામલોભાદિનો સત્વર ત્યાગ કરવો ત્યારે ક્લરૂપ દૈન્ય સિદ્ધ થાય છે

તિશ્રીહરિરાયજીવિરચિતં ત્રયાશ્વિંશત્તમં શિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાસાહિત સમાપ્તમ્ ૩૩
શિક્ષાપત્ર ૩૪ મું.

ઉદ્દેશ:—શ્રીકૃષ્ણ સદા સેવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ જ ક્લ છે. તેમનું સેવન મુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા તથા ચરણારવિન્દની ભક્તિદ્વારા એમ બે પ્રકારે થઈ શકે છે. ચરણારવિન્દની ભક્તિ કરવી એ દાસધર્મની ભક્તિ છે. અને એ ભક્તિદ્વારા ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે—સાચુજ્ય ક્લ થાય છે, મુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ભગવાનના અધરામૃતના સેવનરૂપ ક્લની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિની અવસ્થા, સાધન અને સર્વાત્મભાવનું નિરૂપણ કરવું એ આ ચોત્રીશમા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ છે. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં મન્ત્રના બીજ વિના જેમ કંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ દૈન્ય વિના કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિ તો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી થાય છે. તેથી એમનો આશ્રય કરવો. ઉપર અન્યના બોધથી, સત્સંગથી અને સેવાથી દૈન્ય થાય છે એમ નિરૂપણ કર્યું હવે સેવાના ઉભય પ્રકાર—ચરણારવિન્દની ભક્તિ તથા મુખારવિન્દ—ભક્તિ એમનું નિરૂપણ કરે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણ: સર્વદા સેવ્ય: ફલં પ્રાપ્યં સ્વતસ્તુ સ: ।

મુખારવિન્દભક્ત્યૈવ સાક્ષાત્સેવૈકરૂપયા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સાક્ષાત્ સેવારૂપ મુખારવિન્દની ભક્તિથી જ સ્વતઃ પ્રાપ્ત ક્લ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ સદા સર્વદા સેવ્ય છે. (૧) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે ચતુઃશ્લોકી અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—
અર્થ:—‘સર્વદા સર્વભાવથી ત્રજના અધિપ (શ્રીકૃષ્ણ) ની સેવા કરવી જોઈએ, આપણો એજ ધર્મ છે, અન્ય કોઈ પણ ધર્મ અમારો કદાપિ નથી’ પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ કોઈનો આ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ ધર્મ છે. મુખારવિન્દની ભક્તિ સાક્ષાત્સ્વરૂપસેવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેમાં દર્શન, સ્પર્શ તથા સર્વાંગના મુખનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપસેવામાં સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી મુખારવિન્દની ભક્તિ છે. (૧)

મૂલમ્:—ચરણાત્મકભક્ત્યા તુ ધર્મસેવાત્મરૂપયા ।

ધર્મદ્વારા તદ્વિશિષ્ટ: પ્રભુ: પ્રાપ્યો ન સંશય: ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મસેવાસ્વરૂપ ચરણાત્મક ભક્તિથી ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી વિવેચન—ચરણાત્મકભક્તિ ધર્મ સેવારૂપ છે જેમ અગ્રે બ્રહ્મા આદિએ મર્યાદાસયુક્ત ભક્તિ કરી છે એમ મર્યાદાસયુક્ત ધર્મવત્ ભક્તિ કરવી તે ચરણારવિન્દની ભક્તિ છે. તેથી પણ પ્રભુ—પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૨)

કેઈ સમ કરે કે મુખારવિન્દ અને ચરણારવિન્દની ભક્તિથી જો પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને જો બન્ને એક જ પ્રકારની છે' તો પછી શ્રીમદ્દામરુતજીને શ્રીમુખભક્તિમાં અધિકતા થું બતાવી ।

મૂલમ્—તત્ર સાયુજ્યસમ્બન્ધો ન લોભામૃતસેવનમ્ ।

મુખારવિન્દમત્કો તુ સાક્ષાત્ તત્સેવન મત્તસ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચરણારવિન્દની ભક્તિમાં સાયુજ્યસમ્બન્ધ છે પણ લોભાત્મક અધરામૃતનું સેવન નથી; જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિમાં તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે. (૩) **વિવેચન—**મુખારવિન્દની એટલે પુષ્ટિભક્તિ અને ચરણારવિન્દની એટલે મર્ચાદાભક્તિ જે બન્નેમાં બહુ ભેદ છે, ચરણાત્મક મર્ચાદાભક્તિથી સાયુજ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમાં લોભામૃત—અધરામૃત—ભગવત્પ્રસાદનું સેવન થતું નથી, જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિ તો પ્રભુની સાક્ષાત્ સેવારૂપ છે, ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે, તેથી મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ સર્વોપરિ છે અને ધર્મરૂપ ચરણાત્મક (મર્ચાદાભક્તિ) તેથી ઉતરતી છે આ પ્રકારે બન્નેમાં બહુ તારતમ્ય છે (૩)

મૂલમ્—પ્રતાદૃક્ફલિકા ભક્તિર્મધૈત્કેવલપુષ્ટિત ।

તત્રાપિ મુલરૂપાસદાચાર્યાનુગ્રહાસ્પુન ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—લોભાત્મક અધરામૃતના સેવનરૂપ રૂઢને સિદ્ધ કરનારી મુખારવિન્દની ભક્તિ કેવલ પુષ્ટિથી થાય છે અને તેમાં પણ મુખારવિન્દરૂપ જ્ઞાપુષ્પા શ્રીમદ્દામરુતજીના અનુગ્રહથી થાય છે (૪) **વિવેચન—**જેમાં અધરામૃતની પ્રાપ્તિ થાય એવી ભક્તિ તો માત્ર મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ છે અને શ્રીસ્વામિનીંદ્રની વિમલોચનાવાત્મક પુષ્ટિભક્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને પ્રકટ કરી છે તેથી તે જ્યારે શ્રીજ્ઞાનચાર્યજી મદ્દામરુતજી અનુગ્રહ કરી તે ભક્તિનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે સિદ્ધ થાય છે (૪)

મૂલમ્—અતઃ પતન્નકિમસ્મિઃ શ્રીમદાચાર્યસશ્રય ।

પ્રથમ સર્વથા કાર્યસ્તતઃ પવાશ્વિલ ભવેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી જો મુખારવિન્દની ભક્તિવાળાઓએ પ્રથમ શ્રીમદ્દાચાર્યજીને આશ્રય સર્વથા કરવો જોઈએ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થાય છે (૫) **વિવેચન—**જો મુખારવિન્દની ભક્તિનું સાધન એક શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો આશ્રયજ છે તેથી પ્રથમ જો કાર્ય કરવું છે કે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે આવી નામનિવેદન કરીને પછી પોતાના મનમાં જેમના ચરણ હમણે આશ્રય કરવો. આ આશ્રય વિના અન્ય કોઈ સાધન મુખારવિન્દની ભક્તિમાં નથી.

મૂલમ્—અતઃ પરં તુ તન્નકોરવસ્યાસાધનાદિકમ્ ।

નિરુપ્યતે સ્વતોપાય તદ્વૃપાતો હૃદિ સ્થિતમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—ઉપર જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યા પછી જો ભક્તિની અવરણ તમા સાધનાદિક જે શ્રીજ્ઞાનચાર્યજીની રૂપામી મદ્દાચાર્ય હરણમાં સ્થિત છે તે તું સ્વસન્તોષને અર્થ તથા સ્વદીપ ભગવદીપના સન્તોષને અર્થ નિરૂપણ કરે છે [૬] **વિવેચન—**ઉપર જે

પુણ્યત્મક તથા મુખ્યારવિન્દરૂપ લક્ષિતનું નિરૂપણ કરી પુષ્ટિલક્ષિતમાં કેવળ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય બતાવ્યો. હવે એ સમ્બન્ધી સાધનાદિક જેનું શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી અમને જ્ઞાન થયું છે અને તેથી જે અમારા હૃદયમાં સ્થિર રહ્યાં છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

મૂલમ્:—યથા મર્યાદયા મક્તૌ બ્રહ્મભાવસ્તુ સાધનમ્ ।

તથા સર્વાત્મભાવોઽત્ર સાધનેત્વન વુધ્યતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમ મર્યાદાલક્ષિતમાં બ્રહ્મભાવ મુખ્ય સાધન છે તેમ અત્ર પુષ્ટિલક્ષિતમાં સર્વાત્મભાવ એજ મુખ્ય સાધન છે એમ સમજવું, [૭] વિવેચન:—સકલ બ્રહ્મમય છે. એવો પણ બ્રહ્મ છે, આ પ્રકારનો બ્રહ્મભાવ અર્થાત્ અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન, મર્યાદાલક્ષિતનું સાધન છે તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવ એજ સાધન છે. જેવો મળલકતોનો સર્વાત્મભાવ તેવો રાખવો એજ પરમ સાધન છે.

મૂલમ્:—વસ્તુતસ્તુ ફલં ચૈવ ફલં સ્યાત્તત્પ્રવેશતઃ ।

તત્સ્વરૂપં તુ સર્વેષા દેહાન્તઃકરણાત્મનામ્ ॥૮॥

યેન ભાવેન ભગવત્યાત્મભાવો હિ જાયતે ।

યસ્માદ્દેવાત્સ્વદેહાદિ સકલં સ્યાત્તદ્વર્થકમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—વસ્તુત. તો એ (સર્વાત્મભાવ) ફલરૂપજ છે કારણ કે તેનો પ્રવેશ થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. તેનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે દેહ, અન્ત કરણ, આત્મા એ સર્વનો જે ભાવથી ભગવાનમાં નિશ્ચય આત્મભાવ થાય. અને જે ભાવથી આપણું દેહાદિક સમગ્ર ભગવદર્થે [ઉપયોગી] થાય [૮-૯] વિવેચન:—મર્યાદામાર્ગમાં વસ્તુતઃ અક્ષરબ્રહ્મ ફલ છે, જેમાં ગયા પછી પુનઃ માયાના ગુણમાં અવાતું નથી. તેમ પુષ્ટિમાર્ગીયનો, પ્રભુનાં લીલારૂપ ફલમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યાં સ્વરૂપાત્મક રસનો અનુભવ થાય છે. મન, સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં તત્પર થાય છે બ્રહ્મસમ્બન્ધમાં કહેલા પ્રકારે મુખ્ય ફલનો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષતને થાય છે આ પ્રકારે મર્યાદાલક્ષિત અને પુષ્ટિલક્ષિતના સિદ્ધિ સિદ્ધિ ફલ બતાવ્યા તેમાં પુષ્ટિલક્ષિતનું ફલ સર્વોપરિ છે, [૮] જ્યારે ઇન્દ્રિય, મન તથા દેહાદિ સર્વ પ્રભુને અર્થે લાગી રહે, તન, મન, અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રભુને અર્થે વિનિયોજ્ય ત્યારે દેહાદિક સર્વની ક્રિયા ભગવદર્થેજ થાય છે આ પ્રકારે તનુજ અને વિતનુ સેવા થાય ત્યારે એમ જાણવું કે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે (૯)

મૂલમ્:—ન દેહાદ્યર્થસિદ્ધયર્થે ભગવાનપ્યપેક્ષતે ।

યતો દેહાદિરક્ષાપિ પ્રમુલીલોપયોગતઃ ॥૧૦॥

ન સ્વાર્થબુદ્ધ્યા સ્વાર્થોઽપિ ભગવા નેવ યત્ર હિ ।

યેન ભાવેનાનિમિત્તા પ્રીતિર્ભવતિ વૈ હરૌ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—દેહાદિક અર્થ સિદ્ધિને લીધે ભગવાન પણ અપેક્ષા રાખતા નથી;

તેથી દેહાદિકની રક્ષા કરવી, એ પણ પ્રભુની લીલામાં ઉપયોગી થાય તેટલા માટેજ કરવી સ્વાર્થબુદ્ધિથી ન કરવી, જ્યાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) સ્વાર્થ પણ ભગવાનજ છે, અને જે ભાવવડે હરિમાં નિષ્કારણ પ્રીતિ નિશ્ચય થાય છે (૧૧) વિવેચન.—ભગવત્સેવા પણ દેહાદિકની સિદ્ધિને અર્થ કે, દેહસમ્પન્નની કુદૃઝ તથા, દંબ્યાદિકની ક્ષમતાને અર્થ ન કરવી. ભગવત્સેવામાં પોતાના લોગપુનને કમ્પણ વિચાર ન કરવો, કેવલ ભગવાનનીજ અપેક્ષા રાખવી કે પ્રભુને ક્ષે પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થશે? રજેને કોઈ અપરાધથી પ્રભુને દુઃખ થાય? એમ પ્રભુનું સુખ જ વિચારવું તથા ભગવાનના હર્ષની તથા સ્વરૂપાનન્દના અનુભવની અપેક્ષા રાખવી. મહાપ્રસાદ પણ દેહેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા ન હોય પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તથા ઇન્દ્રિયાદિક શિથિલ ન થઈ જાય એ હેતુથી મહાપ્રસાદ હોય. શ્રીશુસાંહણ પરદેશ પધારતા ત્યારે વિપ્રયોગથી કૃત્ય થઈ જતા અને જ્યારે પરદેશથી શ્રીલુદ્ધરા પધારતા ત્યારે અત્યન્ત પ્રીતિથી સુદર મહાપ્રસાદ હોતા પણ તે જોવા જાયથી કે શ્રીવાવર્દનનાથજી અમને કૃત્ય થવલા જોયો તે તેમના મનમાં દુઃખ થાય તે યોગ્ય નહિ. પ્રભુ અમને જોઈ સુખ પામે તેજ સાફ છે. મજબૂતોએ પણ પોતાના દેહની રક્ષા જોવાજ ભાવથી કરી છે તેમાં તેમણે પોતાનું સુખ વિચાર્યું નથી. આ પ્રકારે દેહાદિકની રક્ષા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ કરવી કોઈક લૌકિક વૈદિક કૃત્ય નિશ્ચય થયે તથા પ્રભુની સેવા કરવાથી કૃતાર્થ થવાયે એવી સ્વાર્થબુદ્ધિથી ભગવત્સેવા ન કરવી, કારણ કે ભગવાન વિના વિચારે નિરોધમાંથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એમ શ્રીઆચાર્યજીએ નવરત્નગ્રન્થમાં કહ્યું છે. અર્થ —પ્રભુ સર્વના ઇશ્વર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે પોતે નિજ-ઇચ્છાથી શસતા સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તેમજ જોણ ભાવથી થતી ક્રિયાના જેવી બુદ્ધિ પણ ન રાખવી. ભાવસુકત થઈ પ્રીતિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. કારણ કે ભગવાનને એક પ્રીતિથી ધરાવેલો લોભજ મિત્ર છે (૧૧)

આ પ્રકારે પ્રીતિ પણ ભગવાનમાં રાખવી તે અમુક કારણને લીધે વા સ્થાજનિ લીધે ન રાખવી પણ નિષ્કારણ-નિસ્વાર્થ પ્રીતિ રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગે ભગવત્પ્રેમને સ્વાર્થપણ ભગવાન છે મહાપ્રસાદ સ્વારેન્દ્રિયાદિક તૃપ્તિને અર્થ સેવાનો નથી પણ મધ્યાત્મચિત્ત દેહ દહી રહે અને ભગવત્સેવા કરી શકે એ હેતુથી જ સેવાનો છે શ્રીમદ્ભગવત્ગીતામાં કહ્યું છે તેમ અતિસ્વસ્થ પણ નહિ તેમ અતિશય પણ નહિ એવો સુખ આહાર સેવા-મધ્યમ પ્રમાણનો પ્રસાદ હોય.

મૂલમ્—ન ફલાકાદ્દક્ષણં યત્ર લૌકિકાનાં યથા ધને ।

તદભાવે યથા લોકા વુ સ્વેનાસૂસ્યજન્તિ હિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ —જ્યાં (? સર્વાત્મભાવમાં) રૂઢની આમંદા નથી જેમ લૌકિક જનોની જે ધનમાં પ્રીતિ હોય છે તે ધન જ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે તેઓ દુઃખથી પ્રાણુ ત્યાગ કરે છે તેમ [સર્વાત્મભાવવાનું ભક્તને] સેવામાં પ્રીતિ લોગે છે અને સેવાના અભાવમાં પ્રાણુત્યાગસમાન દુઃખ થાય છે, (૧૨) વિવેચન—રૂઢની ઇચ્છા રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગે રૂઢનો નાશ થાય છે તેથી પ્રભુની સેવામાં કમ્પણ રૂઢની આમંદા ન રાખવી કામનદ ભાવમાં ભાષક છે જેમ લૌકિકમા ધન પર લોકો પ્રીતિ રાખે છે અને તેના અભાવમાં દુઃખી થાય છે, તેમ વૈષ્ણવોને ભગવત્સેવામાં પ્રીતિ અને અભાવમાં દુઃખ થાય છે

મૂલમ્:—સર્વત્યાગસ્તુ સહજો યત્ર લૌકિકવેદયોઃ ।

નૈરપેક્ષ્યં સ ભાવસ્તુ સર્વભાવો નિગદ્યતે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં લૌકિક વૈદિકનો સર્વત્યાગ સહજ થાય અને નિરપેક્ષતા થાય તે સર્વભાવ કહેવાય છે. (૧૩) વિવેચન:—શ્રીભગવાનમાં સહજ પ્રીતિદ્વારા સર્વત્યાગ પણ સહજ થાય—એટલે આપોઆપ કુદરતી રીતે સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ થાય છે. લૌકિક વૈદિક કશાની ચાહના થતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃશ્લોકીમાં કહે છે કે:—અર્થ:—જો સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કરે તો પછી લૌકિક વૈદિકથી પણ અન્ય શું અધિક પ્રયોજન છે તે કહો ? અર્થાત્ લૌકિક વૈદિકથી અન્ય કંઈ અધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં ધારણ કરવા એમની સેવા કરવી, લૌકિક વૈદિકની ચાહના ન કરવી નિરપેક્ષ રહેવું એમ સર્વાત્મભાવથી એક પ્રભુમાંજ મન રાખવું.

મૂલમ્:—તથાત્ર દૈન્યમેવૈકં માર્ગે ન શ્રવણાદિકમ્ ।

દૈન્યેનૈવ ચ સન્તુષ્ટઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ ફલં દદૌ ॥૧૪॥

તદેવાત્ર હિ સંસેવ્યં યેન દૈન્યં પ્રસિધ્યતિ ।

ચદ્દૈન્યનાશકં તદ્દિ વિરોધિ સકલં મતમ્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેવી રીતે આ માર્ગમાં દૈન્યજ એક મુખ્ય છે શ્રવણાદિક મુખ્ય નથી. દૈન્યથી જ પ્રભુ સન્તુષ્ટ થયા અને પ્રકટ થઈ શ્રીગોપીજનોને ક્લદાન કર્યું. (૧૪) જે પ્રકારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનું સંસેવન આ માર્ગમાં કરવું. જે દૈન્યનો નાશ કરનાર છે તે સર્વ વિરોધિ છે એમ સમજવું. (૧૫) વિવેચન.—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એક દૈન્યજ સાધન છે તેથી અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે, દોષ નિવૃત્ત થાય છે તથા શ્રીઠાકોરજી પ્રકટ થઈ દર્શન આપે છે રાસપચાધ્યાયીમાં ઋજુલકતોએ ગુણગાન કરી, નિઃસાધન થઈ, હીનતાપૂર્વક રુદન કર્યું ત્યારે તત્કાલ પ્રભુ પધાર્યા ! તેથી જ્યાં સુધી શ્રવણાદિક સાધનના બલનો વિચાર મનમાં થાય છે ત્યાં સુધી દૈન્ય ઉદ્ભવતું નથી, દૈન્ય થતા પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય છે અને પ્રકટ થઈ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે ? [૧૪] જે દૈન્યભાવનો નાશ કરનાર હોય તે સર્વને વિરોધી સમજી તેમનાથી દૂર રહેવું કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિના અન્યમાર્ગની જે ક્રિયાઓ સાધનરૂપ છે તે સર્વે પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે એવો નિશ્ચય મનમાં આણી તે ક્રિયાઓ કરવી નહિ (૧૫)

મૂલમ્:—एतन्मार्गाङ्गीकृतौ हि हरिर्दैन्यं विवर्द्धयेत् ।

मदादिजनकं दुष्टं नाशयत्यपि लौकिकम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ:—આ માર્ગમાં અગીકાર થાય તો હરિ નિશ્ચય દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. મહાદિકની ઉત્પત્તિ કરનારો એવો જે દુષ્ટ લૌકિક તેનો પણ હરિ નાશ કરે છે.

વિવેચન.—જે એતન્માર્ગીય ભક્તો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીના

આવ્યા છે તે સકતોનો દૈન્યભાવ પ્રભુ વૃદ્ધિ ગત કરે છે મનમાંનું અભિમાન જે દુષ્ટ લૌકિકને વધારે છે અને દેહમાં પ્રતિબંધ કરે છે તેનો નાશ જ કરે છે શાસ્ત્રપ્રમાણથી પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાને વેણુનું કહી જન્મસકતોને બોલાવી રાસ કર્યો ત્યારે જન્મસકતોને મહં યયો તત્કાલ મીઠાકોરણ અન્તર્ધાન થયા અને જ્યારે એ સકતોને દૈન્ય થયું ત્યારે પુનઃ પ્રકટ થયા આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન લૌકિક આસક્તિને નિવૃત્ત કરી વશ મહનો નાશ કરી દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે (૧૬)

મૂલમ્ —સ્વાક્ષીકૃતેર્હિ નિર્વાહ પ્રમુખૈષ વિધીયતે ।

जीवा स्वभावतो दुष्टा हि प्रचलेयु कथं तथा ॥ १७ ॥

अतो दण्डप्रदानेन पितेवाचरति प्रमु ।

दण्डोऽप्यनुग्रहत्वेन मन्तव्यस्तु तदाश्रितै ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ —જેમનો પ્રભુએ અગ્રીકૃત કર્યો છે તેમનો નિર્વાહ નિશ્ચય પ્રભુથી જ થાય છે એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે એટલે તે પ્રભાણે કેવી રીતે બાંધી શકે ? તેથી પ્રભુ પિતાની સમાન દણ્ડ આપીને દિવ કરે છે તેથી ભગવાદશ્રવણાઓએ પોતાનો દેહ યામ તો પણ તે (દેહ)ને અનુગ્રહરૂપ માનવો બેઠાં (૧૭-૧૮)

વિવેચન —પોતાના અગ્રીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રભુ સ્વતા જ કરે છે પરંતુ એ આ વાત બાંધવા નથી, કારણકે તેઓ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે મીઠાકોરણ અન્તર્ધાન મનમાં મીઠા આર્થકરૂ વચન છે કે—અર્થ—‘ એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે ’ મીઠાકોરણ નિજ અગ્રીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રથમથી જ કરતા આ યા છે, કરે છે અને કરશે એવને એક ક્ષણ પણ દુઃસખ માત્ર યામ તો મન તે ક્ષણમાં કંઈ ભુલુજ થઈ જાય તેથી નિર્વાહ તો પ્રભુ કરે ત્યારે જ થાય છે (૧૭) જેમ માતાપિતા અજ્ઞાની બાળકોની રક્ષા અભિજલતાદિથી દણ્ડ આપીને પણ કરે છે, તેમ પ્રભુ અગ્રીકૃત સકતોની રક્ષા, તેમની ભૂલ યામ ત્યારે દણ્ડ કરીને પણ કરે છે એવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી પોતાની ભૂલ સમજતો નથી પણ પ્રભુ તો દણ્ડ એવા ઉદ્દેશથી કરે છે કે પુનઃ તેની ભૂલ એવ કરતો અટકે, શ્રીનન્દરાવણને પણ અભિજ્ઞાપૂર્વકરૂપ અન્યાયમાંથી નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ સર્પદશરૂપ દણ્ડ આપ્યો, તેથી ભગવદીયે પોતાને દુષ્ટ યામ એમાં પણ ભગવદનુગ્રહ જ સમજવો, શ્રીશુસાંઈનું વિદ્ય સિમાં કહે કે—અર્થ—હિ પ્રભુ ! આપ જમને આપના નિજજન સમજી દણ્ડ આપ્યો તો તે દણ્ડ જમને ઇષ્ટ જ છે જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે આપ જમને આપના માનીને જ દણ્ડ રેશે । ’ આ પ્રકારે દણ્ડ પણ કૃપારૂપ જ છે, તેથી આશ્ચર્ય ન થયે.

મૂલમ્ —દણ્ડદાન સ્વકીયેષુ પરકીયે સ્પેક્ષણમ્ ।

आर्त्तिरेवात्र सतत भाव्या कृष्णपरोक्षत ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ સ્વકીયજનોને દણ્ડ આપે છે અને પારકાની ઉપેક્ષા કરે છે જન સતત આર્તિ જ કર્તવ્ય છે કારણકે મીઠુખ્તુ પરોક્ષ છે **વિવેચન —**જે સકતને પ્રભુ પોતાનો કરે છે તેને જ દણ્ડ આપે છે અને જે સહારમાં આસક્ત પ્રવાદી ઘણે છે

તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને દણ્ડ આપતા નથી, પણ ઉલટી લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિકમાં વધારે ને વધારે આસક્ત કરે છે, દણ્ડ રક્ષણને અર્થે છે. લૌકિકમાં પણ તેમજ છે જે પોતાનું હોય તેને જ દણ્ડ આપી રક્ષવામાં આવે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા થાય છે. રાક્ષસઆધ્યાત્મીમાં આર્તિને અર્થે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા હતા તેમ આ પુણિમાર્ગમાં ટેરા છે, તે આર્તિ વધારવાને અર્થે છે. આર્તિ વિના પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરતા મથી

મૂલમ્:—અત્ર મક્તાર્તિદૃષ્ટ્યૈવ મુદિતો હિ હરિર્ભવેત્ ।

સજ્જો ભાવવતામેવ ભાવવૃદ્ધિર્યતો ભવેત્ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુણિમાર્ગમાં પ્રભુ ભકતોની આર્તિચુકત દૃષ્ટિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત વૈષ્ણવોનો જ સંગ કરવો કે જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય

વિવેચન.—જેમ જેમ ભકત આર્તિકલેશ વધારે અને વધારે કરતો જાય છે તેમ તેમ તે ભકતને જોઈને ભગવાન્ વધારે અને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત ભગવદ્દી-યનો સંગ કરવો કે જેથી ભાવ સત્વર વૃદ્ધિ થાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —“ જ્યારે પ્રભુ નિજ ભકતોને તાપકલેશથી પીડાતા જુએ છે ત્યારે પોતે કૃપાયુકત થાય છે અને ત્યારે જ હૃદયમાં મ્થિત થયેલો સર્વ નિજ-આનન્દ બહાર નીકળે છે.”

મૂલમ્:—વ્યાધસ્યાગ્રે યથા દેહી તથા દુઃસજ્જતો વિભેત્ ।

દુઃસજ્જ એવ ભાવસ્ય નાશકઃ સર્વથા મતઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ વ્યાધની પાસે જીવ ભય પામે છે તેમ દુઃસંગથી ભય રાખવો. દુઃસંગ જ સર્વથા ભાવનો નાશક છે એમ માનવું (૨૧) **વિવેચન:—**જેમ વાધની પાસે થીરનો નાશ જ થાય છે તેમ દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે તેથી તેની રક્ષા કરવી

મૂલમ્--દુઃસજ્જતશ્ચ્યુતાઃ સર્વે શ્રુતા હિ ભરતાદયઃ ।

દુઃસજ્જન્નિજદોષાભ્યામભૂદ્ ભીષ્મો બહિર્મુખઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—દુઃસંગથી ભારતાદિક સર્વે અધોગતિ પામ્યા છે એવું શ્રવણ થાય છે. દુઃસંગ તથા અન્નથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને લીધે ભીષ્મ બહિર્મુખ થાય છે (અર્થાત્—શ્રી ઠાકોરજીની સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા !) [૨૨] **વિવેચન:—**અનેક જીવો દુઃસંગથી ભગવદ્ધર્મમાં પડ્યા છે, શ્રીભાગવતમાં ભરતને મૃગના સંગથી જન્મનો અન્તરાય (મોક્ષમાં) થયો હતો, અને ભીષ્મ પિતામહ જેવા ભગવદ્દીયને પણ દુર્યોધનના દુષ્ટ અન્નના ભક્ષણને લીધે એવો દોષ પ્રાપ્ત થયો કે એવા [ભીષ્મ] ભકતને પણ શ્રીભગવાન્ની સામે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! આ પ્રકારે દુઃસંગ તથા દુષ્ટ-અન્ન ભક્ષણાદિ દોષથી ભગ-વદ્દીયોનો અધ.પાત થાય છે તો આધુનિક જીવોની હર્દશા થાય એમાં તો શું કહેવું ? (૨૨)

મૂલમ્:—લૌકિકાભિનિવેશાત્તુ મનોનિષ્કાસનં સદા ।

અલૌકિકસ્તુ તદ્ભાવસ્તેનાપિ ચ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ — લૌકિકમાં અભિનિવેશ-આવેશ (કરવા)માંથી મનને ચઠા કરી કઠાકા રહેવું અર્થજી, કારણ લૌકિકમાં આવેશ થવાથી અલૌકિક ભાવ પણ નાશ થાય છે, (૨૩)

વિવેચના—જ્યાં જ્યાં લૌકિકમાં મન આસક્ત થાય તે સર્વેને દુઃસખ બાણવો અને તેને તણ સમવદ્ધાવની રક્ષા કરવી લૌકિકથી સમવદ્ધાવનું રક્ષણ થાય તે જ ભાવ રહે છે

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષો ચ હૃદિ માઘ્યો નિરન્તરમ્ ।

તદભ્યાસાત્તુ મનસ કદાચિન્નિર્ગતિસ્તત ॥ ૨૪ ॥

કામાભાવાય વૈરાગ્ય ચિન્ત્ય ચેતસિ સર્વથા ।

પરિતોષસ્ત્વલોભાય મક્તો તાવેવ વાધકો ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ — હૃદયમાં નિરન્તર વૈરાગ્ય અને સન્તોષની બાવના કરવી કારણ કે જેમના અભ્યાસથી કોઈક દિવસે મન લૌકિકમાંથી નિવૃત્ત થશે [પ] કામના અભ્યાસને અર્થે વૈરાગ્ય અને ચિત્તમોહવંશા ચિન્તન કરવું, અને સન્તોષ તે લોભના અભ્યાસને અર્થે રાજ્યો કારણ કે જે ઉભય જ ભક્તિમાં બાધક છે વિવેચના—દુઃસખ રોપનો નાશ કરવા વૈરાગ્ય અને સર્વ પ્રકારે સન્તોષ—આ ઉભય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા સર્વ લૌકિક વિષય તથા દેહસમ્બધી પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય રાખવો અને સહેજમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોથી મનમાં સન્તોષ રાખવો આમ અભ્યાસ રાખવાથી દુઃસખથી બચી શકાય છે મનમાં હૃદ વૈરાગ્ય રાખવાથી કામાદિક વિષયનો નાશ થાય છે અને સન્તોષથી લોભનો નાશ થાય છે આ ઉભય રોપ ભક્તિભાવ માં બાધક છે, તેથી જેમનો ત્યાગ કરવા વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવા ૨૪-૨૫

મૂલમ્—કામેનેન્દ્રિયવૈમુક્ત્યં લોભે પાશ્વન્દસમ્ભવ ।

ક્રોધસ્તુ મધ્યપાતિસ્થાન્સહાયક કૃપ્યસે ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ — કામથી હૃદિયો વિમુક્ત થાય છે લોભના પાશ્વન્દનો સમ્ભવ થાય છે ક્રોધ મધ્યે પડેલો લોભથી મહાબાધક ગણાય છે વિવેચના—કામ પ્રકટ થવાથી વિષય દિક કરવામાં આવે અને તેથી સકલ હૃદિયો શીલમવાનથી તથા સમવદ્ધર્મથી બહિર્મુખ થઈ જાય છે હૃદિયોનો વિષયમાં આવેશ થાય છે, અને લોભ હૃદયમાં હોય તે તેથી પાશ્વર પ્રકટ થાય છે સન્ધાસનિર્મુક્તનામના જ ધર્મમાં શીલમવાર્થજી કહે છે કે—જેને પોતે વિષયથી આક્રાંત થઈ કાંઈ કરી પાશ્વર થાય છે, આ પ્રકારે કામ પ્રાપ્ત થવાથી ક્રોધ થાય છે તેમજ લોભ સિદ્ધ ન થાય તે પણ ક્રોધ ઉદ્ભવે છે ક્રોધ પછી મોહ થાય છે આ પ્રકારે અષ્ટપ્રકર લૌકિકમાં આવેશ કરવાથી દેવનો નાશ થાય છે

મૂલમ્—યતો માર્ગીયસર્વસ્વદેન્યમાવધિનાશક ।

દેન્ય સર્વેષુ કાર્યેષુ કૃષ્ણસેવાકથાદિષુ ॥ ૨૭ ॥

ધીજ યથા મન્ત્રશાસ્ત્રે તદ્યુક્તમશિલં મવેત્ ।

તદમાવે ન સેવાદિ સકલં પુષ્ટિસાધકમ્ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રોધ, પુષ્ટિમાર્ગના સર્વસ્વરૂપ દૈન્યનો નાશ કરનારો છે તેથી મહાબાધક છે. જેમ મન્ત્રશાસ્ત્રમાં બીજીયુક્ત મંત્રોજ ફલ આપી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાદિક સર્વ દૈન્યયુક્ત હોય તો ફલદાન કરી શકે છે, દૈન્યનો અભાવ હોય તો સેવાદિક સર્વ પુષ્ટિને (ભગવદનુબ્રહ્મ) સિદ્ધ કરતા નથી. (૨૭-૨૮) વિવેચન:—દૈન્યભાવ આ પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનો નાશ કરનાર ક્રોધ છે તેથી ક્રોધનો નિશ્ચય ત્યાગ કરવો. સર્વ કાર્ય વિષે દૈન્ય રાખવું, તેના ઉપાયમાં શ્રીકૃષ્ણની તનુજા તથા વિત્તજા સેવા પ્રીતિ પૂર્વક કરવી અને શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રીસુખોદિનીજી આદિ ગ્રંથોમાંથી શ્રવણ કરવી. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં ઐ, હ્રીં, શ્રીં, ક્લીં, ક્ષીં, ઐ ઇત્યાદિક બીજ હોય છે અને તે વિનાના મંત્રો જપવાથી કશું ફલ થતું નથી એવી જેમ તે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે, તેમ સેવામાં દૈન્યભાવ વિના કંઈ પણ ફલ થતું નથી તેથી દૈન્યપૂર્વક સેવા કરવી. (૨૭-૨૮)

મૂલમ:—તસ્માદ્રક્ષેત્ પ્રયત્નેન દૈન્યં ભક્તિયુતો નર: ।

દૈન્યેન ગોપિકા: સિદ્ધા: કૌણ્ડિન્યોઽપિ પરોક્ષત: ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી ભક્તિયુક્ત નરે (જીવે) પ્રયત્નથી દૈન્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ દૈન્યથી ગોપીજન પણ સિદ્ધ થયા અને કૌણ્ડિન્ય ઋષિ પણ પરોક્ષથી સિદ્ધ થયા છે, વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે યત્નપૂર્વક દૈન્યની રક્ષા કરવી. એમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે દૈન્યવડે કૌણ્ડિન્ય બ્રાહ્મણે અનન્ત ! અનન્ત ! રટયા કર્યું તેથી એમને પણ સિદ્ધિ થઈ. આમ શ્રીઆચાર્યજીએ સંન્યાસનિર્ણયગ્રંથમાં કહ્યું છે કે!—અર્થાત્:—“કૌણ્ડિન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ભક્તિમાર્ગના શુરુ છે. તેમણે કરેલું સાધન તે જ સાધન છે. ભાવ, ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે અન્ય કોઈ સાધન નથી” આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગના શુરુ ગોપીજન છે અને મર્યાદામાર્ગના શુરુ કૌણ્ડિન્ય બ્રાહ્મણ છે. તેમણે આદરેલા પ્રકારનો ભાવ વિચારી દૈન્ય જ ભક્તિભાવમાં કાળજી છે એમ જાણવું.

મૂલમ:—ફલમત્ર હરેભાવો વિરહાત્મા સદા મત: ।

રસાત્મકત્વાત્તદ્રૂપે સર્વલીલાસમન્વિત: ॥ ૩૦ ॥

સ્વરૂપે તસ્ય સતતં સાક્ષાત્કારો વિશેષત: ।

યુગપત્સર્વલીલાનામનુભૂતિ: પ્રજાયતે ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરહાત્મક રૂપમાં રસાત્મકપણું છે તેથી સર્વલીલારહિત જે પ્રભુનો સદા વિરહાત્મક ભાવ છે તે જ અત્ર ફલરૂપ મનાય છે આ વિરહાત્મક ભાવના સ્વરૂપમાં નિરન્તર વિશેષત સાક્ષાત્કાર થાય છે કારણકે સર્વલીલાનો અનુભવ એમાં એકી વખતે થાય છે [૩૦-૩૧] વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં હરિમાં ભાવ રહે એજ ફલરૂપ છે. તેથી વિરહાત્મક મન થઈ રહે છે કારણ કે સંયોગના અનુભવમાં પ્રભુ અન્ત:કરણગામી નથી, બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેહનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થાય છે વિપ્રયોગમાં અન્ત:કરણમાં સર્વ સિદ્ધ થાય છે તેથી વિપ્રયોગભાવ હૃદયમાં રાખવો એજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધિ છે. સંયોગમાં તો જ્યાં સુધી દર્શન થાય ત્યાં સુધીજ સખ છે. પણ વિપ્રયોગમાં રસાત્મક

પુરુષોત્તમનો સર્વલીલાસ યુક્ત અનુભવ સર્વત્ર યાવ છે વિપ્રયોગભાવ એથીજ સર્વે પરિ છે કે તેમા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર સર્વસ્થલે યાવ છે વિપ્રયોગની લીલાના ભાવમા મમ યવાથી સવત્ર સાક્ષાત્ લીલાસદિત સ્વરૂપનું દર્શન થવા કરે છે, તેથી તેનું સુખ સમે જના સુખ કરતાં આધક છે એટલી વખતે સર્વ લીલાનો અનુભવ સાચે થવાને અર્થે મ વડે મજબૂતોનો ભાવ વિચારવો એટલે કે પ્રભુ ગાયો યરાવવા પધારતા હતા ત્યાં મજબૂતો વિપ્રયોગની એવી ભાવના કરતા તેવી ભાવના કરવી, અને ધર્મી સ પ્વાસમયે પ્રભુ વનમાંથી પાછા પધારતા ત્યારે મજબૂતો જેવો ભાવ કરતા તેવો ભાવ વિચારવો આ પ્રકારે વિપ્રયોગમાં જ ને લીલાના ભાવનો અનુભવ થઈ શકે છે (૩૦-૩૧)

મૂલમ્ — એવ વિજ્ઞાય મનસા પુષ્ટિમાર્ગે વિભાવયેત્ ।

પ્રાપ્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણાઙ્ગપ્રસાદત ॥ ૩૨ ॥

અત સ એવ સતત સર્વભાવેન સર્વથા ।

સુધીભિ કૃપ્પરસિકે શરણીક્રિયતા સદા ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—એમ બલ્લીને મનથી પુષ્ટિમાર્ગની ભાવના કરે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણાવિન્દના પ્રસાદથી (ફલની) પ્રાપ્તિ યાવ તેથી નિરંતર સર્વભાવથી નિશ્ચય શ્રી પ્ભુના રક્ષને બલુનારા પુષ્ટિમન્ત પુરુષોએ સર્વદા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આમણ (ધારણ) સ્વીકારવો (૩૧-૩૩) વિવેચન—ઉપર વિપ્રયોગ આપ્તિનો પ્રકાર કહ્યો તેનો અનુભવ ને પ્રકાર યાવ તે હવે કહે છે પુષ્ટિમાર્ગથી વૈષ્ણવે પોતાના મનની ભાવના અન્ય કોઈને કહેવી નહિ એ પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં જ નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિ થાય છે.

અર્થ — અયોગ્યતાથી સારીરીતે જેમના ચરણકમલનું રજરૂપ થત સેવણ એમ છે એવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે—એમ શ્રીગુણામૃતજી સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીમદાપ્રભુજીનામ કથુ છે શ્રીઆધ્યાપણના ચરણકમલની રક્ષને સેવનાર પુષ્ટિમાર્ગીજ અમરદીવને શ્રીકૃષ્ણાધરામૃત ફલની રાદિ યાવ છે તેથી નિરંતર એમના આશયપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના સર્વદા કરવી મનમાંથી છડકપડનો ત્યાગ કરી દૃઢયમા શ્રીકૃષ્ણચમનનું કમ્પ સ્વીકારનારને તમા શ્રીકૃષ્ણચમન સસિક દોષ એવા શુદ્ધ અમરદીવને તથા દેવ્યથી નિષ્ઠા થત થનારને પુષ્ટિમાર્ગીયફલની નિમિત્ત પ્રાપ્તિ યાવ છે (૩૨)

इति श्रीविराटपञ्चाविरचिते जन्मुग्रिशतमे शिखापत्रे श्रीगणेश्वरजीकृतं

श्रीगणेशाद्विरचितं गणपतम् ॥ ૩૪ ॥

શિશ્યાપત્ર ૩૫ અ

ઉદ્દેશ—અમરદીવેને વિભવિજનો મમ અને સમન્વીવન્ય અમમ મદાદાનદાર છે એ જન્મે મન પ્રાપ્ત થવા છે । શ્રીઅમરજાનનો દેવ દરનાર જન તણકનામ સમાન સે જમ તણકનામ મદાઅમરદીવ પરંપિતને દરપો તમા અમરજાનનો દેવ કરનાર કુળમાં પુત્ર કુલજનમો અમરદીવે ને હ જ આપ છે અર્પીના દેવ રાનાર જનો તણ પ્રકારનું દોષ છે (૧) આ અર્પિને તો અર્પિત રી (૨) આપ્તિમિત્ત અર્પિત રી જનો તણ દુન્ય તેમજ વિજીત જાનજાન દેવ છે (૩) પ્રોતિપાદિત મદાદાનના જન્મે નપુલા

સમાન હોઈ કેઈ પણ ઔષધથી પ્રીતિયુક્ત થતા નથી. તેવા જનોને આસુરી ગણી તેમનો સગ આસુરાવેશ ઉત્પન્ન કરશે એમ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો. ઉપર વિપ્રયોગભાવ સર્વેપરિ છે એમ સિદ્ધ કર્યું એમા સાધન કૃપા વિના કંઈ નથી. પરન્તુ એ વિપ્રયોગ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દુઃસગાદિ ઋનેક પ્રતિબંધથી દૂર રહીએ તેથી હવે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક દોષ ક્યાક્યા છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદીયાનાં મહદુઃખં વિજાતીયેન સદ્ગમઃ ।

સંભાષણં સજાતીયૈરસદ્ગો ભાષણં ચ ન ।

તદેતદુભયં જાતં મમૈવાય સ્વભાગ્યતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દર્થ:—વિજાતીય બહિર્મુખનો સગ અને તેની સાથે ભાષણુ તેમજ સજાતીય એટલે ભગવદીયનો સગ પણ નહિ, અને તેથી સાથે ભાષણુ પણ નહિ—આ બંને મને મારા ભાગ્યથી હવે પ્રાપ્ત થયા છે !! (૧) વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને એક મહાદુઃખ છે, તે એ કે વિજાતીય એટલે અન્યમાર્ગીયનો સગ અને એતન્માર્ગીય સગનો અભાવ. આ દુઃખ અન્યને શું પણ મને પોતાને આવી પડ્યું છે ! તેથી મને મહાદુઃખ થાય છે. જેમ વ્રજભકતોને શ્રીકૃષ્ણની કથાવાર્તામાં પ્રતિબંધ કરનાર સગ દુઃખદાયી લાગતો અને જેમ તે સર્વે ભકતો એકત્ર થઈ આનંદપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની લીલા-વાર્તાનું સ્મરણ કરી પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરતા, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ ભગવદ્લોલા વાર્તા કરવી અને વિજાતીયનો સગ તથા તેની સાથે ભાષણુ પણ બાધકરૂપ છે એમ સમજવું જેનો સગ અવશ્ય કર્તવ્ય છે તે ભગવદીયો દુર્લભ છે અને જેનો સગ ત્યાજ્ય છે એવા દશેદિશાથી આવી મળે છે એવો વિરોધ પ્રાપ્ત થયો છે !!

મૂલમ્:—દુઃખાન્તરં તુ જ્ઞાનેન ભક્ત્યા વાપિ નિર્વતતે ।

લૌકિકં વિષયપ્રાપ્ત્યા ન હિ દુઃસદ્ગજં ક્વચિત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દુઃખ તો જ્ઞાનથી કે ભક્તિથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. (શબ્દાદિક વિષય ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉદ્ભવેલું) લૌકિક દુઃખ વિષયની પ્રાપ્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કદાપિ નિવૃત્ત થતું નથી. (૨) વિવેચન—અન્ય સર્વે પ્રકારના દુઃખ નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય છે—જેમકે જ્ઞાન ભક્તિ ઇત્યાદિ લૌકિક વિષયાદિકની અપ્રાપ્તિથી ઉદ્ભવતું દુઃખ તે તે વિષયની પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. પણ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કશાથી દૂર થતું નથી તેથી વિષયના સગી બહિર્મુખનો સગ ત્યાજ્યવો. (૨)

મૂલમ્:—દુષ્ટાનાં દુર્વચોબાણૈર્ભિન્નં સર્મણિ મદ્વપુઃ ।

ન ક્વાપિ લભતે સ્વાસ્થ્યં સમાહિતમપિ સ્વતઃ ॥ ૩ ॥

ઇદાનીં તુ જનાઃ પ્રાયો દુઃસદ્ગપદવીં ગતાઃ ।

શુદ્ધં મનઃ કલુષિતું ક્ષણેનાતિવિચક્ષણાઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટજનના દુર્વચનના બાણથી મારું શરીર મર્મ ભાગ પર્મન્ટ લેઈ
 છે ।। સ્વત એનું સમાધાન થયા છતાં એ શરીરને કોઈ પણ સ્થલે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ
 નથી ।। હવે તો મનુષ્યો ધણુ ક્યોને દુ સમપદવીને પહેામ્યા છે અને શુદ્ધ મનને મલિન
 કરવામા અતિવિચક્ષુ (બતુર) છે ।। વિવેચન—દુષ્ટજનના દુર્વચનો મહારાં મર્મને
 લેદે છે એવો દુ સગ મને પ્રાપ્ત થયો છે કે મને સ્વસ્થ પણ ધીરજ રહેવી નથી ।।
 અષ્ટમહર દુ સગ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમદ્દામણી તથા શ્રીશુભાંઈ કહે છે કે
 “ દુ સગથી વેષ્યવ નિશ્ચય દુ ખ પામે છે ” એવો દુ સગ તો મહે છે જ ! લોકો જ
 એવા દુષ્ટ થઈ ગયા છે કે શુદ્ધ મનને મલિન કરવામા પેતાનું બાતુર્ ચેતે છે. (૧-૪)

મૂલમ્—યદ્યસ્થિતસ્ય વ્યાવૃત્તિયુતસ્ય ન હિ તાદૃશામ્ ।

સદ્ગો વારયિતુ શક્યો વ્યાવૃત્તેર્વિનિરોધત્ ।

અવ્યાવૃત્તૌ ન વિશ્વાસદાહર્યં યેન તથા કૃતિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — જે જન ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે છે જે વ્યાવૃત્તિમુક્ત છે તેનો એવા શે
 ઠિકજનનો સગ નિવૃત્ત કરવાનું પશ્વકું નથી કારણ કે તેમ કરવાથી વ્યાવૃત્તિનો વિશેષત
 નિશ્ચય થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિમાં હક વિશ્વાસ નથી તેથી જ આવી કૃતિ થાય છે (૫)

વિવેચન—ગૃહસ્થને વ્યાવૃત્તિ વિના કેમ પાડે ! પરદેશમા મનુષ્યોનો સગ તે
 કરવોજ પડે, તેમા બહિર્મુખ પણ આવી મહે એ સર્વ દુ સગ વ્યાવૃત્તિ ન કરીએ તે
 જ દૂર થાય આ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિમાં દુ સગ પ્રાપ્ત થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિ થવાનું સામર્થ્ય
 નથી તો ત્યા શ્રીઆચાર્યજી માર્ગ બતાવે છે કે—અર્થ—અવ્યાવૃત્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણનું
 ભજન, સેવા તથા અવશ્ય કિર્તનાદિથી કરવું એ માર્ગ હિતમ છે પણ અવ્યાવૃત્તિ થઈ
 ન અને અને વ્યાવૃત્તિ કરવીજ પડે તો પેતે કહે છે કે વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ વિત્તે
 અવશ્યકિથી હરિમાં પરાવવા સદા મત્ન કરવેલ’

મૂલમ્—મગવદ્દેપિતા યાત સ તુ તક્ષક યવ હિ ।

યથા વિપ્રાર્મકઘચઃપ્રેરિતઃ ક્રોધસૂર્ષિહ્વત્ ॥ ૬ ॥

અદશત્સ સમાગત્ય મહામક પરીક્ષિતમ્ ।

તથા દુર્જનઘાત્યૈકપ્રેરિતો ઘાતિતામસ ॥ ૭ ॥

અવજ્ઞયા દુર્વચ્ચનેરધિક્ષેપેણ સામયમ્ ।

વુષ્કર્મા મૌસિકો વુષ્ટ સ સાધ્ય સત્ક્રિયાક્તિભિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનના દેવપણને પ્રાપ્ત થયેલો એ તો તક્ષકન્યમ જ છે જેમ
 પ્રાણ્યુના બાલક (કુબીજયિ) એ મોકલેલો અને ક્રોધથી મૂર્છિત (હાનરહિત) થયેલો એવો
 જે તક્ષક તે આવીને મહામક એવા પરીક્ષિત રાજાને હસ્થે, તેમ દુર્વચનના દુર્વચનોએજ
 મોકલેલો એવો તમીશુલી આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર પુરુષ મને નિન્દા; દુર્વચન અને તિરસ્કારથી

સે છે. એ આધિભૌતિક દુષ્ટ છે અને એ સારી ક્રિયા અને સારા વચ્ચનોથી સાધ્ય છે (૬-૭-૮)

વિવેચન:—ઉપર વ્યાવૃત્તિથી દુઃસગરૂપ દોષ કહ્યો હવે કાલદોષ બતાવે છે. આ કાલ ભગવદ્ધર્મમાં મહાભાષક છે બ્રાહ્મણના બાલકે ક્રોધયુક્ત થઈ પરીક્ષિત રાજાને શાપ આપ્યો એ કાલદોષનું જ કાર્ય છે. રાજા પરીક્ષિત ભગવદ્ભક્ત હતો, ભગવદ્ધર્મમાં ચતુર હતો. એ ભક્ત હોઈ એની રક્ષા ભગવાને ગર્ભમાં કરી હતી. તોયણ તેને કલિયુગના કાલ દોષથી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. એ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે કે—“**ब्राह्मणं प्रत्यभूद् ब्रह्मन् मत्सरो मन्युरेव च**” અર્થ:—શમીક ઋષિએ આદર સન્માન કર્યું તેથી રાજાએ બ્રાહ્મણ તરફ મત્સર તથા ક્રોધ થઈ આવ્યો. એ દોષ બુદ્ધિ કલિકાલના દોષથી થઈ એ દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ મૃત સર્પને લઈ શમીકઋષિના કણ્ઠે વીટાળી દીધો. શમીકઋષિના પુત્રે આ વાર્તા સાંભળી શાપ આપ્યો કે ‘તક્ષક સર્પ સાત દિવસમાં દશ કરશે’^૧ મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત રાજાની બુદ્ધિ પણ કલિકાલના દોષથી ભ્રષ્ટ થઈ !!

કલિકાલમાં દુષ્ટ થયલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ જીવોમાંથી આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રકારે દુષ્ટ જીવો તો કોઈ પણ સમય ભગવદ્ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. પરંતુ આધિદૈવિક દુષ્ટ જીવો તો કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં આવતા નથી, તેથી એમનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. જે અનેક દુર્વચન કહે, અજ્ઞાનથી થઈ અવજ્ઞા કરે. દુર્વચન કહી અન્યના મન વિક્ષિપ્ત કરે, અને જે શરીરથી દુષ્ટ કર્મ કરે તેને ભૌતિક દુષ્ટ સમજવો. એવો ભૌતિક દુષ્ટ પણ ભગવદ્દીયના સગથી અને ભગવત્સેવાથી પોતાના મનનો વિક્ષેપ દૂર કરે છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે (૬-૭-૮)

મૂલમ્:—આધ્યાત્મિકો જ્ઞાનશૂન્યો હ્યન્યથાજ્ઞાનવાનપિ ।

कष्टसाध्यः कदाचित्स तत्त्वबोधेन शुध्यति ॥ ९ ॥

प्रीतिशून्यो महादुष्टः स न साध्यः कथंचन ।

यथा नपुंसको नैव ह्यौषधैः पुरुषो भवेत् ॥ १० ॥

यथा त्रिदोषग्रस्तो न कथंचिदपि जीवति ।

प्रीतिशून्यो नीरसश्च न तथा श्रवणादिभिः ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞાનશૂન્ય અને અન્યથા જ્ઞાનવાળો એટલે કે વિપરીત જ્ઞાનવાળો એ આધ્યાત્મિક દુષ્ટ કહેવાય છે અને તે કષ્ટસાધ્ય છે પણ કોઈ દિવસ તત્ત્વબોધથી તે શુદ્ધ થાય છે પ્રીતિશૂન્ય હોય તે મહાદુષ્ટ સમજવો તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી જેમ

૧ જે કે પરીક્ષિત રાજા મહાભક્ત હતા અને જ્યારે ભગવાને એમની રક્ષા ગર્ભમાં પણ કરી હતી ત્યારે ભગવાને તક્ષકસર્પના દશ સમયે કેમ ન કરી ? એમ શંકા થાય તો સમાધાન એ છે કે પરીક્ષિત દ્વારા કેટલુંક કાર્ય ભગવાનને કરાવવું હતું તે કરાવ્યું અને પછી શ્રીભાગવતની પ્રવૃત્તિ લોકમાં કરાવવી હતી તેથી શાપના નિમિત્તે તેને સ્વલ્પ સમયમાં મોક્ષ આપે એવું શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ શ્રીગંગાજીના તટપર ખેસાડી શ્રીશુકદેવજીદ્વારા કરાવ્યું આ પ્રકારે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાનો લોકમાં પ્રચાર કર્યો

નપુંસક ઔપધમી પુરુષ થતો નથી, જેમ ત્રિદોષમી પીડાતો જન કોઈ પણ પ્રકારે છવડે નથી, તેમ તે છવ પ્રીતિશૂન્ય છે નીરસ [રસ વિનાનો] છે તે અવણાદિકમી સિદ્ધ થતો નથી.

વિવેચન.—આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જ્ઞાનમી શૂન્ય હોઈ સર્વ કાર્ય અજ્ઞાનમી કરે છે એને બ્યારે કોઈ જ્ઞાનવાન મહાભગવદીય જન મહે અને એ જોવાના સત્સંગમાં બહુ દિવસ રહે તો એ ભગવદીય જોવા દુષ્ટને પણ અનેક પ્રકારે સમજાવી શુદ્ધ કરી શકે. જે છવ પ્રીતિરહિત હોય છે તે આધિદેવિક દુષ્ટ કહેવાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી તેને કૌટિકરૂપ પર્યન્ત સત્સંગ મહે અને જમે તે પ્રકારે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો પણ તેની કંઈ પણ જસર તેના હૃદયમાં થતી નથી એ તો કેવલ પ્રવાહમાં જ આસક્ત રહે છે એવા પ્રવાહી છવનું મન આસુરી હોઈ અજગવાનમાં તથા ભગવદ્ધર્મમાં કદાપિ લાગતું નથી કરોડો ઔપધમી નપુંસક પુરુષત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેજ પ્રકારે આધિદેવિક મહા દુષ્ટનું મન ભગવત્સમ્મનમી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતું નથી કહ્યું, પિત્ત અને વાત એ ત્રણ રોગ કુપિત થયા હોય તેનો છવ ઔપધમી જગ્યાની શકાતો નથી તેમ ભક્તિરસરહિત મહાદુષ્ટને જમે તેટલી ભગવત્કથાનું અવણ કરાવે તોપણ તેના હૃદયમાં સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ભાવ ઉજાગ કરી જકાતો નથી પુષ્ટિપ્રવાહમર્માદાભન્યમાં શ્રીઆઆર્યેણ મહાપ્રભુણ કહે છે કે—

અર્થ:—“એ પ્રવાહી છવ વર્ષણી કહેવાય છે વર્ષણી છવો સર્વે સર્વ માર્ગમાં પ્રમણુ કરે છે એક ક્ષણમાત્રમાં સર્વ માર્ગ ભરે છે તો પણ તેમની રચિ કોઈ પણ સ્થલે થતી નથી ” એ વચનાનુસાર પ્રીતિશૂન્ય છવ પ્રવાહી આસુરી છવસમાન જન્મે જન્મ સંસારમાં આસક્ત રહે છે કૃષ્ણદાસજીએ ગાયું છે ‘ કુણ્ણમતાપ દેખિયત જપને જાજ અશ્મસાર જ્યો લેદે ન તોય ’ જેમ મળા પત્થરને હલ્લચે વર્ષ પર્યન્ત જલમાં નાખી મૂકીએ પણ બહાર કદાચીએ કે તરત સૂકાઈને જેવો હતો તેવો થઈ જાય છે તેમ પ્રીતિશૂન્ય આધિદેવિક મહાદુષ્ટ આ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રતાપ દેખે અને યુગ સંભલે પરન્તુ તે કદીએ પોતાના હૃદયમાં લેશ પણ ભગવદ્ધર્મનું બહણ કરે નહિ.

મૂલમ્:—પ્રાય સ આસુરો જીવો યસ્મિન્ પ્રીતેરસમ્મવ ।

સાદૃશૈર્નિત્યસદ્ગેન ભવેદાસુરભાવવાન્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —જેનામાં પ્રીતિનો અસંખ્યક રોધ તેને પણ કરીને આસુરી આસુરો-એવા આસુરી છવ સાથે નિત્ય સંગ કર્યાથી આસુરી ભાવવાળા થવાય છે

વિવેચન.—ઉપર જણાવ્યા તેવા મહાદુષ્ટ પ્રીતિશૂન્ય આસુરી છવમાં પ્રીતિની સુખાવના પણ નથી તેથી એમનો સંગ ત્યજવો ભગવદીયના સંગ વિના નિત્ય આસુ રહ્યાવ ઉદ્ભવે છે બ્યારે તારકીયનો સંગ થાય છે ત્યારે આ આસુરભાવ નિવૃત્ત થાય છે શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ પ્રતિ કહે છે કે ‘ યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂતિ, રક્ષિણુ, જત, વક્ત્ર તીર્થ, નિષમ, વમ—આમાંથી કોઈપણ મને (ભગવાનને) વચ કરી શકતું નથી. જેમ સત્સંગ મને વચ કરી શકે છે તેમ અન્ય કોઈ મને વચ કરવા અશક્ત છે કેમકે સત્સંગ એકશૂન્ય સર્વ દુઃસંગને દૂર કરનાર

છે. સત્સંગથીજ રાક્ષસ, દેવ, પક્ષી, પશુ, ગન્ધર્વ, અપ્સરા, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, શુદ્ધક, વૃત્રાસુર, પ્રદહાદાદિ નીચ વા ઉચ્ચ યોનિમાં જન્મ પામેલા સત્સંગથીજ મને પ્રાપ્ત થયા છે.

મૂલમ્:--દુષ્કર્મા કર્મદુષ્ટઃ સ્યાત્ જ્ઞાનદુષ્ટોઽન્યથાદશિઃ ।

પ્રીતિશૂન્યો ભક્તિદુષ્ટસ્તત્તન્માર્ગગતસ્ત્યજેત્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દુષ્ટ કર્મ કરનાર કર્મદુષ્ટ થાય છે; વિપરીત દષ્ટિવાળો જ્ઞાનદુષ્ટ થાય છે, પ્રીતિથી રહિત જીવ ભક્તિદુષ્ટ થાય છે, જે જે માર્ગમાં આ ત્રણ દોષ હોય છે તે તે માર્ગમાં રહેનારે આ દોષ ત્યજવા [૧૩] વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે દુષ્કર્મ કરનાર જીવને ભૌતિકદુષ્ટ જાણવો અન્યથા (વિપરીત) જાણવાનને જ્ઞાનદુષ્ટ જાણવો. આ આખને દુષ્ટ જીવના સત્સંગથી ભગવદ્ધર્મમાં કદાચિત્ પ્રવેશ પણ કરે, પ્રીતિશૂન્ય-ભક્તિરસરહિત જીવને આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જાણવો, એ જીવ કદાપિ ભક્તોનો અધિકારી થતો નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીયોએ સર્વથા એનો ત્યાગ કરવો.

इतिश्रीहरिरायजीविरचित पञ्चत्रिंशत्तित्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૬ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૬ મું.

ઉદ્દેશ:—વૈષ્ણવોએ ચિન્તા કરવી નહિ વાળી જીડીને શુદ્ધ કરેલા ગૃહમાં ધરધણી રહે છે તેમ ચિન્તાદિકથી રહિત ચિત્તમાં પ્રભુ પધારે છે. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી ‘કોઈ ચિન્તા પણ કદાપિ ન કરવી’ એમ કહે છે. કલિયુગમાં ધર્મમાર્ગના વિચારમાં કર્તા લિપ્ત રહે છે સર્ગનો એટલો બધો બાધ નથી, જે કે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા-અવૈષ્ણવનો સગ ન કરવો-એમ છે તોપણ લૌકિક સકોચ (ન છુટકે) રાખવો. અને તેમની નિવૃત્તિ કરવામાં યત્ન કરવો આપણા મનને મોહ કરે એવી ચિન્તા કરવી નહિ. એવી ચિન્તાથી આયુષ વ્યર્થ જાય છે તેથી ભગવચ્ચરણારવિન્દમા ચિત્તને સ્થાપવું, અને આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતા ત્યજવી. પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીહરિની શરણુભાવના કરવી શ્રીહરિજી આપણે સર્વ સિદ્ધ કરશે આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન માત્ર કરવાનું છે’ એમ વિચારી મનને ચિન્તાયુક્ત કરવું. હવે ચિન્તાનિવૃત્તિનો પ્રકાર દર્શાવે છે

મૂલમ્:--નૈવ ચિન્તા પ્રવર્તવ્યા લૌકિકી ભક્તિમાર્ગગૈઃ ।

ચિત્તે ચિન્તાતુરે કૃષ્ણઃ કથમાવિશતેઽયુગઃ ॥ ૧ ॥

યથા ગૃહે ગૃહપતિઃ શુદ્ધે સંમાર્જનાદિભિઃ ।

સ્વસ્થસ્તિષ્ઠત્યન્યથા તુ પરાવર્તેત સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ લૌકિકી ચિન્તા ન જ કરવી, જેમ ધરધણી, લિમ્પન તથા બાપટ બુપટથો શુદ્ધ થયેલા ગૃહમાં સ્વસ્થ થઈ રહે છે નહિ તો સર્વથા પાછો ફરે છે તેમ ચિન્તાતુર ચિત્તમાં નિર્ગુણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કેમ આવેશ કરી શકે ?

વિવેચન.—શ્રીહરિશાસ્ત્ર હવે સર્વ પુણ્યમાર્ગીયોને શિક્ષા આપે છે. “હે વૈષ્ણવો તમારે લૌકિક ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! જેનું ચિત્ત ચિન્તાથી વ્યાકુલ છે. તેના હૃદયમાં સહસ્રબુદ્ધિ પ્રભુ કેમ પધારી શકે? ચિન્તા સહસ્ર દોષની માતા છે. જ્યાં ચિન્તા આવે ત્યાં સહસ્ર દોષો જાળ્યા, અને જ્યાં હૃદયમાં દોષ જાળ્યા ત્યાં સહસ્રબુદ્ધિસમ્પન્ન પ્રભુ કે સ્થિતિ કરે? સર્વ કારણસમર્થ જગજાન આપણે શિર વિરાળે છે તો આપણે શું ચિન્તા હોઈ શકે? હવે લૌકિક હટાન્ત સ્પષ્ટ કરે છે જેમ લૌકિક ધરધણી ધરમાં રહેતા પહેલાં સર્વ મહિનતા દૂર કરી શુદ્ધ કરીને રહે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ જે વૈષ્ણવનું હૃદયરૂપ ગૃહ શુદ્ધ બુદ્ધિ છે તેમાં પ્રવેશ કરે છે જ્યાં લૌકિક ચિન્તા બુદ્ધિ છે ત્યાં પ્રભુ પધારતા નથી તેથી શ્રીઆચાર્યશ્રીદાસ નિવેદન કર્યા પછી હૃદયમાં મેલ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, ચિન્તાદિક સર્વને કઢાડી નાંખી શુદ્ધ અને શાન્ત હૃદયથી જોઈ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયમાં પધારે અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવે. ૧-૨

મૂલમ્—ઉક્તં ચ પ્રમુમિસ્તસ્માન્નવરત્ને કુપાલમિં ।

અતોઽન્યવિનિયોગેઽપિ ચિન્તા કા સ્વસ્ય સોઽપિ ચેત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તે કારણથી કુપાલ શ્રીમહાપ્રભુજીને નવરત્નઅન્ધમાં કહ્યું છે કે જો જાણતાનો જગજાનનો છે તો અન્યવિનિયોગ નિમિત્ત પણ ચિન્તા શી?

વિવેચન.—જો કોઈ સમજે કે પ્રભુની સેવા—ટહેલ થતી નથી પણ અન્યવિનિયોગ થાય છે—પ્રભુની સેવામાં દુબ્ધાદિનો વિનિયોગ ન થતાં સ્ત્રીપુત્રાદિની સેવામાં દુબ્ધાદિનો ઉપયોગ થાય, તો ત્યાં ચિન્તા કરવી કે નહિ? તો શ્રીહરિશાસ્ત્ર કહે છે કે, શ્રી આચાર્યશ્રીના વચનાનુસાર અન્યવિનિયોગમાં પણ ચિન્તા ન કરવી કારણકે નિવેદન કરું ત્યારે પુત્ર, સ્ત્રી તથા ગૃહાદિનું પણ નિવેદન થયેલું છે જેથી તે પણ પ્રભુનાં થયા છે તેથી તેમને અર્થ દુબ્ધાદિકનો વિનિયોગ થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—ધર્મમાર્ગવિચારેઽપિ કલોર્ન કર્ત્તેવ લિપ્યતે ।

ન સસર્ગકૃતો દોષસ્તથા કલિયુગે ભવેત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મમાર્ગના વિચારમાં પણ કલિયુગમાં કર્ત્તવ્ય ચિન્તિત થાય છે કલિયુગમાં સસર્ગ દોષ થતો નથી વિવેચન—ધર્મમાર્ગની રીતિ વિચારીએ તોપણ ધર્મ શાસ્ત્રમાં સર્વત્ર જોમ જ કહ્યું છે કે કલિયુગમાં જે દોષ કરે તે જ લિપ્ત થાય છે દોષ કર્ત્તાના સસર્ગથી અન્યને દોષ લાગતો નથી તેથી આપણા સ્નેહીના દોષથી આપણે દોષાતા નથી જો સમજીએ જાણીની રીત ત્યજી અન્યાય કરે તોપણ ચિન્તા ન કરવી. જોમના સસર્ગથી આપણને દોષ નથી. જોમ જ સમજવું કે જે કરશે તે લોભવશે જોમાં મને શો બાધ છે? જોમ વિચારી આપણે આપણા ધર્મમાં સાવધાન રહેવું (૪)

મૂલમ્—યુગાન્તરે તથેવાય પચ્ચમત્વેન ગણ્યતે ।

યથપ્યુક્ત નિજાધાર્યે સ્થેય નાવિષ્ણવે સહ ॥ ૫ ॥

તથાપિ લોકસંકોચઃ કર્તવ્યસ્ત્વગ્રદર્શનૈઃ ।

મનઃ સ્થાપ્યં તન્નિવૃત્તૌ સમયે તન્નિવર્તનમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેમજ અન્યયુગમાં આ કલિયુગ પંચમપણથી ગણાયો છે. યદ્યપિ આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે ‘અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું’ તોપણ આગળ (કેમ કર્યાથી સારું થશે એમ) વિચાર કરનારાઓએ લોક સંકોચ કરવો. એમની નિવૃત્તિમાં મન સ્થાપવું. સમય આવે અવૈષ્ણવનો સંગ નિવૃત્ત કરવો. ૫-૬

વિવેચન—સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, કલિયુગ, એ ચાર યુગોમાં આ વર્તમાન કલિયુગ પંચમ કહેવાય છે-ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, કારણકે આ યુગમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટ્ય છે એ વાત શ્રીગુસાંઈજી સપ્તશ્લોકીમાં કહે છે:—

માયાવાદિકરીન્દ્રર્પદલનેનાસ્પેન્દુરાજોદ્ભવતશ્રીમદ્ભાગવતારુણદુર્લભસુધાવર્ષેણ વેદોક્તિભિઃ ।

રાધાવલ્લભસેવયા તદુચિતપ્રેમ્ણોપદેશૈરપિ શ્રીમદ્વલ્લભનામધેયસદૃશો ભાવી ન ભૂતોઽસ્ત્યપિ ॥

અર્થઃ—માયાવાદિરૂપ મદોન્મત્ત હાથીના ગર્વ તોડવાને લીધે શ્રીઠાકોરજીના મુખચન્દ્ર^૧ રાજથી પ્રકટ થયેલ શ્રીમદ્ભાગવતનામની દુર્લભર સુધાની વૃષ્ટિ^૩-વર્ષણ-કરવાને લીધે વચનથી રાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્થાપવાને લીધે અને એ સેવામાં ઉચિત પ્રેમસહિત ઉપદેશોથી-શક્તિરસથી પૂર્ણ એવા ઉપદેશોને લીધે પણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશનાં નામની પણ સમાનતા કરનાર કોઈ થયું પણ નથી છે પણ નહિ અને થશે પણ નહિ.

વળી વધાર્ધમાં પણ કહે છે કે ‘એસી મડ ન હૈ હે કવહું જૈસી અવ નિધિ આઈ’ એમાં જેવો ભાવ છે તેવો ભાવ મનમાં રાખવો. દૈવીસૃષ્ટિનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી આચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે. તેથી આ યુગ અન્ય યુગ કરતાં ભિન્ન છે અને તેથી જ આ વર્તમાન યુગને પંચમ યુગ કહ્યો છે. અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો એમ કહ્યું છે છતાં જો લોકસંકોચ આવી પડે અને અવૈષ્ણવનો ત્યાગ કરવાથી અધિક દુઃખ આવી પડે તો એવો સસર્ગ કરવો પણ મનને સ્થિર રાખી એ સમ્મનથી સત્વર મુક્ત થવાય એમ

૧ ચન્દ્રરાજ એટલે ચન્દ્રનો રાજ, ચન્દ્ર એક છે તો એનો રાજ શીરોતે સમ્ભવે એમ શકા કરનારનું સમાધાન શ્રીઠાકોરજીની વાણીરૂપ શ્રુતિરૂપા અનેક લકત છે તે ચન્દ્રરૂપ છે અને તેમના ભાવાત્મક આપ છે તેથી એમને ચન્દ્રરાજ કહ્યા છે. ૨ યુગલગીતમાં ઇન્દ્ર, શિવ, તથા બ્રહ્માને પણ એ અલૌકિક રસનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેથી એ સુધા દુર્લભ કહેવાય છે. ૩ વૃષ્ટિથી જેમ ખીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ આ સુધા-અમૃત વૃષ્ટિ કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ભાવરૂપ અકુર ઉત્પન્ન થાય ૪ વેદ (શ્રુતિ) પ્રતિપાદન કરે છે કે અક્ષણ્વર્તાં ફલમિદ ન પર વિદામ અર્થ—આંખો તથા અન્ય ઇન્દ્રિયો જેમને પ્રભુએ આપેલી છે તેનું ફલ તો આ-પ્રકટ ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો જેમને છે તેઓએ તો પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ એ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સેવામાં કરવાનો છે અરે ! જો સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવા અશકત હો તો એક આંખોનો વિનિયોગ પ્રભુના દર્શન કરવામાં તો કરો ! એથી પરમ ફલ-એ રસાત્મક પુષ્ટિપુરુષોત્તમથી અધિક ફલ-અન્ય કંઈ જ નથી ! કારણ કે અમે ગોપીઓ ઉપનિષદરૂપ-શ્રુતિરૂપા-હોષમર્વ જાણીએ છીએ ।’ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આ શ્લોકના શ્રીસુખોદિનીજીમાં શુષ્ક માતીઓનો નિરાકાર બ્રહ્મની હીનતા હૃદય શબ્દથી સૂચવી સાકાર રસેશ શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીગોપીજનવલ્લભનું જ પરમફલત્વ સિદ્ધ કરે છે.

મત્ન કરવે, સમય આવે એ દુ સગથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના મનને પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ
—એવા સમયમાં—આવતું (૫-૬)

મૂલમ્—તત્કાલ તત્પ્રયત્ને તુ રોગસ્યૈવોન્નવો ભવેત્ ।

અતઃ કાર્યં શનૈરેવ પ્રતિવન્ધનિવર્તનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—રોગની વૃત્તિને જો તત્કાલ તેના મૂલનું શોધન કર્યા વિના કાળી દેવામાં
આવે તો પુનઃ તે રોગ વૃત્તિ થાય છે તેમ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ થીમે થીમે કરવી
(૭) વિવેચન.—મુદુમ્બ લૌકિકાદિકનો સંકેત આવી પડે તો તત્કાલ એમનો ત્યાગ ન
કરવે, તે સમય તેમની સાથે મઠી જવું અને ત્યાગની ભાવના રાખવી. કમલ એમને
ત્યાગ કરવે, તત્કાલ ત્યાગ કરવાથી રોગની માફક પુનઃ એના સંસર્ગની વાસના થઈ આવે

મૂલમ્—યથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સ્વમનોમોહકારણમ્ ।

યથા સચ્છિદ્રકલશાજ્વલ સ્થપતિ સર્વશઃ ॥ ૮ ॥

તથાયુ સતત યાતિ જ્ઞાયતે ન ગૃહસ્થિતૈઃ ।

પર્ષ હિ ગચ્છત્યાયુષ્યે ક્ષણ નૈવ વિલમ્બયેત્ ॥ ૯ ॥

ભગવદ્ધરણે ચેત સ્યાપનેઽતિવિષ્ણુક્ષણ ।

શબ્દાર્થ —આપણા મનને મોહનું કારણ થઈ પડે એવી વૃથા ચિન્તા ન કરવી
(કારણકે) જેમ છિદ્રવાળા કલશમાંથી સર્વ દિશામાંથી જલ સર્વે બાજુ છે તેમ આયુષ્ય
નિરંતર વાહ્યું બાજુ છે । તે ગૃહસ્થામીના બાહ્યમાં આવતું નથી । આમ જો આયુષ્ય
વાહ્યું બાજુ છે તો અતિશ્વર વૈષ્ણવે ભગવાનના સ્વરૂપચિન્તનમાં પોતાનું ચિત્ત સ્થાપવું
એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ ન કરવે, વિવેચન—મનના મોહનું કારણ એક વૃથા ચિન્તા
જ છે એ નિશ્ચય બાજુ જેમ કલશના છિદ્રમાંથી સર્વ જલ સર્વે બાજુ છે તેમ વૃથા
ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વાહ્યું બાજુ છે, એક ક્ષણ પણ ભગવદ્ધર્મની આવડો નથી
એકાદશક પમાં રાખી જનકે કહ્યું છે કે ‘ હવે મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે; જેમ
દુ માનું છું તેથી આ માનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પ્રભુનો આશ્રય કરે તો જ
સાધક થઈ સમજવું ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વૃથા જવા કદ સંસારમાં ન પડવું એ
શીખરુનો દહ આશ્રય કરવે, આયુષ્ય શણે શણે ન્યૂન થાય છે એમ ગૃહસ્થામી હવેજો
સમજી ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિજ્ઞા કરનાર દુ સગી જલિર્મુખોનો ત્યાગ તત્કાલ કરવે, એ
ક્ષણ પણ વિલમ્બ ન કરવે, ક્યારે દેહપાત થયે તે નિશ્ચય નથી આમ વિચારી પ્રતિ
જ પદ્મ ગૃહમુદુમ્બનો ત્યાગ તત્કાલ કરવે, કારણકે એમના દુ સગથી મન વિપરીત અને
સંસારમુક્ત થઈ બાજુ છે એ પ્રતિજ્ઞા પનો ત્યાગ કરી વિચક્ષણ હવે શીખરુના ચરણ
કમલમાં પડવું એમ કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જાની તથા મર્વાદામાર્ગે ભગવત પદ
શીખરુના ચરણકમલનું સમજવું કરે છે તથા એમનાથી જુરી રીતે પુષ્ટિમાર્ગે રીતે
ગુણ સર્વ દિશા દેહ, મન અનેરેને શીખરુના ચરણચિન્તનમાં ચિત્તિયોજવડ

મૂલમ્:—શરીરં પ્રાકૃતં તદ્દિદ્ધિ હ્યનિત્યં સર્વથા મતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્સમ્બન્ધેઽપ્યવિદ્યાતસ્તતોહંમમતાત્મકઃ ।

સંસારસ્તત્કૃતઃ સવસમ્બન્ધોઽપિ મૃષા મતઃ ॥ ૧૧ ॥

તત્સમ્બન્ધકૃતં દુઃખં નહિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ।

પ્રતિબન્ધનિવૃત્ત્યર્થે હરિં શરણમાવ્રજેત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—શરીર પ્રાકૃત છે તે પણ સર્વથા અનિત્ય મનાય છે, તેનો સમ્બન્ધ પણ અવિદ્યાથી છે તેથી અહન્તામમતાત્મક સંસાર છે. એવા અહન્તામમતાત્મક સંસારનો સમ્બન્ધ પણ મિથ્યા છે, તેથી એવા સમ્બન્ધથી થતું દુઃખ પણ ઉત્તમ જીવોએ ગણુકારવું નહિ, અને પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણુ જવું.

વિવેચન:—હરિના ચરણારવિન્દમાં મન ક્યારે લાગે ? જ્યારે જીવ પોતાના શરીરને પ્રાકૃત જાણે, અને તેથી એવા દેહના પોષણમાં મન લગાડે નહિ, અને ચિત્તપૂર્વક તનુજા તથા વિત્તજ સેવા કરે ત્યારે. શરીરને પ્રાકૃત-પ્રકૃતિનું બનેલું જાણવું, જીવને નિત્ય પ્રભુનો દાસ જાણવો. દેહનો એક દિવસ નાશ થશે એમ સમજવું. જીવ અને આ. દેહનો સમ્બન્ધ કોઈ કાલમાં (નિત્ય) નથી જીવ અનાદિ કાલથી લક્ષ ચોરાશીમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેમાંના કોઈપણ શરીર સાથે એને સમ્બન્ધ નથી એનું કારણ એ છે કે દેહ પ્રાકૃત પચ-તત્વથી થયો છે. અને જીવ તો સદા એકરસ અખણ્ડ છે, એને અગ્નિ દાહ કરી શક્તો નથી, શસ્ત્રા ભેદી શક્તાં નથી, એવો તે નિત્ય છે. પણ એને અવિદ્યાનો સમ્બન્ધ છે, તેથી તે આ શરીરને પોતાનું સમજી રહે છે. જીવને અહન્તા-અહભાવ અને મમતા-આ સર્વ-સ્ત્રી, પુત્રાદિ, દ્રવ્યાદિ મારા-લાગેલી છે, અને તેથી મિથ્યાસંસારમાં આસક્ત થઈ રહે છે અહન્તામમતાત્મક સંસારમાં અવિદ્યાવશ થઈ જીવ દેહને તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર, તથા દ્રવ્યાદિક-જેઓ ખરું જોતા એના નથી પણ ભગવાનના છે-તોપણ એમને પોતાના ગણી લે છે, તેથી જ્યારે જીવ પોતાના ‘ આત્મા, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, વિત્ત, ઐહિક, તથા પારલોકિક—એ સર્વ ભગવાનના છે, મહારા નથી ’ એમ સમજે અને એમને ભગવાનને સમર્પિત કરે તથા ભગવત્સેવા-સ્મરણમાં પોતાને તથા પોતાના સર્વસ્વને વિનિયોજે ત્યારે જ એ સંસારમાંથી મુક્ત થાય ઉત્તમ ભગવદ્દીયો લૌકિક સમ્બન્ધને ઉત્તમ ગણુતા નથી. તેઓ અહન્તામમતાદિપ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણુ જાય છે. નવમસ્કન્ધમાં ‘શ્રીભગવાન હુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે:—અર્થ:—જે ભકતો સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્રો, સ્નેહી વર્ગ, પ્રાણુ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પરલોક ત્યજી મારે શરણુ આવ્યા છે તેમને ત્યજી દેવાને હું કેમ ઉત્સાહ કરું ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે —અર્થાત્ કાયાથી, વાચાથી, મનથી, ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી વા એમને અનુસરેલા સ્વભાવથી હું જે જે કરું છું તે તે સર્વ પર નારાયણ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ) ને અર્થે કરું છું એમ પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવું, તે જ સ્કન્ધમાં એમ પણ કહ્યું છે કે “ જે ઇષ્ટ કરેલું, જે દાન કરેલું. જે તપ કરેલું, જે વ્રત કરેલું, અને સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, પ્રાણુ વગેરે જે સર્વ પોતાના આત્માને

પ્રિય છે તે સર્વને પર-પ્રભુને અર્પણ કરવું ” આ, વચનાનુસાર પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્ય
છદાશ પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવું અને આશ્રય માત્ર એક પ્રભુને જ કરવે.

મૂલમ્ -મકલુઃ સાસહિષ્ણુસ્ત તદૈવ હિ નિવર્તયેત્ ।

અર્થક્યે હરિરેવાસ્તીત્યેવમેવ પ્રમોર્વચઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—સાક્ષોનાં દુઃખને સહન ન કરી શકે એવા પ્રભુ તે જ સમય પ્રતિ
જ ધ નિશ્ચય નિવૃત્ત કરે, કારણકે આપણાથી કશું ન બને ત્યાં હરિ જ આપણા રક્ષક
છે એમ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે વિવેચન.—ઉપર કથા પ્રમાણે નિવૃત્તિને અર્થે
સર્વ પદાર્થ શ્રીપુત્રાદિક પ્રભુમાં નિવેદન કરી હરિચરણે રહેવું પરંતુ તેમાં સર્વ કુદૃઝ
દુઃખ આપે, જ્ઞાતિનું, દુઃખ યામ, પોતે એકલો રહે, રોગાદિક યામ, દુઃખાદિકની દાનિ
યામ, નેત્રાદિક અજ શિથિલ યામ, રાજાદિકનો કણક યામ, ખાનપાનાદિકનો સંકેત યામ
ત્યારે જો એકલો હોય તો કોણ સહાય કરે ? જો સહાયનું નિરાકરણ જો છે કે, શ્રીકૃષ્ણ
જી ભક્તનું દુઃખ સહી શકતા નથી, ભક્તને દુઃખ પામતો જોઈ શ્રીકૃષ્ણજી તત્કાલ તે
દુઃખ નિવૃત્ત કરે છે વિવેકસૈર્વામ્યથ-અમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચન છે કે—‘અથ કથમ્ ?
સુથ કથમ્ ? સર્વથા શ્રીહરિજી શરણ-આશ્રયસ્થાન હોવું જોઈએ.’ આ પ્રકારે હરિચરણમાં
વના રાખી દુઃખ સહન કરવાથી ભગવાન્ પ્રતિજન્મ દૂર કરશે દૃષ્ટાન્તમાં પ્રસાદજીને
ભગવાને જન્મ સર્વ પ્રતિજન્મથી નિવૃત્ત કર્યા ભગવાન્ ગીતાજીમાં અર્જુનને અતિરક્ત
—ઉપદેશ અન્તે આપે છે—અર્થ—સર્વધર્મનો પારત્યાગ કરી એક મને શરણ આવ ।
હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ । યોદ્ધા મા કર । આમ અન્તે સુકર શરણાર્થ
ભગવાન્ સ્વયં અર્જુનને ઉપદેશે છે અસ્તિવર્દિની મન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી મદ્દાપ્રભુજી
કહે છે અર્થ—આધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તમાં વાસ યોગ્ય નથી. હરિ તે
સર્વતત્ત્વ જાણે જ એમાં સહાય નથી તેથી સર્વ પ્રકારે એક શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરવે.

મૂલમ્ -યાવન્નૌકિ પ્રકર્તવ્યો દુપાયસ્તદિવર્તનૈ ।

પ્રતિકૂલે ચ તત્યાગપર્યન્ત વિહિત પુન ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રતિજન્મની નિવૃત્તિ નિમિત્ત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાય કરવે. શ્રી
પુત્રાદિક પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવે. એમ શ્રીઆચાર્યજી નિબંધમાં કહે છે—
“શ્રીપુત્રાદિક ઉદાસીન રહે તો વેળુવે પોતે સેવા કરવી, પણ જો પ્રતિકૂલ યામ તો મૃદુ તથા”

વિવેચન.—આ પ્રકારે વેળુવે પ્રતિજન્મની નિવૃત્તિપૂર્વક હરિચરણમાં રહેવું
પ્રતિજ્ઞા ધના ત્યાગમાં મન રાખવું જો કોઈ કુદૃઝની ઓ, પુત્ર, માતા, પિતાદિક પ્રતિકૂલ
હોય તો તેમનો ત્યાગ કરવો જો અવકૂલ ન હોય તો એકલો સેવા કરે અને એમને
મદ્દાપ્રકાદ અને પ્રસાદિ વસ્તુ આપી એમનું પેપણ કરે જો તેઓ કેવલ પ્રતિજ્ઞા કરે
હોય ભગવદ્દમમાં દેવ રાજે તો એમનો ત્યાગ કરવે. કારણકે ભગવાન્ તો આત્મ
સુખ પી જ મજામના પ્રભુ છે અને શ્રીપુત્રાદિક તો આ દેહસગ્ગ પી છે, ત્યાં
શુભી આ દેહ યાવે ત્યાં મુખી એમનો સગ્ગ થ ઇ ત્યાં દેવનું મત્તુ થવું ત્યાં શ્રી

પુત્રાદિકનો સમ્બન્ધ નિવૃત્ત થયો તેથી દેહસમ્બન્ધી સગા સ્નેહીને અર્થે આત્મસમ્બન્ધી (પ્રભુ) નો સમ્બન્ધ ન ત્યજવો (૧૪)

મૂલમ્:--સર્વથા સ્વસ્ય ચાશક્તૌ હરિરેવ હિ રક્ષકઃ ।

સ્વકીયચિન્તાં કુરુતે કર્તા સ ચ કરિણ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:--સર્વથા આપણી અશક્તિમાં હરિ જ રક્ષક છે. સ્વકીય-પોતાના ભક્ત-ની ચિન્તા સર્વ કર્તા ભગવાન્ કરે છે અને કરશે. (૧૫)

વિવેચન:--જો સર્વથા જીવ અશક્ત હોય તો તેના રક્ષક હરિ (- સર્વદુઃખહર્તા) જ છે. તે પોતાના નિજ ભક્તોની ચિન્તા પ્રથમથી કરતા આવ્યા છે કરે છે અને અગ્રે કરશે. ત્રણે કાલમાં કદાપિ ભક્તને ભૂલતા નથી, સન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે અન્યથા માતરો વાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપુષુઃ કચિત્, અર્થ:--જેમ માતા પોતાના બાલક પુત્રને સ્તન અતિપ્રીતિથી પાન ન કરાવે એમ અને જ નહિ, પણ ક્ષણક્ષણમાં બાલકની રક્ષા કરે છે, તેમ ભગવાન્ ચિન્તા કદાપિ ન કરે એમ અને જ નહિ, જે પ્રકારે ભક્તનું હિત થાય તે જ કરે છે. એ નિશ્ચય જાણવું" (૧૫)

મૂલમ્:--સ્વયં કિમર્થં કર્તવ્યા પિતરીવ શિરઃસ્થિતે ।

ન ત્યક્ષ્યતિ કૃપાપૂર્ણઃ સેવકં સર્વદા શ્રિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:--જો પિતાસમાન શ્રીઠાકોરજી આપણા શિર ઉપર વિરાજે છે તો આપણે શું કરવા ચિન્તા કરવી જોઈએ ? કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ, જે સેવક સર્વદા આશ્રિત છે તેનો ત્યાગ કરશે નહિ.

વિવેચન:--પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા શું કરવી જોઈએ ? કારણકે શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ ધણી આપણા શિર પર વિરાજે છે જો લૌકિક બાલકના શિર પર પિતા હોય તો તેને ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી, તો આપણા શ્રીકૃષ્ણ તો ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે, સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. એવા પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગીમા વૈષ્ણવને શિર ખિરાજે છે, જેમની કૃપાદષ્ટિ સદા એકરસ ભક્તોપર છે તેથી વૈષ્ણવે કદાપિ ચિન્તા ન કરવી. [૧૬]

મૂલમ્:--આચાર્યશરણં તસ્ય ચિન્તાલેશોઽપિ નૈવ હિ ।

તસ્માચ્છ્રીવહ્નમાચાર્યચરણાબ્જદ્વયાશ્રિતૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ન કાપિ ચિન્તા કર્તવ્યા કૃષ્ણસેવાં વિના પુનઃ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનચિન્તામાત્રં વિધીયતામ્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:--જેમને શ્રીઆચાર્યજીનું શરણુ સિદ્ધ થયું છે તેમને ચિન્તાનો લેશ પણ નથી, તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રિતોએ શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના બીજી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ તેમણે તો માત્ર નિવેદનના અનુસન્ધાનની ચિન્તા કરવા ૧૭-૧૮

વિવેચન:--જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણુ છે અને જે નામમન્ત્ર એટલે અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર પામ્યા છે તેમણે સેવા અને નિવેદનના અનુસન્ધાન વિના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો લેશ પણ રાખવો નહિ. શ્રીગસાઈજીએ વિનિર્ણય કર્યો છે

અર્થાત્—શ્રીજ્ઞાચાર્યેણ મહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણા ઘરણ મમ જોમ કહ્યું છે તેથી જ
જ્ઞા લોક તથા પરલોકના રૂઢ વિશેષમાં નિશ્ચિન્તવા છે” પરંતુ જોયી જોમ સમજવાનું
છે કે પોતાના ઉદારની જાને લૌકિક વૈદિક રૂઢની ચિન્તા ત્યજવી જોઈએ પણ શ્રીકૃષ્ણની
સેવા તો જ્ઞા પુરિમાર્ગમાં સર્વોપરિ છે, તેથી તેની ચિન્તા કરવી તથા અહર્નિશ નિવેદનનું
અતુસન્ધાન રાખવું કે હું કેટલા સમયથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છું હવે શ્રીજ્ઞાચાર્યેણ
મહાપ્રભુની કૃપાથી પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે હું પ્રભુનો હાથ છું હવે મહાર્જું મું મર્ત્ય
છે, મહે સર્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કરું છું, જોમા આપણી સત્તા નથી સર્વ પ્રભુનું છે.”

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્ય તથા વેદ इति श्रीमत्प्रमोर्वचः ।

સ્મૃત્વા શીઘ્ર હૃદિસ્યા સા નિઘત્પા સેવનાર્થિભિઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે—‘હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્વસ્થતા કરશે નહિ’
જો વચનનું સ્મરણ કરીને પ્રભુની સેવાના અર્થવાળા વૈષ્ણવોએ પોતાના હૃદયમાં રહેલી
ચિન્તાને શીઘ્ર નિવૃત્ત કરવી. વિવેચન.—શ્રીવલ્લભાચાર્યેણ નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—
અર્થ—શ્રીકૃષ્ણ સ્વકોચ જનોની સ્વસ્થતા લોકમાં તથા વેદમાં કદાપિ કરશે નહિ’
તદનુસાર જે ઠાઠ વૈષ્ણવ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિત થતો હશે તો પ્રભુ તે કાર્યમાં તેને
સિદ્ધિ આપશે નહિ, તે વૈષ્ણવે તત્કાલ લૌકિક તથા વૈદિક કાર્યસંગ્રહ શ્રી ચિ તાનો ત્યાગ
કરવો અને પ્રભુનો આજાર માનવો કે ‘જ્ઞા કાર્યમાં મારું અનિહ યવાનું હશે તેથી જ
પ્રભુએ જો કાર્ય સિદ્ધ થવા ન હોય, પ્રભુનું ચિન્તન કરવું કે પ્રભુ મુદારા પર પ્રસન્ન થી
શ્રીજ્ઞાચાર્યેણના સન્તકાશ્રય નામના મહાસમ્પત્તિવાન સેવક પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય વધા
પછી ૨૦ ટકાની પુણ્યો ૨૫ ટકામાં નિર્બોધ કરીને પ્રસન્ન રહેતા, ૫૦ નાશવશુદ્ધિ
૧૦૦ મોદોર મોહલી તો તેનો સગ્રહ પણ ન કર્યો અને પ્રભુની ઈચ્છાનુસાર આવશ્ય
માંઠમું તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રભુનો શુભ સર્વશા માનવો.

इति श्रीहरितयसीविरचितं पदत्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

रीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૧૧ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૭ મું

ઉદ્દેશ—હવે જ્ઞા સન્તનિશ્ચયમાં શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ આપણી નિઃસાધનતાની
જાવના કરવી, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચિન્તા ન કરવી, જ્યારે નિઃસાધન થવાય ત્યારે રૂઢ
પ્રાપ્ત થાય જોમ નિરૂપણ કરે છે, નિઃસાધનતાની જાવનાનો પ્રકાર રૂઢવિ છે

મૂલમ્—न शुद्धभावो नैवास्ति सर्वभावो न दीनता ।

નાજ્ઞાપરસ્વ વિશ્વાસો ન વાસ્તિ પરમાદર ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવજ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી, દીનતા નથી, શ્રીજ્ઞાચાર્યેણમાં
તત્પરતા નથી, જ્ઞા પુરિમાર્ગમાં વિશ્વાસ નથી, અને પ્રભુમાં પરમ આદર નથી

વિવેચન.—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે આ પ્રકારે જન નિઃસાધન થાય તો પ્રભુ કૃપા
કરે પણ પ્રથમ તો શુદ્ધ ભાવજ નથી મનમાં કપટ, ઇલ, મૃદ્ધા, મૃત્યુદિક જરાયો છે

શ્રીકૃષ્ણમાં શુદ્ધ ભાવ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃસ્તોત્રીમાં કહે છે કે “સર્વદા સર્વભાવથી શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન (સેવા) કર્તવ્ય છે.” એ આજ્ઞાનુસાર સર્વભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન મહારાથી થતું નથી. કદાપિ દેહથી ભજન કરું છું, તો ઈન્દ્રિયો અને મન તેમાં લાગતાં નથી. મન જો સેવામાં લીન થાય તો દેહ સેવામાં આસક્ત થતો નથી. મન, વચન અને કર્મ એમ સર્વભાવથી સેવા મારાથી થતી નથી. અરે અરે ! અન્ય કંઈ ન બને તો હીનતાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ! શ્રીગુણાંકજી વિરસિમાં કહે છે કે “શ્રીઆચાર્યચરણ પ્રભુને સન્તોષ કરવા દૈન્ય એક પરમ કારણ બતાવે છે.” એ દૈન્ય પણ નથી. શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા શાસ્ત્રાદિકમાં કરેલી છે તે પણ મહારાથી પળાતી નથી. ચાતકપક્ષીનો વિશ્વાસ પણ હું પ્રભુમાં રાખી શકતો નથી. પ્રભુમાં પ્રીતિ પણ નથી. પ્રભુવિના અન્ય સ્થળે મહાર્ મન આસક્ત થાય છે. (૨)

મૂલમ્:--ન સત્સંગો નૈવ સેવા ન નિવેદનસંસ્મૃતિઃ ।

નાશ્રયો ન વિવેકો હિ ધૈર્ય ન શરણસ્થિતિઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:--નથી સત્સંગ, નથી સેવા, નથી નિવેદનની સારી સ્મૃતિ, નથી આશ્રય નથી વિવેક, નથી ધૈર્ય તથા નથી શરણમાં સ્થિતિ ! વિવેચન--અન્ય સાધન ન હોય પણ સત્સંગ હોય તો તેથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો અનુભવ થાય, પણ મને તો પુષ્ટિમાર્ગીય (વૈષ્ણવોનો) સત્સંગ નથી. સત્સંગથી અષ્ટપ્રહર ભગવત્સેવામાં મન લાગે તો ક્ષણરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય, પણ મહારાથી તનુજા તથા વિત્તજા સેવા જ બનતી નથી, તો પછી માનસી સેવા દુર્લાભ હોય એમાં શું આશ્રય ? આ માર્ગમાં તો સેવા જ મુખ્ય છે. તે પણ મહારામાં નથી. નિવેદનનું અનુસન્ધાન પુષ્ટિમાર્ગમાં અવશ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે અર્થ:--“સર્વથા તાદૃશીય જનોની સાથે નિવેદનનું તો સ્મરણ કરવું જ જોઈએ,” એ પણ મહારાથી થતું નથી. એક પ્રભુનો આશ્રય મનમાં રાખવો એ પરમ સાધન છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે “અશક્યમા હરિજ છે તેથી સર્વ આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે ” આ પ્રકારે એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પણ મહારામાં નથી, વિવેક આવશ્યક છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે અર્થ:--“હરિ પોતાની ઇચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ માનવું તે વિવેક કહેવાય છે.”

“હરામિ દુઃખં સ્મર્તૃણાં હવિર્ભાગાન્ ક્રતુષ્વહમ્ । વર્ણોઽપિ મે હરિચ્છેષ્ટસ્તસ્માદ્દરિરહ સ્મૃત

અર્થ:--“સ્મરણ કરનારાઓનું પાપ હું કરું છું યજ્ઞોમા હવિષનો ભાગ હું લઉં છું અને મને રંગ પણ હરિત પ્રિય છે તેથી હું હરિ કહેવાઉં છું ” એ વચનાનુસાર ભક્તોના કૃપાનું સ્મરણ કરવારૂપ જો ‘હરિ’ નામનું માહાત્મ્ય છે એ સમજવામાજ વિવેકનું મૂળ સમાયલું છે આ મહાભારત વાક્ય છે.

પ્રભુ સર્વ નિજ ઇચ્છાથી સિદ્ધ કરે છે, જીવનું કરેલું કંઈ સિદ્ધ થતું નથી--એમ વિવેક વૈષ્ણવે અવશ્ય રાખવો વળી એજ ગ્રંથમાં ધૈર્યનું વિવેચન શ્રીઆચાર્યજી

કહે છે કે:--અર્થ:--મૃત્યુ સમાન સકટ આવી જાય અથવા મૃત્યુ થઈ જાય ત્યાં પર્યન્ત પણ સર્વ તરફથી સહા અધ્યાત્મિક વિગેરે ત્રિવિધ દુઃખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય મહાશની

(૧-૨) જાણ મન્યનને સહન કરે છે ત્યારે મારૂંપ માખણુ તેમથી નીકળે છે, અને પછી

સમાન, 'જઠ ભરત સમાન, અને 'મજ્જસકતોની સમાન વા 'ગોપભાર્યા સમાન, ' તોએ ભાવના કરવી અથવા દેહની સમાન હોવોએ ભાવના કરવી, એમ બાધ્યા કાદિ ત્રિવિધ દુષ્ણ સદન કરનાર વૈષ્ણવપર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે. પ્રહલાદના ટેક રાખવો તેમજ, પરન્તુ તેવું થેયું મહારામાં નથી. વળી એજ જ વર્ગમાં " આ દેહ તથા પરલોકમાં સર્વજ્ઞ હરિનું જ શરણ છે. દુષ્ણની હાનિમા, પાપમાં, લાગમાં મુક્તિ પૂર્ણ ન થાય તેવા પ્રસંગે, ભક્તદ્રોહ થઈ બાધ તેમાં, ભક્ત દ્રોહ કરે તેમાં, ભક્તિ અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યારે, અશક્યમાં કે સશક્યમાં—સર્વ અર્થમાં હરિ શરણસ્થાન છે " એમ કહેલું છે, શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં અર્થાત્ " શરણમાં રહેનાર હોયે ઉદાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણનું હું વિનાશ કરું છું " એમ કહ્યું છે. શ્રીબીતાલમાં પણ મ છે કે— ' સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી મને એકલાને શરણે આવ! હું તને પાપમાં મુક્ત કરીશ, શોક મા કર ' આમ સર્વત્ર પ્રભુશરણનો ઉપદેશ કર્યો છે. પણ હું ' શરણમાં સ્થિત થયો નથી,

મૂલમ્ —ન માહાત્મ્યપરિસ્ફુર્તિઃ સ્નેહસ્તુ નહિ કુત્રપિત્.

આસક્તિવ્યસનાદીનાં કથાપિ સ્વલ્પ દુર્લભા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —માહાત્મ્યની બારે તરફથી સ્ફુર્તિ નથી. કાંઈ પણ સ્થલમાં સ્નેહ નહિ આસક્તિ વ્યસનાદિની કથા બદલે દુર્લભ છે. વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણનાં માહાત્મ્યનાં દૃશ્યમાં સ્ફુર્તિ થાય પ્રમેયભક્તી ગાય જોયી એવા નિઃસાધન હોવાને કારણે જ અભાવિતને પુત્રભાવના નિમિત્તથી વાર્ધે, અવિદ્યાર્થી પૂતનાને એક સ્વપ્નમાં મારીને ભક્તોની અવિદ્યા દૂર કરી છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રીશુદ્ધાદિને પણ શ્રીમદ્ભગવદ્ ઉદાર કર્યો છે. સ્વરૂપરૂપાદિથી ભક્તના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તો મને શી ભ છે? આ પ્રકારે માહાત્મ્યની સ્ફુર્તિ નથી. પ્રભુમાં પ્રથમ સ્નેહ થાય તો પછી અસક્તિ તથા વ્યસન થાય ત્યારે અનુભવ થાય પણ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણના જ પુકમલમાં સ્નેહ નથી, તો આસક્તિ અને વ્યસનની શી વાત? ત્રિવિધનાભાવલિમાં કહ્યું છે કે—અર્થ — જાણીતાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ થાય છે. પ્રાણીલાના નામના પાઠથી જ સક્રિય થાય છે અને રાજાલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યારવિ હમાં ચક્ષુરૂપ છે તેથી ભાક્ત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ સદા એ ત્રણ નામનો જપ કરવો

તેમાં મમત્વ રહેતું નથી. તેમ દેહ વિષયમાન દોષ ત્યાં જન્મતા કાર્ય કરી તેવું અને દેહ તથા સમ્યક્ માં મમત્વ રાખવું નથી. (૩) જ ભરતને મારવા તેને બ્રહ્મણી પાસે લઈ ગયા તે પણ તેમણે સદન જ ત્યારે તેમના તેજથી ભદ્રાચીની મૃતિ બેઠાં અને તેમાંથી રેણીનીકી અને તેણે જગદ્ભરતના મારવા યજ્ઞને ઉદ્ધતા મારી નાખ્યા. (૪) મ ત્યાગવોએ લૌકિક વર્તિ તબ્બા અને તેમ કરતાં બધી પોતા દુખો સમા. (૫) અર્થ—રાજાને મારીને પતિની પાસે થઈ ત્યાં પતિને સર્વ દેહ ભરેલો નેત્ર દેશાન્તરમાં થઈ ત્યાં પ્રારબ્ધ થાયથી વસ્ત્રા થઈ ત્યાં પુત્રની સાથે પતિની સમાન સમાનમ થયો. એટલે વિનાશ થઈ ત્યાંથી દરે મોખાં સી થઈ તો જાણતો શોક સામરે કા. (૬) દેહમાં જન્મતામમત્વ કરવાથી જન્મન થાય છે અને જ્યારે તે જન્મતામમતા છુટી જાય છે તથા તે મમત્વની દુઃખ સહેવાથી જ્યારે છે ત્યારે ઉચ્ચ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે.

જોઈએ.” ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે ‘જેમાંથી પ્રેમ, આસક્તિ તથા વ્યસન ઉદ્ભવે તેને શાસ્ત્રમાં બીજા કહ્યું છે’ પણ આવા સ્નેહ, આસક્તિ તથા વ્યસન મને નથી.

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગપ્રવેશો ન ધર્મમાર્ગે ન ચ સ્થિતિઃ ।

દેશાદિશુદ્ધમાવો ન કાલદોષાન્ન વૈદિકમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ નથી, દેહાદિશુદ્ધભાવ નથી, અને કાલદોષથી વૈદિક નથી. (૪) **વિવેચન:—**સર્વથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ કે જેમાં બ્રહ્માદિ તથા શિવાદિનો પણ પ્રવેશ નથી તેમાં મ્હારો પ્રવેશ નથી. ગોપાલદાસે વલ્લભા-પ્યાનમાં ગાયું છે કે ‘એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો !’ એવા શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું એક પણ સાધન મ્હારામાં નથી. લોકધર્મમાં પણ મ્હારી સ્થિતિ નથી, તેથી મારી સ્થિતિ નથી લોકધર્મમાં કે નથી અલૌકિક ભક્તિમાર્ગમાં કેટલાક જીવો દેશાદિની શુદ્ધતાથી પવિત્ર થાય છે તો મ્હે કાશી, પ્રયાગ વ્રજદેશાદિનો પણ આશ્રય કર્યો નથી; શાસ્ત્રમાં કર્મમાર્ગથી સ્વર્ગાદિક ફલની પ્રાપ્તિ ગતાવી છે ‘પણ એવું વૈદિક કર્મ પણ મ્હારાથી થતું નથી સંન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ‘કલિકાલના પ્રબલ દોષથી વિશેષતઃ આવી સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—“સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિ નાનાપ્રકારના વાદથી વિનષ્ટ થાય છે પાપ-ભરી જનોના ચત્નો સર્વત્ર છે તેથી કૃષ્ણ મ્હારી ગતિ થાઓ !” આ પ્રમાણે કલિકાળ આવ્યો છે તેથી મર્યાદામાર્ગના સર્વ સાધન નષ્ટ થયા છે તેથી વૈદિક માર્ગમાં પણ હું સ્થિત નથી. (૪)

મૂલમ્:—ન ચ વ્યાવૃત્તિરાહિત્યં વ્યાવૃત્તૌ ન હરૌ મનઃ ।

ન ત્યાગશ્રાપિ સેવાર્થે સ્વતન્ત્રસ્ય તુ કા કથા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાવૃત્તિરહિતપણ નથી વ્યાવૃત્તિમાં પણ હરિમાં મન નથી ત્યાગ પણ સેવાર્થે નથી, સ્વતન્ત્રતાની તો શું વાત ? **વિવેચન:—**ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે—**અર્થ:—**અવ્યાવૃત્ત થઈને વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા તથા શ્રવણાદિથી ટહેલ ઉઠાવવી [એ અવ્યાવૃત્તિપણ મ્હારામાં નથી.] વ્યાવૃત્તિ કરવામાં પણ ચિત્ત શ્રવણાદિકમાં પરોવવા ચત્ન કરવો. [એ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ પણ મ્હને નથી. જેમ સન્ત-દાસજી કોડી વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતા પણ અખોલા રહી હરિમાં ચિત્ત પરોવતા તેમ હું કરી શકતો નથી. ત્યાગ વિના સેવા થતી નથી એમ શ્રીઆચાર્યજી સેવાફલમાં કહે છે કે.—“ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, અને ભોગ એ ત્રણ બાધક છે તેથી એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો જોઈએ,” ભોગ-વિષયાર્થ સાર જ્ઞાનપાનાદિનો ત્યાગ કરવો સ્વતન્ત્ર પણ હું નથી. દેહ તથા મન્દ્રિયોને વશ હું છું આ પ્રકારે” અન્ય સર્વ સ્થળથી સ્વતન્ત્ર થઈ મને પ્રભુ શરણુ થતું નથી ! (૫)

મૂલમ્:—ન કૃષ્ણવિરહસ્ફૂર્તિઃ સંયમો ન ચ વ્રાગ્દશોઃ ।

નૌદાસીન્યમમક્તેષુ નાનાસક્તિર્ગૃહાદિષુ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્મૃત્તિ નથી, અને મનનો સ્વયમ નથી; જનમ પ્રતિ ઉદાસીનતા નથી, અને યુદ્ધાદિ પ્રતિ અનાસક્તિ નથી (૬)

વિવેચના—“હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રેમ ! તું ક્યાં છે ! હે મહાશુભ ! હે રમણ મને—તમારી દૃષ્ટિ દાસીને દર્શન આપો !” એ પ્રકારે પ્રભુ-અન્તર્ધર્મ—સમય મજબૂતીને જે ભગવાનના વિરહની સ્મૃત્તિ થઈ તેવી મને થતી નથી શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્મૃત્તિ સર્વ વૈદિક દૈવિક કાર્યને બંધાવે છે એ અપ્પ્ય ભક્તોનો વિલાપ તથા તેથી ઉજાવતું કેન્દ્ર પણ મને થતું નથી તેમજ વાણી તથા નેત્રનો સ્વયમ એટલે નિરોધ પણ નથી શ્રીભગવત્મા જ છે કે — અર્થ—“જે નેત્રો ભગવાનના ચિન્હનાં દર્શન કરતાં નથી, તે નેત્રો મારના પિંચા આંધા સમાન છે ! જે છદ્ધા ભગવાનની કથાનું જ્ઞાન કરતી નથી તે દુષ્ટ દેહની છદ્ધા સમાન અર્થ છે ” એ વાણીનો નિરોધ ન થાય તો મુખરતાદોષ આવે છે. જે નેત્રને નિરોધ ન થાય તો મનદ્વારા હૃદયમાં ઉજાવે છે. મને આ ઉભય પ્રકારનો નિરોધ નથી ભગવદ્દીયજનો સાથે સુખ અને સ્નેહ રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમની પ્રાપ્ત સ્નેહ રાખવા ભક્તિહીન હોવો પ્રતિ ઉદાસ રહેવું તે પણ મહારાષ્ટ્રી જન્મ નથી. મન પૂર્વક યુદ્ધાદિ કાર્યમાં આસક્ત રહેવાથી ફલસિદ્ધિમાં બાધ આવે છે. શ્રીમા ભગવત્મા તથા શ્રીજ્ઞાનાર્થહીના અન્યોમાં આ વાત સુખસિદ્ધ છે, તે પણ મહારાષ્ટ્રી અનાસક્ત રખાતી નથી. [૬]

મૂલમ્—નાઽર્હકારાદિરાહિત્યં ન સ્વધર્મપરિગ્રહ ।

નાઽન્યધર્મનિવૃત્તિશ્ચ કિં કરિષ્યતિ મત્પ્રમુ ॥ ૭ ॥

મયિ દોષનિધાને તુ સર્વસદ્ગુણવર્જિતે ।

નિસાધનસ્થમેવ હિ સ્વસ્ય નિત્યં વિમાવયેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—અહ કાર્યક્રમથી રહિતપણું નથી સ્વધર્મ ભક્તિમાર્ગ સર્વ પ્રકારે મહત્ત્વ ક્યો નથી અન્યધર્મની નિવૃત્તિ પણ મારાથી થઈ નથી હું એટલા બધા દોષોનો નિધાન દૃષ્ટ છું, સર્વસદ્ગુણરહિત છું તો મારા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે ? એમ નિત્ય આપણું નિસાધનપણાની જાવતા કરવી (૭-૮) વિવેચન—શ્રીજ્ઞાનાર્થહી ભક્તિવર્ધિની પ્રથમ કહે છે—સ્વામીને અધીનપણાની જાવનાથી અભિમાનનો સારી રીતે ત્યાગ કરવો 'અભિમાન અને અહ કાર ભક્તિમાર્ગમાં બાધક છે જે રતનના હોમ તે અભિમાન કરે પણ વેંચુવે તો દાસ્યધર્મ સ્વીકારી અહ કાર કરવાનો નથી અભિમાન અહ કાર—દાસ્યધર્મનો નાશ કરે છે, મહારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને આધીન સેવક થઈ અહ કારરહિત થતું જોઈને એમ જાવતા રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગીય વેંચુવને છીતસ્વામીના જેવો ધર્મનો દૃઢપરિમિત જોઈને બીરજલે છીતસ્વામીને પુછતું કે “તમે તો શ્રીગુણર્ધીને શ્રીકારણ સમાનરૂપે ગણો છો તો દેશાધિપતિ પ્રભુ કરશે તો શું ઉત્તર આપશે ?” ત્યારે છીતસ્વામીને કહું કે “મહારે મનતો તમે આવી રીતે જાવજ કરો છો તો એમજ સમાન તમે હાથો છો જાવ પછી હું તમારું સુખ જોઈશ નહિ” એટલુંજ નહિ પણ બીરજલના વર્ષાપતનો પણ ત્યાગ કર્યો એ પ્રકારે વેંચુવે સ્વધર્મની રક્ષા કરવી કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સરથી ધર્મને

બચાવવો મને આવો દઢ ધર્મનો પરિચય નથી બાધક કર્મોથી હું નિવૃત્ત નથી. આ પ્રકારે બત્રીશ દોષયુક્ત હું છું ! હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા સ્વામી છો તો મહારો ત્યાગ કરશો કે અંગીકાર કરશો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી અગણિત દોષનો ભણ્ઠાર હું છું ? મહારામાં એક પણ ગુણ નથી તો હે પ્રભુ ! તમે શું કરશો ?' એ પ્રકારની ભાવના કર્યાથી નિઃસાધનપણું સ્ફુરે છે. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે અને અનુભવ કરાવે છે, (૭-૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तत्रिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૭ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૮ મું.

ઉદ્દેશ:—વ્યાપિવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન પૂર્ણાનન્દ છે રમાવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન વિભૂતિરૂપ અણિતાનન્દ છે. જેમ બ્યૂહરચનામાં સ્થિતિ કરનાર પુરુષ કોઈને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ બ્યૂહમધ્યે સ્થિતિ કરનાર પુરુષોત્તમ અભક્તોને પ્રાપ્ય નથી. ભાવાત્મક પ્રભુસદા રસાત્મક લીલા કરે છે. અન્યકાર્ય કરના નથી બહારહરણાદિક કાર્યો તો અંશના એટલે ભગવાનની વિભૂતિના છે, ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત, વ્રજમાં છે. સર્વધર્મવિશિષ્ટ મર્યાદાસહિત શ્રીપ્રભુ મથુરાશ્રમાં છે. પરમાન્દરૂપ બાલલીલા વિગેરે ઉચ્છ્રબલલીલા વ્રજમાં કરી છે. એ સર્વ લીલામાં રસરૂપપણું ગૂઢભાવથી વર્ણવ્યું છે, આવી મૂલલીલાયુક્ત તથા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરંતર ચિત્તને સ્થાપિત કરવું એ જ આપણા પુષ્ટિમાર્ગની સેવા છે, એ સેવાની સાદ્ધને અર્થે તનુજા તથા વિક્તજા સેવા કરવી. તેમજ તાદૃશીય ભક્તોના સંગમાં નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું. પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તક શ્રીઆચાર્યશ્રીમહાપ્રભુશ્રમાં સુદૃઢ સ્નેહ રાખવો. શ્રાવણભાચાર્યશ્રીને વિષે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. નિજદોષની ભાવનાપૂર્વક નિઃસાધન થઈ દૈન્ય કરી રહેવું જોઈએ. પરંતુ ત્યાર પછી વૈષ્ણવનું શું કર્તવ્ય છે. તે આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રજમાં ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સદા ભક્તોની સાથે લીલા કરે છે તેમને સ્વોપરિ જાણી તેમનો અનુભવ થાય ત્યારે સર્વફલ સિદ્ધ થાય એમ નિરૂપણ હવે કરે છે.

સારસ્વતકલ્પમા શ્રીવ્રજમાં એકાદશ વર્ષ પર્યંત લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક લીલાવિશિષ્ટ છે અને એ જ મૂલરૂપ કહેવાય છે. અન્ય યુગમાં, તેમજ અન્ય સ્થલે પ્રકટ થયેલા કૃષ્ણ મૂલરૂપ નથી

મૂલમ્:—કૃષ્ણે રસાત્મકે નિત્યં ગોપિકામણ્ડલસ્થિતે ।

યમુનાપુલિનાન્તઃસ્થવૃન્દાવનવિરાજિતે ॥ ૧ ॥

નિત્યગાનરસાવિષ્ટે નિવિષ્ટેઽક્ષરતઃ ક્ષરાત્ ।

ભાવૈકગમ્યે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધે પુરુષોત્તમે ॥ ૨ ॥

યસ્યાવતારઃ પુરુષ આદ્યો બ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ।

તમ્યાંઙા ઈવ યે ભમૌ મત્સ્યાદ્યા ઇતિ બુદ્ધતામ્ ॥ ૩ ॥

છના પુલિન/સમીપ શ્રીવૃન્દાવનમાં વિશલિત છે, નિત્ય જાનરસમાં આવિષ્ટ છે ક્ષર તથા અક્ષરથી મ્મ છે, ભાવજન્મ છે, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે, જેમનો આલંબનવત્ત્વ પ્રણાવૃત્તસ્વરૂપ-પુરુષ-વિશદ પુરુષ છે ભૂમિપર જે મત્સ્યાદિ અવતાર છે તે એ પુરુષોત્તમના જ્ઞાન છે, એવા રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં જુદી રાખવી (૧-૨-૩)

વિવેચન—આ શ્રીવૃન્દાભાષાઈલતા પુલ્કિભાર્જમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. તે ક્યે પ્રકારે વજમા વિશલે છે? (તો કહે છે કે, શ્રીગોપીજન (મજામજા) ના મરુદ્ધમ સ્થિત છે, શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે, એટલે નિત્ય શ્રીસ્વામિનીછના સમે રાસલીલા કરે એ એ લીલાઈ શ્રીમુનાછના પુલિન મધ્યે શ્રીવૃન્દાવનમાં વિશલે છે નિસ્પગાનરસાનિષ્ટ ને જઈલે નિસ્પગાનરસાનિષ્ટા ઇત્યાદિ પાઠ લેક છે તો અર્થ—“નિત્યજ્ઞાન રસમાં આવિષ્ટ એવા શ્રીકૃષ્ણ છે.” શ્રીમુનાજીમાં શ્રીઆચાર્યેલ મહોપજીલ કહે છે કે—અર્થ:—“વૃન્દામાં રહેલા નવીન વનમાં પ્રકટ મુજન્ધમુક્ત પુષ્પોના મકરન્દવટે/શુદ્ધ ભાવવાળા સુર અને માનાદિક કરનારા અસુરોએ જેમને પૂજેલા છે એવા સ્મરપિતા શ્રીકૃષ્ણ-તેમની ચોક્ષાને ધારણ કરનાર શ્રીમુનાજીને નમસ્કાર કરે હુ” શ્રીમુનાજીના તીરપર વિશાળ પ્રભુ જે પ્રકાશી લીલા કરે છે પ્રથમ સ્વલોકીકા કરે છે અને બ્યારે તેમાં અમ જુમાય છે ત્યારે જલોકીકા કરે છે અને સદા સર્વદા પ્રભુ એમ જ વિશલે છે માટે તેવું સ્મરણ કરણ બેઈએ. અર્થ:—“શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ વૃન્દાવનમાં સ્થિત થયેલા અને બેપિત્રબોના સમુદ્ધમાં કીમ કરવા એવા સ્વરૂપને વિષે જ કસ્તુ બેઈએ.” [૧] શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીમુનાજીના તીરે નિત્ય જ્ઞાન રાસાદિલીલા અત્યન્ત રસાવિષ્ટ અર્થ મજામજાના સમે કરે છે આ નિત્યલીલાના બે પ્રકાર છે, છે, એક અવતાર લીલા અને એક મૂલલીલા, અવતાર લીલામાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન તથા ફલ એમ કમ છે શ્રીભાગવત હયમસ્કન્ધમાં નિરૂપણ કર્યું છે કે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણજીનું પ્રકટય પ્રથમ રાસમાં કર્યું છે, તેની તપસ્યા પ્રજા પુરીતિથી કરી ત્યારે પ્રભુજીએ પ્રકટ અર્થ પ્રમેયબલ બતાવી વરદાન આપ્યું. એ સર્વ વાત શ્રીવસુદેવજી અને રેવહીજીને ત્યાં બ્યુદરૂપે પ્રકટ થઈને બતાવી શ્રીનન્દરાવજી (તથા) શ્રીચોડાજીને ત્યાં વિપ્રબોજાત્મક બાવરૂપે પ્રકટીને જ મમહોત્સવથી પ્રમાણુલીલાના કમ કરીને માખણ ઘેરી, રીંજણલીલા, વિગેરે અનેક લીલાદ્વારા જુખ આપ્યું, પ્રમેયબલ પ્રજા કરી વેણુગીત પર્યન્ત અનેક લીલા કરી અને ત્યાર પછી પ્રભુમિલનની કામનાથી કુમારોએ કાલ્દાસનીનું અર્ચન કર્યું ત્યોથી આરમ્ભી શ્રીભિવર્દનોત્સવ તથા બ્યાપિવેકુલક અક્ષરધામકે હર્ષન કરાવ્યું અને પછી રાસપદ્યાબ્યાવાથી શ્રીમુજલગીત પર્યન્ત ફલ હર્ષાવ્યું, આ અવતારદયાનો કમ છે મૂલલીલામાં સદા નિત્યલીલા છે ક્ષર એટલે દેહાદિતત્ત્વ અને અક્ષર એટલે સર્વત્ર બ્યાપક પ્રજા એ ઉભય ક્ષર તથા અક્ષરથી પુરુષોત્તમ મ્મ છે એમ શ્રી બીતામાં કર્યું છે—અર્થ:—“હું ક્ષરથી પણ અલીત હુ તેમ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ હુ તેથી લોક તથા વેદમાં હું પુરુષોત્તમ કહેવાઈ હુ.” એ રસાત્મક પુરુષોત્તમનો એક અવતાર વિશદ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપને શ્રીભગવદ્ગીતા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પુરુષ કહ્યો છે આ પ્રણાવૃત્ત એવું વિશ્વક શરીર છે અપાર મસ્તક, અપાર મુખ, અપાર અણુ તથા આકાશ મસ્તક, પાતાલઅણુ, વૃક્ષાદિક રોમાવલિ એ સમસ્ત બ્રહ્માવૃત્ત મૂલ પ્રભુનો આવ અવ-

તાર છે. જ્યારે અર્જુનને એ સર્વનું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે અર્જુને યુદ્ધ કર્યું. એવા વિરાટ સ્વરૂપના મત્સ્યાદિ કૂર્માદિ અશાવતાર છે. જેટલું કાર્ય કરવાને એમનો અવતાર છે તેટલું કાર્ય કરી ભગવાનનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. સમુદ્રમથન સમય મન્દરાચલ ડુબવા લાગ્યો ત્યારે કચ્છપરૂષ ધારણ કર્યું. તેમજ શ્રીવામનજી, શ્રીનૃસિંહજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, તેમજ શ્રી-વસુદેવ દેવકીજીને ત્યાં ચતુર્વૃંહ સચુકત એ રૂપે પ્રકટયા, એ ચાર અવતાર ભકતોદ્ધારક કહ્યા છે. તેથી ભક્તજનો એ ચાર જયન્તિ માને છે, અન્ય અવતાર માનતા નથી આ પ્રકારે પૃથ્વીપર અનેક અવતાર લઈ લીલા કરા ભકતોને નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે.

મૂલમ્:-અક્ષરં ધામ વૈકુણ્ઠં વ્યાપિવૈકુણ્ઠસંજ્ઞકમ્ ।

બ્રહ્માનન્દસ્તત્ર લક્ષ્મીઃ પૂણાનન્દો હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૪ ॥

રમાવૈકુણ્ઠવાસી તુ વિભૂતિર્યસ્ય વૈષ્ણવી ।

રમા તુ પાલિકા તત્ર શક્તિરિત્યવગમ્યતામ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સંજ્ઞાવાળું અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠ છે. ત્યાં બ્રહ્માનન્દ લક્ષ્મી છે. આ પૂર્ણાનન્દ હરિ પોતે છે.^૧ રમાવૈકુણ્ઠવાસી—વિષ્ણુ, વિભૂતિ છે, રમેમની રમા શક્તિ છે. એ શક્તિ વૈકુણ્ઠમાં પાલન કરનારી છે એમ જાણવું. **વિવેચન—**અક્ષરધામ છે તે વ્યાપિવૈકુણ્ઠ છે તેની ભીતર પ્રભુ વિરાજે છે. એ ધામ લોકાલોક પર્વતથી પણ પર છે, જ્યાં અર્જુનને લઈ જઈ દર્શન કરાવ્યું હતું એ સર્વનું મૂલ છે. એ ધામ વ્યાપિવૈકુણ્ઠને નામે જોળખાય છે. એ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વત્ર વ્યાપક છે જેમ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી પ્રભુ ભૂમિ ઉપર વિરાજે છે અને લીલાનો અનુભવ થાય છે, તેમ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વમાં છે તેા પણ સર્વને ભિન્ન અનુભવ થાય છે, તથા તેમાં પ્રભુનાં દર્શન ભીતર થાય છે. એજ પ્રમાણે અક્ષર સર્વમાં વ્યાપક છે અને સર્વથી ન્યાર છે. એ અક્ષરની ભીતર ભકતોને પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. જ્ઞકાર સર્વથી ન્યારો પણ છે, તેમજ સર્વવેદનું મૂલ છે અને સર્વત્ર રહે છે, તેજ પ્રકારે વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ પર્યન્ત પહોંચે છે એ તેા પ્રભુને વ્યાપક સમજે છે તેથી એમનો દાસભાવ દૂર થાય છે. ભકતોને તેા તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એ વાતનો પણ અનુભવ છે તેમજ સર્વથી ન્યાર છે. એ વાતનો પણ અનુભવ છે એટલે તેઓ વ્યાપક જાણીને ન્યારો અનુભવ થાય એમ માને છે અને પોતાને તેનો દાસ જાણે છે એવા અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠમાં બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મી છે તેથી અક્ષરબ્રહ્મની ઉપાસનાવાળા બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મીજીમાં મુક્ત થાય છે. એમને પૂર્ણાનન્દ હરિનો પૃથક્ અનુભવ થતો નથી બ્રહ્માનન્દ એજ એમનો મોક્ષ છે, વ્યાપિવૈકુણ્ઠ ઉપરાન્ત બીજું એક રમાવૈકુણ્ઠ છે કે જે અક્ષરધામની વિભૂતિરૂપ છે અને જ્યાં સનકાદિકોએ જયવિજયને શાપ આપ્યો હતો ત્યાંના વાસી વિષ્ણુ છે, તે પૂર્ણાનન્દ હરિની

(૧) રમા એટલે લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી જે વૈકુણ્ઠલોક ક્યો તે રમાવૈકુણ્ઠ કહેવાય છે

(૨) શક્તિઃ—શ્રી, પુષ્ટિ, ગિર, કાન્તિ, વૃષ્ટિ, કીર્તિ ઇલા, ઊર્જા વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ. માયા આ દાદશશક્તિ જાણવી

વિભાવ છે ત્યાંની લક્ષ્મી છે તે પાલિકા શક્તિ છે, જ્યાં જ્યાં જેવા જેવા પ્રભુ વિરાજે છે ત્યાં ત્યાં શક્તિ પણ તેવી તેવી વિરાજે છે અને સર્વના મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણાવતાર તે છે ત્યાંથી પ્રકાર હવે અગ્રે કહેવાશે, [૪-૫]

મૂલમ્—મૂલમૂલસ્યાવતારે મૂર્તિર્ન્યૂહોભિધીયતે ।

પ્રધુમ્નો વાસુદેવશ્ચાનિરુદ્ધોઽનત ઇવ ચ ॥ ૬ ॥

ન્યૂહં વિરચ્ય યસ્તત્ર સ્થાપ્યતે પ્રાપ્યતે ન સઃ ।

તથૈતૈરાવૃતઃ કૃષ્ણો નાવતારેઽવગમ્યતે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ — મૂલમૂલ (શ્રીકૃષ્ણ)ના અવતારમાં મૂર્તિ બૃહ કહેવાય છે. અને તે બૃહ પ્રધુમ્ન, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનંતજ છે બૃહ રચીને જેની ત્યાં સ્થાપન થાય છે તે જેમ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ જા બૃહથી આવૃત્ત થયેલા—બૃહની શીતર વિ રાજતા શ્રીકૃષ્ણ અવતારમાં જન્મ થતા નથી—જન્મજ રહે છે, વિવેચન—હવે પ્રભુ શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયા તે કહે છે, સર્વ અવતારોના મૂલમૂલ જો છે જો મૂર્તિ તે જો છે [અતુર્બૃહ પ્રકટ થયા છે તેથી અતુર્બૃહરૂપે પ્રકટ થયા, તે બૃહનાં નામ પ્રધુમ્ન વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને સકર્ષણ છે જેમાંથી સકર્ષણ બૃહ કુષ્ટોનો નાશ કરવા, વાસુદેવ બૃહ મોક્ષનું હાન કરવા, પ્રધુમ્ન બૃહ વશવૃદ્ધિને અર્થે, અને અનિરુદ્ધ બૃહ ભક્તોની રક્ષા કરવાને અર્થે—જેમ અનેક કારણથી જા બૃહો પ્રકટ થાય છે જા પ્રાર બૃહોની શીતર જે પુરુષોત્તમ વિરાજે છે તેમનો જ મ વા અવતાર થતો નથી જે વાત શ્રીધામવતના સ્થાનમાં કહી છે—અર્થ —જન છે નિવાસસ્થાન જેમનું જેમ શ્રીકૃષ્ણ; દેવહીજીને ત્યાં જેમનો જન્મ છે—જેવો થાક પણ જેમને વિષે કનામમાજ થા કમન માત્ર જ છે (જોટદે કે પ્રભુ દેવહીજીને ત્યાં જન્મ્યા જો વાત નામનીજ છે—અસત છે) યદુજીના એક થાકવો જેમની સભા છે, નિજ શ્રીહસ્તથી જે અધર્મનો નાશ કરે છે) સ્થાવર અને જન્મ જો ઉભવતું ફાળ જેમણે નિવૃત્ત કર્યું છે, અને જે પોતાના હાથ પુષ્પ શ્રીમુખથી જળની તથા પુરની શ્રીઓના હાથેવને વૃદ્ધ કરે છે જેવા શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી અધિક વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તો અતુર્બૃહ રચીને પોતે સ્વતઃ શીતર વિરાજે છે, પરંતુ તેથી સન્દેહમાં ન પડતું કે અતુર્બૃહ છે તે શ્રીકૃષ્ણસહિત જ છે, જોટદે જે બૃહનું પૂજન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનું પણ પૂજન થઈ જાય. જો કે શ્રીકૃષ્ણ બૃહવડે જાણવું છે, પરંતુ તેથી જેમ ન સમજતું કે જે પ્રારે બૃહઅવતારોની ઉપાસનાથી શ્રીકૃષ્ણનું અવમાદન થઈ શકે કેમકે પૂર્વપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સર્વમાં છે તે સર્વથી ન્ધારા છે જે

*પૂર્વદિશાથી ચન્દ્ર તથા સૂર્ય પ્રકટે છે પણ જેમ જો ચન્દ્ર તથા સૂર્યના જ મ પૂર્વદિશામાંથી છે—જો વાત કેવળ નામમાત્રજ છે ચન્દ્ર તથા સૂર્ય વસ્તુતઃ પૂર્વ દિશામાંથી થતા નથી તેમ પ્રકૃત તથા દેવહીજીનો સમ્મન્ય નામમાત્ર છે પ્રકૃત વસ્તુતઃ દેવહીજીને ત્યાં જ મ મેતા નથી, ૧ શ્રીકૃષ્ણ વતના રૂપો સ્થાવર હતા, અને તેમને ન્ધારે વેણુનાનો સમ્મન્ય થયો ત્યારે વેણુનાની. સુધાથી જેમનું જન્મજામ ફાળ નિવૃત્તિ થયું. ૨. માત્ર તથા નામરિક શ્રીઓને સમાન અતુલ્ય ન થાય પણ જાત તો માત્ર શ્રીઓને વિશેષ અતુલ્ય થયો।

ટલે જે વ્યૂહ છે તે પુરુષોત્તમની આજ્ઞાને અનુસરે છે અને તેમને પ્રભુ જેટલું કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેટલું કાર્ય કરીને તે પુનઃ પોતાના ધામમાં પધારે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તેા નિત્ય લીલાવિનોદ કરે છે. વ્યૂહની ઉપાસનાની સહાયથી સ્વર્ગલોક તથા મુખ્યકલ (સાયુજ્ય, સામીપ્ય, સાલોક્ય, સાર્વજ્ય, એ) ચાર પ્રકારની મુક્તિ મલે છે. ભક્તિરસની પ્રાપ્તિરૂપ કૃપા વ્યૂહની ઉપાસનાથી મલતું નથી. એ કલપ્રાપ્તિને અર્થે તેા સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણની ન્યારી લાકત કરવી જોઈએ. વ્યૂહની સચ્ચે મળેલી ભક્તિથી તેા કલને ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જીવથી સત્સંગ વિના જણાતું નથી.

મૂલમ્:—અત એવ જના બ્રાન્તા પ્રાકૃતં તં વદન્તિ હિ ।

અંશકાર્યે મૂલરૂપે કલ્પયન્ત્યજ્ઞતાં ગતાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ જનો બ્રાન્તા થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત મનુષ્ય સમાન ગણે છે. અજ્ઞાનયુક્ત એવા જનો મૂલરૂપને વિષે અજ્ઞાના કાર્યની કલ્પના કરે છે. (૮)

વિવેચન—અંશ અથવા ચતુર્વ્યૂહ જગત્માં અનેક લીલા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી નાશીને કદાચ શોક કરે છે, કોઈકની ટહેલ કરે છે; અને કોઈકોઈને મલીને અનેક પ્રકારના વિચાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની આવી લીલા જોઈ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો મોહવશ થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિના બનેલા) મનુષ્ય જેવા જાણે છે. અવતારદશામાં કેટલાક ભગવદીય જનો જ પ્રભુને જાણતા હતા. અને કેટલાક જાણતા નહતા, તેા પછી કલિના જીવોનું તેા શું કહેલું ? અશાવતારના લીલાકાર્યોને જોઈ સર્વ કોઈ એમ કહેતું કે ‘શ્રીકૃષ્ણે આ કાર્ય કર્યું’ આ સર્વ અજ્ઞાનની કલ્પના છે, અને તેથી જ અજ્ઞાના કાર્યોની કલ્પના મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને વિષે એ જીવો કરતા હતા. અજ્ઞાના કાર્યો મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણના કોઈ શકે નહિ, એ મિથ્યાકલ્પનાથી સર્વનો નાશ થયો. કેવલ ઉદ્ધવજી જે ભકત હતા તે શાપથી મુક્ત થયા. શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ અતિદુર્લભ છે. શ્રીકૃષ્ણને કેવલ આનન્દમય, રસાત્મક-લીલાના કર્તારૂપે જાણવા. અન્યત્ર જેવું કાર્ય તેવી વ્યૂહની લીલા સમજવી. આ ભાવ દૃઢ રહે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણનું શ્રીઅંગ પ્રાકૃત માંસમજ્જથી પૂર્ણ નથી, પણ આનન્દઅચ્યુર છે એમના કર, પાદ, મુખ, ઉદરાદિ સર્વ અંગ આનન્દમાત્ર છે માનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રમાણુ છે. છતાં કેટલાક મૂઠ જીવો શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત ગણે તે એમનો તિરસ્કાર કરે છે તેથી એ જીવોને ભગવાન અધમ યોનિમાં ફેંકે છે તાનંદ દ્વિપતઃ કૂરાન્ ક્ષિપામિ—ઇત્યાદિ શ્રીગીતા અર્થ—મ્હારો પ્રદેષ કરનાર તેવા કૂર, અધમ નરોને વારવાર હું સસારમાં ફેંકે છું, આથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે પ્રાકૃતત્વની બુદ્ધિ ન કરવી.

મૂલમ્—શ્રીકૃષ્ણસ્તુ કેવલં લીલા કરોતિ રસરૂપિણીમ્ ।

ભૂભારહરણં ચક્રે કલાભ્યામેવ સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ તેા કેવલ રસરૂપ લીલા જ કરે છે. ભૂભારહરણુ તેા સર્વથા કલાથીજ કર્યું છે **વિવેચન—**શ્રીકૃષ્ણ તેા સદા સર્વદા મજ્જભકતોની સાથે જ રસરૂપ લીલા જ કરે છે એવું વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી. તેથી તેનો શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીના અન્તરંગ નિજભકતોએ મનમાં અનુભવ કરવો એ જ યોગ્ય છે માનાદિ,

વિહાસાદિ રસરૂપ લીલા કરતા એવા શ્રીકૃષ્ણ છે, સદા સર્વદા શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે, રાક્ષસ, વ્યેરેન્દ્ર પાપનો ભાર પૃથ્વીપરથી દૂર કરવા શ્રીકૃષ્ણ કલાવતાર ધારણ કરે છે, દુષ્ટોનો વધ કરી દેવતાનું રક્ષણ કરે છે આ પ્રકારે જનમાં જે લીલા પ્રભુ કરે છે તે લીલા નિત્ય, એકરસરૂપ, (તેમજ મૂલભૂત રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની) છે; અને ધર્મિ કાર્ય કરનારી એ લીલા તે કલાદાસ યાચ છે. (૬)

મૂલમ્ - પરમાનન્દદાન તુ સ્વરૂપેણેતિ નિશ્ચય ।

બ્રજસ્થ યવ સતત પુરસ્થો વા કૃપાપર ॥ ૧૦ ॥

તપ્રાપિ રૂપભેદેન ક્રીડતિ સ્મ તથા રસ ।

ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત કેવલ બ્રજે ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — જનમાં વિરાજનાર નિરન્તર પરમાનન્દનું દાન કરે છે, પુર (મધુર) માં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ કૃપામુક્ત યાચ ત્યારે (૬૯) સ્વરૂપથી પરમાનન્દનું દાન કરે છે એ નિશ્ચય છે તેમાં પણ રસરૂપ પ્રભુ ક્રીડાઓ રૂપભેદ કરીને કરે છે જનમાં જે રૂપ છે તે સ્વમર્યાદારહિત કેવલ ધર્મિમાત્રરૂપ છે. (૧૦-૧૧)

વિવેચન — પરમાનન્દનું દાન તેા સદા જનમાં લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય અને પુરી એટલે મધુપુરી તથા દારિકાના સ્વરૂપોની બહુ બહુ કૃપા યાચ તે જ પરમાનન્દનું દાન માત્ર યાચ, નહિ તેા તે સ્વરૂપથી તેા માત્ર મોક્ષરૂપ રૂલ જ પ્રાપ્ત થાય જનમાં સ્થિત સ્વરૂપ તેા નિરન્તર આનન્દરૂપ લીલા કરે છે અને, પુરીમાં સ્થિત સ્વરૂપ બૃહસહિત છે, એટલે જે છવેા તેમનો આશ્રય કરે તેમને કદાપિ આનન્દ મળવાનો સુભવ નથી. પુરીમાંનું સ્વરૂપ મર્યાદાસહિત છે તેથી મર્યાદામાર્ગથી રસદાન જ કરી શકે છે ગીતામાં લખવાને બર્જુનને કહ્યું છે કે - યે યથા યાં પ્રપચન્તે તાસ્ત્યેવ યમામ્બરમ્ ॥ (જે પ્રકારે જેઓ મ્હારેા આશ્રય કરે છે તે પ્રકારે હું તેમને લજુ છું) આ જગતમાં શ્રીકૃષ્ણ અનેક સ્વરૂપ ધરી સ્થલે સ્થલે ક્રીડા કરે છે, જ્યાં જતું સ્થલ ત્યાં તેવું જ સ્વરૂપ - તેવો જ રસ છે. કેવલ મર્યાદાસહિત ધર્મિરૂપ લોકવેદાવીત રસાત્મક સ્વરૂપ સદા જનમાં વિહાર કરે છે (૧૦-૧૧)

મૂલમ્ - સર્વધર્મવિશિષ્ટ તુ સમર્પદં પુરે સતમ્ ।

ઉચ્છૃંક્લા તુ યા લીલા કેવલેન બ્રજે પૃતા ॥ ૧૨ ॥

પરમાનન્દરૂપા સા ઘાલલીલાદિભેદત ।

સર્વગ્ર રસલીલાત્વ ગૂઢભાવેન વર્ણિતમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વધર્મમુક્ત મર્યાદાસહિત સ્વરૂપ તેા મધુરા તથા દારિકામાં મનાવડ છે ને ઉચ્છ્રંખલ એટલે મર્યાદારહિત લીલા છે તે તેા કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપે જનમાં કરી છે, અને તે લીલા બાલલીલાદિ લેહરૂપે પરમાનન્દરૂપ છે (જે) રસલીલાપણાનું સર્વત્ર મૂક લાવે કહ્યું છે **વિવેચન** — જનના સ્વરૂપમાં, તેમ જ મધુરા તથા દારિકામાં

સ્વરૂપમાં ભેદ છે, તેમ જ ફલમાં પણ ભેદ છે. મથુરા તથા દ્વારકાનું સ્વરૂપ ધર્મસહિત અને મર્યાદાયુક્ત છે, પણ વ્રજમાં વિરાજતું સ્વરૂપ ઉચ્છલિત રસરૂપ છે અને ઉચ્છૃંખલ લીલા કરે છે, અને એ જ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમને નામે ઓળખાય છે વૈષ્ણવે એ વ્રજસ્થ સ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ વ્રજમાં શ્રીયશોદોત્સગલલિત શ્રીકૃષ્ણપરમાનંદરૂપ છે. એમની ખાલલીલા, પૌગણ્ડલીલા કિશોરલીલા એ સર્વરસરૂપ જ છે એનું વર્ણન શ્રીગુસાંઈજીએ ગૂઢ ભાવે ગ્રન્થમાં વર્ણવ્યું છે અન્તરંગ લકતોએ તેનો અનુભવ પોતાના મનમાં ધરવો જોઈએ. વ્રજસ્થ રસાત્મક સ્વરૂપની સર્વલીલા જાણવી જોઈએ. (૧૨-૧૩)

મૂલમ્:—કામરૂપતયા કૃષ્ણે વયો ન હિ નિયામકમ્ ।

एतादृशे मूलरूपे मूललीलासमन्विते ॥ १४ ॥

चित्तं निरन्तरं स्थाप्यं सैव सेवा स्वमार्गगा ।

तत्सिद्ध्यर्थं शरीरेण वित्तेनाऽपि विधीयताम् ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ પોતે કામરૂપ હોવાથી એમને વિષે વય કંઈ નિયામક નથી. એવા મૂલ લીલાવાળા મૂલરૂપમાં ચિત્તને નિરન્તર સ્થાપન કરવું એજ સ્વમાર્ગની સેવા છે, અને તેની સિદ્ધિને અર્થે શરીરથી અને ધનથી પણ સેવા કરવી (૧૪-૧૫)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં વ્રજલકતોને સુખ-દાન આપવાને કોટિકામરૂપે પ્રકટયા છે, તેથી રાસપચાધ્યાયીમાં એમને સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ: અર્થાત—“ કામદેવના પણ કામદેવ ’ કહ્યા છે. જન્મતાં જ શ્રીકૃષ્ણલગવાને આનંદરસનું દાન કર્યું એટલે તેમના સ્વરૂપમાં અવસ્થાનો નિયમ નથી. શ્રીગુસાંઈજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે, માનિનીમાનહરણં

અર્થાત—શ્રીયશોદાજીની નિકટ પાલનામાં જુલે છે અને તેજ સમય શ્રીસ્વામિનીજીનું માન પણ હુરે છે. એ પ્રકારે ખાલલીલા કરતી વખતે પણ સર્વલીલા કરે છે એ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયયુક્ત સ્વરૂપ વ્રજમાં છે, એવા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં મૂલલીલાસહિત છે. જેમ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં સદા એક રસલીલા કરે છે તેમ મૂલરૂપ લીલા પણ સદા એકરસ છે. એમાથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય છે તેમ શ્રીકૃષ્ણની લીલા પણ નિત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના મૂલરૂપ રસાત્મક છે તેથી તેમના તેવા (મૂલરૂપ રસાત્મક) સ્વરૂપનું સ્થાન હૃદયમાં કરવું એ જ આપણા માર્ગની રસાત્મક સેવા છે. પ્રભુનો લીલા સહિત અનુભવ નિરન્તર ચિત્તમાં કરવો તનું નામ માનસી સેવા છે.

મૂલમ્:--निवेदनानुसन्धानं विधेयं तादृशैः सह ।

सत्सङ्ग एव कर्तव्यो विश्वासः स्थाप्यतां दृढः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનનું અનુસન્ધાન તાદૃશીય લગવહીય જનોની સાથે કરવું, સત્સંગ કરવો ને દૃઢ વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો **વિવેચન:—**શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ પ્રકટ થાય તે અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું (૧૬)

મૂલમ્:--कृष्णः कृपापराधीनो दीनानामनुपेक्षकः ।

स्वकीयानामन्यभावात्करिष्यत्यवनं स्वतः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણ પોતાની કૃપાને લીધે પશામીન છે તે દીનજનોની ઉપેક્ષા કરત નથી, અને પોતે જ સ્વદીય ભક્તોને અન્નભાવથી રક્ષી લે છે ।વિવેચન—કૃપાકૃપણના અન્નભાવને લીધે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના હાથને આધીન છે ‘સગવડીય જનો આજ છે ।’ “મક્તવિરહકાતર કરુણામય રોહત પાછે છાગે” શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનો રથ હકિયે, પા વડેના આજ્ઞાકારી થયા તથા મજ ભક્તોથી તો એક કણ પણ ભુલ્ય રહેતા ન હતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાદ્વારા નિજભક્તાધીન છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ઘરણુ ખાવી નિઃસાધન થાય, દૈન્યપૂર્વક રહે તેવા ભક્તની ઉપેક્ષા શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ કરતા નથી. સસાચસક્ત જીવોને ‘લાકિઠ પેકિઠ મુજ વા ફળ ખાવી પડે છે પણ નિજ ભક્તોને તો પ્રભુ કદાપિ અન્નભા ભાવ થવા દેતા નથી. પ્રભુ પોતે સદા ભાવની રક્ષા કરતા આખ્યા છે, કરે છે અને કરશે ।

મૂલમ્ - ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિસ્તુ ચિત્તશુદ્ધયા યથા હરો ।

મતિઃ સ્યાન્નૈવ પાશ્વળ્હે તદર્થે સર્વથેષ્યતે ॥ ૧૮ ॥

માર્ગપ્રવર્ત્તકાધ્યાર્યચરણેષુ નિરન્તરમ્ ।

વિશ્વાસ સુદૃઢઃ કાર્યસ્તતઃ સર્વે ફલિષ્યતિ ॥ ૧૯ ॥

વિશેષો ગોવર્ધનદાસપદ્માજ્ઞેય કિમધિકમ્ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની શુદ્ધિથી હૃદિમાં મતિ થાય અને પાશ્વળમાં મતિ થવા પામે નહિ તે અર્થે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો સર્વથા એકજોજ (૧૮) પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્ત્ત વનાર શ્રીઆચાર્યજીના પરણુકમણમાં અતિદૃઢ વિશ્વાસ કરવો. તેથી સર્વ સિદ્ધ થશે.

વિશેષ વાર્તા ગોવર્ધનદાસ પરના પત્રમાંથી એક લેવી. અધિક શું લખુ ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितप्रसंगिष्ठसमे शिशापत्रे श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकाद्रुक्तावसहितं समाप्तम् ।

શિશાપત્ર રહ મું

ઉદ્દેશ—સત્સજથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પ્રથમ જે નામનિવેદનના મ ત્રેણું મળવું થયું હોય તેના અર્થનું અનુસધાન કરવું નિશ્ચય શુદ્ધિથી ભગવત્સેવા કરવી વૈષ્ણવનું સમાધાન ભગવત્સેવામાં જ છે, પ્રભુમાં પ્રપત્તિ વૃદ્ધ કરે એ જ કરવું દુરાચાર્ય પ્રભુ સેવાથી વચ્ચે થાય છે તેથી ભગવત્સેવા કરનાર જીવ ભાગ્યવાન છે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેથી ભગવત્સેવા એ સ્વરૂપની સેવા કરવી હવે સત્સજ તથા સેવાનો પ્રકાર જણાવે છે

મૂલમ્—સત્સજ્ઞેન પ્રમો ચિત્ત સ્થાપનીય નિરન્તરમ્ ।

પૂર્વે શ્રુતાનામર્થાનામનુસન્ધાનમાદરાત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સજથી નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પૂર્વે મળવું કરેલા નામનિવેદનના મન્ત્રના અર્થનું અનુસધાન આદરસહિત કરવું (૧) વિવેચન—નવરત્નમન્ત્રમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—નિવેદનનું તો સર્વથા તારણીય જનની સાથે સમરણ

કરવું !' ત્યારે ચિત્તમાં પ્રભુ નિરન્તર સ્થિત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર સત્સંગ કરવો. તથા શ્રીવલ્લભદ્વારા પ્રથમ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું શ્રવણ થયું છે તેનું આદર પૂર્વક અર્થાનુસન્ધાન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણનામ સકલ વેદ શસ્ત્રનો સાર છે, પરમરસાત્મક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને શરણુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આપ્યો છું એમ ભાવ રાખવો. (૧)

મૂલમ્:--ભગવત્સેવનં સમ્યગ્વિધેયમિતિ નિશ્ચયઃ ।

વૈષ્ણવાદિસમાધાનં કૃષ્ણસેવૈવ સર્વથા ॥ ૨ ॥

યતઃ પ્રભૌ પ્રપત્તિર્હિ વર્દ્ધતે કાર્યકારણાત્ ।

સેવયૈવ હિ સન્તુષ્ટઃ સુખસેવ્યઃ પ્રમુર્ભવેત્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભગવાનની સેવા સારી રીતે કરવાનો નિશ્ચય રાખવો. સર્વથા શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ વૈષ્ણવનું કર્તવ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કારણ છે અને પ્રપત્તિની વૃદ્ધિ કાર્ય છે એમ કાર્યકારણભાવથી નિશ્ચય પ્રભુમા પ્રપત્તિ વધે છે, સેવાથી સન્તુષ્ટ પ્રભુ સુખ સેવ્ય થાય છે.

વિવેચનઃ—અત્યન્ત પ્રીતિપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિથી ભગવત્સેવા કરવી એજ વૈષ્ણવનો ધર્મ છે. નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:—મ્હારી સેવાથી જેમને સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા ભક્તો સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિને પણ ઇચ્છતા નથી એટલા બધા તેઓ મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે અને મ્હારી સેવામાં તેમને એટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓ આ ચતુર્વિધ મુક્તિની ઇચ્છા નથી રાખતા તો પછી કાલથી નાશ થાય એવા સ્વર્ગાદિક રાજ્યની તો વાંછના તેઓ ક્યાંથી કરે ? તેમજ તૃતીયસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

અર્થ—“દુષ્ટ પૂતના કે જેણે મારવાની ઇચ્છાથી સ્તનમાં કાલકૂટ વિષ ભગવાનને પાન કરાવ્યું તેને પણ ધાત્રી-માતાને યોગ્ય પદવીની પ્રાપ્તિ થઈ, તો એવા પ્રભુ વિના અન્ય કોણ વધારે દયાલુ છે કે જેને શરણુ અમે જઈએ?” અષ્ટમ સ્કન્ધમાં કહે છે કે:—

અર્થ:—‘જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલ-સિચન કરવાથી નાની મોટી સર્વ શાખાને તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વિષ્ણુનું આરાધન સર્વ દેવને તથા આત્માને સન્તોષકારક છે, એ વચનાનુસાર નિત્યનિયમ પૂર્વક ભગવત્સેવા કરી, પ્રસાદી વસ્તુથી તાદૃશીય વૈષ્ણવનું સમાધાન કરવું.

પ્રભુની પ્રાપ્તિને અર્થે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી, શ્રીગુણાંકજી વિશ્વસિમાં કહે છે કે:—

यद्दैन्यं त्वत्कृपाहेतुर्न तदस्ति ममाऽप्यपि । तां कृपां कुरु राधेश यया तद्दैन्यमाप्नुयाम् ॥१॥

प्रियसङ्गमराहित्याद् व्यर्थं । सर्वे मनोरथाः । निरपत्रपतासिद्धयै जीवामि सखि साम्प्रतम् ॥२॥

विज्ञप्तौ वाऽपराधे वा पाषण्डे वा मदुक्तयः । पर्यवस्यन्ति कुत्रेति न जानेऽहं विमूढधीः ॥४॥

बलिष्ठा अपि महोपास्त्वत्कृपाग्रेऽतिदुर्वलाः । तस्या ईश्वरधर्मत्वात् दोषाणां जीवधर्मतः ॥५॥

त्वदर्शनविहीनस्य त्वदीयस्य तु जीवितम् ॥ व्यर्थमेव यथा नाथ ! दुर्मगाया नवं वयः ॥६॥

અર્થ —જે દૈન્યથી આપની કૃપા થાય છે તે દૈન્ય મારામાં આણુ માત્ર પણ નથી, તેથી હું રાધિકેશ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી મારામાં આપની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવું દૈન્ય આવે [૧] પતિના સંગમવિના સર્વ મનોરથ વ્યર્થ છે તેથી હું સખી ! નિર્દોષજપણાની સિદ્ધિને અર્થે હું જીવ છું ! [૨] ચિત્તથી, વચનથી, શરીરથી, ક્રિયાથી, વિજ્ઞાનથી, અને

જાનની હું કુદ છું, મ્હારો અપરાધ તમે કંઠલા પ્રકારે વિચાર્યો ! (૨) મારા વા
વિશ્વસિમાં અપરાધમાં કે પાળણમાં ચામાં અણુયે તે મૂઠ ધમલી બુદ્ધિવાળો હું સમજી શકું
નથી (૨) મારા દોષ બહુ બહવાન છે, તો પણ આપની કૃપા/આગળ તે અતિદુર્લભ
છે કારણકે કૃપા એ આપનો ઇશ્વરધર્મ છે, અને દોષ તે અમારા જીવનો ધર્મ છે તે
ઇશ્વરના આગળ જીવના ધર્મો દુર્લભ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, આપના ભક્તો, આપ
ઈશ્વરસંહિત થઈ જીવે એ કે નાથ ! સામ્યદીન વિધવાની ધોવનદયા સમાન અર્થ છે (૩)
એ પ્રકારે 'હું મહાદુષ્ટ' છું 'આપે મ્હારા પ્રભુ' છો, મીઝામાર્જીદ્વારા અને આપ
સમ્મત થાયો છે તેથી કે પ્રભુ, કૃપા કરો' ઇત્યાદિ બાવના કરવી એ દેવ્ય એક પ્ર
કારણ થઈ કૃપા કર્યો, જાવની વૃદ્ધિ કર્યો, દીન ધર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ
નુપ્ત થાય છે, ત્યારે પ્રભુ મુજસેવ્ય થાય છે, સેવામાં પ્રતિબન્ધ કરતા નથી, તથા શેઠ
ઉપદેવ ઉપદેવ કરતા નથી એમ સહજ આશુચ્ચપર્વન્ત નિર્વિખે શ્રીકૃષ્ણસેવા ધર્મ શકે છે (૨-૩)

મૂલમ્ —તુરારાગ્યસ્ય સેવૈવ ઘડીકરણસાધનમ્ ।

કૃષ્ણસેવા પ્રકુર્વન્તો ભાગ્યવન્તો જના મતાઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ દુરાશય છે તેમને વશ કરવાનું સાધન માત્ર સેવા છે તેથી
જીવે કૃષ્ણસેવા સારી રીતે કરે છે તેઓ ભાગ્યવન્ત છે (૪)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ એવા અત્યન્ત દુરાશય છે કે જાણ તથા શિવાદિને ખ
કોટાન કોટિ વર્ષપર્વન્ત અનેક સાધન કરવાથી સમાધિમાં સ્વરૂપ ઇશ્વર માત્ર થાય
છે જીવ તો અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તેથી એવા દુષ્ટ જીવને પ્રભુ દુરાશય થાય એમાં કે
આશ્ચર્ય ? મહાએળી જનો હુકમમાં જેની કષ્ટતા કરે છે, મુનિજનો જેમને અર્થ જન્મે
જન્મ મલ્લ કરે છે એવા દુરાશય પ્રભુને જીવ શી રીતે આશાથી (પ્રસન્ન) થઈ ? જ
ને દેવી જીવે શ્રીજામાર્જીદ્વારા શરણ આપ્યા છે અને પુષ્ટિમાર્જીય રીતિએ ભગવત્સેવા
કરે તે તથા દીનતાને સાધન કરે છે તેમને પ્રભુ વરદ થાય છે તેથી જે દેખુવ શ્રીજા-
માર્જીદ્વારા પુષ્ટિમાર્જીયા પ્રવેશ કરી એમની રીતિએ ભગવત્સેવા કરે છે તે પરમ ભાગ્યવાન
છે સમસ્તક-ધર્મો પ્રસ્તાવિત છે કહ્યું છે—“દેવ, અસુર, મનુષ્ય, વક્ષ કે બધા—એમાંથી
જન્મે તે કોઈ ભાક્ષદાતા ભગવાનના શરણારવિન્દને જાણે છે તે જેવા આપણે અસુર છીએ
તેવા દોષ તો પણ કમ્પાણુક્રમ થાય છે” તેમજ અષ્ટમસ્ક ધર્મ પાર્વતીને મહાદેવજી
કહ્યું છે—“નારાયણપરાયણ જીવે કોઈથી ભય પામવા નથી તેઓ સ્વર્ગ ભાક્ષ, જ
નરકમાં પણ તુચ્છ અર્થ જોનારા છે” એવા જનન્ય ભગવદ્ભક્તો સમાન જન્ય કોઈ નથી

મૂલમ્ —તસ્માદ્ દૃઢ મનઃ કૃત્વા કૃષ્ણ એવં હિ સેવ્યતામ્ ।

અગ્રત્ય પૂત્તમસિલ ષદિપ્યતિ વિશેષતઃ ॥૫॥

શ્રીધિહલપ્રભોદાસ શ્યામદાસ રૂઢ સ્થિત ।

તત્રત્યપૂત્તાન્તોઽગિલો વિવિચ્ય લેન્ય કિમધિકમ્ ?

શબ્દાર્થ —તેથી મન દૃઢ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું અત્યેનું સર્વ પૂત્તાન્ત રથમ

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकोनचत्वारिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजी-
कृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ३९ ॥

શબ્દાર્થ:—મહત્તર નામના ભગવદ્દીય દ્વર 'દેશ' ચાલ્યા ગયા અને આપ પણ દ્વર છો. તેથી પત્રદ્વારા હું સ્વદ્દુ ખતુ વિશેષ નિવેદન કરું છું કૃપાબલથી હું કંઈક આપણા આર્ગના ધર્મને સમજી છું તેથી એ ધર્મની અસિદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલા હૃદયકલેશને દ્વર કરશે ? વિવેચના:—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે હું હુંખ તમને, પત્રદ્વારા નિવેદન કરું છું કારણકે તમે સર્વ લાયક મહારા પ્રિય બ્રાતા છો તેથી હુંખસુખ તમારા વિના અન્ય કોને કહી શકાય ? તમે દ્વર છો જો

તેમજ અને તમારા સગર્ભા દુઃખ પણ યાત નહિ મહત્તર છે નામ જેટું એવા ભગવાન
મહારી પાસેથી કંઈક ધર્મપ્રસન્ન બાધ્યા ગયા છે તમે દૂર હોવાથી તમારા મિત્રનની જ્ઞાપ
મને નથી । તેથી પત્રદ્વારા સમાચાર જણાવ્યો । [૧] શ્રીઆચાર્યજી તમા શ્રીશુભાંશી
કૃપાના બલથી અને નિજ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગનો ધર્મ કંઈક સુરે છે એ ધર્મ (ભગવદીય દૂર જવાય
જને દુઃસગ પ્રાપ્ત થવાથી) સિદ્ધ થયો નથી તેથી મને હૃદયમાં અત્યન્ત દુઃખ થાય છે તે કે
દૂર કરો ? હું સકલસાધન રહિત છું દોષપૂર્ણ છું તો પણ મ્હારું દુઃખ નિવૃત્ત કરો જ

મૂલમ્—પ્રાય પાપઘ્નિમુસ્યોઽહ હરિણા હૃદિ ચિન્તિતઃ ।

કૃપાહરણ્યુપેક્ષાં મે કુરુતે દીનવત્સલ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રાય ‘હું પાપવટીઓમાં મુખ્ય છું’ એમ શ્રીહરિએ હૃદયમાં વિચાર્યું
છે, (કારણકે) શ્રીહરિ એ કે દયાલુ છે દીનવત્સલ છે તો પણ મહારી ઉપેક્ષા કરે છે (૩)

વિવેચન—હવે શ્રીહરિશયજી દીનતાના લક્ષણ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને જતાવ્યા
‘હું પાપવટી છું તો તે મ્હારે મુખે શું કહું ?’ એમ નિઃસાધનપણાનું કથન કરે છે. શ્રી
હરિજ અને સર્વ પાપવટી જનોમાં મુખ્ય બને છે એ શ્રીહરિ સર્વદુઃખહર્તા, ખર
દયાલુ, તમા દીનવત્સલ છે તેણે પણ જ્યારે મહારી ઉપેક્ષા કરે છે તો તેથી સિદ્ધ થાય
છે કે ‘હું મહાપાપવટી છું’ હવે હું શું કરું ? વિશ્વાસમાં કહું છું કે—

અર્થ—શ્રી શુભાંશી શ્રીબોવર્દનનાથજીને કહે છે કે—‘હું ચિત્તથી દુઃખ છું,
વાણીથી દુઃખ છું, કથાથી દુઃખ છું, ક્રિયાથી દુઃખ છું, જ્ઞાનથી દુઃખ છું, ભજનથી દુઃખ છું
—એ પ્રકારે મહારા અપરાધ કેટલા કેટલા વિચાર્યો । હું બાલુ છું કે હું મ હલાઅવાન છું,
કારણકે જાપ બોધુસેશ્વરે આપે, બોપ, બોપીયા અને સર્વ જગત્ની રક્ષા કરી છે, આપે જાપ
ભક્તનો કલેશ સહો નથી, જાપનો સ્વભાવ જ એવો પરમદયાલુ છે તેના જાપ શ્રીશુભ-
શ્વરે નિજ સ્વભાવ—ભક્તનો કલેશ ન સહન કરવો એવો સ્વભાવ—અન્યથા કયો જોડે જાપ
કોર થયા અને ભક્તનો કલેશ સહન કરવા લાગ્યા ।’ આ પ્રકારે શ્રીહરિશયજીને દેવ
કર્તુ છે એ દેવજ પુષ્ટિમાર્ગમાં હરિને સન્તોષ જાપવાનું સાધન છે ભગવદીય જનો દેવથી
‘હો પવિત્રનકો રામા, હો પવિત્રનકો ર્ષિ, હો પવિત્રનકો ટીકો, હો પવિત્રનકો નાયક,
ઇત્યાદિઠ માય છે, હવ જ્યારે ભગવાનથી ન્યાસ પડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે તેથી જ
શ્રી આચાર્યજી બાલબોધમાં કહે છે કે—સ્વભાવથી દુઃખ છે’ એ જાપને અનુસરીને જન
શ્રીહરિશયજી કહે છે કે—‘હું પાપવટીમાં મુખ્ય છું’ એમ વિચારીને જ શ્રીહરિએ
મહારી ઉપેક્ષા કરી છે (૩)

શબ્દ પુરાણ શ્રીમદ્ભગવત, શ્રીતા વિમરેમાં એવું મસિદ છે કે શ્રીમદ્વપ્રભુ ભક્તની ઉપેક્ષા
કરતા નથી, જ્યાં તમે શ્રી રીતે જવું કે ‘મહારી પ્રભુએ ઉપેક્ષા કરી છે ?’ આ વાતનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્—ઉપેક્ષિતધ્વેજરિણા સ્વજનૈરણ્યુપેક્ષતે ।

અર્થ—ક યામિ હારણ વનસ્થ ઇવ વિસ્મૃતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—જેની હરિ ઉપેક્ષા કરે છે તેની સ્વજનનો પણ ઉપેક્ષા કરે છે તેથી હું
વનસ્થ પુરુષની સમાન (સર્વજનોથી) વિસ્મૃત છું તો હું કેને યરણે ભડ ? (૪)

વિવેચન:—મહારો! પુષ્ટિમાર્ગીય તદીયોએ ત્યાગ કર્યો તેથી હું એમ જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણે મહારી ઉપેક્ષા કરી છે. મહેં મહાનુભાવીના શ્રીમુખદ્વારા શાસ્ત્રવાર્તાનું શ્રવણ કર્યું છે કે ભગવદ્દીયનો સમાગમ થાય ત્યારે જાણવું કે ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે, અને જ્યારે ભગવદ્દીયો ત્યાગ કરે ત્યારે જાણવું કે ભગવાન ઉદાસીન થયા છે. હાલ ભગવદ્દીયો મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે તેથી હું એમ જાણું છું કે ભગવાને મહારી ઉપેક્ષા કરી છે ! હવે હું શું કરું ? કેને શરણ જાઉં ! એ વિચારથી હૃદયમાં ચિન્તા થયા કરે છે. જેમ કોઈ મહાગાઠ વનમાં જૂલા પડેલા પુરુષને કોઈપણ દિશામાં સ્વમાર્ગ સૂઝતો નથી અને તેથી તેને ખડું ચિન્તા થાય છે તેમ મને પણ ખડું ચિન્તા થાય છે. (૪)

કોઈ એમ શકા કરે કે—‘પ્રભુ ઉપેક્ષા કરી ચાલ્યા ગયા’ એમ કહેવાથી પ્રભુ ઉપર દોષનું આરોપણ કરવા જેવું થાય છે, એવી ભક્તિમાર્ગની રીત નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ છે એવા નિર્દોષ પ્રભુ પર દોષનો આરોપ કેમ લાગે છે ? આ શકા થાય તો તેનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્:—પ્રભોરપિ ન વૈ દોષો ગુણલેશોઽપિ નો મયિ ।

વિસ્મૃત્ય દોષનિચયં ચં ગૃહ્ણીયાદ્ ગુણગ્રહમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુનો પણ દોષ નથી. પણ પ્રભુ જેનું ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહનું વિસ્મરણ કરી ગુણનું જ ગ્રહણ કરે છે. (૫)

વિવેચન:—પ્રભુનો દોષ સ્વદય પણ નથી, એ સર્વ દોષ મહારો છે. મહારામાં ગણલેશ નથી, દોષ નખથી શીખા પર્યન્ત ભર્યા છે. મહારા દોષ હું વિસરી ગયો છું. મહારામાં એવી અયોગ્યતા છે એ જ મહારો દોષ છે. પ્રભુ તો સર્વદા ગુણસયુક્ત છે એટલે દોષને જોતા નથી, જેનો અંગીકાર કરે છે તેના ગુણને જ જુએ છે. (૫)

મૂલમ્:—યથા નિઃશ્વાસરહિતં કિં કરોતિ સુમેષજમ્ ?

તથા વિગતભાવં માં કથાસેવાદિકં પુનઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્વાસરહિત મનુષ્યને સુંદર ઔષધ કંઈ કરી શકતું નથી તેમ ભાવરહિત એવો જે હું તેને કથાસેવાદિક શું [અસર] કરી શકે ? [૬]

શિબ્દાર્થ:—જો પુરુષને શ્વાસ નથી હોતો તો સુંદર લેખજ પણ વૃથા છે. અર્થાત કંઈ પણ પરાક્રમ કરી શકતું નથી. તે પ્રકારે મહારામાં (ભગવાન પ્રતિ) ^૧ભાવ નથી તો મને સેવાકથાદિક ભગવદ્દર્મ શું અસર કરી શકે ? કંઈ પણ નહિ, તેથી મને હુ.ખ થાય છે. ભાવ વિના સેવાકથાદિક ક્રિયાવત્ હોઈ શું ફલ સિદ્ધ કરે ? (૬)

મૂલમ્:—પ્રાયઃ કથૈવ^૨ નૈષાસ્તિ યતસ્તિષ્ઠતિ નો હૃદિ ।

ન વાનુભાવં કુરંતે નિજં ત્યાગાઽભિધં મયિ ॥ ૭ ॥

(૧) સેવાફલ અન્યમાં દર્શાવેલુ મુખ્ય ફલ—અલૌકિક સામર્થ્ય, સેવામાં ઉપયુક્ત એવો વૈકુણ્ઠમાં દેહ વા સાયુજ્ય—ભાવ વિના ચતું નથી તેથી શું ફલ સિદ્ધ કરે ? કંઈ પણ નહિ ! એવું અત્ર વિવેચન કર્યું પરંતુ ગૌણ ફલ તો થાય છે, (૨) નૈષાસ્તિ ને બદલે નૈવાસ્તિ પણ પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે, એટલે કથા પણ એવી (ત્રિષ્ટ) થતી નથી કે જે હૃદયમાં ના જાય એ પ્રાર્થના અર્થ પ્રાર્થના નીચળી ને ને

શબ્દાર્થ — પણ કરીને જોવી કયા પણ થતી નથી અને તેથી હૃદયમાં તે સ્થિત થતી નથી. મહારા પર પોતાના ત્યાગ નામનો અનુભવ પણ કરતા નથી. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણની કયા સેવાદિકમાં એવ સ્થિત થયો નથી, ત્યારે હૃદયમાં આવ કયાંથી સ્થિત થાય ? એ સમવર્તીય દ્વારા અવલુ થાય તો હૃદયમાં આવસિક આવ એમ 'શ્રીમદ્ સમવર્તના દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યું છે—'અર્થ — 'સ્વસકલના કર્મના બિ દ્વારા આવરૂપ કમલ પ્રતિ પ્રવિષ્ટ થયલા શ્રીકૃષ્ણ, જેમ શરદ્ ઋતુ વહનો મલ દ્વા કરે છે તેમ સકલના હૃદયનો મલ નિવૃત્ત કરે છે' વળી શ્રીકૃષ્ણદેવણને કહ્યું છે કે — 'અર્થ—જ્ઞાનદરસથી સુન્દર જોવું જે બેવિન્દનું માહાત્મ્ય તેનું અવલુ અને કીર્તન, જે નિત્ય કરે છે તે નિઃશય્ય કૃતાર્થ થાય છે.' 'કયા તથા કીર્તનાદિનું માહાત્મ્ય જનુ વચ્ચે નોથી પ્રતિપાદિત થઈ શકે છે જોવી કયાના અવલુ વિના હૃદયમાં આવ થી રીતે સ્થિત રહે ? જ્યાં સુધી રહે સમજાની કાર્યોમાંથી મનનો ત્યાગ ન થાય—મન નિવૃત્ત નથી ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો અનુભવ કયાંથી થાય ? ઠારણ કે મનથી આવ સિક્ક થાય છે, અને તે મન તો સૌક્ય સંસારાદિક વિષયમાં અવિષ્ટ છે—અર્થ છે—ત્યારે અનુભવ કયાંથી થાય ? અર્થ —વિષયાદિક કામનાથી ભરેલા હૃદયમાં કરિને આવેશ સર્વથા થતે નથી, જોવું સંન્યાસનિષ્ઠમાં શ્રીમાધ્યમીનું વચન છે જે અન્યમાં પ્રતિપાદિત થોઈ વેદિકનો ત્યાગ મહારામાં નથી તેથી અનુભવ નથી. (૭)

મૂલમ્—સેવા તુ પ્રતિષદ્ધા મે ભોગોદેગાદિવાધકૈઃ ।

ગેહવિષ્ણાદિકાસક્ત્યા કર્ય સા માનસી ભવેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ —લોગ, ઉદ્દેગાદિક પ્રતિજન્યથી સેવા પણ પ્રતિજન્ય થયેલી છે તે વચ્ચે, વિશેષની આસક્તિને તીર્થ માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ? (૮)

વિવેચન.—તતુજા અને વિતજા સમવર્તસેવામાં અનેક પ્રતિજન્ય છે, શરીર અને મન્દિયોના વિષયની કામના ઉદ્ભવે છે ત્યારે સેવા કરતાં જોવો ઉદ્દેગ થાય છે કે ત્યારે સેવા થઈ રહે કે હું આનંદાન કરું ! આ પ્રકારે પ્રથમ તો વિષયલોગની કામનાને તીર્થ મનમાં ઉદ્દેગ થવાથી સેવામાં મન આસક્ત થતું નથી જે પ્રભુને છદ્દે છેતું નથી અને તેથી જ પ્રતિજન્ય આવી પડે છે જેમાં સેવા જની આવતી નથી અને ગુણાદિક કાર્યમાં અર્થ થવાય છે આ સ્થિતિમાં માનસી સેવા કયાંથી સિદ્ધ થાય ? સેવાદેવમાં શ્રીમાદ્વાર્ધન મહાપ્રભુલ કહે છે કે — 'સદ્ગતિ પ્રતિષ્ઠાનો વા યોગો વા સ્વાતુ વાધક' આ વચ નાનુસાર ઉદ્દેગ પ્રતિજન્ય અથવા લોગ સેવામાં બાધક છે ઉદ્દેગ થવાથી તતુજા વિતજા સેવા થઈ શકતી નથી લોકિક આસક્તિ થવાથી માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય ? તતુજા અને વિતજા સેવાના અભાવમાં માનસી સેવા પરમ દુર્લભ છે (૮)

મૂલમ્—તાતપાદેપુ યાતેપુ દુર્મગસ્ય પરોક્ષતામ્ ।

સત્સુ સર્વેપુ યાતેપુ દુર્શોર્વૂરમહ સ્થિત ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તાતપાદ (શ્રીકૃષ્ણપુરાણ) મહારા જેવા દુર્ભાગ્યવાનુ એવથી પરોક્ષ થયા. સર્વ સમજનો હિંદી દર અથા છે અને હું જોઈએ રહ્યો છું અથવા હિંદી દર

રક્ષો છું. વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે મહારી આ અવસ્થા છે અને માર્ગ પ્રકટ કર્તા શ્રીઆચાર્યજી, માર્ગપ્રકાશકર્તા શ્રીગુસાંઈજી, નામનિવેદન કરનાર મહારા શુરુદેવ શ્રીગોકુલનાથજી અને મહારા તાત શ્રીકલ્યાણરાયજી—આ સર્વ મહારાથી પરોક્ષ થયા છે ! હું તેમનાથી વિખુટો પડ્યો છું ! આ દુઃખમાં મને કોણ સહાય આપશે ! હું દુર્ભાગી છું કારણ કે સર્વગુણથી સુકૃત એવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોથી પણ હું દૂર પડ્યો છું. મહાર રંચક પણ સમાધાન કરનાર કોઈ નથી તેથી હું શું કરું ? હું દુઃખ પામું છું.

મૂલમ્:—શ્રીભાગવતચિન્તા તુ ન વિના સંગતે: સતામ્ ।

મનસોઽત્યન્તવિક્ષેપાન્ન વા શરણભાવનમ્ ॥૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્પુરુષની સંગતિ વિના શ્રીભાગવતનું ચિન્તન થતું નથી અને મનના અતિશય વિક્ષેપને લીધે શરણભાવના પણ નથી. (૧૦) વિવેચન:—કોઈ કહે કે તમે મહાજ્ઞાની છો તો સત્સંગ નથી તેથી શું થયું ? શ્રીભાગવતનું અવલોકન કરો ! તેથી સર્વ ચિન્તા અને કલેશ દૂર થશે, તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે, એકાગ્ર ચિત્ત હોય અને સત્પુરુષનો સંગ હોય ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજાય છે, મને તો ચિન્તાથી હૃદય દુઃખી થયું છે અને સત્સંગ પણ નથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવ ક્યાંથી સ્પષ્ટ થાય ? કોઈ કહે કે હરિના શરણની ભાવના કરો ! કારણ કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—અર્થાત્—‘અશક્યમાં વા સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિ શરણ છે’ વળી ગીતાજીમાં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ કહ્યું છે કે:—‘સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી તું મને (શ્રીકૃષ્ણને) એકલાનેજ શરણ આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !’ આ પ્રકારની શરણભાવના પણ શ્રીહરિરાયજી કહે છે ‘મહારાથી ચિન્તા અત્યન્ત વિક્ષેપને લીધે થતી નથી (૧૦)

મૂલમ્:—વાત્તાન્તરકૃતિપ્રેમ્ણા નાષ્ટાક્ષરમનોજપ: ।

મહત્વમત્યા લોકાનાં પ્રપત્યા દૈન્યનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—(ભગવદ્વાર્તા વિના) અન્ય વાર્તા કરવામાં પ્રેમ થવાથી અષ્ટાક્ષર મંત્રનો મન.પૂર્વક જપ થતો નથી સર્વ લોકો મને મહાન્ બ્રહ્મી શરણ આવે છે એવી મહત્વબુદ્ધિથી—અભિમાનથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. (૧૧) વિવેચન —કોઈ કહે કે બીજું કંઈ ન થાય તો અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ કરો તેમ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે—‘તેથી સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતા જ સદા સ્થિતિ કરવી એમ મહારી મતિ છે.’ આ શકાનું સમાધાન કરે છે:—‘મને તો લૌકિક વાર્તાન્તરમાં અત્યન્ય પ્રેમ ઉદ્ભવે છે, તેથી અષ્ટાક્ષરજપ શક્ય નથી, કોઈ કહે કે તેમ ન થાય તો પ્રભુ પ્રતિ દૈન્ય દર્શાવી તેમ કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થશે, શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—દૈન્ય તમને (શ્રીકૃષ્ણને) સન્તુષ્ટ કરવાનું સાધન છે, આ પ્રકારે શકા થાય તો સમાધાન કરે છે—લૌકિકમાં સર્વ લોકોમાં મારી મહત્તા છે તેથી મહને અહન્તામમતા આવે છે કે ‘હું મહાન્ છું બહુ સમજું છું, મહારામાં બહુ ધર્મ છે’ અને તેથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. લૌકિક મહત્તાથી ઉન્મત્ત

યમ પ્રકૃષ્ટિત યમ ક્ષુ ઇ આ પ્રકારે દેવ્યનો નાશ થયો છે (૧૧) :

મૂલમઃ—નિવેદનાનુસન્ધાન સન્નિસ્ત્યકસ્ય મે કયમ્ ?

કેવલ શરણં સર્વત્યાગાભાવાદ્વ તુલ્લભમ્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—સત્પુરુષોથી ત્યજ્યવદો એવો જે હું તેને નિવેદનનું અનુસન્ધાન કર્યો હોય શકે ? સર્વત્યાગ પણ નથી તેથી કેવલ શરણુ પણ દુર્લભ છે (૧૨)

વિવેચન—હાઇ કહે કે નિવેદનનું અનુસધાન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થશે તો શ્રીકૃષ્ણ શિવ છે કે સત્પુરુષ એવા જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તવદીયો છે તેમણે તો મહાશય ત્યાગ કર્યો છે, તો હવે નિવેદનનું અનુસધાન શી રીતે કરી શકું ? કાશ્યુ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન ભક્તવદીયોએ એકત્ર યમ કરવાનું છે, એમ શ્રીજાજીજીજી નવરત્નમાં કહે છે—નિવેદનનું સ્મરણ તો સર્વથા તાદશીય જનોએ મહીને કરવું, આ વચનનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન એકતાથી યમ શકે નહિ. હાઇ કહે કે—કેવલ પ્રભુ શરણુ કરે. શ્રીજાજીજીજી મહાપ્રભુજીજી શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં શરણુમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે શરણુ સ્વીકારો—તો સમાધાન કરે છે કે—‘કેવલ શરણુ તો સર્વ લોકક વેદિકનો મનમાં ત્યાગ થાય ત્યારે સિદ્ધ થાય પણ મહાશયમાં તો લોકિક વેદિક કર્મ આસક્ત યમ થઈ છે, તેથી સર્વત્યાગનો અભાવ હોવાથી શરણુ કર્યાથી યમ શકે ? શરણુ પરમ દુર્લભ છે ! હું શું કરું

મૂલમ્—વાચ્ચલ્યાચ્ચેતસ કુત્ર દૃઢઃ કૃષ્ણપદાશ્રય ?

વિવેકધેર્યે તદ્દેતૂ મૂલાધીશસ્ય મે કયમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની અવલતાને લીધે શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કર્યાથી હોય શકે ? તે આશ્રયના કારણરૂપ વિવેક તથા ધૈર્ય છે—જે ઉભય મૂર્ખની અધીષ્ટ એવો જે હું તેને કેમ સમજવે ? (૧૩) **વિવેચન—**મહાર્જ ચિત્ત લોકિક દેહસમ્મત થી કર્મમાં અતિશયલ યમ રહ્યું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી. આશ્રયની વાત તો ક્યાં રહી ? પ્રથમ તો વિવેક અને ધૈર્ય જે આશ્રયની સાધન છે તે મહાશય—મૂર્ખના શબ્દમાં—નથી. વિવેક, ધૈર્ય તથા આશ્રય એ ત્રણ આવશ્યક છે એમ શ્રીજાજીજીજી વિવેકધૈર્યશ્રમશ્રમમાં કહે છે—‘વિવેક તથા ધૈર્યનું નિરન્તર રક્ષણ કરવું તેમજ આશ્રય પણ શખવે. અજ્ઞાનીને વિવેક ધૈર્ય સમજવતાં નથી અને તેથી આશ્રય પણ આવી શકતો નથી [૧૪]

મૂલમ્—ભાવો યદનુભાવેન મયેન્નિષ્કાસિતસ્તતઃ ।

ક તા મ્જમુવ કૃષ્ણચરણામ્બુરુહાદ્વિતાઃ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—એના અનુભવથી જાવ વળવે છે તે વજદેશથી હું દૂર થયો છું ! શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દનો ચિદ (મ્જમ, વજ અકુચ, પદ્ય ઇત્યાદિક) થી અલિપ્ત એવી વજમુખિ પણ ક્યાં ? (૧૪) **વિવેચન—**હવે શ્રીકૃષ્ણશિવ છે કે ‘કથું ન બની આવે તો વજલીતાની જાવતા કરવી તેમ કરવાથી અનુભવ થાય છે ! પણ તે જાવતા અનુભવ તો વજમુખિની લીધા સામગ્રી એવાથી યમ શકે અને હું તો તે વજમુખિથી

દર પરદેશમાં સ્થિતિ કરું છું. આ પરદેશમાં શું નિરીક્ષણ કરવાથી ભાવ પ્રકટ થાય ? આ પ્રકારે પોતે દૈન્ય કરે છે એટલામાં નિસાધનત્વની ભાવના કરતા કરતા તેમને (શ્રીહરિરાયજીને) તીવ્ર વિરહ [વિપ્રયોગ] પ્રકટ થાય છે તેથી પોતે દેહાનુમ્ધાન બૂલી જાય છે અને વ્રજની લીલામાં તન્મય થઈ ઉચ્ચાર કરે છે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સર્વલીલા સ્થલે સ્થલે વ્રજભક્તોના સંગમાં કરે છે તે વ્રજભૂમિ ક્યાં છે ? જે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણના દક્ષિણ ચરણારવિન્દના તવ ચિન્હ જેમકે—દ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, સ્વસ્તિક, પદ્મ, અષ્ટકોણ, યવ, ઊર્ધ્વરેખા, કલશ, તેમજ વામચરણારવિન્દના સાત ચિન્હ જેમકે ગોપદ, જમ્બુ, મત્સ્ય, ધનુષ, ત્રિકોણ, અર્ધચન્દ્ર, અને આકાશ—એમ ષોડશ ચિહ્નયુક્ત વ્રજભૂમિ ક્યાં છે. ? [૧૪]

મૂલમ્:—ક શૈલઃ કૃષ્ણદાસાશ્રયઃ પુલિન્દીભાવપોષકઃ ।

કવ તે શ્રીયમુનોદેશા લીલારસવિતારકાઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—પુલિન્દીના ભાવપોષક તથા કૃષ્ણદાસ છે નામ જેમનું એવા શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? લીલારસનો વિસ્તાર કરનારા શ્રીયમુનાજીના ઉત્કૃષ્ટ દેશ—પ્રદેશો ક્યાં છે ?

વિવેચન:—પરમ ભક્ત શ્રીગિરિરાજજી જે ‘શ્રીકૃષ્ણદાસ’ એવા નામથી ઓળખાય છે, તે ક્યાં છે ? શ્રીગિરિરાજ પર્વત, શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે, અને દયાળુ છે કારણ કે તેમણે પુલિન્દી જેવા (નિકૃષ્ટ જાતિના) જીવોમાં ભગવદ્ભાવ સ્થાપિત કર્યો ! શ્રીગિરિરાજ (પર્વત)ના સંગથી પુલિન્દીને ભાવ પ્રકટ થયો ! શ્રીગિરિરાજજી સર્વાંગે પ્રભુની સેવા કરે છે. સર્વઋતુમાં પ્રભુને સુખ આપે છે, ગાયોને સુખ આપે છે, એવા પોતે ભાવના પોષક છે, તો તે શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? શ્રીયમુનાજી ક્યાં છે ? કુમારિકાના મનોરથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીયમુનાજી જ્યાં વિરાજે છે, અને જેના આશ્રયથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનો અનુભવ થાય છે એવા વ્રજના સ્થલો ક્યાં છે ? (૧૫)

મૂલમ્:—ક તે વેણુરવા યૈવાં સમાકૃષ્ટા વ્રજસ્થિતાઃ ।

વ્રજનાથકરામ્ભોજપ્રેંછિતાઃ ક ગવાં ગણાઃ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજમાં સ્થિતિ કરનારા (વ્રજભક્તોનું) જેમણે આકર્ષણ કર્યું એવા વેણુરવ ક્યાં ? અને શ્રીકૃષ્ણના હસ્તકમલથી પમ્પાળાયલા ગાયોનાં યૂથ ક્યાં ? (૧૬)

વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનાદ કરી સમસ્ત સ્થાવર તેમ જ જમને સુધા (અમૃત)નું દાન કર્યું એવા વેણુના રવ ક્યાં છે ? વ્રજના નાથ (શ્રીકૃષ્ણ) નિજ કરામ્બુજથી જેમને પમ્પાળે છે અને જેમનું સુખપૂર્વક લાલનપાલન કરે છે એવા ગાયોનો સમૂહ ક્યાં છે ? (૧૬)

મૂલમ્:—અનન્તલીલાધારાસ્તે દ્રુમાઃ ક વિપિનસ્થિતાઃ ?

વેણુનાદપરા વૃક્ષમુજારૂઢાઃ ક પક્ષિણઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—અનન્ત લીલાના આધારરૂપ અથવા અનન્ત લીલારૂપ (મધુ) ધારાઓને

(૧) કૂજન ગીત, રવ, એમ વેણુકૂજન. વેણુગીત અને વેણુરવ—એ ત્રણ પ્રકારનો વેણુનાદ છે. વેણુ ગીતમાં તે પ્રસિદ્ધ છે આ ત્રણમાંથી વેણુરવથી આકર્ષણ થાય છે એમ શ્રીસુબોધિનીજીના વેણુગીતમાં કહ્યું છે.

સવનારા એવા શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો ક્યાં છે ? અને વૃક્ષની શાખા પર બેઠા બેઠા વેણુનાદનું શ્રવણ કરવામાં તત્પર એવા (મુનિરૂપ) પક્ષીઓ ક્યાં છે ? (૧૭) વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં સહતોના સગમાં જનન્ટ લીલા કરે છે એવા શ્રીવૃન્દાવનના સુન્દર દુમો છે એ વૃક્ષો વેણુનાદનું શ્રવણ કરતાંજ મધુની ધારાઓ સવે છે એવા વૃક્ષો ક્યાં છે ? વેણુનાદના સ્મરનું ખાત કરવામાં પરાયણ એવા પક્ષીઓ વૃક્ષની શુભરૂપ શાખાપર બેસીને, પોતાનો અજલ સ્વભાવ ત્યજે છે અને મુનિસમાન (એકચિત્ત) થઈ જાય છે વેણુગીતમાં મજા લેતો કહે છે કે — અર્થ — શ્રીવર્યોદાણને મજાલેતો કહે છે કે જે માતા ! આ વૃન્દાવનના પક્ષીઓ મુનિયો છે કે જેઓ વૃક્ષનાં રૂબિર કુપળોવાળી શાખાપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણ માંજ હૃદિ રાખીને, તેમનું આવહું એવું જે અત્યન્તર મધુર વેણુગીત છે તેનું જાંખ મીચીને અન્યવાત્તનો ત્યાગ કરી, શ્રવણ કરી રહ્યાં છે એ વચનમાં મજાલેતોએ જે પ્રકાર કહ્યો છે તેવાજ ભાવથી શ્રીહરિરામણ મગ્ન થઈ ભાવના કરે છે (૧૭)

મૂલમ્ - વ્રજસ્ત્રીચરણામ્મોજરેણવ ક વ્રજસ્થિતાઃ ।

દધિનિર્મન્યનોજ્ઞાદા ક તે શ્રવણમઙ્ગલા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ — મજામાંની મજાવનિતાઓના ઘરણાવિન્દની રજા ક્યાં ? અને શ્રવણ કરતા મજલ થાય એવા દધિમન્યનના મોટા નાદ ક્યાં ? વિવેચન — હવે શ્રીહરિરામણ કહે છે કે મજાની સ્ત્રીઓના ઘરણામલની રજા મજામાં સ્થિત છે તે અને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? શ્રીહરિરામણની મજાલેતોના ઘરણામલનાં રજાની એ વિરહભાવના ઉદવળને જામરગીતમાં ગાઇ છે અર્થ — ‘જરે ! મજાલેતોની ઘરણામલ સેવન કરનારા આ વૃન્દાવનના જે શુભ, હતા અને એવધિ છે તેમનો કોઈ પણ દુઃખ તો કેવું સાર ! શ્રવણ કે મજાલેતોએ, જેમનો ત્યાગ કઠિન છે એવા સ્વસ્થ મી જનનો, અને વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી કૃતિઓ જેની જોગ કરી રહી છે એવા મોહકાતા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની પદવીની સેવા કરી છે જેની પ્રાત્યક્ષમાં દધિમન્યનનો સ્વર મજલરૂપ છે હૃદયમલક ધર્મ કહ્યું છે કે —

ગોપ્યઃ સમુત્થાય નિરુપ્ય વીપાન્ વાસ્તૂન્સમમ્યર્ચ્ય વર્ષાન્યમન્યયન્ ॥

પ્રવીક્ષવીપૈર્મયિમિર્વિરેજૂ રજ્જ્વનિકર્પદ્વૃગ્મર્કકલસ્રજઃ ।

ચલમિતમ્બસ્તનહારકુન્ડલસ્થિપ્યત્કપોષાસ્તકુન્ડમાનનાઃ ॥

સદ્ગત્પત્નીનાપરચિન્દકોષર્ન વ્રજાક્ષનાનાં વિચયરૂપાત્ પ્વનિઃ ।

દ્વન્નય નિર્મન્યનમ્મયિમિમિતો નિરસ્યતે યેન વિષ્ણમમઙ્ગલમ્ ॥

અર્થ — (એપીજનો પ્રાતઃકાલમાં ઊઠી, લીલા કરી, ગૃહભૂમિનું પૂજન કરી, દધિમન્યન કરવા લાગ્યા, અને વલોણાની ડોરીઓ એમવા લાગ્યા, તે સમયે હસ્તની કલ્પમાલા, નિતમ્બસ્તન, હાર તથા કુણ્ડલ અભાવમાન થઈ રહ્યાં છે, અને કાન્તિમુક્ત

(૧) કુપળો રૂબિર એટલે સ્વાદિષ્ટ છે જ્યાં વેણુનાદ એટલે મધિ મધુર રસ ઉત્પન્ન કરે છે કે સ્વાદિષ્ટ કુપળોને ખાવાની ઇચ્છા તથા હૃદિ પક્ષીઓ વેણુનાદના શ્રવણમાં આસક્ત થયાં છે વેણુનાદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને કહ્યો છે અને વેદ પણ પ્રભુને કહ્યો છે તેથી વેણુનાદ વેણુત્ત્વ છે પક્ષીઓ તેના જ્ઞાનમાં છે તેથી તેમને મુનિરૂપે વર્ણવ્યા છે એ પક્ષીઓ અન્યથા વાતનો ત્યાગ કરી વેણુનાદમાંજ નિમગ્ન થઈ રહ્યાં છે

ગાલ રાતા કંકુ જેવા શોભી રહ્યા છે ? તેથી વ્રજલકતો અત્યન્ત પ્રકાશક દીપક જેની પાસે મૂકેલો હોય છે એવા મણિથી પણ અધિક શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે. તેઓ કમલને-ત્રયુક્ત શ્રીકૃષ્ણનું ઉચ્ચ સ્વરે ગાન કરે છે. એ ગાનના શબ્દ અને દહિંના વલોણાનો અવાજ મિશ્રિત થઈ આકાશમા પ્રસરવા લાગ્યો છે, કે જેથી સર્વ દિશાનું અમગલ નિવૃત્ત થાય,' એવા ભાવમા મત્ર થઈ શ્રીહરિગાયણ દધિમન્યનના શબ્દની વિરહભાવના કરે છે.

મૂલમ્:—યમુનાવાલુકાદેહસમ્બન્ધઃ ક જલસ્પૃશિઃ ।

વહિર્મુખત્વસાતત્યે તદીયત્વં ચ મે કુતઃ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીયમુનાળની રેતીથી દેહનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? શ્રીયમુનાળના જલનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? નિરન્તર બહિર્મુખતાનો ભાવ એટલે મને તદીયત્વ પણ ક્યાંથી સમ્ભવે ?

વિવેચન.—શ્રીયમુનાળની વાલુકા (રેતી) ક્યાં છે ? તથા શ્રમજલના સમ્બન્ધયુક્ત એટલે પરમ લીલારસથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રમજલના [પરસેવાના] મિશ્રણવાળું શ્રીયમુનાળનું જલ ક્યાં છે ? એવા જલ અને વાલુકા(રેતી-રમણરેતી)ના સ્વરૂપ સમ્બન્ધથી પણ અલૌકિક દેહ સિદ્ધ થાય છે. પરન્તુ તેનો સમ્બન્ધ પણ ક્યાં છે ? શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીયમુનાળપદીમાં કહ્યું છે કે:—‘આપના તટમાંની વાલુકાને હું આનન્દથી મહારા સકલ અગમાં ક્યારે વ્યાપ કરીશ ? એ શ્લોકોનુસાર શ્રીહરિરાયજી ભાવાવિષ્ટ થાય છે. અને વિપ્રયોગભાવથી વ્રજની લીલાનો અનુભવ કરી દૈન્ય કરે છે કે ‘હું નિરન્તર બહિર્મુખજ છું એટલે મને તદીયત્વ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? તદીયત્વ હોય તો તદીય ભગવદીયનો સંગ થાય અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે. પણ મહારામાં તદીયત્વજ નથી (૧૯)

મૂલમ્:—પરમાનન્દદૂરસ્થે ચિત્રં કિં દુઃખસન્તતૌ ?

પોષકાભાવતો નૈવ દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—પરમાનન્દ (શ્રીઠાકોરજી)થી દૂર સ્થિતિ કરનારામા દુઃખની પરમ્પરા આવે એમાં શું આશ્રય ? (ભાવનું) પોષણ કરનારના અભાવથી નિજ આચાર્યનો દૃઢ આશ્રય પણ નથી (૨૦) **વિવેચન—**પરમાનન્દ શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સત્સ્વરૂપ, શ્રીવિકૃલ્લનાથજી, અને પોતાને માથે વિરાજ્યું હોય તે સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ સેવવાં જોઈએ, આ પુષ્ટિમાર્ગીમા પરમાનન્દરૂપ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. પરન્તુ એવા શ્રીકૃષ્ણ મહારાથી દૂર છે, તેથી મહારા ચિત્તમા નિરન્તર દુઃખ થાય છે એક તો મહારામાં ભાવ નથી અને બીજી ભાવના પોષણકર્તા પણ કોઈ પાસે નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી, હું નિરન્તર દુઃખ પામું છું (૨૦)

મૂલમ્:—વિષયાભિનિવેશેન પ્રેક્ષા ન વિશતિ પ્રભૌ ।

જાતોઽસ્મિ સામ્પ્રતં સર્વસાધનાભાવવાનહમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—વિષયના અભિનિવેશથી મહારી દૃષ્ટિ પ્રભુમાં પ્રવેશ કરતી નથી હવે હું સર્વ સાધનના અભાવવાળો થયો છું (૨૧) **વિવેચન—**હું વિષયના આવેશથી ભરપૂર છું તેથી મહારામાં પ્રભુ પ્રવેશ કરતા નથી સન્યાસનિર્ણયમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—

વિવચથી અપ્રાન્ત દેહવાળાના હૃદયમાં સર્વથા પ્રભુનો આવેશ થતો નથી.” હું વિચ-
પૂર્ણ છું તેથી પ્રભુ મ્હારા હૃદયમાં પધારવાની કેમ ઈચ્છા કરે ? આ પ્રકારે હું સર્વથા
ધનસંહિત દોષાથી ભાવ મને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય । (૨૧)

મૂલમ્—નિ સાધનત્વ માયે તુ વિચમાને પ્રયોજકમ્ ।

તદમાવે કેવલ મે દોષાયૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ—મ્હારામાં ભાવ વિચમાન હોઈને નિસાધનપણુ હોત તો તે પ્રયોજન
વાળું (ઉપયુક્ત) કંઈ શક્ત પરન્તુ ભાવના અભાવને લીધે મ્હારે નિ સાધનપણુ છે તેથી
એ તો કેવલ દોષને અર્થે જ છે, અન્ય કશાને અર્થે નથી વિવેચન.—હું ભાવ વિના
નિસાધન કંઈ બેઠો છું સર્વ કાર્ય તથા ભગવદ્દર્શન પણ મેં ત્યજ્ય છે એ નિસાધન
પણુ અપ્રયોજક છે કારણ કે એનાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી જગત્માં પ્રસિદ્ધ છે કે
સસારી જીવ ભગવદ્દર્શન કરી શકતો નથી તે શું નિ સાધન કહેવાય શકે ? તે જ પ્રકારે
હું સસારી જીવ સમાન લૌકિકાસક્તિથી પ્રભુની સેવા સમયણ સત્કર્મ ઇત્યાદિક કરતો
નથી તેથી શું હું નિસાધન કહેવાય શકું ! (નહિજ) ભગવાનમાં તદરૂપ ભાવ થયા વિના
સત્કર્મ ત્યજ નિસાધન થવું એ તો કેવલ દોષરૂપ છે

મૂલમ્—શરીરેણાપ્યશક્તસ્ય ક્રિયા કા યાત્ર સેત્સ્યતિ ?

યથાન્ધો ઘધિરો મૂકો વિહસ્ત પદ્મુન્મના ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—એમ અ ધ, બધિર (બહેરો), મૂક, હસ્ત વિનાનો, પાંખોના અંતે અમત
કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ કરતો નથી તેમ શરીરથી પણ અશક્ત હોય તેવા જીવથી અથ કંઈ
ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે । (૨૩) વિવેચન—શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોય તો લૌકિક વા
અલૌકિક કંઈ પણ ક્રિયા બનવી નથી, તેમ ભાવ વિના શકલ સાધન જૂઠું છે. એમાં
હપ્રાન્ત આપે છે કે અ ધ શી રીતે જુએ ? બહેરો શી રીતે ધવણ કરે ? મૂંઝા શી રીતે
બોલે ? હસ્ત વિના કંઈ ક્રિયા કરે ? પાંખ વિના કેમ બાહી શકે ? અરે જાવશે શું કાર્ય કરે ?
તેજ પ્રકારે જે ભાવસંહિત છે, લૌકિકમાં આશક્ત છે તે કયે પ્રકારે અત્યન્ત દુર્લભભાવ પ્રાપ્ત કરે ?
ભાવવિના પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સિદ્ધ થતું નથી આ સમ્મન ધમાં એક ભગવદ્દર્શન જાપ છે કે—
મમ સત્તિ માયમાયિક વેષ । કોટિ સાધન કરો કોઈ તોઈ ન માને સેષ ॥૧॥

ધૂમકેતુ હુમાર માંગ્યો કોન મારગ પ્રીતિ । પુરુષેતે પ્રિયમાય સપજ્યો સર્વે રસટી રીતિ ॥૨॥

વસન ભૂષન પછટિ પહરે માલસો સંયોગ । રજટિ મુદ્રા દર્શ અક્ષર વરન સુષે હોય ॥૩॥

વેદવિધિનો નેમ નોંધી મેમકી પરીપાન । વનવધૂ વણ કિયે મોહનસૂર પતુરમુજાન ॥૪॥

મૂલમ્—અકામ કામવિક્ષિતો હરિણોપેક્ષિતોઽધુના ।

વિમૃશામિ સદા સ્વાન્તે કા ગતિર્મે મવિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્દર્શનની કામનાથી રહિત છું અને લૌકિક કામનાથી વિક્ષિત છું
હમણા હરિને મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે એટલે સદા મનમાં એમ વિચાર હશે કે મ્હારી

શી ગતિ થશે ? (૨૪) વિવેચન—ભગવદ્કામના એટલે નાના પ્રકારના સેવા-સમ્બન્ધી મનોરથથી રહિત છું ! મહારૂં મન પ્રભુસેવામાં એક ક્ષણ પણ આસક્ત થતું નથી; પણ લૌકિક કામના વિષયાદિક તથા દેહના ભરણપોષણ સમ્બન્ધી કામનાઓથી અસિત છું ! તેથી હરિ શ્રીકૃષ્ણ મહારી સુધ (ચિન્તા-સંભાળ) લેતા નથી ! હું મહાદોષનો સમુદ્ર છું તેથી તેથી તેમણે મહારો ત્યાગ કર્યો છે ! હવે હું કયા જાઉં અને શું કરું ? હવે મહારી શી ગતિ થશે ?

એક દોષ મહારામાં સર્વોપરિ છે, તેથી ભગવદ્દીયજનો ઈર્ષ્યારહિત હોય છે. જૈમ વિભીષણને રાવણે પગથી લાત મારી તો પણ વિભીષણે તો વિનતિ કરીને સારી જ વાત કહી, અને કૃષ્ણદાસે શ્રીગુસામજીનાં દર્શન બન્ધ કર્યા તો પણ શ્રીગુસામજીએ તો એમનું ભલુંજ કર્યું તેવી રીતે સન્તોષે કંઈક નેમ્મ અને તેમ કરે તો પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય. પણ હું તો અષ્ટ પ્રહર ભગવદ્દીયની ઈર્ષ્યામાં જ તત્પર છું તેથી મહારો ત્યાગ પ્રભુએ કર્યો છે

મૂલમ્:—વિરક્તવેષિણાસ્માકમધિકારકૃતા પુનઃ ।

કૃતં યુવતિવશ્યેન કાર્યમેકમનીદિશમ્ ॥ ૨૫ ॥

કસ્યાશ્ચિત્સુરતિગ્રામે વિધવાયાશ્ચ સદ્ગમાત્ ।

દુષ્ટેન સ્થાપિતો ગર્ભઃ પાતિતશ્ચ તથૌષધાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—અમારા અધિકારી, જેણે વિરક્ત વેષ ધારણ કર્યો છે, તેણે, પુનઃ યુવાન સ્ત્રીને વશ થઈને એક અનુચિત કાર્ય કર્યું છે ! એ દુષ્ટે સુરત નામના ગામમાં કોઈક વિધવાના સમાગમમાં આવીને ગર્ભ સ્થાપિત કર્યો અને તે ગર્ભને ઔષધથી પાડ્યો !

શ્રીહરિરાયજી જેવા અલૌકિક, ભગવત્પરાયણ તેમજ નિવૃત્ત અને સદ્વૃત્તિથી પૂર્ણ એવા ગોસ્વામી મહારાજશ્રી પણ પ્રવાસમાં દુષ્ટ જીવના દુષ્ટ કાર્યોનું નિરીક્ષણ કરી ખેદપૂર્વક આ વૃત્તાન્ત પત્રમાં જણાવે છે. એમના પર પણ દુષ્ટ અધિકારીના સમ્બન્ધમાત્રથી આપત્તિ આવે છે અને તે નિવૃત્ત થાય છે ! પત્રમાં આ વૃત્તાન્ત લખીને, શ્રીહરિરાયજી એમ સૂચન કરે છે કે સંગ કરો તો તે બહુ વિચારીને કરો ! બહારથી વૈરાગ્યનો ઢાગ જીવો કરે છે અને અંદરથી કપટી હોય છે ! બહાર વૈરાગ્યયુક્ત ધર્મિષ્ઠ દેખાશે પણ ભીતરથી બ્યભિચાર કરતા હશે—લૌકિક વિષયમાં અનુચિત આચરણ કરતા હશે—ધર્મવિરુદ્ધ કામમાં લપટાયા હશે ! એવા બહારથી ધર્મનો દેખાવ કરનાર લોકોથી બહુ સાવધ રહેજો !

અધિકારી વિરક્ત થઈને પણ પાછળથી યુવતિની જાળમાં ફમાયો ! તેથી વિરક્ત થઈને પુનઃ સ્ત્રીને વશ ન થવું એમ બોધ લેવાનો છે

વિવેચન —મહારા હૃદયમાં ભગવદ્ધર્મસમ્બન્ધી હું જ તો બહુ છે જ ! તેમાં એક લૌકિક હુંજ આવી પડ્યું તે વળુવે છે વિરક્તવેશ એવો એક મહારો અધિકારી છે, જેની જગત્મા બહુ ખ્યાતિ છે ! મહે એનો કૃપાપાત્ર જાણી સંગ કર્યો, અને પાસે રાખ્યો ! એ અધિકારી સ્ત્રીને વશ થયો ! આ કલિયુગમાં સ્ત્રી એક મોહિની છે, અને તે ધીરજ, જ્ઞાન તથા વિવેકાદિ સર્વને ઢાકી દે છે અધિકારી થઈને સ્ત્રીવશ થવામાં અયોગ્ય કાર્યનું તેણે આચરણ કર્યું એ કાર્યથી એના હૃદયમાં કામ વધી ગયો અને દિવસ જતા એક દિવસ સુરતગામમાં એક વિધવાના સમ્બન્ધમાં આવવા લાગ્યો કોઈ આ વાત

જાણતું હતું તે વિધવા સીને ગર્ભ રહ્યો તેથી એ સી તથા અધિકારી એ ઉભય મનમાં મહાદુષ્ટ પામવા લાભ્યા કે હવે શું થશે ? ' પણી તેમણે અનેક ઔષધ-ઉપચાર કરી ગર્ભને પાડ્યો આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ !

મૂલમ્—મરણ ષોમયોર્મધ્યે કસ્યપિત્ત્યાત્ત સશય ।

યત્નેન પ્રેમજિહ્વામ્ના મદાપત્તિર્નિવારિતા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ—એમાંથી એકનું મરણ થાત એમાં સશય ન હતો. પ્રેમજી નામના વૈષ્ણવે ચત્ત કરીને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી (૨૭) **વિવેચન—**ઔષધ આપીને ગર્ભ પાડ્યો તે મૃત રહીને પડ્યો ! રાજ્યના હાકેમને ખબર પડી જોઈલે નિ સશય ચત્તુ સમાન દુષ્ટ થયું ! એમાં પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ મ્હારા સગમાં હતો તેણે અનેક પ્રયત્નો કરી રાજ્યદ્વારનું સમાધાન કર્યું અને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી છે તે જાણ્યો, (૨૭)

મૂલમ્—વિશ્વાસ કસ્ય કર્તવ્ય ઇતિ સ્થિત મનો મમ ।

ગૃહકાર્યે ન ચલતિ મનુષ્યાણામમાવત ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ—હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? એ વિચારથી મ્હારું મન ખિન્ન થયું છે, મનુષ્ય વિના ગૃહનું કાર્ય ચાલતું નથી [૨૮] **વિવેચન—**આવી વાર્તા જાનેલી એમને હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? લૌકિક સમ્મત ધર્મ દ્વારા રહેવાને અર્થ ગૃહસ્થને ત્યજી, વિશ્વ અને પ્રામાણિક વૈષ્ણવને સાથે લીધો તો તેની પણ આવી ગતિ થઈ ! ત્યારે હવે પાસે કોને રાખવો ? વિશ્વાસ કોનો કરવો. એવો મનુષ્ય મળતો નથી, એ મહાદુષ્ટ છે પરંતુ શમાં જાણીતો મનુષ્ય એકજો પણ તેનો અભાવ છે વિશ્વાસ કોણ પર આવતો નથી તેથી સુખ થતું નથી (૨૮)

મૂલમ્—અન્ત સ્નિગ્ધોઽપિ કાર્યે તુ મહોપાનુસ્મૃતે સદા ।

પ્રાયશ પ્રેમજિહ્વામા વર્તતેઽસી વિરક્તવત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ અન્ત કમલથી સ્પર્ધુદ્યુક્ત છે તો પણ કાર્યમાં તો મ્હારા રોગની અનુસ્મૃતિને લીધે સદા વિરક્ત જેવો રહે છે (૨૯)

વિવેચન—અત્રે મ્હારા પરમ સ્નેહી એક પ્રેમજી છે કે જેને લૌકિક કાર્યોમાં ના અલૌકિક કાર્યોમાં કોઈ પ્રકારે અમારી લૌકિક વધિક ક્રિયા જોઈ છે, અને તેથી એના મનમાં અમારા રોગની સ્વસ્થ પણ વિસ્મૃતિ થતી નથી તોપણ તે ધર્મ કરીને સર્વ વસ્તુથી મ્હારે વિષ હઠી જાય રાખે છે એ કેવલ વિરક્ત જેવો રહે છે. ધર્માધિષ્ઠિ મ્હારી દરેક ઉદ્ગમ છે અને વર્તકથી ન્યાત રહે છે તે મુદરથ. રાસના નવા વિરક્તના ધર્મી હતા છે તથા વિરક્ત રહે છે અને તેથી એના સમગ્ર મુદ્દ મન કેમલે રહે છે (૨૯)

મૂલમ્—ચલિતુ યતતે તસ્માદેવ્યા ઘટુ સમાપ્તિ ।

ક્ષાન્તોઽપરાધ સર્વોઽપિ મૃપા મોખ્યદાસ્તત ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ — મર્વ અપરાધ^૧ સહન કર્યો તેથી મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો. પ્રેમજી જતા રહેવાનો યત્ન કરે છે. તેથી તેનું સમાધાન થાય એવું લખ્યો. [૩૦]

વિવેચન — એ પ્રેમજી^૨ હવે મહારી પાસેથી જવાનો વિચાર કરે છે. તો હવે હું ક્યે પ્રકારે નિર્વાહ કરીશ તેથી તમે કંઈક સમાધાન પત્ર લખો. હું મારું હ.ખ તમને લખું છું અપરાધ સહ્યો છે તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે, પણ તાદશીયજનોને એવો ક્રોધ ન હોવો જોઈએ, કારણકે ક્રોધ લગવદ્ધર્મમાં બાધક છે. ક્રોધથી લગવદાવેશ દૂર થાય છે.

મૂલમ્:—इदानीं तु कृपा पूर्ववदस्तीतिभयोऽिज्ञतैः ।

भवद्भिः सर्वथा लेख्यं पत्रं सर्वैः पृथक् पृथक् ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ.—હવે તો પ્રથમની માફક કૃપા છે તેથી અભયરહિત થઈ તમારે સર્વેએ લિખ્ત લિખ્ત પત્રો લખવા જોઈએ [૩૧] વિવેચન.—હવે તો પ્રથમ જેવી કૃપા રાખતા હતા તેવી કૃપા છે તથા અમારા ઉપર સ્નેહ રાખી તમારે લયથી નિવૃત્ત થઈ પત્રો લખવા કારણ કે અમે પરદેશમાં છીએ.

તેથી પાસે મનુષ્યો તો જોઈએ અને જાણીતો મનુષ્ય ચાલ્યો જાય તો ખીજો રાખવો પડે. તેથી એના ચિત્તના સમાધાન અર્થે લિખ્ત લિખ્ત પત્રો લખશો. (૩૧)

આ શ્લોકને બદલે કેટલાંક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે:—

इदानीं तु कृता (कृपा) पूर्वमनोवृत्तिस्तु सर्वथा । तस्मान्नयोऽिज्ञतैः पत्रं सर्वैः लेख्यं पृथक् पृथक् ॥

અર્થ:—હવે તો પૂર્વની મનોવૃત્તિ તથા કૃપાપૂર્વક મનોવૃત્તિ સર્વથા કરી છે. તેથી અભયરહિત થઈ તમે સર્વે લિખ્ત લિખ્ત પત્રો લખશો, એટલે કે સૂરતનો વૃત્તાન્તે પ્રથમ જેવી વૃત્તિ હતી તેવી વૃત્તિ કરી છે, તેથી પત્ર આવશે કે તરત વૃત્તિ સ્થિર થશે.

મૂલમ્:—अतिप्रशंसया चित्तं यथा तस्य स्थिरं भवेत् ।

मुखरोऽपि समीचीनो मुख्यदोषविवर्जितः ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રકારે એનું ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ અતિપ્રશંસાથી (એના પર પત્ર લખશો.) કારણકે એ મુખર (બહુ બોલનારો) છે, તો પણ એ મુખ્ય દોષ (અવિશ્વાસ તથા અન્યાશ્રય) થી વિશેષતઃ રહિત છે એટલું સારું છે (૩૨)

આ શ્લોક તથા ઉપરના તેમજ હવે પછીના શ્લોકના વિવેચનમાં પ્રજવાસીના લિખિત પુસ્તકોમાં મૂલથી ૧૪૬૬ કેટલુંક લખાણ છે તે અત્રે છોડી દીધું છે

મૂલમ્:—वैद्यकेन गृहेऽस्माकं विशेषपरितोषणात् ।

भवत्सङ्गात्कन्दुकवत्पतितः पुनरुत्थितः ॥ ૩૩ ॥

૧ વિરક્ત (એવા અધિકારી) નો (વ્યભિચારરૂપ) દોષ સહન કર્યો તેથી પ્રેમજીના મનમાં એવું આવ્યું કે આવો અપરાધ કેમ સહન કર્યો ? અને તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે

૨ ક્રોધ એવું સમાધાન આપે છે કે—કુટ્ટ અધિકારી તે પ્રેમજી જ હતો, અને પ્રેમજીને શ્રીહરિ-રાયજીએ ઠપકો આપ્યો તેથી તે ક્રોધવશ થઈને જતો રહેવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે શ્રીહરિરાયજીને એમ લાગ્યું કે એના વિના લૌકિક કાર્યો કાણુ કરશે ? અને તેથી સમાધાન પત્ર લખાવવાનું લખે છે—પણ આ સમાધાન કલ્પિત લાગે છે પ્રજવાસીના લખેલા નાના નોટા ...

વિશેષ પ્રેમજિત્પત્રાદ્યોઘ્યઃ ॥

શબ્દાર્થ — તમારા સબથી વૈદ્યક વડે આપણા ગૃહમાં વિશેષ સન્તોષ છે, તેથી હઠાની પેઠે પડેલો તે પાછો ઉઠયો છે (૩૩) વિશેષ સમાચાર પ્રેમભૂના પત્રથી બાણવા.

વિવેચન — જો આપણા ગૃહમાં વૈદ્ય છે સર્વ રાજના બોખણ બાણ છે તેથી આપણા ગૃહમાં ઉપયોગી છે જેમ હટા પડે છે અને પાછો ઉઠે બાણ છે (તેમ જો વિશ્વત પડયો છે અને પાછો વૈદ્યક વડે ઉઠયો. જો હવે તમારા સત્સજનું છે) વિશેષ સમાચાર પ્રેમભૂના પત્રથી બાણયો. (૩૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं चत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेन्द्रजीकृत

टीकानुवाचसहितं समाप्तम् ॥ ४० ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૧ મુ

ઉદ્દેશ — જા એકવત્વારિચત્તમ શિક્ષાપત્રમાં પ્રભુની સેવામાં જે ઉપયુક્ત હોય એવું લૌકિક કાર્ય ભગવદીયોએ કરવું ભગવાનમાં શુદ્ધભાવ રાખવો લૌકિકમાં દુન્યનો નેહલો આવશ્યક હોય તેટલોજ વિનિયોગ કરવો. આ મુર્ખમાં સેવાજ સાધન અને સેવા જ હવે છે. જ્યાં જન્મમાં જે તનુજ અને વિતજ સેવા થાય છે તે બેહિલ હવે છે અને અલૌકિક દેહથી જે સેવા થાય તે ખારલૌકિક હવે છે તે જર્થે સત્સજ કરવો. પ્રભુના દર્શનાદિક વિષે આર્તિ રાખવી તદીયોની ચિન્તા શ્રીહરિજ કરે છે તો પણ જે ચિન્તા કરે છે તે મૂર્ખ છે તેથી શ્રીઆવાયભૂના સેવકોને મ્હે જે શિક્ષા લખી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુની સેવા કરવાથી નિશ્ચય સર્વ સિદ્ધ થાય છે એવું નિરૂપણ છે. આ પત્રમાં શ્રીહરિરાયજી સકલ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરે છે જે સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ ખાસ કરવા યોગ્ય છે.

મૂલમ્ — લૌકિક સકલ કાર્યં પ્રમુસેવોપયોજનાત્ ।

पर सर्वत्र पूर्वं हि प्रमुश्चिन्त्यो न लौकिकम् ॥ १ ॥

न रोचते हरे स्वाना लौकिकासक्तियुद्धमनः ।

तदोपेक्षावशात्तस्य न सिध्यत्यपि लौકિકम् ॥ २ ॥

શબ્દાર્થ — સકલ લૌકિક કાર્ય પ્રભુ સેવામાં ઉપયુક્ત થાય જે ઉદ્દેશથી કરવું જ રનું સર્વત્ર સર્વ કાર્યમાં પ્રથમ પ્રભુનુંજ ચિન્તન કરવું લૌકિકનું ચિન્તન ન કરવું. કારણ કે હરિને સ્વહીય ભક્તોનું મન લૌકિકમાં આસક્ત થાય જે કરવું નથી, અને હરિની ઉપેક્ષા થાય તો તેનું લૌકિક કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી. (૧-૨)

વિવેચન — શ્રીહરિરાયજી હવે પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે એટલું લૌકિક કાર્ય હોય તે સુવનો ભગવદીયજનોએ પ્રભુસેવામાં ઉપયોગ કરવો જે સર્વોપરિ મુખ્ય ધર્મ છે મૂળ પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથી તેની ઉપેક્ષા રાખવી. તેમજ દેહસંબન્ધી કુદુજ, ઇન્દ્રિયાદિ સર્વનો વ્યવહાર પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયુક્ત હોય તોજ રાખવો. જ કદામાં સ્નેહ રાખવો તે બેચા ઉદ્દેશથી કે જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઈ પડે જેમ છે

તેથી એમાં સ્નેહ રખાય છે એનો સગ પણ એવા ઉદ્દેશથી કરવો કે કૃષ્ણભક્ત પુત્ર પ્રાપ્ત થાય. નિરોધલક્ષણમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ભગવદ્ભક્ત-કૃષ્ણભક્ત પુત્રમાં સ્નેહ રાખવો. જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબંધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે તેમાં અનુકૂલ હોય તેનો સંબંધ કરવો. જ્યાં જ્યાં મનની વૃત્તિ દોડે, જે જે શ્રવણ કરવામાં આવે અને જે જે જોવામાં આવે તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે એમ જાણવું. આ સકલ જગત તેમની કીડાનું સ્થાન છે એમ જાણવું. પોતાના પ્રભુનું ચિન્તન કરવું અને મનમાં લૌકિક ન વિચારવું. ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. અત્ર કોઈ શકા કરે કે ‘લૌકિક તો અતિપ્રબલ છે અને એ લૌકિક કાર્ય વિના ચાલતું નથી. તેથી લૌકિક સમય લૌકિક કરવું અને ભગવત્સેવા સમયે ભગવત્સેવા કરવી તો નિર્વાહ થઈ શકે. પ્રભુ તો કૃપાલુ છે ને સ્વરૂપ (સેવા) થઈ આવે તેનાથી પણ બહુ માની લે છે. તેથી સર્વ લૌકિક ત્યજવાનું શું પ્રયોજન છે?’

આ પ્રકારની શકાનું સમાધાન દ્વિતીય શ્લોકથી કહે છે કે ‘પોતાના ભક્તો લૌકિક કાર્ય કરે એ પ્રભુને સોહાતું નથી, ત્યારે પ્રભુ ઉપેક્ષા કરે છે, ઉદાસ થઈ જાય છે. *પ્રભુને ત્યજી ભક્ત લૌકિકમાં આસક્ત થાય તો તે કાર્ય જ પ્રભુ સિદ્ધ કરતા નથી. તેથી મનને સર્વથા લૌકિકમાં આસક્ત ન કરવું. નિરંતર પ્રભુસેવામાં જ તત્પર રાખવું.

મૂલમ્:—શુદ્ધભાવઃ પ્રભૌ સ્થાપ્યો ન ચાતુર્યં પ્રયોજકમ્ ।

અન્તર્યામી સમસ્તાનાં ભાવં જાનાતિ માનસમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધભાવ પ્રભુમાં સ્થાપન કરવો જોઈએ. ચાતુર્ય પ્રયોજક નથી. સમસ્ત જીવના અન્તર્યામી એવા પ્રભુ મનમાં રહી ભાવને જાણે છે. (૩) વિવેચન:—પ્રભુસંબંધી કાર્યમાં શુદ્ધ ભાવ સ્થાપવો, એ કાર્ય સદા એક રસ પ્રીતિપૂર્વક કરવા જોઈએ, કોઈને દેખાડવાને કરવાના નથી. કોઈ વૈષ્ણવ આવે ત્યારે તેને દેખાડવાને અનેક ચતુરાઈથી શૃંગાર કરવા, જપ, પાઠાદિ ભલી ભલી વાર્તા કરવી અને સાધારણ દિવસે કોઈ ન આવે ત્યારે તેમ ન કરવું—એ સર્વ ચાતુર્ય નિર્રર્થક છે શ્રીગુસાંઈજી જ્યારે આશ્રા પધાર્યા ત્યારે તેમણે પ્રથમથી જ એક વૈષ્ણવને મોકલ્યો હતો. તે વૈષ્ણવ ગયો ત્યારે તેમના દેખતાં ત્યાંના વૈષ્ણવે પોતાના ગૃહની સેવા ચાતુર્યથી કરી શ્રીગુસાંઈજીએ જ્યારે એ વાત જાણી ત્યારે પોતે કહ્યું કે એ સર્વ ખાલી ઢાંગ છે. તેથી એવી ચતુરાઈ નિષ્ફળ છે. કવચિત્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય પણ તેવી પ્રતિષ્ઠાથી ઉલટો ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. પ્રભુ અન્તર્યામી છે તેથી હૃદયની વાત જાણે છે. તેમના આગળ કશું કપટ ચાલી શકતું નથી. વિવેક ધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે ‘સર્વત્ર તસ્ય સર્વદિ સામર્થ્યમેવ ચ’ અર્થ—સર્વત્ર તેનું સર્વજ છે અને તે સર્વપ્રકારના સામર્થ્યયુક્ત છે. જેવા ભાવની સેવા

*સેવામાં ઉદ્દેગાદિ પ્રતિબંધની વાત મૂલને અનુસરતી નથી, છતાં કેટલાક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે—સેવાદેવતા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ‘સેવાયાં પ્રતિબંધકત્રયમ્—વદ્દેગ પ્રતિબંધો વા મોગો વા સ્વાસ્થ્ય વાધક—વાધકાનાં પરિત્યાગે મોગેડપ્યેકં તથા પરમ્ ॥ અર્થ—સેવામાં ત્રણ પ્રતિબંધક છે, ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ અને મોગ’ એ સર્વનું મૂલ દેહસમ્બંધી મોગ છે તેથી ખાનપાન, વિવેક ધૈર્યોનું સુખ વિગેરે જે ધૃત્યે નહિ તો જ ભગવત્સેવા આડી કાઢે ...

તેવું તેવું હવે છે તેથી દોષપૂર્વક કે પ્રતિષ્ઠાને અર્થે કપટસંયુક્ત સેવા કદાપિ ન કરવી. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી જેટલો મર્યાદાથીતિ જન્યાય છે તે રીતિપૂર્વક જ સેવા કરવી અને દોષિક વેદિકની કંઈ કમના મનમાં રાખવી નહિ. (૩)

મૂલમ્:—શુદ્ધમાત્રે સદીય તુ લૌકિક સાધયેત્સ્વયમ્ ।

તત્સાધિતમવિગ્નેન સર્વં સિદ્ધ્યસિ જ્ઞાન્યથા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શુદ્ધ ભાવ હોય તો તેવું લૌકિક તો (પ્રભુ) પોતેજ સિદ્ધ કરે છે, અને પ્રભુનું સિદ્ધ કરેલું તો વિગ્ન વિના સિદ્ધ થાય છે, અન્યથા થતું નથી, (૪)

મહા કહે છે કે “પ્રભુમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કરે તો પછી લૌકિક ક્ષમ્યાર્થ વિગ્ન સેવા થી રીતે દૂરી થાય. ૧ તો તે સહે નિવૃત્ત કરે છે

વિવેચન—જે વૈષ્ણવ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમાં મન આસક્ત કરવા તત્પર થાય છે તેનો શુદ્ધ ભાવ જોઈ પ્રભુ તેવું લૌકિક વૈદિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. સુન્તદાસની વર્તમાન પ્રસિદ્ધ જ છે કે ચીચ ટકાની પુણ્યમાં પ્રભુ તેવું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરવા હવે વળી પવનામહાસભ્યના ઊભામાં પ્રભુ સક્ત પદાર્થ સિદ્ધ કરતા જો જોમ સન્દેહ થાય કે લૌકિક વૈદિકવાળા લોકો શુદ્ધ ભાવમાં વિગ્ન કરે તો શું કરવું તો સમાધાન કરે છે કે મી આચાર્યજીનું ભક્તિવર્દિની, અન્યમાં વચન છે કે જે હવે સેવા અથવા કામાં આસક્ત છે તેનો નાશ કદાપિ કુત્રાપિ થાવજીવમ્ થતો નથી. જેની સેવા ફળમથા કામાં હક આસક્તિ થાય છે તેનો નાશ જ્યાં સુધી તે હવે છે. ત્યાં સુધી કોઈ પણ સ્વસ્થ થતો નથી, જોવી મ્હારી મતિ છે. જોકાન્તમાં રહેવાથી બાધ થાય જોવો સમ્ભવ હોય તો જોકાન્તવાસ હજી નથી, પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરશે જોમાં સુધાય નથી. (૫) આ પ્રકારે અન્ય સર્વ સ્વસ્થ થી મનને જેથી પ્રભુસેવામાં અથવા કામાં આસક્ત કરવું જોવા ભક્તની પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરે છે જેમકે અમ્મણીય રાજાની કુર્વાસના શાપમાંથી રક્ષા કરી. આમ છે તેથી પ્રભુના ધર્મમાં મન લગાડી તત્પર રહેવાથી પ્રભુ નિર્વિખતાથી સર્વ સિદ્ધ કરે છે અન્યથા તેમ કરતા નથી અન્યથા વર્તન રાખવાથી નિર્વિખે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તેથી આ લોક, તથા પરલોકમાં જોક પ્રભુ જ મિત્ર છે જેમ જ્ઞાન રાખવું જોમ્જો.

મૂલમ્:—આવશ્યકો હિ કર્તવ્યસ્તદીયેલૌકિકવ્યયઃ ।

અનાસક્તો લૌકિક તુ વર્દતે ન ચ ઘાતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વહીયોજો જેટલો આવશ્યક હોય તેટલો જ લૌકિકમાં બચ કરવો. આસક્તિ ન હોય તો લૌકિકતા વધે છે બાધ કરતી નથી, (૫) **વિવેચન:—**શુદ્ધ ભાવ તો જો છે કે લૌકિક કરવું નહિ પણ જો તે હોય જોવું ન હોય તો આવશ્યક હોય જોટવું જ લૌકિક કરવું અને તેમાં આસક્ત થવું નહિ મનની આસક્તિ જો જ બાધક છે આ સક્તિ વિના લૌકિક ગમે તેટલું વધે તો પણ તે બાધક થતું નથી. મીઆચાર્યજી કહે છે.—

અર્થ:—“સર્વાત્મથી શુદ્ધ ત્વજ્ઞા યોગ્ય છે જો ત્યાગ કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય

૧ તે, જો કોઈ મન વિમરે સત્ર મહત્તી ન્હારે મહત્ત જાવ જોનો ત્યાગ તે સર્વાત્મજ્ઞાને કરીને થવેમો ત્યાગકેચવ છે

‘એ ગૃહને શ્રીકૃષ્ણને અર્થે [વાપરવું] પ્રયોજવું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ^૨ સંસારમાંથી મુક્ત રાવનાર છે વળી ભક્તિવર્ધિની ગ્રંથમાં વચન છે.

અર્થ.—‘અન્યાવૃત્ત થઈ સેવાથી તથા શ્રવણાદિથી શ્રીકૃષ્ણને ભજવા વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ હરિમાં અને શ્રવણાદિમાં ચિત્ત પરોવવા સારુ યત્ન કરવો.’ આ વચનાનુસાર તીવ્ર વરાગ્ય થાય તો સર્વત્યાગપૂર્વક પ્રભુનું ભજન કરવું અને ત્યાગ ન થઈ શકે તો સર્વ ગૃહ શ્રીકૃષ્ણ સેવાર્થે વિનિયોજવું વ્યાવૃત્તિરહિત થવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ છે. પરંતુ તેમ ન થાય તો એવી વ્યાવૃત્તિ કરવી કે જેથી નિરંતર હરિમાં ચિત્ત રહે. આ પ્રકારે રહેવાથી બાધ થતો નથી.

મૂલમ્:--અન્યથા વૃદ્ધમપ્યેતદ્વાધતે તદુપેક્ષયા ॥ ૬ ॥

કૃષ્ણસેવૈકવિષયે મુખ્યં ચેતો નિધીયતામ્ ।

અન્યત્તદુપયોગિત્વાક્રિયતાં ન તુ મુખ્યતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉપર કહ્યું તેમ ન કરે તો લૌકિક જો કે વધી ગયું હોય તો પણ પ્રભુની ઉપેક્ષાને લીધે બાધ આવે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ મુખ્ય વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપવું અને બીજી સેવામાં ઉપયોગી થાય છે તેથી કરવું. પણ મુખ્યતાથી ન કરવું. ૬-૭

વિવેચન:—લૌકિક વૈદિકમાં ચિત્ત બહુ વધે તો પણ પ્રભુ તો અન્તઃકરણમાં બિરાજે છે પરંતુ લૌકિકમાં આસક્તિ જોઈ ઉપેક્ષાથી ઉદાસીન થઈ જાય છે. તેનો ત્યાગ કરે છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારે મનને લૌકિક વિષયમાં આસક્ત કરવું નહિ. પ્રભુની સેવાસમ્બન્ધી અમુક કાર્ય છે જેમ જાણી તે કરવું. પ્રભુસમ્બન્ધી વિષય ધારણ કરવો કે અમુક ઉત્સવમાં પ્રભુને અમુક વસ્તુ ઇષ્ટ છે તો તે પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો. અમુક સામગ્રી પ્રભુ આરોગે તો સારૂ, અમુક વાગા, અમુક વસ્ત્ર, આભૂષણાદિનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થાય તો સારૂ એમ જેમ પ્રકારે હરિવિષયક રાગ થાય તેમ કરવું. કથા પણ એવી શ્રવણ કરવી કે જેથી લૌકિક વૈરાગ્ય દૃઢ થાય અને પ્રભુના ધર્મમાં અનુરાગે દૃઢ થાય. આ પ્રકારે કૃષ્ણસેવાર્થ ચિત્તમાં વિષયનો આવેશ થાય એ જ સર્વોપરિ મુખ્ય ફલ છે, સકલ પદાર્થ પ્રભુના જ બાણવા. આપણી (જીવોની) સત્તા કંઈ માનવી નહિ સેવાર્થે પ્રભુની પ્રસાદી દાસ ધર્મ બાણીને લેવી પણ તેને પોતાના શરીરના ભોગરૂપે ન બાણવી એ જ ઉત્તમ ભગવદ્દીયનાં લક્ષણ છે.

મૂલમ્:--સેવૈવ સાધનં સેવા ફલમૈહિકમત્ર સા ।

સેવાલૌકિકદેહેન સમ્ભવેત્ પારલૌકિકમ્ ॥ ૮ ॥

શ્રીમહાપ્રભુજી સેવાફલમાં ત્રણ ફલ દર્શાવે છે—અર્થ:—સેવા પોતેજ ‘ફલરૂપ છે તેથી સેવાયા સેવાનું ફલ ન કહેતા સેવામાં ત્રણ ફલ દર્શાવ્યા.— (૧) અલૌકિક સામર્થ્ય, (૨) સાયુજ્ય, (૩) વૈકુંઠાદિમાં સેવામાં ઉપયોગી થાય એવો અલૌકિક દેહ.—શ્રીહરિરાયજી આ શ્લોકના દ્વિતીયચરણમાં ત્રીજા ફલની એટલે અલૌકિક દેહથી સેવા થવી એમ પારલૌકિક ફલનું સૂચન કરે છે.

શબ્દાર્થ—સેવા જ સાધન છે અને અત્ર જે સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે,

૨, જ્યાં અહન્તામમતા હોય ત્યાં સસાર સમજવો ગૃહ, દાર, પુત્ર, વિત્ત, આમ, દેહ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ, આ લોક તથા પરલોક ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરવાથી પોતાની ‘અહન્તામમતા’ છૂટે છે એટલે સંસારમાંથી મુક્તિ મળી સમજવી.

આ લૌકિક દેહથી જે જે સેવા થાય છે તે પારલૌકિક ફલ છે. વિવેચન.—પ્રભુની સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. જોજ પુષ્ટિમાર્ગથી સર્વોપરિ ફલરૂપ છે જોમ જ મજા કરવી જો સેવા સાધનરૂપ છે જોમ ન સમજવું; કારણ કે સેવા સાધનરૂપ છે જોમ વિચાર કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગથી થઈ જવાય છે શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ માતા પ્રતિ જ્ઞાનની જાણ કરી હતી નજાણથી પ્રભુમાં મન લગાડીને પછી મનને (ત્યાંથી) જેથી લઈ નિર્મલની જાણનાં કરી, પણ તે તો જન ફલ છે આ પ્રકારે સેવાને સાધનરૂપ જાણવાથી મોક્ષ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જદા સેવાને ફલરૂપ સમજવી, જાત્ર જે લૌકિક દેહથી સેવા થાય તેને જોલક ફલ, અને અલૌકિક દેહથી જે થાય તેને પારલૌકિક જાણવું (૮)

મૂલમ્—તદર્થમેવ કર્તવ્ય સત્સજ્જો માધવર્ધક ।

અનિન્ધનો ઘણિરિવ માવ શામ્યેતુ લૌકિકાસુ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તે જર્જ જ જાવને વધારનારો સત્સજ કરવો, કારણ કે જલવણ વિના જેમ જાગ્નિ શાન્ત થાય છે તેમ જાવ લૌકિકથી શાન્ત થાય છે (૬)

વિવેચન—અજવડીયનો સત્સજ ન થાય ત્યારે સેવાનો જાવ હુદયારૂઢ થતો નથી અને સેવા ક્રિયાવત્ થઈ જાય છે તેથી જલસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગથી અજવડીયે સેવામાં વધાર થઈ સત્સજ કરવો. શ્રીજાગ્યાઈ કહે છે કે—અર્થાત્ —“અજવડીયના સત્સજ કીર્તન કરવાથી જાદુ જ્ઞાનન્દ જાવે છે વૃત્તજુગ્ત લોજનનો સ્વાદ મધુર લાગે છે, તેવો સ્વાદ જોવા કીર્તનમાં જાવે છે; અને લૌકિક વાર્તામાં તો જુગ્ત લોજનનો સ્વાદ જેવો સ્વાદ જાવે છે ” તરીકના મુખથી અવજ કરવાથી પ્રતિદિન જાવ વૃદ્ધિ મત થાય છે, પણ લૌકિકના મુખથી અવજ કરવામાં પેટ તો જરાય છે પણ જુગ્ત લોજન જેવું લાગે છે તેથી જાવવૃદ્ધિને જર્જ પુષ્ટિમાર્ગથી અજવડીયોએ જોત્ર થઈ સેવાસ્મરણ કરવું જેમ જાગ્નિમાં કાકાદિકની પૂર્તિ ન થાય તો જાગ્નિ શીતલ થઈ જાય છે તેમ અજવડીયરૂપ જાગ્નિમાં સત્સજરૂપ ઇંધન ન લગાડવામાં જાવે તો જાગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે જે અજવડીયનો સજ થાય તો સર્વજાવ જાગ્નિવત્ વધે છે, અને લૌકિકનો સજ થાય તો જાવનાથ પામે છે, તેથી અજવડીયનો સજ કરવો. (૬)

મૂલમ્—આત્તિરેવ સદા સ્યાપ્યા હરિસદર્શનાદિપુ ।

સ્વાસ્થ્ય હુ લૌકિકે નૈવ વદાસિ કરુણાનિધિ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—હરિના મુન્દર દર્શનાદિમાં સદા આત્તિ (આતુરતા) સ્થાપવી, કરુણાનિધિરૂપ પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા આપશે નહિ. (૧૦) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં આત્તિ સર્વોપરિ ફલ છે તેથી પ્રભુના દર્શનની આત્તિ રાખવી, તેમ કરવાથી પ્રભુ કૃપા કરે છે જેમ નિરોધલક્ષણ મનમાં શ્રીજાગ્યાઈ કહે છે અર્થ—જેમ કાકની બીતર જાગ્નિ છે અને તે જાગ્નિ જેમ મથન કરવાથી જલાર નીકળે છે તેમ પ્રભુના દર્શનાથ કલેશ કરે તો પણ કૃપાનન્દ પરમ દુર્લભ છે પ્રભુ જાકતોપર કૃપા જ કરે છે. તેથી દુસ્થિર્દનની આત્તિ હુદયમાં સ્થાપિત કરવી. લૌકિકમાં આત્તિ ન રાખવા કારણ કે પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા કરે તો હવ જાદિર્મુજ થઈ જાય. પ્રભુ પોતે કરુણાનિધિ છે, તેથી લૌકિકમાંથી

સ્નેહ છોડાવી પ્રભુમાંજ સ્નેહ જોડે છે. શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજીપ્રતિ શ્રીભગવાન કહે છે કે: અર્થ—હો ઉદ્ધવ, તું તો સ્વજનબંધુ ઉપરના સ્નેહનો પરિત્યાગ કરી મહારામાં મનનો સારી રીતે આવેશ કરી સર્વત્ર સમદષ્ટિ રાખીને ભૂમિપર ફર.

મૂલમ્:—તદીયાના સ્વતાશ્ચિન્તા કુરુતે પિતૃવદ્ધરિઃ ।

પુનશ્ચિન્તા પ્રકુર્વાણા મૂર્ખા એવ ન સંશયઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હરિ [સર્વના હુઃખનું હરણ કરનારા પ્રભુ]. તેમ બાલકોની ચિન્તા પિતા પોતે કરે છે, તેમ તદીય—ભગવદીયોની ચિન્તા પોતે જ કરે છે. તેથી પોતાની ચિન્તા પોતે જ કરનારા મૂર્ખ છે એમાં સંશય નથી, (૧૧) **વિવેચન:—**તદીયોએ પોતાની તથા દેહસમ્બન્ધી તેમજ આ લોક વા પરલોકસમ્બન્ધી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ. પિતા પુત્રના પાલનની ચિન્તા રાખે છે તેથી પુત્રને કોઈ પણ ભય નથા. તે પ્રકારે પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની ચિન્તા કરે છે. તો પણ જે કોઈ ભક્ત અજ્ઞાનથી ચિન્તા કરે તો તે મૂર્ખ છે—એમાં સંશય નથી (૧૧)

મૂલમ્:—તસ્માદાચાર્યદાસેસ્તુ મચ્છિક્ષાયાં સદાસ્થિતૈઃ ।

સેવ્યઃ પ્રમુસ્તતો ભદ્રમશિલં ભાવિ સર્વથા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવી દાસ થયલા હોય અને મહેં જે શિક્ષા લખી છે તેમાં સ્થિત હોય એવા વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવા કરવી તેથીજ તેમનું સર્વ ભદ્ર સર્વપ્રકારે થશે. (૧૨) **વિવેચન:—**જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીવૃંદાચાર્યજીના દાસ છે, તેમણે તો નિરન્તર આ મહારી શિક્ષા હૃદયમાં ધારણ કરવી, તેમને અર્થ : આટલો બધો યત્ન કર્યો છે. જે અનેક ધર્મ છે તે અધિકારિલેદથી ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવ્યા છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ પાઠ, શુભગાન, વાર્તા, શ્રવણ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વમાં પ્રભુની સેવા મુખ્ય છે. તેમાંજ પ્રભુનું સન્મુખત્વ છે સેવા વિના મુખ્ય ફલનો અધિકાર ન થાય, તેથી જે કોઈ પ્રભુની સેવા કરે છે તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે—એમ મનમાં નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત રાખવો. (૧૨) શિક્ષાપત્રનું વિવેચન પૂર્ણ થતાં શ્રીગોપેશ્વરજી હરિજીવનદાસને કહે છે કે “ધન્ય છે તને ! કે તારા હૃદયમાં શ્રીહરિરાયજીએ આવીને મહારૂં હુઃખ નિવૃત્ત કર્યું આ શિક્ષાપત્રમાં મહેં જે વિવેચન કર્યું તે મહારી કૃતિ છે એમ ન જાણતું, કારણ કે મહારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શ્રીહરિરાયજીએ જ કર્યું છે, શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુસાંઈજી નિરન્તર વિરાજે છે, તેથી એ ભાવ પ્રકટ થયો છે, તમે પરમ ચતુર છો, તેથી એ રત્નને, અત્યંત શુભ રાખજો કોઈને બતાવવા યોગ્ય નથી”

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकचत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૪૧ ॥

ભાવસ્વરૂપનિરૂપણ.

મૂલ શ્લોકનાં એક પુસ્તકમાં આડત્રીસનું શિક્ષાપત્ર નવીન જ છે જે અન્ય કોઈ

પુસ્તકમાં નથી જોડેલે એ કે શિક્ષાપત્રોની અન્વય નથી, તથાપિ શ્રીહરિશબદ્વચ છે અને એનો અભિપ્રાય પુષ્ટિમાર્ગે વેણુવોએ બાણવા જેવો છે તેથી તેના મૂલ શ્લોક તથા અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્—રસાત્મકતયા સિદ્ધ પરમાત્મા શ્રુતાવિતિ ।

સયોગવિપ્રયોગાભ્યાં શૂન્નરસરસો હરિ ॥ ૧ ॥

અર્થ — શ્રુતિમાં રસાત્મકતાથી પરમાત્મા [શ્રીકૃષ્ણ] સિદ્ધ છે સયોગ અને વિપ્રયોગના સેદ્ધથી શૂન્નરસથી સરસ [રસપૂર્ણ] હરિ છે કારણ કે વેદમાં પોતે (પરમાત્મા હરિ) સ્વરૂપ છે એમ કહ્યું છે તેથી રસનું પ્રદણ કરીને પોતે આનન્દમુક્ત થાય છે પોતે આનન્દવન છે. સર્વ રસમાં શૂન્નરસ સુખ્ય છે એ શૂન્નર સયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો છે. તેથી એ બે પ્રકારના શૂન્નરથી પ્રભુ સરસ છે.

મૂલમ્—ધર્મધર્મિવિમેદેન તાવપિ દિવિધૌ મતૌ ।

ધર્મરૂપસ્તુ સયોગો ઘટ્ઠિ પ્રાકટ્યપાલિત ॥ ૨ ॥

પરોક્ષ આન્તરો યસ્તુ સ ધર્મિરવેન સમત ॥

વિયોગોઽપિ તથા યસ્તુ પ્રમુપ્રાકટ્યસાધક ॥ ૩ ॥

સ્વતન્ત્રફલરૂપો યઃ સ્વરૂપાવેશતો હરે ।

ધર્મિરૂપ સ વિજ્ઞેયો નાવિર્માવિપ્રયોજનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — સયોગ અને વિપ્રયોગ પણ ધર્મ અને ધર્મી એવા સેદ્ધને લીધે જ બે પ્રકારના છે તેમાં જે સયોગ મહાર પ્રભુના પ્રાકટ્યથી સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મરૂપ છે અને ધર્મીમાં (હૃદય બીતર પ્રભુ પધારે ત્યારે) બીતરનો સયોગ થાય છે તે ધર્મિરૂપે મનાયો છે. તેમજ વિપ્રયોગ પણ જે પ્રભુના પ્રાકટ્યને સાધનાર છે તે ધર્મરૂપ છે (જેમ રાસપદ્માધ્યાયોમાં મજ્જાસ્તોત્રે વિરહ થયો ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા) અને હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ થઈ જાય છે તેથી જે વિપ્રયોગ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ થાય છે તેને ધર્મિરૂપ બાણવે. (જેમ કે મજ્જાસ્તોત્રે વિરહકથામાં ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો છે,) શ્રીજાગવતના એકાદશસ્કન્ધમાં શ્રીજાગવાને ઉદય પ્રતિ કહ્યું છે કે — અર્થ — મુદામાં સ્નેહથી જેમણે જુદા બાંધી છે એવા બાંધીજનો પોતાના રહેને, પરદાકને તથા આ જગતને બાણવા ન હતા એમાં દદાન્ત — મુનિઓ સમાધિમાં તથા નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પુનઃ પોતાનાં નામ તથા રૂપને કંઈ પણ બાણવા નથી, તે જ પ્રકારે બાંધીજનો પણ (જગત્પ્રાણમાં તટીન થઈ જઈ), પોતાનું કંઈ પણ બાણવા ન હતા આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગમાં જગત્પ્રાણેય થઈ જાય તે (વિપ્રયોગ) ધર્મિરૂપ છે, તેમાં આવિર્ભાવનું પ્રયોજન નથી. (૩)

૧ શ્રુતિ કહે છે કે — સતી વેદ્ય ર્મિ દિ શ્વ ધર્મ કળ્યાણાવગ્નીમયતિ । જાગરુદય સત્ત્વ રૂપ જાગ્યા । તે (પરમાત્મા) નિધર રસ છે નિધર જા, રસને પ્રાપ્ત કરીને જ આનન્દી થાય છે આ આત્મા (પરમાત્મા) આનન્દવન છે રસવન છે પ્રતાપિ.

મૂલમ્:--વહિ:સંવેદનં વાપિ તદસંવેદનં તથા ।

તયોરવસ્થાદ્વિતયં ભાવેનૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:--અથવા જે વિપ્રયોગમાં બહારનું જ્ઞાન રહે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચનું જ્ઞાન રહે), તે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગ છે અને જેમાં એ જ્ઞાન ન રહે (અર્થાત્ ભગવન્ભવ્ય ચિત્ત થઈ જાય, અન્ય કશું જાણે નહિ,) તે ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ છે, આ બન્ને પ્રકારના વિપ્રયોગની ઉભય અવસ્થા ભાવથી થાય છે, અન્યથા (ભાવ વિના થતી નથી. (૪)

મૂલમ્:--વિયોગાત્મસ્વરૂપેણ સંયોગાભાવવદ્વયમ્ ।

વહિ:સંવેદનાભાવે તત્ર સાક્ષાત્તથા ક્રિયા ॥ ૬ ॥

તદા સંવેદને વિપ્રયોગાનુભવ એવ હિ ।

एवं सततं द्वावेव स्वतन्त्रा भक्तिरुच्यते ॥ ७ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપે કરીને ધર્મ અને ધર્મિરૂપ એમ બે અવસ્થા છે. તે સંયોગના અભાવવાળી છે એમાં સંયોગ નથી. જે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન ન રહે એવો ભગવદાવેશ થઈ જાય તો એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ [તેવી?] ક્રિયા છે સંયોગમાં જેટલો આનંદ છે તથા જેવી ક્રિયા છે, તે પ્રમાણે આ વિપ્રયોગમાં થાય છે. (૫) વિપ્રયોગ થાય ત્યારે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન રહે તો કેવલ વિપ્રયોગનો જ અનુભવ થાય. ભગવદાવેશનો અનુભવ થાય નહિ. એમ નિરંતર બે પ્રકારનો વિયોગ છે. તેને જ સ્વતંત્ર ભક્તિ કહી છે.

મૂલમ્:--ભાવરૂપ: સ્વરૂપાત્મા નિરુદ્ધ: પૂર્ણ: એવ: સ: ॥

ધર્મરૂપવિયોગેપિ પ્રવિશન્તિ: ગુણા: હરે: ॥ ૮ ॥

ધર્મિરૂપે તત્ર કૃષ્ણ: કોશવત્પ્રાવિશેત્પુન: ।

यथा (भगवदाविष्टा मूर्तिः) भगवदावेशो मूर्तिकोशे हरेस्तथा ॥ ९ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ ભાવરૂપ છે અને તે (હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થયેલા પૂર્ણ જ છે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં પણ હરિના ગુણ એમાં પ્રવેશ કરે છે. અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિની પેઠે પ્રવેશ કરે છે જેમ મૂર્તિરૂપમાં ભગવદાવેશ થાય છે તેમ એમાં હરિનો આવેશ થાય છે. (૮-૯)

મૂલમ્:--તેષુ: ભાવદ્વયં સિદ્ધં સ્ત્રીભાવ: સહજં પુરુષ: ।

આવિષ્ટભગવદ્ભાવ: પશ્ચાજ્ઞાતો વિશેષત: ॥ ૧૦ ॥

૧ ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં હૃદયમાં પ્રભુના ગુણનો આવેશ થાય છે અને એ ગુણોના અનુભવથી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે ૨ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુનો આવેશ થાય છે, તેમ ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે જેમકે પ્રજલકતોને વિપ્રયોગથી સર્વાત્મભાવસિદ્ધ થયો હતો.

તેષુ ધર્મા અપિ તથા દૃશ્યન્તે દ્વિવિધા અપિ ॥

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥११॥

અર્થ:—ઉપર જે ધર્મ અને ધર્મીના લેહ કહ્યા તેમાં બે ભાવ સિદ્ધ છે પ્રથમ કે સહજ થયેા હોય એવો સ્વીકાર છે અને પછી જાણિત થયેલા ભગવાનનો ભાવ વિશેષતઃ યાચ છે (૬) તેમાં એવા (બે પ્રકારના) ધર્મ પણ દેખવામાં આવે છે જાપણા શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુનું સ્વરૂપ પણ એવું જ બતાવ્યું.

मूलम् —स्वामिनीभगवन्नावयुतं चापि विलक्षणम् ।

अत एवोभयं तत्तद्ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ।

प्रभुमि स्वामिनीभावभगवन्नाववत्त्वतः ॥ १२ ॥

અર્થ:—ઉપર જે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવનું નિરૂપણ કર્યું તે ભાવમુક શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુનું સ્વરૂપ છે અર્થાત્ ધર્મ અને ધર્મીરૂપ વિપ્રયોગ ભાવમુકત છે તે પણ તે વિલક્ષણ છે તે જ પ્રકારે તે તે બન્ધમાં શ્રીગુણાધિપત્યે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવમુકતપણાથી બન્ને ભાવાત્મકનું નિરૂપણ કર્યું છે (૧૧)

मूलम् —‘ सर्वलक्षणसम्पन्न ’ इति नाम विराजते ।

तथा तत्रैव ‘ रासखीभावपूरितविग्रह ’ ॥ १३ ॥

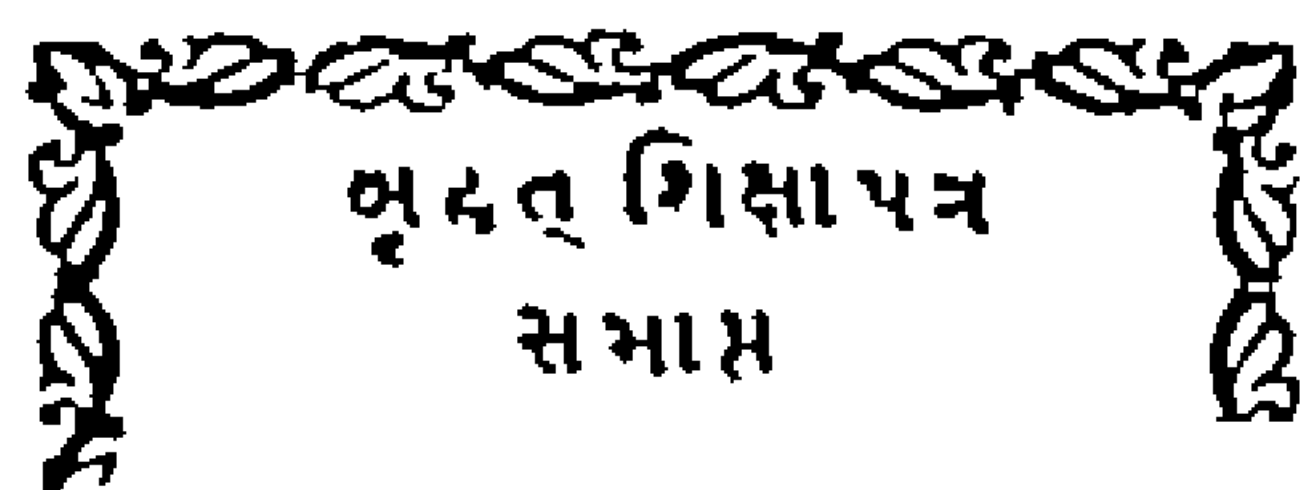
वस्तुतઃ કૃષ્ણ એવેતિ ચોક્ત શ્રીવલ્લભાદ્યકે ।

एव विदिस्वा तद्रूप कर्तव्य सर्वदाश्रय ॥ १४ ॥

અર્થ:—શ્રીસર્વોત્તમભાઈમાં ‘ સર્વલક્ષણસમ્પન્ન ’ (સર્વલક્ષણમુકત) એ નામ વિરાજિત છે તે જ પ્રમાણે અત્ર પણ ‘ રાસસ્ત્રીભાવપૂરિતવિગ્રહ ’ રાસસ્ત્રી એટલે મજાજાતેા તેમના ભાવથી જેમનું શ્રીજગત પૂર્ણ છે એવા ભાવાત્મક શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુનું પોતે છે શ્રીગુણાધિપત્યે શ્રીવલ્લભાદ્યકે જ ધર્માં કર્યું છે કે:-

અર્થ:—“ ત્રિલોકમાં જ્ઞાનાદિક અન્ધકારની શાન્તિ કરવાનું આતુર્ક પ્રસિદ્ધ કરવાને અર્થે જાપનું (શ્રીવલ્લભાચાર્યેનું) અભિત્થ કવિષ્ઠાએ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ સદા વસ્તુતઃ જાપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. એવા શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુના સ્વરૂપને બાધીને સદા સુવર્ણ એમનો આશય કરવેલ (૧૨-૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचिते गणारण्यभाषणवृत्तरूपेण समाप्तम् ॥

બૃહત્ શિક્ષાપત્ર

સમાપ્ત